

ΑΝΩΤΑΤΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΑΚΑΔΗΜΙΑ
ΒΕΛΛΑΣ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΒΕΛΛΑ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΕΤΗΡΙΔΑ

ΕΒΔΟΜΟΣ ΤΟΜΟΣ

ΤΕΥΧΟΣ Α'

ΕΙΣ ΜΝΗΜΗΝ
ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΠΑΛΙΟΥΡΑ

ΒΕΛΛΑ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ 2013-2015

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΒΕΛΛΑ

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΒΕΛΛΑ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΕΤΗΡΙΔΑ
ΑΝΩΤΑΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ
ΒΕΛΛΑΣ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
2013-2015

ΕΚΔΟΤΗΣ

ΑΡΧΙΜ. ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΑΡΓΥΡΟΣ

ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Αρχιμ. ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΑΡΓΥΡΟΣ, Πρόεδρος τῆς Δ. Ε.
ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΡΑΪΟΣ
ΕΛΕΝΗ ΧΟΥΛΙΑΡΑ
ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΑΛΕΞΑΚΗΣ
ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΚΑΡΑΚΑΣΗΣ
ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ ΣΙΟΥΛΗΣ
ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΓΙΑΝΝΟΥΛΗΣ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Αρχιμ. ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΑΡΓΥΡΟΣ
ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΓΙΑΝΝΟΥΛΗΣ
ΕΛΕΝΗ ΧΟΥΛΙΑΡΑ-ΡΑΪΟΥ

© ΑΝΩΤΑΤΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΒΕΛΛΑΣ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Τ.Θ. 1144 - Τ.Κ. 45001

ΒΕΛΛΑ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΤΗΛ. 26530 41281

26530 41236

FAX 26530 42160

e-mail: contact@aeavellas.gr

website: www.aeavellas.gr

ISSN: 1109 - 0200

ΕΚΤΥΠΩΣΗ

ΓΡΑΦΙΚΕΣ ΤΕΧΝΕΣ ΘΕΟΔΩΡΙΔΗ

Γαριβάλδη 10, Τ.Κ. 45221

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2013-2015

Εικόνα εξωφύλλου: Έπιστεψη Βημοθύρων Καθολικοῦ Ἱ. Μονῆς Βελλᾶς

ΑΝΩΤΑΤΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΑΚΑΔΗΜΙΑ
ΒΕΛΛΑΣ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΒΕΛΛΑ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΚΟΝΙΤΣΑΣ

ΑΡ. ΕΙΣΑΓΟΓΗΣ 56327
ΗΜΕΡ. ΕΙΣΑΓΟΓΗΣ 1-7-2015
ΤΑΞΙΝ. ΑΡΙΘΜ.

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΕΤΗΡΙΔΑ

ΕΒΔΟΜΟΣ ΤΟΜΟΣ

ΤΕΥΧΟΣ Α'

ΕΙΣ ΜΝΗΜΗΝ

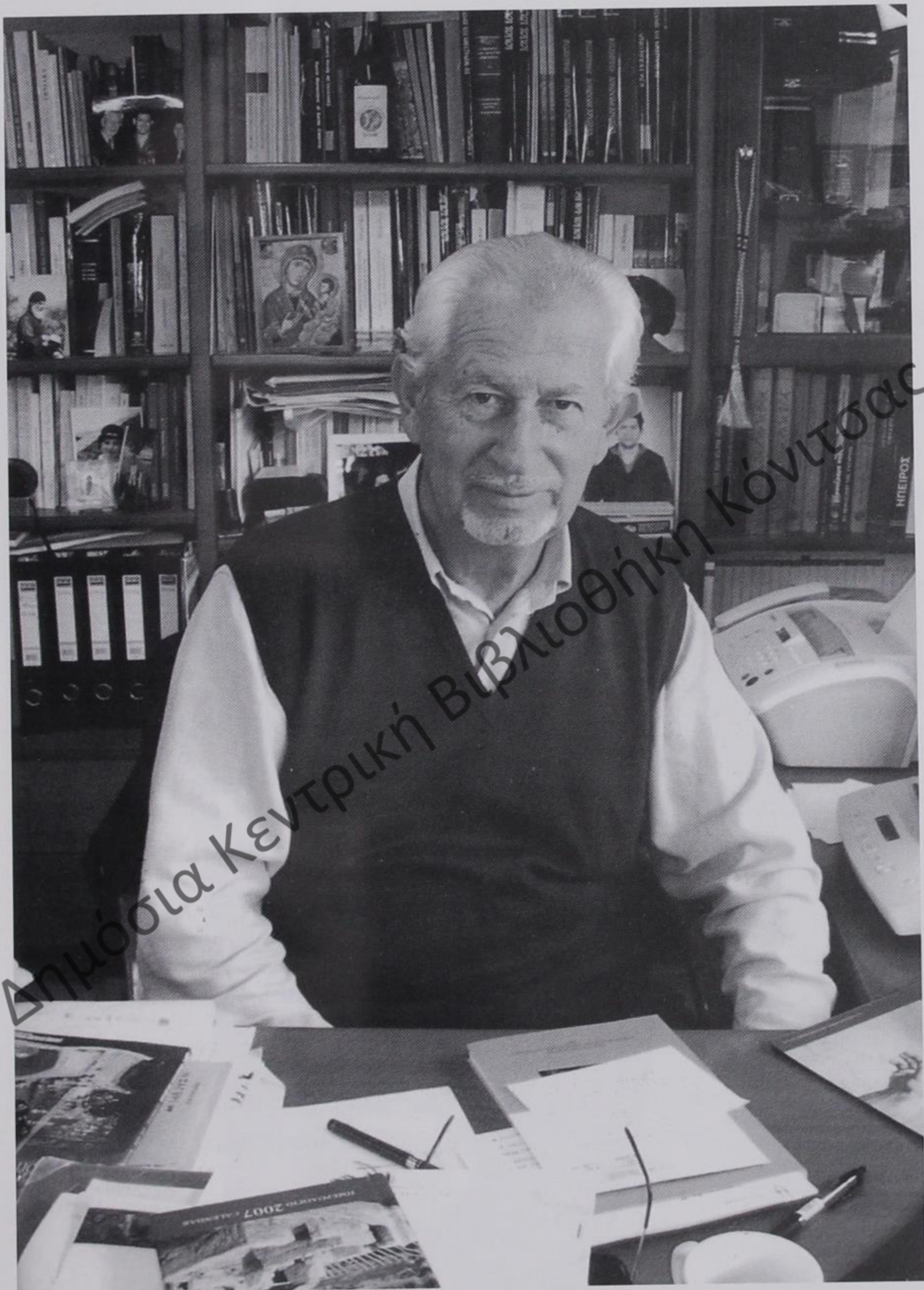
ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΠΑΛΙΟΥΡΑ

ΒΕΛΛΑ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ 2013-2015

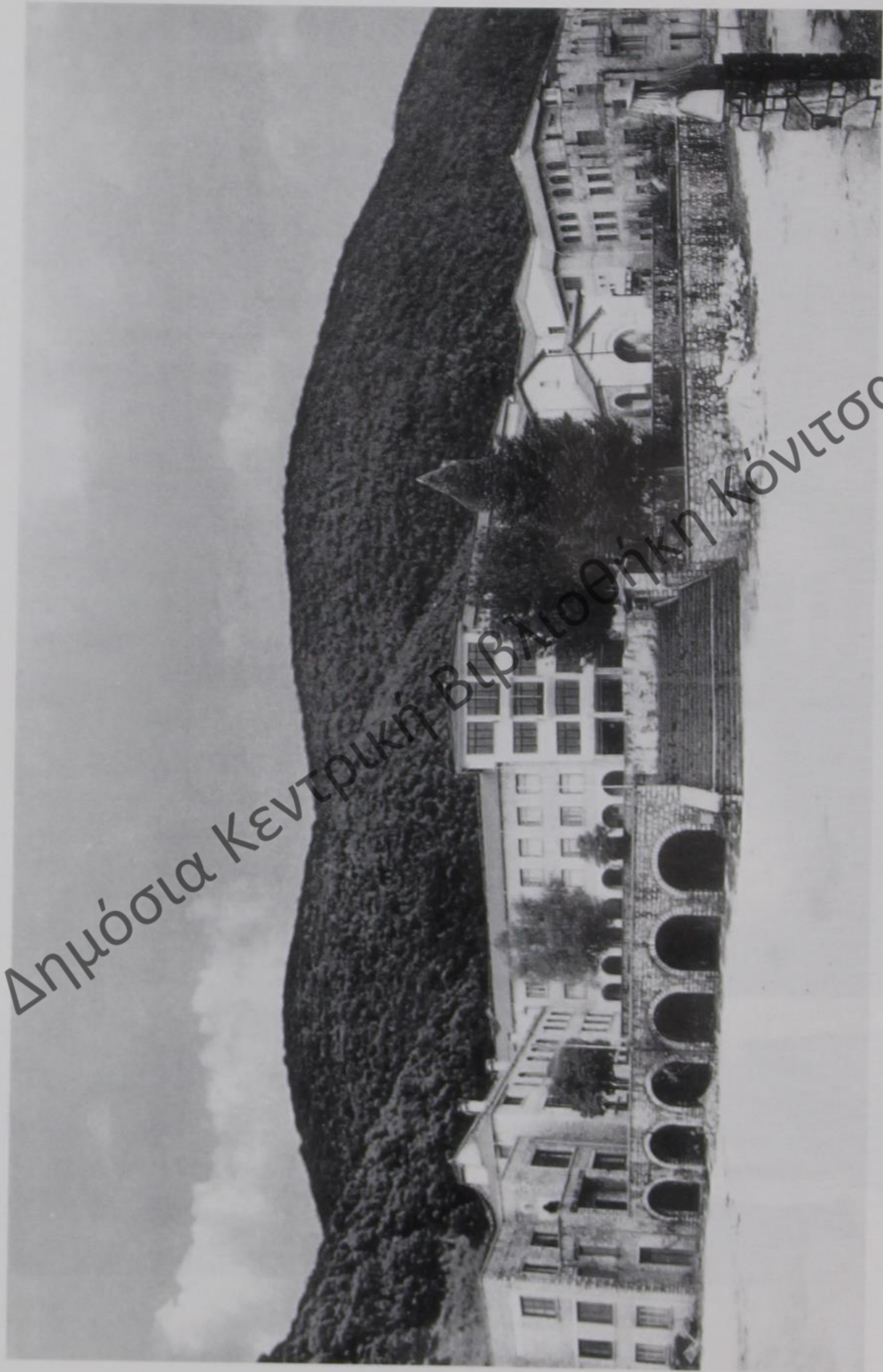
ΕΠΙΓΡΑΜΜΑ

Τῷ ἀνδρὶ Ἀθανασίῳ Παλιούρα,
Ἐξ Ἀγρινίου πόλεως Αἰτωλίας,
Τέκνῳ τῆς λαμπρᾶς Σχολῆς τῶν Θεολόγων
Τοῦ Θαυμαστοῦ ἄστεως τῶν Ἀθηναίων,
Ὡς καὶ πτυχιούχῳ Ἀρχαιολογίας,
Μετεκπαιδευθέντι καὶ ἐν Βενετίᾳ
Καθηγητῇ τε ἐν Πανεπιστημίῳ
Πολυφύμου πόλεως Ἰωαννίνων,
Τῆς διοικήσεως δὲ Ἀντιπροέδρῳ
Τῆς ἐπιτροπῆς Βελλᾶς τῆς εὐάνδρου,
Ὡς καὶ ἐκτάκτῳ δὲ ταύτης διδασκάλῳ
Ὁρωστικῶς ἀφιερουμένῳ τὸν τόμον
Καθηγηταί τε καὶ οἱ φοιτηταὶ πάντες
Τοῦ ἐνταῦθα σεβασμίου φυτωρίου,
Ἄνθ' ὧν προσέφερον ἐν ἤθει καὶ γνώσει,
Πρὸς πάντας τοὺς ποικίλως αὐτῷ συνόντας.

(Ποίημα Μητροπολίτου Ἐδέσσης Ἰωήλ)

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΠΑΛΙΟΥΡΑΣ
(1937-2014)

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Τὸ κτηριακὸ συγκρότημα τῆς Ἱερᾶς Μονῆς καὶ Ἀνοτάτης Ἐκκλησιαστικῆς Ἀκαδημίας Βελλᾶς.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΤΕΥΧΟΣ Α΄

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	13
ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ τῆς Α.Θ.Π. τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου κ.κ. Βαρθολομαίου	15
ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ τῆς Α.Μ. τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος κ.κ. Ἰερωνύμου	17
ΜΑΛΛΙΝΟΣ ΦΩΤΙΟΣ, Ἀθανάσιος Παλιούρας. Ὁ ἐπιστήμονας, ὁ δάσκαλος, ὁ ἄνθρωπος	19
ΓΙΑΝΝΟΥΛΗΣ ΓΡ. ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ, Ἀθανάσιος Παλιούρας (1937-2014). Ἐργο- γραφία	27
***	
Μητροπολίτης ΓΕΡΩΝ ΧΑΛΚΗΔΟΝΟΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ, Περὶ πατριαρχικὰς τινὰς σφραγίδας τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου	39
Μητροπολίτης ΝΑΥΠΑΚΤΟΥ ΚΑΙ ΑΓΙΟΥ ΒΛΑΣΙΟΥ ΙΕΡΟΘΕΟΣ, Κοινωνία φύσεως ἢ κοινωνία προσώπων;	49
Μητροπολίτης ΑΡΚΑΛΟΧΩΡΙΟΥ, ΚΑΣΤΕΛΛΙΟΥ ΚΑΙ ΒΙΑΝΝΟΥ ΑΝΔΡΕΑΣ, Ὁ ἀπὸ Θεσσαλονίκης Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Ἰωακείμ Γ΄	73
Μητροπολίτης ΕΔΕΣΣΗΣ, ΠΕΛΛΗΣ ΚΑΙ ΑΛΜΩΠΙΑΣ ΙΩΗΛ, Ἀκολουθία τοῦ Ἁγίου Μάρτυρος Λούπου	85
Μητροπολίτης ΚΙΤΡΟΥΣ, ΚΑΤΕΡΙΝΗΣ ΚΑΙ ΠΛΑΤΑΜΩΝΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ, Ἡ λειτουργ- γικὴ τιμὴ τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου Παλαμᾶ στὴ Βέροια	121
Μητροπολίτης ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΜΑΞΙΜΟΣ, Ἡ κοινωνικὴ προσφορὰ τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν ὡς πνευματικὸ καὶ παιδαγωγικὸ μέγεθος	137
Ἀρχιμανδρίτης ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΑΡΓΥΡΟΣ, Ἱστορικὰ στοιχεῖα ἀπὸ τὸ ἐν Βενετία Κρατικὸ Ἀρχεῖο γιὰ τὸν Ἅγιο Κοσμᾶ τὸν Αἰτωλὸ	153

Ἀρχιμανδρίτης ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΙΒΗΡΙΤΗΣ, <i>Πνευματική σχέση Ἀββᾶ Ἰσαὰκ καὶ Ντοστογιέφσκη</i>	181
Πρωτοπρεσβύτερος ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ, <i>Ὁ ἀπὸ Τραπεζοῦντος Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν Χρῦσανδος καὶ ἡ διαλεκτικὴ Ἀνατολῆς - Δύσεως</i> 189	
Πρωτοπρεσβύτερος ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΚΑΛΛΙΑΚΜΑΝΗΣ, <i>Ποιμαντικὴ μεθοδολογία τῶν Ἁγίων Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου</i>	207
Presbytre SERGIOS G. MARNELLOS, <i>Le rebaptême des hétérodoxes. Une approche canonique brève</i>	217
Ἱερομόναχος ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΣΙΜΩΝΟΠΕΤΡΙΤΗΣ, <i>Παρακλητικὸς Κανὼν Εἰς τὴν μοναχικὴν οἰκογένειαν τῶν ἐξ Ἰωαννίνων ὁσίων ἀψαράδων, ἤτοι, Ἰώβ, Καταφυγῆς, Θεοφάνους, Νεκταρίου, Ἀθανασίας, Εὐγενίας καὶ Μαγδαληνῆς</i>	229
ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΣ Κ. ΧΡΗΣΤΟΣ, <i>Διαχρονικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς παιδαγωγικῆς ἐπικοινωνίας τοῦ Ἁγίου Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ</i>	239
ΒΛΑΧΟΣ ΚΩΣΤΑΣ, <i>«Ἐκδσεις τοῦ ἐταίρου Τιτάνα περὶ τοῦ 41»</i>	249
ΓΙΑΝΝΟΥΛΗΣ ΓΡ. ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ, <i>Ὁ σπηλαιώδης μεσοβυζαντινὸς ναῖσκος τοῦ Ἁγίου Νικολάου τοῦ ἐν Βουναίνῃ ἀδλήσαντος στὴν Πάλαιρο Αἰτωλοακαρνανίας</i>	265
ΓΚΑΜΑΣ ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ, <i>Ἀπαιτήσεις γιὰ δικτύωση πολυμέσων - τὰ πρωτόκολλα RTP / RTCP</i>	293
ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ Α. ΦΩΤΙΟΣ - ΑΡΧΙΜ. ΝΕΚΤΑΡΙΟΣ Ν. ΠΕΤΤΑΣ, <i>Τερομάρτυς Ὑπάτιος ἐπίσκοπος Γαγγρῶν</i>	323
ΖΑΧΑΡΙΑΣ ΝΙΚΟΣ, <i>Πῶς μπορεῖ τὸ ὄραμα νὰ γίνῃ πράξη; Σκέψεις γιὰ τὸν καθηγητὴ Ἀθανάσιο Παλιούρα</i>	373
ΚΑΖΑΜΙΑ-ΤΣΕΡΝΟΥ Ι. ΜΑΡΙΑ, <i>Καππαδοκικὲς τοιχογραφίες. Εἰκονογραφικὲς παρατηρήσεις</i>	377
ΚΑΡΑΒΙΔΟΠΟΥΛΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ, <i>Ἡ συμβολὴ τῶν Βυζαντινῶν χειρογράφων στὶς κριτικὲς ἐκδόσεις τῆς Καινῆς Διαθήκης</i>	415

ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ, Δύο Ἐκκλησίες τοῦ Ἀνατολικοῦ Πόντου καὶ ἄλλα τινά	429
ΚΑΤΣΑΡΟΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ, Τρία λανθάνοντα χειρόγραφα τῆς μονῆς τῆς Παναγίας Ἀχειροποίητου τοῦ Παγγαίου, τῆς ἐπονομαζόμενης «Κοσινίτσας» ἢ «Εἰκοσιφοίνισσας»	447
ΚΟΡΔΩΣΗΣ ΜΙΧΑΗΛ, Ἡ Βυζαντινὴ πόλις τῆς Βελλᾶς	475

ΤΕΥΧΟΣ Β΄

ΚΟΥΝΤΟΥΡΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ, Ὁ Γρηγόριος Ἀκίνδυνος καὶ ἡ κρίση του κατὰ τὶς ἡσυχαστικὲς ἔριδες	501
ΚΡΙΚΩΝΗΣ ΧΡΗΣΤΟΣ, Ἀποστολικοὶ Πατέρες	521
ΛΙΑΚΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ, Ἡ ψαλτικὴ τέχνη στὴν Μακεδονία τῶν ἀρχῶν τοῦ Κ' αἰῶνα. Μακεδονία-Θεσσαλονίκη	531
ΜΑΝΤΖΑΝΑ ΚΡΥΣΤΑΛΛΙΑ, Οἱ τοιχογραφίες τοῦ παρεκκλησίου τῆς Ἱ. Μ. Ἀγίας Τριάδος Μετεώρων	551
ΜΕΡΑΝΤΖΑΣ ΧΡΗΣΤΟΣ, Τὸ πολιτισμικὸ πρότυπο τοῦ φωτός: Ἕνα σύντομο σχόλιο στὸ Βίο τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου	571
ΜΠΟΥΡΝΕΛΗΣ ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ, Ἡ νόσος τοῦ σώματος στὴν πατερικὴ Γραμματεία	603
ΡΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ D. GEORGIOS, <i>Die wechselseitige Wirkung zwischen Lex Orandi und Lex credendi: Das Zeugnis der Liturgie-und Theologieggeschichte</i>	615
ΠΑΝΤΟΥΛΑΣ ΧΡ. ΜΙΧΑΗΛ, Κοσμᾶς ὁ Αἰτωλός: Ὁ Ἅγιος τῆς Μουζακιᾶς καὶ τῆς Οἰκουμενικῆς Ὁρθοδοξίας	633
ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΒΑΡΒΑΡΑ, Τὰ κιονόκρανα τοῦ Ναοῦ τῆς Ἀγίας Θεοδώρας στὴν Ἄρτα	655
ΡΑΪΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ, Βασίλειος Βέλλας. Ὁ Θεολόγος, ὁ Καθηγητὴς, ὁ Πρύτανης καὶ πρῶτος Διευθυντὴς τῆς Ριζαρείου Ἐκκλησιαστικῆς Σχολῆς κατὰ τὴ μεταπολεμικὴ περίοδο λειτουργίας της.	677

ΡΑΠΤΗ ΜΑΡΙΑ, <i>Ἡ παιδαγωγική τοῦ Ἀπόστολου Παύλου στήν πρὸς Φιλιππησίους ἐπιστολή</i>	699
ΣΙΟΥΛΗΣ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ, <i>Ὁ Ἅγιος Κοσμάς ὁ Αἰτωλὸς καὶ ἡ παιδεία στήν τουρκοκρατία</i>	719
ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ ΑΓΓΕΛΙΚΗ, <i>Ἱστορίες ἀναθηματικῶν παραστάσεων ἀπὸ τὰ Ἴόνια νησιά καὶ Ἱταλικά Ex Voto: Εὐσέβεια, κοινωνία, εἰκονογραφία</i>	729
ΤΡΙΤΟΣ ΜΙΧΑΗΛ, <i>Ἡ τιμὴ τῶν Ἁγίων στήν Ὀρθόδοξο Ἐκκλησία</i>	753
ΤΣΑΪΜΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ, <i>Τὸ Λαύριο τῆς ἀρχαιότητος κέντρο μεταλλευτικὸ καὶ μεταλλουργικὸ</i>	763
ΤΣΑΤΣΟΥΛΗΣ ΑΓΑΘΟΚΛΗΣ, <i>Στὴ μνήμη τοῦ Σπυρίδωνα Βλάχου, ἱδρυτοῦ τῆς Σχολῆς Βελλᾶς, σκέψεις ἐνὸς ἀπόφοιτου τῆς Σχολῆς</i>	781
ΤΣΙΑΠΑΛΗ ΜΑΡΙΑ, <i>Ὁ εἰκονογραφικὸς τύπος τῶν θαυμάτων σὲ ναοὺς τῆς περιοχῆς Κοζάνης κατὰ τὸν 18ο καὶ 19ο αἰῶνα</i>	787
ΤΣΙΓΑΡΙΔΑΣ ΕΥΘΥΜΙΟΣ, <i>Δύο εἰκόνες ἀπὸ τὸν Ναὸ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου (Ἀρχιμανδρεῖο) στὰ Ἰωάννινα</i>	811
ΧΑΡΑΛΑΜΠΙΔΗΣ ΚΩΝ/ΝΟΣ, <i>Ἡ κατεστραμμένη Βασιλειανὴ Μονὴ τοῦ Ἁγίου Νικολάου τῶν Casole τῆς Νότιας Ἱταλίας</i>	825
CHATZOULIS M. GUYKERIE, <i>La robe brodée de l'icône Portaitissa. L'œuvre de Grigoria (1818) de la collection du monastère Athonite d'Iviron</i>	851
ΧΟΥΛΙΑΡΑ ΕΛΕΝΗ, <i>Τοῖς ζωγράφ(οις) ζωγραφ(οῦσι) τὴν εἰκόνα τοῦ δεσπ(ότου) ἡμῶν: Ἀπὸ τις εἰκαστικὲς παπυρικὲς εἰκόνες στις Εἰκόνες τοῦ Λουκιανού καὶ τοῦ Φιλόστρατου</i>	881
ΧΟΥΛΙΑΡΑΣ ΙΩΑΝΝΗΣ, <i>Οἱ τοιχογραφίες τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Χαραλάμπους στήν Ἀρειάδα Βάλτου Ἀχαρνανίας (1693)</i>	925
ΨΗΜΜΕΝΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ, <i>Πρὸς τί ἡ μελέτη τῆς ἐλληνικῆς Φιλοσοφίας τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας;</i>	951

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ἡ Ἀνωτάτη Ἐκκλησιαστικὴ Ἀκαδημία Βελλᾶς, τὸ νῦν ἐκπαιδευτικὸν σχῆμα τῆς ἀειθαλοῦς καὶ περικλυτῆς Σχολῆς Βελλᾶς, μὲ νωπὴν εἰσέτι τὴν μνήμην τοῦ λαμπροῦ ἐορτασμοῦ τῆς ἑκατονταετηρίδος τῆς Σχολῆς καὶ μετὰ τὴν δημοσίευσιν τῶν Πρακτικῶν τοῦ γενομένου Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου, προβαίνει εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ Ζ' τόμου τῆς Ἐπιστημονικῆς Ἐπετηρίδος τῆς.

Δόξαν καὶ αἶνον ἀναπέμπομεν Κυρίῳ τῷ Θεῷ ἡμῶν καὶ Σωτῆρι Ἰησοῦ Χριστῷ, ἀνθ' ὧν οἰκονόμησεν καὶ εὐλόγησεν ἄχρι τοῦ νῦν εὐχαριστίας καὶ χάριτας ὁμολογοῦμεν εἰς τὴν Κυρίαν Θεοτόκον τὴν ἐνταῦθα τιμωμένην καὶ καλουμένην «Βελλαῖτισσαν», τὴν ἐν πρεσβείαις ἀκοίμητον, τὴν ἐλπίδα καὶ στήριγμα καὶ προστασίαν τῆς Σχολῆς, εὐγνωμοσύνην καὶ τιμὴν εἰς τὸν ἐκ χώρας Βελλᾶς νεομάρτυρα Ἅγιον Αὐξέντιον, τὰς πρεσβείας τοῦ ὁποίου ὡσαύτως ἐπικαλούμεθα ἀδιαλείπτως τιμῶντες καὶ πανηγυρίζοντες τὴν μνήμην του ἐν τῇ Ἱερᾷ Μονῇ-Σχολῇ.

Ἡ Διοικοῦσα Ἐπιτροπὴ τῆς Ἀκαδημίας, ἀσμένως ἀποδεξαμένη τὴν πρότασιν τοῦ Προέδρου αὐτῆς, ὁμοφώνως καὶ ἐκθύμως ἀπεφάσισεν, ὅπως ἀφιερῶθῃ τιμητικῶς καὶ εὐγνωμόνως ὁ παρὼν Τόμος εἰς τὸν Ἀντιπρόεδρον αὐτῆς Καθηγητὴν Ἀθανάσιον Παλιούραν, ὁμότιμον Καθηγητὴν τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων, ὡς ἀντίδωρον ἀνθ' ὧν αὐτὸς προσέφερεν τόσον ὡς ἑκτακτος Καθηγητῆς εἰς τὴν Ἀνωτέραν Ἐκκλησιαστικὴν Σχολὴν Βελλᾶς, ὅσον καὶ ὡς Ἀντιπρόεδρος τῆς Διοικούσης Ἐπιτροπῆς τῆς Ἀνωτάτης Ἐκκλησιαστικῆς Ἀκαδημίας Βελλᾶς.

Ἡ συγκροτηθεῖσα Ἐκδοτικὴ Ἐπιτροπὴ ἐγνωστοποίησεν ἐγγράφως τὴν ἀπόφασίν τῆς καὶ ἐζήτησεν συνεργασίας. Ἡ ἀνταπόκρισις, ἥτις ἐξ ἀρχῆς ὑπῆρξε πρόθυμος, κατέστη συγκινητικὴ μετὰ τὸν ἀπροσδόκητον πρόσφατον θάνατον τοῦ τιμωμένου ἀειμνήστου καθηγητοῦ.

Πρὸς ὅλους αὐτούς, οἵτινες προθύμως καὶ εὐγνωμόνως συνεκρότησαν τὸ κἀνιστρον τιμῆς, σεβασμοῦ καὶ ἀγάπης πρὸς τὸν Καθηγητὴν καὶ ἄνθρωπον Ἀθανάσιον Παλιούραν, ἡ Ἐκδοτικὴ Ἐπιτροπὴ ἐκφράζει τὰς

θερμότερας εὐχαριστίας διὰ τὴν συναντίληψιν καὶ τὴν συμπαράστασιν.

Ὁ Κύριος ὁμως ἠθέλησεν ἡ παροῦσα τιμητικὴ ἔκδοσις ἀφιερωμένη εἰς τὸν Καθηγητὴν Ἀθανάσιον Παλιούραν νὰ μετατραπῇ εἰς ἐπιμνημόσυνον. Ὅθεν δεόμεθα τοῦ Κυρίου τῆς Ζωῆς καὶ τῆς Ἀναστάσεως (Ἰωάν. 11, 25-26) ὅπως ἀναπαύσῃ αὐτὸν ἐν χώρα ζώντων, συναριθμήσῃ αὐτὸν μετὰ ἀγγέλων, δικαίων καὶ ἁγίων, «ἄληστος δέ εἶη ἡ μνήμη αὐτοῦ», καὶ ἀναστήσῃ αὐτόν «ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ» (Ἰωάν. 11, 24).

Ἐκ μέρους τῆς Ἐκδοτικῆς Ἐπιτροπῆς
Ὁ Πρόεδρος τῆς Διοικήσεως Ἐπιτροπῆς

Ἀρχιμ. Δημήτριος Ἀργυρός
Ἀναπληρωτῆς Καθηγητῆς
τῆς ΑΕΑ Βελῶς

Δημόσια Κεντρικὴ Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Το πρώτο βιβλίο της σειράς «Βυζαντινὴ Ἱστορία» ἀφιέρωσιν εἰς τὸν ἀδελφόν μου Κωνσταντῆν Κωνσταντίνου.

Τοῖς ἐντευξομένοις εἰς τὴν μετὰ χειρᾶς ἔκδοσιν ἀδελφοῖς καὶ τέκνοις τῆς ἡμῶν Μετριότητος ἐν Κυρίῳ ἀγαπητοῖς, χάριν καὶ εἰρήνην παρὰ Θεοῦ.

Ἡ ἀφιέρωσις τόμων τιμητικῶν εἰς ἀκαδημαϊκοὺς διδασκάλους καὶ ἐρευνητὰς οἱ ὅποιοι ἀφιέρωσαν τὴν ζωὴν καὶ ἠνάλωσαν τὴν ὑπαρξιν αὐτῶν εἰς τὴν ἐρευναν καὶ τὴν προαγωγὴν τῆς ἐπιστήμης καὶ εἰς τὴν μετάδοσιν τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσεως καὶ μεθόδου εἰς τοὺς μαθητὰς των, ἅμα δὲ καὶ εἰς τὴν ὀργάνωσιν καὶ προαγωγὴν ἀνωτάτων ἐκπαιδευτικῶν ἰδρυμάτων, ἀποτελεῖ νενομισμένον χρέος καὶ δίκαιον ὄφλημα.

Διὸ καὶ δικαίως ἡ Ἀνωτάτη Ἐκκλησιαστικὴ Ἀκαδημία Βελλᾶς Ἰωαννίνων ἤχθη εἰς τὴν ἀπόφασιν ὅπως ἀφιέρωσιν εἰς τὸν καθηγητὴν τῆς Χριστιανικῆς καὶ Βυζαντινῆς Ἀρχαιολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων καὶ ἀντιπρόεδρον τῆς Διοικούσης Ἐπιτροπῆς αὐτῆς Ἀθανάσιον Παλιούραν τὸν ἕβδομον τόμον τῆς Ἐπιστημονικῆς Ἐπετηρίδος αὐτῆς, εἰς ἔνδειξιν τιμῆς καὶ εὐγνωμοσύνης διὰ τὴν συνόλην προσφορὰν αὐτοῦ εἰς τὴν ἐπιστήμην, τὴν ἀνωτάτην παιδείαν καὶ τὸν πολιτισμὸν, ἣ ὅποια ὑπῆρξε πανθομολογουμένως μεγίστη.

Συνδυάσας ὁ τιμώμενος τὴν θεολογικὴν παιδείαν τὴν ὁποίαν ἔλαβεν ἐν τῇ Θεολογικῇ Σχολῇ τῶν Ἀθηνῶν μετὰ τῆς μελέτης τῆς Χριστιανικῆς καὶ Βυζαντινῆς Ἀρχαιολογίας, ἣ ὅποια λίαν ἐνώρις εἴλκυσε τὸ ἐνδιαφέρον αὐτοῦ, ἀνεδείχθη ἀκαταπόνητος ἐργάτης τῆς ἐπιστήμης καὶ συστηματικὸς ἐρευνητὴς τῆς χριστιανικῆς τέχνης ἀπὸ τῶν πρωτοχριστιανικῶν χρόνων μέχρι τῶν μεταβυζαντινῶν, ἀπὸ τῆς Κύπρου μέχρι τῆς Βενετίας.

Ἡ ἐνασχόλησις του μετὰ τοῦ περιφήμου Κρητὸς ζωγράφου Γεωργίου Κλόντζα ὑπῆρξεν ἀφορμὴ δι' ἐμβριθεστέραν μελέτην τῆς ζωγραφικῆς τῆς λεγομένης «Κρητικῆς Σχολῆς» ἅμα δὲ καὶ τῆς ἐξελίξεως τῆς βυζαντινῆς εἰκονογραφίας κατὰ τὴν μετὰ τὴν Ἄλωσιν ἐποχὴν εἰς τὴν Κρήτην, τὴν Κύπρον καὶ τὴν Βενετίαν, καὶ τῆς δημιουργίας νέων θεμάτων εἰς τὰ εἰκονογραφικὰ προγράμματα τῶν ἱερῶν ναῶν, ἐν οἷς καὶ ἡ ἀπεικόνισις τῶν ἁγίων Νεομαρτύρων.

Ἡ ἀγάπη του πρὸς τὴν γενέθλιον αὐτοῦ γῆν, τὴν Αἰτωλοακαρνανίαν, ἠνοιξεν αὐτῷ νέους ἐπιστημονικοὺς ὀρίζοντας καὶ ἔστρεψεν αὐτὸν εἰς τὴν συστηματικὴν ἀνασκαφὴν καὶ μελέτην τῶν παλαιοχριστιανικῶν καὶ βυζαντινῶν μνημείων αὐτῆς, ὡς καὶ εἰς τὴν παρουσίαν αὐτῶν εἰς μνημειώδη τόμον ὑπὸ τὸν τίτλον «Βυζαντινὴ Αἰτωλοακαρνανία».

Τὸ ἐνδιαφέρον αὐτοῦ διὰ τὰ χριστιανικὰ μνημεῖα τῆς περιοχῆς τῶν Ἰωαννίνων, εἰς τὴν Φιλοσοφικὴν Σχολὴν τῶν ὁποίων ἐπὶ ἔτη διετέλεσε καθηγητῆς, ἀπετυπώθη εἰς τὸν συλλογικὸν τόμον «Τὰ Βυζαντινὰ Μνημεῖα Νήσου Ἰωαννίνων», τὸν ὅποιον φιλοκάλως ἐπεμελήθη.

Ἡ ἐπὶ δεκαετίας ἀφοσίωσις του εἰς τὴν μελέτην τῆς βυζαντινῆς καὶ μεταβυζαντινῆς τέχνης τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς Αἰτωλοακαρνανίας δὲν ἀπετέλεσεν ὅμως ἐμπόδιον διὰ τὴν ἐνασχόλησίν του καὶ μετ' ἄλλων τομέων τῆς Βυζαντινῆς Ἀρχαιολογίας. Ὁ σεβασμὸς αὐτοῦ πρὸς τὸν ἱερώτατον θεσμόν του Οἴκουμενικοῦ

Πατριαρχείου καὶ ἡ ἀγάπη διὰ τὴν βασιλίδα τῶν πόλεων Κωνσταντινούπολιν καὶ τὰ ἐνταῦθα μνημεῖα καὶ ἱερὰ τοῦ εὐσεβοῦς ἡμῶν Γένους ἐξεφράσθησαν διὰ τῆς ἐκδόσεως τοῦ τόμου «Τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖο καὶ τὰ Βυζαντινὰ Μνημεῖα τῆς Κωνσταντινούπολης».

Ὁ ζῆλος διὰ τὴν ἀνάδειξιν τῶν πνευματικῶν θησαυρῶν τῆς βυζαντινῆς τέχνης καὶ τῆς εὐλαβείας ὤθησεν ἐπὶ πλέον τὸν καθηγητὴν Ἀθανάσιον Παλιούραν εἰς τὴν ἐπιμέλειαν τόμων ἀφορώντων εἰς τὴν Μακεδονίαν, τοὺς Ἁγίους Τόπους καὶ τὸ θεοβάδιστον Ὅρος Σινᾶ καὶ τοὺς ἐν αὐτοῖς εὕρισκομένους πολυτίμους θησαυρούς.

Τέκνον πιστὸν καὶ εὐσεβὲς τῆς Μητρὸς Ἐκκλησίας, ἄνθρωπος σεμνὸς καὶ προσηνής, ἀπλοῦς καὶ ἀνεπιτήδευτος εἰς τὴν συμπεριφορὰν, χωρὶς ἴχνος ἐπάρσεως, διεκρίνετο διὰ τὴν ἀφοσίωσίν του εἰς τὴν ἐπιστήμην, τὴν ἔρευναν καὶ τοὺς μαθητάς του, τοὺς ὁποίους μὲ πολλὴν ἀγάπην ἐμύησεν εἰς τὰ μυστικὰ τῆς ἐπιστήμης τὴν ὁποίαν ἐπὶ δεκαετίας μὲ πιστότητα ἐθεράπευσε. Διὸ καὶ μεγάλως ἐλύπησε πάντας ἡ αἰφνίδιος ἀναχώρησις αὐτοῦ ἐκ τῆς ζωῆς, διακόψασα προῶρος τὴν πολὺπλευρον προσφορὰν αὐτοῦ εἰς τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν Ἐκκλησίαν.

Γνωρίζουσα ἡ ἡμετέρα Μετριότης τὸν καθηγητὴν Ἀθανάσιον Παλιούραν ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν, ἐξετίμα βαθύτατα ἐν αὐτῷ τὸν ἐπιστήμονα καὶ τὸ ἀφωσιωμένον τέκνον τῆς Μητρὸς Ἐκκλησίας, διὸ καὶ μετὰ χαρᾶς ἐδέχθη ὅπως προλογίσῃ τὸν Ζ' Τόμον τῆς Ἐπιστημονικῆς Ἐπετηρίδος τῆς Ἀνωτάτης Ἐκκλησιαστικῆς Ἀκαδημίας τῆς Βελλᾶς, ἀφιερωμένον εἰς τὸν διαπρεπῆ βυζαντινολόγον ὡς δεῖγμα εὐγνωμοσύνης διὰ τὴν προσφορὰν αὐτοῦ τόσον πρὸς τὴν ἐπιστήμην ὅσον καὶ πρὸς τὸ ἀνώτατον τοῦτο ἐκπαιδευτικὸν ἴδρυμα.

Ἡ ἐν τῷ μεταξὺ ἐπισυμβᾶσα κοίμησις αὐτοῦ δὲν θὰ ἐπιτρέψῃ τὴν ἐπίδοσιν τοῦ ἀνα χειῖρας τόμου εἰς τὸν τιμώμενον· ἔχομεν ὅμως δι' ἐλπίδος ὅτι οὗτος θὰ δεχθῇ τὴν εὐγνωμοσύνην τῶν συναδέλφων καὶ μαθητῶν του καθορῶν οὐχὶ ἐν ἐσόπτρῳ καὶ ἐν αἰνίγματι ἀλλὰ καθαρῶς τὰ πρόσωπα τοῦ ἐν Τριάδι Θεοῦ καὶ τῶν ἁγίων, τὰ ὁποῖα ἐσέβετο καὶ ἠγάπα καὶ τῶν ὁποίων τὰς ἱεράς εἰκόνας καὶ τοὺς ἱεροὺς ναοὺς μετὰ ζήλου καὶ ἀφοσιώσεως ἐμελέτησε διὰ βίου.

Ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ καὶ τὸ ἄπειρον Αὐτοῦ ἔλεος εἴησαν μετὰ πάντων τῶν ἐντευξομένων εἰς τὸν μετὰ χειῖρας Τόμον καὶ τῶν κοπιασάντων διὰ τὴν κατάρτισιν καὶ ἐκδοσιν αὐτοῦ.

Ἰβιδ' Ὀκτωβρίου κα'

Ἐπισημοποιήθη
 ἐκδοσὶς τοῦ τόμου
 δι' αὐτὸν ὅσον θεὸν· εὐχέμεθα.

Ο ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΑΘΗΝΩΝ ΚΑΙ ΠΑΣΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΙΕΡΩΝΥΜΟΣ Β΄

Αρ. πρωτ. ΕΞ/Γ/ 118 /2015

Εν Αθήναις, τῇ 14ῃ Ἰανουαρίου 2015

Πανοσιολογιώτατον
Ἀρχιμανδρίτην Δημήτριον Ἀργυρόν
Πρόεδρον Δ.Ε. τῆς Δ.Ε.Α. Βελλᾶς Ἰωαννίνων
Ἰ.Μονὴ-Σχολὴ Βελλᾶς
Τ.Θ. 1144
450 01 ΙΩΑΝΝΙΝΑ

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ

ΤΟΥ ΜΑΚΑΡΙΩΤΑΤΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΑΘΗΝΩΝ & ΠΑΣΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΚΟΥ ΙΕΡΩΝΥΜΟΥ Β΄

ΕΙΣ ΤΟΝ ΑΦΙΕΡΩΜΑΤΙΚΟΝ ΤΟΜΟΝ ΤΩ ΚΑΘΗΓΗΤῃ ΑΘΑΝΑΣΙΩ ΠΑΛΙΟΥΡᾷ

Ἐβδομήντα ἑπτὰ ἔτη διήνυσε μεθ' ἡμῶν καὶ μίαν αἰωνιότητα διανύει ἐν παραδείσῳ ὁ πρῦτανις τῶν βυζαντινῶν σπουδῶν καὶ γνήσιος Αἰτωλοακαρνανίας Ἀθανάσιος Παλιούρας. Μετὰ μεγάλης χαρᾶς χαιρετίζομε τὴν ἔκδοσι ἀφιερωματικοῦ τόμου τῆς Ἀνωτάτης Ἐκκλησιαστικῆς Ἀκαδημίας Βελλᾶς Ἰωαννίνων εἰς τὸν προσφάτως ἀποδημήσαντα φίλο Ἀθανάσιο, τὸ εὔρος τοῦ ἔργου καὶ τῆς ἀνθρωπιᾶς τοῦ ὁποίου εἶναι πανθομολογούμενα.

Ἀπὸ τὴν «Βυζαντινὴ Αἰτωλοακαρνανία» καὶ «Τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο καὶ τὰ βυζαντινὰ μνημεῖα τῆς Κωνσταντινούπολης» ὡς τὶς ἀνασκαφές στὴν Ἐγκλειστρα Σπηλαίου ἁγίου Νικολάου Βαράσοβας Αἰτωλίας, ὁ μακαριστὸς καθηγητὴς καὶ ἀκαδημαϊκὸς ἄφησε τὸ ἐρευνητικὸ καὶ διδακτικὸ του στίγμα στὴ χώρα μας ὡς ἐπίσης καὶ πλειάδα μαθητῶν καὶ ἐπιστημόνων οἱ ὁποῖοι εἶχαν τὴ χαρὰ νὰ θητεύσουν κοντά του.

Ἡ σύνδεσή του μετὰ τὴν ἱστορικὴ Μονὴ-Σχολὴ Βελλᾶς Ἰωαννίνων ὡς ἐκτάκτου καθηγητοῦ, κατ'ἀρχάς, καὶ ὡς ἀντιπροέδρου τῆς Διοικούσης Ἐπιτροπῆς τῆς Ἀκαδημίας ἐν συνεχείᾳ, τὸν ἔφερε εἰς τοὺς χρόνους τῆς ὠριμότητός του πλησίον τῶν σπουδαστῶν τῆς Σχολῆς Βελλᾶς, ὕστερη δωρεὰ καὶ εὐμνημόνευτο παρακαταθήκη.

Εἴη ἡ μνημόνευσις του διαρκῆς καὶ ἡ ἀνάπαυσις του μακαρία.

Ο ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ

Ἰ. Ἀθ. Ἰερωνύμου Β΄

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΠΑΛΙΟΥΡΑΣ.
Ο ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΑΣ, Ο ΔΑΣΚΑΛΟΣ, Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ

Ο Αθανάσιος Παλιούρας του Δημητρίου γεννήθηκε το 1937 στο Αγρίνιο και πιο συγκεκριμένα στη λαϊκή συνοικία της Ντούτσαγας. Ο ίδιος σ' ένα πρόσφατο λογοτεχνικό του έργο, που εκδόθηκε το 2011, το τιτλοφόρησε με την ακόλουθη σημειολογική αυτοπροσδιοριστική του δήλωση: «Γεννήθηκα στη Ντούτσαγα, ανάμεσα σε Αρμένηδες, Εβραίους και Γύφτους».

Στη γενέτειρά του Αγρίνιο τελείωσε το Δημοτικό και το Γυμνάσιο, με το «χώμα της έδεσε η φτέρνα του» δεσμό ακατάλυτο, με τις χαρές της, τους καημούς της, τις γιορτές της, τα έδιμά της, τους μεταπολεμικούς αγώνες της για προκοπή ταυτίστηκε πέρα για πέρα η ψυχή του έφηβου Θανάση κι αυτήν την πόλη, όπου κι αν πήγε, όπου κι αν έφτασε, την κουβαλούσε μέσα του ως πρώτη και παντοτινή αγάπη, ως νοσταλγία, ως ίνδαλμα, ως χρέος, ως κόσμος μικρό και μέγα. Εντεύθεν και ο δίκαιος χαρακτηρισμός: Αθανάσιος Παλιούρας, ο Αγρινιώτης.

Μετά τις εγκύκλιες σπουδές του σπούδασε Θεολογία και Αρχαιολογία (1957-1964) στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και ακολούθως υπηρέτησε τη στρατιωτική του θητεία ως έφεδρος αξιωματικός.

Το 1966 δια του ιερού μυστηρίου του γάμου ένωσε τη ζωή του με την κρητικοπούλα Ελένη Λυδάκη, η οποία στοργικά, διακριτικά και θυσιαστικά στάθηκε δίπλα του σε όλες τις περιόδους του κοινού τους βίου.

Τον Φεβρουάριο του 1967 διορίστηκε Θεολόγος Καθηγητής στο Γυμνάσιο Αρρένων Αγρινίου και υπηρέτησε στη Μέση Εκπαίδευση μέχρι τον Ιούνιο του 1976. Στο διάστημα αυτό δίδαξε ως Καθηγητής και στα Γυμνάσια Κατούνας και Β' Θηλέων Αγρινίου, ενώ το τελευταίο τρίμηνο του διδακτικού έτους 1975-1976 χρημάτισε Γυμνασιάρχης του Προτύπου Γυμνασίου Αναβρύτων Αθηνών, απ' όπου και μετατάχτηκε στην Ανώτατη Εκπαίδευση.

Στο μεταξύ με υποτροφία της Ακαδημίας Αθηνών, ύστερα από εξετάσεις, πραγματοποίησε μεταπτυχιακές σπουδές στο Ελληνικό Ινστιτούτο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Ερευνών της Βενετίας και παρακολούθησε την Ανωτάτη Σχολή Παλαιογραφίας, Αρχειονομίας και Διπλωματικής των Κρατικών Αρχείων Βενετίας και τα μαθήματα του καθηγητή της Ιστορίας της Τέχνης στο Πανεπιστήμιο της Πάντοβα Sergio Bettini. Με την καθοδήγηση των καθηγητών Μ. Μανούσακα και Ν. Δρανδάκη εκπόνησε διδακτορική διατριβή με θέμα: «Ο ζωγράφος Γεώργιος Κλόντζας (1540-1608) και αἱ μικρογραφίαι τοῦ κώδικος αὐτοῦ». Η διατριβή του εγκρίθηκε από τη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών το έτος 1975 και το 1977 ανακηρύχθηκε διδάκτωρ με βαθμό ΑΡΙΣΤΑ.

Το 1976 εκλέχτηκε Εντεταλμένος Επιμελητής της Βυζαντινής Αρχαιολογίας στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, το 1984 αναπληρωτής Καθηγητής και το 1988 Καθηγητής.

Απ' το 1976 υπηρέτησε αδιαλείπτως τη Βυζαντινή Αρχαιολογία στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων μέχρι το έτος 2006, οπότε και συνταξιοδοτήθηκε με την απονομή του τίτλου του ομότιμου Καθηγητή.

Κατά την ακαδημαϊκή του σταδιοδρομία διετέλεσε Πρόεδρος του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας απ' το 1992 μέχρι το 1998 και κατά περιόδους Διευθυντής του Τομέα Αρχαιολογίας απ' το 1988 μέχρι το 2006.

Για δώδεκα χρόνια υπηρέτησε ως μέλος της Πανεπιστημιακής Συγκλήτου των Ιωαννίνων, ενώ από ανώτατες ακαδημαϊκές θέσεις (Πρόεδρος απ' το 1998 έως το 2005) υπηρέτησε και στις πανεπιστημιακές σχολές του Αγρινίου, οι οποίες διοικητικά ανήκαν στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.

Από το 1984 μέχρι το 2012 διετέλεσε κατά διαστήματα μέλος του Κεντρικού Αρχαιολογικού Συμβουλίου του Υπουργείου Πολιτισμού, θέση από την οποία με την εγνωσμένη υψηλή επιστημονική κατάρτιση, ευσυνειδησία και υπευθυνότητά του προσέφερε, υπό πολλές και ποικίλες πολιτικές ηγεσίες, ανεκτίμητες υπηρεσίες στην ανάδειξη, διάσωση, συντήρηση και προβολή των αρχαιολογικών θησαυρών της Χώρας μας.

Επίσης για μια εικοσαετία, ήτοι απ' το 1980 μέχρι το 2000 είχε τη γενική επιμέλεια του ετήσιου επιστημονικού περιοδικού «ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ» και για πολλά χρόνια της Επιστημονικής Επετηρίδας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων «ΔΩΔΩΝΗ».

Το 1984 με πρόσκληση μετέβη στην Αμερική στο Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών (Dumbarton Oaks) στην Ουάσιγκτον του Πανεπιστημίου

ου του Χάρβαρντ, ως επιστημονικός συνεργάτης επί ένα τρίμηνο, ενώ για ένα τρίμηνο ακόμη έδωσε διαλέξεις σε αρχαιολογικά τμήματα Πανεπιστημίων και στους Έλληνες της Αμερικής.

Απ' το 1990 μέχρι το 1995, παράλληλα με τα διδακτικά του καθήκοντα στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, δίδαξε θέματα της ειδικότητάς του στα Σεμινάρια Βυζαντινής Ιστορίας & Αρχαιολογίας της Ι. Μητροπόλεως Ελβετίας στη Γενεύη.

Από το 1993 έως το 2006 δίδαξε το μάθημα της Βυζαντινής Αρχαιολογίας στην Ανώτερη Εκκλησιαστική Σχολή Βελλάς Ιωαννίνων, ενώ το 2007 ορίστηκε Αντιπρόεδρος της Διοικούσας Επιτροπής της Ανωτάτης Εκκλησιαστικής Ακαδημίας Βελλάς.

Απ' το πλούσιο επιστημονικό και συγγραφικό έργο του καθηγητή Αθανασίου Παλιούρα, το οποίο είναι αποτεθησαυρισμένο σε αυτοτελή έργα, πολυτελείς συλλογικούς τόμους και Πρακτικά Συνεδρίων, όπως διαλαμβάνονται στην Εργογραφία του ανά χείρας αφιερωματικού τόμου της Επετηρίδας Βελλά, αξίζει να μνημονεύσουμε πέρα απ' τη μνημονευθείσα διδακτορική του διατριβή, το σπουδαιότερο σύγγραμμά του «Βυζαντινή Αιτωλοακαρνανία» (α' έκδ. 1985, β' έκδ. 2004), βιβλίο πιλοτικό για την έρευνα της μνημειακής τοπογραφίας του ελλαδικού χώρου. Πρόκειται για την πληρέστερη και συστηματικότερη μέχρι σήμερα επιστημονική καταγραφή, περιγραφή και αξιολόγηση των βυζαντινών και μεταβυζαντινών μνημείων της Αιτωλίας και Ακαρνανίας και, αναμφισβήτητα, κλασική πλέον πηγή και αφετηριακό μελέτημα για κάθε ερευνητή των μνημείων αυτών.

Τον καθηγητή Αθανάσιο Παλιούρα, πέραν της εργογραφίας του, καταξίωσε και επέβαλε ως κορυφαίο Αρχαιολόγο στη διεθνή επιστημονική κοινότητα το ανασκαφικό του έργο. Διενήργησε ανασκαφές και ανέδειξε α) την Παλαιοχριστιανική Βασιλική Λόφου Αγίας Τριάδος στην Κάτω Βασιλική Αιτωλίας (1980-1990), β) την Εγκλείστρα του Σπηλαίου του Αγίου Νικολάου Βαράσοβας Αιτωλίας (1990-2000), γ) την Αγία Τριάδα Μαύρικα Αγρινίου (2000-2005), δ) τη Βυζαντινή Μονή Παναγίας Αρτοκωστά Κυνουρίας (2005) και ε) το Μοναστήρι - «Πανεπιστήμιο» των Τριών Ιεραρχών, που ίδρυσε τον 14^ο αιώνα ο λόγιος κληρικός και αριστοτελικός φιλόσοφος Ιωσήφ Φιλάργης στην περιοχή Λουσούδι Καπετανιανών της νότιας Κρήτης (2011-2013).

Ο Αθανάσιος Παλιούρας ως ερευνητής και επιστήμονας της βυζαντινής τέχνης διατύπωσε νέες απόψεις για την καλλιτεχνική κίνηση

στην Κρήτη και τη διακίνηση των καλλιτεχνών στο Μεσογειακό χώρο, για την τέχνη και την ανάπτυξη νέων τάσεων στην Κύπρο κατά τον 16^ο αιώνα, καθώς επίσης και για την εμφάνιση νέων θεμάτων στα εικονογραφικά προγράμματα της εποχής μετά την Άλωση με κατάληξη την εικονογραφία των Νεομαρτύρων.

Γενικότερα αναδείχτηκε έγκυρος και αυθεντικός ερμηνευτής της βυζαντινής τέχνης τόσο στον τομέα της εκκλησιαστικής αρχιτεκτονικής, όσο και στον τομέα της ορθόδοξης εικονογραφίας. Στην επιτυχία του αυτή νομίζουμε ότι συνετέλεσαν αποφασιστικά αφ' ενός η αρχαιολογική και φιλολογική του υψηλή επιστημονική κατάρτιση και αφ' ετέρου η βαθιά και στέρεη θεολογική και εκκλησιαστική του παιδεία.

Ο άγευστος ορθοδόξου θεολογίας και άμοιρος εκκλησιαστικού βιώματος αρχαιολόγος αδυνατεί de facto να διεισδύσει έως βαθύων στα γοητευτικά μυστικά της βυζαντινής τέχνης και στην καλύτερη περίπτωση θα την αδικήσει. Ο ορθοδόξως θεολογών βυζαντινός αρχαιολόγος όμως έχει το συγκριτικό πλεονέκτημα και το ακαταμάχητο επιστημονικό κριτήριο και αισθητήριο για την πληρέστερη δυνατή κατανόηση και έκφραση του βυζαντινού πολιτισμού. Και ο Παλιούρας ήταν ένας τέτοιος βυζαντινός αρχαιολόγος, διότι ήταν συγχρόνως και λαμπρός ορθόδοξος θεολόγος.

Ο καθηγητής Αθανάσιος Παλιούρας κατά κοινή ομολογία των χιλιάδων μαθητών και φοιτητών του υπήρξε ένας κορυφαίος και χαρακτηριστικός δάσκαλος. Όσοι τον είχαν καθηγητή στο Γυμνάσιο και στο Πανεπιστήμιο έχουν ανεξάλειπτη στη μνήμη τους την εικόνα του σοφού δασκάλου, του άριστου παιδαγωγού, του λαμπρού επιστήμονα.

Ο λόγος του απλός και ανεπιτήδευτος, σαφής και καθαρός, περιεκτικός και ουσιαστικός, γλυκός και ευχάριστος, στοχαστικός και διδακτικός, βαθιά ανθρωπίνος και παιδευτικός. Και ο ρυθμός της διδασκαλίας του ελαφρά αργός, ώστε να γίνονται ανάλαφρες και οι πιο βαριές έννοιες.

Και η φωνή του ήρεμη, σταθερή και μάλλον σιγανή, ώστε να περιτεύουν η ένταση και ο απότοκος αυτής εξαναγκασμός. Και η όλη στάση του σώματος και οι κινήσεις του δασκάλου μαζί με όλα τα παραπάνω αναδείκνυαν τη διδασκαλία σε αληθινή μυσταγωγία και τον άνδρα «από σκηνής φιλόσοφο».

Υψηλή επιστημονική κατάρτιση, μεγάλη παιδαγωγική ευαισθησία και υποβλητική διδακτική ικανότητα αποτελούσαν τους τρεις βασικούς πυλώνες πάνω στους οποίους εδράζονταν τα μαθήματά του και οι πα-

νεπιστημιακές του παραδόσεις.

Νομίζουμε ότι, εκτός από τα φυσικά του προσόντα και χαρίσματα, τον βοήθησε αποφασιστικά και η δεκαετής διδακτική του εμπειρία από τη Μέση Εκπαίδευση να συνδυάσει αριστοτεχνικά, ισόρροπα και γόνιμα το ακαδημαϊκό - επιστημονικό ιδεώδες με το διδακτικό ιδεώδες και να αναδειχθεί έτσι ένας ιδανικός πανεπιστημιακός δάσκαλος.

Ως νεαρός καθηγητής Γυμνασίου ήταν φορέας ενός υγιούς εκπαιδευτικού φιλελευθερισμού και με πρωτοποριακή νοοτροπία εντός και εκτός του σχολικού χώρου προσήγγιζε και κατακτούσε τους μαθητές του. «Και ὁ ἔωρακῶς μεμαρτύρηκε καὶ ἀληθινὴ αὐτοῦ ἐστὶν ἡ μαρτυρία».

Ανήκε στη σπανιότατη περίπτωση εκπαιδευτικού για τον οποίο ὅλοι οι μαθητές του εκφράζονται μόνο με λόγους αγαθούς και τον θυμούνται ισοβίως με βαθύ σεβασμό και πολλή αγάπη.

Αλλά και ως πανεπιστημιακός καθηγητής ο Αθανάσιος Παλιούρας με τον ίδιο τρόπο επικοινωνούσε με τους φοιτητές του. Πέρα απ' το καθαρῶς διδακτικό του ἔργο, ὥρες ἀτέλειωτες στακόταν δίπλα τους και τους καθοδηγούσε στα μυστικά της επιστήμης και της ἔρευνας, ιδιαίτερα αὐτούς που προχωρούσαν σε μεταπτυχιακές σπουδές και εκπόνηση διδακτορικής διατριβής. Κατηύθυνε τις μεταπτυχιακές σπουδές στη Βυζαντινὴ Αρχαιολογία μεγάλου ἀριθμοῦ φοιτητῶν και διετέλεσε ἐπόπτης καθηγητῆς δεκάδων διδακτῶν στους τομείς της Βυζαντινῆς και Μεταβυζαντινῆς Αρχαιολογίας και Τέχνης. Παράλληλα συμμετείχε ὡς μέλος τριμελῶν και επταμελῶν επιτροπῶν για την κρίση μεταπτυχιακῶν και διδακτορικῶν εργασιῶν. Ὡς ιδανικός δάσκαλος ἀντιμετώπιζε κάθε νεαρό ἐπιστήμονα, ερευνητῆ, δημιουργό, συγγραφέα με τις κορυφαίες παιδαγωγικές ἀρχές της ἐπιείκειας και της ἐνθάρρυνσης.

Αλλά και με ἄλλους τρόπους μετέδιδε ευχάριστα και ἀποτελεσματικά τη γνώση, ὅπως για παράδειγμα με τη διοργάνωση φοιτητικῶν ἐκδρομῶν σε μεγάλα ἐντός και ἐκτός ἐλληνικῶν συνόρων κέντρα και μνημεῖα του ἐλληνορθόδοξου πολιτισμοῦ μας. Στο σημεῖο αὐτό ἀξίζει να ἀναφέρουμε ὅτι, πρὶν ἀπὸ μια τέτοια ἐκδρομῆ, ἔγραφε ἕνα σχετικὸ ἐπιστημονικὸ βοήθημα, το οποίο ἀποτελοῦσε το πολυτιμότερο πνευματικὸ ἐφόδιο των ἐκδρομῶν και λειτουργοῦσε ὡς ἀτυπο πανεπιστημιακὸ σύγγραμμα μελέτης κατὰ τις ἡμέρες της ἐκδρομῆς.

Ὡς ἄνθρωπος ο Αθανάσιος Παλιούρας σε ὅλη του τη ζωή φανέρωνε και κατέθετε: ἠθος, σεμνότητα, ἀπλότητα, ευγένεια, μετριοπάθεια,

φιλικότητα, ευρύτητα σκέψης, κοινωνική προσφορά και πάνω από όλα καλοσύνη και αγάπη.

Πίστευε στην αγάπη, ενσάρκωνε την αγάπη, δίδασκε την αγάπη, διότι γνώριζε πολύ καλά ότι αυτή «οὐδέποτε ἐκπίπτει». Αυτή ήταν το μεγαλύτερο μυστικό της επιτυχίας του σε όλους τους τομείς του ιδιωτικού και δημοσίου βίου του. Βαθιά ποτισμένος από την ορθόδοξη χριστιανική ανθρωπολογία ατένιζε και σεβόταν τον κάθε άνθρωπο, ενήλικα αλλά και μικρό παιδί, επιφανή αλλά και άσημο, επιστήμονα αλλά και αγράμματο, ομόφρονα αλλά και ετερόφρονα, συμπατριώτη αλλά και ξένο, ως εικόνα Θεού.

Κι όπως μια ζωή μελετούσε, τιμούσε και προσκυνούσε τις ιερές εικόνες, που ζωγράφισαν ανθρώπινα χέρια, έτσι μια ζωή τιμούσε και δόξαζε με την αφειδώλευτη αγάπη του και τους ανθρώπους, τις ένσαρκες και έμψυχες εικόνες του Θεού.

Αυτή η τοποθέτηση του Αθανασίου Παλιούρα έναντι του ανθρώπινου προσώπου, του απαγόρευε να αυτοφυλακισθεί στα στενά και άφιλα όρια ενός ακαδημαϊκού επαγγελματισμού ή ενός ψυχρού επιστημονισμού, αλλά τον ωθούσε από τα πρώτα χρόνια της επαγγελματικής του σταδιοδρομίας και προς ένα φιλόανθρωπο άνοιγμα προς την κοινωνία, παράλληλα προς το επιστημονικό και διδακτικό του έργο.

Ο άνθρωπος Παλιούρας σε όλη του τη ζωή φρόντιζε και «καλῶν ἔργων προΐστασθαι» με αποτέλεσμα να έχει στο ενεργητικό του και ένα πλουσιότατο πολιτιστικό και κοινωνικό έργο, αφού προσέφερε από πλείστα όσα μετερίζια και επί πολλές δεκαετίες «τὰ καλὰ καὶ ὠφέλιμα τοῖς ἀνθρώποις» (Τίτ. 3, 8).

Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι ως νεαρός καθηγητής Μέσης Εκπαίδευσης ίδρυσε το Γυμνάσιο Καινούργιου Αγρινίου, ενώ ως καθηγητής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων εργάστηκε αόκνως για την ίδρυση αυτόνομου Πανεπιστημίου στο Αγρίνιο, την ιδιαίτερη πατρίδα του, με στόχο την πολιτιστική και κοινωνική αναβάθμισή της. Επρόκειτο για το μεγαλύτερο πνευματικό όραμα του καθηγητή Παλιούρα, το οποίο ωστόσο δεν πραγματοποιήθηκε εξαιτίας ποικίλων εμποδίων.

Επίσης ενδεικτικά αναφέρουμε ότι κατά την τελευταία περίοδο του βίου του, που ζούσε ως συνταξιούχος στο Αγρίνιο, χρημάτισε Πρόεδρος της Ιστορικής και Αρχαιολογικής Εταιρείας Δυτικής Στερεάς Ελλάδος, Αντιπρόεδρος της Γυμναστικής Εταιρείας Αγρινίου, Αντιπρόεδρος του

Φιλολογικού Συλλόγου Αγρινίου «Κώστας Χατζόπουλος», Αντιπρόεδρος της Διαχειριστικής Επιτροπής Ιεράς Μονής Αγίου Γεωργίου Ελληνικών Μεσολογγίου, επιστημονικός επόπτης της αγιογράφησης του ενοριακού του Ναού της Αγίας Τριάδος Αγρινίου, άμισθος υπεύθυνος αναστηλώσεων πολλών ιερών μονών και βυζαντινών μνημείων της Αιτωλοακαρνανίας. Παράλληλα υπηρετούσε την τοπική κοινωνία με τη διοργάνωση συνεδρίων, σεμιναρίων και ημερίδων, την πραγματοποίηση ραδιοφωνικών και τηλεοπτικών εκπομπών, τη συμμετοχή του σε παρουσιάσεις νέων βιβλίων, την ολοπρόθυμη αρωγή του σε επιστημονικούς συλλόγους και πολιτιστικούς φορείς.

Στις 11 Οκτωβρίου 2014, μετά από ολιγόμηνη ασθένεια, ο καθηγητής Αθανάσιος Παλιούρας απεβίωσε και την επόμενη ημέρα κηδεύτηκε πάνδημα στον Ιερό Ναό Αγίας Τριάδος Αγρινίου.

Στην κηδεία του έλαβαν μέρος ο επιχώριος Μητροπολίτης Αιτωλίας και Ακαρνανίας κ. Κοσμάς, ο Μητροπολίτης Ναυπάκτου και Αγίου Βλασίου κ. Ιερόθεος, ο Μητροπολίτης Άρτης κ. Ιγνάτιος, ο Μητροπολίτης Ευρίπου κ. Βασίλειος, πλειάδα ιερέων, πολλοί πανεπιστημιακοί, πολλοί εκπρόσωποι αρχών και φορέων και πλήθος κόσμου, ενώ αξίζει να σημειωθεί ότι εκφωνήθηκαν περί τους είκοσι επικήδειοι λόγοι.

Η αναχώρησή του στους Αγρινιώτες και σ' όλους, όσοι τον γνώρισαν, άφησε ένα βαρύ συναίσθημα πνευματικής και πολιτιστικής ορφάνιας. Από το θησαυροφυλάκιό του και της καρδιάς του είχε να δώσει ακόμη πάρα πολλά. Καίτοι όμως έφυγε σωματικά από κοντά μας, δεν έπαυσε ούτε θα παύσει να ζει, να ομιλεί, να διδάσκει και να κινείται ανάμεσά μας με την αγαθή μνήμη και τα σπουδαία βιβλία του, που κατέλιπε στους επιγενομένους.

Οπότε δικαιούμαστε να δανειστούμε φιλολογικά ένα δίστιχο σε ιαμβικό βυζαντινό δωδεκασύλλαβο, που γράφτηκε, βεβαίως, για άνδρα άλλης τάξεως, και παραλλάσσοντάς το να το αφιερώσουμε στον καθηγητή Παλιούρα, ως εξής:

«Ζῆ Ἀθανάσιος καὶ θανὼν ἐν Κυρίῳ.
Ζῆ καὶ παρ' ἡμῖν, ὡς λαλῶν ἐκ τῶν βίβλων».

ΦΩΤΙΟΣ ΜΑΛΛΑΙΝΟΣ

Θεολόγος-Φιλολόγος

Διευθυντής Ιου Γενικού Λυκείου Αγρινίου

ΤΩ, ΦΙΛΩ, ΚΑΙ ΔΙΔΑΣΚΑΛΩ,

ΑΘΑΝΑΣΙΩ, Δ. ΠΑΛΙΟΥΡΑ

ΠΟΝΟΙΣ ΑΤΡΥΤΟΙΣ ΤΟΝ ΒΙΟΝ ΔΙΕΛΘΩΝ, ΔΙΔΑΣΚΩΝ
ΚΑΙ ΤΗΝ ΠΑΤΡΩΑΝ ΓΗΝ ΕΠΙΜΕΛΩΣ ΑΝΑΣΚΑΠΤΩΝ,
ΠΑΛΛΙΑΝ ΚΑΙ ΝΕΑΝ ΗΠΕΙΡΟΝ ΚΑΙ ΑΓΑΝ ΤΟ ΙΑΛΥΡΙΚΟΝ
ΩΚΥΠΟΙΣ ΠΟΣΙ ΤΡΑΝΩΣ ΔΙΟΔΕΥΣΑΣ.

ΚΑΡΠΟΥΣ ΑΓΓΛΟΥΣ

ΕΚΟΜΙΣΑΤΟ.

ΤΟΥΤΟΥΣ ΟΥΧΙ ΜΟΝΟΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΣΙ ΚΑΙ ΛΟΓΟΙΣ

ΕΦΑΝΕΡΩΣΕΝ,

ΑΛΛ' ΕΙΣ ΧΕΙΡΑΣ ΝΕΟΣΣΩΝ

ΕΝΑΠΕΘΕΤΟ

ΛΑΜΠΑΔΗΔΡΟΜΟΥΣ ΑΥΤΟΥΣ ΟΙΟΝΕΙ ΠΟΙΩΝ,

ΣΟΦΙΑΝ ΚΑΙ ΓΝΩΣΙΝ

ΜΕΤΕΚΕΝΩΣΕΝ.

ΕΚΕΙΝΟΥΣ ΑΠΑΝΤΑΣ ΣΥΝ ΕΜΟΙ ΤΩ, ΕΛΛΑΧΙΣΤΩ,

ΤΟΔΕ ΛΟΓΟΝ ΧΑΡΑΤΤΟΝΤΑ ΛΕΙ ΦΙΛΕΙ.

ΠΟΙΗΘΕΝ ΥΠΟ ΤΙΝΟΣ ΒΡΑΧΩΡΙΤΟΥ ΚΑΙ ΕΞ ΕΥΡΥΤΑΝΩΝ ΤΟ ΓΕΝΟΣ.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΤΟΝΟΜΑ, ΤΑΧΑ ΘΕΟΛΟΓΟΥ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ.

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΠΑΛΙΟΥΡΑΣ
(1937-2014)

ΕΡΓΟΓΡΑΦΙΑ

I. ΑΥΤΟΤΕΛΗ ΒΙΒΛΙΑ

1. Ο ζωγράφος Γεώργιος Κλόντζας (1540-1608) και οι μικρογραφίες του κώδικος αυτού, εκδ. Γρηγόρη, Αθήναι 1977.
2. Βυζαντινή Αιτωλοακαρνανία, α' έκδ., εκδόσεις Αρσινόη, Αθήνα 1985 (βιβλιοκρισία Μίλτος Γαρίδης, Αθανασίου Παλιούρα: Βυζαντινή Αιτωλοακαρνανία. Συμβολή στη βυζαντινή και μεταβυζαντινή μνημειακή τέχνη, *Ηπειρος* 28 (1986-87), σ. 307-313), β' έκδοση βελτιωμένη και συμπληρωμένη, εκδ. ΙΦΙΤΟΣ, Αργίνιο 2004.
3. Η υπέρβαση του εφήμερου μέσα από την Εικονογραφία των Τριών Ιεραρχών, Δημοσιεύματα Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, Ιωάννινα 1992.
4. Το Μοναστήρι της Παναγίας στον Προυσό, εκδ. Ε. Τζαφέρη, Αθήνα 1997.
5. Μεταβυζαντινή ζωγραφική, (Συλλογή 26 άρθρων), Πανεπιστημιακά Δημοσιεύματα, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων 2000.
6. Εισαγωγή στη Βυζαντινή Αρχαιολογία, Πανεπιστημιακά Δημοσιεύματα Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, α' έκδ. 1998, β' έκδ. 2000, γ' έκδ. βελτιωμένη, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων 2002.
7. Μοναστήρια Νήσου Ιωαννίνων. Ζωγραφική, (σε συνεργασία με τον καθηγητή Μίλτο Γαρίδη), έκδοση Ι. Μ. Νήσου Ιωαννίνων, Ιωάννινα 1993.
8. Γεννήθηκα στην Ντούτσαγα, ανάμεσα σε Αρμένηδες, Εβραίους και Γύφτους, Ιστορικά λογοτεχνικά αφηγήματα, εκδ. Αρμός, Αθήνα 2011.
9. Αιτωλία, Αποκαλύπτοντας τον βυζαντινό πολιτισμό μέσα από τις ανασκαφές, (δίγλωσσο: ελληνικά-αγγλικά), εκδ. Πασχέντη, Αργίνιο 2013.

II. ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΙ ΟΔΗΓΟΙ

10. *Οδηγός του Μουσείου των Εικόνων και του Ναού του Αγίου Γεωργίου Βενετίας* (συνεργασία με τον ακαδημαϊκό Μ. Ι. Μανούσακα), Βενετία 1976.
11. *Ιερά Μονή Σινά*, Εκδόσεις Ι. Μ. Σινά και Ε. Τζαφέρη, Αθήνα 1985 (κυκλοφορεί μεταφρασμένο σε πολλές ξένες γλώσσες).
12. *Άγιοι Τόποι*, Β. Τζαφέρη, Επιμέλεια κειμένων Αθ. Παλιούρας, εκδ. Ε. Τζαφέρη, α' έκδ. Αθήνα 1987, β' έκδ. Αθήνα 1988.
13. *Τα Βυζαντινά μνημεία και το Οικουμενικό Πατριαρχείο*, εκδ. Ε. Τζαφέρη, Αθήνα 1990.

III. ΣΥΛΛΟΓΙΚΟΙ ΤΟΜΟΙ

14. Ο Πατριαρχικός Ναός και ο Οίκος - Τα Βυζαντινά Μνημεία, *Το Οικουμενικό Πατριαρχείο*, συνέκδοση Οικουμενικού Πατριαρχείου - Ε. Τζαφέρη, Αθήνα 1989, σ. 65-260.
15. Η Παλαιοχριστιανική Τέχνη, ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ, *Ιστορία-Αρχαιολογία-Πολιτισμός*, τομ. Β', σ. 45-60, πίν. 30-40, έκδ. Ελληνική Εθνική Γραμμή, Αθήνα 1994 (Επιμέλεια Έκδοσης Α' και Β' τόμων).
16. Ορθόδοξη εικόνα και πρόσωπο, *Ορθοδοξία - Ελληνισμός. Πορεία στην Τρίτη χιλιετία*, έκδ. Ιεράς Μονής Κουτλουμουσίου, Άγιον Όρος Άθω 1996, σ. 261-264.
17. Τα Μοναστήρια του Ελληνισμού, Γενικό περίγραμμα, *Τα Μοναστήρια του Ελληνισμού*, εκδ. Ιχνηλάτης, Αθήνα 1997, τόμ. Α' σ. 15-28.
18. Παραστάσεις Θεοφανειών στη μεταβυζαντινή ζωγραφική, Πρακτικά Συμποσίου: *Μοναστήρια Νήσου Ιωαννίνων 700 χρόνια 1292-1992*, (Ιωάννινα 29-31 Μαΐου 1992), έκδ. Ι. Μ. Νήσου Ιωαννίνων και Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, (Γενική εποπτεία και καλλιτεχνική επιμέλεια σε συνεργασία με τον καθηγητή Μίλτο Γαρίδη), Ιωάννινα 1999, σ. 197-210, εικ. 1-8.
19. Οι τοιχογραφίες του καθολικού. Το πανόραμα της χριστιανικής διδασκαλίας με εικόνες και χρώματα, *ΠΑΡΟΥΣΙΑ Ιεράς Μονής Δοχειαρίου*, έκδ. Ι. Μ. Δοχειαρίου, Άγιον Όρος 2001, σ. 291-320, πιν. 1-24.
20. Μίλτος Γαρίδης. Το χρονικό μιας ζωής, *Μίλτος Γαρίδης (1926-1996)*

Αφιέρωμα, τομ. Α', εκδ. Πανεπιστημίου Ιωαννίνων – Τομέας Αρχαιολογίας, (Γενική εποπτεία Α' και Β' τόμου Αθανάσιος Παλιούρας - Αγγελική Σταυροπούλου), Ιωάννινα 2003, τομ. Α', σ. ιθ'-λβ'.

21. Εικόνες 16^{ου} αι., Εικόνες 17^{ου} αι., *Κειμήλια Πρωτάτου*, Άγιον Όρος 2004, τόμ. Β', σ. 61-128, εικ. 21-65 και σ. 200-259, εικ. 100-129 αντίστοιχα.
22. Εικόνες της συλλογής Πρωτάτου, *Άγιον Όρος, Κειμήλια Πρωτάτου*, έκδ. Αγιορείτικη Εστία 2006, Συλλογή, έκδοση-επιμέλεια ΕΛΤΑ, Αθήνα 2008, σ. 86-112, εικ. 28-64).

Λήμματα που αναφέρονται σε σημαντικά μνημεία και αρχαιολογικούς χώρους όπως π.χ. Θεσσαλονίκη, Κρήτη, Κύπρος, Κωνσταντινούπολη, Μυστράς, Άγιοι Τόποι, Αχειροποίητες εικόνες, Εικονολατρεία-Εικονομαχία, Κατακόμβες, Ναός Χριστιανικός, Τέχνες Χριστιανικές, έχουν καταχωρηθεί στην εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος-Λαρούς-Μπριτάνικα και στον τόμο *Θρησκείες της Εκδοτικής Αθηνών*.

IV. ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ

23. Έκθεση για την Ανασκαφή του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων στην Κάτω Βασιλική Αιτωλίας, *Δωδώνη* 14 τεύχ. 1(1985), σ. 211-240, πίν. 15-46. (Περίληψη στο *Αρχαιολογικό Δελτίο* (1985) και στο Έργον της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας 1986 - 1989).
24. Έρευνα για την ιστορία και την αρχιτεκτονική του Αγίου Νικολάου Βαράσοβας Αιτωλίας, (σε συνεργασία με τον αρχιτέκτονα Χρ. Κατσιμπίνη), *ΗπειρΧρον* 27(1985), σ. 105-114, πίν. 2-12.
25. Εκτιμήσεις και προβληματισμοί για το χώρο της Δυτικής Στερεάς με αφορμή την Ανασκαφή της Κάτω Βασιλικής, *ΦΗΓΟΣ, Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Σωτ. Δάκαρη*, Ιωάννινα 1994, σ. 555-578, πίν. 1-28.
26. Η Εγκλείστρα του Αγίου Νεοφύτου στην Κύπρο και η Εγκλείστρα του Αγίου Νικολάου στη Βαράσοβα Αιτωλίας. Οι ιδιαιτερότητες των αναζητήσεων του Μοναχισμού στην ανατολική Μεσόγειο, *Επετηρίδα Κέντρου Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου*, 4 (Λευκωσία 1999), σ. 97-106, πίν. 1-18.
27. Ανασκαφή Εγκλείστρας Αγίου Νικολάου Βαράσοβας Αιτωλίας.

Ιστορική-αρχαιολογική τεκμηρίωση. Απόψεις και προβλήματα, Πρακτικά Β' Επιστημονικού Συνεδρίου: *Η Ναύπακτος και η περιοχή της στη βυζαντινή και μεταβυζαντινή εποχή*, (Ναύπακτος 17-19 Οκτωβρίου 1997), *Ναυπακτικά* 10(1998-99), 2ος ημίτομος, Αθήνα 2001, σ. 291-322, πίν. 1-23.

28. Η Μονή των Τριών Μεγάλων Ιεραρχών και το αρχαιότερο "Πανεπιστήμιο" στον Ελληνικό χώρο: α) Η δόξα του πνευματικού Βυζαντίου επιστρέφει στο ταπεινό Λουσούδι, β) Ιωσήφ Φιλάγρης (1330 περ. - 1410) ο υπέρμαχος της Ορθοδοξίας και αναστηλωτής του ελληνικού πολιτισμού, γ) Αποκαλύπτεται το μοναστήρι των Τριών Ιεραρχών του Ιωσήφ Φιλάγρη - Εντυπωσιακά τα ευρήματα, περ. *Κουδουμανιά Μηνύματα*, αρ. φύλ. 24, Ιούλιος-Δεκέμβριος 2013, σ. 1-16, πιν. 1-17.

Σημαντική έκδοση προς ενημέρωση του ευρύτερου κοινού για τις ανασκαφές, τα ευρήματά τους και το αναστηλωτικό έργο που πραγματοποίησε σ' αυτές, αποτελούν τα τέσσερα κατά σειρά ημερολόγια που εξέδωσε στο Αγρίνιο με κατατοπιστικά κείμενα και πλούσιο φωτογραφικό υλικό:

- α. Ημερολόγιο 2007, *Αγία Τριάδα Μαύρικα Αγρινίου*, Ανασκαφή 2002-2006.
 β. Ημερολόγιο 2008, *Σπήλαιο Αγίου Νικολάου Βαράσοβας Αιτωλίας*, *Εγκλειστρα*, Ανασκαφή 1990-2000.
 γ. Ημερολόγιο 2009, *Λόφος Αγίας Τριάδας Κάτω Βασιλικής Αιτωλίας*, Ανασκαφή 1980-1990.
 δ. Ημερολόγιο 2010, *30 χρόνια ανασκαφές στη Βυζαντινή Αιτωλία 1980-2010*, Ειδική έκδοση: Ιστορική και Αρχαιολογική Εταιρεία Δυτικής Στερεάς Ελλάδος.

V. ΑΡΘΡΑ

29. Η Εικονογράφηση του τρούλλου του Αγίου Γεωργίου Βενετίας, *Θησαυρίσματα* 8(1971), σ. 63-86, πίν. Ε' - ΙΓ'.
30. Η ζωγραφική εις τον Χάνδακα από 1550-1600, *Θησαυρίσματα* 10(1973), σ. 101-124.
31. Χρυσάνθης Μαυροπούλου-Τσιούμη, Οι τοιχογραφίες του 13ου αιώνα στην κουμπελίδικη της Καστοριάς. Έκδ. Κέντρου Βυζαντινών

- Ερευνών, Θεσσαλονίκη 1973 (Διατριβή επί δικτατορία υποβληθείσα εις την Φιλοσοφικήν Σχολήν του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης), *Μακεδονικά* 15 (1975) 419-422. (Βιβλιοπαρουσίαση).
32. Η δυτικού τύπου Ανάσταση του Χριστού και ο χρόνος εισαγωγής της στην Ορθόδοξη τέχνη, *Δωδώνη* 7(1978), σ. 385-397, πίν. 1-7.
33. Τα ψηφιδωτά του Αγίου Γεωργίου των Ελλήνων της Βενετίας, *Θησαυρίσματα* 15(1978), σ. 144-176, πίν. Ζ' - ΙΘ'.
34. Συμβολή στην εικονογραφία Νεομαρτύρων (σε συνεργασία με τον Μίλτο Γαρίδη), *ΗπειρΧρον* 22(1980), σ. 169-205, εικ. Α - Η, πιν. 10-33.
35. Το Λουτρό του Χριστού στην Παράσταση της Γέννησης, *Φιλολογικά* 2 (1980), σ. 39-50.
36. Οι μικρογραφίες του χρησμολογικού κώδικα 170 Barozzi, *Πεπραγμένα Δ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, (Ηράκλειο 29/8-3/9 1976, Ηράκλειο 1981, σ. 318-328, πίν. 96-114.
37. Βιβλιογραφία για την Ήπειρο (1969-1979), *Βυζαντινή αρχαιολογία και τέχνη*, *ΗπειρΧρον* 22 (1980) 256-266.
38. Βιβλιογραφία για την Ήπειρο (1979-1980), *Βυζαντινή αρχαιολογία και τέχνη*, *ΗπειρΧρον* 23 (1981), σ. 364-380.
39. Γενική θεώρηση της ζωγραφικής στην Αιτωλοακαρνανία το 16^ο αιώνα, *Πρακτικά Συνεδρίου "Συνάντηση Προυσού"*, Ιούνιος 1981, *ΗπειρΧρον* 24(1982), σ. 121-129, πιν. 1-13.
40. Η αληθινή προσωπογραφία του Αγίου Κοσμά του Αιτωλού, *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο* 1983, Ιωάννινα 1983, 277-285, πίν. 1-4.
41. Ο απόηχος της Εικονομαχίας στη ζωγραφική του 16ου αι. Η περίπτωση του Γεωργίου Κλόντζα, (Τιμητικό Αφιέρωμα στον καθηγητή Κωνσταντίνο Δ. Καλοκύρη), *Επιστημονική Επετηρίδα Θεολογικής Σχολής Α.Π.Θ.*, Θεσσαλονίκη 1985, σ. 403-413, πίν. 1-5.
42. Βιβλιογραφία για την Ήπειρο, *Βυζαντινή αρχαιολογία*, Α' (1926-1977) σ. 353-358, Β' (1980-1985) σ. 358-365, *ΗπειρΧρον* 28 (1986/87).
43. Ο Κύπριος ζωγράφος Συμεών Αυξέντης και τα καλλιτεχνικά ρεύματα του 16ου αιώνα, *Πρακτικά Β' Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου*, Λευκωσία 1986, τόμ. Β', σ. 591-600, πίν. 1-18.

44. Καλυδών-Καλυδώνιοι-Λίμνη Καλυδώνος, *Ιστοριογεωγραφικά* 1 (1986), σ. 195-196.
45. Το μοναστήρι του Προδρόμου στο Μπαλί, *Πεπραγμένα του Ε' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου* (Αγ. Νικόλαος 25 Σεπτεμβρίου - 1 Οκτωβρίου 1981), τόμ. Β', Ηράκλειο Κρήτης 1986, σ. 304-321, σχ. 1- 5, πίν. 1-15β.
46. Εικονογραφία Αγίου Στεφάνου του Νέου, Αφιέρωμα στον καθηγητή Στ. Ι. Παπαδόπουλο, *Δωδώνη* 16, τεύχ. 1(1987), σ. 483-496, πίν. 1-2.
47. Βυζαντινή Αρχαιολογία και Τέχνη, Βιβλιογραφία για την Ήπειρο (1969-1979), *ΗπειροΧρον* 22(1980), σ. 256-266, 23(1981), σ. 364-380 και 28(1986-87), σ. 355-365.
48. Η Θεολογία της Εικόνας, *ΔΙΑΚΟΝΙΑ*. Αφιέρωμα στη μνήμη Βασιλείου Στογιάννου, *Επιστημονική Επετηρίδα Θεολογικής Σχολής Α.Π.Θ.*, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 627-631.
49. Η αδελφότητα της "Θεοτόκου της Ναυπακτιωτίσσης" και η σχέση της με την περιοχή των Θηβών κατά την μεσοβυζαντινή περίοδο. Απόψεις και προβλήματα, *Α' Διεθνές Συνέδριο Βοιωτικών Μελετών* (Θήβα 10-14 Σεπτεμβρίου 1986), τόμ. Β', τεύχ. Α', Αθήνα 1988, σ. 613-619, πίν. 1-4.
50. Τα Επτάνησα καλλιτεχνική γέφυρα μεταξύ Κρήτης και Βενετίας, *Πρακτικά Συνεδρίου: Κεφαλονιά, Ένα μεγάλο Μουσείο*, Αργοστόλι 1989, σ. 205-212.
51. Η βυζαντινή ζωγραφική - τέχνη της εκκλησίας και η ελευθερία του αγιογράφου καλλιτέχνη, "L'icône dans la Théologie et l'art", *Études Theologiques* 9, Chambésy-Genève 1990, σ. 241-263, πίν. 1-11.
52. Πρόγραμμα έρευνας και μελέτης του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων για τις Εκκλησίες και τα Μοναστήρια του Ζαγορίου, *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο* 12(1990), σ. 274-277.
53. Παραγωγή, χρήση και διακίνηση των εικόνων στην Κρήτη τον 16ο και 17ο αι., *Πεπραγμένα ΣΤ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, Χανιά 1991, τόμ. Β', σ. 405-417, πίν. 139-142.
54. Χάρτινες εικόνες από τη συλλογή του Νίκου Ψημμένου, *Λαογραφικό Μουσείο Λάρισας*, (έκθεση 31 Μαρτίου-31 Μαΐου 1991), Κατάλογος Έκθεσης 1991.

55. Οι Βλαχέρνες της Άρτας και τό πρότυπό τους, Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου: *Το Δεσποτάτο της Ηπείρου*, έκδ. Μουσικοφιλολογικού Συλλόγου Άρτας "Ο Σκουφάς", Άρτα 1992, σ. 163-177, πίν. 1-4.
56. Τα κάστρα Πρέβεζας - Βόνιτσας - Λευκάδας στην εποχή της Βενετοκρατίας, Πρακτικά Α' Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου: *Η Ιστορία της Πρέβεζας*, (Πρέβεζα 22-24 Σεπτεμβρίου 1989), έκδ. Δήμου Πρέβεζας, Πρέβεζα 1993, σ. 43-48, πιν. 1-8.
57. Μεταβυζαντινή μνημειακή Θεσσαλονίκη: Γέφυρα με τις πηγές της Παλαιοχριστιανικής τέχνης. Μικρό σχόλιο πάνω σ' ένα μεγάλο θέμα. ΚΣΤ' Δημήτρια - Ε' Επιστημονικό Συμπόσιο: *Χριστιανική Θεσσαλονίκη*, Θεσσαλονίκη 1993, σ. 159-173, πίν. 1-15.
58. Χρώμα, φως και λατρεία. Θεοφάνης ο Έλληνας: ένας καλλιτέχνης που γεννήθηκε δύο αιώνες πριν από την εποχή του ή αναζητώντας τις πηγές της ρωσικής ζωγραφικής, *Russie Mille ans de vie Chrétienne, Études Theologiques* 10, Chambésy-Genève 1993, σ. 295-321, πίν. 1-15.
59. Δόγμα και εικόνα. Εκκλησία και τέχνη. Ο Μ. Φώτιος οριοθετεί τη ζωγραφική της Ορθοδοξίας από την μεταεικονομαχική περίοδο ως τον 20ό αιώνα, Πρακτικά Συμποσίου: *Μνήμη Αγίων Γρηγορίου του Θεολόγου και Μεγάλου Φωτίου Αρχιεπισκόπων Κωνσταντινουπόλεως*, Θεσσαλονίκη 1994, σ. 631-647, πίν. 1-8.
60. Paul Huber, *Η Αποκάλυψη στην τέχνη Δύσης και Ανατολής*, εκδ. Ε. Τζαφέρη, (μετάφραση Φιλόθεος Γαρίτσης, επιμέλεια έκδοσης Α. Παλιούρας), Αθήνα 1995.
61. Ο ζωγράφος Γεώργιος Κλόντζας στο Σινά, *Πεπραγμένα του Ζ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, Ρέθυμνο 1995, τόμ. Β2, σ. 599-609, πίν. 1-10.
62. Από την Ήπειρο στη Θεσσαλία. Ένας καλλιτεχνικός δρόμος, Πρακτικά Γ' Συμποσίου Τρικαλινών Σπουδών, *Τρικαλινά* 15(1993), τόμ. Β', σ. 41-67, πίν. 1-16.
63. Εγνατία: Ένας δρόμος που "διακινούσε" εμπορεύματα, ιδεολογίες, τέχνες και καλλιτέχνες, Αφιέρωμα Ν. G. L. Hammond, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Παράρτημα *Μακεδονικά*, αρ. 7, Θεσσαλονίκη 1997, σ. 321-334, πίν. 1-10.
64. Η γοητεία των χειρών, "Αργυρίτις γή". Χαριστήριο τόμος στον Κ. Κονοφάγο, Αθήνα 1998, σ. 91-93.

65. Το αναστηλωτικό έργο του Αναστασίου Ορλάνδου στην Εκατονταπυλιανή. Απόψεις και προβλήματα, Πρακτικά Επιστημονικού Συμποσίου: *Η Εκατονταπυλιανή και η Χριστιανική Πάρος*, (Πάρος 15-19 Σεπτεμβρίου 1998), Πάρος 1998, σ. 97-114, πίν. 1-14.
66. Αποκάλυψη: Από τους Δυτικούς Χαράκτες στην Εικαστική Έκφραση των Τοιχογραφιών του Αγίου Όρους, Πρακτικά Διεθνούς Διεπιστημονικού Συμποσίου: *1900ετηρίς της Αποκαλύψεως Ιωάννου* (Αθήναι - Πάτμος 17-26 Σεπτεμβρίου 1995), Αθήναι 1999, σ. 417-447, πίν. 1-24.
67. Ροτόντα. Παρατηρήσεις πάνω σ' ένα σκεπτικό που ενώ έχει διαχρονική διάσταση παραμερίζει την ορθόδοξη παράδοση. Άγιος Γεώργιος-Ροτόντα λατρευτικός ή μνημειακός χώρος; Πρακτικά Επιστημονικής Ημερίδος, (Θεσσαλονίκη 21.3.1997), Θεσσαλονίκη 1999, σ. 187-194, πίν. 1-6.
68. Τροφές και ποτά των αγίων, Διεθνές Συνέδριο Μεσογειακής Διατροφής, Άγιος Νικόλαος Κρήτης 1999.
69. Οικουμενικός Πατριάρχης Βαρθολομαίος, ο Χαρισματούχος, "Τελετή αναγορεύσεως της Α.Θ.Π. Οικουμενικού Πατριάρχου κ.κ. Βαρθολομαίου ως Επιτίμου Δοκτωρος του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων", Ιωάννινα (27 Μαΐου 1999), σ. 15-27.
70. Αρχαιολογικές περιπλανήσεις με τον Σωτήρη Λάκαρη, *Δωδώνη*, 26, τεύχ. 1 (1997), Ιωάννινα 1999, σ. 347-360, πίν. 1-8.
71. Η Εικονογραφία του Αποστόλου Παύλου, Πρακτικά Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου: *Ο Χριστός στο κήρυγμα του Αποστόλου Παύλου. 2000 χρόνια χριστιανικής ζωής, ιστορίας και πολιτισμού*, Βέροια 2000, σ. 247-260, πίν. 1-30.
72. Πειρατές και καπεταναίοι στην Αχαρνανία και την Ήπειρο, περ. *Ιστοριογεωγραφικά* 8, Γιάννενα-Θεσσαλονίκη 2000, σ. 265-268, πίν. 1-2.
73. Ο Σίφνιος ζωγράφος "Δευτερεύων", το κύκνειο άσμα της αιγαιοπελαγίτικης εικονογραφίας, Πρακτικά Α' Διεθνούς Σιφναϊκού Συμποσίου, (Σίφνος 25-28 Ιουνίου 1988), τόμ. Β', Αθήνα 2001, σ. 241-256, πίν. 1-25.
74. Η εικόνα της Παναγίας της Κυκκώτισσας και η διάδοσή της στον Ορθόδοξο κόσμο, Πρακτικά Συνεδρίου: *Η Ιερά Μονή Κύκκου στη*

- Βυζαντινή και Μεταβυζαντινή Αρχαιολογία και Τέχνη*, Λευκωσία 2001, σ. 83-104, πίν. 1-15.
75. “Ο των ζωγράφων ελάχιστος Διονύσιος ιερομόναχος ο εκ Φουρνά” των Αγράφων συνεχιστής της μεγάλης Παράδοσης, *ΒΕΛΛΑ Επιστημονική Επετηρίδα Ανωτέρας Εκκλησιαστικής Σχολής Βελλάς Ιωαννίνων*, Βελλά-Ιωαννίνων 2001, σ. 35-41, πίν. 1-12.
76. Σύναξη καλλιτεχνών στο Άγιον Όρος τον 16ο αιώνα. Το χρονικό μιας Αναγέννησης, Άγιον Όρος-Φύση, Λατρεία, Τέχνη, *Πρακτικά Συνεδρίων εις το πλαίσιον των παραλλήλων εκδηλώσεων της Έκθεσης Θησαυροί του Αγίου Όρους*, τόμ. Β΄ Θεσσαλονίκη 2001, σ. 105-114, πίν. σ. 219, 1 και σ. 274, πιν. I-XIX.
77. Δόγμα και εικόνα: η αισθητική ανάγνωση του προσώπου, “*Τιμάτια Φωτός Αρρήτου*”, *Διεπιστημονική προσέγγιση του προσώπου*, εκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2002, σ. 125-128.
78. Το Ρέθυμνο κατά τον 16^ο αιώνα με το πενάκι του ζωγράφου Γεωργίου Κλόντζα, *Πρακτικά Συμποσίου: Της Βενετίας το Ρέθυμνο (Ρέθυμνο 1-2 Νοεμβρίου 2002)*, Βενετία 2003, σ. 389-396, πιν. 1-12.
79. Αχελώος: Αναζητώντας μια χαμένη πόλη και μια Επισκοπή. *Πρακτικά Β΄ Διεθνούς Ιστορικού και Αρχαιολογικού Συνεδρίου Αιτωλοακαρνανίας* (Αγρίνιο 29-31 Μαρτίου 2002), Αγρίνιο 2004, σ. 502-514.
80. Μυστράς. Το κύκνειο άσμα του Βυζαντινού Πολιτισμού, *ΒΕΛΛΑ Β΄ Επιστημονική Επετηρίδα Ανωτέρας Εκκλησιαστικής Σχολής Βελλάς Ιωαννίνων*, Βελλά Ιωαννίνων 2003, σ. 135-145, εικ. 1-9.
81. Κλόντζας και Θεοτοκόπουλος, *Θησαυρίσματα* 34(2004), σ. 361 πιν. 1-14.
82. Αποτυπώνοντας την ποίηση του αγίου Ανδρέου Κρήτης με εικόνες, *Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου: Ο Άγιος Ανδρέας Αρχιεπίσκοπος Κρήτης ο Ιεροσολυμίτης πολιούχος Ερεσού Λέσβου* (1-4 Ιουλίου 2003), Μυτιλήνη 2005, σ. 248-280, πιν. 1-29.
83. Τα βυζαντινά και βενετσιάνικα μνημεία του Μυλοποτάμου, όπως τα είδε ο Gerola και όπως είναι σήμερα, *Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου: Ο Μυλοπόταμος από την αρχαιότητα ως σήμερα (Περιβάλλον - Αρχαιολογία - Ιστορία - Λαογραφία - Κοινωνιολογία)*, Ρέθυμνο 2006, σ. 251-263, εικ. 1-22.
84. Πως αναστηλώθηκαν μία βυζαντινή Αγία Τράπεζα και ένα τέμπλο, *ΔΩΡΟΝ, Τιμητικός Τόμος στον καθηγητή Νίκο Νικονάνο*,

- Θεσσαλονίκη 2006, σ. 147-155, εικ. 1-26.
85. Ο Απόστολος Παύλος «πηγή της Σοφίας» για τον Ιωάννη Χρυσόστομο, Πρακτικά Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου: *Από τον Απόστολο Παύλο στον Ιερό Χρυσόστομο*, Βέροια 2007, σ. 201-220, πιν. 1-12.
86. Sant' Andrea l' Eremita e la pubblicazione della sua litanìa a Venezia, στα Πρακτικά του Διεθνούς Συνεδρίου: *I Greci durante la venetocrazia Uomini, spazio, idee (XIII-XVIII sec.)*, Istituto Ellenico di Studi Bizantini e Postbizantini di Venezia, Venezia 2009, σ. 701-707, πιν. 1-5.
87. Οι μεταβυζαντινές εικόνες της Μονής Λειμώνος και η ένταξή τους στην Αιγαιοπελαγίτικη ζωγραφική, Πρακτικά Συνεδρίου: *Ιερά Μονή Λειμώνος. Ιστορία - Παλαιογραφία - Τέχνη* (27-30 Σεπτεμβρίου 2001), Αθήνα 2009, σ. 195-212, πιν.
88. Η ζωγραφική των Κατακομβών· η πρώτη γλώσσα των συμβόλων της Εκκλησίας. Το παράδειγμα της Μήλου, Πρακτικά Β' Επιστημονικής Ημερίδας: *Κατακόμβες της Μήλου* (Μήλος 21 Ιουνίου 2008), Μήλος 2010, σ. 123-140, εικ. 1-15.
89. Ο ζωγράφος Γεώργιος από το Μαυρίλο Φθιώτιδος ζωγραφίζει στη Μονή Προυσού Ευρυτανίας, Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου: *Η Υπάτη στη εκκλησιαστική ιστορία, την εκκλησιαστική τέχνη και τον ελληνικό μοναχισμό* (Υπάτη 8-10 Μαΐου 2009), Αθήνα 2011, σ. 481-494, πιν. 1-15.
90. Δρόμοι ασκητικοί της Κρήτης, μορφές θεόσταλτες, μνημεία ταπεινά και περίτεχνα, Πρακτικά Διορθοδόξου Μοναστικού Συνεδρίου: *Μοναστική Ζωή και Παράδοση*, Ιερά Μονή Χρυσοπηγής, Χανιά 2011, σ. 183-197 και πίνακες.
91. Διάγραμμα μνημειακής τοπογραφίας και της μοναστικής κίνησης στα μοναστήρια και ασκηταριά της Ερημούπολης στη νότια Κρήτη κατά τον 14^ο αιώνα, Πρακτικά Συνεδρίου: *“Ἐν Γορτύνη καὶ Ἀρκαδία ἐγένετο”* 1^ο Διεθνές Διεπιστημονικό Συνέδριο Γόρτυνας για την Ιστορία, την Πνευματικότητα, την Τέχνη και τον Πολιτισμό του Κρητικού Νότου (Μεσαρά 20-23 Σεπτεμβρίου 2012), Ηράκλειο 2014, σ. 169-180, εικ. 1-10.
92. Το κτιριακό συγκρότημα της Σχολής Βελλάς και η πορεία του μέσα στον αιώνα λειτουργία της Σχολής (1911-2011), Πρακτικά Επι-

- στημονικού Συνεδρίου: «ΕΚΑΤΟΝΤΑΕΤΗΡΙΣ ΣΧΟΛΗΣ ΒΕΛΛΑΣ (1911-2011)», Βελλά Ιωαννίνων 2013, σ. 371-374, εικ. 1-10
93. Το Αγιοφάραγγο και τα χριστιανικά ασκηταριά της Νότιας Κρήτης, *Θησαυρίσματα* 41/42 (2011/2012), Βενετία 2013, σ. 424-434 και πιν.
94. Ένας Ευρυτάνας Μετανάστης κατακτά τη Νέα Υόρκη το 1914, Επιστημονικό Συνέδριο: "Των Αποδήμων Ευρυτάνων Έργα...", Καρπενήσι 18-19 Οκτωβρίου 2012/ Κεράσοβο 20 Οκτωβρίου 2012. (υπό εκτύπωση)
95. Βαράσοβα: Ένας διαχρονικός ασκητικός χώρος, (περίληψη), Το αρχαιολογικό έργο της Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων στην Αιτωλοακαρνανία και την Λευκάδα, Πρακτικά Ημερίδας (Ναύπακτος 2 Νοεμβρίου 2013), Ναύπακτος 2014, σ. 21.

Πλειάδα επίσης άρθρων επιστημονικού, αρχαιολογικού κυρίως και ιστορικού περιεχομένου, καθώς και πολλά άλλα άρθρα και επιφυλλίδες ποικίλου πνευματικού περιεχομένου (θεολογικού, εθνικού, παιδαγωγικού, κοινωνικού κ.α.) δημοσιεύτηκαν κατά καιρούς σε εφημερίδες και περιοδικά. Έργα του έχουν παρουσιάσει κατά καιρούς αξιόλογοι βυζαντινολόγοι, ενώ αναφέρονται σ' αυτά παλαιότεροι και νεώτεροι ερευνητές. Σε περιοδικά δε και συλλογικούς τόμους έχουν δημοσιευτεί κατά καιρούς ποιήματα και αφηγήματα ανέκδοτων ποιητικών και λογοτεχνικών συλλογών του.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΓΡ. ΓΙΑΝΝΟΥΛΗΣ

Επίκ. καθηγητής Α.Ε.Α. Βελλάς Ιωαννίνων

Ὁ αἰμίμηστος καθηγητῆς Ἀθανάσιος Παλιοῦρας μετὰ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου κ.κ. Βαρδολομαίου καὶ καθηγητῶν τῆς Σχολῆς Βελλᾶς στὴν αἶθουσα τοῦ Θρόνου.

Ἀναμνηστικὴ φωτογραφία μετὰ τοὺς φοιτητῆς τῆς Σχολῆς Βελλᾶς στὴν κεντρικὴ κλίμακα τοῦ Πατριαρχικοῦ Οἴκου.

ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ
ΓΕΡΩΝ ΧΑΛΚΗΔΟΝΟΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ

ΠΕΡΙ ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΑΣ ΤΙΝΑΣ ΣΦΡΑΓΙΔΑΣ
ΤΟΥ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΥ ΘΡΟΝΟΥ

“Σφραγίς δωρεᾶς Πνεύματος Ἁγίου. Ἀμήν.”

Ἡ λέξις σφραγίς σημαίνει τὸ ὄργανον, τὸ ἐργαλεῖον, τὸ ἀντικείμενον ἀπὸ εἰδικὸν ὑλικὸν ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἀποτυπώνονται λέξεις, συμπλέγματα γραμμάτων, τίτλοι, λογότυπα, σύμβολα, σήματα, ἐπωνυμῖαι, παραστάσεις οἰασδῆποτε ὡς ἐκδήλωσις ταυτότητος, γνησιότητος ἐγγράφου, ἐπιστολῆς, ἐπιταγῆς κλπ. Καὶ αὕτη ὡς πρὸς τὸ εἶδος τῆς ἠμπορεῖ νὰ εἶναι ἀτομική, ἐπίσημος, δημοσία, κρατική, βασιλική, ὑπουργική, πατριαρχική, καλλιτεχνική κ.ἄ. Ὡς πρὸς τὴν ἰσχύν τῆς νὰ εἶναι ἔγκυρος, νόμιμος ἢ καὶ πλαστή, παράνομος. Νὰ ἔχει διαφόρους τρόπους κατασκευῆς καὶ νὰ εἶναι ποικίλης ὕλης καὶ χρήσεως, ὅπως ἐκ βουλοκηρίου, κόμμεως, μετάλλου (σιδήρου, χαλκοῦ, ὀρειχάλκου, ἀλουμινίου) καὶ λίθου¹.

Τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον, ὅπως καὶ διάφοροι ἐκκλησιαστικοὶ καὶ μὴ ὀργανισμοί, ἔχει σφραγίδας διαφόρους, μεταξὺ τῶν ὁποίων διακρίνονται αἱ Πατριαρχικαὶ τοιαῦται. Αὐταὶ παραλάσσουν κατὰ καιροῦς, διατηρουμένων ὀρισμένων βασικῶν στοιχείων των. Χρησιμοποιοῦνται

---

1. Βικιπαίδεια, Σφραγίδα 17.2.2010. Wikipedia 21.1.2014. Μὲ τὸ θέμα τῶν σφραγίδων τῶν Ἱ. Μητροπόλεων καὶ Ἐνοριῶν τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Κωνσταντινουπόλεως ἔχει ἀσχοληθεῖ ὁ Ἀ. Μήλλας, Σφραγίδες Κωνσταντινουπόλεως. Ἐνορίες Ἀγιωτάτης Ἀρχιεπισκοπῆς, Ἀθήνα 1996, 32-50. Τοῦ Αὐτοῦ, Σφραγίδες Μητροπόλεων Χαλκηδόνος – Δέρκων, Ἀθήνα 2000.

δὲ εἰς ποικίλας περιπτώσεις ἐπικυρώσεως Πατριαρχικῶν ἐγγράφων², ἐγγράφων τῶν Συνοδικῶν Γραφείων ἢ καὶ εἶναι τυπωμένοι ἢ ἐπικολλημένοι, ὡς τὰ Ex Libris εἰς εὐχητηρίους καὶ εὐχαριστηρίους κάρτας, προσκλήσεις, τάξεις ἱεροτελεστιῶν, φυλλάδια, περιοδικά, ἀναμνηστικὰ δελτάρια, φακέλλους, μετάλλια, κυτία, σημαίας, πινάκια τῆς Πατριαρχικῆς τραπέζης! κ.ἄ.

Αἱ σφραγίδες αὐταὶ εἶναι ἀνάγλυφοι ἐκ βουλοκηρίου, κόμμεως, σιδήρου, χαλκοῦ, ἀλουμινίου κ.ἄ. μετὰ μελάνης καὶ κρῦαι (Soğuk Damga) ἄνευ μελάνης χρησιμοποιούμεναι ἐπὶ χονδροῦ χάρτου, μονο- ἢ δίχρωμοι, κυκλικαὶ καὶ ὠοειδεῖς. Ὡς πρὸς τὸ μέγεθός των εἶναι συνήθως μικρὰ καὶ ἔχουν λαβὴν (χερούλι) ξύλινον, μετάλλινον ἢ οὐ, ἢ καὶ λειτουργοῦν ἐντὸς καταλλήλου μεταλλίνης συσκευῆς ἐκ δύο συνδεομένων διὰ στροφῆς (mentese) τμημάτων.

Ἡ σφραγὶς τοῦ Πατριάρχου κατὰ τὴν παλαιότεραν περίοδον ἔφερε δικέφαλον ἀετὸν μετὰ στέμματος, ἄλλη δὲ τὴν θεομήτορα μετὰ τοῦ παιδὸς Ἰησοῦ εἰς τὰς ἀγκάλας. Βεβαίως αἱ Πατριαρχικαὶ σφραγίδες ἀνέγραφον τὸ ὄνομα τοῦ ἐκάστοτε Πατριάρχου, καθὼς καὶ τὸν χρόνον τῆς εἰς τὸν Θρόνον ἀνόδου του. Ἡ σφραγὶς αὕτη ἦτο τὸ ὄργανον τῆς πατριαρχικῆς ἐξουσίας καὶ μόνον αὐτὴν ἀνεγνώριζε ἡ Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία³.

Ἐνταῦθα ἐξετάζονται μόνον πατριαρχικαὶ τινες σφραγίδες κυρίως ἀπὸ τῆς ἐποχῆς Μαξίμου Ε' (1946-1948), καὶ δὴ αἱ ἑξῆς:

1- Ἡ τοῦ Πατριάρχου Δημητρίου Α' (1972-1991) (εἰκ. 1). Αὕτη εἶναι κυκλικὴ καὶ ἀπαρτίζεται ἐκ παχείας ταινίας ἐντὸς τῆς ὁποίας εὐρίσκεται ἡ ἐπιγραφή: ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΝ ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΟΝ ΑΛΘΒ', τ.ἔ. τὸ ἔτος ἀναρρήσεως τοῦ Πατριάρχου εἰς τὸν Θρόνον. Κάτωθεν αὐτῆς ὑπάρχουν δύο ἀντίθετοι συμμετρικοὶ ἔμφυλοι μίσχοι. Ἡ ταινία περιβάλλεται ὑπὸ λεπτοῦ κυματοειδοῦς πλαισίου. Εἰς τὸ κεντρικὸν τμήμα αὐτῆς ἀπαντοῦν ἰσοσκελῆς σταυροὶ μετὰ τριγωνικῶν κεραιῶν ἀποληγόντων εἰς βαθουλωτὰ πρὸς τὸ μέσον ἐπιμήκη ἐπιθήματα, ὁμοιάζων πῶς καὶ πρὸς τὸν τῆς Ἁγίας Σοφίας. Εἰς τὰς γωνίας τῶν κεραιῶν εὐρίσκεται συντετμημένος ὁ τίτλος

2. Β. Θ. Σταυρίδου, Ὁ συνοδικὸς θεσμὸς εἰς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον, Θεσσαλονίκη 1996, 535-542.

3. Τοῦ Αὐτοῦ, Ἱστορία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, Θεσσαλονίκη 1987, 60-61.

τοῦ Πατριάρχου: ΔΗΜ[Η]ΤΡ[ΙΟ]C / Π[Α](ΤΡ)[ΙΑΡ]Χ[Η]C Κ[ΩΝΣΤΑΝΤΙ-
ΝΟΥ]Π[ΟΛΕΩ]C.

Τὴν σφραγίδα ταύτην ἐχρησιμοποιοῦν οἱ Πατριάρχαι Ἀθηναγόρας Α΄ (1948-1972) καὶ Δημήτριος Α΄. Πιθανότατα δὲ ἐξετελέσθη ὑπὸ τοῦ δια-
πρεποῦς Φαναριώτου Ἀγιογράφου Εἰρηναρχοῦ Κόβα τοῦ Χίου (1894-1972⁴).

2- Ἡ τοῦ Πατριάρχου Βαρδολομαίου (1991-....) (εἰκ. 2). Αὕτη ὁμοιάζει
πρὸς τὴν τοῦ Δημητρίου, ἔχουσα ὅμως καὶ διαφορὰς τινὰς ὅπως: Ἐλλείπει
ἐξ αὐτῆς τὸ κυματοειδὲς πλαίσιον καὶ ἀντ' αὐτοῦ ὑπάρχει λεπτὸν τοιοῦτον
μετὰ τελειῶν. Τὸ ἔτος τῆς ἀναρρήσεώς του εἰς τὸν Θρόνον εἶναι τὸ ΑϠΛΑ΄.
Κάτωθεν δὲ αὐτοῦ εὐρίσκονται οἱ δύο ἀντίθετοι συμμετρικοὶ ἔμφυλοι μί-
σχοι. Διάφορος ἐπίσης εἶναι ὁ ἰσοσκελὴς καὶ ρωμαλεώτερος σταυρός. Οὕτω
τὰ περιγράμματα τῶν κεραιῶν του εἶναι τοξωτά, ἔχουν δὲ ἐγγεγραμμένα
τρίγωνα μετὰ δώδεκα τελειῶν ἐνδιαμέσως. Ἐπὶ πλέον τὸ ἄκρον ἐκάστης
κεραίας ἔχει δύο κάτωθεν ἀνοικτὰ δισκάρια “τὰ ἐπίμηλα” (Ecklonidi) εἰς τὰ
ἄκρα τῆς καὶ ἐν μεγαλύτερον εἰς τὸ μέσον. Εἰς τὰς γωνίας αὐτῶν εὐρίσκεται
συντετμημένος ὁ τίτλος τοῦ Πατριάρχου: ΒΑΡΘ[Ο]Λ[Ο]Μ[Α]ΙΟ]C / Π[Α]-
(ΤΡ)[ΙΑ]ΡΧ[Η]C Κ[ΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ]Π[ΟΛΕΩ]C, ὅπως ἀκριβῶς καὶ εἰς τὴν
σφραγίδα τοῦ Δημητρίου.

Τὴν σφραγίδα ταύτην, ἣ ὁποία χρησιμοποιεῖται μέχρι σήμερον, ἐξε-
τέλεσε ὁ τότε Βιβλιοθηκᾶριος τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης καὶ συντη-
ρητῆς Δημήτριος Ραϊτσανόφσκυ⁵.

Τεχνοτροπικῶς ἡ σφραγὶς τοῦ Πατριάρχου Δημητρίου διακρίνεται διὰ
τὴν λεπτότητα καὶ γραφικότητα αὐτῆς, ἐνῶ ἡ τοῦ Βαρδολομαίου εἶναι ψυ-
χρά, μηχανικὴ καὶ ἄπνους.

3- Ἐκτός ὅμως τούτων ὑπάρχει καὶ ἕτερα σφραγὶς Πατριαρχικὴ (εἰκ.
3), παλαιότερα καὶ ἔντυπος, ἀπαντῶσα εἰς τὰ Πιστοποιητικὰ Θρησκευ-
τικῶν Πράξεων τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Εἶναι ὠοειδῆς καὶ εὐρί-
σκεται εἰς τὸ μέσον τῆς “ἀετοειδοῦς” διακοσμητικῆς ταινίας τοῦ Πιστο-
ποιητικοῦ. Ἀπαρτίζεται ἐκ παχείας ταινίας σχηματιζομένης ὑπὸ κυκλι-
δίων, ἐντὸς τῆς ὁποίας ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή: +ΣΦΡΑΓΙΣ ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΗ+.

4. Ἀ. Παπᾶ, Ἐλενουπόλεως (Χαλκηδόνος), Ὁ Ἀγιογράφος Εἰρηναρχος Κόβας, Aksum Thyateira. A Festschrift for Archbishop Methodios of Thyateira and Great Britain, Ἀθήνα 1985, 324, εἰκ. 362.

5. Κατὰ πληροφορίαν τοῦ ἰδίου πρὸς τὸν γράφοντα τὴν 7.11.2008.

Εἰς τὸ κάτω μέρος τῆς ταινίας εὐρίσκονται οἱ δύο ἐσχηματοποιημένοι ἀντίθετοι, ἔμφυλοι μίσχοι συγκρατούμενοι ὑπὸ κορδέλλας. Εἰς τὸ κέντρον αὐτῆς κεῖται ἰσοσκελῆς παχὺς σταυρὸς μετὰ τοξωτῶν περιγραμμάτων, ἔχων ἐγγεγραμμένον ἕτερον λεπτότερον, ἐνῶ εἰς τὰς γωνίας τῶν εἶναι τοποθετημένα τὰ ἀρκτικόλεξα ΜΞΠΚ τ.ἔ. ΜΑΞΙΜΟΣ ΠΑΤΡΙΑΡΧΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ (1946-1948), κάτωθεν δὲ αὐτοῦ 1946, δηλ. τὸ ἔτος ἀναρρήσεως τοῦ Πατριάρχου εἰς τὸν Θρόνον. Ἄνωθεν τῆς σφραγίδος ὑπάρχουν οἱ δύο ἀντίθετοι ἔμφυλλοι μίσχοι μετ' ἀνθέων. Τὴν σφραγίδα ταύτην ἐχρησιμοποιοῦν οἱ Πατριάρχαι Μάξιμος Ε', Ἀθηναγόρας Α' καὶ Δημητρίος Α'. Ἴσως δὲ νὰ εἶναι ἔργον τοῦ Ε. Κόβα⁶.

5- Σφραγὶς αὐτοκόλλητος τοῦ Πατριάρχου Ἀθηναγόρου (εἰκ. 4) ὁμοιάζουσα πρὸς τὴν τοῦ Δημητρίου (εἰκ. 1) μὲ τὴν διαφορὰν, ὅτι πέρα τῆς ταινίας μὲ τὴν ἐπιγραφὴν ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΝ ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΟΝ καὶ τοὺς ἀντιθέτους δύο μίσχους, ἔχει καὶ μίαν μαύρην κυκλικὴν γραμμὴν. Εἰς τὸ κέντρον τῆς ὑπάρχει ἰσοσκελῆς σταυρὸς μετὰ βαθυλωτῶν εἰς τὸ μέσον ἀπολήξεων καὶ εἰς τὰς γωνίας τῶν κεραιῶν τὰς συντμήσεις: ΑΘ[Η]Ν[Α]Γ[Ο]Ρ[Α]C / Π[Α](ΤΡΙ)[Α](ΡΧ)[ΗΣ] Κ[ΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ]Π[Ο-ΛΕΩ]C ΑΞΜΗ'. Τὸ φόντο τῆς σφραγίδος εἶναι μαῦρον, ἐνῶ τὰ γράμματα καὶ ἡ περίμετρος ἐρυθρά. Αὕτη ἐκολλᾶτο ἐπὶ τῶν ἀποστελλομένων φακέλλων, δὲν χρησιμοποιεῖται δὲ σήμερον.

6- Σφραγὶς ἔντυπος τοῦ Πατριάρχου Ἀθηναγόρου. Εἶναι λίαν ἀπλῆ, ἔχουσα ἐντὸς κύκλου ἰσοσκελῆ σταυρὸν μετὰ τριγωνικῶν λεπτῶν κεραιῶν ἀποληγόντων εἰς μικρὰ ἐπιθήματα, εἰς τὰς γωνίας δὲ τῶν ὁποίων ὑπάρχουν αἱ ἀνωτέρω συντμήσεις. Αὕτη ἐχρησιμοποιεῖτο καὶ ὑπὸ Δημητρίου Α' (εἰκ. 5).

7- Ἀνεξαρτήτως τούτων ὑπάρχουν καὶ δύο κρύαι σφραγίδες. Ἡ παλαιότερα εἶναι σιδηρᾶ καὶ ὠοειδῆς ἐντὸς συσκευῆς μετὰ στροφῆς. Εἰς τὴν παχεῖαν ταινίαν τῆς εὐρίσκεται ἡ ἐπιγραφὴ: ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΝ ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΟΝ καὶ οἱ δύο ἀντίθετοι μίσχοι. Εἰς τὸ κέντρον αὐτῆς ὑπάρχει ἰσοσκελῆς σταυρὸς μὲ παχείας τοξωτῶν περιγραμμάτων κεραιᾶς, εἰς τὰς γωνίας τῶν ὁποίων εὐρίσκεται τὸ γνωστὸν σύμπλεγμα IC XC NIKA. Εἰς τὸ ἄνω μέρος αὐτῆς σχηματίζεται κύκλος ἐκ τελειῶν μετὰ φυτικοῦ πιθανῶς διακόσμου εἰς τὸ κέντρον. Ἡ σφραγὶς αὕτη συχνάκις ἀπαντᾶ εἰς ἔγγραφα καὶ τοῦ Πατριάρχου Ἀθηναγόρου, τοποθετου-

6. Α. Παπᾶ, Ἔργ. μνην. 324.

μένη εἰς τὸ ἄνω τμήμα τοῦ “καλάμου” τ.ἔ. τῆς “τουγροειδοῦς” πρὸς τὰ ἀριστερὰ γραμμικῆς τσίφρας τοῦ Πατριάρχου⁷ (εἰκ. 6). Δυστυχῶς αὕτη κατηργήθη, ἄγνωστον διατί, ὑπὸ τοῦ τότε Ἀρχιεπιγραμματέως Ἀρχιμ. Ἐλπιδοφόρου (2005-2011) (Προύσης).

Ἐπὶ πλέον, λόγῳ τῆς ἰδιαιτέρας σημασίας της, διὰ τῆς ὁποίας ἐσφραγίζοντο τὰ Πατριαρχικά Σιγίλλια καὶ ἕτερα σημαντικὰ Γράμματα, φυλάσσεται εἰς τὴν Ἀρχιεπιγραμματεῖαν, ὁ δὲ πρότερον Ἀρχιεπιγραμματεὺς Ἀρχιμ. Φίλιππος (+ Τυάνων), ἐσφράγιζε δι’ αὐτῆς μόνον τὰ ἔτοιμα ἔγγραφα καὶ οὐχὶ ὡς πρότερον τὰ λευκὰ φύλλα⁸! Σήμερον δυστυχῶς αὕτη εἶχεν προβλήματα, ἡ λαβὴ της ἐδραύσθη καὶ ἐδόθη πρὸ μηνῶν πρὸς ἐπισκευὴν εἰς τὸν μον. Νικόλαον Διονυσιάτην⁹.

8- Ἡ νεωτέρα κρῦα σφραγὶς τοῦ Πατριάρχου Βαρθολομαίου. Καὶ αὕτη εἶναι σιδηρᾶ ἐντὸς συσκευῆς μετὰ στροφέως καὶ κυκλικῆ, εἰς τὴν παχείαν ταινίαν τῆς ὁποίας φέρει τὴν ἐπιγραφὴν: ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΝ ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΟΝ, τὴν χρονολογίαν ΑΛΛΑ’ καὶ τοὺς δύο ἔμφυλλους ἀντιθέτους μίσχους. Εἰς τὸ κέντρον αὐτῆς ἔχει τὸν ἰσοσκελῆ σταυρὸν τῆς σφραγίδος τοῦ Πατριάρχου Βαρθολομαίου μετὰ τὰς γνωστὰς εἰς τὰς γωνίας τῶν κεραιῶν συντμήσεις καὶ περιβάλλεται ὑπὸ λεπτῆς ταινίας μετὰ τελείας. Χρησιμοποιεῖται εἰς τὰς ἀρχιεπιγραφικὰς πράξεις τοῦ Θρόνου.

Ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἄνωτέρω ὕλικου δυνατὸν νὰ γίνουσι αἱ ἀκόλουθοι διαπιστώσεις:

1- Ὅτι αἱ σφραγίδες αὗται συνήθως ὁμοιάζουν μετὰ τῶν ὡς πρὸς τὸ μέγεθος, τὸ σχῆμα καὶ τὴν διάρθρωσιν αὐτῶν.

2- Αἱ ἐπ’ αὐτῶν ἐπιγραφαὶ καὶ συντμήσεις εἶναι τυποποιημέναι, παραλλάσσουσαι μόνον ὡς πρὸς τὰ ἐκάστοτε πρόσωπα.

Βασίως ἐδῶ θὰ ἠμποροῦσαν νὰ τεθοῦν καὶ ὠρισμένα ἐρωτήματα καὶ δῆ:

7. I. Keten, *The Ottoman Monograms Tughra (Tuğra)*, Ἄγκυρα 2007.

8. Κατὰ πληροφορίας τοῦ Φιλαδελφείας Μελίτωνος πρὸς τὸν γράφοντα τὴν 21.3.2014. Ὁμως κατὰ πληροφορίας τοῦ Προύσης πρὸς τὸν γράφοντα τὴν 20.4.2014, αὕτη δὲν χρησιμοποιεῖται ἀπὸ ἐτῶν, κατὰ δὲ τὸν Π. Παντελάραν, Γραμματεὰ τῶν Συνοδικῶν Γραφείων, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς Ἀρχιεπιγραμματεῖας τοῦ Φιλαδελφείας Μελίτωνος (1987-2005). Τοιαύτας δὲ κρῦας σφραγίδας, ἐχρησιμοποιοῦν καὶ τὰ παλαιότερα Πατριαρχεῖα Ἀλεξανδρείας καὶ Ἱεροσολύμων καθὼς καὶ ἡ Ἱ. Μητρόπολις Χαλκηδόνος.

9. Κατὰ πληροφορίας τοῦ Ἀρχιεπιγραμματέως Ἀρχιμ. Βαρθολομαίου πρὸς τὸν γράφοντα τὴν 5.4.2014.

Πόθεν προέρχεται ὁ σταυρὸς τῆς σφραγίδος γενικῶς; Δύναται δὲ νὰ λεχθεῖ, ὅτι οὗτος συγγενεῦει πρὸς ἱκανὰ βυζαντινὰ λειτουργικοῦ κυρίως χαρακτῆρος ἔργα μορφολογικῶς καὶ ἄρα ἢ προέλευσις αὐτοῦ εἶναι βυζαντινὴ, οὕτως ὥστε καὶ ἐννοιολογικῶς νὰ διατηρεῖται ἐν αὐτῇ τὸ πνεῦμα τοῦ Βυζαντίου.

Οὕτω ὁ σταυρὸς αὐτὸς ἀπαντᾷ μετὰ μικρῶν παραλλαγῶν μεταξὺ ἄλλων καὶ εἰς τὰ ἀκόλουθα ἔργα:

1- Τὴν συριακὴν (νεστοριανὴν) ἐκ γύψου σταυροπλάκαν (5-6. αἰ.) τοῦ Μουσείου τοῦ Λούβρου, σύμβολον τῶν Νεστοριανῶν. Ἐχει ἐγγεγραμμένον σταυρὸν καὶ ἀνὰ δύο δισκάρια εἰς τὸ ἄκρον ἐκάστης κεραιᾶς, διαπνέεται δὲ ὑπὸ σασανιδικῶν ἐπιδράσεων¹⁰.

2- Τὰς θύρας τοῦ ἐσωνάρθηκος πρὸς τὸν ἐξωνάρθηκα τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν (6. αἰ.). Δὲν ἔχει ζεύγη δισκαρίων¹¹.

3- Τὸν ἀπλοῦν ὀρειχάλκινον σταυρὸν λιτανείας τῆς Ἱ. Μονῆς Δοχειαρίου Ἁγίου Ὁρους (9-10. αἰ.) μετὰ ζεύγους δισκαρίων εἰς τὰ ἄκρα τῶν κεραιῶν¹².

4- Τὴν ὀρειχάλκινον ἀργυρόχρυσον σταυρόμορφον λειψανοθήκην τοῦ Μουσείου Τέχνης καὶ Ἱστορίας τῆς Γενεύης (πρῶτον ἡμισυ 10. αἰ.)¹³.

5- Τὸν μεγαλοπρεπῆ ἀργυροῦν σταυρὸν λιτανείας (10. αἰ.) τοῦ Μουσείου Μπενάκη μετὰ παραστάσεων εἰς τὰ δισκάρια καὶ ἐντὸς αὐτοῦ, ὅπου ὑπάρχει καὶ ἕτερος ἐγγεγραμμένος τοιοῦτος¹⁴.

6- Τὸν ἄλλοτε μικρὸν σχολικὸν κώδωνα τοῦ Eastry Ἀγγλίας (14. αἰ.), τὸν φυλασσόμενον σήμερον εἰς τὴν τοπικὴν ἐκκλησίαν καὶ θεωρούμενον ὅτι εἶναι εἰς λίαν σπάνιος Sanctus ἢ Angelus κώδων.

Ὁ ἀρχικὸς σταυρὸς εἰς τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ κώδωνα εἰς σχῆμα "cross

10. G. Egger, Kunst der Ostkirche Stift Herzogenburg 7.5.-30.1977, Βιέννη. Κατάλογος 99-100, εἰκ. 38.

11. S. Altay, Hagia Sophia, Ἴσταμποῦλ 1978, 17, 34, 35.

12. Ἱερὰ Κοινότης Ἁγίου Ὁρους. Ὁργανισμὸς Πολιτιστικῆς Πρωτεύουσας τῆς Εὐρώπης Θεσσαλονίκη 1997, ἐκδ., Θησαυροὶ Ἁγίου Ὁρους, Θεσσαλονίκη 1997, 319-320.

13. Reunion des Musées Nationaux, ἐκδ., De Byzance à Istanbul. Un post pour deux continents. Galeries nationales (Grand Palais, Champs Élysées) 10 Octobre 2009-25 Janvier 2010, Παρίσι 2009, 83.

14. G. Egger, Ἔργ. μνημ. 113, εἰκ. 7.

pattée" ὡσάν τὸν Γερμανικὸν σιδηροῦν σταυρὸν τοῦ Β' Παγκοσμίου Πολέμου, ἔχει μίαν μοναδικὴν μορφήν, τ.ἔ. τρεῖς κύκλους (δισκάρια) ἢ σφαίρας εἰς τὰ ἄκρα ἐκάστης τῶν κεραιῶν του¹⁵ (εἰκ. 7). Ὡς ἐκ τούτου συγγενεῦει λίαν πρὸς τὸν τοῦ Πατριάρχου Βαρδολομαίου (εἰκ. 2).

7- Τὸν ξύλινον σταυρὸν τῆς Σκήτης Ἁγίας Ἄννης τοῦ Ἁγίου Ὄρους (17-18. αἰ.) μετὰ τεσσάρων δισκαρίων εἰς ἐκάστην κεραίαν, ὧν τὸ κεντρικὸν μεγαλύτερον, καὶ πεντήκοντα δύο παραστάσεων¹⁶.

Οὕτω τίθεται καὶ τὸ θέμα τοῦ συμβολισμοῦ τῶν τριῶν, ὀκτώ, δώδεκα καὶ δεκαέξη δισκαρίων τῶν κεραιῶν τῶν σταυρῶν. Προετάθησαν δὲ ἐπὶ τοῦ θέματος καὶ δὴ τοῦ σταυροῦ τοῦ Eastry, δύο λύσεις:

Καὶ διὰ μὲν τὰ τρία ἢ Ἁγία Τριάς, διὰ δὲ τὰ δώδεκα οἱ δώδεκα Ἀπόστολοι¹⁷.

Ἐκτὸς ὅμως τῶν σφραγίδων τούτων, ὑπάρχουν καὶ τίτλοι καὶ ὑπογραφαί¹⁸ ὀρθογώνια ἢ τετράγωνοι ἀπὸ ἀπόψεως πλαισιακῆς μορφῆς τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου, ὡς σφραγίδες ἢ ἔντυποι τοιαῦται ἄνευ περιγράμματος καὶ διακόσμου, ἀλλὰ μόνον μὲ κείμενον, αἱ ὁποῖαι ἐτοποιητοῦντο εἰς τὴν ἐπικεφαλίδα ἢ τὸ κάτω ἀριστερὸν τμήμα τῶν ἐγγράφων. Αὐταὶ δὲ εἶναι αἱ ἑξῆς ἐν ἀναλύσει:

1- (Μάξιμος ἢ) Ἀθηναγόρας ἐλέω Θεοῦ Ἀρχιεπίσκοπος Νέας Ρώμης καὶ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης (εἰκ. 8, 9).

2- Ὁ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως. (βεβαιοῖ). Αὕτη ἐτίθετο εἰς Πιστοποιητικὰ Θερησκευτικῶν Πράξεων τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου (εἰκ. 10).

3- Ὁ Κωνσταντινουπόλεως (εἰκ. 11). Ὅλας δὲ αὐτὰς ἐφιλοτέχνησεν ὁ Ε. Κόβας¹⁹.

Μητροπολίτης
Γέρων Χαλκηδόνης ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ

15. J. Michael Baron, Γράμμα πρὸς τὸν Ἀρχιγραμματέα τῆς Ἁγίας καὶ Ἱερᾶς Συνόδου Ἀρχιμ. Ἐ. Λαμπρινιάδην, 21.9.2008.

16. Ἱερὰ Κοινότης Ἁγίου Ὄρους, Ἔργ. μνημ. 272-273.

17. J. Michael Baron, Ἔργ. μνημ.

18. Ἀ. Παπᾶ, Ἔργ. μνημ. 325-326.

19. Τὰ δὲ ἀνθιβολὰ των προέρχονται ἐκ τῶν καταλοίπων τοῦ καλλιτέχνου, τὰ ὁποῖα εἶχεν παραλάβει πρὸ ἐτῶν ὁ γράφων ἐκ τοῦ Ἀρχείου τοῦ Α. Ἀγιογράφου Γ. Βαξεβανίδου (+).

Ειχ. 1

Ειχ. 2

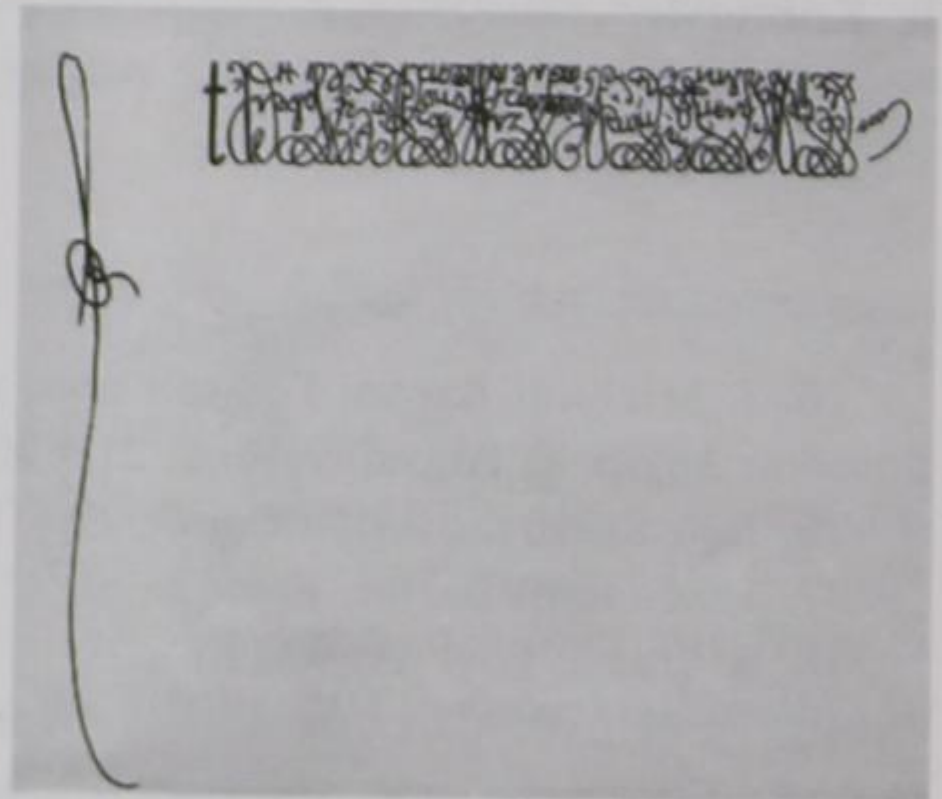
Ειχ. 3

Ειχ. 4

Ειχ. 5

Ειχ. 6

Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

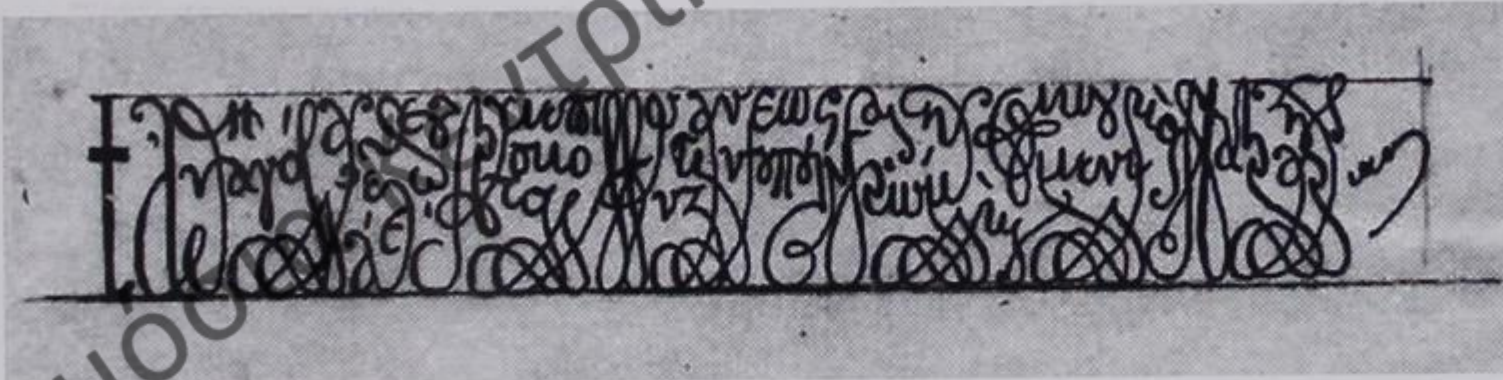
Δημόσια Κε

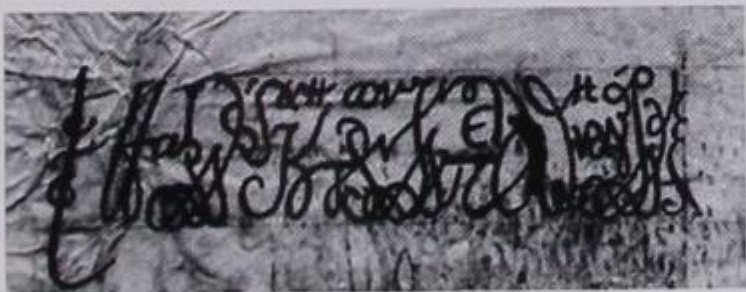
Ειχ. 7

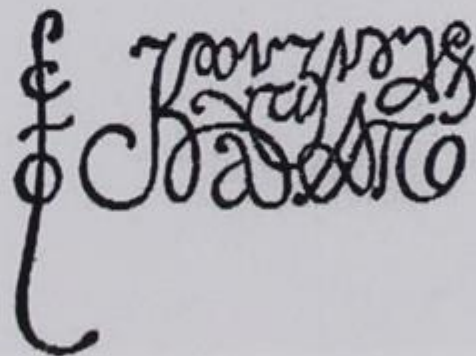
Ειχ. 8

Ειχ. 9

Ειχ. 10

Ειχ. 11

Δημοτική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Ὁ ἀείμνηστος καθηγητὴς Ἀθανάσιος Παλιούρας μὲ φοιτητὲς τῆς Σχολῆς Βελλᾶς σὲ προσκνηματικὴ-ἐκπαιδευτικὴ ἐκδρομὴ στὴν Κωνσταντινούπολη.

Μὲ φοιτητὲς καὶ καθηγητὲς τῆς Σχολῆς Βελλᾶς στὸ Ναὸ τῆς Παναγίας τῶν Βλαχερνῶν στὴν Κωνσταντινούπολη.

ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ
ΝΑΥΠΑΚΤΟΥ ΚΑΙ ΑΓΙΟΥ ΒΛΑΣΙΟΥ
ΙΕΡΟΘΕΟΣ

ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΦΥΣΕΩΣ Ή ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΠΡΟΣΩΠΩΝ;

Σέ ένα κείμενό μου μέ τίτλο «Πρόσωπα καί “κοινωνία προσώπων”»¹ πού ἦταν μέρος μιᾶς εὐρύτερης ἐργασίας μου μέ τίτλο «Ἐνστάσεις γιά τήν “ὄντολογία τοῦ προσώπου”, τό χρονικό μιᾶς ἐρευνας», ἡ ὁποία δημοσιεύθηκε σέ αὐτοτελές βιβλίο², ἀνέλυσα, μεταξύ ἄλλων, ὅτι στόν Τριαδικό Θεό, σύμφωνα μέ τήν διδασκαλία τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, τά Πρόσωπα τῆς Ἁγίας Τριάδος ἔχουν κοινή φύση καί κοινή ἐνέργεια, ἀλλά ιδιαίτερα προσωπικά ιδιώματα, ιδιαίτερο τρόπο ὑπάρξεως, καί ὁ τρόπος ὑπάρξεως τῶν Προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος (ἀγέννητο, γεννητό καί ἐκπορευτό) εἶναι ἀκοινώνητος. Ἔτσι, στόν Τριαδικό Θεό ὑπάρχει κοινωνία φύσεως καί ἐνεργειῶν καί ὄχι κοινωνία προσώπων. Συγχρόνως ὑποστήριξα ὅτι δέν ὑπάρχει κοινωνία προσώπων στήν Χριστολογία, γιατί στήν μία ὑπόσταση τοῦ Λόγου ἐνώθηκαν ἡ θεία καί ἡ ἀνθρώπινη φύση, οὔτε ὑπάρχει κοινωνία προσώπων στούς ἀνθρώπους.

Εἶναι βασική διδασκαλία τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας ὅτι οἱ ὑποστάσεις-πρόσωπα ἀποτελοῦνται ἀπό τήν οὐσία καί τά προσωπικά ιδιώματα καί ὅτι ἡ οὐσία εἶναι κοινή στά τρία Πρόσωπα, ἐνῶ τά προσωπικά

---

1. Μητροπολίτου Ναυπάκτου καί Ἁγίου Βλασίου Ἱεροθέου, «Πρόσωπα καί “κοινωνία προσώπων”», στήν περιοδική ἐκδοση τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Κύκκου καί Τηλυρίας «Ἐνατενίσεις», Σεπτέμβριος-Δεκέμβριος 2011, τεῦχος 15, σελ. 58-63.

2. Μητροπολίτου Ναυπάκτου καί Ἁγίου Βλασίου Ἱεροθέου, *Μεταπατερική θεολογία καί ἐκκλησιαστική πατερική ἐμπειρία*, Ἱερά Μονή Γενεθλίου Θεοτόκου (Πελαγίας), σελ. 221-346.

ιδιώματα είναι ἀκοινώνητα. Ἔτσι, στὸν Τριαδικό Θεό ὑπάρχουν κοινά καί ἀκοινώνητα, δηλαδή κοινά εἶναι ἡ οὐσία-φύση καί οἱ ἐνέργειες, καί ἀκοινώνητα εἶναι τὰ ὑποστατικά ιδιώματα, ἤτοι τό ἀγέννητο τοῦ Πατρὸς, τό γεννητό τοῦ Υἱοῦ καί τό ἐκπορευτό τοῦ Ἁγίου Πνεύματος.

Βεβαίως, αὐτό δέν σημαίνει ὅτι ὑπάρχει διαίρεση στὸν Τριαδικό Θεό, ἀφοῦ ὑπάρχει ἐνότητα μεταξύ τῶν Προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος, καί ἡ ἐνότητα αὐτή ὑφίσταται ἀπὸ τὸν Πατέρα πού γεννᾷ τὸν Υἱό καί ἐκπορεύει τό Ἅγιον Πνεῦμα, ἀλλὰ καί ἀπὸ τό ὁμοούσιο τῶν Προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος, δηλαδή τὴν κοινή οὐσία. Ἀκόμη, ὑπάρχει ἀλληλοπεριχώρηση μεταξύ τῶν Προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος. Ὅμως, δέν μπορεῖ νὰ ταυτισθῇ ἡ φράση «κοινωνία προσώπων» μέ τὴν ἐνότητα τῶν Προσώπων καί τὴν ἀλληλοπεριχώρηση καί ἀλληλοενοίκηση τῶν Προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος.

Ὁ καθηγητὴς Νικόλαος Ξεξάκης, σέ κείμενό του μέ τίτλο «Κοινωνία προσώπων, βασική ἐννοια τῆς ὀρθόδοξης θεολογίας»³, ἐξέφρασε διαφορετικές ἀπόψεις γιὰ τὴν φράση «κοινωνία προσώπων», ἔχοντας ὑπ' ὄψη του τό πιό πάνω ἄρθρο μου. Μάλιστα γράφει ὅτι «προκαλεῖ ἀπορία ἢ πρωτοφανῆς θέση τοῦ Σεβ. Μητροπολίτου Ναυπάκτου κ. Ἱεροθέου» ὅτι δέν ὑπάρχει «κοινωνία προσώπων στὸν τριαδικό Θεό», οὔτε στοὺς ἀνθρώπους⁴.

Στὴν συνέχεια θά ἀναπτύξω ὅτι δέν εἶναι «πρωτοφανῆς» δική μου αὐτή ἡ ἀποψη καί θά ὑποστηρίξω ἐκ νέου ὅτι στὸν Τριαδικό Θεό ὑπάρχουν κοινά (φύση καί ἐνέργεια) καί ἀκοινώνητα (ὑποστατικά ιδιώματα), γι' αὐτό δέν μπορούμε νὰ κάνουμε λόγο γιὰ «κοινωνία προσώπων», ἀλλὰ κάνουμε λόγο γιὰ ἐνότητα καί ἀλληλοπεριχώρηση προσώπων. Ἀκόμη, θά ὑποστηρίξω ὅτι ἡ κακῶς λεγομένη κοινωνία τῶν θείων Προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος δέν ἀποτελεῖ πρότυπο τῆς κοινωνίας μεταξύ τῶν ἀνθρωπίνων προσώπων, ἀφοῦ ὑπάρχει διαφορά μεταξύ κτιστοῦ καί ἀκτίστου, καθὼς ἐπίσης ὑπάρχει διαφορά μεταξύ αἰδίας καί οἰκονομικῆς Τριάδος.

3. Νικολάου Ξεξάκη, *Κοινωνία προσώπων, βασική ἐννοια τῆς ὀρθόδοξης θεολογίας*, Ἀνάτυπον ἐκ τῆς ΕΕΘΣΠΑ, Τόμος ΜΣΤ (2011), σελ. 202-221.

4. Ἐνθ. ἄνωτ. σελ. 218.

1. Τό συγκεκριμένο κείμενό μου

Στό κείμενο πού μνημόνευσα πιό πάνω⁵ προσπάθησα νά παρουσιάσω μέ θεολογική σκέψη ὅτι ἡ φράση «κοινωνία προσώπων» δέν ἀπαντᾶται στούς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, ὅπως τήν χρησιμοποιοῦν κατά κόρον μερικοί σύγχρονοι θεολόγοι, καί ὅτι αὐτό ἀποτελεῖ ἀποψη τῆς μεταπατερικῆς θεολογίας.

Στόν Τριαδικό Θεό δέν ὑπάρχει κοινωνία προσώπων, ἀλλά κοινωνία φύσεως καί ἐνέργειας, ἀφοῦ τά Πρόσωπα τῆς Ἁγίας Τριάδος ἔχουν κοινή φύση-οὐσία καί ἀκοινώνητα ὑποστατικά ιδιώματα: Ἐγγραφα:

«Κοινωνία προσώπων» δέν ὑπάρχει στόν Τριαδικό Θεό, ἀφοῦ ἡ σχέση τῶν Προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος εἶναι κατ' οὐσία, κατά φύση καί ὄχι καθ' ὑπόσταση. Στόν Τριαδικό Θεό ὑπάρχουν κοινά καί ἀκοινώνητα, δηλαδή κοινά εἶναι ἡ οὐσία καί ἡ ἐνέργεια, καί ἀκοινώνητα εἶναι οἱ τρόποι ὑπάρξεως. Τά τρία Πρόσωπα τῆς Ἁγίας Τριάδος ἔχουν τήν ἴδια οὐσία καί τήν ἴδια ἐνέργεια, ἀλλά ιδιαίτερα ὑποστατικά ιδιώματα, ἀφοῦ τό ὑποστατικό ιδίωμα τοῦ Πατρός εἶναι τό ἀγέννητο, τοῦ Υἱοῦ τό γεννητό, καί τοῦ Ἁγίου Πνεύματος τό ἐκπορευτό. Δέν μπορεῖ νά ὑπάρξη σύγχυση τῶν ὑποστατικῶν ιδιωμάτων στά Πρόσωπα τῆς Ἁγίας Τριάδος. Ἐτσι, στόν Τριαδικό Θεό ὑπάρχει κοινωνία φύσεως καί ὄχι κοινωνία προσώπων. Ὁ Πατήρ κοινωνεῖ τήν οὐσία Του στόν Υἱό διά τῆς γεννήσεως καί κοινωνεῖ τήν οὐσία Του στό Ἅγιον Πνεῦμα διά τῆς ἐκπορεύσεως»⁶.

Αὐτό, βέβαια, δέν σημαίνει ὅτι δέν ὑπάρχει ἐνότητα στόν Τριαδικό Θεό, ἀλλά αὐτή ἡ ἐνότητα προέρχεται ἀπό τόν Πατέρα πού γεννᾷ τόν Υἱό καί ἐκπορεύει τό Ἅγιον Πνεῦμα καί ἀπό τήν κοινή οὐσία-φύση τῶν Προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος. Ἐγγραφα:

«ὑπάρχει ἐνότητα μεταξύ τῶν τριῶν ὑποστάσεων, λόγω τοῦ ὅτι ὁ Υἱός γεννᾶται ἀπό τόν Πατέρα πρό πάντων τῶν αἰώνων, καί τό Ἅγιον Πνεῦμα ἐκπορεύεται ἀπό τόν Πατέρα καί πέμπεται διά τοῦ Υἱοῦ πρό πάντων τῶν αἰώνων, ἀλλά δέν ὑπάρχει «κοινωνία προσώπων»»⁷.

Ἐπίσης ὑπογράμμιζα:

5. Βλ. Μητροπολίτου Ναυπάκτου καί Ἁγίου Βλασίου Ἱεροθέου, «Πρόσωπα καί «κοινωνία προσώπων»», ἐνθ. ἄνωτ. σελ. 58-63.

6. ἐνθ. ἄνωτ. σελ. 62.

7. ἐνθ. ἄνωτ. σελ. 62.

«Πάντως, οί Πατέρες κάνουν λόγο για κοινωνία φύσεως και για ἀλληλοενοίκηση και ἀλληλοπεριχώρηση μεταξύ τῶν Προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος, χωρίς, ὅμως, νά γίνεται κάποια συναίρεση ἢ ἀνάμειξη ἑτεροκλήτων στοιχείων ἢ σύγχυση»⁸.

Ἀκόμη σημείωνα ὅτι δέν ὑπάρχει «κοινωνία προσώπων» στόν Θεάνθρωπο Χριστό «ἀφοῦ στόν Χριστό δέν ἐνώθησαν δύο πρόσωπα, τοῦ Θεοῦ καί τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλά ἐνώθησαν οἱ δύο φύσεις –θεία καί ἀνθρώπινη– σέ μιά ὑπόσταση, καθώς ἐπίσης ὁ Λόγος εἶναι ὑπόσταση τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. Ὅποτε, δέν μπορούμε νά κάνουμε λόγο για “κοινωνία προσώπων” στόν Θεάνθρωπο Χριστό, ἀλλά για “καθ’ ὑπόστασιν ἔνωσιν”»⁹ τῶν δύο φύσεων.

Ἐπί πλέον δέν ὑπάρχει «κοινωνία προσώπων» στόν ἄνθρωπο γιατί «ἡ σχέση τοῦ ἀνθρώπου μέ τόν Θεό, ὅπως εἶδαμε προηγουμένως, εἶναι κατ’ ἐνέργεια καί ὄχι κατ’ οὐσία καί καθ’ ὑπόσταση. Ὁ ἄνθρωπος κοινωνεῖ τῆς οὐσιοποιουῦ, ζωοποιουῦ, σοφοποιουῦ καί θεοποιουῦ ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ. Ὁ θεούμενος ἄνθρωπος, ὅταν βλέπῃ τόν Θεό, μετέχει τῆς θεοποιουῦ ἐνεργείας Του. Οἱ τρεῖς Μαθητές στό ὄρος Θαβώρ μετεῖχαν τῆς θεοποιουῦ ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ, ἐν “προσώπῳ” Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἀφοῦ ἡ ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ εἶναι ἐνυπόστατη, ὅπως προαναφέρθηκε. Σέ ὅλα τά πατερικά κείμενα γίνεται λόγος για τήν ἀκτιστη ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ, τῆς ὁποίας κοινωνεῖ ὁ ἄνθρωπος. Ὁ θεόπτης μετέχει τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ»¹⁰.

Ἀλλά καί σέ ἀνθρώπινο ἐπίπεδο δέν μπορεί νά ὑπάρξῃ «κοινωνία προσώπων», γιατί «στός ἀνθρώπους δέν μπορεί νά ὑπάρξῃ καί ἀλληλοενοίκηση καί ἀλληλοπεριχώρηση τῶν προσώπων, ὅπως στά Πρόσωπα τῆς Ἁγίας Τριάδος, γιατί τό σῶμα στόν ἄνθρωπο δημιουργεῖ ἄλλες καταστάσεις». «Βεβαίως, ὑπάρχει ἡ ἀγάπη μεταξύ τῶν ἀνθρώπων, ἀλλά αὐτό δέν μπορεί νά ἐννοηθῇ ὡς “κοινωνία προσώπων” οὔτε κἄν ὡς ἀλληλοενοίκηση τῶν προσώπων, ἀλλά πρόκειται για μιά συναισθηματική ἢ ἀκόμη καί πνευματική ἀγάπη, ἡ ὁποία γίνεται ἐν Χριστῷ καί ἡ ὁποία δέχεται ποικιλότροπες ἀλλοιώσεις, λόγω τῶν σωματικῶν καί ψυχικῶν παθῶν»¹¹.

Καί κατέληγα:

8. ἐνθ. ἄνωτ. σελ. 62.

9. ἐνθ. ἄνωτ. σελ. 63.

10. ἐνθ. ἄνωτ. σελ. 63.

11. ἐνθ. ἄνωτ. σελ. 63.

Ἐπομένως, «δέν μπορούμε νά χρησιμοποιοῦμε τήν φράση “κοινωνία προσώπων” οὔτε γιά τόν Θεό οὔτε γιά τόν Θεάνθρωπο Χριστό οὔτε γιά τούς ἀνθρώπους. Νομίζω ὅτι αὐτή ἡ φράση “κοινωνία προσώπων” πρέπει νά ἀποβληθῆ ἀπό τό θεολογικό λεξιλόγιο τῶν θεολόγων καί θεολογούντων»¹².

Γίνεται φανερό ὅτι μέ τό κείμενό μου αὐτό δέν ἀμφισβητοῦσα τήν θεολογία τῆς ἐνότητας καί ἀλληλοενοίκησης καί ἀλληλοπεριχώρησης τῶν Προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος οὔτε τήν ἔνωση τῶν δύο φύσεων στόν Χριστό οὔτε καί τήν ἀγάπη καί ἐνότητα μεταξύ τῶν ἀνθρώπων, ἀλλά τόνιζα ὅτι δέν μπορούμε νά ἀποδεχθοῦμε τήν φράση «κοινωνία προσώπων» στόν Τριαδικό Θεό, στόν Χριστό καί τούς ἀνθρώπους, γιατί αὐτό παραπέμπει σέ λανθασμένες θεολογικά ἀπόψεις πού ἐκφράσθηκαν ἀπό τήν λεγόμενη μεταπατερική θεολογία.

Εἶναι σημαντικό ὅτι ὁ καθηγητής Ἰωάννης Καρμίρης, χρησιμοποιώντας διάφορα πατερικά χωρία, κάνει λόγο γιά διάκριση ἢ ἀδιάστατη καί ἀδιαίρετη διαίρεση στόν Τριαδικό Θεό, λόγω τῆς μιᾶς ἀδιαιρέτου καί ἀμερίστου οὐσίας. Γράφει:

«Τήν δέ τριάδα νοοῦμεν τοῦτο μέν ἐκ τῆς διακρίσεως τῶν τριῶν προσώπων ἀπ' ἀλλήλων, τοῦτο δέ ἐκ τῆς διαφορᾶς τῶν προόδων αὐτῶν. Οὕτω τά τρία θεῖα πρόσωπα διακρίνονται ἀπ' ἀλλήλων ἢ διαιροῦνται ἀδιαστάτως καί ἀδιαιρέτως, ἔχοντα τό πλήρωμα τῆς θεότητος ἕκαστον, τῆς μιᾶς ὁμως θείας οὐσίας διαμενούσης ἀδιαιρέτου καί ἀμερίστου... Κατά ταῦτα, ἡ διαφορά καί διάκρισις τῶν τριῶν ὑποστάσεων ἢ προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος ἔγκειται μόνον ἐν ταύταις ταῖς τρισίν ἀκοινοποιήτοις ιδιότησιν, ἤτοι τῇ ἀγεννησίᾳ τοῦ Πατρός, τῇ γεννήσει τοῦ Υἱοῦ καί τῇ ἐκπορεύσει τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἄς οἱ Καππαδόκαι ἔχαρακτήρισαν ὡς τρόπους τῆς ὑπάρξεως τῶν τριῶν προσώπων καί τῆς πρὸς ἀλληλα σχέσεως αὐτῶν, καί οὐχί μόνον ὡς τρόπους τῆς ἀποκαλύψεως αὐτῶν ὑπό Σαβελλιανικήν ἔννοιαν»¹³.

Ἐπομένως, στόν Τριαδικό Θεό ὑπάρχει ἀδιαίρετη διαίρεση, ἀφοῦ ὑπάρχει κοινωνία φύσεως καί ἀκοινωνησία ὑποστατικῶν ιδιωμάτων.

12. ἐνθ. ἄνωτ. σελ. 63.

13. Ἰωάννου Καρμίρη, *Σύνοψις τῆς Δογματικῆς διδασκαλίας τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας*, Ἀνάτυπον ἐκ τῆς Ἐπιστημονικῆς Ἐπετηρίδος τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν 1955-1956, Ἐν Ἀθήναις 1957, σελ. 17-18.

2. Οί θέσεις τοῦ Νικολάου Ξεξάκη

Ὁ καθηγητής Νικόλαος Ξεξάκης μελετώντας τό κείμενό μου ἐξέλαβε ὅτι αὐτή ἡ ἄποψη εἶναι προσωπική δική μου ἄποψη καί θέλησε νά τήν ἀντικρούση μέ κείμενό του, μέ τόν τίτλο «"Κοινωνία προσώπων" βασική ἔννοια τῆς ὀρθόδοξης θεολογίας». Τό κείμενό του τό χωρίζει σέ τρεῖς ἐνότητες, ἤτοι «Ἡ κοινωνία τῶν θείων προσώπων ἐνδοτριαδικά», «Ἡ κοινωνία τῶν θείων προσώπων σέ ἀναφορά μέ τόν κόσμος» καί «Ἡ κοινωνία τῶν ἀνθρωπίνων προσώπων μεταξύ τους καί σέ ἀναφορά πρός τόν Θεόν»¹⁴.

Διαβάζοντας κανεῖς τό κείμενο αὐτό παρατηρεῖ ὅτι ὁ καθηγητής παρουσιάζει τίς βασικές διδασκαλίες τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας γιά τόν Τριαδικό Θεό, ὅτι ἡ οὐσία-φύση εἶναι κοινή καί τά ὑποστατικά ἰδιώματα εἶναι ἀκοινώνητα, ἀλλά στήν συνέχεια ἀναπτύσσει τήν ἄποψη ὅτι ὑπάρχει κοινωνία προσώπων-ὑποστάσεων, ἄν καί δέν ὑπάρχει κοινωνία ὑποστατικῶν-προσωπικῶν ἰδιωμάτων. Ἔτσι, ἐνῶ δέν ὑπάρχει κοινωνία ὑποστατικῶν ἰδιωμάτων, ἀφοῦ τά ἰδιώματα εἶναι ἀκοινώτητα, ἐν τούτοις, κατ' αὐτόν, ὑπάρχει κοινωνία προσώπων.

Τό σημαντικό, ὅμως, εἶναι ὅτι ταυτίζει τήν ἔννοια τῆς κοινωνίας τῶν προσώπων μέ τήν ἔννοια τῆς ἐνότητας τῶν προσώπων, καθῶς ἐπίσης ταυτίζει τήν ἔννοια τῆς κοινωνίας τῶν προσώπων μέ τήν ἔννοια τῆς ἀλληλοενοίκησης καί τῆς ἀλληλοπεριχώρησης τῶν Προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος.

Παραθέτει τό χωρίο τοῦ Μεγάλου Βασιλείου (μέ ἐρωτηματικό Γρηγόριος Νύσσης), στό ὁποῖο γίνεται λόγος γιά τήν κοινωνία καί τήν διάκριση, καί διηλογοεῖται ὅτι στόν Τριαδικό Θεό δέν ὑπάρχει τομή ἢ διαίρεση μεταξύ τῶν προσώπων, «ἀλλά τις ἄρρητος καί ἀκατανόητος ἐν τούτοις καταλαμβάνεται καί ἡ κοινωνία καί ἡ διάκρισις, οὔτε τῆς τῶν ὑποστάσεων διαφορᾶς τό τῆς φύσεως συνεχές διασπώσης, οὔτε τῆς κατὰ τήν οὐσίαν κοινότητος τό ἰδιάζον τῶν γνωρισμάτων ἀναχεούσης»¹⁵.

Νομίζω ὅτι στό χωρίο αὐτό φαίνεται ὅτι ὑπάρχει ἡ κοινότητα τῆς οὐσίας, ἄρα ὑπάρχει κοινωνία οὐσίας, καί ἡ διάκριση τῶν προσώπων-ὑποστάσεων, χωρίς ὅμως νά διασπᾶται ἡ ἐνότητα τῶν Προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος, λόγω τῆς ἀλληλοπεριχώρησης καί τῆς ἀλληλοενοική-

14. Νικολάου Ξεξάκη, *Κοινωνία προσώπων...*, ἐνθ. ἄνωτ. σελ. 202-221

15. Ἐνθ. ἄνωτ. σελ. 203, P.G. 32, 331-333.

σεως τῶν Προσώπων. Γι' αὐτό γράφει στήν συνέχεια ὁ Μέγας Βασίλειος γιά «καινήν καί παράδοξον διάκρισίν τε συνημμένην, καί διακεκριμένην συνάφειαν»¹⁶.

Αὐτό δέν εἶναι θέμα φιλοσοφικῆς καί στοχαστικῆς κατανόησης, ἀφοῦ εἶναι «ἄρρητος καί ἀκατανόητος» γιά τήν ἀνθρώπινη λογική, ἀλλά εἶναι θέμα ἐμπειρίας κατὰ τήν θεοπτία, ἀφοῦ ὁ θεόπτης κατὰ τήν θεοπτική ἐμπειρία του βλέπει «τό τριλαμπές τῆς μιᾶς θεότητος», ἀλλά διακρίνει καί τά ὑποστατικά ιδιώματα, ἤτοι ὅτι τό ἕνα Φῶς εἶναι πηγὴ τῶν ἄλλων Φώτων, τό δεύτερο Φῶς ἔχει πηγὴ τό πρῶτο καί ἔχει σῶμα, καί τό τρίτο προέρχεται ἀπό τό πρῶτο, ἀλλά δέν ἔχει σῶμα. Στό σημεῖο αὐτό ὁ ἅγιος Συμεών ὁ Νέος Θεολόγος εἶναι σαφέστατος καί δέν θά ἀναφέρω τά σχετικά χωρία, πράγμα πού ἔκανα σέ ἄλλες μελέτες μου¹⁷.

Ἡ ἀλληλοενοίκηση καί ἀλληλοπεριχώρηση τῶν Προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος, «τό τριλαμπές τῆς μιᾶς θεότητος», χωρὶς νά ἀφομοιώνονται τά προσωπικά ιδιώματα, ὁ τρόπος ὑπάρξεως τῶν Προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος, συνιστᾷ τήν ἐνότητα τῶν Προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος, ἀλλά δέν ταυτίζεται μέ τήν κοινωνία τῶν Προσώπων. Ἐτσι, κατὰ τήν γνώμη μου, ὅπως θά φανῆ πιό κάτω, δέν εἶναι ὀρθή ἡ παρατήρηση τοῦ καθηγητοῦ Νικολάου Ξεξάκη: «Τήν κοινωνία τῶν θείων προσώπων στήν Ἁγία Τριάδα ἐκφράζει εὐστοχα καί χαρακτηριστικά ἡ, ἔχουσα σπουδαιότατη θεολογική-τριαδική σημασία, ἐννοια τῆς περιχώρησης»¹⁸. Τό ὅτι ὁ Καθηγητής ταυτίζει ἐννοιολογικά καί πραγματικά τήν κοινωνία τῶν προσώπων μέ τήν ἐνότητα καί τήν περιχώρηση τῶν Προσώπων φαίνεται καί στίς φράσεις του ὅτι τά Πρόσωπα τῆς Ἁγίας Τριάδος «ὑπάρχοντα διακεκριμένα, ἐνυπάρχουν ἐν ἀλλήλοις, διατελοῦντα σέ ἀμεσώτατη κοινωνία μεταξύ τους»¹⁹ καί ὅτι «τά ὑποστατικά ιδιώματα ὄχι μόνο δέν καταργοῦνται-συγχέονται ἀπό τήν κοινωνία τῶν θείων προσώπων, ἀλλά ἀποτελοῦν καί τήν προϋπόθεση γιά τήν ὑπαρξή τῆς κοινωνίας αὐτῆς»²⁰.

16. P.G. 32, 333.

17. Μητροπολίτου Ναυπάκτου καί Ἁγίου Βλασίου Ἱεροθέου, *Τό πρόσωπο στήν ὀρθόδοξη παράδοση*, Ἱερά Μονή Γενεθλίου Θεοτόκου (Πελαγίας), σελ. 184-204.

18. Νικολάου Ξεξάκη, ἐνθ. ἄνωτ. σελ. 202.

19. Ἐνθ. ἄνωτ. σελ. 205.

20. Ἐνθ. ἄνωτ. σελ. 205.

Είναι σημαντικό νά αναφερθῆ ὅτι παραθέτει μιὰ παράγραφο ἀπό τό κείμενό μου, ὅπου κάνω λόγο γιά τά κοινά καί τά ἀκοινώνητα²¹, ἀλλά ἀποκόπτει τήν συνέχεια τοῦ κειμένου στήν ὁποία γράφω: «Ἡ ἐνότητα τῶν προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος ὀφείλεται στήν μοναρχία τοῦ Πατρὸς πού γεννᾶ καί ἐκπορεύει, καί στήν κοινή φύση-οὐσία». Ἐπίσης, δέν ἐνημερώνει τούς ἀναγνῶστες τῆς μελέτης του ὅτι στό κείμενό μου, ἐνῶ κρίνω τήν φράση «κοινωνία προσώπων», δέχομαι τήν ἐνότητα τῶν προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος καί τήν ἀλληλοενοίκηση καί ἀλληλοπεριχώρησή τους²².

Ἐκτός αὐτοῦ, ὁ καθηγητής, ἀναφερόμενος στήν «κοινωνία τῶν θείων προσώπων σέ ἀναφορὰ πρὸς τόν κόσμο», γράφει ὅτι «ἡ κοινωνία τῶν θείων προσώπων εἶναι σαφέστατη στήν κοινή ἐνέργειά τους, τήν προσωπική τους δηλαδή κοινή παρουσία, ἡ ὁποία εἶναι ἀκολουθία τοῦ ὁμοουσιίου»²³. Βεβαίως, κοινή εἶναι ἡ ἐνέργεια τῶν Προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος, ἀφοῦ εἶναι κοινή ἡ οὐσία-φύση τους, πού ἐκφράζονται διά τῶν προσώπων, ἀλλ' οἱ ἄνθρωποι μετέχουν τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Θεοῦ καί διά τῶν ἐνεργειῶν γνωρίζουν καί μετέχουν τοῦ Θεοῦ καί ὄχι τῆς οὐσίας Του. Στήν ἀλληλοπεριχώρηση τῶν Προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος, ἡ ὁποία ἀλληλοπεριχώρηση δέν ταυτίζεται μέ τήν κοινωνία τῶν Προσώπων, δέν συμμετέχει ὁ ἄνθρωπος, γιατί αὐτά ἀνήκουν στήν ἐσωτερική ζωή τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ.

Ἐπί πλέον στό κείμενο τοῦ Καθηγητοῦ ὑποστηρίζεται ἡ ἄποψη ὅτι «ἡ κοινωνία τῶν θείων προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος ἀποτελεῖ, ὀφείλει νά ἀποτελεῖ, πρότυπο τῆς κοινωνίας μεταξύ τῶν ἀνθρωπίνων προσώπων. Τό ἀληθινὸ νόημα καί περιεχόμενο τῆς κοινωνικότητας τοῦ ἀνθρώπου πρέπει νά προσδιορίζεται ἀπό τήν κοινωνία τῶν θείων προσώπων»²⁴.

Γύρω ἀπό τά θέματα αὐτά, δηλαδή γιά τήν ὑπόσταση-πρόσωπο στήν φιλοσοφία καί τήν θεολογία καί γιά τό ὅτι δέν μπορεῖ νά γίνη συσχέτιση τῆς Τριαδολογίας μέ τήν ἀνθρωπολογία καί τήν κοινωνιολογία, ἔχω γράψει κατὰ καιρούς σέ διάφορα κείμενα, στά ὁποῖα ἀναλύω τήν

21. Ἐνθ. ἄνωτ. σελ. 204.

22. Μητροπολίτου Ναυπάκτου καί Ἁγίου Βλασίου Ἱεροθέου: «Πρόσωπα καί “κοινωνία προσώπων”, εἰς «Ἐνατενίσεις», ἐνθ. ἄνωτ. σελ. 62-63.

23. Ἐνθ. ἄνωτ. σελ. 209.

24. Ἐνθ. ἄνωτ. σελ. 212.

σκέψη μου βάσει τῆς διδασκαλίας τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας. Ἀρκούμαι ἐδῶ νά ὑπενθυμίσω τό παλαιότερο βιβλίο μου μέ τίτλο *Τό πρόσωπο στήν ὀρθόδοξη παράδοση*, πού βραβεύθηκε ἀπό τήν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν μέ πρόταση τριμελοῦς Ἐπιτροπῆς ἀποτελουμένης ἀπό τούς ἀκαδημαϊκούς Νικόλαο Μητσόπουλο, Μάρκο Σιώτη καί Περγάμου Ἰωάννη Ζηζιούλα²⁵, καί τό πρόσφατο βιβλίο μου μέ τίτλο *Μεταπατερική θεολογία καί ἐκκλησιαστική πατερική ἐμπειρία*, ὅπου ὑπάρχει ιδιαίτερο κεφάλαιο μέ τίτλο «Ἐνστάσεις γιά τήν “ὄντολογία τοῦ προσώπου”, τό χρονικό μιᾶς ἔρευνας»²⁶.

Στήν συνέχεια θά προσθέσω μερικά σημεία πού νομίζω ὅτι εἶναι ἐνδιαφέροντα.

3. Ἡ διδασκαλία τοῦ π. Ἰωάννου Ρωμανίδη

Ἡ διδασκαλία ὅτι στήν Ἁγία Τριάδα δέν ὑπάρχει κοινωνία προσώπων, ἀλλά κοινωνία φύσεως καί ἐνέργειας, χωρίς βέβαια νά καταργῆται ἡ ἐνότητα τῶν Προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος, δέν εἶναι «πρωτοφανής» διδασκαλία πού ἐκφράσθηκε ἀπό ἐμένα, ἀλλ' εἶναι ἐπισήμανση πού ἔγινε ἀπό τόν κορυφαῖο δογματικό θεολόγο τῆς Ἐκκλησίας, τόν καθηγητή π. Ἰωάννη Ρωμανίδη. Θά παραθέσω μερικά χαρακτηριστικά σημεία.

Στό βιβλίο τῆς *Δογματικῆς* του ἀναλύει τήν βασική διδασκαλία τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας ὅτι στόν Τριαδικό Θεό ὑπάρχουν κοινά καί ἀκοινωνήτα. Ἀναφερόμενος ὁ π. Ἰωάννης Ρωμανίδης σέ χωρίο τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Νύσσης γράφει ὅτι «σαφῶς τονίζει ὅτι τό Ἅγιον Πνεῦμα ἔχει ὁμοιότητα καί αἰκειότητα καί ἔνωσιν μέ τόν Υἱόν, ὡς ἔχον μαζί μέ τόν Υἱόν τήν αἰτίαν τῆς ὑπάρξεώς Του, ἐκ τοῦ Θεοῦ, ἀλλά “ἀφίσταται” τοῦ Υἱοῦ ἐν τῷ μήτε μονογενῶς ἐκ τοῦ Πατρὸς ὑποστῆναι, καί ἐν τῷ δι' αὐτοῦ τοῦ Υἱοῦ πεφηνέναι»²⁷.

25. Μητροπολίτου Ναυπάκτου καί Ἁγίου Βλασίου Ἱεροθέου, *Τό πρόσωπο στήν ὀρθόδοξη παράδοση*, β' ἔκδοση ἐπηυξημένη, Ἱερά Μονή Γενεθλίου τῆς Θεοτόκου (Πελαγίας).

26. Μητροπολίτου Ναυπάκτου καί Ἁγίου Βλασίου Ἱεροθέου, *Μεταπατερική θεολογία καί ἐκκλησιαστική πατερική ἐμπειρία*, Ἱερά Μονή Γενεθλίου Θεοτόκου (Πελαγίας), σελ. 221-346.

27. *Δογματική καί Συμβολική θεολογία τῆς Ὄρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας*, Τόμος Α', Τετάρτη ἔκδοσις, Ἐκδόσεις Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1999 σελ. 297.

Ἐπίσης, ἀναφερόμενος στήν διάκριση πού κάνει ὁ Μέγας Βασίλειος γιά τήν οὐσία καί τήν ὑπόσταση, παρατηρεῖ: «Αὐτή ἡ περί τῆς ἀνάγκης τῆς χρήσεως τῶν ἐν λόγῳ ὄρων δικαιολογία σαφῶς ἐκθέτει, πώς τά κοινά εἶναι τῶν τριῶν Προσώπων κοινά τῆς μιᾶς οὐσίας, ἐνῶ τά ἰδιάζοντα ὑποστατικά ἰδιώματα εἶναι ἀκοινώνητα, δηλαδή ἀνήκουν καθ' ἕναστος αὐτῶν εἰς μίαν μόνην ὑπόστασιν. Αὐτή αὕτη ἡ χρῆσις τῶν ὄρων οὐσία καί ὑπόστασις γίνεται, ἵνα ἀποδοθοῦν τά εἰς τήν Ἁγίαν Τριάδα κοινά εἰς τήν μίαν θείαν οὐσίαν καί τά ἀκοινώνητα ὑποστατικά ἰδιώματα ἐν ἕκαστος εἰς τήν ἀρμοδίαν ὑπόστασιν»²⁸. Παραθέτει τόν λόγο τοῦ Μεγάλου Βασιλείου ὁ ὁποῖος ἀποφαίνεται στό σημεῖο αὐτό: «Ὁ δέ Υἱός, τό ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον Πνεῦμα δι' ἑαυτοῦ καί μεθ' ἑαυτοῦ γνωρίζων, μόνος μονογενῶς ἐκ τοῦ ἀγεννήτου φωτός ἐκλάμψας οὐδεμίαν κατά τό ἰδιάζον τῶν γνωρισμάτων, τήν κοινωνίαν ἔχει πρὸς τόν Πατέρα ἢ πρὸς τό Πνεῦμα τό ἅγιον, ἀλλά τοῖς εἰρημένοις σημείοις μόνοις γνωρίζεται»²⁹.

Ἔτσι, ὑπάρχει κοινωνία φύσεως-οὐσίας καί ὄχι κοινωνία προσωπικῶν ἰδιωμάτων καί κατ' ἐπέκταση ὄχι κοινωνία Προσώπων, ἂν καί ὑπάρχη ἐνότητα μεταξύ τῶν Προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος. Βέβαια, ὅλα αὐτά τά γνωρίζουν οἱ θεόπτες ἀπό τήν ἀποκαλυπτική ἐμπειρία τους, καί ὄχι ἀπό τήν φιλοσοφοῦσαν καί φανταστική διάνοιά τους.

Ὁ π. Ἰωάννης Ρωμανίδης ἦταν πιό ἀποκαλυπτικός στόν προφορικό του λόγο γιά τήν ἐσφαλμένη φράση «κοινωνία προσώπων», ἡ ὁποία χρησιμοποιεῖται συχνά ἀπό συγχρόνους θεολόγους. Σέ μιά προφορική ὁμιλία του ἔλεγε γιά τόν Τριαδικό Θεό:

«Ἐχομε, λοιπόν, πρῶτον ὅτι, βλέποντας τόν Χριστόν, βλέπομε τήν πηγή τῆς ἀκτίστου δόξης καί δεύτερον ὅτι ἀπό τά Πρόσωπα τῆς Ἁγίας Τριάδος ἐνσαρκωμένος εἶναι μόνον ὁ Λόγος καί ὄχι ὁ Πατήρ ἢ τό Πνεῦμα τό Ἅγιον. Ἄν λάβωμε λοιπόν σφαιρικά ὑπ' ὄψιν αὐτές τίς ἐμπειρίες, πού εἶναι καθαρά Βιβλικές, βλέπομε ἀμέσως γιατί ἡ Ἐκκλησία ὑποχρεώθηκε μέ τήν πάροδο τοῦ χρόνου νά μιλάη γιά μίαν οὐσία καί τρεῖς ὑποστάσεις καθώς καί γιά μίαν φυσική ἐνέργεια τῆς οὐσίας στόν Θεό.

Ἐπειδή ἐνσαρκώθηκε ὁ Λόγος καί ὄχι ὁ Πατήρ ἢ τό Πνεῦμα τό Ἅγιον,

28. Ἐνθ. ἄνωτ. σελ. 300.

29. Ἐνθ. ἄνωτ. σελ. 301.

ὑπάρχει διαφορά μεταξύ τῶν τριῶν ὑποστάσεων ἐξ ἐπόψεως τῆς Ἐνσαρκώσεως, ἡ ὁποία εἶναι μία ἀκοινωνήτος διαφορά. Ὅποτε στήν Ἁγία Τριάδα ἔχομε τά ἀκοινωνήτα, ἐκεῖνα δηλαδή πού δέν κοινωνοῦνται, πού εἶναι τά Πρόσωπα, δηλαδή ἡ Πατρότης, ἡ Υἱότης καί τό Πνεῦμα τό Ἅγιον. Τά τρία Πρόσωπα τῆς Ἁγίας Τριάδος εἶναι ἀκοινωνήτα μεταξύ τους.

Ἐδῶ βέβαια στήν Ἑλλάδα ὑπάρχουν μερικά συγγράμματα πού μιλάνε γιά κοινωνία τῶν Προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος. Οἱ Πατέρες ὅμως δέν μιλάνε ποτέ γιά κοινωνία τῶν Προσώπων στήν Ἁγία Τριάδα. Μιλάνε ἀντιθέτως γιά τό ἀκοινωνήτο τῶν Προσώπων. Κοινωνία στήν Ἁγία Τριάδα ἔχομε μόνο στήν οὐσία καί στήν φυσική ἐνέργεια τῆς οὐσίας τῶν Προσώπων. Ἐδῶ ὑπάρχει ταυτότης ἐνεργειῶν καί ταυτότης οὐσίας. Αὐτά, δηλαδή ἡ ἐνέργεια καί ἡ οὐσία, εἶναι τά κοινά στήν Ἁγία Τριάδα. Οἱ ὑποστάσεις εἶναι τά ἀκοινωνήτα. Αὐτά τά ἀκοινωνήτα εἶναι τά χαρακτηριστικά τῆς κάθε ὑποστάσεως.

Καί ὅλα αὐτά γιατί; Διότι ὁ Πατήρ εἶναι ἡ αἰτία τῆς ὑπάρξεως τοῦ Λόγου καί τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Δίνει δηλαδή τήν ὑπαρξί στόν Λόγο καί στό Πνεῦμα τό Ἅγιο, στίς ὑποστάσεις Του, ἀλλά δέν δίνει τήν ὑπαρξί στήν οὐσία οὔτε στήν φυσική ἐνέργεια τῆς οὐσίας τοῦ Λόγου καί τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Δηλαδή ἡ οὐσία καί ἡ φυσική ἐνέργεια τῆς οὐσίας τοῦ Πατρός κοινωνεῖ μέ τήν οὐσία καί τήν φυσική ἐνέργεια τῆς οὐσίας τοῦ Λόγου, καθώς καί μέ ἐκεῖνες τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Ὁ Πατήρ εἶναι ὅμως ἡ αἰτία τῆς ὑπάρξεως τῆς ὑποστάσεως τοῦ Λόγου καί τῆς ὑποστάσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος»³⁰.

Σέ ἄλλη ὁμιλία ἔλεγε:

«Εκεῖνο πού πρέπει ὅμως τώρα νά τονισθῆ εἶναι ὅτι ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ καί ἡ ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ δέν ἔχουν τρόπο ὑπάρξεως. Ὁ Θεός, κατά φύση, ἔχει τήν οὐσία Του καί τήν ἐνέργειά Του. Καί ὅταν ὁ Πατήρ γεννᾷ τόν Λόγο καί ἐκπορεύη τό Πνεῦμα τό Ἅγιο καί δίδη τήν ὑπαρξί στόν Υἱό καί στό Πνεῦμα τό Ἅγιο, κοινοποιεῖ τήν οὐσία καί τήν ἐνέργειά Του στόν Λόγο καί στό Πνεῦμα τό Ἅγιο, ὅποτε ὑπάρχει κοινωνία οὐσίας καί ἐνεργείας, ἀλλ' ὄχι ὅμως κοινωνία τῶν προσώπων. Δέν κοινοποιεῖ τό πρόσωπο, τήν ὑπόστασι στόν Λόγο, ἀλλά εἶναι αἰτία τῆς ὑπάρξεως

30. Πρωτοπρ. Ἰωάννου Σ. Ρωμανίδου Καθηγητοῦ Πανεπιστημίου, *Πατερική θεολογία*, ἐκδόσεις Παρακαταθήκη, Θεσσαλονίκη 2004, σελ. 254-256.

τῆς ὑποστάσεως. Δίνει ὑπαρξὴ καὶ στήν ὑπόστασιν τοῦ Λόγου, τὴν ἤδη ὑπάρχουσα οὐσία Του, ἢ ὁποῖα δὲν ἔχει τρόπο ὑπάρξεως, ἀπλῶς εἶναι ἐκ τοῦ Πατρὸς ἢ οὐσία, καὶ τὸ ἴδιο γίνεται στό Πνεῦμα τὸ Ἅγιον. Ἄλλο εἶναι τρόπος ὑπάρξεως καὶ ἄλλο εἶναι κοινοποίηση τῆς οὐσίας καὶ ἐνεργείας. Γι' αὐτόν τόν λόγο, ὁ τρόπος ὑπάρξεως ἀνήκει στά ἀκοινωνήτα ἰδιώματα τοῦ Θεοῦ. Εἶναι ὑποστάσεις: Πατήρ, Υἱὸς καὶ Ἅγιον Πνεῦμα. Καὶ μετὰ ὑπάρχουν τὰ κοινὰ ἰδιώματα»³¹.

Σέ μιά ἄλλη ὁμιλία του ἔλεγε:

«Βέβαια, ὁ Λόγος καὶ τὸ Πνεῦμα ἔχουν τὴν οὐσία ἐκ τοῦ Πατρὸς. Μαζί δέ μέ τὴν οὐσία ἔχουν καὶ τὴν οὐσιώδη ἐνέργεια τῆς οὐσίας καὶ τὴν οὐσιώδη δύναμη τῆς οὐσίας ἀπὸ τόν Πατέρα. Καὶ δὲν μετέχουν κατὰ χάριν στήν οὐσία τοῦ Πατρὸς, ἀλλὰ κατέχουν τὴν οὐσία τοῦ Πατρὸς. Διότι ὁ Πατήρ τούς ἔδωσε ὅ,τι ἔχει ὁ ἴδιος. Πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πατήρ ἔδωσε καὶ στόν Λόγο καὶ στό Πνεῦμα τὸ Ἅγιο.

Ὅποτε ὁ Πατήρ εἶναι ὑπόστασις καὶ ἔχει τόν τρόπο τῆς ὑπάρξεώς Του, πού εἶναι τὸ ἀγέννητον. Ἀλλά ἔχει καὶ τὴν οὐσία Του, καθὼς καὶ τὴν οὐσιώδη ἐνέργεια τῆς οὐσίας. Στόν Λόγο, ὁ Πατήρ εἶναι αἰτία τῆς ὑπάρξεως τοῦ Λόγου ὡς ὑποστάσεως, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἡ αἰτία τῆς ὑπάρξεως τῆς οὐσίας τοῦ Λόγου ἢ τῆς ἐνεργείας τοῦ Λόγου. Διότι ὁ Πατήρ ἔδωσε στόν Λόγο τὴν ἰδική Του οὐσία καὶ τὴν οὐσιώδη ἐνέργεια. Ὅποτε ὁ Λόγος κατὰ φύσιν ἔχει τὴν οὐσία καὶ τὴν ἐνέργεια τοῦ Πατρὸς. Δηλαδή ὑπάρχει ταυτότης οὐσίας καὶ ἐνεργείας στόν Πατέρα καὶ στόν Λόγο. Ἀλλά ὁ Λόγος ἔχει τὴν ὑπαρξί Του ἀπὸ τόν Πατέρα. Τὴν ὑπαρξί δηλαδή τῆς ὑποστάσεώς Του. Ὅμως κατὰ διαφορετικόν τρόπον ἀπὸ ἐκεῖνον πού ἔχει τὴν οὐσία καὶ τὴν ἐνέργεια. Ἡ ὑπόστασις τοῦ Λόγου γεννᾶται. Γι' αὐτόν τόν λόγο ἀπὸ τούς Πατέρες διακρίνεται ὁ τρόπος ὑπάρξεως τῆς ὑποστάσεως τοῦ Λόγου, καθὼς καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἀπὸ τὴν κοινωνία τῆς οὐσίας καὶ ἐνεργείας. Ἡ ὑπόστασις τοῦ Λόγου γεννᾶται, ἐνῶ ἡ ὑπόστασις τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ Πατρὸς.

Ὅποτε στά τρία Πρόσωπα τῆς Ἁγίας Τριάδος ὑπάρχει κοινωνία οὐ-

31. Μητροπολίτου Ναυπάκτου καὶ Ἁγίου Βλασίου Ἱεροθέου, Ἐμπειρική δογματική τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας κατὰ τίς προφορικές παραδόσεις τοῦ π. Ἰωάννου Ρωμανίδου, Τόμος Β', ἐκδοσις β', Ἱερά Μονή Γενεθλίου τῆς Θεοτόκου (Πελαγίας), 2011, σελ. 90.

σίας καί ἐνεργείας, ἀλλά δέν ὑπάρχει κοινωνία ὑποστάσεως. Γι' αὐτό οἱ Πατέρες λένε ὅτι ὑπάρχει κοινωνία τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς καί τοῦ Υἱοῦ καί τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἀλλά δέν ὑπάρχει κοινωνία Προσώπων. Τά Πρόσωπα, δηλαδή οἱ ὑποστάσεις, εἶναι ἀκοινώνητα. Αὐτό χρήζει ἰδιαιτέρας προσοχῆς, διότι ὑπάρχουν συγγράμματα πού κυκλοφοροῦν καί τά ὁποῖα ὀμιλοῦν γιά κοινωνία τῶν Προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος ἢ γιά κοινωνία τῶν ὑποστάσεων. Καί γίνεται κάποια προσπάθεια νά οἰκοδομηθῆ βάσει αὐτῆς τῆς ὀρολογίας μία Κοινωνιολογία τῆς Χριστιανικῆς πίστεως. Ἡ Ἁγία Τριάδα φυσικά δέν ἔχει καμμία σχέση μέ τήν ἀνθρώπινη Κοινωνιολογία. Ἐάν δημιουργήσωμε μία Κοινωνιολογία πού νά ἔχη σχέση μέ τά Πρόσωπα τῆς Ἁγίας Τριάδος, θά πρέπει τότε νά ποῦμε ὅτι οἱ Πατέρες διδάσκουν ἀντι-Κοινωνιολογία, δηλαδή ἀντικοινωνικότητα τῶν Προσώπων, ἐφ' ὅσον λένε σαφῶς ὅτι τά Πρόσωπα τῆς Ἁγίας Τριάδος εἶναι ἀκοινώνητα»³².

Ἐπομένως, στόν Τριαδικό Θεό ὑπάρχει κοινωνία φύσεως καί ἐνεργείας καί ὄχι κοινωνία προσώπων, κατά τόν π. Ἰωάννη Ρωμανίδα, ὁ ὁποῖος ἐκφράζει τήν διδασκαλία τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας.

4. Ἡ διδασκαλία τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ γιά τήν κοινωνία τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ

Εἶναι γνωστόν ὅτι ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός συνόψισε τήν διδασκαλία τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας μέχρι τόν 8^ο αἰώνα καί στήν διδασκαλία του συναντᾶμε σύνολη τήν πατερική παράδοση σέ δογματικά θέματα. Αὐτό συμβαίνει καί στό θέμα τῆς Ἁγίας Τριάδος.

Διαβάζοντας τό ἔργο του *Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως*, βλέπουμε ὅτι γίνεται λόγος γιά τήν κοινωνία τῆς οὐσίας, ὄχι γιά τήν κοινωνία τῶν προσώπων. Στό ἔργο του αὐτό κάνει τήν διάκριση μεταξύ τοῦ ἀγενήτου (μέ ἓνα νί) πού προέρχεται ἀπό τό ρῆμα γίγνομαι καί σημαίνει ἄκτιστο, καί τοῦ ἀγεννήτου (μέ δύο νί) πού προέρχεται ἀπό τό ρῆμα γεννῶμαι καί σημαίνει αὐτό πού δέν γεννήθηκε. Κατά τό πρῶτο σημαίνονομο (ἀγέννητο μέ ἓνα νί) διαφέρει οὐσία ἀπό οὐσία, γιατί ἄλλη εἶναι ἡ ἀγέννητη οὐσία τοῦ Θεοῦ πού εἶναι ἄκτιστη καί ἄλλη εἶναι ἡ γεννητή οὐσία τῶν ὄντων πού εἶναι κτιστή. Ἐτσι, ὁ Τριαδικός Θεός εἶναι ἀγέννητος-

32. Πρωτοπρ. Ἰωάννου Σ. Ρωμανίδου, *Πατερική θεολογία*, Ἐνθ. ἀνωτ. σελ. 295-296.

ἄκτιστος, ἐνῶ ὅλη ἡ δημιουργία εἶναι κτιστή. Κατά τό δεύτερο σημαϊνόμενο (ἀγέννητο μέ δύο νί) δέν διαφέρει οὐσία ἀπό οὐσία, γιατί ἀπό κάθε εἶδος ζῶων ἡ πρώτη ὑπόσταση εἶναι ἀγέννητη (μέ δύο νί), ἀφοῦ ἔγιναν χωρίς νά γεννηθοῦν ἀπό ἄλλη ὑπαρξη, ἐπειδή δέν προῦπῆρχε κάποιο ἄλλο ὅμοιο ζῶο γιά νά γεννηθοῦν ἀπό αὐτό, ἀλλά δέν εἶναι ἀγέννητη (μέ ἕνα νί) γιατί δέν εἶναι ἄκτιστη³³.

Ἵστερα ἀπό αὐτήν τήν ἐξηγητική ἐρμηνεία ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός ἔρχεται στό σημεῖο νά κάνη λόγο γιά τό θέμα τῶν Προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος. Μέ τό πρῶτο σημαϊνόμενο (ἀγέννητο μέ ἕνα νί) «κοινωνοῦσιν οἱ τρεῖς τῆς ἁγίας θεότητος ὑπέρθεοι ὑποστάσεις», γιατί εἶναι ὁμοούσιες καί ἄκτιστες, ἐνῶ μέ τό δεύτερο σημαϊνόμενο (ἀγέννητο μέ δύο νί), «οὐδαμῶς» (κοινωνοῦσιν), γιατί ὁ ἄριστος ὁ Πατήρ εἶναι ἀγέννητος, ἀφοῦ δέν ἔχει τό εἶναι του ἀπό ἄλλη ὑπόσταση, καί ὁ ἄριστος ὁ Υἱός εἶναι γεννητός, γιατί γεννήθηκε ἀπό τήν οὐσία τοῦ Πατρός «ἀνάρχως καί ἀχρόνως» καί ὁ ἄριστος τό Πνεῦμα τό Ἅγιον εἶναι ἐκπορευτό «ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρός» ὄχι μέ τήν γέννηση, ἀλλά μέ τήν ἐκπόρευση. Αὐτή εἶναι ἡ διδασκαλία τῆς Ἁγίας Γραφῆς «τοῦ δέ τρόπου τῆς γεννήσεως καί τῆς ἐκπορεύσεως ἀκαταλήπτου ὑπάρχοντος»³⁴.

Αὐτό σημαίνει ὅτι ἡ κοινωνία τῶν ὑπέρθεων ὑποστάσεων γίνεται λόγῳ τοῦ ὁμοουσίου, δηλαδή λόγῳ τῆς κοινῆς οὐσίας-φύσεως, ὄχι λόγῳ τῶν προσώπων μέ τά ὑποστατικά ιδιώματα, ἀφοῦ τό ὑποστατικό ἰδίωμα κάθε Προσώπου εἶναι ἀκοινώνητο. Αὐτό δέν σημαίνει ὅτι δέν ὑπάρχει ἐνότητα μεταξύ τῶν Προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος ἀφοῦ «ὁ Υἱός τελεία ὑπόστασις ἐστὶ τῆς πατρικῆς ἀχώριστος ὑποστάσεως»³⁵, τό ἴδιο συμβαίνει καί μέ τό Ἅγιο Πνεῦμα καί, ἐπομένως, ὑπάρχει περιχώρηση μεταξύ τῶν Προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος.

Ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός στό ἴδιο κεφάλαιο, ἔχοντας ὑπ' ὄψη του τόν λόγο τοῦ Χριστοῦ «ἐγὼ ἐν τῷ πατρί καί ὁ πατήρ ἐν ἐμοί ἐστὶ» (Ἰω. ιδ', 10), λέγει ὅτι οἱ ὑποστάσεις βρίσκονται ἡ μία μέσα στήν ἄλλη

33. Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, *Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου Πίστεως*, Ἐκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη, 1976, σελ. 56.

34. Ἐνθ. ἄνωτ. σελ. 56.

35. Ἐνθ. ἄνωτ. σελ. 58.

μέ τέτοιο τρόπο ὥστε νά μή συγχέωνται, ἀλλά νά σχετίζονται μεταξύ τους, γι' αὐτό δέν ὑπάρχει διαφορά θελήματος ἢ γνώμης ἢ ἐνέργειας ἢ δυνάμεως ἢ κάποιου ἄλλου, τά ὅποια σέ μᾶς δημιουργοῦν ὀλοκληρωτική διαίρεση. Δέν κάνουμε λόγο γιά Τρεῖς Θεούς, ἀλλά γιά ἕναν Θεό, τήν Ἁγία Τριάδα, ἀφοῦ ὁ Υἱός καί τό Πνεῦμα ἀναφέρονται σέ ἕνα αἴτιο, καί οὔτε συντίθενται, οὔτε συναιροῦνται, ὅπως ἔλεγε ὁ Σαβέλλιος, οὔτε ἐξίστανται, οὔτε τέμνονται κατά τήν οὐσία, ὅπως ἔλεγε ὁ Ἄρειος, ἀλλά περιχωροῦνται: «καί τήν ἐν ἀλλήλοις περιχώρησιν ἔχουσι δίχα πάσης συναλοιφῆς καί συμφύρσεως»³⁶.

Αὐτό σημαίνει ὅτι τά Πρόσωπα τῆς Ἁγίας Τριάδος ἔχουν κοινά καί ἀκοινωνήτα, δηλαδή ἔχουν κοινή φύση καί ἐνέργεια, καί ἀκοινωνήτα τά ὑποστατικά ιδιώματα, ἔχουν κοινωνία φύσεως καί ὄχι κοινωνία προσώπων, ἀφοῦ τό ὑποστατικό ἰδίωμα πού εἶναι τρόπος ὑπάρξεως κάθε προσώπου εἶναι ἀκοινωνήτο, καί ὑπάρχει ἐνότητα τῶν Προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος λόγω τῆς μοναρχίας τοῦ Πατρός καί τῆς κοινῆς θεότητος, ὅπως πάλι γράφει πολύ χαρακτηριστικά: «ὅταν μὲν οὖν πρὸς τήν θεότητα βλέψωμεν καί τήν πρώτην αἰτίαν καί τήν μοναρχίαν καί τό ἕν καί ταυτόν τῆς θεότητος, ἴν' οὕτως εἶπω, κίνημά τε καί βούλημα καί τήν τῆς οὐσίας καί δυνάμεως καί ἐνεργείας καί κυριότητος ταυτότητα, ἐν ἡμῖν τό φανταζόμενον»³⁷. Ἔτσι, ἡ θεότητα εἶναι ἀμέριστη σέ διηρημένες ὑποστάσεις, ὅπως συμβαίνει μέ τρεῖς ἡλίους, πού σχετίζονται μεταξύ τους καί εἶναι ἀδιάσπαστοι, καί ὑπάρχει μιᾶ συγκραση καί συνάφεια τοῦ φωτός³⁸.

Συνεπῶς, κατά τόν ἅγιο Ἰωάννη τόν Δαμασκηνό, στόν Τριαδικό Θεό ὑπάρχει κοινωνία οὐσίας, περιχώρηση τῶν προσώπων, ὄχι ὅμως κοινωνία προσώπων, λόγω τῶν ἀκοινωνήτων προσωπικῶν ιδιωμάτων.

5. Ἡ σύγχυση μεταξύ τῆς περιχώρησης καί τῆς κοινωνίας προσώπων
Στίς ἡμέρες μας παρατηρεῖται μεγάλη ἐνασχόληση τῶν συγχρόνων θεολόγων μέ τό νά στοχάζονται πάνω στά θεολογικά ζητήματα, καί κυρίως προσπαθοῦν νά προσαρμόζουν τήν σχέση τῶν Προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος μέ τήν σχέση τοῦ ἀνθρώπου καί τῆς κοινωνίας. Μέ ἄλλα

36. Ἐνθ. ἄνωτ. σελ. 66.

37. Ἐνθ. ἄνωτ. σελ. 66.

38. Ἐνθ. ἄνωτ. σελ. 66.

λόγια γίνεται σύγχυση μεταξύ τῆς θεολογίας, τῆς οἰκονομίας καί τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας. Θεολογία εἶναι ὅσα ἀναφέρονται στήν Τριαδολογία, καί οἰκονομία ὅσα ἀναφέρονται στήν σωτηρία τοῦ κόσμου μέ τήν ἐνανθρώπηση τοῦ Χριστοῦ. Κυρίως, ἡ σύγχυση παρατηρεῖται στό γεγονός ὅτι ὅσα γράφονται ἀπό τούς Πατέρες γιά τήν περιχώρηση τῶν Προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος ἀποδίδονται καί ταυτίζονται μέ τήν κοινωνία τῶν Προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος, τήν ὁποία ἐκλαμβάνουν κατά τά ἀνθρώπινα πρότυπα, ἀλλά καί τήν προσαρμόζουν στά ἀνθρώπινα πρόσωπα.

Ὁ καθηγητής τῆς Δογματικῆς στήν Θεολογική Σχολή Θεσσαλονίκης Βασίλειος Τσίγκος σέ μιά ἐνδιαφέρουσα καί πολύ συνοπτική μελέτη του κάνει λόγο γιά τήν σύγχυση πού γίνεται μεταξύ τῶν συγχρόνων θεολόγων στό θέμα αὐτό. Θά τονισθοῦν τά πιό βασικά σημεῖα ἀπό τήν μελέτη αὐτή.

Τό πρῶτο εἶναι ὅτι ἡ θεολογία τῆς περιχώρησης εἶναι ἕνας ὅρος πού ἀναφέρεται ἀπό τούς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας στό «ἐνδότερα τῆς αἰώνιας Τριάδας». Ὁ ὅρος αὐτός «δηλώνει τή συνύπαρξη τῶν θείων ὁμοουσίων ὑποστάσεων τῆς Ἁγίας Τριάδος», «τήν ἀΐδια παρουσία, τήν ἀμοιβαία διείσδυση τῆς μιᾶς ὑπόστασης στήν ἄλλη, τήν ἐνύπαρξη τῆς μιᾶς ἐντός τῶν δύο ἄλλων, τήν ἀλληλοἐνύπαρξη καί τήν ἐν ἀλλήλοις ἐνοίκηση τῶν τριῶν θείων ὑποστάσεων». Ἡ περιχώρηση εἶναι «συνέπεια καί ἀκολουθία τοῦ ὁμοουσίου» ὅτι τά τρία Πρόσωπα τῆς Ἁγίας Τριάδος εἶναι «ὁμοούσια καί ὁμοτιμα» καί, βέβαια, «θεμέλιο τῆς περιχώρησης τῶν ὑποστάσεων στήν ἐνδοτριαδική ζωή ἀποτελεῖ ἡ ἐνότητα τῆς θείας φύσεως ἢ ἄλλως, ἡ ταυτότητα τῆς μιᾶς οὐσίας»³⁹. Αὐτό τό σημεῖο εἶναι ἀπαραίτητο γιά τά ἐπόμενα.

Τό δεύτερο σημεῖο εἶναι ὅτι ἡ περιχώρηση δέν μπορεῖ νά ταυτισθῆ μέ τήν κοινωνία τῶν προσώπων στόν Τριαδικό Θεό. Σημειώνει ὅτι σύγχρονοι ἑτερόδοξοι θεολόγοι ἐπιχειροῦν νά τονίσουν διαφόρους παραλληλισμούς καί ἀντιστοιχίες «πού ἐπιτρέπεται νά γίνουν μεταξύ τῆς πε-

39. Βασιλείου Τσίγκου, *Τό «ὄλον» τῆς ὀρθοδόξου θεολογίας καί σύγχρονες τριαδολογικές ἐκφράσεις κατά τόν π. Ἰωάννη Ρωμανίδη*, εἰς π. Ἰωάννης Ρωμανίδης, τό ἔργο καί ἡ διδασκαλία του, Πρακτικά Ἡμερίδος, καί Θεολογικές-ἱστορικές μελέτες, Ἱερά Μονή Γενεθλίου τῆς Θεοτόκου (Πελαγίας), ἔκδ. Α' 2014, σελ. 175, 178.

ριχώρησης, ἐρμηνευόμενης ὡς κοινωνίας (μέ ἀνθρώπινους ὄρους) τῶν προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος καί τῆς ἀποκαλούμενης Ἐκκλησιολογίας τῆς κοινωνίας»⁴⁰.

Οἱ σύγχρονοι θεολόγοι «πού ἀποστρέφονται τόν μονισμό τῆς οὐσίας, προσπαθοῦν νά κατανοήσουν τήν ἐνότητα τῆς τριαδικῆς θεότητος ὡς κοινωνία ὑποκειμένων ἢ προσώπων χρησιμοποιώντας τή σύγχρονη ψυχολογική, φιλοσοφική καί κοινωνική κατανόηση τοῦ προσώπου»⁴¹. Θεωροῦν ὅτι ἡ ἐνότητα τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ «δέν εἶναι οὐσιώδης, ἀλλά ἀπλῶς κοινωνία ἀγαπωμένων προσώπων»⁴². Ἔτσι, γιά νά ἀποφύγουν τήν δυτική οὐσιοκρατία φθάνουν στό ἄλλο ἄκρο τοῦ προσωποκεντρισμοῦ, τοῦ περσοναλισμοῦ μέ ἀνθρώπινα δεδομένα μέ τήν ἐρμηνεία τοῦ «ἀγαπῶντος καί ἀγαπωμένου» καί τήν ἀποδοχή «αὐτοτελῶν ὑποκειμένων στή θεότητα ἀλληλοαγαπωμένων, κατά τό πρότυπο τῶν ἀνθρωπίνων σχέσεων»⁴³.

Πράγματι, σήμερα ἐπιχειρεῖται ἀπό διάφορους, ἀκόμη καί ὀρθοδόξους, θεολόγους νά προσαρμοσθῇ ἡ περιχώρησις πού συμβαίνει στά ἐνδότερα τῆς αἰωνίας Τριάδος «στήν οἰκογενειακή ζωή, στό γάμο καί τίς σχέσεις, στήν πολιτική, στήν αἰσθητική καί στή θεολογία τῆς χριστιανικῆς λατρείας ἀκόμη σέ μία οἰκουμενική περιχωρητική συμφωνία (consensus) στήν Ἁγία Τριάδα, σέ μιᾶ Οἰκουμενική περιχωρητική κενωτική τριαδολογική ὄντολογία, σέ μιᾶ περιχωρητική θεολογία τῶν θρησκευτῶν κ.ἄ»⁴⁴. Πρόκειται γιά πειρασμό τό νά διαστρεβλώνη κανεῖς τήν ἔννοια τῆς περιχώρησις καί νά τήν ἐξετάζη ἔξω ἀπό τό τριαδολογικό της πλαίσιο καί νά τήν ἐφαρμόζη παντοῦ λανθασμένα, ἀκόμη καί «σέ μία ἀντίστοιχη “περιχωρητική” ἀνθρωπολογία»⁴⁵.

Ὅμως, στήν θεολογία τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας δέν γίνεται λόγος γιά τήν κοινωνία τῶν Προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος, ἀλλά γιά κοινωνία φύσεως, ἡ δέ περιχώρησις τῶν ὑποστάσεων τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ δέν προ-

40. Ἐνθ. ἄνωτ. σελ. 179.

41. Ἐνθ. ἄνωτ. σελ. 181.

42. Ἐνθ. ἄνωτ. σελ. 181.

43. Ἐνθ. ἄνωτ. σελ. 182-183.

44. Ἐνθ. ἄνωτ. σελ. 177.

45. Ἐνθ. ἄνωτ. σελ. 177.

σφέρεται νά θεμελιώση μιὰ προσωποκεντρική θεολογία, καί μάλιστα δέν μπορεί ἡ θεολογία τῆς περιχώρησης «νά γίνει κοινωνία ἢ κοινωνιολογία τῶν θείων προσώπων κατά τὰ ἀνθρώπινα»⁴⁶. Τό σημαντικό εἶναι ὅτι οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ὁμίλησαν γιά τήν περιχώρηση τῶν Προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος στό πλαίσιο «τῆς ὁμοουσιότητάς τους», ὅτι δηλαδή τὰ Πρόσωπα τῆς Ἁγίας Τριάδος ἔχουν τήν ἴδια οὐσία, καί δέν μπορεί ἡ περιχώρηση νά ἐκλαμβάνεται «μέ τήν μορφή μιᾶς ἐνδοτριαδικῆς κυκλικότητος ἐφάμιλλης μέ τήν ἀμοιβαιότητα στήν ὁποία ἐγκαθιδρύουν κάποιες διαπροσωπικές καί κοινωνικές ἀνθρώπινες σχέσεις»⁴⁷.

Ἐπομένως, ἡ περιχώρηση, πού εἶναι θέμα τῆς ἐνδότερης τριαδικῆς ζωῆς, δέν μπορεί νά ἀποτελέσῃ ἓνα «μοντέλο περσοναλιστικοῦ καί υπαρξιακοῦ τύπου»⁴⁸, δηλαδή ἡ περιχώρηση στόν Τριαδικό Θεό δέν μπορεί νά περιπέσῃ σέ ἄλλες ἐρμηνεῖες, καί νά ἐφαρμόζεται σέ ἄλλους τομεῖς. Δέν εἶναι δυνατόν νά χρησιμοποιοῦνται «παρομοιώσεις, ἀναλογίες καί παραδείγματα» «γιά τήν ἐρμηνεία καί κατανόηση τῆς αἰδίας ἐνδοτριαδικῆς ζωῆς σέ σχέση μέ τήν δική μας πραγματικότητα», γιατί τέτοιες παρομοιώσεις, ἀναλογίες καί παραδείγματα «εἶναι παντελῶς ἀνεπαρκεῖς»⁴⁹. Ἄλλωστε ὑπάρχει χάωδης διαφορά καί ἀνομοιότητα μεταξύ κτιστοῦ καί ἀκτίστου καί δέν μπορούν νά ἀναζητηθοῦν ὁμοιότητες μεταξύ αὐτῶν⁵⁰. Ἡ περιχώρηση στόν Τριαδικό Θεό εἶναι «ἀπερινόητη γιά τήν δική μας ἐμπειρία»⁵¹ καί δέν μπορεί νά θεωρῆται ὡς πρότυπο γιά τίς ἀνθρώπινες καί κοινωνικές σχέσεις.

Τό τρίτο σημεῖο εἶναι ὅτι ὁ ἄνθρωπος μετέχει τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Θεοῦ⁵². Αὐτό σημαίνει ὅτι ὁ Θεός αὐτοαποκαλύπτεται στόν ἄνθρωπο καί ἐργεῖται σέ αὐτόν μέ τίς ἄκτιστες ἐνέργειές Του «καί μόνο στή ἐνεργειακή Του σχέση πρός αὐτόν γνωρίζεται, ποιός εἶναι καί πῶς Αὐτός ὑπάρχει». Ἐτσι, ἡ κίνηση εἶναι «ἐκ τῶν ἄνω πρός τὰ κάτω»⁵³, ὅπως φαί-

46. Ἐνθ. ἄνωτ. σελ. 188.

47. Ἐνθ. ἄνωτ. σελ. 185.

48. Ἐνθ. ἄνωτ. σελ. 186.

49. Ἐνθ. ἄνωτ. σελ. 186.

50. Ἐνθ. ἄνωτ. σελ. 183.

51. Ἐνθ. ἄνωτ. σελ. 175.

52. Ἐνθ. ἄνωτ. σελ. 185.

53. Ἐνθ. ἄνωτ. σελ. 185.

νεται και από την ενανθρώπιση του Υιού και Λόγου του Θεού και όχι «ἐκ τῶν κάτω» πρὸς τὰ ἄνω, ὅπως θεολογοῦν οἱ σύγχρονοι περσοναλιστές θεολόγοι⁵⁴. Βεβαίως, οἱ ἐνέργειες του Θεού, τίς ὅποιες κοινωνεῖ ὁ ἄνθρωπος, δέν εἶναι ἀνυπόστατες, ἀλλά ἐνυπόστατες.

Τό τέταρτο σημεῖο εἶναι ὅτι σήμερα «στή θεολογία ἐλλοχεύει ἕνας μόνιμος, ἐνίοτε και δυσδιάκριτος κίνδυνος, τό νά κατασκευασθεῖ ἀπ' αὐτήν ἕνα θεολογικό σύστημα, μέ σχολαστικοῦ τύπου προδιαγραφές και ὑλικά»⁵⁵. Σύγχρονοι θεολόγοι πού ἐπιχειροῦν νά θεολογήσουν γιά τόν Τριαδικό Θεό δέν τό κάνουν ἀπό τήν αὐτοαποκάλυψη του Ἰδίου του Θεού, ἀλλά ἀπό τήν ἀνθρώπινη ἐμπειρία, δηλαδή θεολογοῦν γιά τόν Τριαδικό Θεό «ἐκ τῶν κάτω». Ἐτσι, θεολογοῦν γιά τίς «ἀϊδιες ἐνδοτριαδικές σχέσεις τῶν προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος» μέ συνέπεια «νά θεωροῦνται μέ βάση τό ἔργο τους στήν θεία Οἰκονομία και μέ τή χρήση ἀντιστοιχιῶν και παραδειγμάτων (ὄχι πάντοτε ἐπιτυχῶς) ἀπό τή δική μας ἀνθρώπινη ἐμπειρία»⁵⁶.

Ὅμως, οἱ Προφῆτες, οἱ Ἀπόστολοι και οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ἐξέφραζαν μιὰ βιωματική χαρισματική θεολογία, ἡ ὁποία ἦταν καρπός τῆς ἐνότητάς τους μέ τόν Χριστό⁵⁷. Ἡ ὀρθόδοξη «ἀληθινή θεολογία δέν εἶναι ἄποψη, συλλογή θέσεων και κρίσεων και δέν μπορεῖ νά γίνει ἰδεολογία, σχολή ἢ σύστημα. Εἶναι πρωτίστως και κυρίως διάλογος, πρόταση ζωῆς, ἀληθινῆς κατά Θεόν ζωῆς, «ἵνα ζωήν ἔχωσιν και περισσόν ἔχωσιν»⁵⁸. Ἐτσι, οἱ σύγχρονες τριαδολογικές ἐκφράσεις σχολαστικοῦ τύπου διαφοροποιοῦνται ἀπό τήν ἐκκλησιαστική θεολογία πού ἀποτελεῖ τό «ὄλον» και συνδέεται μέ τήν χαρισματική ἐμπειρική θεολογία.

Τό συμπέρασμα εἶναι ὅτι ἡ σύγχρονη θεολογική ἄποψη γιά τήν κοινωνία τῶν προσώπων δέν ἔχει στηρίγματα στήν πατερική θεολογία, στήν ὁποία γίνεται λόγος γιά τήν κοινωνία φύσεως-οὐσίας στόν Τριαδικό Θεό και, βεβαίως, ἄλλο εἶναι ἡ περιχώρηση τῶν Προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος πού γίνεται λόγῳ του ὁμοουσίου, και ἄλλο εἶναι ἡ κοινωνία τῶν Προ-

54. Ἐνθ. ἄνωτ. σελ. 179.

55. Ἐνθ. ἄνωτ. σελ. 190.

56. Ἐνθ. ἄνωτ. σελ. 179-180.

57. Ἐνθ. ἄνωτ. σελ. 190-193.

58. Ἐνθ. ἄνωτ. σελ. 189.

σώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος, πού δέν ὑπάρχει, γιατί εἶναι ἀκοινωνήτα τά ὑποστατικά ἰδιώματα τῶν Προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος. Δέν μπορεῖ θεολογικά νά γίνεται σύγχυση μεταξύ ἀφ' ἑνός μὲν τῆς περιχώρησης καί ἐνότητος τῶν Προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος, ἀφ' ἑτέρου δέ τῆς λεγομένης κοινωνίας τῶν Προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος.

6. Οἱ ἀπόψεις τῶν συγχρόνων θεολόγων γιά τήν Τριαδολογία ὡς πρότυπο γιά τήν ἀνθρωπολογία καί τήν κοινωνιολογία

Στούς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας γίνεται διάκριση μεταξύ τοῦ μυστηρίου τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ καί τοῦ δόγματος περί τοῦ μυστηρίου τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ. Ἐμεῖς ἀγνοοῦμε τό βᾶθος τοῦ μυστηρίου τῶν Προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος, ἀγνοοῦμε τό τί εἶναι Θεός καί τό πῶς ὑπάρχουν τά Πρόσωπα τῆς Ἁγίας Τριάδος, δηλαδή ἀγνοοῦμε τήν οὐσία τοῦ Θεοῦ, καί τόν τρόπο ὑπάρξεώς τους. Γνωρίζουμε ὅτι ὁ Πατήρ εἶναι ἀγέννητος, ὁ Υἱός εἶναι γεννητός καί τό Ἅγιον Πνεῦμα εἶναι ἐκπορευτό, ἀλλ' ἀγνοοῦμε τόν τρόπο τῆς ὑπάρξεώς τους. Ξέρουμε, ὅμως, ὅτι ὑπάρχει Θεός καί αὐτό τό γνωρίζουμε γιατί μετέχουμε τῶν ἐνεργειῶν Του καί κυρίως, μετέχουμε τῆς ἀκτίστου δόξης Του. Σέ αὐτό τό θέμα ἀναφέρονται διεξοδικά ὁ Μέγας Βασίλειος καί ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, ἀπαντώντας στούς αἰρετικούς τῆς ἐποχῆς τους πού προσπαθοῦσαν μέ τήν λογική νά κατανοήσουν τίς σχέσεις μεταξύ τῶν Προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος.

Στήν διδασκαλία τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας ἀπό τόν 4^ο αἰώνα καί μετά τονίζονται δύο βασικά σημεία γιά τόν Τριαδικό Θεό. Τό πρῶτο, ὅτι «ὁ Θεός εἶναι τρισυπόστατη μονάδα», καί τό δεύτερο ὅτι «ἡ τρισυπόστατη μονάδα διακρίνεται σέ αἰδία καί οἰκονομική Τριάδα». Ἐτσι, στήν αἰδία Τριάδα ἡ σχέση εἶναι «αὐτέκφαντη κίνηση τῆς φύσης», ἐνῶ στήν οἰκονομική Τριάδα, δηλαδή μέ τήν παρουσία Της στήν κτίση, αὐτή ἡ οἰκονομική σχέση «εἶναι ἐνέργεια βουλευτική». Οἱ Ἀρειανοί δέν μποροῦσαν νά καταλάβουν αὐτήν τήν διάκριση, συνέχεαν τήν αἰδία μέ τήν οἰκονομική Τριάδα, καί γι' αὐτό ἔλεγαν ὅτι ὁ Υἱός κτίσθηκε ἀπό τόν Πατέρα μέ τήν βουλήσῃ Του καί δέν γεννήθηκε ἀπό τόν Πατέρα ἀπό τήν φύση Του πρό πάντων τῶν αἰώνων, ὅποτε γι' αὐτούς εἶναι κτίσμα⁵⁹.

59. Νίκου Ματσούκα, *Δογματική καί Συμβολική θεολογία*, Β', ἐκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη, 2007, σελ. 101-103.

Αυτό σημαίνει ότι δεν μπορεί ο άνθρωπος να εισέλθη και να έρευνήσει τις σχέσεις της άιδιας Αγίας Τριάδας, άλλ' εκείνο για το οποίο μπορεί να θεολογήσει είναι η σχέση της Αγίας Τριάδος προς την κτίση που λέγεται οικονομική, και αυτό γίνεται με την φανέρωση και μέθεξη των ενεργειών του Θεού, και μάλιστα στο Πρόσωπο του Χριστού. Κάθε προσπάθεια να εισέλθη κανείς στην ένδοτατη σχέση του Τριαδικού Θεού συνιστά άποτυχία και πλάνη.

Ο άγιος Νικόδημος ο Αγιορείτης συγκεφαλαιώνοντας την διδασκαλία όλων των Πατέρων της Εκκλησίας κάνει λόγο για την ουσία του Θεού που είναι «ένδοτατη», και, έπομένως, άμέθεκτη για τον άνθρωπο, για την ύπόσταση (ύποστάσεις) που είναι «ένδοτέρα» και για την ενέργεια του Θεού που είναι «έξωτέρα». Γράφει:

«Τρία εύρίσκονται εν τῷ Θεῷ, οὐσία, ὑποστάσεις και ενέργεια ἢ ενέργεια εἶναι έξωτέρα, ἢ ὑπόστασις ένδοτέρα και ἢ οὐσία ένδοτατή· ἔφη γάρ ὁ μέγας Βασίλειος· “αἱ μέν ενέργειαι τοῦ Θεοῦ πρὸς ἡμᾶς καταβαίνουσιν, ἢ δέ οὐσία αὐτοῦ μένει ἀπρόσιτος”»⁶⁰.

Έχοντας αυτό υπ' ὄψη του ο άγιος Νικόδημος ο Αγιορείτης γράφει ότι υπάρχουν τρεις σχέσεις και κοινωνίες του Θεού με τον Έαυτό Του του και την κτίση.

«Κατά τά τρία ταῦτα (δηλαδή οὐσία, ὑπόσταση, ενέργεια), τρεις καθολικάς σχέσεις ἔλαβεν ἀπ' αἰῶνος ὁ Θεός· ἔλαβε σχέσιν νά κοινωνηθῆ ὁ Πατήρ κατ' οὐσίαν μέ τόν ὁμοούσιόν του Υἱόν και μέ τό Πνεῦμα του τό ἅγιον· τόν μέν ἀπ' αἰῶνος γεννῶν, τό δέ ἐκπορεύων. Εἰ γάρ πάντη ἄσχετος και ἀπόλυτος ἔμενεν ὁ Θεός, οὐκ ἄν Υἱόν ἔσχεν, οὔτε Πνεῦμα ἅγιον· οὐδ' ἄν τῆς οὐσίας αὐτοῦ αὐτοῖς ἐκοινώνησε· μάλλον δέ ἔν κατ' οὐσίαν τά τρία ἐστίν. Ἐλαβε σχέσιν νά κοινωνηθῆ καθ' ὑπόστασιν ὁ Υἱός μέ τήν ἀνθρωπότητα, δι' ἣν σχέσιν προέγνω και προώρισε τήν μετ' αὐτῆς ἐν χρόνῳ πραγματικήν ἔνωσιν. Ἡ γάρ ἀνθρωπότης ἰδίαν μή σχοῦσα ὑπόστασιν, τῆς τοῦ Υἱοῦ ὑποστάσεως ἐκοινώνησεν, ἐν αὐτῇ τό εἶναι λαβοῦσα· ἔλαβε σχέσιν ἀπ' αἰῶνος ὁ Θεός (και ἰδιαιτέρως τό Πνεῦμα τό ἅγιον, ᾧ ἔξαιρέτως πᾶσα ἢ κοινή ενέργεια τῆς μακαρίας Τριάδος ἀνατίθεται, κατά τόν Κορέσιον και τούς λοιπούς Θεολόγους), νά κοινω-

60. Νικοδήμου τοῦ Αγιορείτου εἰς Συμβουλευτικόν ἐγχειρίδιον ἤτοι περί φυλακῆς τῶν πέντε αἰσθήσεων, ἔκδ. Σχοινᾶ, Βόλος 1969, σελ. 213.

νηθῆ κατά τήν ἐνέργειαν μέ τά λοιπά κτίσματα, δι' ἣν σχέσιν προέγνω καί προώρισε γενέσθαι πάντα τά νοητά καί αἰσθητά κτίσματα. Τά γάρ κτίσματα τῆς ἐνεργείας μόνης καί δυνάμεως μετέσχον τοῦ Θεοῦ· οὐχί δέ καί τῆς ὑποστάσεως ἢ τῆς οὐσίας καί φύσεως, ὡς ἐν τῇ θείᾳ δυνάμει καί ἐνεργείᾳ τό εἶναι λαβόντα. Τούτων οὕτω προεγνωσμένων, ἐπεὶ ἐνδοτέρα τῆς ἐνεργείας ἐστίν ἡ ὑπόστασις, ἐνδοτέρα ἄρα καί ἡ κατά τήν ὑπόστασιν σχέσις τῆς κατά τήν ἐνέργειαν σχέσεως»⁶¹.

Μέσα σέ αὐτά τά πλαίσια κινουῦνται ὅλοι οἱ ἅγιοι Πατέρες οἱ ὅποιοι θεολογοῦν «ἀλιευτικῶς, οὐκ ἀριστοτελικῶς», πού σημαίνει ὅτι δέν θεολογοῦν μέ τήν λογική, τόν στοχασμό καί τήν φαντασία, ἀλλά μέ τήν ἐμπειρική γνώση τοῦ Θεοῦ, πού προσφέρεται μέ τήν ἀποκάλυψη τοῦ Θεοῦ. Ἐτσι, ἀποφεύγουν νά εἰσέρχονται μέσα στό μυστήριο τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ καί νά παραλληλίζουν τίς σχέσεις τῶν Προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος μέ τίς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων μεταξύ τους καί τήν πραγματικότητα πού γνωρίζουμε.

Ἐάν ὑπάρχουν μερικά χωρία, ὅπως ὁ περιφημος λόγος τοῦ Χριστοῦ «ἵνα ὧσιν ἐν καθῶς καί ἡμεῖς ἐν ἐσμεν» (Ψ. ιζ', 21), πρέπει νά ἐρμηνευθοῦν μέσα ἀπό τήν πατερική διδασκαλία ὅτι τό «καθῶς» δέν σημαίνει τό «ἀκριβοῦς ἐξισώσεως ἐπ' αὐτῶν· οὐδέ γάρ δυνατόν αὐτοῖς ἦν τοσοῦτον, ἀλλ' ὡς ἀνθρώποις δυνατόν» (ιερός Χρυσόστομος), ὅπως ἐπίσης πρέπει νά ἐρμηνευθῆ «ὡς εἰς εἰκόνα καί τύπον τῆς ἀδιασπάστου φιλίας τε καί ὁμοψυχίας καί ἐνότητος» (ἅγιος Κύριλλος Ἀλεξανδρείας), καί «τύπον τινά λαβόντες καί εἰς ἐκεῖνον βλέποντες γενώμεθα ἐν πρός ἀλλήλους τῇ ὁμοψυχίᾳ καί τῇ τοῦ πνεύματος ἐνότητι, μή διαφωνῶμέν τε.. τό αὐτό δέ φρονῶμεν» (Μέγας Ἀθανάσιος)⁶².

Ὅμως, ἡ σχολαστική θεολογία, πού ἀναπτύχθηκε μεταξύ τοῦ 11^{ου} καί 13^{ου} αἰῶνος στήν Δύση καί ἔχει ὡς βάση τό: «credo ut intelligam» «πιστεύω ἵνα καταλάβω», ὑπερέβη τήν πατερική διδασκαλία καί προσπαθοῦσε μέ ποικίλους τρόπους νά ἐρμηνεύσει τό μυστήριο τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ, λογικά νά εἰσέλθῃ στήν ἐνδοτέρη καί τήν ἐνδότατη σχέση τῶν Προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος καί νά τό διατυπώσῃ φιλοσοφικῶς.

61. Ἐνθ. ἄνωτ. σελ. 213.

62. Βλ. Π. Ν. Τρεμπέλα, *Υπόμνημα εἰς τό κατά Ἰωάννην Εὐαγγέλιον*, Ἐκδ. Ζωή, Ἀθῆναι 1954, σελ. 611.

Ἔτσι, πολλοί σχολαστικοί θεολόγοι ἔφθασαν στό νά ἐρμηνεύσουν τό μυστήριο τῆς σχέσεως τῶν Προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος μέ τήν λογική, καί τό ἐκπληκτικότερο εἶναι ὅτι χρησιμοποίησαν εἰκόνες ἀπό τήν ζωή τῶν ἀνθρώπων γιά νά κατανοήσουν τό μυστήριο τῆς σχέσεως τῶν Προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος, μέ τήν ἔννοια ὑποκειμένου-ἀντικειμένου, πράγμα ἀπαράδεκτο ἀπό ὀρθοδόξου πλευρᾶς.

Γιά νά γίνη αὐτό κατανοητό θά ἀναφερθῆ ἡ τριαδολογία τοῦ Ριχάρδου τοῦ ἁγίου Βίκτωρος (περ. 1120-1173) ὁ ὁποῖος κατανοεῖ τά Πρόσωπα τῆς Ἁγίας Τριάδος μέσα «ἀπό τό πρότυπο τῆς διαπροσωπικῆς ἀγάπης». Ἔτσι, ἡ ἀγάπη τοῦ Πατέρα πού εἶναι «μή ὀφειλόμενη» «αὐτοπροσφέρεται στόν Υἱό, ὁ ὁποῖος ἀνταποκρίνεται σέ αὐτή τήν αὐτοπροσφορά τοῦ Πατρός ὡς ὀφειλομένη ἀγάπη», καί ἐπίσης προσφέρεται στό Ἅγιον Πνεῦμα «τό ὁποῖο δέχεται ἀπό τόν Πατέρα καί τόν Υἱό τήν μή ὀφειλομένη ἀγάπη καί ἀνταποκρίνεται σέ αὐτήν μέ ἀγάπη ὀφειλομένη». Μέ αὐτόν τόν τρόπο ὁ σχολαστικός θεολόγος Ριχάρδος βλέπει τά ὑποστατικά ἰδιώματα τῶν Προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος. Ἔτσι, «ὁ Πατήρ εἶναι μόνον δωρεάν ἀγάπη, ὁ Υἱός ἀμφοτέρω, τόσο ὀφειλομένη (σέ σχέση μέ τόν Πατέρα), ὅσο καί δωρεάν (σέ σχέση μέ τό Πνεῦμα), καί τό Ἅγιον Πνεῦμα εἶναι μόνον ὀφειλομένη ἀγάπη (σέ σχέση πρός τόν Πατέρα καί τόν Υἱό)»⁶³.

Μέ αὐτήν τήν προοπτική οἱ διαπροσωπικές σχέσεις τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ ὡς ἀγάπη πέρασε σέ ὅλη τήν θεολογία τοῦ Μεσαίωνα καί ἔφθασε μέ ἄλλη προοπτική στήν ρωσική θεολογία, πού ἔκανε λόγο γιά τήν ἐλευθερία καί τήν ἀγάπη στά Πρόσωπα τῆς Ἁγίας Τριάδος, γιά τόν ἀνθρωπο ὡς πρόσωπο, γιά τήν ἐλευθερία τῆς βούλησης, γιά τίς διαπροσωπικές σχέσεις μεταξύ τῶν ἀνθρώπων κατά τό πρότυπο τῶν δῆθεν διαπροσωπικῶν σχέσεων στήν Ἁγία Τριάδα, γιά τήν Ἐκκλησία εἰς τύπον τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ καί πολλά ἄλλα, τά ὁποῖα ἀπετέλεσαν τήν λεγομένη μεταπατερική θεολογία. Τέτοιες ἀπόψεις ἀνευρίσκει κανεῖς σέ πολλά κείμενα συγχρόνων θεολόγων, ἡ παράθεση τῶν ὁποίων θά ὑπερέβαινε τόν σκοπό καί τήν ἔκταση τοῦ κειμένου αὐτοῦ.

Καί εἶναι πράγματι μεταπατερική θεολογία μιᾶ τέτοια θεολόγησις,

63. Γεωργίου Παναγοπούλου, *Εἰσαγωγή στήν ἱστορία τῆς Δυτικῆς θεολογίας*, ἐναλλακτικές ἐκδόσεις, δοκίμιο 20, Ἀθήνα 2012, σελ. 93.

γιατί μέ τέτοιες απόψεις έξοβελίζεται ή πατερική διδασκαλία ότι δέν μπορούμε νά διερευνήσουμε τό μυστήριο του Τριαδικού Θεού, ότι τά Πρόσωπα τής Αγίας Τριάδος έχουν κοινή ούσία και κοινές ενέργειες (κοινωνούν τής ούσίας και τών ενεργειών), αλλά έχουν ιδιαίτερα άκοινωνήτα ύποστατικά ιδιώματα· ότι ύπάρχει ένότητα στον Τριαδικό Θεό, λόγω τής περιχώρησης και άλληλοενοίκησης, πράγμα πού δέν σημαίνει και κοινωνία προσώπων· ότι ό άνθρωπος είναι κατ' εικόνα και καθ' όμοίωση Θεού· ότι ή Έκκλησία είναι Σώμα Χριστού· ότι διά του Χριστού και έν κοινωνία μέ τό Άγιον Πνεύμα έχουμε κοινωνία μέ τον Πατέρα· ότι κοινωνούμε τής ενεργείας του Θεού και όχι τής ούσίας Του κλπ.

Πάντως, στην εποχή μας ή όρθόδοξη θεολογία δέχθηκε ισχυροτάτη επίρροή και επίδραση από την σχολαστική και ρωσική θεολογία, πού είναι τό αντικείμενο μεγάλης μελέτης μου πού έχει ήδη ετοιμασθή και αναμένει την δημοσίευσή της.

Τό συμπέρασμα είναι ότι δέν είναι «πρωτοφανής» και δική μου άποψη ότι ύπάρχει στον Τριαδικό Θεό κοινωνία φύσεως-ούσίας και ενεργείας και ένότητα, άλληλοπεριχώρηση και άλληλοενοίκηση μεταξύ τών Προσώπων και όχι κοινωνία προσώπων, αλλά αντίθετα ή φράση «κοινωνία προσώπων» στον Τριαδικό Θεό είναι πρωτοφανής θεωρία στην σύγχρονη θεολογία, πού λειτουργεί μέσα στην προοπτική τής μεταπατερικής θεολογίας.

Η άλληλοπεριχώρηση τών Προσώπων τής Αγίας Τριάδος και ή άλληλοενοίκησή τους δέν μπορεί νά ταυτισθή και νά αποδοθῆ μέ τον όρο «κοινωνία προσώπων». Πολύ περισσότερο δέν είναι δυνατόν οί ένδοξοι τριαδικές άϊδιες σχέσεις τών Προσώπων τής Αγίας Τριάδος νά θεωρηθούν πρότυπο τής σύγχρονης ανθρωπολογίας, εκκλησιολογίας και κοινωνιολογίας.

Μητροπολίτης
Ναυπάκτου και Αγίου Βλασίου
ΙΕΡΟΘΕΟΣ

ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ
ΑΡΚΑΛΟΧΩΡΙΟΥ, ΚΑΣΤΕΛΛΙΟΥ ΚΑΙ ΒΙΑΝΝΟΥ
ΑΝΔΡΕΑΣ

Ο ΑΠΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΣ ΠΑΤΡΙΑΡΧΗΣ
ΙΩΑΚΕΙΜ Γ΄*

Σήμερα μέ τά ἀποκαλυπτήρια τοῦ ἀνδριάντα του, ὀλοκληρώνονται οἱ ἐκδηλώσεις μνήμης πρὸς τὸν αἰόδιμο λαμπρὸ Πατριάρχη Ἰωακείμ Γ΄ τὸν μεγαλοπρεπῆ¹.

---

* Το κείμενο της παρούσης εργασίας αποτελεί την ὁμιλία που ἐκφωνήθηκε τὴν Κυριακὴ 7-12-2014 στὰ ἀποκαλυπτήρια τοῦ ἀνδριάντα τοῦ Ἰωακείμ Γ΄ στό Ἀριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης ἔμπροσθεν τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς.

1. Γιά τὸν Ἰωακείμ βλ. Μαυρόπουλος Δ., *Πατριαρχικαὶ σελίδες: τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον ἀπὸ 1878-1949*, Ἐν Ἀθήναις 1960, σ. 7-11 καὶ 45-63, Ἀνεστίδης Σ., «Ἰωακείμ Γ΄: Ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως καὶ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης (1878-1884, 1901-1912)», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν* 6 (1986-1987) 391-411, «Ο Οικουμενικὸς Πατριάρχης Ἰωακείμ Γ΄» στό βιβλίο: *Νανάκης Ἀνδρέας, Μητροπολίτης Ἀρκαλοχωρίου, Καστελλίου καὶ Βιάννου, Ἐκκλησία – Γένος – Ἑλληνισμός*, Κατερίνη 1993, σ. 51-61, Ὁ ἀπὸ Θεσσαλονίκης Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Ἰωακείμ Γ΄ ὁ Μεγαλοπρεπῆς, Πρακτικά ΚΖ΄ Ἐπιστημονικοῦ Συμποσίου «Χριστιανικὴ Μακεδονία», Θεσσαλονίκη 1994, Καρδαῶς Χρ., *Τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο καὶ ὁ ἀλύτρωτος ἑλληνισμός μετὰ τὸ συνέδριο τοῦ Βερολίνου (1878)*, Ἀθήνα 1996, «Ἡ στάση τοῦ Πατριάρχη Ἰωακείμ Γ΄ στό ἐπισκοπικὸ ζήτημα τῆς Κρήτης» καὶ «Ἡ στάση τῆς Ἐκκλησίας Κρήτης στό πρόβλημα διαδοχῆς τοῦ Ἰωακείμ Γ΄ (1912)», στό βιβλίο: *Νανάκης Ἀνδρέας, Ἐκκλησιαστικά Κρήτης (19ος – 20ός αἰώνας)*, Θεσσαλονίκη 1997, σ. 143 – 189, Γλαβίνας Ἀπ., «Ἐπιστολές ἀφοσίωσης πρὸς τὸν Πατριάρχη Ἰωακείμ Γ΄», στὸν τόμο: *Ἀνθηφόρος Μητροπολίτου Δέρκων Κωνσταντίου: πεντηκονταετία προσφορᾶς στὴν Ἐκκλησία 1950-2000*, Ἀθήνα 2001, σ. 199-201, ὅπου καὶ βιβλιογραφία γιὰ τὸν Ἰωακείμ, Σταυρίδης Β., *Οἱ Οἰ-*

Ἡ Ἁγία καί Ἱερά Σύνοδος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου τό 2011 ὑπό τήν προεδρία τοῦ Παναγιωτάτου Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου μας κυρίου Βαρθολομαίου, στήν οποία εἶχα τήν εὐλογία νά συμμετέχω, ἀπεφάσιζε τό 2012, ἑκατό ἔτη ἀπό τήν κοίμηση του τιμωμένου σήμερα προσώπου, νά γίνουν ἐκδηλώσεις μνήμης στήν Κωνσταντινούπολη, τή Θεσσαλονίκη καί τό Ἅγιον Ὄρος καί νά στηθεῖ ὁ ἀνδριάντας του στήν πόλη μας.

Ὁ Παναγιώτατος Μητροπολίτης μας κ. Ἄνθιμος, ἡ Ἱερά Κοινότητα μέ τούς πατέρες τοῦ Ἁγίου Ὄρους, ὁ Δήμαρχος Θεσσαλονίκης κ. Γιάννης Μπουτάρης καί ἡ Φιλόπτωχος Ἀδελφότητα Ἀνδρῶν Θεσσαλονίκης μέ τόν Πρόεδρό της κ. Θεόδωρο Δαρδαβέση τό 2012, ἀνέλαβαν καί τίμησαν ἀξιοχρέως τή μνήμη τοῦ ἀοιδίου Πατριάρχου στή Θεσσαλονίκη καί στό Ἅγιον Ὄρος, μέ ἀφορμή τή συμπλήρωση ἑκατονταετίας ἀπό τήν εἰς Κύριον ἐκδημία του μέ τριήμερο συνέδριο, μνημόσυνο καί τήν ἔκδοση τῶν πρακτικῶν τοῦ Συνεδρίου ἀπό τή Φιλόπτωχο Ἀδελφότητα Ἀνδρῶν Θεσσαλονίκης².

Αὐτές οἱ ἐκδηλώσεις μνήμης ὁλοκληρώνονται σήμερα μέ τά ἀποκαλυπτήρια τοῦ ἀνδριάντα του πλησίον τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς στό χῶρο τοῦ Πανεπιστημίου μας, ἔστω καί προσωρινά. Τό γεγονός δέν εἶναι ἀπροϋπόθετο. Ὁ Ἰωακείμ ὄχι μόνο ἀγαποῦσε τά γράμματα καί ἔστελνε νέους γιά σπουδές στή Θεολογική Σχολή τῆς Χάλκης καί στό ἐξωτερικό, ἀλλά προετοίμαζε τήν ἰδρυση καί λειτουργία πανεπιστημίου στήν Κωνσταντινούπολη γιά τή διαπαιδαγώγηση τῶν νέων τῆς κατά μείζονα λόγο ἑλληνόφωνης, ἀλλά καί ἀλλόγλωσσης Ρωμιοσύνης, πού θά ἐπάρωναν τίς δομές τῆς ἐθναρχίας καί τῆς ἐθναρχούσας Ἐκκλησίας. Διαβάσουμε στήν ἐφημερίδα «Πρωία» τῶν Ἀθηνῶν στίς 19 Ἰανουαρίου 1880:

κουμηνικοί Πατριάρχαι: 1860-σήμερον, Ἱστορία καί κείμενα, β' ἔκδ., Θεσσαλονίκη 2004, σ. 228-307, «Ἡ Θεσσαλονίκη ἀποχαιρετᾶ πανηγυρικά τόν Ἰωακείμ Γ' καί ἡ Κωνσταντινούπολη ὑποδέχεται τόν Πατριάρχη (1878)» καί «Ὁ Οἰκουμενικός Πατριάρχης Ἰωακείμ Γ': ἑκατό χρόνια ἀπό τήν ἐκδημία του (1912 – 2012)», στό βιβλίο: Νανάκης Ἀνδρέας, Τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο στήν ὕστερη Ὀθωμανική Αὐτοκρατορία: ἀπό τό γένος καί τήν ἐθναρχία στό ἔθνος, Θεσσαλονίκη 2013, σ. 25-78.

2. Ἰωακείμ Γ' ὁ Μεγαλοπρεπής: ὁ ἀπό Θεσσαλονίκης Οἰκουμενικός Πατριάρχης καί ἡ ἐποχή του, Πρακτικά Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου, ἐπιμ. Δαρδαβέσης Θεόδωρος Ι., ἔκδ. Φιλόπτωχος Ἀδελφότης Ἀνδρῶν Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 2012.

«- Πανεπιστήμιον Ἑλληνικόν ἐν Κωνσταντινουπόλει. Κατά τήν Τουρκίαν οἱ πρόκριτοι τῶν Ἑλλήνων τῆς Κωνσταντινουπόλεως προτίθενται κατ' ἀρχεβουλίαν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου νά ιδρύσωσιν ἐν τῇ πρωτεύουσῃ ταύτῃ πανεπιστήμιον ἑλληνικόν μετὰ τεσσάρων σχολῶν, ἧτοι σχολῆς ἰατρικῆς, σχολῆς τῆς φιλολογίας καί φιλοσοφίας, σχολῆς νομικῆς καί σχολῆς τῆς θεολογίας. Τό ζήτημα κατ' ἀρχήν εἶναι ἀποφασισμένον, ἀλλ' οὐδέν εἰσέτι ἀπεφασίσθη ὡς πρός τάς λεπτομερείας τῆς ἐκτελέσεως τοῦ μεγάλου τούτου σχεδίου καί τῆς τοποθεσίας ἐφ' ἧς ἀνεγερθήσεται τό κτίριον. Τινές προτιμῶσιν ἵνα τό ἑλληνικόν τοῦτο πανεπιστήμιον κτισθῇ ἐν Φαναρίῳ, ἱστορικῶ κέντρῳ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ὑπό θρησκευτικὴν καί ἐθνικὴν ἔποψιν, τινές δέ διά πρακτικωτέρους λόγους ἐπιθυμοῦσιν ἵνα τό μέγα τοῦτο ἐκπαιδευτήριον ιδρυθῇ ἐν Σταυροδρομίῳ ὡς κεντροκωτέρῳ μέρει τῶν ἄλλων συνοικιῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως»³.

Στήν ἴδια ἐφημερίδα τόν Φεβρουάριο τοῦ 1880 διαβάζουμε: «Τήν παρελθοῦσαν Τετάρτην ὁ οἰκουμενικός πατριάρχης κατέθεσεν ἐν Φαναρίῳ τόν θεμέλιον λίθον τοῦ νέου οἰκοδομήματος τῆς Μ. τοῦ Γένους Σχολῆς ἐν μέσῳ ἀπείρου λαοῦ καί βαθυτάτης συγκινήσεως. Κατά τήν τελετήν ταύτην παρῆν καί ἀπόσπασμα ναυτικοῦ ἐκ τῆς Παράλου ὡς καί ἀπόσπασμα χωροφυλακῆς. - Ἡ Α. Μ. ὁ Σουλτάνος Χαμίτ προσήνεγκεν ὑπέρ τῆς οἰκοδομῆς τῆς Μ. τοῦ Γένους Σχολῆς 1000 λίρας»⁴.

Ἡ Μεγάλη τοῦ Γένους Σχολή ἀποπερατώθηκε καί ἐγκαινιάστηκε τόν Σεπτέμβριο τοῦ 1882 κατά τήν πρώτη πατριαρχία τοῦ Ἰωακείμ Γ'. Εἶναι σαφέστατο ὅτι ὁ μέγας Πατριάρχης Ἰωακείμ ὁ Γ' ἀξιοποιεῖ τίς μεταρρυθμίσεις, τὰ Τανζιμάτ, καί μέ τήν ἐπιβλητικότητα καί τό κάλλος τῆς Μεγάλης τοῦ Γένους Σχολῆς, δίνει πρός κάθε κατεύθυνση τό μήνυμα τῆς δυναμικῆς, ἀποφασιστικῆς καί δημιουργικῆς παρουσίας τοῦ Ἑλληνισμοῦ, τοῦ Γένους καί τῆς Ρωμιοσύνης στήν πρωτεύουσα ἀλλά καί στή σύνολη αὐτοκρατορία. Περικοσμώντας τό ἱστορικό κέντρο τῆς βασιλίδος τῶν πόλεων στό τέλος τοῦ 19^{ου} αἰώνα μέ ἓνα περίλαμπρο ἐκπαιδευτήριον πού δεσπόζει στή μία πλευρά τοῦ Κερατίου καί ξεχωρίζει ἀπό μακριά, ὅπως ἡ Μεγάλη Ἐκκλησιά μας, ἡ Ἀγία-Σοφιά, ὁ ναός τῆς Ἀγίας Εἰρήνης καί τό

3. Ἐφημ. Πρωία, 19 Ἰανουαρίου 1880.

4. Ἐφημ. Πρωία, 5 Φεβρουαρίου 1880.

Μπλέ Τζαμί στην άλλη άκρη, δίνει βαρύτητα στον έτερο βραχίονα της Ρωμιοσύνης, τήν παιδεία⁵.

Γιά τή σημερινή Θεσσαλονίκη του 21^{ου} αιώνα, αυτή ή ημέρα είναι τόσο σημαντική και σπουδαία όσο εκείνη του 19^{ου}, όταν στις 4 Οκτωβρίου ο Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Ίωακείμ έξελέγετο παμψηφεί Οικουμενικός Πατριάρχης. Διαβάζουμε στή «Σαββατιαία Έπιθεώρηση» τής Κωνσταντινούπολης τόν Οκτώβριο του 1878: «Επιστραφέντος του καταλόγου άνευ έξαιρέσεως παρά τής Πύλης, εύδύς τήν έπιούσαν συνεκλήθη τή τετάρτη 4/16 ή έκλογική συνέλευσις εις δευτέραν συνεδρίασιν καθ' ήν παρήσαν 69 μέλη, ών 12 κληρικά και 57 λαϊκά... . Τής δέ διαλογής των ψήφων γενομένης, έτυχον τής απολύτου πλειονοψηφίας δύο μόνοι οί άγιοι Θεσσαλονίκης Ίωακείμ, λαβών ψήφους 60, και Φιλίππουπόλεως Νεόφυτος, λαβών ψήφους 44. Επί τούτω έδέησε νά γείνη επανάληψις τής έκλογής επί του τρίτου, έτυχε δέ τής απολύτου πλειονοψηφίας ο Άρτης Σεραφείμ.

Τών τριών ύποψηφίων αναδειχθέντων αύτως υπό τής έκλογικής συνελεύσεως οί άγιοι αρχιερείς, συνοδευόμενοι υπό πάντων των μελών τής έκλογικής συνελεύσεως κατήλθον περί ώραν δευτέραν μετά μεσημβριαν εις τόν πατριαρχικόν ναόν, εις όν ανοιχθησών των πυλών των πατριαρχείων συνέρρευσε μέγα πλήθος λαού αναμένον ν' ακούση τό όνομα του

5. Τζιερτζής Άθ. Σ., «Αναλυτικά προγράμματα έκκλησιαστικής εκπαίδευσης στην Κωνσταντινούπολη και σέ έπαρχίες του κλίματος του Οικουμενικού Θρόνου επί πατριαρχίας Ίωακείμ Γ' (1878-1884, 1901-1912): αναδιφήσεις στην «Έκκλησιαστική Αλήθεια»», ΙΓ' Διεθνές Συνέδριο Παιδαγωγικής Έταιρείας Ελλάδος «Αναλυτικά Προγράμματα και Σχολικά Έγχειρίδια: Έλληνική Πραγματικότητα και Διεθνής Έμπειρία» (Ίωάννινα 20, 21 και 22 Νοεμβρίου 2009), έπιμ. Μαλαφάντης Κ. Δ. -Σακελλαρίου Μαρία -Μπάκας Θ., τόμ. Α', χ.τ, χ.χ., έκδ. διάδραση, σ. 308, 311-313. Τζιερτζής Άθ. Σ., «Ο Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Ίωακείμ (1874-1878) και ή μέριμνά του για τήν εκπαίδευση, άδημ. διδ. διατριβή στό Τμήμα Θεολογίας Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 2011. Τζιερτζής Άθ. Σ., «Επιστολές και έγκύκλιοι του Οικουμενικού Πατριάρχου Ίωακείμ Γ' για τήν παιδεία του Γένους κατά τήν πρώτη πατριαρχία (1878-1884)», Πρακτικά Έπιστημονικού Συνεδρίου «Ίωακείμ Γ' ο Μεγαλοπρεπής: ο από Θεσσαλονίκης Οικουμενικός Πατριάρχης και ή εποχή του», ό. π., σ. 357-395, και Σταύρος Σπ. Στεφανίδης, «Αναφορές του Αθηναϊκού Τύπου για την Α' Πατριαρχία του Ίωακείμ Γ' (1878-1884)», μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία στό Τμήμα Θεολογίας Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 2012.

ἐκλεγησομένου πατριάρχου. Μετά τήν συνήθη θρησκευτικήν τελετήν καί τήν ἐπίκλησιν τοῦ ἁγίου Πνεύματος, (...) . Ἐναγωνίως οἱ πάντες ἀνέμενον τό ἀποτέλεσμα (...). Ὅτε δέ καί ἡ ὀγδόη ψῆφος ἐδόθη ὑπέρ τούτου, παταγώδεις χειροκροτήσεις καί ζητωκραυγαί ἠκούσθησαν πανταχόθεν τοῦ ναοῦ ὑπέρ τοῦ νέου πατριάρχου, ὑπέρ τῆς ἐκλογικῆς συνελεύσεως καί ὑπέρ τῆς ἱερᾶς Συνόδου, ἐδιπλασιάσθησαν δέ, ὅτε ἀνηγγέλθη ὅτι ἐξελέγη παμψηφεί ΠΑΤΡΙΑΡΧΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ ΙΩΑΚΕΙΜ Ο Γ΄, τέως μητροπολίτης Θεσσαλονίκης»⁶.

Τό γεγονός τῆς ἐκλογῆς ὑπῆρξε ξεχωριστό γιά τήν πόλη. Ἡ συμβασιλεύουσα, ἡ Θεσσαλονίκη, ἔδινε στή βασιλεύουσα, τήν Κωνσταντινούπολη, τόν ἀρχηγό τοῦ μιλετιοῦ τῶν ὀρθοδόξων Ρωμιῶν, τόν θρησκευτικό καί πολιτικό ἀρχηγό τῆς Ρωμιοσύνης, τόν Οἰκουμενικό Πατριάρχη. Ὅχι βέβαια ἀπροϋπόθετα.

Ζητοῦσαν στό τελευταῖο τέταρτο τοῦ 19^{ου} αἰώνα, ἕνα νέο, δυναμικό, ἀποφασιστικό καί χαρισματικό ἱεράρχη οἱ λαγάδες, οἱ πραματευτάδες, οἱ ἔμποροι, οἱ τραπεζῖτες καί οἱ караβοκύρηδες τῆς αὐτοκρατορίας, μέ ἐπικεφαλῆς τόν τραπεζίτη Ζαρίφη.

Στόχευαν στόν μετασχηματισμό καί στή διάσωση τῆς Ὄθωμανικῆς αὐτοκρατορίας ἀπό τόν διαμελισμό τῶν ἐθνικῶν κέντρων καί τῶν διαμορφούμενων ἐθνικῶν ομάδων. Ἀλλαστέ ὀχτώ χρόνια πρὶν ἀπό τήν ἐκλογή τοῦ Ἰωακείμ ἔχουμε τό 1870 τή Βουλγαρική Ἐξαρχία. Πρὸς τήν κατεύθυνση αὐτῆς τῆς προοπτικῆς ἐκινουῦντο σύνολες οἱ κοινωνικές δυνάμεις, τῶν Ρωμιῶν, τῶν Ἀρμενιδῶν, τῶν Ἑβραίων ἀλλά καί τῶν μετριοπαθῶν μουσουλμάνων πού δέν ἦταν δογματικά προσκολλημένοι στή σαρία.

Τούς ὀραματισμούς καί τίς ἐπιλογές αὐτές πίστευε ὁ Πατριάρχης Ἰωακείμ Γ΄ καί ἐνίσχυαν οἱ Γενικοί Κανονισμοί πού εἶχαν ἤδη ψηφιστεῖ τό 1860-1862 μέσα ἀπό κληρικολαϊκές συνελεύσεις.

Βραχυπρόθεσμος καί μακροπρόθεσμος σκοπός καί στόχος τῶν Γενικῶν Κανονισμῶν ὑπῆρξε ἡ διευθέτηση, διεύρυνση καί κατοχύρωση τῶν δικαιωμάτων καί προνομίων σέ ὅλους τούς ὀρθόδοξους Ρωμιούς τῆς αὐτοκρατορίας, οἱ ὅποιοι ἦταν στήν πλειονότητά τους ἑλληνόφωνοι ἀλλά καί ἀλλόγλωσσοι: ἀρβανιτόφωνοι, βλαχόφωνοι, σλαβόφωνοι ἢ τουρκόφωνοι ὀρθόδοξοι Ρωμιοί.

6. Ἐφημ. Σαββατιαία Ἐπιθεώρησις, 7/19 Ὀκτωβρίου 1878.

Ἡ «Σαββατιαία Ἐπιθεώρησις» στοχευμένα ἀπευθύνεται στήν κληρικολαϊκή συνέλευση τῆς πατριαρχικῆς ἐκλογῆς καί «*συνιστᾶ εἰς τόν μέλλοντα πατριάρχην, τήν αὐστηράν τήρησιν τῶν κανονισμῶν κατὰ πάσας αὐτῶν τάς διατάξεις*»⁷. Ἡ σύσταση αὐτή πρὸς τήν ἐκλογική συνέλευση προῆλθε ὡς ἀποτέλεσμα τῆς μὴ τήρησης τῶν Γενικῶν Κανονισμῶν ἀπό τόν προκάτοχο καί γέροντά του Ἰωακείμ, τόν ἀπό Κυζίκου Ἰωακείμ Β΄.

Ὁ Ἰωακείμ Γ΄ τεσσαρακοντατετραετῆς ἀνήρχετο στόν Οἰκουμενικό τῆς Κωνσταντινουπόλεως Θρόνο, μετά ἀπό πενταετῆ διαποίμανση (1873-1878) τῆς Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης. Εἶχε προηγηθεῖ ἡ ἀρχιερατεία του στή Βάρνα. Τό 1864 ὁ Μέγας Πρωτοσύγκελλος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ὁ τριαντάχρονος μελανοπῶγων Ἰωακείμ ἐξελέγετο, ἐπί Πατριάρχου Σωφρονίου Γ΄, Μητροπολίτης Βάρνης στήν Ἀνατολική Ρωμυλία, τήν ὁποία διαποίμανε ἕως τήν ἐκλογή του στή Θεσσαλονίκη τό 1873.

Ἡ πόλη μας, ὅταν ἐνθρονιζόταν ὁ Ἰωακείμ, εἶχε πληθυσμό περί τούς 54.000 κατοίκους. Ἡ ἐλληνόφωνη ὀρθόδοξη ρωμαιο-κοινοτήτα, συμβίωνε μέ τήν πολυάριθμη ἐβραϊκή, καί μουσουλμανική κοινοτήτα. Ἡ ἐνθρόνιση τοῦ Ἰωακείμ στή Θεσσαλονίκη συμπίπτει μέ τή σιδηροδρομική σύνδεση τῆς ἔδρας του μέ τήν Εὐρώπη καί τή στενότερη σχέση καί ἐπικοινωνία της μέ τά ἰδεολογικά, κοινωνικά, πολιτιστικά δρώμενα καί τίς ἐξελίξεις τῆς γηραιᾶς ἡπείρου. Ἐπί τῆς ἀρχιερατείας του ἔχουμε τή σφαγή τῶν προξένων στή Θεσσαλονίκη τό 1876 ἀπό τούς φανατικούς μουσουλμάνους, τούς αὐστηρούς τιμητές τῆς σαρίας, θά λέγαμε τούς τζιχαντιστές ἐκείνης τῆς ἐποχῆς. Ἐνα χρόνο πρῖν, τόν Μάιο τοῦ 1875, θά ἐκδοθεῖ στήν πόλη μας ἀπό τόν Σοφοκλή Γκαρμπολά ὁ «Ἐρμῆς», ἡ πρώτη ἐλληνική ἐφημερίδα, ἡ ὁποία ἀπό τό 1881 ὡς τό 1897 θά κυκλοφορεῖ ὡς «Φᾶρος τῆς Μακεδονίας».

Ὁ Ἰωακείμ μετά τή Βάρνα, νευραλγική πόλη τῶν παραλιακῶν ἀστικῶν κέντρων τῆς ἐλληνόφωνης Ρωμιοσύνης στήν Ἀνατολική Ρωμυλία, μέ τή σλαβόφωνη ἐνδοχώρα, ἀρχιερατεύει στή Θεσσαλονίκη τῶν μιλετιῶν, τῶν λαῶν, τῶν θρησκευτῶν καί τῶν πολιτισμῶν, ὅπου συνυπάρχουν οἱ ὀρθόδοξοι ναοί μέ τίς συναγωγές καί τά τζαμιά, οἱ Ἐβραῖοι μέ τούς χριστιανούς καί τούς μουσουλμάνους. Δέν ἦταν ἄλλωστε ἄγνωστη στόν Βαφροχωρίτη Μητροπολίτη Θεσσαλονίκης, ἡ πολιτιστική ταυτότητα τῆς πό-

7. Ὁ.π.

λης. Εἶχε ζήσει τό παράλληλό της στήν πολυπληθέστατη Κωνσταντινούπολη, τήν πρωτεύουσα τῆς αὐτοκρατορίας.

Τή Θεσσαλονίκη μέ αὐτή τή δημογραφική σύνθεση καί εἰκόνα, μέ δικαιοδοσίες, ἀντιθέσεις, ἀντιπαλότητες, ἀλλά καί μέ εἰρηνικές καί φιλικές συνυπάρξεις, συμβιώσεις καί συμπορεύσεις, μέσα στόν χρόνο πού ἐρχόταν καί ἔφευγε, ὑπηρέτησε ὁ Ἰωακείμ γιά τέσσερα χρόνια, μέ δυναμική καί δυσέυρετη ἀφοσίωση, μέ ὄραμα καί προοπτική.

Ἡ ἐφημερίδα «Ἐρμῆς» τόν Ὀκτώβριο τοῦ 1878, μετά τήν ἐκλογή του στόν Οἰκουμενικό Θρόνο, μεταξύ τῶν ἄλλων λόγων δημοσιεύει καί τόν ἀποχαιρετιστήριο λόγο πού ἐκφώνησε ὁ Γυμνασιάρχης Δημήτριος Δημητριάδης, ὅπου μεταξύ ἄλλων γράφει: «Σύ δέ, γεραρέ ἱεράρχα, εἴτε ὡς κεφαλή τοῦ ἱεροῦ κλήρου ἐνήργεις, εἴτε ἐνώπιον τῆς σεβαστῆς κυβερνήσεως παρίστασο, εἴτε τήν ἡμετέραν κοινότητα πρὸς τοὺς ἑτεροδρόσκους ἡμῶν συμπολίτας ἀντεπροσώπευες, εἴτε τῶν συνεδριάσεων τῶν δημογερόντων καί τῶν ἐφόρων προήδρευες, εἴτε ἐπίκουρος καί συλλήπτωρ τῶν ὀπωσδήποτε πασχόντων προσήρχεσο, αἰείποτε ἦσο μεστός τῆς ἱερᾶς ταύτης ἀγάπης καί ταύτης ἐμφορούμενος ἔπραπτες δραστηρίως καί ἀκαμάτως τό ἀγαθόν, θερμός μὲν τό αἴσθημα, νηφάλιος δέ τόν νοῦν, στερρός δέ τόν χαρακτήρα, χωρίς οὐδέποτε ἐν οὐδενί βήματι παρά πάντα ταῦτα νά λησμονῆς πᾶν ὅ,τι ὑψιστον καί τιμαλφές συμφέρον τοῦ ἔθνους ἡμῶν συνδέεται σφιγκτῶς μετά τῆς ἱερᾶς ἡμῶν ἐκκλησίας. Οὐδέποτε ἐπί σοῦ ἤρε τήν κεφαλὴν ἢ τῆς διχονοίας ἔχιδνα, ἥτις καί οἴκους καί πόλεις ὅλας ἀνατρέπει διότι αὕτη χαλυβδίνῳ ποδί κατεπατήθη καί συνεθλίβη. Παρεσκεύασας δέ τό ἥδιστον τῶν θεαμάτων, τήν ὁμοφροσύνην τῶν μελῶν τῆς ἡμετέρας κοινότητος, καί συνέσφιγξας, ὅσον ἠδύνασο, τοὺς δεσμούς τοὺς συνδέοντας ἡμᾶς πρὸς τοὺς συμπολίτας ἡμῶν Ὀθωμανοὺς καί Ἰουδαίους»⁸.

Στήν Κωνσταντινούπολη ὁ Ἰωακείμ θά πατριαρχεύσει τό πρῶτον ἀπό τό 1878 ἕως τό 1884. Κατά τόν Μανουήλ Γεδεών ὁ Ἰωακείμ «καίπερ δέ φρονῶν ὅτι τό καθ' ἡμᾶς χάος οὐ διαρρυθμίζεται δυστυχῶς ἠθέλησεν ν' ἀναλάβῃ εὐδύς τήν ἐξολοκλήρου διαρρυθμίσην αὐτοῦ»⁹. Οἱ σχέσεις τῆς

8. Ἐφημ. Ἐρμῆς, 24 Ὀκτωβρίου 1878.

9. Γεδεών Μ., Πατριαρχικοί Πίνακες: εἰδήσεις βιογραφικαί περὶ τῶν Πατριαρχῶν Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ Ἀνδρέου τοῦ Πρωτοκλήτου μέχρις Ἰωακείμ Γ' τοῦ ἀπὸ Θεσσαλονίκης, 36-1884, Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1890, σ. 707. Σταυρίδης Β., ὁ.π., σ. 236.

Κωνσταντινούπολης, ἔδρας τῆς ἐθναρχίας καί τῆς ἐθναρχούσας Ἐκκλησίας, δέν ἦταν πάντοτε εἰδυλλιακές μέ τήν Ἀθήνα, ἔδρα τοῦ ἔθνους καί τοῦ ἐθνικοῦ μας κέντρου. Ὁ Τρικούπης προσλάμβανε τό Πατριαρχεῖο ὡς δεσμό ἐπικουρικό στήν ἄσκηση τῆς ἐξωτερικῆς, ἀλλά καί τῆς σύνολης πολιτικῆς. Φρονοῦσε ὅτι ὑποχρεοῦτο νά ἐνεργεῖ σύμφωνα μέ τίς ὑποδείξεις καί κατευθυντήριες γραμμές τοῦ ἐθνικοῦ κέντρου τῶν Ἀθηνῶν.

Ὁ Ἰωακείμ Γ' στήν πρώτη του πατριαρχία πορεύεται μέ τό ὄραμα τοῦ ὀρθόδοξου κόσμου. Πίστεψε στήν ἀναγκαιότητα τῆς συνύπαρξης καί συνεργασίας ὅλων τῶν ὀρθοδόξων στό πλαίσιο μιᾶς ὀρθόδοξης κοινοπολιτείας, ὅπου ὁ Οἰκουμενικός Θρόνος θά εἶχε καθοριστικό ρόλο καί λόγο. Γι' αὐτό καί κατηγορήθηκε ὡς ρωσόφιλος, παρόλο βέβαια πᾶσι στό Πατριαρχεῖο ὑπῆρχε πάντοτε μιᾶ μερίδα ρωσόφιλων ἀρχιερέων.

Τό μεῖζον ζήτημα τοῦ περιορισμοῦ τῶν προνομίων πού δημιουργήθηκε ἀπό τόν σουλτάνο Ἀμπτούλ Χαμίτ, ἡ ἀντιπολίτευση πού ἀσκοῦσε ἡ ἀντιῶακειμική παράταξη μέ τήν ἐφημερίδα «Ναυλόγος» τοῦ Βουτηρά, ἀλλά καί ἡ διαφορετική ὀπτική προσέγγιση τῶν ζητημάτων τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀπό τόν Οἰκουμενικό Πατριάρχη καί τόν πρωθυπουργό Χαρίλαο Τρικούπη, ὀδήγησαν τόν Μάρτιο τοῦ 1884 τόν Ἰωακείμ Γ' στήν παραίτησή του.

Τόν Μάιο τοῦ 1901 ὁ Ἰωακείμ ἐπανεξελέγη Οἰκουμενικός Πατριάρχης μετά ἀπό ἐπίπονες προσπάθειες καί ἀγῶνες τῆς ἰωακειμικῆς παράταξης πού εἶχε διαμορφωθεῖ καί ἐκφραζόταν σέ ὅλες τίς κοινωνικές διαστρωματώσεις τῶν κληρικῶν καί τῶν λαϊκῶν. Ἀναχώρησε γιά τήν Κωνσταντινούπολη ἀπό τό Ἅγιον Ὄρος, ὅπου γιά δώδεκα περίπου χρόνια ἐφησύχαζε στό κελλίον τοῦ Μυλοποτάμου.

Μέ τή δεύτερη πατριαρχία του ὁ Ἰωακείμ Γ' συνδέει καί τέμνει δύο ἐποχές καί δύο κόσμους. Τήν προεθνική ἐποχή μέ τόν κόσμο τῶν αὐτοκρατοριῶν καί τήν ἐποχή τῶν ἐθνοτήτων μέ τήν κυριαρχία τοῦ ἔθνους - κράτους. Οἱ ἐθνικές ομάδες διαμορφώνουν τόν 19^ο αἰῶνα τά ἐθνικά κέντρα: τήν Ἀθήνα, τό Βελιγράδι, τή Σόφια, τό Βουκουρέστι ὡς συνέπεια, συνέχεια καί ἀποτέλεσμα τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης τοῦ 1789 καί τῆς ἀρχῆς τῶν ἐθνοτήτων, ἡ ὁποία εἰσάγει στήν ἱστορία τό λαϊκό κράτος. Εἶναι ἡ ἐποχή, ὅπου ἡ νέα ἰδεολογία τοῦ ἔθνους μέ νεανικό σφρῖγος, ὀρμή, δυναμισμό καί μεσσιανικό ἐνθουσιασμό προχωροῦσε στή διάλυση τῶν αὐτοκρατοριῶν. Στήν περίπτωσή μας ἡ Ὄθωμανική Αὐτοκρατορία διαμελίζεται ἀπό τά ἔθνη-κράτη τῆς Βαλκανικῆς.

Ο Ίωακείμ εἶχε τό χάρισμα νά προσλαμβάνει τόν μεταβαλλόμενο κόσμο, νά τοποθετεῖται σ' αὐτόν καί νά διαμορφώνει τό αὔριο τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καί τό μέλλον του, ὀριοθετώντας ὅπως καί ὁ Πατριάρχης μας Βαρθολομαῖος, τούς σκοπούς καί τούς στόχους του μέσα στόν χρόνο. Γι' αὐτό ἀντιλαμβάνεται καί κατανοεῖ ὅτι μέσα ἀπό τή νέα πραγματικότητα τῆς ἐπικείμενης δίνης τῶν ἐθνικῶν ἀντιπαραθέσεων θά δοκιμαστῆ ἡ ὀρθόδοξη οἰκουμένη, πού ἔχει κέντρο της τήν Κωνσταντινούπολη. Στό μεταίχμιο κοσμογονικῶν ἀλλαγῶν πού ἔζησε, γνώρισε τή μέγιστη ἀκμή τῶν ὁμογενῶν μας στήν Ὀθωμανική Αὐτοκρατορία καί λίγο πρό τῆς τελευτῆς του εἶδε τήν Πύλη μπροστά στήν κατάρρευση, τά δέ βαλκανικά κράτη νά ὀδεύουν στήν πραγμάτωση τῶν ἐθνικῶν τους στόχων.

Γι' αὐτό ἀκριβῶς τόν λόγο στήν περίοδο αὐτή ἀπό τόν Πατριάρχη Ίωακείμ Γ', τόν δυναμικότερο καί γνησιότερο ἐκφραστή τῆς ἐθναρχίας καί τῆς ἐθναρχούσας Ἐκκλησίας, ἔχουμε τή στροφή πρὸς τήν Ἀθήνα καί τή συμπόρευση τοῦ Πατριαρχείου μέ τό ἐθνικό μας κέντρο.

Δέν εἶναι καθόλου τυχαῖο τό γεγονός ὅτι ὁ Ίωακείμ ἐπανδρώνει τή Μακεδονία πού δοκιμάζεται ἀπό τόν βουλγαρικό ἐθνικισμό καί τήν Ἐξαρχία μέ νέους καί δυναμικούς Ἀρχιερεῖς, πτυχιούχους τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης: ὁ Δράμας Χρυσόστομος (1902), ὁ Στρωμνίτης Γρηγόριος (1902), ὁ Νευροκοπίου Θεοδώρητος (1903), ὁ Θεσσαλονίκης Ἀλέξανδρος (1903), ὁ Πελαγονίας Ίωακείμ (1903), ὁ Γρεβενῶν Αἰμιλιανός (1908), ἔχουν ξεπεράσει τό πολιτικό καί κοινωνικό σχῆμα τῆς ἐθναρχίας καί τῆς ἐθναρχούσας Ἐκκλησίας, πού διαμορφώθηκε ἀπό τό 1453 καί μέχρι τόν 19^ο αἰῶνα μέ τά Τανζιμάτ καί τίς μεταρρυθμίσεις.

Οἱ νέοι Ἀρχιερεῖς, μέ τούς ὁποίους ὁ Πατριάρχης Ίωακείμ ἐπανδρώνει τίς δοκιμαζόμενες Μητροπόλεις τῆς Μακεδονίας, ἐμφοροῦνται ἀπό τήν ἐθνική συνείδηση, τήν ἐθνική ιδέα καί ιδεολογία. Οἱ περισσότεροι ἐγκαθίστανται στή Μακεδονία πρὶν ἀπό τόν Παῦλο Μελά, καί τούς Ἕλληνες προξένους, οἱ ὁποῖοι ἦλθαν ἀπό τήν Ἀθήνα, γιά νά ἐνισχύσουν καί νά διαμορφώσουν τό ἐθνικό φρόνημα τῶν ἐδῶ πληθυσμῶν πού δοκιμάζονταν ἀπό τή δράση τῶν ἐξαρχικῶν Βουλγάρων ἐθνικιστῶν.

Στή δεύτερη πατριαρχία τοῦ Ίωακείμ οἱ Νεότουρκοι μέ τό κομιτάτο «Ἐνωση καί Πρόοδος» πού ἀπό τό 1906 ἔχει ἔδρα του τή Θεσσαλονίκη, προχώρησαν στό κίνημα τοῦ 1908 καί ζήτησαν ἀπό τόν σουλτάνο τήν ἐφαρμογή τοῦ συντάγματος. Τά μιλέτια, τῶν ὀρθόδοξων κυρίως ἑλλη-

νόφωνων, αλλά και τῶν ἄλλων Ρωμιῶν, τῶν Ἀρμενίων, τῶν Ἑβραίων πανηγύριζαν γιά τήν ἐπικείμενη ἰσονομία καί ἰσοπολιτεία.

Ὁ Ἰωακείμ ὅμως προέβλεπε καί προέλεγε ὅτι ἡ ἐφαρμογή τοῦ συντάγματος θά ὀδηγοῦσε στήν κατάργηση τῶν προνομίων. Οἱ Νεότουρκοι θά καλοῦσαν τά μιλέτια νά ὑπηρετήσουν τόν τουρκικό στρατό καί τελικά ἡ αὐτοκρατορία, μέσα ἀπό τίς ἐθνικές διεκδικήσεις καί συγκρούσεις, θά ὀδηγεῖτο στήν ἐπικράτηση τοῦ νεοτουρκικοῦ ἐθνικισμοῦ καί τοῦ ἐκτουρκισμοῦ, ὅπως τελικά ἔγινε μέ τούς Βαλκανικούς πολέμους (1912-13), μέ τόν Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο καί ὀλοκληρώθηκε μέ τή Μικρασιατική καταστροφή (1922) καί τήν ὀριστική ἐξολόθρευση καί σφαγή μας ἀπό τήν ἄσιατική πλευρά τοῦ Αἰγαίου: ἀπό τόν Πόντο, τήν Καππαδοκία καί τά Μικρασιατικά παράλια.

Ὁ Ἴων Δραγούμης τό 1908 συνάντησε τόν Πατριάρχη. Ἡ νεοτουρκική ἐπανάσταση ἦταν γεγονός. Για τόν Δραγούμη ἦταν ἄδηλο, ἂν τελικά θά διασωζόταν, ὅπως προσδοκοῦσε, μετασχηματιζόμενη ἡ αὐτοκρατορία τῶν λαῶν καί τῶν θρησκευτῶν ἢ θά διαλυόταν γιά χάρη τῆς ἐθνικῆς ὁμοιογένειας. Στό «Ὅσοι ζωντανοί» ὁ Δραγούμης προσπαθεῖ νά σκιαγραφήσει τήν πολιτιστική ταυτότητα τοῦ ἑβδομηντατετράχρονου Πατριάρχη: «Εἶχε κληρονομήσει τή θέση του καί κάθουνταν, σάν προαιώνια, στόν θρόνο τῶν Πατριαρχάδων στήν Κωνσταντινούπολη. Στά χέρια του εἶχε ἕναν παμπάλαιο κατακαδισμένον ὄργανισμό, τήν Ἐκκλησία, καί στά δάχτυλα ἔπαιζε ὅλες του τίς λεπτομέρειες. Καί θυμήθηκε ὁ Ἀλέξης ἄξαφνα τόν μαρμαρένιο Μωϋσή τοῦ Μιχαήλ - Ἀγγέλου πού κάθεται ἀσάλευτος αἰῶνες στόν θρόνο του τόν πέτρινο στή Ρώμη. Τό στόμα του θεληματικό καί πεισματάρικο ἔμοιαζε, ἡ ματιά του ἔμοιαζε, τό βαρῦ κορμί του ἴδιο, καί τό δυνατό του μπράτσο μέ τίς φλέβες ἀνακουφωτές, ἂν τό ξεγύμνωνε θά ἦταν ἀπαράλλακτο, σάν ἔτοιμο γιά νά συντρίψει βασιλιάδες. Καί τότε ἀπόμεινε ἀμίλητος ὁ Ἀλέξης πού ἔνοιωσε τή δική του τήν ἀδυναμία. Ποιόν ὄργανισμό ἀνθρώπινο εἶχε στά χέρια του αὐτός, γιά νά ὀρίζει ἀνθρώπους; Μπροστά του δέν εἶχε ἄνθρωπο ἀλλά δύναμη, πού θά ὑποχωροῦσε ὄχι σέ συζήτηση παρά σέ ἄλλη δύναμη... . Παιδεύτηκε μιά στιγμή ὁ Ἀλέξης νά καταλάβει ἂν αὐτός, ὁ ἀπό τούς πρώτους Ἑλληνας στοχάζεται κατά τόν σύγχρονο ἑλληνικό τρόπο, τόν ἐθνικιστικό, μά ἔνοιωσε ἀμέσως πώς ὁ ἐξαιρετικός αὐτός ἀκατέργαστος ἄνθρωπος δέν μπορεῖ νά ταυτίζει τόν ἑαυτό του μέ τόν Ἑλληνισμό παρά τόσο μονάχα ὅσο χρειάζεται γιά νά βασταχτεῖ Πατριάρχης. Μόνο ἔτσι

θά είναι σύμφωνος μέ τόν έαυτό του... . Τέτοιον τόν κατάλαβε τόν Πατριάρχη ό Άλέξης καί καταχάρηκε, γιατί στήν τόση στειροσύνη ανθρώπων ηὔρε στόν Έλληνισμό κ' ένα δυνατόν άνθρωπο. Άδελά του τόν έσύγκρινε μέ τούς πολιτικούς τῆς Ελλάδας καί μέ τόν αντιπρόσωπό της στήν Πόλη πού "ένεργει έγγραφα", (...). Κοντά στόν Πατριάρχη αίσθάνθηκε καί κάτι άλλο, κάποια ντροπή τόν συνεπῆρε γιά τούς βυζαντινούς του ρομαντισμούς πού βέβαια ό Πατριάρχης δέ θά μπορούσε νά τούς χωρέσει ό νοῦς του, γιατί πιά πολύ άσύνειδα παρά συνειδητά ἦταν συνέχεια τῶν Βυζαντινῶν ό Πατριάρχης»¹⁰.

Ό Ιωακείμ Γ΄ έξεδήμησεν εἰς Κύριον τήν Τρίτη 13 Νοεμβρίου 1912, λίγες ἡμέρες μετά τήν εἴσοδο τοῦ έλληνικοῦ στρατοῦ καί τήν άπελευθέρωση τῆς Θεσσαλονίκης. Υπήρξε ό τελευταῖος Πατριάρχης τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας πού έκηδεύθη έν ενεργεία. Οἱ διάδοχοί του, ό Γερμανός Ε΄ παραιτήθηκε τό 1918, ό δέ Μελέτιος Μεταξάκης, ό δυναμικότερος εκπρόσωπος τῆς έλληνικῆς έθνικῆς ιδέας στόν έκκλησιαστικό χώρο, άναχώρησε άπό τήν Κωνσταντινούπολη τόν Ιούλιο τοῦ 1923, λίγο πρό τῆς ύπογραφῆς τῆς Συνθήκης τῆς Λωζάνης καί έστειλε τήν παραίτησή του άπό τό κελλί τοῦ Μυλοποτάμου τοῦ Ἁγίου Ὁρους τόν Σεπτέμβριο τοῦ 1923. Τό τέλος καί ἡ μεγαλοπρεπῆς κηδεία τοῦ Πατριάρχη Ιωακείμ Γ΄ σηματοδοτοῦσε όχι μόνο τό τέλος τῆς αὐτοκρατορίας καί τῶν δεσμῶν της, αλλά καί τό τέλος τῆς έθναρχίας καί τῶν δομῶν τῆς έθναρχούσας Έκκλησίας.

Μητροπολίτης

Ἁρκαλοχωρίου Καστελλίου καί Βιάννου ΑΝΔΡΕΑΣ
Καθηγητής Θεολογικῆς Σχολῆς Α.Π.Θ.

10. Δραγούμης Ί., "Όσοι ζωντανοί, Θεσσαλονίκη 1994, σ. 38-41. Περβ. Δραγούμης Ί., "Ό Έλληνισμός μου καί οἱ Έλληνες, Ἀθήνα 2014, σ. 127-129.

ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ
ΕΔΕΣΣΗΣ, ΠΕΛΛΗΣ ΚΑΙ ΑΛΜΩΠΙΑΣ
ΙΩΗΛ

ΑΚΟΛΟΥΘΙΑ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΜΑΡΤΥΡΟΣ ΛΟΥΠΟΥ
Ψαλλομένη τῇ 23ῃ τοῦ μηνὸς Αὐγούστου

Ἐν τῷ Μικρῷ Ἑσπερινῷ

Ἰστῶμεν στίχους δ' καὶ ψάλλομεν τὰ ἑξῆς Προσόμοια.

Ἦχος α'. Πανεύφημοι μαρτυρες.

Πανεύφημε Λοῦπε τοῦ Χριστοῦ,

ἰσοῦτον ἁμωμον,

τοῦ Δημητρίου ὁ σύναθλος,

ὁ ἀκατάβλητος,

ὁ τὸν περνοσκόπον,

καὶ ἀρχαῖον δράκοντα,

εὐτόλμως ἔδαφίσας μακάριε,

ἰκετηρίαις σου,

τοὺς ὑμνοῦντάς σε βοήθησον,

ἐκ παντοίων,

τοῦ βίου συμπτώσεων.

Πανάρετε Λοῦπε ἀθλητά,

Δημητρίου αἵματι,

τῶν ἀσθενούντων ἰάτρευσας,

πολλὰ νοσήματα,

καὶ δακτυλιδίῳ,

τοῦ μεγαλομάρτυρος,
σημεῖά τε καὶ τέρατα ἔνδοξε,
ὄντως ἐποίησας,
τοῖς ὑμνοῦσί σε τὴν χάριν σου,
μὴ ἐλλείπης,
δωρούμενος πάντοτε.

Τὴν κάραν σου ἔκλινας σεμνέ,
Λοῦπε ὑπὲρ πίστεως,
τῆς ἀληθοῦς γενναιότατε,
καὶ τρίβον ὤδευσας,
τοῦ σοῦ διδασκάλου,
Δημητρίου μάρτυρος,
λαβὼν τὸν ἀμαράντινον στέφανον,
καὶ γέρας ἄφθιτον,
ἐκ χειρῶν τοῦ πάντων Ἁγῆτος,
Ἰησοῦ,
τοῦ Κυρίου σου ἁγίε.

Τὰ μέλη τμηθεῖς τῆς σῆς σαρκός,
καὶ δεχθεῖς τοξεύματα,
ὑπὸ ἀνδρῶν ἀδεότητος,
στερῶδες παρέμεινας,
ἐν τῇ σῇ θελήσει,
Λοῦπε θεοτίμητε,
κηρύττων τοῦ Χριστοῦ τὰ ἐντάλματα,
καὶ τοῦ Κυρίου σου,
Δημητρίου τοῦ θεόφρονος,
κατηχήσεις,
καὶ θεῖα διδάγματα.

Δόξα. Ἦχος β΄.

Τὸν τῆς θείας ἀθλήσεως,
ἱερώτατον ἄνδρα,
καὶ μάρτυρα ἔνδοξον,

Θεσσαλονίκης τὸ κλέος καὶ στεφανίτην,
 Δημητρίου υἷον πνευματικόν,
 τὸν πάντιμον Λοῦπον,
 ἐπαινετικῶς ἱκετεύσωμεν·
 ἅγιε πανθαύμαστε,
 μὴ παύση πρεσβεύων,
 Χριστῶ τῶ Θεῶ,
 ταύτην τὴν πόλιν φυλάξαι,
 ἐκ τῆς βλάβης δαιμόνων,
 καὶ ἡμᾶς ἐκ τῶν νόσων,
 ψυχῆς τε καὶ σώματος.

Καὶ νῦν. Τῆς Ἑορτῆς.

Ἀπόστιχα

Ἦχος β'. Οἶκος τοῦ Ἐφραθά.

Ἐντιμε ἀθλητά,
 καὶ μάρτυς τῆς ἐνδόξου,
 Θεσσαλονίκης Λοῦπε,
 τιμῶμεν τὴν σὴν μνήμην,
 καὶ πάντα τὰ παλαίσματα.

Στίχ. Τίμιος ἐναντίον Κυρίου ὁ θάνατος τοῦ ὁσίου αὐτοῦ

Εἴληφας τὸ σεπτόν,
 τοῦ Δημητρίου αἷμα,
 μεγαλομάρτυς Λοῦπε,
 καὶ θαύματα ἐτέλεις,
 πιστοῖς τοῖς προσιοῦσί σοι.

Στίχ. Μακάριος ἀνὴρ ὁ φοβούμενος τὸν Κύριον

Μέμνησο καὶ ἡμῶν,
 τῶν σὲ τιμώντων Λοῦπε,
 ταῖς πρὸς Χριστὸν εὐχαῖς σου,

ὅπως ῥυσθῶμεν πάντες,
πυρὸς τοῦ αἰωνίζοντος.

Δόξα. Τριαδικόν.

Δόξα σοι ὁ Πατήρ,
Υἱὲ καὶ θεῖον Πνεῦμα,
Τριάς μονὰς ἅγια,
καὶ δίδου μοι τὸ μέγα,
τῆς σωτηρίας ἔλεος.

Καὶ νῦν. Θεοτοκίον.

Ἦρθης πρὸς σὸν Υἱόν,
Παρθένε Θεοτόκε,
ἀγγέλων ὠραιότης,
καὶ γέγονας προστατίς,
τῆς οἰκουμένης μόνιμος.

Νῦν ἀπολύεις, τὸ τρισάγιον,
τὸ Ἀπολυτίκιον ἐκ τοῦ Μεγάλου Ἑσπερινοῦ, καὶ Ἀπόλυσις.

Ἐν Τῷ Μεγάλῳ Ἑσπερινῷ

Μετὰ τὸν Προοιμιακόν, τὸ Μακάριος ἀνὴρ. Εἰς δὲ τὸ Κύριε ἐκέκραξα ἰστῶμεν στίχους ἢ καὶ ψάλλομεν τὰ ἐξῆς Προσόμοια.

Ἦχος δ'. Ὡς γενναῖον ἐν μάρτυσι.

Δημητρίου τοῦ μάρτυρος,
ἐπιστήθιος γέγονας,
φίλος καὶ διάκονος ἐν τοῖς πράγμασι,
καὶ ὑπηρέτης πιστότατος,
διὸ Λοῦπε εἴληφας,
εὐρωστίαν θαυμαστήν,
καὶ θαυμάτων τὸ χάρισμα,
ἐκ τοῦ αἵματος,
τοῦ γενναίου κυρίου σου ληφθέντος,
ταῖς χερσί σου ταῖς ἰδίαις,
θεοχαρίτωτε ἅγιε.

Οὐ δωπείαις χαννούμενος,
οὐ πτοούμενος μάστιξιν,
οὐ πληγαῖς τοῦ σώματος καὶ παλαίσμασι,
καταβληθεὶς ἀξιάγαστε,
Χριστοῦ θεῖον ὄνομα,
διεκήρυξας στερόρως,
καταστέλλων τὴν ἔπαρσιν,
καὶ τὴν θέλησιν,
τῶν τυράννων καὶ πάντων τῶν τιμώντων,
ἀνοήτως μάρτυς Λοῦπε,
τὰ χειροποίητα ξόανα.

Τὴν σὴν κάραν ὑπέκλινας,
ἀθλητὰ γενναιότατε,
χαίρων ὅτι γέγονας ὄντως σφάγιον,
τὸ ἱερώτατον πάντιμε,
Χριστοῦ τοῦ Κυρίου σου,

καὶ εἰσῆλθες ἐν μοναῖς,
 ἀθλητῶν ὡς ἰσότιμος,
 Λοῦπε ἔνδοξε,
 διὸ πάντοτε θείαις ἰκεσίαις,
 τὸν Δεσπότην τῶν ἀπάντων,
 ὑπὲρ ἡμῶν καδικέτευε.

Μαθητῆς εὐπειθέστατος,
 Δημητρίου τοῦ μάρτυρος,
 Λοῦπε ἐπεγνώσθης θεομακάριστε,
 διὸ εὐθέως ἀπέπτυσας,
 γλυπτῶν ματαιότητα,
 καὶ ἐνθέως τοῦ Χριστοῦ,
 τὰ σωτήρια δόγματα,
 διεκήρυξας,
 ἐδαφίσας τὴν ἔπαρσιν αἰθερῶν,
 καὶ τὰ θράση τῶν δαιμόνων,
 ὡς ἀθλητῆς ἐννομώτατος.

Οὐκ ἀνδρῶν τὴν ὠμότητα,
 οὐ ξιφῶν τὴν ὀξύτητα,
 οὐ βασάνων πλείστων τὰ κολαστήρια,
 οὐ τοῦ βελίαιρ νοήματα,
 οὐ κόσμου τὰ θέλγητρα,
 οὐ σαρκὸς τὰς ἡδονάς,
 ὑπελόγισας ἅγιε,
 Λοῦπε ἔνδοξε,
 διὰ τοῦτο ἀνδρείως καθυπέστης,
 ἐκκοπὴν τῆς κεφαλῆς σου,
 καὶ τὰ ἐπίλοιπα ἅπαντα.

Ὡς δοχεῖον τῆς χάριτος,
 καὶ ταμεῖον ἀκένωτον,
 δωρεὰν τοῦ Πνεύματος ἀναδέδεξαι,
 καὶ δακτυλίου τοῦ μάρτυρος,
 ὀφθεῖς ὄντως κάτοχος,

τάς χορείας τῶν πιστῶν,
καὶ νοσοῦντας ἰάτρευσας,
Λοῦπε ἅγιε,
ἐκ ποικίλων ψυχῶν τε καὶ σωμάτων,
νοσημάτων δυσιάτων,
καὶ ἀλγημάτων καὶ θλίψεων.

Δόξα Πατρί. Ἦχος πλ. β΄.

Ταῖς ῥοαῖς τῶν σῶν θείων αἱμάτων,
τὴν γῆν φοινίξας,
εἴληφας τῶν ἁγίων μαρτύρων τὸ στέφος,
Λοῦπε πολυάθλε,
τὸν ἔπαινον κινήσας τῶν φιλαγίων,
τῶν πίστει βοώντων σοι
χαίροις στεφανῖτα πανεύφημε,
ὁ τὸν Χριστὸν ἔχων ἐν τοῖς στέρνοις,
καὶ τοῦ ἐχθροῦ σκεδάσας τὴν δύναμιν·
χαίροις πολυάθλε ἅγιε,
ὁ δεχθεὶς ἐν χαρᾷ ποικίλας κακώσεις καὶ ξέσεις,
καὶ τῶν ἀπιστούντων συντριψας,
τὴν μέγανταυχον θέλησιν·
χαίροις ὁ μαθητὴς Δημητρίου,
ὁ μὴ δειλανδρίσας,
πρὸ τῶν μηχανῶν τοῦ βελίαρ,
ἀλλὰ τοῖς πᾶσιν ἐγνώρισας,
τοῦ Χριστοῦ τὴν ἀλήθειαν,
ὃν ἰκέτευε,
Λοῦπε πανόλβιε,
ἐλεηθῆναι τὰς ψυχὰς ἡμῶν.

Καὶ νῦν. Τῆς ἐορτῆς.
Εἴσοδος, Φῶς ἱλαρόν,
τὸ Προκείμενον τῆς ἡμέρας, καὶ τὰ ἀναγνώσματα.

Προφητείας Ἡσαΐου τὸ Ἀνάγνωσμα

(Κεφ. 43, 9-14)

Τάδε λέγει Κύριος· Πάντα τὰ ἔθνη συνήχθησαν ἅμα καὶ συναχθήσονται ἄρχοντες ἐξ αὐτῶν. Τίς ἀναγγελεῖ ταῦτα ἐν αὐτοῖς; ἢ τὰ ἐξ ἀρχῆς, τίς ἀκουστὰ ποιήσει ἡμῖν; Ἀγαγέτωσαν τοὺς μάρτυρας αὐτῶν, καὶ δικαιωθήτωσαν. Καὶ εἰπάτωσαν ἀληθῆ. Γίνεσθέ μοι μάρτυρες, καὶ ἐγὼ μάρτυς Κύριος ὁ Θεός, καὶ ὁ παῖς, ὃν ἐξελεξάμην, ἵνα γνῶτε καὶ πιστεύσητε, καὶ συνῆτε, ὅτι ἐγὼ εἰμι. Ἐμπροσθέν μου οὐκ ἐγένετο ἄλλος Θεός, καὶ μετ' ἐμὲ οὐκ ἔσται. Ἐγὼ εἰμι ὁ Θεός, καὶ οὐκ ἔστι πάρεξ ἐμοῦ ὁ σῶζων. Ἐγὼ ἀνήγγειλα καὶ ἔσωσα, ὠνείδισα, καὶ οὐκ ἦν ἐν ἡμῖν ἀλλότριος. Ὑμεῖς ἐμοὶ μάρτυρες, καὶ ἐγὼ Κύριος ὁ Θεός, ὅτι ἀπ' ἀρχῆς ἐγὼ εἰμι, καὶ οὐκ ἔστιν ὁ ἐκ τῶν χειρῶν μου ἐξαιρούμενος. Ποιήσω, καὶ τίς ἀποστρέψει αὐτό; Οὕτω λέγει Κύριος ὁ Θεός, ὁ λυτρούμενος ἡμᾶς, ὁ Ἅγιος Ἰσραὴλ.

Σοφίας Σολομῶντος τὸ Ἀνάγνωσμα

(Κεφ. 3,1)

Δικαίων ψυχαὶ ἐν χειρὶ Θεοῦ καὶ οὐ μὴ ἀψηται αὐτῶν βάσανος. Ἐδοξαν ἐν ὀφθαλμοῖς ἀφρόνων τεθνάναι καὶ ἐλογίσθη κάκωσις ἢ ἔξοδος αὐτῶν καὶ ἡ ἀφ' ἡμῶν πορεία σύντριμμα· οἱ δὲ εἰσιν ἐν εἰρήνῃ· καὶ γὰρ ἐν ὄψει ἀνθρώπων, ἐὰν κολασθῶσιν, ἡ ἐλπίς αὐτῶν ἀθανασίας πλήρης. Καὶ ὀλίγα παιδευθέντες μεγάλα εὐεργετηθήσονται· ὅτι ὁ Θεὸς ἐπέειπεν αὐτούς, καὶ εὗρεν αὐτοὺς ἀξίους ἑαυτοῦ. Ὡς χρυσὸν ἐν χωνευτηρίῳ ἐδοκίμασεν αὐτοὺς καὶ ὡς ὀλοκάρπωμα θυσίας προσεδέξατο αὐτούς. Καὶ ἐν καιρῷ ἐπισκοπῆς αὐτῶν ἀναλάμψουσι, καὶ ὡς σπινθῆρες ἐν καλάμῃ διαδραμοῦνται. Κρινοῦσιν ἔθνη, καὶ κρατήσουσι λαῶν, καὶ βασιλεύσει αὐτῶν Κύριος εἰς τοὺς αἰῶνας. Οἱ πεποιδότες ἐπ' αὐτῷ συνήσουσιν ἀλήθειαν, καὶ οἱ πιστοὶ ἐν ἀγάπῃ προσμενοῦσιν αὐτῷ· ὅτι χάρις καὶ ἔλεος ἐν τοῖς ὀσίοις αὐτοῦ, καὶ ἐπισκοπὴ ἐν τοῖς ἐκλεκτοῖς αὐτοῦ.

Σοφίας Σολομῶντος τὸ Ἀνάγνωσμα

(Κεφ. 5, 15-23 & 6, 1-3)

Δίκαιοι εἰς τὸν αἰῶνα ζῶσι, καὶ ἐν Κυρίῳ ὁ μισθὸς αὐτῶν, καὶ ἡ φροντίς αὐτῶν παρὰ Ὑψίστῳ. Διὰ τοῦτο λήφονται τὸ βασίλειον τῆς εὐπρεπείας, καὶ τὸ διάδημα τοῦ κάλλους ἐκ χειρὸς Κυρίου, ὅτι τῇ δεξιᾷ αὐτοῦ σκεπάσει αὐτούς, καὶ τῷ βραχίονι ὑπερασπιεῖ αὐτῶν. Λήψεται πανοπλίαν

τὸν ζῆλον αὐτοῦ, καὶ ὀπλοποιήσῃ τὴν κτίσιν εἰς ἄμυναν ἐχθρῶν. Ἐνδύσεται θώρακα δικαιοσύνην, καὶ περιθήσεται κόρυθα κρίσιν ἀνυπόκριτον. Λήψεται ἀσπίδα ἀκαταμάχητον ὁσιότητα, ὄξυνεῖ δὲ ἀπότομον ὄργην εἰς ῥομφαίαν. Συνεκπολεμήσῃ αὐτῷ ὁ κόσμος ἐπὶ τοὺς παράφρονας, πορεύσονται εὖστοχοι βολίδες ἀστραπῶν, καὶ ὡς ἀπὸ εὐκύκλου τόξου τῶν νεφῶν, ἐπὶ σκοπὸν ἀλοῦνται, καὶ ἐκ πετροβόλου θυμοῦ πλήρεις ῥιφήσονται χάλαζαι. Ἀγανακτήσῃ κατ' αὐτῶν ὕδωρ θαλάσσης, ποταμοὶ δὲ συγκλύσουσιν ἀποτόμως. Ἀντιστήσεται αὐτοῖς πνεῦμα δυνάμεως, καὶ ὡς λαῖλαψ ἐκλικμήσῃ αὐτούς, καὶ ἐρημώσῃ πᾶσαν τὴν γῆν ἀνομία, καὶ ἡ κακοπραγία περιτρέψει θρόνους δυναστῶν. Ἀκούσατε οὖν, Βασιλεῖς, καὶ σύνετε, μάθετε, δικασταὶ περάτων γῆς, ἐνωτίσασθε οἱ κρατοῦντες πλήθους, καὶ γεγαυρωμένοι ἐπὶ ὄχλοις ἐθνῶν, ὅτι ἐδόθη παρὰ Κυρίου ἡ κράτησις ὑμῖν, καὶ ἡ δυναστεία παρὰ Ὑψίστου.

Εἰς τὴν Λιτὴν, Ἰδιόμελα.

Ἦχος α.

Εὐφραίνου ἐν Κυρίῳ,
Μητρόπολις Θεσσαλονίκης,
ὅτι ἐν σοὶ ἐνήθλησε,
ὁ πιστὸς θεράπων τοῦ Δημητρίου,
καὶ πανθαύμαστος μάρτυς,
ὁ τοῦνομα φέρων Λοῦπος·

Οὗτος γὰρ τοῖς ἴχνεσι τοῦ μυροβλύτου ὁδεύσας,
ἐπωμάδιον ἔφερε,
τὸν σταυρὸν τοῦ μαρτυρίου,
ὑποστὰς ποικίλας βασάνους,
καὶ τῆς κάρας τὴν τμησιν·
καὶ νῦν συναριθμηθεὶς ἐν οὐρανοῖς τοῖς στεφανίταις,
διηνεκῶς πρεσβεύει,
ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ἡμῶν.

Ἦχος β΄.

Ἦνεγκας εὐσυμπάθητε μάρτυς,
 τοῦ Χριστοῦ Λοῦπε,
 τὰς ἀντιθέους ἐνεργείας,
 τῶν εἰδωλομανέντων,
 μὴ ὑποκύψας,
 τοῖς τῶν κολακειῶν ῥήμασι,
 ταῖς ἀπειλαῖς καὶ θυμοῖς,
 ταῖς πονηραῖς κακουργίαις,
 καὶ συντριβαῖς τῶν μελῶν τοῦ σώματος,
 τῶν ἀνδρῶν τοῦ βελίαρ·
 ὄθεν ἐν οὐρανοῖς μεταβάς,
 τῷ θρόνῳ τοῦ Δεσπότητος παρεστηκῶς,
 διηνεκῶς δυσώπει,
 ὑπὲρ τῶν ἐκζητούντων
 τὴν σὴν συμπαράστασιν.

Ἦχος γ΄.

Πέπτωκε τοῦ ἀρχαίου ὄφους,
 τὸ ἀπώτερον φρόνημα,
 σοῦ ὁμολογοῦντος θαρσαλέως,
 τοῦ Χριστοῦ τὸ ἅγιον ὄνομα,
 ὡς γὰρ λέων πανίσχυρος,
 μετὰ σοῦ τῆς χάριτος συμμαχούσης,
 πάντα τὰ ἐνεδρα τοῦ ἐχθροῦ,
 δίκην ἀράχνης,
 Λοῦπε διέρρηξας,
 καὶ ὄφθης ἐν πᾶσιν ἀνίκητος.
 Διὸ καὶ ἡμᾶς,
 ταῖς εὐχαῖς σου ἀπάλλαξον,
 ἐκ τῶν ὀχληρῶν ἐνεργειῶν τοῦ ἀντικειμένου,
 σκεδάζων πάντα αὐτοῦ τὰ κινδυνεύματα.

Ἦχος δ΄.

Τῶν πάλαι πρὸ σοῦ ἀριστέων,
 οὐχ ὑπελείφθης Λοῦπε θεότιμε,

σὺ γὰρ ἀνδροπρεπῶς ὑπήνεγκας,
 τὰς πολλὰς αἰκίας τῶν δεινῶν χριστομάχων,
 καὶ ἔχων πρὸ ὀφθαλμῶν,
 τὴν ἄθλησιν τοῦ σοῦ διδασκάλου,
 τούτου ἐμιμήθης τὸ ἦθος,
 καὶ τοὺς τρόπους ἀρτίως,
 διὸ καὶ ὡς πρόβατον,
 ἐπὶ σφαγὴν ἤχθης,
 καὶ τὸ αἷμα ἐξέχεας,
 ὑπὲρ τοῦ σοῦ Δεσπότη, ὄν
 ἰκέτευε διηνεκῶς,
 σωθῆναι τὰς ψυχὰς ἡμῶν.

Δόξα Πατρὶ. Ἦχος δ'.

Ἄγιε μάρτυς Λοῦπε,
 Θεσσαλονίκης τὸ καύχημα,
 καὶ τῆς Ἐκκλησίας κόσμος,
 ὡς πτηνὸν εὐκέλαδον,
 τοῖς πέρασιν ἐμελώδησας,
 τὴν ἀλήθειαν τοῦ Εὐαγγελίου,
 καὶ πάντα προσεκάλεσας,
 εἰς τὴν ἐπίγνωσιν τῆς θεογνωσίας,
 τοῦ Δεσπότη Χριστοῦ,
 ὄν ταῖς πρεσβείαις αἰεὶ ἰκέτευε,
 τοῦ σωθῆναι ἡμᾶς,
 ἐκ τῆς αἰωνιζούσης φλογός,
 καὶ τυχεῖν τῶν ἀγαθῶν,
 τῆς οὐρανίου Βασιλείας.

Καὶ νῦν. Τῆς Ἑορτῆς.

Εἰς τὸν στίχον. Στιχηρὰ Προσόμοια.
 Ἦχος πλ. α'. Χαίροις ἀσκητικῶν.

Χαίροις Θεσσαλονίκης βλαστέ,
 τοῦ Δημητρίου μαθητῆς ἀκριβέστατος,

τὴν κλήσιν γὰρ ἔχεις λύκος,
 ἀλλὰ τοῖς τρόποις ἀμνός,
 καὶ στερόδος τῇ πίστει καὶ τοῖς δόγμασι,
 τοῦ ἡθους τῆς χάριτος,
 διασώτης ὁ ἔνθερμος,
 καὶ τῶν μαρτύρων,
 ἐραστῆς μανικώτατος,
 καὶ ὑπέρτιμος,
 ἐν τοῖς ἄνω σκηνώμασι,
 Λοῦπε πιστῶν τὸ καύχημα,
 ἡμᾶς τοὺς τιμῶντάς σε,
 καὶ ἀνυμνοῦντας ἐνθέως,
 τὰ σὰ ἀδλήματα ἄσμασι,
 εὐχαῖς μὴ ὀκνήσης,
 ἱκετεύων λυτρωθῆναι,
 ἡμᾶς ἐκ θλίψεων

Στίχ. Τίμιος ἐναντίον Κυρίου ὁ θάνατος τοῦ ὀσίου αὐτοῦ.

Χαίροις ὁ στεφανίτης Χριστοῦ,
 ὁ ἐξ αἱμάτων Δημητρίου τοῦ μάρτυρος,
 εὐτόλμως λαβὼν τι μέρος,
 σὺν δακτυλίῳ αὐτοῦ,
 ἐνεργῶν ἀνθρώποις τὰ τεράστια,
 νοσοῦντων τὴν ἴασιν,
 θλιβομένων παράκλησιν,
 καὶ δαιμονῶντων,
 ταχινὴν ἐλευθέρωσιν,
 καὶ πολλῶν πιστῶν,
 τὸ γλυκὺ παραμύδιον,
 Λοῦπε ὁμοηδέστατε,
 ἀγίων τῆς πίστεως,
 ἡμᾶς τοὺς ἔχοντας ἄχθος,
 ἐπιβιώσεως πρόφθασον,
 ῥυσθῆναι ἐκ βλάβης,
 τῶν συμπτώσεων τοῦ βίου,
 τοῦ πολυφρόντιδος.

Στίχ. Μακάριος ἀνὴρ ὁ φοβούμενος τὸν Κύριον.

Ἔχων ἐξ ἐνεργείας Χριστοῦ,
 ῥῶσιν καὶ χάριν,
 ἀνυπέρβλητον ἅγιε,
 ἀνέτρεψας τῶν ἀθέων,
 καὶ παρανόμων ἀνδρῶν,
 τὰ ποικίλα μάρτυς μηχανήματα,
 τὰ ἄπρεπα ῥήματα,
 τῶν μελῶν ξιφοτόμησιν,
 καὶ τὴν ὀδύνην,
 τῆς ψυχῆς ἀξιάγαστε,
 καὶ πολλῶν κακῶν,
 ὡς ἀνὴρ εὐσθενέστατος,
 Λοῦπε ἡμῶν τὸ πρότυπον,
 καὶ θάρσος καὶ πρόμαχος,
 καὶ θαυμαστὸς παραστάτης,
 ἐν ταῖς πολλαῖς περιστάσεσι,
 τοῦ βίου θεόφρον,
 διὸ δίδου τοῖς σοῖς φίλοις,
 τὴν σὴν ἀντίληψιν.

Δόξα Πατρί. Ἦχος πλ. δ'.

Ζήλω θείῳ πυρποληθεῖς,
 καὶ ἀκαταβλήτῳ φρονήματι ἔχων,
 τὸν νυκτίμορφον ὄφιν,
 καὶ ὑβριστὴν τῶν ἀγαθῶν τοῦ Θεοῦ,
 τὸν ἀρχαῖον ἐχθρὸν κατέβαλες,
 ὥφθης γὰρ ὡς ἄγγελος ἐπὶ γῆς,
 κομίζων τῆς σωτηρίας τὸ μήνυμα,
 διὰ τοῦ μαρτυρίου σου,
 Λοῦπε πανάριστε,
 καὶ νῦν μετὰ τῶν ἀδλοφόρων συνδιαιτώμενος,
 πρεσβευτικῶς σὺν αὐτοῖς,
 τὸν Χριστὸν δυσώπει,
 δοθῆναι ἡμῖν,

ἄνεσιν βίου,
 ψυχῆς τὴν ἀναψυχὴν,
 καὶ νοὸς τὴν εἰρήνευσιν.

Καὶ νῦν. Τῆς Ἑορτῆς

Νῦν ἀπολύεις, τὸ Τρισάγιον καὶ τὸ Ἀπολυτίκιον.

Ἦχος α'. Τῆς ἐρήμου πολίτης.

Τὸν λαμπρὸν ἀριστέα,
 καὶ τῆς πίστεως πρόμαχον,
 Θεσσαλονικέων τὸν γόνον,
 Ἐκκλησίας τὸ κόσμημα,
 ἁγίου Δημητρίου μαθητὴν,
 τιμήσωμεν τὸν Λοῦπον οἱ πιστοί,
 ἰκετεύει γὰρ ὡς μάρτυς ὑπὲρ ἡμῶν,
 τῶν ἐκβοώντων πάντοτε·
 Δόξα τῷ δεδοκί σοι ἰσχύν,
 δόξα τῷ θαυμαστώσαντι,
 δόξα τῷ ἐνεργοῦντι διὰ σοῦ,
 πᾶσιν ἰάματα.

Θεοτοκίον.

Τοῦ Γαβριὴλ φθεγξαμένου,
 σοὶ Παρθένε τὸ Χαῖρε,
 σὺν τῇ φωνῇ ἐσαρκοῦτο,
 ὁ τῶν ὅλων Δεσπότης,
 ἐν σοὶ τῇ ἁγία κιβωτῷ,
 ὡς ἔφη ὁ δίκαιος Δαυῖδ,
 Ἐδείχθης πλατυτέρα τῶν οὐρανῶν,
 βαστάσασα τὸν Κτίστην σου.
 Δόξα τῷ ἐνοικήσαντι ἐν σοί,
 δόξα τῷ προελθόντι ἐκ σοῦ,
 δόξα τῷ ἐλευθερώσαντι ἡμᾶς,
 διὰ τοῦ τόκου σου.

Ἀπόλυσις.

Εἰς τὸν Ὅρθρον

Μετὰ τὴν α΄ Στιχολογίαν, Κάθισμα.

Ἦχος α΄. Τὸν τάφον σου Σωτήρ.

Ἀθλήσας θαυμαστῶς,
 ἀθλοφόρε Κυρίου,
 ἐν πόλει τῇ λαμπρᾷ,
 τοῦ σεμνοῦ Δημητρίου,
 τὰ ψεύδη τοῦ ἀλάστορος,
 ἀνδρικῶς διεσκίδασας,
 ὄθεν εἴληφας,
 τοῦ μαρτυρίου τὸ στέφος,
 ὁμοδίαιτος,
 ἐν οὐρανοῖς τῶν ἁγίων,
 ὄφθεις Λοῦπε πάντιμε.

Θεοτοκίον. Τὸ τῆς Ἑορτῆς.

Μετὰ τὴν β΄ Στιχολογίαν, Κάθισμα.

Ἦχος δ΄. Τὸν προκατάλαβε.

Ὁρῶσας μακάριε,
 ἀνεπιστρόφως ὁδόν,
 μαρτύρων ἐδόξασας,
 τὸν σὸν Δεσπότην Χριστόν,
 καὶ τούτου ἐκήρυξας,
 δόγματα καὶ τὴν πίστιν,
 καὶ ἀλήθειαν πᾶσαν,
 ὄθεν καὶ τοῦ Κυρίου,
 ἐν τῷ σώματι μάκαρ,
 ἐκτίσω τῶν σωτηρίων,
 στιγμάτων τὰ σήματα.

Θεοτοκίον. Τὸ τῆς Ἑορτῆς.

Μετὰ τὸν Πολυέλεον, Κάθισμα.

Ἦχος πλ. α΄. Τὸν συνάναρχον Λόγον.

Δημόσια Κεντρικὴ Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Ἐπεγνώσθης παμμάκαρ,
 Χριστοῦ τὸ πρόβατον,
 εἰ καὶ τοῦ λύκου τὴν κλῆσιν,
 ὑπὸ τοκέων λαβῶν,
 καὶ ἐδείχθης ἀληθῶς,
 μάρτυς πανεύφημος,
 καὶ ἀντάξιος υἱός,
 Δημητρίου τοῦ κλεινοῦ,
 καὶ σύναθλος θεοφόρος,
 διὸ ὠδαῖς ἀνυμνῶμεν,
 σὴν μνήμην Λοῦπε ἀειμακάριστε.

Θεοτοκίον. Τῆς Ἑορτῆς.

Τὸ α' ἀντίφωνον τοῦ δ' ἤχου καὶ τὸ Προκείμενον.
 Τίμιος ἐναντίον Κυρίου ὁ θάνατος τοῦ ὁσίου αὐτοῦ.
 Στίχ. Μακάριος ἀνὴρ ὁ φοβούμενος τὸν Κύριον.
 Εὐαγγέλιον τὸ ἐν τῷ Ὁρθρῷ τοῦ ἀγίου Σάββα.
 Ὁ Ν'. Δόξα. Ταῖς τοῦ σου Ὁσίου.
 Καὶ νῦν. Ταῖς τῆς Θεοτόκου.

Ἰδιόμελον. Ἦχος πλ. β'.

Ἄγιε μεγαλομάρτυς Λοῦπε,
 ἐγκαρδίως ἀγαπήσας τὸν Κύριον,
 ἐν χαρᾷ εἰσῆλθες,
 ἐν τῷ σταδίῳ τῶν παλαισμάτων,
 καὶ νομίμως ἀδλήσας,
 τοὺς ἀγγέλους ἐδάμβωσας,
 τοὺς ἀνθρώπους πρὸς ἔπαινον ἐκίνησας,
 καὶ τοὺς δαίμονας ὤλεσας,
 ὅθεν ἐν ταῖς μοναῖς,
 τοῦ οὐρανίου Πατρὸς κατοικήσας,
 καθ' ἐκάστην ὁρᾷς,
 τοῦ Χριστοῦ τὸ πρόσωπον,

καὶ διηνεκῶς εὐφραίνῃ,
ἦν τὴν χαρὰν ταύτην,
ταῖς σαῖς εὐχαῖς ἀξιοθεύημεν,
Λοῦπε πανόλβιε.

Εἶτα οἱ Κανόνες.

Κανὼν τῆς Θεοτόκου, οὗ ἡ ἀκροστιχίς·
«Πανάμωμε καταφυγὴ ἐμῆς ψυχῆς ἔσο. Ἰωήλ»
Ῥοδὴ α'. Ἦχος πλ. δ'. Ὑγρὰν διοδεύσας.

Παρθένε ὀφθεῖσα καταφυγὴ,
τῶν ὄντων ἐν θλίψει,
καὶ αἰτούντων τὴν σὴν χαρὰν,
παράσχου βροτοῖς τὴν ἰατρείαν,
ἐξ ἀνιάτων ἀλγῶν καὶ κακώσεων.

Ἀκέστωρ ὑπάρχουσα τῶν πιστῶν,
ἐκ νόσων ποικίλων,
τῆς ψυχῆς τε καὶ τῆς σαρκός,
διὸ ταῖς εὐχαῖς σου χάρισαί μοι,
τὴν ὑγείαν κατ' ἅμφω Πανάμωμε.

Νοός μου τὸ ἄστατον Μαριάμ,
τὸν τύφον καὶ γαῦρον,
καὶ τὴν ἔπαρσιν τὴν δεινὴν,
λιταῖς πρὸς Υἱόν σου μὴ ἐλλείπῃς,
Θεοχαρίτωτε Κόρη ἐκκόπτουσα.

Ἀθλίως διῆλθον τὰς παλαιάς,
τοῦ βίου ἡμέρας,
ἐν τοῖς ἔργοις τοῖς πονηροῖς,
διὸ νῦν ὡς ἔκτρομα ὁ τάλας,
ἐπιζητῶ τὴν σὴν θείαν ἀντίληψιν.

Κανὼν τοῦ Ἁγίου, οὗ ἡ ἀκροστιχίς
«Λοῦπον τὸν μαθητὴν Δημητρίου ἄδω. Ἰωήλ»

Ῥοδὴ α΄. Ἦχος δ΄. Ἀνοίξω τὸ στόμα μου.

Λαμπρῶς ἀξιάγαστε,
ἐπὶ τῆς γῆς ὠμολόγησας,
Χριστοῦ τὴν ἀλήθειαν,
ὡς ἀθλητῆς κραταιός,
καὶ κατέβαλες,
τὸν ἄρχοντα τοῦ σκότους,
καὶ τούτου τὴν δύναμιν,
Λοῦπε ἐσκέδασας.

Ῥομήσας αἰοίδιμε,
καθάπερ λέων ἀήττητος,
τὰ κέντρα διέλυσας,
τῶν ἀθεούντων ἀνδρῶν,
καὶ τὰ ξοανα,
γλυπτῶν τῇ σῇ ἀθλήσει,
στερῶς κατηδάφισας,
Λοῦπε ἐνστάσεσιν.

Ἵπὲρ τῆς τεκούσης σε,
πόλεως πρέσβευε ἅγιε,
καὶ δίδου τὴν χάριν σου,
τοῖς σὲ γεραίρουσι,
καὶ ὑμνοῦσί σου,
τὸν βίον καὶ τὰ ἔργα,
καὶ πᾶσαν τὴν ἀθλησιν,
Λοῦπε τρισόλβιε.

Θεοτοκίον.

Παρθένε ἀκήρατε,
τῆς οἰκουμένης τὸ καύχημα,
δυσώπει τὸν Κύριον,

ὑπὲρ τῶν δούλων σου,
 τῶν ἐχόντων σε,
 ἐτοιμὴν προστασίαν,
 γλυκὺ παραμύθιον,
 καὶ βίου στήριγμα.

Κανὼν τῆς Θεοτόκου,
 Ὁδὴ γ'. Οὐρανίας ἀψίδος

Μεμνημένοι Παρθένε,
 τῆς πλημμυρίδος τῆς χάριτος,
 τῆς ἐκβλυζομένης ὡς κρήνης,
 ἐκ σοῦ γεραίρομεν,
 τῆς σῆς νηδύος καρπὸν,
 τῆς Οἰκουμένης Δεσπότην,
 τὸν σὲ στεφανώσαντα,
 παντὶ χαρίσματι.

Ὡς ἡ μόνη ἐφάνης,
 ἐν γυναιξὶν ἀμώμος,
 Κεχαριτωμένη Παρθένε,
 διὸ καὶ τέτοκας,
 τὸν ποιητὴν τοῦ παντός,
 καὶ τοῦ Πατρὸς Θεὸν Λόγον,
 τὸν ἀνακαινίσαντα,
 ἡμῶν τὸ φύραμα.

Μακαρία ὑπάρχει,
 ἡ σὴ γαστήρ Ἄχραντε,
 ἡ τὸν ἀπερίγραπτον Λόγον,
 κυοφορήσασα,
 καὶ τοῦ ἀρχαίου σατάν,
 ὡς Βασιλεὺς τροπαιοῦχος,
 κράτος καὶ βασίλειον κατατροπώσαντα.

Ἐν τῇ ὥρᾳ θανάτου,
 καὶ τοῦ Κριτοῦ πάρεσο,

καὶ τῆς πονηρίας τὰ πλήθη,
 πόρρω ἀπέλασον,
 καὶ τὴν γλυκεῖαν μορφὴν,
 τοῦ σοῦ Υἱοῦ κατιδεῖν με,
 ταῖς λιταῖς σου Δέσποινα,
 ἀγνὴ ἀξίωσον.

Κανὼν τοῦ Ἁγίου

Ὁδὴ γ'. Τοὺς σοὺς ὑμνολόγους.

Ὁδὸν τῶν μαρτύρων ἀγαπήσας,
 τὰ στίγματα ἔφερες Χριστοῦ,
 καὶ γέγονας ὁμόπαθος,
 τοῦ θείου διδασκάλου σου,
 διὸ καὶ χάριν εἴληφας,
 Λοῦπε τελεῖν τὰ τεράστια.

Νοσοῦντων τὸ αἷμα Δημητρίου,
 ὃ εἴληφας Λοῦπε θαυμαστέ,
 ἐγένετο τὸ ἴαμα,
 ψυχῆς τε καὶ τοῦ σώματος,
 διὸ καὶ πάντες ἔψαλλον,
 ὕμνους Χριστῷ παντοκράτορι.

Τὰ τόξα ἠσθένησαν κακούργων,
 συντρίψαι τὰ μέλη σου κλεινέ,
 μαρτύρων ἰσοστάσιε,
 καὶ ὤφθης οὕτως ἄτρωτος,
 κινῶν τὸ θάμβος ἅπασι,
 τοῖς ἀνυμνοῦσι τοὺς ἄθλους σου.

Κάθισμα. Ἦχος πλ. α'. Τὸν Συνάναρχον Λόγον.

Ἀνδρικῶς διανύσας,
 μαρτύρων διάυλον,
 ἐν ταῖς μοναῖς τῶν ἁγίων,
 τοῦ οὐρανίου πατρός,

μετετέθης στεφανίτα θεοτίμητε,
 μεθ' ὧν πάντοτε λιταῖς,
 τῷ Δεσπότη σου Χριστῷ,
 ἰκέτευε ὑπὲρ πάντων,
 τῶν ἐκτελούντων ἐν πίστει,
 τὴν ἀεισέβαστον μνήμην σου.

Καὶ νῦν. Τῆς Ἑορτῆς.

Κανὼν τῆς Θεοτόκου
 Ὁδὴ δ'. Εἰσακήκοα Κύριε.

Καταξίωσον Δέσποινα,
 ταῖς πρὸς τὸν Υἱόν σου ἰκετηρίαις σου,
 ἐντολῶν τὰ θεῖα σπέρματα,
 ἐκβλαστῆσαι μῆτερ ἐν καρδίᾳ μου.

Ἄρετῶν με ἐμπλούτισον,
 θησαυροῖς Παρθένε θεοχαρίτωτε,
 καὶ κακίας τὰ ἄθροίσματα,
 ἀπὸ τῆς καρδίας μου ἐξόρισον.

Τὸν Υἱόν σου ἰκέτευε,
 ὑπὲρ τῆς πατρίδος ἡμῶν Πανύμνητε,
 καὶ εὐθέτησον δυνάμει σου,
 τὴν δυσμενεστάτην κρίσιν τάχιστα.

Ἄπὸ ζάλης με λύτρωσαι,
 τῶν βιωτικῶν μου ἐπισυμβάσεων,
 σὺ γὰρ ἔσχηκας ἐν μήτρᾳ σου,
 τὴν εἰρήνην πάντων ἀειπάρθενε.

Κανὼν τοῦ Ἁγίου
 Ὁδὴ δ'. Ὁ καθήμενος ἐν δόξῃ.

Νικηφόρος ἐπεγνώσθης,
 ἐν σταδίῳ μακάριε,

καὶ τὴν κακουργίαν,
 τοῦ ἀνθρωποκτόνου ἀλάστορος,
 ἀποκαλύπτεις τῇ θείᾳ καρτερίᾳ σου,
 διὸ ἔτυχες,
 τοῦ μαρτυρίου τὸν στέφανον.

Μανικῶς ὁ περνοσκόπος,
 κατὰ σοῦ ἐξεστράτευσε,
 καὶ μηχανουργίας,
 Λοῦπε στεφηφόρε ἐκίνησεν,
 ἀλλὰ συνέτριψας τούτου τὴν δύναμιν,
 καὶ γαυρίαμα,
 ἀθλητικαῖς σου ἐνστάσεσιν.

Ἀριδῆλως τὰ σημεία,
 καὶ τὰ θαύματα ἄγιε,
 δακτυλοδεσίῳ,
 Λοῦπε Δημητρίου ἐτέλεσας,
 καὶ διὰ σοῦ τοῖς ἀνθρώποις πεφανέρωται,
 ἡ ἀλήθεια,
 τοῦ Ἰησοῦ ἡ σωτήριος.

Θεοτοκίον.

Θεοῦ Μήτηρ τῷ σῶ τόκῳ,
 Ἄειπάρθενε γέγονας,
 καὶ τὸν πεπτωκότα,
 ἄνθρωπον πρὸς ὄρος θεώσεως,
 ἀναγαγοῦσα κατέστης κοσμοσώτειρα,
 θεονύμφευτε,
 καὶ μητροπάρθενε πάναγνε.

Κανὼν τῆς Θεοτόκου
 Ὁδὴ ε΄. Φώτισον ἡμᾶς.
 Φαίνων τοὺς πιστοὺς,
 ταῖς ἀύγαῖς σου Θεονύμφευτε,

ὡς γεννήσασα τὸ φῶς τὸ τῆς ψυχῆς,
καὶ σκοτίαν τῆς ἀγνοίας ἀφανίσασα.

Ἕμνοις οἱ πιστοί,
μακαρίσωμεν τὴν πάναγνον,
τὴν λοχεύτριαν τοῦ Λόγου τοῦ Πατρὸς,
καὶ παιόντων ἰλαστήριον καὶ στήριγμα.

Γέγονας ζωῆς,
τῶν ἀνθρώπων ἀπειρόγαμε,
γαλουχὸς καὶ σωτηρία τῶν ψυχῶν,
καὶ λιμὴν θαλαττευόντων ἀσφαλέστατος.

Ἡ τὸν πλαστουργόν,
διὰ σπλάγχνα ἀγαθότητος,
ἐν τῇ μήτρᾳ σου βαστάσασα ἀγνή,
ταῖς λιταῖς σου ἡμᾶς στήριξον ἐν θλίψεσι.

Κανὼν τοῦ Ἁγίου
Ὁδῆ ε'. Ἐξέστη τὰ σύμπαντα.

Ἡ πόλις ἀγάλλεται,
ἢ σὲ τεκοῦσα ἅγιε,
χαίρει δὲ καὶ πᾶσα Ἐκκλησία,
ὅτι ἐνθέως,
ἐν τοῖς ἀθλήμασι,
στερῶαῖς σου ἐνστάσεσι γλυπτὰ,
καὶ τὰ φληναφήματα,
τῶν ἀθέων διήλεγξας.

Τὸ αἷμα τοῦ μάρτυρος,
ὡς θησαυρὸν πολύτιμον,
καὶ δακτυλοθέσιον ὁμοίως,
Λοῦπε ἡγήσω,
διὸ καὶ ἔσπευσας,

ταῦτα ἀποκτῆσαι ταχινῶς,
 δι' ὧν καὶ ἐτέλεσας,
 τοῖς πιστοῖς τὰ θαυμάσια.

Ἡ μνήμη σου σήμερον,
 καθάπερ ῥόδον πολύφυλλον,
 ἔπλησεν ἀνθρώπους εὐωδίας,
 τῶν χαρισμάτων,
 τῆς πολιτείας σου,
 Λοῦπε ἀθλοφόρε τοῦ Χριστοῦ,
 σὺ γὰρ ὤφθης ἅγιε,
 τὸ δοχεῖον τῆς χάριτος.

Θεοτοκίον.

Νοῖ καὶ καρδίᾳ μου,
 πρὸ τῆς ἁγίας εἰκόνοσ σου,
 μέλος τὸ ἰκέσιον προσφέρω,
 καὶ τὴν ὑγείαν,
 κατ' ἄμφω Δέσποινα,
 ὃ ἐν ἀσθενείαις ἐκζητῶν,
 γέμαις γὰρ δωρήματα,
 τοῖς ὕμνουσι τὸν τόκον σου.

Κανὼν τῆς Θεοτόκου
 Ὁδὴ στ'. Τὴν δέησιν.

Ἐπλήσθη,
 ἀμπλακημάτων ἀτόπων,
 ἡ πολύπαθος ψυχὴ μου Παρθένε,
 καὶ σκοτισθεῖς τὴν διάνοιαν Μητέρα,
 πρὸς σὲ τὰ ὄμματα στρέφω καὶ λέγω σοι,
 ἀχλὺν καὶ σκότος τῆς ψυχῆς,
 ἀποδίωξον τάχει πρεσβείαις σου.

Μανίαν,
 καὶ μηχανὰς τῶν δαιμόνων,
 ἀπομάκρυνον Πανύμνητε Κόρη,

καὶ ἐλευθέρωσον θείαις εὐχαῖς σου,
τὴν ἀσθενοῦσαν ψυχὴν μου ὡς εὖσπλαγχνος,
καὶ δὸς αὐτῇ τὴν σὴν ἰσχύν,
ὅπως στήσῃ τὰ θράση τοῦ δράκοντος.

Ἑδύνεται,
ἡ ψυχὴ μου Πάναγνε,
καθορῶσα τῆς μορφῆς σου τὸ κάλλος,
καὶ κατανύσσεται ὄντως βοῶσα,
πρὸς σὲ τὴν πάντων χαρὰν καὶ βοήθειαν·
μὴ διαλίπῃς πρὸς Χριστόν,
ὑπὲρ ἡμῶν δυσωποῦσα πρεσβείαις σου.

Στρατείας,
τῶν ἀθλοφόρων ἁγίων,
καὶ σειραῖς ἐπουρανίων ταγαμάτων,
καὶ ταῖς χορείαις ἁγίων γυναικῶν,
καὶ ἀσκουμένων συλλογοῖς Πανύμνητε,
ἀξίωσον ταῖς σαῖς λιταῖς,
καταταγῆναί με Νύμφη ἀνύμφευτε.

Κανὼν τοῦ Ἁγίου
Ῥδὴ στ'. Τὴν θείαν ταύτην.

Δεσμῶν ἐγεύθῃς μακάριε,
ὁμοῦ δὲ καὶ ξεσμῶν καὶ κακώσεων,
καὶ τῆς κακότητος,
τοῦ ἀρχεκάκου ἀλάσταρος,
ἀλλὰ λαμπρῶς ἀντέστης,
Λοῦπε ἀοίδιμε.

Ἦττᾶται Λοῦπε πανόλβιε,
χορεία τῶν ἀνδρῶν ἀθεότητος,
πρὸ τῆς ἀνδρείας σου,
καὶ τῆς στερῶσ σου θελήσεως,

διὸ καὶ τύπος πᾶσι,
γέγονας ἔνδοξε.

Μαρτύρων Λοῦπε ἰσότιμος,
ἐφάνης τοῖς σεπτοῖς μαρτυρίοις σου,
σὺ γὰρ ἀνήκεστα,
εἶδη θανάτου ὑπέμεινας,
ὡς στρατιώτης ὄντως,
Χριστοῦ πανάξιος.

Θεοτοκίον.

Ἦδέως Δέσποινα Ἄχραντε,
ἀγγέλων καὶ ἀνθρώπων οἱ σύλλογοι,
τὸν θεῖον τόκον σου,
δοξολογοῦσιν ὑμνοῦντές σου,
τὴν θεοδόχον Μητέρα,
νηδύν σου ἄσπιλον.

Κοντάκιον. Ἦχος δ' Ἐπεφάνης σήμερον.

Τὴν σὴν μνήμην ἄγοντες,
Λοῦπε ἐν ὕμνοις,
εὐφημοῦμεν ἅπαντες,
τῆς σῆς θελήσεως ἰσχύν,
δι' ἧς τὰ κέντρα κατέκοψας,
τοῦ παλαμναίου,
ἐχθροῦ ἀξιάγαστε.

Ὁ Οἶκος.

Τοῦ Δημητρίου μαθητῆς ἀναδειχθεὶς ἄριστος,
καὶ τοῖς αὐτοῦ ἰχνεσιν ὀδεύσας σταθαρῶς,
τὸν Κύριον τῆς δόξης Ἰησοῦν Χριστόν,
ἔσχεσ καταικοῦντα ἐν τῇ καρδίᾳ σου,
Λοῦπε μαρτύρων τὸ καύχημα·
διὸ καὶ ὡς ἱερὸν σφάγιον,
σεαυτὸν ἀνήνεγκας τῷ Δεσπότη,

δι' αὐτὸν ὑποστάς εἰρκτὴν ζέσεις,
 ὄνειδη καὶ σκώμματα,
 καὶ ἐν τέλει τῆς κεφαλῆς τὴν τμησιν,
 κηρύξας μὲν τὴν ἀλήθειαν,
 ἀλλὰ καὶ τὰ κέντρα κατακόψας,
 τοῦ παλαμναίου ἐχθροῦ ἀξιάγαστε.

Συναξάριον.

Τῇ 23ῃ τοῦ αὐτοῦ μηνὸς ἄθλησις τοῦ ἁγίου μάρτυρος Λούπου, μαθη-
 τοῦ τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρος Δημητρίου ἐν Θεσσαλονίκῃ.

Στίχοι

Λοῦπε ἀθλητὰ γενναῖε τοῦ Κυρίου,
 μνήσθητι ἡμῶν τῶν σὲ ἐπευφημούντων.
 Τρίτη καὶ εἰκοσάδι Λοῦπος πρὸς πόλιν ἤρθη.

Οὗτος ὁ ἅγιος μάρτυς ἔζησεν ἐν Θεσσαλονίκῃ τὸν τρίτον αἰῶνα, μαθητὴς καὶ ὑπηρέτης γενόμενος τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρος Δημητρίου. Κατὰ τινὰ μαρτυρίαν παρεστῆκε τῷ ἁγίῳ Δημητρίῳ κατὰ τὸν χρόνον τοῦ μαρτυρίου αὐτοῦ λαβὼν μάλιστα μετὰ τὴν θανὴν αὐτοῦ τὸ δακτυλοθέσιον τοῦ μάρτυρος, ὃ ἐβαπτίσθη ἐν τῷ τιμίῳ αὐτοῦ αἵματι καὶ δι' αὐτοῦ ἐτέλει σημεῖα τεραστία καὶ θαύματα περιάκουστα ἐν τῇ πόλει τῆς Θεσσαλονίκης. Κινήσας οὖν τὸν φθόνον τῶν εἰδωλολατρῶν καὶ πολλὰ παθῶν ἐτμήθη τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ συναριθμηθεὶς τοῖς ἁγίοις ἀθληταῖς.

Ταῖς αὐτοῦ ἁγίαις πρεσβείαις, Χριστὲ ὁ Θεός, ἐλέησον καὶ σῶσον ἡμᾶς.

Κανὼν τῆς Θεοτόκου
 Ὁδὴ ζ'. Οἱ ἐκ τῆς Ἰουδαίας.

Ψυχικὰς ἀλγηδόνας,
 καὶ φοβίας τὸ πάθος,
 καὶ ἀρρώσθημα,
 σαρκὸς τῆς πολυμόχθου,
 τὸ βᾶρος ἀκηδίας,
 καὶ πᾶν εἶδος κακώσεως,

ταῖς σαῖς ἀγίαις εὐχαῖς,
κατάργησον Παρθένε.

Ἵπεράνω ἀγγέλων,
καὶ ἀνθρώπων ἐδείχθης,
Θεογεννήτρια,
ὡς τέξασα ἀσπόρως,
δυνάμει Παρακλήτου,
τὸν Δεσπότην τῆς κτίσεως,
καὶ μετὰ τόκον σεμνή,
ὑπάρχουσα Παρθένος.

Χερουβιμ ἀνωτέρα,
Σεραφιμ ὑπερτέρα,
καὶ τῶν δυνάμεων,
τῶν ἄνω θειοτέρα,
Παρθένε ἀνεδείχθης,
σὺ γὰρ εἶ το διάσωσμα,
τῶν πεπτωκότων βροτῶν,
ἐν λάκκῳ τοῦ θανάτου.

Ἡ πηγὴ ἰαμάτων,
ἰατρεία νοσοῦντων,
καὶ καταφύγιον,
πολλῶν ἐν δυστυχίᾳ,
καὶ ἄκος τῶν ἀλγούντων,
τεθλιμμένων ἀντίληψις,
καὶ τῶν πτωχῶν ἡ ἰσχύς,
γενοῦ τῇ σῇ δυνάμει.

Κανὼν τοῦ Ἁγίου
ᾠδὴ ζ'. Οὐκ ἐλάτρευσαν.

Τὴν ψυχόλεθρον,
χειροποιήτων ἔστησας,
ἰσχὺν ἀδλήσει σου,

καὶ ὡς ἀνὴρ εὐσθενῆς,
 Χριστοῦ τὰ διδάγματα,
 μάρτυς ἐκήρυξας,
 καὶ τὸν στέφανον,
 τοῦ μαρτυρίου εἴληφας,
 ἐκ χειρῶν τοῦ σοῦ Δεσπότη.

Ῥυπαρότητα,
 τῶν κοσμικῶν ἐχλεύασας,
 γνώμης στερότητι,
 καὶ κολακείας ἀνδρῶν,
 ἀπέπτυσας ἅγιε,
 σφοδρῶς ἐλόμενος,
 τὸ μαρτύριον,
 καὶ κεφαλῆς ἀπότμησιν,
 Λοῦπε μάρτυς στεφηφόρε.

Ἰασάμενος,
 τοῦ Δημητρίου αἵματι,
 πολλῶν τὰ τραύματα,
 τῆς εὐπαθείας σαρκός,
 Διε Λοῦπε ἦναψας,
 αὐτῶν τὴν φθόνησιν,
 τῶν ἐν ῥήμασι,
 καὶ ἀσεβέσι πράξεσι,
 θελησάντων σε φονεῦσαι.

Θεοτοκίον.

Ὁ ἀνάξιος,
 ἐπὶ τῆς γῆς ἰστάμενος,
 πρὸς σὲ Φιλάνθρωπε,
 τὸν λόγον στρέφω νυνί,
 καὶ κράζων ἰάτρευσον,
 ψυχῆς μου τραύματα,
 τὴν εἰκόνα σου,

Δημόσια Κεντρικὴ Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

τὴν ζωηφόρον Δέσποινα,
κατασπάζομαι ὁ τάλας.

Κανὼν τῆς Θεοτόκου
ᾠδὴ η΄. Τὸν Βασιλέα.

Σαφῶς λατρεύω,
τὸν ὑπερούσιον τόκον,
τῆς Κυρίας Θεοτόκου καὶ Παρθένου,
καὶ καθικετεύω,
ἐμῶν πταισμάτων λύσιν.

Ἐπὶ σοὶ χαίρει,
ἢ κτίσις πᾶσα Παρθένε,
ὡς γεννήσασα Χριστὸν τὸν ζωοδότην,
τὸν ἐκ τῆς δουλείας,
λυτρώσαντα ἀνθρώπους.

Σωματικῶν τε,
καὶ ψυχικῶν οἰδημάτων,
Θεοτόκε ἴασαί με ταῖς λιταῖς σου,
ἵνα σου τὴν κλῆσιν,
τιμῶ καὶ μεγαλύνω.

Ὁλοκαρδίως,
εὐχαριστοῦμέν σε Μῆτερ,
ὅτι πάντοτε προφθάνεις τῇ σῇ ῥώμῃ,
ἐκ πολλῶν κινδύνων,
ἡμᾶς ἐλευθεροῦσα.

Κανὼν τοῦ Ἁγίου
ᾠδὴ η΄. Παῖδας εὐαγεῖς.

Ἐψώσας Χριστοῦ τὴν θεῖαν κλῆσιν,
ὑπὲρ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς Λοῦπε ὀνόματα,
καὶ ἀντεῖπας κράτιστα,
τοῖς ἀνόμοις ῥήμασι,
θεοσεβέσιν ἄγιε,

καὶ κατηδάφισας,
εἰδώλων τῶν κωφῶν τὴν λατρείαν,
δείξας ἀριδῆλως,
ὀρθότητα δογμάτων.

Ἅγιε Χριστοῦ μεγαλομάρτυς,
αὐξήσας τὴν πρὸς Θεὸν θεϊαν ἀλλοίωσιν,
πάντα κατεφρόνησας,
τὰ τοῦ κόσμου θέλγητρα,
καὶ τὸ κενὸν δοξάριον,
καὶ πᾶσαν ἄνεσιν,
ὁδεύσας,
τὴν ὁδὸν μαρτυρίου,
Λοῦπε Δημητρίου,
τὸ ἦθος κεκτημένος.

Δός μοι τὴν σὴν χάριν ἀδλοφόρε,
ἀφ' ὕψους τὴν σωστικὴν Λοῦπε καὶ ῥῦσαί με,
ἐκ πολλῶν συμπτώσεων,
βίου πολυφρόντιδος,
καὶ ἐπιρρείας δράκοντος,
καὶ τῶν δαιμόνων τε,
τῶν πάντοτε ἐμὲ πολεμούντων,
σὺ γὰρ ἔσχες μάρτυς,
μεγίστην παρρησίαν.

Θεοτοκίον.

Ἦ Ὡ Ὑπεραγία Θεοτόκε,
μὴ παύσῃ τὸν σὸν λαὸν ταῖς ἰκεσίαις σου,
πρὸς Χριστὸν τὸν Κύριον,
καὶ Υἱὸν σου Πάναγνε,
ποδηγετοῦσα ἄριστα,
πρὸς βίον ἄριστον,
μακρὰν ἀμαρτιῶν ψυχοφθόρων,
καὶ τηρεῖν ἀξίως,
ἐντάλματα τὰ θεῖα.

Κανὼν τῆς Θεοτόκου
Ὁδὴ θ'. Κυρίως Θεοτόκον

Ἴδου ὡς ὁ ἰκέτης,
Μῆτερ Θεοτόκε,
πρὸς σὲ τὰς χεῖράς μου τείνω καὶ δέομαι,
ἵνα πλησθῶ τοῦ ἐλέους,
καὶ τῆς σῆς χάριτος.

Ὡς μήτηρ τοῦ Κυρίου,
σχοῦσα παρρησίαν,
ἐν τῷ Υἱῷ σου μεγίστην Πανάχραντε,
μὴ κατοκνήσης λιταῖς σου,
ἐμὲ σκεπάζουσα.

Ἦρθης ὑπὲρ πάντας,
ἐν τοῖς οὐρανόις,
μετὰ Θεὸν ὡς Θεὸς θεία χάριτι,
τὰ δευτερεῖα Παρθένε,
Τριάδος ἔχουσα.

Λυτήριον παράσχου,
τῶν ἀμπλακημάτων,
ἐμῇ ψυχῇ πρὸς Υἱόν σου πρεσβεύουσα,
ἵνα διέλθω ἀμέμπτως τὸν βίον Ἄχραντε.

Κανὼν τοῦ Ἁγίου
Ὁδὴ θ'. Ἄπας γηγενῆς.

Ἴνα τοῦ σατάν,
συντρίψης αἰοίδιμε,
τὰ θεῖα στίγματα,
ἐγκαρδίως ἔφερες,
ἐν τῇ σαρκί σου,
καὶ διετράνωσας,
τὰ δόγματα τῆς χάριτος,
φανεῖς ὑπόδειγμα,
τοῖς ἀνθρώποις,

Λοῦπε θεοστήρικτε,
τοῦ χοροῦ τῶν μαρτύρων συμμετόχε.

Ὡσπερ κραταίος,
ψυχῇ τε καὶ σώματι,
πύκτης ἐπάτησας,
κάραν τοῦ ἀλάστορος,
ἐν ταῖς ἀρχαίαις ἡμέραις ἅγιε,
καὶ θάρσος ἐνεποίησας,
πρὸς τὸ μαρτύριον,
τοὺς τὴν πίστιν,
τοῦ Χριστοῦ κηρύττοντας,
φανερῶς ἀδλοφόρε Πανεύφημε.

Ἦνθησας σφοδρῶς,
ὡς κέδρος ὑψίκομος,
καὶ ἄνθος εὖοσμον,
ἐν τῇ πόλει ἅγια,
Θεσσαλονίκης τῆς φιλομάρτυρος,
διὸ καὶ μέχρι σήμερον,
τὴν θεῖαν μνήμην σου,
σὺν τῷ βίῳ,
καὶ τὰ σὰ ἀδλήματα,
ἐπαινεῖ ὁ λαὸς θείοις ἄσμασι.

Θεοτοκίον.

Λῦσον τὴν ἀχλύν,
νοός μου Πανάχραντε,
ταῖς σαῖς ἐλλάμψεσι,
καὶ ἐπιστασία σου,
τοὺς νοεροὺς ὀφθαλμούς μου ἄνοιξον,
ἵνα ὀρῶ τὰ κρείττονα,
τῶν ἐντολῶν τοῦ Χριστοῦ,
καὶ σκοτίαν,
Μῆτερ ἀμαρτάδων μου,
ἀπαλείψω τελείως ὁ δείλαιος.

Ἐξαποστειλάριον. Ὁ οὐρανὸν τοῖς ἄστροις.

Θεσσαλονίκη ἀγάλλου,
ἐπὶ τῇ μνήμῃ τοῦ κλεινοῦ,
υἱοῦ σου τροπαιοφόρου,
τοῦ μαρτυρήσαντος ἐν σοί,
τοῦ Λούπου ἐπιζητοῦσα,
αὐτοῦ τὴν θείαν πρεσβείαν.

Ἔτερον. Τῆς Ἑορτῆς.

Εἰς τοὺς Αἴνους ἰστῶμεν στίχους δ'
καὶ ψάλλομεν τὰ ἐξῆς Προσόμοια.

Ἦχος α'. Πανεύφημοι μάρτυρες.

Λοῦπε ἀδλοφόρε τοῦ Χριστοῦ,
τὸν σταυρὸν ἀνέλαβες,
τῶν ὀδυνῶν ἐπωμάδιον,
καὶ ἀκατάβλητος,
τῇ ἐπικουρίᾳ,
τοῦ Ἁγίου Πνεύματος,
ἐφάνης ἐν σταδίῳ θεόληπτε,
διὸ τιμῶμέν σου,
τὴν κατ' ἔτος μνήμην ψάλλοντες,
γεγηθότες τὰ σὰ κατορθώματα.

Λοῦπε στεφανῖτα θαυμαστέ,
Δημητρίου μάρτυρος,
ἀκολουθήσας τὰ βήματα,
τὸν πολυμήχανον,
σταθηρᾶ σου γνώμη,
ὄντως ἐξενεύρισας,
καὶ ὥφθης τῶν πιστῶν ἐγκαλλώπισμα,
δι' ὃ βοῶμέν σοι,
μὴ ἐλλείπης ἰκεσίαις σου,
ὑπὲρ πάντων,
πρεσβεύων πρὸς Κύριον.

Λοῦπε τροπαιοῦχε ἀθλητά,
 τὸ δακτυλοδέσιον,
 τοῦ Δημητρίου ἐνέβαψας,
 αὐτοῦ τοῖς αἵμασι,
 θαύματα τελέσας,
 πᾶσι τοῖς συνοῦσί σοι,
 καὶ γέγονας πιστῶν ἰατήριον,
 ψυχῆς καὶ σώματος,
 θεραπεύων τὰ οἰδήματα,
 ὡς ἀκέστωρ,
 πιστῶν ἐτοιμότατος.

Λοῦπε στρατιῶτα τοῦ Χριστοῦ,
 μέτοχος τῆς χάριτος,
 τοῦ Παρακλήτου γεγένησαι,
 διὸ καὶ ἔθραυσας,
 τῶν ἐχθρῶν τὰ τόξα,
 καὶ τὰ πανουργεύματα,
 ἀράχνης δίκην μάρτυς διέλυσας,
 καὶ τῆς λαμπρότητος,
 ἀπολαύων γενναιότατε,
 τῶν ἁγίων,
 εἰς ἄνω σκηνώματα.

Δόξα. Ἦχος πλ. δ'.

Ὡς στρατιώτης ἀνίκητος,
 παρατάξεως Κυρίου,
 ἐν τῷ σταδίῳ εἰσελθὼν,
 τὸν γαυριῶντα ἀντίδικον,
 χοῦν ἐποίησας,
 σὺ γὰρ ἐνδεδυμένος,
 δύναμιν ἐξ ὕψους,
 εἰς οὐδὲν ἐλογίσω τούτου τὰ ἔνεδρα,
 συντριβὼν τὴν κάραν αὐτοῦ τὴν δύσμορφον,
 ὄθεν καὶ ἡμεῖς ἐπὶ σοὶ θαρρόουντες λέγομεν·

ἅγιε μάρτυς Λοῦπε,
μὴ παύσῃ δυσωπῶν,
Χριστὸν τὸν Φιλάνθρωπον,
ἐλεηθῆναι τὰς ψυχὰς ἡμῶν.

Καὶ νῦν. Τῆς ἑορτῆς.

Δοξολογία μεγάλη καὶ Ἀπόλυσις.

Εἰς τὴν Θεῖαν Λειτουργίαν

Τὰ τυπικά, Οἱ Μακαρισμοί. Καὶ ἐκ τοῦ Κανόνος τοῦ ἁγίου ἡ γ'
καὶ ἡ στ' ᾠδή.

Ἀπόστολος καὶ Εὐαγγέλιον τῆς 26ης Ὀκτωβρίου
(ἁγίου Δημητρίου)
Κοινωνικόν.

Εἰς μνημόσυνον αἰώνιον...

Μεγαλυνάριον.

Χαίροις ὁ ὑπέριμος ἀθλητής,
φίλος Δημητρίου,
Ἐκκλησίας ὁ στολισμός,
Λοῦπε σὺ ἄρνιον,
τῆς ποιμνῆς τοῦ Κυρίου,
ὁ Θεσσαλονικέων,
πρέσβυς ἀκοίμητος.

ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ
ΚΙΤΡΟΥΣ, ΚΑΤΕΡΙΝΗΣ ΚΑΙ ΠΛΑΤΑΜΩΝΟΣ
ΓΕΩΡΓΙΟΣ

Η ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΗ ΤΙΜΗ
ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΠΑΛΑΜΑ ΣΤΗ ΒΕΡΟΙΑ*

Ἡ Βέροια, πόλη ἀρχαία πού ἀξιώθηκε τῆς ἐπισκέψεως καί τοῦ κηρύγματος τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, παρουσιάζει μία ἀειφορία στόν χῶρο τῶν Ἁγίων. Τόσο διαχρονικά ὅσο καί πολυεπίπεδα ἔχει νά παρουσιάσει πλούσια πνευματικά ἐδέσματα ἀπό τόν βίο καί τήν πολιτεία τους. Ἀπόστολοι, μάρτυρες, ιεράρχες, ὄσιοι, Οἰκογένειες Ἁγίων. Καί στό πλῆθος αὐτό τῶν Ἁγίων, συγκαταριθμεῖται καί μία ὁλόκληρη ἑπταμελής οἰκογένεια, ἡ Ἁγία Οἰκογένεια τῶν Παλαμάδων.¹

Ἡ αὐριανή μνήμη τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ ἀλλά καί ἡ σημερινή παρουσία ὅλων σας ἐδῶ, στήν ἀποστολική πόλη τῆς Βέροιας, δίνει τήν εὐκαιρία νά τονίσουμε ὀρισμένες ὄχι καί τόσο γνωστές πτυχές τῆς ζωῆς τοῦ Ἁγίου, πού συνδέονται μέ τήν πόλη καί τήν περιοχή της.²

---

* Εἰσήγηση στό Διεθνές Ἐπιστημονικό Συνέδριο μέ θέμα: «Ἡ θεολογική καί φιλοσοφική σημασία τοῦ ἔργου τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου Παλαμᾶ ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης» (Θεσσαλονίκη-Βέροια 7-15 Μαρτίου 2012).

1. Σχετικά μέ τίς Οἰκογένειες Ἁγίων βλ. Ἀρχιμ. Γεωργίου Χρυσοστόμου, «Καθημερινή ζωή καί Παύλεια πνευματικότητα στίς ἀκολουθίες τῶν Ἁγίων Οἰκογενειῶν», *Πρακτικά Διεθνοῦς Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου «Ἡ οἰκογένεια: Παύλεια θεολογία καί σύγχρονη θεώρηση»*, [ΙΕ΄ Παύλεια], Βέροια 2009, 321-356.

2. Πρῶτος βιογράφος τοῦ Ἁγίου ὑπῆρξε ὁ μαθητής του Φιλόθεος Κόκκινος, πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως. Βλ. *Βίος Γρηγορίου Παλαμᾶ*, [Πατερικές Ἐκδό-

Ὁ Ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς καί τὰ ἀδέλφια του στή Βέροια

Ἄς δοῦμε ὀρισμένους χρονικούς σταθμούς στή ζωή τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου Παλαμᾶ, πού σχετίζονται μέ τή Βέροια:

- 1296 Γέννηση στήν Κωνσταντινούπολη ἀπό τόν Κωνσταντίνο καί τήν Καλή.
- 1303 Κοίμηση τοῦ πατέρα ὡς μοναχός Κωνστάντιος.
- 1310 Ἀναλαμβάνει πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ὁ βεροιώτης Νήφων. Οἱ Παλαμᾶδες μαθαίνουν γιά τή Βέροια.
- 1314 Ὁ Νήφων ἀνυψώνει σέ Μητρόπολη τή γενέτειρά του Βέροια. Μέ τήν παρουσία τοῦ αὐτοκράτορα Ἀνδρονίκου Β' Παλαιολόγου τελεῖ τὰ ἐγκαίνια τῆς ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ.
- 1316 Ἀναχωρεῖ ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη μέ τούς ἀδελφούς του Θεοδόσιο καί Μακάριο.
- 1324 Χειροτονεῖται πρεσβύτερος στή Θεσσαλονίκη καί ἀναχωρεῖ γιά Βέροια.
- 1325 Ἐγκαταβίωση τοῦ Γρηγορίου στή Σκήτη.
Κοίμηση τῆς μητέρας ὡς μοναχή Καλλονή.
Ἐγκατάσταση τῶν ἀδελφῶν Ἐπιχάριτος καί Θεοδότης σέ γυναικεῖο ἀστικό μοναστήρι τῆς Βέροιας (Παναγία Κυριώτισσα) καί τῶν Θεοδοσίου καί Μακαρίου στή Σκήτη.
Κοίμηση Θεοδοσίου στή Σκήτη.
- 1331 Ἀναχώρηση Γρηγορίου καί Μακαρίου ἀπό τή Βέροια γιά τό Ἅγιον Ὄρος.
- 1340 Κοίμηση Θεοδότης (22 Αὐγούστου).
- 1359 Κοίμηση Γρηγορίου
- 1368 Κωνσταντινούπολη. Ὁ Παλαμᾶς ἀναγνωρίζεται ὡς Ἅγιος.
- 2009 Βέροια. Ἀγιοκατάταξη τῶν μελῶν τῆς Οἰκογένειας τῶν Παλαμᾶδων.

σεις «Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς»], Θεσσαλονίκη 1984. Βλ. καί Μοναχῆς Ὀλυμπιάδος Ντίτορα, *Τό θαῦμα τῆς χάριτος. Ἀφηγηματική βιογραφία τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου Παλαμᾶ τοῦ θαυματουργοῦ*, ἔκδ. Ἱ. Μ. Ἁγίου Ἀθανασίου Ἀγκαθιάς, [Βέροια 2009].

Ὁ Ἅγιος Γρηγόριος Παλαμᾶς στήν τοπική λατρεία

Ἡ λειτουργική τιμή τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ στή Βέροια καί σέ ὀλόκληρη τήν περιοχή της ἦταν καί εἶναι μεγάλη.

Α'

Εἶναι αὐτονόητο ὅτι ἐπίκεντρο τῆς τιμῆς αὐτῆς ἀποτελέσσε ἡ περιώ-
 νυμη Σκήτη Βεροίας, ὁ τόπος τῆς μοναχικῆς ἀσκήσεως τοῦ Ἁγίου Γρη-
 γορίου καί τῶν ἀδελφῶν του Θεοδοσίου καί Μακαρίου. Νά σημειωθεῖ
 ὅτι ἡ Σκήτη τῆς κοιλάδας τοῦ Ἀλιάκμονα, τήν ἐποχή ἐκείνη, κατέστη
 λίκνο τοῦ ἡσυχασμοῦ. Ὑπῆρξε ἕνα συγκρότημα 50 μονῶν καί ἀποτελεῖ
 τήν ἀρχαιότερη ὀργανωμένη μοναχούπολη στήν Ἑλλάδα, μέ μεγάλη
 πνευματική κληρονομιά καί ὑπέροχο φυσικό κάλλος (εἰκ. 1).

Στή Σκήτη σώζεται τό σπήλαιο τῆς ἀσκήσεως τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου
 (εἰκ. 2), καθῶς ἐπίσης καί τό ἀγίασμα πού φέρεται στό ὄνομά του (εἰκ.
 3). Στό καθολικό τῆς Σκήτης θησαυρίζεται εἰκόνα τοῦ 1834 τῶν Ἁγίων
 Διονυσίου τοῦ ἐν Ὀλύμπῳ καί Γρηγορίου Παλαμᾶ (εἰκ. 4). Μέχρι πρὶν
 ἀπό 20 χρόνια, στόν ἀρχιερατικό θρόνο ὑπῆρχε εἰκόνα τοῦ 17^{ου} αἰ. μέ
 ἔνθρονο τόν Ἅγιο Γρηγόριο Παλαμᾶ. Ἡ τοποθέτηση μιᾶς τέτοιας πα-
 ράστασης ἀντί τοῦ Μεγάλου Ἀρχιερέως δέν πρέπει νά μᾶς ξενίζει, διό-
 τι στά μοναστήρια συνηθίζεται νά τοποθετεῖται ἡ εἰκόνα τοῦ Ἁγίου τῆς
 μονῆς. Ἡ εἰκόνα δυστυχῶς χάθηκε.

Ἐπίσης, στό καθολικό θησαυρίζεται καί τεμάχιο ἀπό τό λείψανο τοῦ
 Ἁγίου. Ἡ 14^η Νοεμβρίου καί ἡ Β' Κυριακή τῶν Νηστειῶν τοῦ Πάσχα ἀπο-
 τελοῦν ἡμέρες πανηγύρεως τῆς Σκήτης. Ἡμέρα πανηγύρεως ἀποτελεῖ καί
 ἡ Β' Κυριακή Ματθαίου (μετά τῶν Ἁγίων Πάντων), ὅποτε ἐορτάζεται ἡ
 Σύναξη Πάντων τῶν ἐν τῇ Σκήτῃ Ἁγίων, στούς ὁποίους συγκαταλέγεται
 τόσο ὁ Γρηγόριος, ὅσο καί οἱ ἀδελφοί του, Θεοδόσιος καί Μακάριος³
 (εἰκ. 5).

3. Βλ. Γερασίμου Μοναχοῦ Μικραγιαννανίτου, *Ἀκολουθία τῶν ὁσίων καί δε-
 οφόρων πατέρων ἡμῶν τῶν ἐν τῇ Σκήτῃ τῆς Βερ[ρ]οίας ἀσκητικῶς διαλαμψάντων*,
 Βερ[ρ]οια 1983. Στή συγκεκριμένη ἀκολουθία, ὅπως εἶναι φυσικό, δέν συμπερι-
 λαμβάνονται οἱ Μακάριος καί Θεοδόσιος, δεδομένου ὅτι δέν εἶχε γίνει ἡ ἀγιοκα-
 τάταξή τους, ὅταν συντάχθηκε ἡ ἀκολουθία.

Β'

Στήν ἴδια τήν πόλη τῆς Βέροιας ἡ τιμή τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου ἦταν ἐπίσης μεγάλη, ὅπως φαίνεται ἀπό τίς εἰκονογραφικές παραστάσεις του. Συγκεκριμένα, στόν βυζαντινό ναό τοῦ Ἁγίου Νικολάου Ἄρχοντος Γραμματικοῦ σώζεται τοιχογραφία, χρονολογούμενη στόν 14^ο αἰ. (εἰκ. 6), πού σημαίνει ὅτι στή Βέροια ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς τιμήθηκε ὡς Ἅγιος ἀμέσως μετά τήν κοίμησή του (1359).

Νεότερες παραστάσεις τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου συναντοῦμε καί σέ ἄλλες βυζαντινές ἐκκλησίες τῆς πόλης, ὅπως στήν Ὑπαπαντή Κυριωτίσσης τοῦ 18^{ου} αἰ. (εἰκ. 7). Εἶναι ἀπολύτως φυσικό νά τιμᾶται ὁ Ἅγιος Γρηγόριος στήν Ἐνορία Κυριωτίσσης, διότι -ὅπως ἤδη ἀναφέρθηκε- ἐδῶ μόνασαν οἱ ἀδελφές του Ἐπίχαρις καί Θεοδότη, καθῶς ὁ σημερινός ἐνοριακός ναός ἦταν τό καθολικό μιᾶς ἀστικῆς μονῆς (εἰκ. 8). Προφανῶς ὁ ναός συνδέεται καί μέ τόν ἴδιο τόν Ἅγιο, ὁ ὁποῖος ὄχι μόνο θά ἐπισκεπτόταν τίς ἀδελφές του, ἀλλά καί θά τελοῦσε τή θ. λειτουργία καί ἄλλες ἰ. ἀκολουθίες. Αὐτό ἐνισχύεται καί ἀπό τό γεγονός ὅτι ἡ Κυριωτίσση θρῆσκόταν πολύ κοντά στή νότια πύλη τῆς πόλης, ἐκείνη πού ὀδηγοῦσε πρὸς τόν Ἀλιάκμονα καί, συνεπῶς, πρὸς τή Σκήτη.

Ἐννοεῖται ὅτι σύγχρονες τοιχογραφίες ἢ φορητές εἰκόνες τοῦ Ἁγίου κοσμοῦν πολλές ἐκκλησίες καί μοναστήρια.

Γ'

Ἡ ἴδια τιμή, σέ μικρότερη ἔκταση, παρατηρεῖται καί στήν εὐρύτερη περιοχή, ἐκτός Βεροίας.

Συγκεκριμένα, στήν Ἱερά Μονή Παναγίας Δοβρᾶ ὑπάρχει τεμάχιο τοῦ ἰ. λειψάνου τοῦ Ἁγίου, ὁ ὁποῖος συγκαταλέγεται μεταξύ τῶν προστατῶν Ἁγίων τῆς μονῆς (εἰκ. 9). Μάλιστα, στόν ὑπό ἀνέγερση μεγάλο ναό τοῦ Ἁγίου Λουκᾶ τοῦ ἱατροῦ θά ὑπάρχει παρεκκλήσιο πρὸς τιμή τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου καί τῆς Ἁγίας Οἰκογενείας του.

Στό χωριό Χαρίεσσα, κάτω ἀπό τή Νάουσα, ὁ Ἅγιος τιμᾶται ὡς δεύτερος προστάτης τῆς τοπικῆς ἐνορίας, κάθε χρόνο στίς 14 Νοεμβρίου (εἰκ. 10).

Στόν ἐνοριακό ναό τοῦ χωριοῦ Παλαιός Πρόδρομος ὑπάρχει εἰκόνα τοῦ Ἁγίου, φέρουσα τή χρονολογία 1861 (εἰκ. 11).

Στό ἀρχεῖο τῆς ἐνορίας τοῦ χωριοῦ Μέση σώζεται, σέ παλαιίτυπη ἔκδοση τοῦ 1867, κοινή ἀκολουθία τῶν συνεορταζομένων Ἁγίων Φιλίπ-

που και Γρηγορίου Παλαμά, ψαλλόμενη την 14^η Νοεμβρίου⁴ (εικ. 12).

Ἐκδηλώσεις πρὸς τιμὴ τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου καὶ τῶν Παλαμάδων

Σέ επίπεδο ἄλλων ἐκδηλώσεων, μὴ λατρευτικῶν, πρέπει νά ποῦμε ὅτι στή Βέροια ἐορτάστηκαν δύο σημαντικοί ἐπέτειοι τῆς ζωῆς τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου Παλαμά. Τό 1997 ἐορτάστηκε ἡ ἐπέτειος τῶν 700 ἐτῶν ἀπό τή γέννησή του, ἐνῶ τό 2009 ἡ ἐπέτειος τῶν 650 ἀπό τήν κοίμησή του.⁵

Α'

Ἡ πρώτη ἐπέτειος περιλάμβανε λατρευτικές ἐκδηλώσεις στή Σκήτη καί στήν ἴδια τήν πόλη τῆς Βέροιας, καθώς καί μία Ἡμερίδα ὑπό τόν τίτλο «Ἀσκησις καί Θεώσις. Ἡ ζωή καί ἡ διδασκαλία τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου Παλαμά», πού πραγματοποιήθηκε το Σάββατο 22 Μαρτίου 1997 στήν Ἱερά Μονή Παναγίας Σουμελά. Σέ αὐτήν κλήθηκαν καί συμμετεῖχαν ἀρχιερεῖς, ἄλλοι κληρικοί καί περίπου 200 μοναχοί καί μοναχές ἀπό διάφορα μοναστήρια τῆς Βόρειας Ἑλλάδας.⁶

Β'

Ἡ δεύτερη ἐπέτειος ἐορτάστηκε τό 2009, ὅπως εἶπαμε, μέ τήν εὐκαιρία συμπληρώσεως 650 ἐτῶν ἀπό τήν κοίμησή τοῦ Ἁγίου. Ὁ ἐορτασμός τῆς ἐπετείου αὐτῆς ἀρχισε μέ τό ἐγκόλπιο ἡμερολόγιο τοῦ ἔτους, πού ἀφιερώθηκε, ὅπως ἦταν ἀναμενόμενο, στόν Ἅγιο Γρηγόριο.⁷

Γιά τήν ἴδια ἐπέτειο ἡ Ἱερά Μητρόπολη προέβη στήν παραγωγή ὀπτικοῦ ψήφιακοῦ δίσκου (dvd) διάρκειας 35', τό ὁποῖο κυκλοφορεῖ καί στό διαδίκτυο μέ ἀγγλικούς ὑπότιτλους.⁸

4. Φυλλάδιον περιέχον συναρμολογημένας τάς δύο ἱεράς ἀκολουθίας τοῦ τε ἐνδόξου καί πανευφήμου ἀποστόλου Φιλίππου καί τοῦ ἐν ἁγίοις πατρός ἡμῶν Γρηγορίου ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης τοῦ Παλαμά, ἔκδ. Νικολάου Βαγδαμάλη, ἐν Θεσσαλονίκη 1867.

5. Γιά τό ἔτος κοιμήσεως βλ. Κων/νου Δυοβουνιώτου, «Τό ἔτος τοῦ θανάτου Γρηγορίου τοῦ Παλαμά», Ἐπιστημονική Ἐπετηρίς Θεολογικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν 1(1924), 7 κ.έ.

6. Βλ. σχετικά Παύλειος Λόγος, τχ. 16-17 (Μάρτιος-Ἰούνιος 1997), 20-23.

7. [Ἱερά Μητρόπολις Βεροίας, Ναούσης καί Καμπανίας], Ἐγκόλπιον Ἡμερολόγιον 2009, [Βέροια 2008].

8. Τό ὑλικό τοῦ δίσκου εἶναι διαθέσιμο στήν ἰστοσελίδα. Βλ. <http://www.imkallipetras.gr/?p=165>.

Κατά τή διάρκεια τοῦ ἔτους 2009, ὅπως εἶναι προφανές, πραγματοποιήθηκαν πολλές ἐκδηλώσεις πρὸς τιμὴ τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου. Ἐνδεικτικά ἀναφέρουμε τίς παρακάτω:

Τό Σάββατο 14 Μαρτίου διοργανώθηκε Ἱερατική Ἡμερίδα μέ θέμα: «Ἅγιος Γρηγόριος Παλαμᾶς, κῆρυξ τῆς χάριτος», στήν ὁποία συμμετείχαν ὅλοι οἱ κληρικοί τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως.⁹

Στίς ἀρχές Μαΐου τό ἰ. λείψανο τοῦ Ἁγίου μεταφέρθηκε στή Ρουμανία, συγκεκριμένα στήν πόλη Galați, ὅπου διοργανώθηκαν ἐκδηλώσεις πρὸς τιμὴ τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου Πατελλάρου (1580-1654), ὁπαδοῦ τῆς παλαμικῆς ἡσυχαστικῆς μεθόδου,¹⁰ ὁ ὁποῖος μετέφερε τόν ἡσυχασμό καί τό φιλοκαλλικό πνεῦμα στίς παραδουνάβιες ἡγεμονίες, τή Ρωσία καί τήν Οὐκρανία, ὅπου καί ἐκοιμήθη.¹¹

9. Βλ. σχετικά Παύλειος Λόγος, τχ. 78 (Μάρτιος-Ἀπρίλιος 2009), 28.

10. Γιά τήν παλαμική διδασκαλία βλ. Μοναχοῦ Θεοκλήτου Διονυσιάτου, Ὁ Ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς. Ὁ βίος καί ἡ θεολογία του, ἔκδ. Σπηλιώτη, [Ἀθήνα 2001]. Βλ. καί Γεωργίου Μαντζαρίδου, Παλαμικά, ἔκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1973 καί Jean Meyendorff, Ὁ Ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς καί ἡ ὀρθόδοξη μυστική παράδοση, ἔκδ. Ἀκρίτας, Ἀθήνα 1983.

11. Παρόλα αὐτά, ὁ Πατελλάρος χαρακτηρίστηκε ὡς φιλοδυτικός, μέ βάση τίς πηγές. Περισσότερα γιά τήν ἄποψη αὐτή βλ. Ἀ[θανασίου] Καρ[αθανάση], «Ἀθανάσιος. Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ Γ', Πατελλάρος», Μεγάλη Ὁρθόδοξη Χριστιανική Ἐγκυκλοπαιδεία, τ. 1, ἔκδ. Στρατηγικές Ἐκδόσεις, Ἀθήνα [2010], 297. Κάτι τέτοιο, ὅμως, δέν εἶναι ἀπόλυτο, ἐάν ληφθεῖ ὑπόψη ἡ συμβολή τοῦ ἴδιου στήν ἀνάπτυξη τῆς Ὁρθοδοξίας, γεγονός πού ἀποδεικνύεται καί μέ τήν ἀναγνώρισή του ὡς ἁγίου ἀρχικά τῆς Οὐκρανικῆς καί, ἀργότερα, τῆς Ρουμανικῆς Ἐκκλησίας. Βλ. σχετικά Γερασίμου Μπεκέ, μον., «Ἀγ[ιος] Ἀθανάσιος Πατελ[λ]άρου, ὁ καθιστός ἅγιος στό Χάρκοβο», Παύλειος Λόγος, τχ. 94 (Νοέμβριος-Δεκέμβριος 2011), 20-23. Ἀνάλογα φαινόμενα συναντῶνται σέ ὅλη τήν περίοδο τῆς δουλείας. Ὡς χαρακτηριστικό παράδειγμα ἀναφέρουμε τόν ἅγιο Νικόδημο Ἀγιορείτη. Ὑποστηρίχθηκε ὅτι ἡ ποιμαντική τοῦ Ἐξομολογηταρίου του βασίζεται στή ρωμαιοκαθολική διαστρέβλωση τοῦ Εὐαγγελίου, κάτι πού δέν εἶναι ἀπόλυτα ὀρθό. Βλ. ἀναλυτικά Gheorghios Chrysostomou, «L'esercizio della paternità spirituale nell' "Exomologhitáron" di Nicodemo l'Aghiorita», *La paternità spirituale nella tradizione ortodossa. Atti del XVI convegno ecumenico internazionale de spiritualità ortodossa*, ed. Qiqajon, Bose 2009, 185-186 καί τοῦ ἴδιου, «Ἡ πνευμα-

Τό Σάββατο 13 Ιουνίου διοργανώθηκε Μοναχική Ημερίδα με θέμα: «Ο γυναικείος μοναχισμός», στην οποία συμμετείχαν 150 μοναχές. Η Ημερίδα εντάχθηκε στο πλαίσιο των εκδηλώσεων ΙΕ΄ Παύλεια.¹²

Στό πλαίσιο του έορτασμού της ίδιας έπετείου, πραγματοποιήθηκε και ή άγιοκατάταξη, δηλ. ή αναγνώριση ώς Αγίων της Όρθόδοξης Έκκλησίας, των μελών της Οικογενείας του Αγίου Γρηγορίου Παλαμά. Η όπως άπλά λέμε- της Οικογενείας των Παλαμάδων (είκ. 13).¹³

Σύμφωνα με την έκκλησιαστική τάξη, ό Μητροπολίτης Βεροίας υπέβαλε τή σχετική πρόταση προς την Ίερά Σύνοδο της Έκκλησίας της Ελλάδος. Η πρόταση του Μητροπολίτη συνοδεύθηκε από διάφορα ιστορικά ντοκουμέντα και τίς γνωμοδοτήσεις των καθηγητών της Θεολογικής Σχολής Θεσσαλονίκης κ.κ. Αντωνίου Παπαδοπούλου και Γεωργίου Μαντζαρίδη.

Η θετική απόφαση της Ίερας Συνόδου διαβιβάστηκε στο Οικουμενικό Πατριαρχείο, τό όποιο τελικά προέβη στην έκδοση της Πατριαρχικής Πράξεως, σύμφωνα με την όποία οί γονείς και τά αδέρφια του Αγίου Γρηγορίου Παλαμά συγκαταλέγονται στη χορεία των Αγίων της Όρθόδοξης Έκκλησίας. Η σύναξη τους όρίστηκε να έορτάζεται την πρώτη Κυριακή μετά τή μνήμη του Αγίου Γρηγορίου, δηλαδή την Κυριακή μετά τή 14^η Νοεμβρίου.¹⁴

τική πατρότητα στο «Έξομολογητάριον» Νικοδήμου του Αγιορείτου», ΒΕΛΛΑ. Έπιστημονική Επετηρίδα Ανωτάτης Έκκλησιαστικής Ακαδημίας Βελλάς 5 (2009), 135-136.

12. Για περισσότερα βλ. «Ο γυναικείος μοναχισμός. Σύναξη Μοναζουσών στην Π[α]λ[α]μ[α] Μονή Αγ[ίας] Κυριακής», Παύλειος Λόγος, τχ. 79 (Μάιος-Ιούνιος 2009), 22-23.

13. Την αγιότητα των μελών της οικογένειας των Παλαμάδων μαρτυρεί σαφώς ό Άγιος Φιλόθεος Κόκκινος, πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως. Βλ. Δημητρίου Τσάμη, Φιλοθέου Κωνσταντινουπόλεως του Κοκκίνου άγιολογικά έργα, Α΄ Θεσσαλονικείς Άγιοι, [Θεσσαλονικείς Βυζαντινοί Συγγραφείς 4], έκδ. Κέντρου Βυζαντινών Έρευνών, Θεσσαλονίκη 1985, 423-591. Βλ. και Θεοκλήτου Μοναχού Διονυσιάτου, ό.π., 1-7, 29-32 και 163-165.

14. Σχετικά με τή διαδικασία ανακηρύξεως αγίων βλ. [Άρχιμ.] Γεωργίου Χρυσόστομου, Η αναγνώριση του Μαξίμου Γραικού ώς αγίου και ό καθορισμός κοινής έκκλησιαστικής πράξης αναγνώρισης αγίων από την Όρθόδοξη Έκκλησία, έκδ. Σκουφάς, Άρτα 1989, 5 κ.έ.

Ἡ ἀγιοκατάταξη τῆς Οἰκογένειας τῶν Παλαμάδων πραγματοποιήθηκε στή Βέροια μέ κάθε ἐπισημότητα, προκειμένου νά τιμηθοῦν οἱ νέοι τοπικοί Ἅγιοι. Συγκεκριμένα, τήν Παρασκευή 18 καί τό Σάββατο 19 Δεκεμβρίου 2009 πραγματοποιήθηκε Ἐπιστημονικό Συνέδριο. Τήν ἐπομένη, Κυριακή 20 Δεκεμβρίου, στόν Ἱερό Καθεδρικό Ναό Ἁγίου Ἀντωνίου Βεροίας, πραγματοποιήθηκε ἡ ἐκκλησιαστική τελετή ἀγιοκατατάξεως, προεξάρχοντος τοῦ Μακαριωτάτου Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καί πάσης Ἑλλάδος κ. Ἱερωνύμου, μέ τήν παρουσία τοῦ ἐκπροσώπου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καί πολλῶν ἄλλων ἀρχιερέων ἀπό τήν Ἑλλάδα καί τό Ἐξωτερικό.¹⁵

Νά σημειωθεῖ ὅτι στήν Ἱερά Μητρόπολή μας ὑπηρετοῦν ἕνας ἀρχιμανδρίτης μέ τό ὄνομα «Γρηγόριος»,¹⁶ δύο ἀρχιμανδρίτες μέ τό ὄνομα «Παλαμᾶς»¹⁷ καί ἕνας διάκονος μέ τό ὄνομα «Θεοδόσιος».¹⁸ Ἀσφαλῶς, στίς προθέσεις τοῦ Μητροπολίτου μας εἶναι ἡ ὀνοματοδοσία καί ἄλλων μοναχῶν, ἀνδρῶν καί γυναικῶν, μέ τά ὀνόματα καί τῶν λοιπῶν μελῶν τῆς Ἁγίας Οἰκογένειας τῶν Παλαμάδων.

Τέλος, θά ἤθελα νά ἐπισημάνω ὅτι ἡ σημερινή ἐκδήλωση μέ τήν ὑψηλή παρουσία τῶν ἐκλεκτῶν συνέδρων ἀποτελεῖ, γιά τήν τοπική μας Ἐκκλησία, μία ἀκόμη εὐκαιρία νά τιμήσουμε τούς τοπικούς Ἅγιοις μέ προεξάρχοντα τόν μέγαλο Πατέρα μας Ἅγιο Γρηγόριο Παλαμᾶ. Γι' αὐτό καί σᾶς εὐχαριστοῦμε θερμά, διότι συμπεριλάβατε τήν πόλη καί τήν Ἱερά Μητρόπολή μας στό πρόγραμμα τοῦ Διεθνoῦς αὐτοῦ Συνεδρίου.

Μητροπολίτης

Κίτρος, Κατερίνης καί Πλαταμῶνος ΓΕΩΡΓΙΟΣ

Καθηγητής Α.Ε.Α. Θεσσαλονίκης

15. Ἀναλυτικά γιά τίς ἐκδηλώσεις βλ. *Παύλειος Λόγος*, τχ. 82 (Νοέμβριος-Δεκέμβριος 2009), 16-25.

16. Ἀρχιμ. Γρηγόριος Σοφός, ἱεροκήρυκας. Βλ. *Δίπτυχα τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος*, ἔκδ. Ἀποστολική Διακονία, [Ἀθήνα 2004], 447.

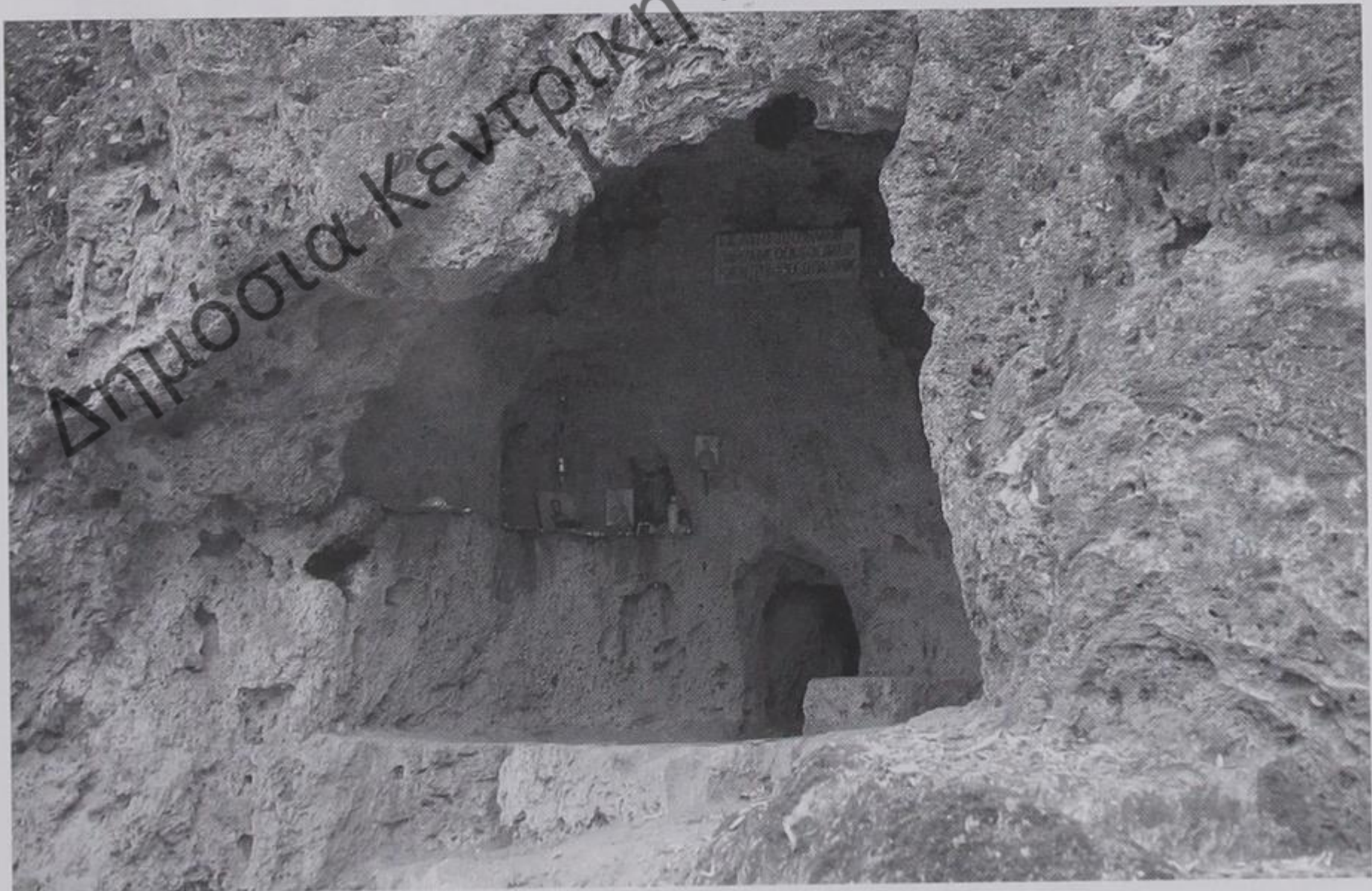
17. Ἀρχιμ. Παλαμᾶς Τσιλιπάκος, ἐφημέριος Ἱεροῦ Ναοῦ Ἁγίου Νικολάου Ἀνατολικοῦ καί Ἀρχιμ. Παλαμᾶς Κυριλλίδης, ἡγουμενεύων τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Γενεσίου Θεοτόκου Καλλιπέτρας. Βλ. *Δίπτυχα τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος*, ἔκδ. Ἀποστολική Διακονία, [Ἀθήνα 2011], 460.

18. Ἱεροδιάκ. Θεοδόσιος (κατά κόσμον Ἄγγελος) Ἑρμίδης, ἀδελφός τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Γενεσίου Θεοτόκου Καλλιπέτρας.

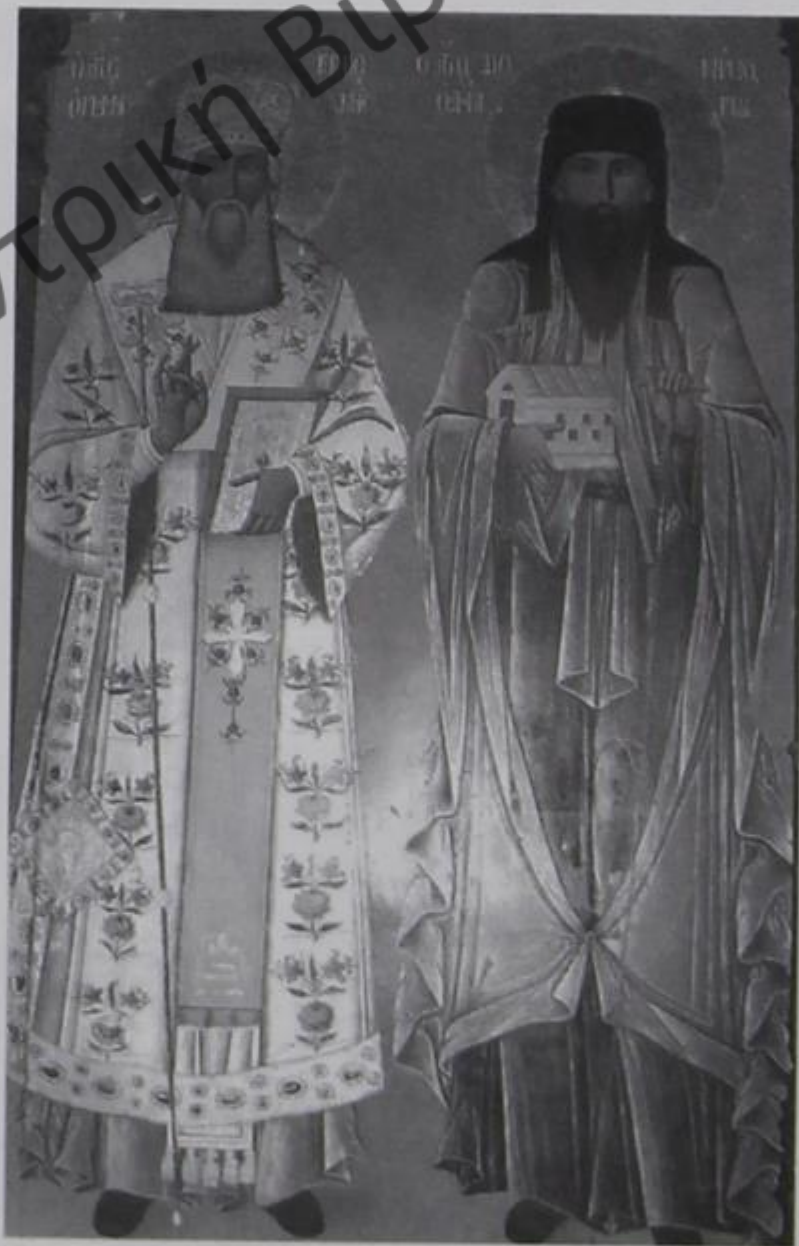
Εικ. 1. Σκήτη Βεροίας. Ἡ ἀρχαιότερη ὁργανωμένη μοναχούπολη στὴν Ἑλλάδα, μὲ μεγάλη πνευματικὴ κληρονομιά καὶ ὑπέροχο φυσικὸ κάλλος.

Εικ. 2. Τὸ σπήλαιο ἀσκήσεως τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου στὴ Σκήτη Βεροίας.

Είχ. 3. Τὸ ἁγίασμα πὸν φέρεται στὸ ὄνομα τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου Παλαμᾶ στὴν περιοχή τῆς Σκήτης Βεροίας.

Είχ. 4. Εἰκόνα τοῦ 1834 τῶν Ἁγίων Διονυσίου τοῦ ἐν Ὀλύμπῳ καὶ Γρηγορίου Παλαμᾶ στὸ τέμπλο τοῦ Καθολικοῦ τῆς Σκήτης Βεροίας.

Είχ. 5. Σύναξη Πάντων τῶν ἐν τῇ Σκήτῃ Ἁγίων. Διακρίνονται οἱ Γρηγόριος Παλαμᾶς καὶ οἱ ἀδελφοί του, Θεοδόσιος καὶ Μακάριος. Σύγχρονη φορητὴ εἰκόνα στὸ Καθολικὸ τῆς Σκήτης Βεροίας.

Είχ. 6. Τοιχογραφία στο ναό
του Ἁγίου Νικολάου Ἀρχοντος
Γορμασιτικοῦ Βεροίας (14ος αἰ.).

Είχ. 7. Τοιχογραφία στο ναό Ὑπαπαντῆ
Κυριωτίσσης Βεροίας (18ος αἰ.)

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

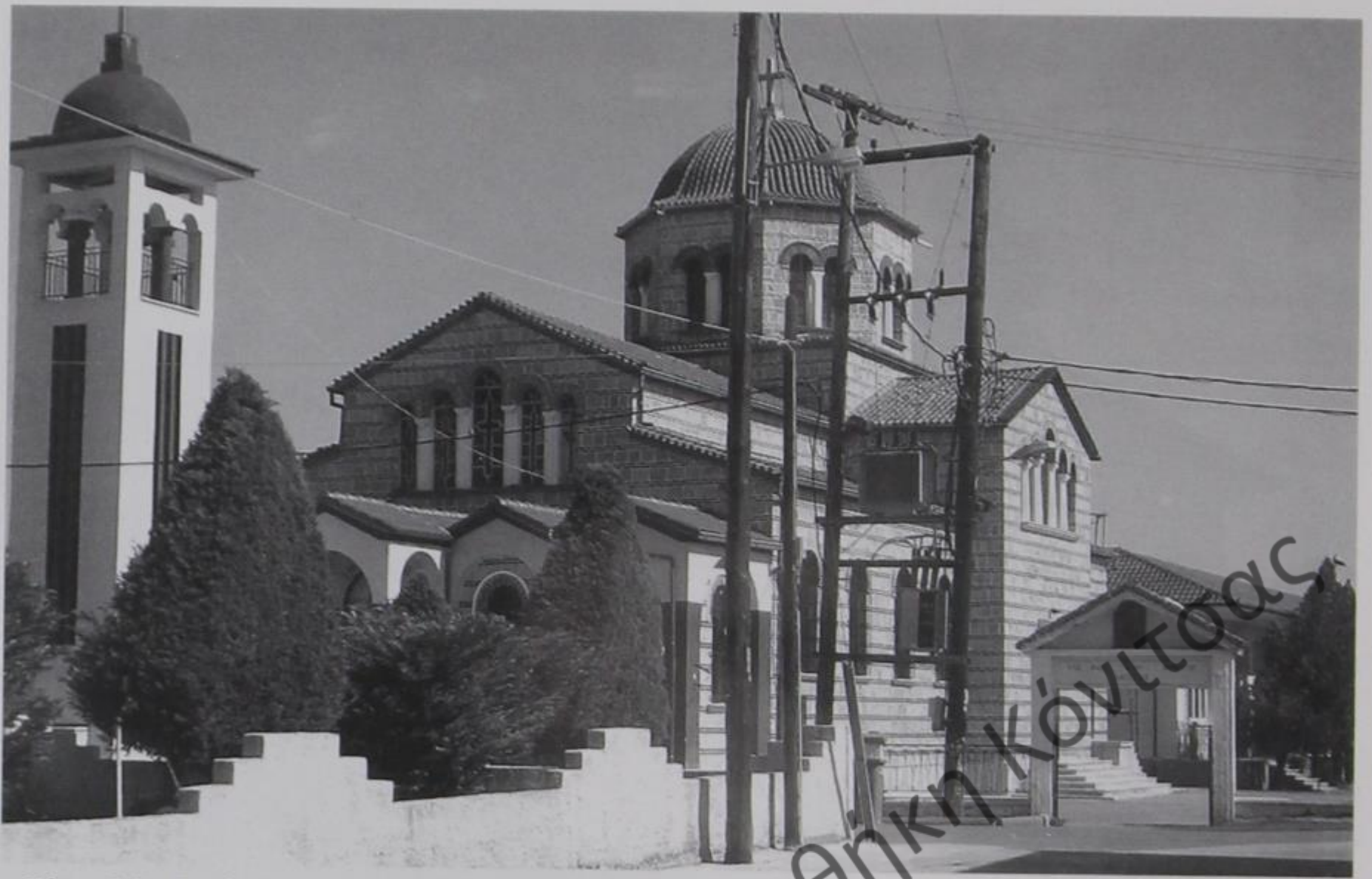

Εικ. 8. Τετρός Ναός Κυριαστήσης Βερούας. Έδω μάλιστα οι αδελφές του Αγίου Γεωργίου Παλαμά, Επίσκοποι Θεοδόση.

Εικ. 9. Τετρός του Ι. Λαυφάνου του Αγίου Γεωργίου Παλαμά στην Τετρή Μονή Παναγίας Δοξιάς.

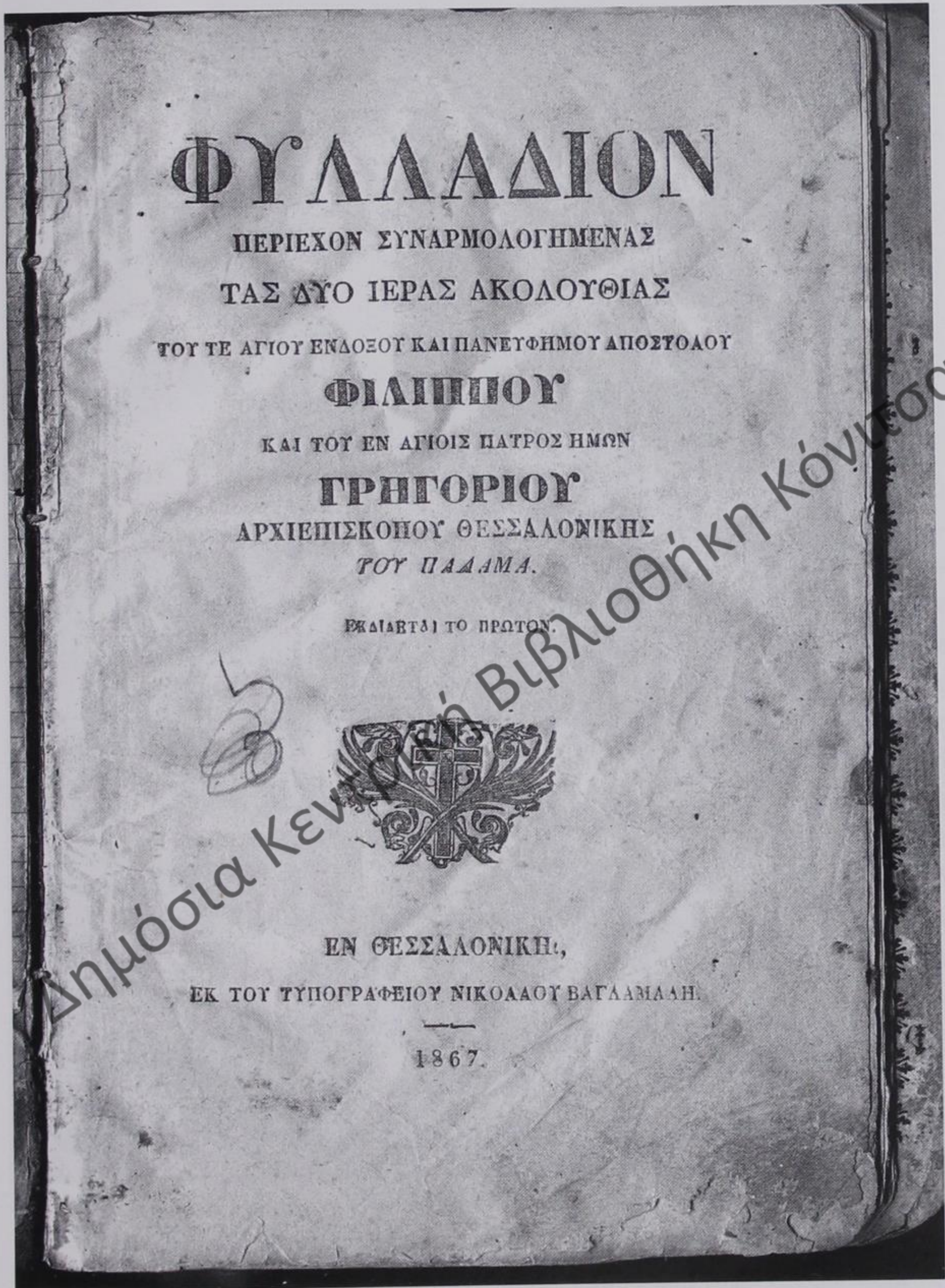
Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Εἰκ. 10. Στὸ χωριὸ Χαρίεσσα Ναούσης ὁ Ἅγιος Γρηγόριος Παλαμᾶς τιμᾶται ὡς δεύτερος προστάτης τῆς τοπικῆς ἐνορίας.

Εἰκ. 11. Μεταβυζαντινὴ εἰκόνα στὸ χωριὸ Παλαιὸς Πρόδρομος (1861).

Είχ. 12. Παλαιύτυπη έκδοση κοινῆς ἀκολουθίας τῶν συνεορταζομένων στις 14 Νοεμβρίου Ἀγίων Φιλίππου καὶ Γρηγορίου Παλαμᾶ (1867).

Είχ. 13. Ἡ Ἁγία Οἰκογένεια τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου Παλαμᾶ.
Σύγχρονη φορητὴ εἰκόνα στὴν Ἱερά Μονὴ Παναγίας Δοβραῖ.

ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ
ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΜΑΞΙΜΟΣ

Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΡΟΣΦΟΡΑ ΤΩΝ ΤΡΙΩΝ ΙΕΡΑΡΧΩΝ ΩΣ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟ ΚΑΙ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΜΕΓΕΘΟΣ

Στὴν ἀρχὴ τοῦ σχετικοῦ μὲ τὴν «Θεολογία τῆς Ἀπελευθερώσεως», ἔργο του ὁ G. Gutiérrez, ἓνας ρωμαιοκαθολικὸς Ἐπίσκοπος ποὺ καθαιρέθηκε γιὰ τὶς ἀπόψεις του, ἰσχυρίζεται σκωπτικὰ ὅτι οἱ Θεολόγοι ἀσχολοῦνται μὲ θέματα ποὺ δὲν ἀπασχολοῦν κανέναν ἄλλον καὶ ἀπαντοῦν σὲ ἐρωτήματα ποὺ ἀφοροῦν μόνο ἐκείνους! Χωρὶς νὰ συμμεριζόμεσθε ὅπωςδήποτε τὴν ἀποψη τοῦ Μπρφ, ἡ ὁποία ἀφορᾷ τοὺς ἀκαδημαϊκοὺς θεολόγους, αὐτὴ ἀσφαλῶς δὲν ἰσχύει γιὰ τοὺς Τρεῖς Ἱεράρχες. Οἱ Τρεῖς Ἱεράρχες δὲν ὑπῆρξαν ἀκαδημαϊκοὶ θεολόγοι, ὅπως ἄλλωστε καὶ ὅλοι οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ βιωματικοὶ Θεολόγοι ποὺ ἔζησαν τὴ θεία ἀποκάλυψη μέσα ἀπὸ τὴ βαθειὰ σχέση τους μὲ τὸ Θεό, μὲ ἀποτέλεσμα ἡ θεολογία τους νὰ μὴν περιορίζεται σὲ θεωρητικὲς διατυπώσεις, ἀλλὰ νὰ ἔχει ζωντάνια, δύναμη καὶ νὰ ἀπαντᾷ, ἀκριβῶς, στὰ ἐρωτήματα, τὶς ἀγωνίες, τοὺς προβληματισμοὺς καὶ τὰ πραγματικὰ προβλήματα τῶν ἀνθρώπων σὲ κάθε χρόνο καὶ ἐποχὴ!

Ὅταν πρέπει κάποιος νὰ καταπιαστεῖ μὲ πνεύματα, βιογραφίες, συγγράμματα καὶ ἀπόψεις, διδασκαλίες, ἔργα καὶ προσφορὰ στὴν ἀνθρωπότητα, ἀνθρώπων τοῦ μεγαλείου τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν, σιωπᾷ καταρχὴν καὶ πέφτει σὲ περισυλλογὴ, ἀπὸ δέος, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἀντικει-

---

* Τὸ κείμενο αὐτὸ ἀποτελεῖ τὴν πανηγυρικὴ ὁμιλία ποὺ ἐκφωνήθηκε κατὰ τὴν ἑορτὴ τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν στὴν αἴθουσα τελετῶν τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων, τὴν Παρασκευὴ 30 Ἰανουαρίου 2015.

μενική δυσκολία να διεξέλθει ἔστω καὶ ἀκροδιγῶς, νὰ προσεγγίσει ἔστω καὶ κατὰ τι τὸ περιεχόμενο τῆς ζωῆς καὶ τὸ μεγαλεῖο τῆς λάμψης τῶν μεγίστων αὐτῶν φωστήρων! Ἡ βιογραφία ἐκάστου τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν εἶναι κάτι τὸ συναρπαστικό, ποὺ συνεπαίρνει κυριολεκτικὰ τὸ μελετητὴ ποὺ δοκιμάζει νὰ ἐντρυφήσει στὴν πολυδαίδαλη διαδρομὴ τῆς ζωῆς τους! Πρόκειται γιὰ πρόσωπα, τῶν ὁποίων ἀκόμα καὶ ἡ κατὰ κόσμον ἐμπειρία ἢ οἱ ἐμπειρίες ξεπερνοῦν κατὰ πολὺ τὰ κοινὰ δεδομένα. Πρόκειται γιὰ ἀνθρώπους σὰν καὶ ἐμᾶς, γήινους, πραγματικούς, τῶν ὁποίων ὅμως ὁ ἀγώνας καὶ ἡ ἀγωνία γιὰ τὸ ἀνθρώπινο πρόσωπο, τὴν ἀνθρώπινη ζωὴ, τὴν ἀνθρώπινη ἀξιοπρέπεια, τὴν ἀνθρώπινη κοινωνία ἔφτασε στὶς ἀκρόρειες πανανθρωπίνων καὶ παγκοσμίων διαστάσεων, γι' αὐτὸ καὶ τὸ ἀποτέλεσμα αὐτοῦ τοῦ ἀγώνα, ἀρτυμένο μὲ τὴ Χάρη τοῦ Θεοῦ, συνεχίζει νὰ ἔχει πανανθρώπινη καὶ παγκόσμια ἀξία, πνευματικὴ καὶ πρακτικὴ! Ὁ λόγος εἶναι γιὰ πρόσωπα - καὶ ἐπιμένουμε στὸν ὄρο πρόσωπο - ποὺ ζοῦν καὶ δραστηριοποιοῦνται περίπου τὴν ἴδια ἐποχὴ, ἀφοῦ ὁ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος γεννιέται τὸ 329 μ.Χ., ὁ Μέγας Βασίλειος τὸ 330 μ.χ. καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος πιθανὸν τὸ 349 μ.Χ.

Τὸ περιβάλλον, στὸ ὁποῖο ζοῦν ἔχει τὰ χαρακτηριστικὰ μιᾶς ἐποχῆς ταραγμένης, μὲ τεράστιες καὶ συνεχεῖς ἀλλαγές στὸν πολιτικὸ καὶ γεωστρατηγικὸ χάρτη, μὲ ἐναλλαγές στὴν ἐξουσία, περιβάλλον στὸ ὁποῖο συνυπάρχουν λαοί, θρησκείες, φιλοσοφικὰ ρεύματα, ἀντιλήψεις, ἀλλὰ καὶ ἀντιπαραθέσεις σημαντικὲς μὲ φιλοσοφικό, θεολογικὸ καὶ κοινωνικὸ περιεχόμενο. Θὰ πρέπει νὰ λάβουμε, βεβαίως, ὑπόψη ὅτι τὴν ἐποχὴ ἐκείνη οἱ συνθῆκες ζωῆς εἶναι πολὺ δύσκολες, οἱ πόλεμοι συνεχεῖς, ἡ ἀνέχεια μεγάλη, ἰδιαίτερος ὅταν ἐνσκήψει κάποιος λιμὸς (πεῖνα), ἢ κάποια λοιμικὴ νόσος ποὺ ἀποδεκατίζει λαούς, ὅπως καὶ σὲ περιόδους ποὺ ἐπιβάλλονται βαριές φορολογίες ἢ ἀκόμα σὲ περιόδους γενικευμένης πολιτικοοικονομικῆς ἀκαταστασίας, ποὺ δὲν εἶναι σπάνιες. Ἐπίσης, πρέπει νὰ λάβουμε ὑπόψη μας τὸ μέγεθος τῆς Αὐτοκρατορίας, ἐκείνη τὴν ἐποχὴ, ποὺ εἶναι κάτι τὸ ἀσύλληπτο ἀκόμα καὶ γιὰ τὰ σημερινὰ δεδομένα, ἐφόσον, μὲ διαφορετικὲς διοικητικὲς μορφές ἀνὰ περιόδους, ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ μιὰ Αὐτοκρατορία ποὺ ἔχει ὄρια στὴ Μεγάλῃ Βρετανία, τὴ Γερμανία, τὸ Βόρειο Ἰλλυρικόν, τὴν Ἀνατολία, τὴν Περσία, τὴ Βόρεια Ἀφρική, τὴν Ἰσπανία! Τὰ ὄρια δυνατοτήτων ἐπιρροῆς καὶ παρεμβάσεων ἐκείνη τὴν ἐποχὴ εἶναι δυσαναλόγως μεγάλα σὲ σχέση μὲ τὶς διαθέσιμες τεχνολογικὲς δυνατότητες! Τὸ πολιτικὸ καὶ πολιτιστικὸ μοντέλο οἰκουμενικόν, ἂν καὶ ἐθνικά, τοπικά

ἢ ἐδιμοτυπικὰ διασπασμένο.

Ἡ χριστιανικὴ πίστις τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἔχει βγεῖ ἀπὸ τὴν περίοδο τῶν διωγμῶν, μὲ ἐξαιρέσει τὴν ἐποχὴ ποὺ γίνεται Αὐγουστος ὁ Ἰουλιανός, ὁ ἐπιλεγόμενος καὶ Παραβάτης. Οἱ χριστιανοὶ ἔχουν πλέον τὴ δυνα-τότητα νὰ ἀσκοῦν τὴν πίστιν τους ἐλεύθερα, νὰ καταλαμβάνουν δη-μόσια ἀξιώματα, νὰ ἔχουν δημόσια λατρεία, γενικότερα ἀπολαμβάνουν ἐλευθερίες, ποὺ πρὶν τὸ Μέγα Κωνσταντῖνο ἦταν ἀδιανόητες! Ἔτσι, ἡ χριστιανικὴ πίστις γνωρίζει εὐρεῖα διάδοσις, ταυτόχρονα ὅμως, οἱ νεο-φώτιστοι χριστιανοὶ ἀντιμετωπίζουν τεράστια προβλήματα, ἐξαιτίας τῆς δυσκολίας διατύπωσης τῆς διδασκαλίας τῆς πίστεώς τους μὲ τρό-πο ποὺ νὰ μὴν ἐπιδέχεται λανθασμένη ἐρμηνεία. Τὸ πρόβλημα γίνεται τε-ράστιο μὲ τὴν ἐξάπλωσις τοῦ χριστιανισμοῦ σὲ χώρους ποὺ οἱ φιλοσο-φικὲς σχολὲς καὶ δοξασίαι ἀσκοῦν ἀκόμα ἐπίδρασις ἐπὶ τὴν διαμόρφωσιν τῆς σκέψεως καὶ τῶν ἐννοιῶν, διότι δὲν λείπουν ἐκεῖνοι ποὺ προσπαθοῦν νὰ ἐρμηνεύσουν τὰ θεολογικὰ ζητήματα μὲ φιλοσοφικὰς μεθόδους, γεγονὸς ποὺ ὀδηγεῖ σὲ φοβερὰς θεολογικὰς ἀντιπαραθέσεις, σχίσματα, αἵρέσεις, σχολὰς, ἐνδοεκκλησιαστικὰς ἔριδας, ποὺ θὰ τραυματίζουν τὴν ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὶς σχέσεις τῶν χριστιανῶν μεταξὺ τους καὶ μὲ τὸ περιβάλλον τους γιὰ αἰῶνες!

Σὲ τέτοιες λοιπὸν συνθῆκες ἀνατράφηκαν καὶ ἀνδρώθησαν οἱ μέ-γιστοι φωστῆρες τῆς Ἐκκλησίας, οἱ Τρεῖς Ἱεράρχες, τῶν ὁποίων τὰ πνεύ-ματα σφυρηλατήθησαν στὸ ἀμόνι τῆς ἑλληνικῆς παιδείας, τῆς πνευ-ματικῆς ἀναζήτησις, τῆς ἀσκητικῆς μόνωσης, τῆς ἀγιογραφικῆς μελέ-της, τῆς ἀνάγνωσις τῆς μέχρι τότε ἀγιοπατερικῆς παράδοσις, τῆς προ-σωπικῆς ἀναζήτησις μέχρι τελικῆς πτώσις, τῆς ἀνάληψις διοικητικῶν ἐκκλησιαστικῶν καθηκόντων ὑψίστου ἐπιπέδου, τῆς ἀναδοχῆς κοινωνι-κῆς εὐθύνης σὲ κάθε ἐπίπεδο ἀνθρωπίνων δραστηριοτήτων. Ἡ ἱστορία, ἡ ἀνθρωπότητα, ὁ οὐρανὸς ζητοῦσαν πνεύματα ἱκανὰ νὰ ἀνταποκριθοῦν σὲ τὶς συνθῆκες ἐκεῖνες τὶς κοχλάζουσες, τὶς αἰτούμενες διαυγὲς φῶς γιὰ ἀνάγνωσις, διάκρισις καὶ σύνθεσις, γνώσις ἀληθινὴ καὶ γλῶσσα νὰ τὴ δια-τυπῶναι μὲ ἀκρίβεια καὶ σαφήνεια, ὥστε νὰ ἀρχίσει μιὰ πορεία θεο-κοινωνίας, ποὺ δυστυχῶς ἔκτοτε δὲν ἔπαυσε νὰ σκοντάφτει σὲ τὶς μικρό-ψυχες πτωτικὰς ἐπιλογὰς τοῦ ἀνθρώπου, ποὺ ἐμποδίζουν τὴν ἀνύψωσιν τοῦ ἀπὸ ἰδιώτη - ἄτομο σὲ κοινωνία προσώπων.

Δὲν θὰ ἦταν λάθος νὰ ἐκφράσουμε τὸ μέγεθος αὐτῶν τῶν προσώπων μὲ τὴν ἐκφρασις: Οἱ Τρεῖς Ἱεράρχες ἦταν ἡ ἀπάντησις καὶ τὸ δῶρο τοῦ

οὐρανοῦ στὶς ἀνάγκες τῆς ἀνθρωπότητας ἐκείνης τῆς ἐποχῆς καὶ κάθε ἐποχῆς! Ἀλλὰ ἐπίσης: Οἱ Τρεῖς Ἱεράρχες ἦταν ἡ ἀπάντηση τῆς ἀνθρωπότητας στὴν κλήση τοῦ οὐρανοῦ γιὰ μετοχή στὸ σχέδιο τῆς θείας οἰκονομίας, γιὰ τὴ μετοχή δηλαδὴ ἀνθρώπου καὶ κόσμου σὲ ὅ,τι θεϊκὸ μπορεῖ ἡ κτιστὴ φύση νὰ μετέχει, καὶ τὴν ἀκτινοβολήσῃ του σὲ κάθε ἔκφραση τῆς ζωῆς!

Τὸ θέμα ποὺ ἐπελέγη γιὰ τὴ σημερινὴ ἐκδήλωση καὶ παρουσίαση τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν, μὲ ἀφορμὴ τὸ κοινὸ τους ἑορτασμὸ ἀπὸ τὴν ὀρθόδοξη Ἐκκλησία καὶ τὴν τιμὴ τους ὡς προστατῶν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων, ἔλαβε τὴ διατύπωση: «Ἡ κοινωνικὴ προσφορὰ τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν ὡς πνευματικὸ καὶ παιδαγωγικὸ μέγεθος» μὲ συγκεκριμένο σκοπὸ.

Ἄφενὸς μὲν οἱ Τρεῖς Ἱεράρχες διαμόρφωσαν μιὰ ἀντίληψη περὶ κοινωνίας καὶ κοινωνικῆς προσφορᾶς μέσα ἀπὸ τὶς πνευματικὲς τους ἐμπειρίες καὶ σὲ συνέπεια μὲ τὶς θεολογικὲς τους ἀπόψεις, ἀφετέρου ἡ ἴδια ἡ προσφορὰ τους ἀποτελεῖ τὴν πρακτικὴ ἔκφραση πνευματικοῦ γεγονότος, τοῦ βιώματος δηλαδὴ τῆς πρόσληψης τῆς ἐνέργειας τῆς Ἁγίας Τριάδος, ποὺ μετασχηματίζεται σὲ ἔργο ἀγάπης, τὸ ὁποῖο κοινωνεῖται στὸ περιβάλλον τους, ἀνθρώπους καὶ κόσμο. Ἡ παιδαγωγικὴ ἀξία αὐτῆς τῆς πνευματικῆς διεργασίας, μὲ τὶς συγκεκριμένους πρακτικὲς ἐκφάνσεις, εἶναι καθολικῆς σημασίας γιὰ τὴν ποιότητα ζωῆς τοῦ κάθε ἀνθρώπου, τοῦ κάθε προσώπου, τῆς κοινωνίας τῶν προσώπων! Ἡ ἀξία αὐτὴ, ἐπίσης, ἔχει χαρακτῆρα οἰκουμενικὸ, ἀγκαλιάζει ὅλη τὴν οἰκουμένη, ἀπαντᾷ στὰ ἐρωτήματα, τὶς ἀγωνίες καὶ τὶς ἀνάγκες κάθε ἐποχῆς καὶ κάθε τόπου ἐπὶ τῆς γῆς, ὄχι ἀορίστως ἀλλὰ ἐδῶ καὶ τώρα! Γιὰ τὸ λόγο αὐτό, οἱ Τρεῖς Ἱεράρχες δὲν εἶναι ἀπλῶς προστατῆς τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων, ἀλλὰ εἶναι καὶ ὀνομάζονται διδάσκαλοι οἰκουμενικοί!

Σὲ τί συνίσταται ἡ κοινωνικὴ προσφορὰ τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν; Θὰ ἀπαντοῦσε κάποιος στὸ ὅτι φρόντισαν γιὰ τὴν παιδεία, γιὰ τὴν ὑγεία, γιὰ τὴν περίθαλψη ἀπόρων, ἀσθενῶν, ὀρφανῶν, χηρῶν, γιὰ τὴ διατροφή πεινασμένων, γιὰ τὴν ἀνακούφιση ὅλων τῶν ἐμπεριστάτων, ποὺ μπόρεσαν νὰ συμπεριλάβουν στὸ κοινωνικὸ τους προνοιακὸ πρόγραμμα. Αὐτό, βεβαίως, οὔτε λάθος εἶναι οὔτε ψέμα! Ὁ Μέγας Βασίλειος φρόντισε πρωτοποριακὰ γιὰ ὅλες τὶς ὁμάδες ἐμπεριστάτων τῆς περιοχῆς δικαιοδοσίας του, ἰδρύοντας πτωχοκομεῖα, συσσίτια, ὀρφανοτροφεία, σχολεῖα καὶ πανεπιστήμιο, ἀλλὰ φροντίζοντας, ἐπίσης, καὶ συνολικὰ γιὰ τὶς ἀνάγκες τῶν ἀνθρώπων, τοῦ ποιμνίου του καὶ τῶν συμπολιτῶν

του, μὴ κάνοντας διάκριση στὶς παροχὲς βοήθειας καὶ εὐκαιριῶν μεταξὺ χριστιανῶν, ἰουδαίων καὶ ἐθνικῶν! Ὑποστηρίζεται δικαίως πὼς τὸ πρῶτο ἀνοιχτὸ σὲ ὅλους σύστημα νοσηλείας καὶ περίθαλψης, ἀλλὰ καὶ προνοιακῆς ὑποστήριξης, παρουσιάστηκε καὶ ὀργανώθηκε σὲ τέτοιο βαθμὸ καὶ χωρὶς διακρίσεις, ἀπὸ τὸ Μέγα Βασίλειο ἀρχικά, καὶ τοὺς Τρεῖς Ἱεράρχες συνολικά, καθόσον ὁ μὲν Γρηγόριος ἦταν ἐπιστήθιος φίλος καὶ συνομήλικος τοῦ Βασιλείου, ἐφήρμοσε δὲ κατὰ τὸ δυνατὸν τὴ φιλανθρωπία στὴν ἴδια τὴ Βασιλεύουσα, ὡς Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, ὀργανώνοντας ἀρχικά τὴν περίθαλψη τῶν διωγμένων ὀρθοδόξων καὶ γενικεύοντας σὺν τῷ χρόνῳ τὸ προνοιακὸ του πρόγραμμα. Ὁ δὲ Ἰωάννης Χρυσόστομος ἦταν, τόσο στὴν Ἀντιόχεια ὡς πρεσβύτερος, ὅσα καὶ στὴν Κωνσταντινούπολη ὡς Πατριάρχης, ἐπικεφαλῆς τεράστιας φιλανθρωπικῆς καὶ προνοιακῆς κοινωνικῆς δράσης.

Ὅμως, ἡ ἀνωτέρω διατύπωση ἀδικεῖ πολὺ τὴν προσφορὰ τῶν μεγάλων φωστήρων τῆς Ἐκκλησίας, διότι δὲν ἀνταποκρίνεται οὔτε κατ' ἐλάχιστο στὸ πνευματικὸ εὖρος τοῦ πνευματικοῦ τους βιώματος, ποὺ ἀποτελεῖ τὴ βάση καὶ τὸ θεμέλιο τῆς κοινωνικῆς τους δραστηριοποίησης καὶ προσφορᾶς, οὔτε ὅμως καὶ στὸ βάθος τῆς παιδαγωγικῆς τους παρέμβασης, ἡ ὁποία δὲν ἀφορᾶ τόσο στὴν ἀπόκτηση ἐγκυκλοπαιδικῶν γνώσεων, ἀλλὰ κυρίως στὴ δόμησή τοῦ ἀνθρώπου, ὡς πρόσωπο καὶ μάλιστα ὡς πρόσωπο φωτισμένο, ἁγιασμένο καὶ ἐν τέλει κοινωνία προσώπων καὶ κοινωνία ἁγίων!

Ἡ κοινωνικὴ δράση καὶ προσφορὰ τῶν Ἁγίων Πατέρων δὲν ἦταν σὲ καμιὰ περίπτωση ἀκτιβιστική! Δὲν ἦταν μιὰ ἀκόμα κοινωνικὴ παρέμβαση! Δὲν ἦταν κανὼν βοήθεια ἀνθρωπιστική, ὅπως τὴν κατανοεῖ ὁ δυτικὸς ἀνθρωπισμός! Ἦταν μιὰ πράξη βαθιὰ πνευματική, ἑναρμονισμένη μὲ τὸν πνευματικὸ ἀγώνα γιὰ τὴν ἐνότητα τοῦ ἀνθρωπίνου ὄντος μὲ Ἐκεῖνον ποὺ ὀνομάζεται ὁ Ὄν! Εἶναι ἀπάντηση στὴν κλήση γιὰ αὐτὴν τὴν ἐνότητα! Εἶναι ἡ ἀδήριτη ἀνάγκη θεοκοινωνίας ποὺ μεταμορφώνει τὰ πάντα! Τὰ πρόσωπα καὶ τὶς σχέσεις τους, τὰ πράγματα καὶ τὴ σχέση μαζί τους! Ἡ ἀξία τοῦ ἀνθρωπίνου προσώπου εἶναι ἄλλο ζήτημα ἀπὸ τὸ ἄτομο καὶ τὰ δικαιώματά του! Καὶ τὸ ἀνθρώπινο πρόσωπο ὑπάρχει στὴν ἐνότητα καὶ τὴν κοινωνία, στὴ σχέση καὶ τὴ μετοχὴ στὸ ὄντως ὄν, στὸ εἶναι Ἐκεῖνου ποὺ ἀποκαλύπτεται λέγοντας, «Ἐγὼ εἰμὶ ὁ Ὄν», ποὺ εἶναι καὶ ἡ πηγὴ τῆς ὑπαρξῆς του καὶ ἡ πηγὴ τῆς ζωῆς του! Σὲ κανένα ἔργο τους οἱ Τρεῖς Ἱεράρχες, ἀλλὰ καὶ γενικότερα οἱ Ἅγιοι Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, δὲν

ὁμιλοῦν γιὰ φιλανθρωπία, χωρὶς νὰ τὴ συνδέουν μὲ τὴ διδασκαλία γιὰ τὸ Θεὸ καὶ τὴ σχέση μὲ Ἐκεῖνον, μὲ τὴ μετάνοια, μὲ τὴν κοινωνία τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, μὲ τὴ ζωὴ στὸ σῶμα τῆς Ἐκκλησίας, μὲ τὴ μεταμορφωτικὴ ἐν τέλει σχέση μὲ τὸν Ἰησοῦ Χριστό. Καὶ αὐτὴ ἡ σχέση χρειάζεται καὶ τοὺς δύο: Θεὸ καὶ ἄνθρωπο, δηλαδὴ συνέργεια Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου. Γράφει σὲ μιὰ μελέτη του ὁ νῦν Ἀρχιεπίσκοπος Ἀμερικῆς κ. Δημήτριος: «Ἀπὸ τὴν ἀρχὴ μέχρι τὸ τέλος τῆς ἐξηγητικῆς του ἐργασίας ὁ Χρυσόστομος κυριαρχεῖται ἀπὸ τὴ διακαὴ ἐπιθυμία νὰ διατηρήσει ἐνεργὸ τὴν ἀρχὴ τῆς συνεργείας... εἶναι φανερὴ ἡ ταυτόχρονη ἐστίαση ΤΟΣΟ ΣΤΟΝ ΑΝΘΡΩΠΙΝΟ ΟΣΟ ΚΑΙ ΣΤΟ ΘΕΙΟ ΠΑΡΑΓΟΝΤΑ, ΣΤΟΥΣ ΔΥΟ ΔΗΛΑΔΗ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΠΟΥ ΠΑΙΖΟΥΝ ΘΕΜΕΛΙΩΔΗ ΡΟΛΟ ΣΤΗ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΤΗΣ ΣΩΤΗΡΙΑΣ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΚΑΙ ΚΑΤ' ΕΠΕΚΤΑΣΗ ΣΤΗ ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ... Ὁ Χρυσόστομος χρησιμοποιοῖ τὸ βασικὸ ἀνθρωπολογικὸ ὄρο προαίρεσις ἢ κάποιον συνώνυμό του, ποὺ γι' αὐτὸν συνιστᾶ ἕναν ἐξαιρετικῆς σπουδαιότητος καὶ ἀποφασιστικότητος ἀνθρώπινο παράγοντα, ἐνεργὸ σὲ κάθε μεταμορφωτικὴ διεργασία. Προαίρεσις σημαίνει ἐλεύθερη ἐκλογή, ἐσκεμμένη καὶ σκόπιμη ἐπιλογή, ἐλευθερία ἀποφάσεως ... Στὸ Χρυσόστομο, ὅμως,... ὁ ὄρος προαίρεσις γίνεται ὄρος ὑψηλῆς συχνότητος, ὁ ὁποῖος ὑπονοεῖ ἕνα συνδυασμὸ στοιχείων βουλευτικῶν, διανοητικῶν καὶ συναισθηματικῶν» (Δημητρίου Τρακατέλη, *Οἱ Πατέρες ἐρμηνεύουν, ἀπόψεις Πατερικῆς Βιβλικῆς Ἑρμηνείας*, Ἀθήνα 1995, σελ. 71-91) ... Ὁ Χρυσόστομος προκειμένου νὰ ὑπογραμμίσαι τὴν ἀποφασιστικὴ σημασία τῆς προαιρέσεως, μεταχειρίζεται τὸ παράδειγμα τοῦ Δανιήλ: «... Παρεστήκασι καὶ ἡμῖν λέοντες, θυμὸς, ἐπιθυμία, χαλεπούς ἔχοντες ὀδόντας, διασπῶντες τὸν ἐμπίπτοντα. Γενοῦ τοίνυν κατὰ τὸν Δανιήλ, καὶ μὴ δῶς τοῖς πάθεσι τούτοις τοὺς ὀδόντας ἐμπῆξαι σου τῇ ψυχῇ. Ἄλλ' ἐκεῖνος τῆς χάριτος τὸ ὅλον εἶχε συμπράττον, φησί. Καλῶς. Ἐπειδὴ ταύτης τὰ τῆς προαιρέσεως προηγήσατο. Ὡστε εἴαν θέλωμεν καὶ ἡμεῖς τοιούτους ἑαυτοὺς κατασκευάσαι, πάρεστι καὶ νῦν ἡ χάρις». (Χρυσόστομος, *Εἰς τὴν πρὸς Ρωμαίους*, Ὁμιλία 3, PG 60, 416).

«Οὐ γάρ ταῦτὸν ψυχῆς οὐσία καὶ σώματος καὶ προαιρέσεως, ἀλλὰ τὰ μὲν ἐστὶ ἔργα Θεοῦ, τὸ δὲ ἐξ ἡμῶν αὐτῶν γινομένη κίνησις, πρὸς ὅπερ ἂν αὐτὴν βουληθῶμεν ἀγαγεῖν. Ἡ μὲν γὰρ βούλησις, ἔμφυτον καὶ παρά Θεοῦ, ἡ δὲ τοιάδε βούλησις ἡμέτερον καὶ τῆς γνώμης ἡμῶν» (Χρυσόστομος, *Εἰς τὴν πρὸς Ρωμαίους*, Ὁμιλία 13, PG 60, 510).

Τὸ ἄλλο ἀναγκαῖο στοιχεῖο γιὰ τὴ μεταμορφωτικὴ πορεία τοῦ

άνθρώπου είναι ή πίστη. «Σὺ δέ μοι σκόπει πῶς πανταχοῦ τὰ δύο τίθησι (ο Θεός), καὶ τὰ παρ' αὐτοῦ καὶ τὰ παρ' ἡμῶν. Ἀλλὰ τὰ μὲν αὐτοῦ ποικίλα καὶ πολλὰ καὶ διάφορα, καὶ γὰρ ἀπέθανε δι' ἡμᾶς καὶ κατήλλαξεν ἡμᾶς, καὶ προσήγαγε, καὶ χάριν ἔδωκεν ἄφατον, ἡμεῖς δὲ τὴν πίστιν εἰσηνέγκαμεν μόνον» (Χρυσοστόμου, *Εἰς τὴν πρὸς Ρωμαίους*, Ὁμιλία 9, PG 60, 468).

Ἀλλὰ αὐτὰ τὰ στοιχεῖα δὲν θὰ ἦταν ὀλοκληρωμένα χωρὶς τὴν ἀγάπη. Ἔτσι, ὁ Χρυσόστομος προτρέπει: «Ἐρασθῶμεν τοίνυν τοῦτον τὸν ἔρωτα, τούτου γὰρ ἴσον οὐδέν, καὶ διὰ τὰ παρόντα καὶ διὰ τὰ μέλλοντα. Μᾶλλον δὲ πρὸ τούτων, δι' αὐτὴν τὴν τοῦ ἔρωτος φύσιν... Τούτων γὰρ ἀπάντων μεῖζον τὸ τὸν Χριστὸν ἐρώμενον ὁμοῦ ἔχειν καὶ ἐραστήν ... ἵνα οὖν διὰ τῆς πείρας μάθωμεν τὴν πνευματικὴν ταύτην εὐφροσύνην καὶ τὸν μακάριον βίον καὶ τὸν θησαυρὸν τῶν μυρίων ἀγαθῶν, πάντα ἀφέντες ἐκείνης ἐχώμεθα τῆς ἀγάπης, καὶ εἰς εὐφροσύνην ἡμετέραν καὶ εἰς δόξαν τοῦ ποδομένου Θεοῦ» (Χρυσοστόμου, *Εἰς τὴν πρὸς Ρωμαίους*, Ὁμιλία 9, PG 60, 474).

Μὲ βάση αὐτὰ τὰ στοιχεῖα ὁ Ἱερὸς Πατὴρ παρακαλεῖ μὲ ὅλη του τὴ δύναμη νὰ προχωρήσουν οἱ ἀκροατές του σὲ μιὰ ζωὴ μεταμορφώσεως ἐν Χριστῷ, ἀκολουθώντας τὸ παράδειγμα τοῦ Παύλου: «Ταῦτ' οὖν ἅπαντα ἐννοοῦντες, στῶμεν γενναίως. Καὶ γὰρ καὶ Παῦλος ἄνθρωπος ἦν, τῆς αὐτῆς φύσεως ἡμῖν μετέχων, καὶ τὰ ἄλλα πάντα ἔχων κοινά. Ἀλλ' ἐπειδὴ πολλὴν τὴν περὶ τὸν Χριστὸν ἀγάπην ἐπεδείξατο, τοὺς οὐρανοὺς ὑπερέβη, καὶ μετὰ τῶν ἀγγέλων ἔστη. Ὡστε ἐὰν βουληθῶμεν καὶ ἡμεῖς διαναστῆναι μικρόν, καὶ τὸ πῦρ ἐκεῖνο ἀνάψαι ἐν ἡμῖν, δυνησώμεθα ζηλῶσαι τὸν ἅγιον ἐκεῖνον. Οὐδὲ γὰρ ἂν, εἴπερ ἀδύνατον ἦν τοῦτο, ἐβόα, Μιμηταί μου γίνεσθαι καθὼς καὶ γὼ Χριστοῦ (Α' Κορ. 1, 1). Μὴ τοίνυν θαυμάζωμεν αὐτὸν μόνον, μηδὲ ἐκπληττώμεθα μόνον, ἀλλὰ καὶ μιμώμεθα».

Ἡ μίμηση, ποὺ ἐδῶ γίνεται αἰτία μεταμορφώσεως τοῦ ἀνθρώπου μαζί μὲ τὴ Χάρη τοῦ Θεοῦ, ἀποτελεῖ καὶ βασικὸ παιδαγωγικὸ ἐργαλεῖο στοὺς Τρεῖς Ἱεράρχες, ποὺ προτρέπουν νὰ ἀκολουθοῦμε κάθε καλὸ παράδειγμα ποὺ προάγει τὴν ἀρετὴ, ὡς προπαιδεῖα γιὰ τὴν ἐν Χριστῷ ζωὴ.

Οἱ Τρεῖς Ἱεράρχες ἔχοντας πάντως σφαιρικὴ ἐμπειρία τῆς ἀνθρώπινης σοφίας καὶ τῆς λεγομένης θύραθεν παιδείας, ταυτόχρονα μὲ τὴν πνευματικὴ ἐμπειρία τῆς ἀσκήσεως, τῆς θείας ἀποκάλυψης, τῆς οἰκείωσης τῆς θείας ἐνέργειας καὶ τῆς ἄνωθεν ἀποκεκαλυμμένης γνώσεως, προχωροῦν μὲ διάκριση στὴν ἐφαρμογὴ τοῦ ποιμαντικοῦ τους προ-

γράμματος, πού αξιοποιεῖ κάθε διαθέσιμο στοιχείο τῆς πανανθρώπινης ἐμπειρίας, πνευματικῆς καὶ κατὰ κόσμο, σὲ μιὰ σύνθεση πού ὀδηγεῖ τὸν ἄνθρωπο στὴ γνώση καὶ τὴν ἐλευθερία κατὰ τὸ «γνώσεσθε τὴν ἀλήθεια καὶ ἡ ἀλήθεια ἐλευθερώσει ὑμᾶς». (Λκ. 18, 8)

Μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο, στὴν παιδαγωγικὴ τους προσέγγιση πού εἶναι ταυτόχρονα ἀγαπητικὴ, θυσιαστικὴ καὶ ποιμαντικὴ εἰσάγουν τὶς ἔννοιες τοῦ ρόλου τῆς προσωπικότητας τοῦ διδασκάλου, τῆς ἐλευθερίας στὶς σχέσεις διδασκάλου - μαθητῆ, τοῦ ἀλληλοσεβασμοῦ ἀμφοτέρων, τοῦ φιλεῖν καὶ φιλεῖσθαι, τῆς ἀποκοπῆς τῆς ἀλαζονείας, τῆς ἐπιείκειας, τῆς φιλοστοργίας, τοῦ διαλόγου, τῆς πειθοῦς, ὅλα στοιχεῖα πού σχετίζονται μὲ τὸ σεβασμὸ τοῦ ἀνθρώπινου προσώπου καὶ τῆς ἐλευθερίας, ὅλα στοιχεῖα πού πηγάζουν ἀπὸ τὴ χριστιανικὴ ἀνθρωπολογία, πού πνευματικὰ κατέκτησαν διὰ τῆς ἀσκήσεως καὶ τῆς Χάριτος καὶ ἐπιστημονικὰ καὶ πρακτικὰ ἀνέπτυξαν καὶ διετύπωσαν.

Περνώντας, λοιπόν, στὴν κοινωνικὴ παρέμβασή τους, δὲν βοηθοῦν ἀπλῶς πτωχοὺς καὶ κατατρεγμένους, παρ' ὅτι καὶ αὐτὸ εἶναι ἤδη ἓνα σημαντικό καὶ ἀναγκαῖο πρᾶγμα, ἀλλὰ νοουθετοῦν, στηρίζουν καὶ παρηγοροῦν μὲ λόγο καὶ ἔργο τοὺς πτωχοὺς, ἀλλὰ καὶ ἐλέγχουν σκληρὰ καὶ συμβουλεύουν τοὺς πλουσίους, στοχεύοντας στὴ μετάδοση τοῦ Θείου Λόγου πού μπορεῖ νὰ μεταμορφώσῃ πραγματικὰ τὴ ζωὴ τους.

Οἱ μεγάλοι Πατέρες δὲν διστάζουν διόλου νὰ εἶναι ἀυστηρότατοι μὲ ἐκείνους πού πέφτουν στὴν ἀναισθησία τῶν ἀτομικῶν ἀπολαύσεων καὶ τῆς ἄκαμπτῆς σκληροκαρδίας καὶ ἀδιαφορίας γιὰ τὸν κοινωνικὸ πόνο!

«Ἐάν ὁ κανένας, κρατώντας αὐτὸ πού χρειάζεται γιὰ νὰ θεραπεύσῃ τὶς ἀνάγκες του, ἄφηνε τὸ περίσσευμα σ' αὐτὸν πού ἔχει ἀνάγκη, τότε κανένας δὲν θὰ ἦταν πλούσιος, κανένας δὲν θὰ ἦταν πτωχός. Δὲν ἐξῆλθες γυμνός ἀπὸ τὴν κοιλιά; Δὲν θὰ ἐπιστρέψῃς καὶ πάλι γυμνός στὴ γῆ; Αὐτὰ πού ἔχεις τώρα ἀπὸ πού τὰ ἔχεις; Ἄν μὲν λὲς ὅτι τὰ ἔχεις ἀπὸ τὴν τύχη, εἶσαι ἄθεος, διότι δὲν γνωρίζεις τὸν δημιουργό, οὔτε εὐχαριστεῖς τὸν δότη. Ἄν, ὅμως, παραδέχεσαι ὅτι εἶναι ἀπὸ τὸν Θεό, πές μου τὸ λόγο γιὰ τὸν ὁποῖο τὰ ἔλαβες! Μήπως ὁ Θεὸς εἶναι ἄδικος καὶ μοιράζει ἄνισα σὲ μᾶς τὰ ἀναγκαῖα γιὰ τὴ ζωὴ; Γιατὶ ἐσύ πλουτεῖς καὶ ἐκεῖνος εἶναι πτωχός; Γιὰ κανέναν ἄλλο λόγο παρὰ γιὰ νὰ λάβῃς ὅπωςδὴποτε καὶ σὺ τὸ μισθὸ τῆς ἀγαθότητας καὶ τῆς καλῆς διαχείρισης καὶ ἐκεῖνος γιὰ νὰ τιμηθεῖ μὲ τὰ μεγάλα ἔπαθλα τῆς ὑπομονῆς. Ἐσύ, ὅμως, ἀφοῦ τὰ ἔβαλες ὅλα στοὺς ἀχόρταγους κόλπους τῆς πλεονεξίας, νομί-

ζεις πώς δὲν ἀδικεῖς κανέναν, ὅταν ἀποστερεῖς ἀπὸ τόσους πολλούς! Ποιὸς εἶναι ὁ πλεονέκτης; Αὐτὸς ποὺ δὲν ἱκανοποιεῖται στὴν αὐτάρκεια. Ποιὸς εἶναι ὁ ἄρπαγας; Αὐτὸς ποὺ ἀφαιρεῖ αὐτὰ ποὺ ἀνήκουν στὸν καθένα! Δὲν εἶσαι ἐσὺ ὁ πλεονέκτης; Δὲν εἶσαι ἐσὺ ὁ ἄρπαγας, ὅταν ἰδιοποιεῖσαι αὐτὰ ποὺ ἔλαβες πρὸς διαχείριση; Ἡ αὐτὸς ποὺ ἀπογυμνώνει τὸν ντυμένο θὰ ὀνομασθεῖ λωποδύτης, ἐκεῖνος δὲ ποὺ δὲν ντύνει τὸν γυμνό, ἐνῶ μπορεῖ νὰ τὸ κάνει, θὰ ὀνομασθεῖ μὲ ἄλλο ὄνομα; Τὸ ψωμί ποὺ κρατᾶς ἐσὺ εἶναι ἐκείνου ποὺ πεινᾷ. Τὸ ροῦχο ποὺ φυλᾶς στὴν ἱματιοθήκη σου εἶναι τοῦ γυμνοῦ. Τὰ παπούτσια ποὺ σαπίζουν σὲ σένα εἶναι τοῦ ξυπόλυτου. Τὰ λεφτὰ ποὺ ἔχεις παραχωμένα εἶναι ἐκείνου ποὺ τὰ ἔχει ἀνάγκη. Τόσους, λοιπὸν, ἀδικεῖς, ὅσους θὰ μπορούσες νὰ εὐεργετήσεις!» (Μεγάλου Βασιλείου, *Εἰς τὸ καθελῶ μου τὰς ἀποθήκας*, PG 31, 276-277).

Καὶ καταλήγει ὁ Μέγας Βασίλειος στὸ λόγο του “Εἰς τὸ καθελῶ μου τὰς ἀποθήκας”: «πόσο μεγάλη φρίκη καὶ ἰδρώτας καὶ σκοτάδι θὰ σὲ περιβάλλει ὅταν ἀκούσεις τὴν καταδίκη, φύγετε ἀπὸ ἐμένα οἱ καταραμένοι στὴν αἰώνια φωτιά, ποὺ ἔχει ἐτοιμαστῆ γιὰ τὸ διάβολο καὶ τοὺς ἀγγέλους του, διότι πείνασα καὶ δὲν μοῦ δώσατε νὰ φάω, δίψασα καὶ δὲν μοῦ δώσατε νὰ πιῶ, ἤμουν γυμνὸς καὶ δὲν μὲ ντύσατε. Διότι ἐκεῖ δὲν κατηγορεῖται ὁ ἄρπαγας, ἀλλὰ κατακρίνεται αὐτὸς ποὺ δὲν κοινωνεῖ τὶς ἀνάγκες τοῦ πλησίον». (Μεγάλου Βασιλείου, *Λόγος εἰς τὸ καθελῶ μου τὰς ἀποθήκας καὶ μείζονας οἰκοδομήσω καὶ περὶ πλεονεξίας*, PG 31, 277).

Μετὰ ἀπὸ μιὰ ἐναργέστατη περιγραφή τῆς σωματικῆς ἐξαθλίωσης ἐκείνου ποὺ πεινᾷ, ὁ Μέγας Βασίλειος συνεχίζει: «Τὰ γόνατα δὲν ἀντέχουν, ἀλλὰ λυγίζουν ἀπὸ τὴν ἀνάγκη. Τὰ μάτια ἀσθενικὰ στὶς κόγχες, παραμένουν σ’ αὐτὲς ἀνώφελα, ὅπως οἱ καρποὶ ποὺ ἀποξηραίνονται στὰ κελύφη τους. Ἡ κοιλία ἀδειανὴ καὶ ζαρωμένη, ἄμορφη, χωρὶς βάρους, δὲν ἔχει πιά τὸ φυσικὸ τόνο τῶν σπλάχνων καὶ εἶναι κολλημένη στὰ πίσω κόκκαλα. Αὐτὸς λοιπὸν ποὺ περιφρονεῖ ἓνα τέτοιο σῶμα πόσες κολάσεις ἀξίζει; Ποιὰ ὑπερβολὴ σκληρότητος δὲν ὑπερβαίνει; Πῶς δὲν ἀξίζει νὰ συγκαταριθμεῖται μὲ τὰ ἀνήμερα θηρία καὶ νὰ θεωρεῖται μολυσμένος καὶ ἀνθρωποκτόνος; Διότι ἐκεῖνος ποὺ εἶναι στὸ χέρι του νὰ θεραπεύσει τὸ κακὸ καὶ ποὺ μὲ τὴ θέλησή του ἀναβάλλει, ἐξ αἰτίας τῆς πλεονεξίας, εὐλόγα θὰ μπορούσε νὰ καταδικάζεται, τὸ ἴδιο μὲ ἐκείνους ποὺ μὲ τὸ χέρι τους διαπράττουν φόνο!» (Μεγάλου Βασιλείου, *Ὁμιλία Ἐν λιμῶ καὶ ἀνχμῶ*, PG 31, 321).

Ἡ εὐθύνη τοῦ ἀνθρώπου γιὰ τὴ ζωὴ του, ἀλλὰ καὶ τὴ ζωὴ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων εἶναι σημαίνουσα καὶ ὁ τρόπος διαχείρισης τῆς ἐλευθερίας μας καίριος γιὰ τὴν πορεία τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητας καὶ τοῦ κόσμου! Ἐκεῖ πού ὁ ἄνθρωπος ἐπιλέγει νὰ εἶναι μακριὰ ἀπὸ τὸ Θεό, τόσο μὲ τὴν καρδιά, ὅσο καὶ μὲ τὶς πράξεις, ἡ ἐπιλογή του γίνεται δεκτὴ καὶ παύει νὰ ἀπολαμβάνει τὴν πρόνοια τοῦ Θεοῦ!

Ὁ Χρυσόστομος πλάθει ἕναν διάλογο σχετικὰ: «Μοῦ ἔδωσε τὸν παράδεισο, ἀλλὰ μὲ ἔδιωξε ἀπὸ τὸν παράδεισο. Ζοῦσα ζωὴ χωρὶς βάσανα καὶ κόπους, μὲ καταδίκασε νὰ ζῶ μὲ ἰδρώτα καὶ μόχθο. Ἡ γῆ μου ἔδινε τὰ πάντα χωρὶς νὰ σπέρνω καὶ νὰ ὀργώνω, τὴ διέταξε ὅμως νὰ βλασταίνει ἀγκάδια καὶ τριβόλια, καὶ μὲ ξαναγύρισε πάλι σ' αὐτήν. Μὲ τιμώρησε μὲ θάνατο, τιμώρησε τὸ γυναικεῖο φύλο, ὑποβάλλοντάς τὸ στοὺς πόνους τοῦ τοκετοῦ καὶ σὲ κόπους. Δὲν ἔφταναν αὐτὰ ἀλλὰ μοῦ ἀφαίρεσε καὶ τὴ γλῶσσα ... ἐπειδὴ ἡ γλῶσσα μοῦ ἐμποδίζει τὴ συναστροφὴ. Ἐὰν ἤθελε νὰ μοῦ τὰ στερήσει ὅλα αὐτὰ, γιὰ ποιὸ λόγο μοῦ τὰ ἔδωσε ἀπὸ τὴν ἀρχή; Πραγματικὰ καὶ ἐγὼ τὸ ἴδιο λέω. Ἐὰν ἤθελε νὰ σοῦ τὰ στερήσει ὅλα αὐτὰ, γιὰ ποιὸ λόγο σοῦ τὰ ἔδωσε; Ἐπομένως, ἐπειδὴ δὲν ἤθελε νὰ σοῦ τὰ στερήσει, γι' αὐτὸ σοῦ τὰ ἔδωσε ἀπὸ τὴν ἀρχή. Τί ἔγινε λοιπόν; Δὲν σοῦ τὰ στέρησε ὁ Θεός, ἀλλὰ ἐσὺ τὰ ἔχασες αὐτὰ πού σοῦ δόθηκαν. Θαύμαζε τὸ Θεὸ γιὰ τὴ φιλανθρωπία του, διότι σοῦ τὰ χάρισε. Νὰ κατηγορεῖς τὸν ἑαυτό σου γιὰ τὴν ἀδιαφορία σου, διότι δὲν φύλαξες τὸ δῶρο. Ἐπομένως, εἶναι φανερὸ ὅτι δὲν εἶναι αἴτιος αὐτὸς πού τὰ παρέδωσε, ἀλλὰ ἐκεῖνος πού ἐγκατέλειψε τὴν παρακαταθήκη εἶναι ὑπεύθυνος γιὰ τὶς κατηγορίες αὐτές» (Χρυσόστομος, *Περὶ ἀσαφείας τῶν προφητειῶν*, PG 56, 180).

Δὲν παύουν, ὅμως, οἱ Πατέρες νὰ ἐπιθυμοῦν πέραν τῆς ἡθικῆς διδασκαλίας καὶ τὴ βαθύτερη πνευματικὴ μετάδοση τοῦ μηνύματος τῆς σωτηρίας πρὸς τὸ ποίμνιό τους, πού εἶναι μῆνυμα ἀποκατάστασης τῆς κοινωνίας. Προβάλλουν ἔτσι τὴν εὐκαιρία τῆς ἐπιστροφῆς πού ἔχει κάθε ἄνθρωπος, τῆς ἐπιστροφῆς στὴν κοινωνία μὲ τὸν Θεό. Γι' αὐτὸ στὸν διάλογο πού ἐπινοεῖ ὁ Χρυσόστομος μὲ τὸν ἄνθρωπο, συνεχίζει ὡς ἑξῆς: «Εἶναι ἄξιος (ὁ Θεός) γιὰ μεγαλύτερο θαυμασμό, διότι παρότι γνῶριζε ἀπὸ πρὶν ὅτι θὰ τὰ χάσεις, δὲν σοῦ στέρησε τὴ δωρεά. Ἀλλὰ ἔχω νὰ πῶ καὶ κάτι πολὺ μεγαλύτερο ἀπὸ αὐτό. Ὅτι, ἀφοῦ τὰ ἔχασες ἀπὸ δική σου ἀδιαφορία, πάλι σοῦ τὰ ἐπέστρεψε τὰ χαμένα καὶ μάλιστα ὄχι μόνο αὐτὰ, ἀλλὰ καὶ πολὺ μεγαλύτερα. Διότι ἔχασες βεβαίως τὸν παράδει-

σο, σοῦ ἔδωσε ὅμως τὸν οὐρανό. Βλέπεις πῶς τὸ κέρδος εἶναι μεγαλύτερο ἀπὸ τὴ ζημία, πῶς ὁ πλοῦτος εἶναι περισσότερος;» (Χρυσοστόμου, *Περὶ ἀσαφείας τῶν προφητειῶν*, PG 56, 180).

Ἡ παιδαγωγία τοῦ ποιμνίου ἀπὸ τοὺς Ἱεροὺς Πατέρες δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ μὴν περιλαμβάνει τὴν κοινωνικὴ ὑπευθυνότητα! Ἡ κακὴ χρῆση τῆς ἐλευθερίας μπορεῖ νὰ ἐπιτρέπεται, δὲν εἶναι ὅμως ποτὲ χωρὶς συνέπειες γιὰ τὴν κοινωνικὴ ζωὴ, οὔτε πάλι χωρὶς συνέπειες γιὰ τὴ σχέση μὲ τὸ Θεό, ἢ ὁποῖα ἐμφαίνεται μέσα ἀπὸ τὶς ἐπιλογές τῆς καθημερινῆς ζωῆς καὶ κοινωνίας μὲ τὸ περιβάλλον μας.

«Εἶναι ὀλοφάνερα τὰ αἴτια ἐξαιτίας τῶν ὁποίων δὲν κυβερνούμαστε (ἐννοεῖται ἀπὸ τὸ Θεό). Ἐνῶ ἐμεῖς λαμβάνουμε, δὲν δίνουμε στοὺς ἄλλους. Ἐνῶ ἐπαινοῦμε τὴν εὐεργεσία, τὴν ἀποστεροῦμε ἀπὸ ἐκείνους ποὺ τὴν χρειάζονται. Ἐνῶ εἴμαστε δοῦλοι καὶ ἐλευθερωνόμαστε, δὲν σπλαχνιζόμαστε τοὺς συνδούλους μας. Ἐνῶ πεινοῦμε καὶ τρεφομαστε, περιφρονοῦμε τὸν ἐνδεῆ. Ἐνῶ ἔχουμε Θεὸ χορηγὸ καὶ ταμῆα, ποὺ δὲν ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ τίποτα, δὲν ἀνοίγουμε τὸ χέρι μας καὶ μένουμε ἀμέτοχοι στὶς ἀνάγκες τῶν πτωχῶν. Οἱ ἀποθῆκες σκᾶνε ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν ἀποθηκευμένων ἀγαθῶν καὶ ὅμως δὲν ἐλεοῦμε ἐκεῖνον ποὺ στενάζει. Γι' αὐτὸ ἡ δίκαιη Κρίση μᾶς ἀπειλεῖ. Γι' αὐτὸ ὁ Θεὸς δὲν ἀνοίγει τὸ χέρι Του, διότι ἐμεῖς ἀποκλείσαμε τὴ φιλαδέλφια! Γι' αὐτὸ τὰ χωράφια εἶναι ξερά, διότι πάγωσε ἡ ἀγάπη!» (Μεγάλου Βασιλείου, *Ὁμιλία ἐν λιμῶ καὶ ἀύχμῳ*, PG 31, 309).

Εἶναι λόγια ποὺ ἀποδεικνύουν τὴ μεγάλη σημασία τῶν ἐπιλογῶν μας γιὰ τὸν κοινὸ βίον καὶ τὴν πορεία τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς ἱστορίας συνολικά. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, πρέπει ὁ ἄνθρωπος νὰ εἶναι καὶ ἔτοιμος νὰ ἀσκηθεῖ, νὰ ὑπομένει τὶς δοκιμασίες, νὰ καθαρθεῖ ἀπὸ τὰ πάθη, τὴν πλεονεξία καὶ κυρίως τὴν ὑπερηφάνεια, ὥστε νὰ μπορεῖ νὰ λάμψει μέσα του ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ἄνωθεν γνώση, νὰ ἀποκτήσει τὴ δυνατότητα τῆς ὀρθῆς ἀξιολόγησης, ἱεράρχησης καὶ ἐπιλογῆς. Γράφει ὁ Ἱερὸς Χρυσόστομος: «ὅπου ὑπάρχει δοκιμασία ὑπάρχει καὶ παρηγοριά, ὅπου παρηγοριά ἐκεῖ καὶ Χάρις (ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ). Ὅταν (ὁ Παῦλος) ρίχθηκε στὴ φυλακὴ, τότε ἔκανε θαύματα! Ὅταν ναυάγησε καὶ παρασύρθηκε στὴ βάρβαρη χώρα, τότε περισσότερο δοξάστηκε. Ὅταν εἰσῆλθε στὸ δικαστήριον δεμένος, τότε νίκησε καὶ τὸ δικαστή. Ἔτσι γινόταν καὶ στὴν Παλαιὰ Διαθήκη, στὶς δοκιμασίες ἀνθοῦσαν οἱ δίκαιοι. Ἔτσι οἱ Τρεῖς Παῖδες, ἔτσι ὁ Δανιὴλ καὶ ὁ Μωυσῆς καὶ ὁ Ἰωσήφ. Ὅλοι ἀπὸ τοὺς πειρασμοὺς ἀναδείχθηκαν λαμ-

προὶ καὶ ἀξιώθησαν μεγάλων βραβείων. Διότι τότε καθαίρεται ἡ ψυχὴ, ὅταν θλίβεται γιὰ τὸ Θεό. Τότε δέχεται μεγαλύτερη βοήθεια, ἐπειδὴ ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ περισσότερη συμμαχία καὶ εἶναι ἄξια περισσότερης Χάριτος. Διότι καὶ τὴν ὑπερηφάνεια ἀφαιρεῖ καὶ τὴν ῥαθυμία ἐξολοθρεύει τελείως ἡ θλίψη καὶ δίνει κουράγιο γιὰ ὑπομονή, ξεσκεπάζει τὴν εὐτέλεια τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων καὶ εἰσάγει στὴν ψυχὴ πολλὴ γνώση καὶ παιδεία. Διότι στὴ θλίψη ὑποχωροῦν ὅλα τὰ πάθη, φθόνος, ζῆλος, ἐπιθυμία, κυριαρχία, ἔρωτας χρημάτων καὶ σωμάτων, ἀλαζονεία, ὑπερηφάνεια, θυμός, ὅλο τὸ ὑπόλοιπο πλῆθος αὐτῶν τῶν νοσημάτων» (Χρυσοστόμου, *Εἰς Β' Κορινθίους ΚΣΤ', PG 61, 578-9*).

Ἐρωτᾶ ὁ Μέγας Βασίλειος μὲ ἀγωνία: «Ὡς πότε δὲ εἶναι ὁ χρυσὸς ἡ ἀγχόνη τῶν ψυχῶν; τὸ ἀγκίστρι τοῦ θανάτου; τὸ δόλωμα τῆς ἁμαρτίας; Ὡς πότε δὲ εἶναι ὁ πλοῦτος ἡ αἰτία τοῦ πολέμου, γιὰ τὸν ὁποῖο κατασκευάζονται ὅπλα καὶ ἀκονίζονται ξίφη; Ἐξ αἰτίας αὐτοῦ οἱ συγγενεῖς παραγκωνίζονται τὴ συγγένεια, οἱ ἀδελφοὶ ὑποβλέπουν ὁ ἓνας τὸν ἄλλο μὲ φονικὴ διάθεση! Ἐξ αἰτίας τοῦ πλούτου οἱ ἐρημιᾶς φιλοξενοῦν τοὺς φονιάδες, ἡ θάλασσα τοὺς πειρατές, οἱ πόλεις τοὺς συκοφάντες! Ποιὸς εἶναι ὁ πατέρας τοῦ ψεύδους; Ποιὸς ὁ δημιουργὸς τῆς πλαστογραφίας; Ποιὸς γέννησε τὴν ψευδορκία; Δὲν εἶναι ὁ πλοῦτος; Δὲν εἶναι δηλαδὴ ἡ μέριμνα γι' αὐτόν;» (Μεγάλου Βασιλείου, *Ὁμιλία πρὸς τοὺς πλουτοῦντας, PG 31, 297*).

Χωρὶς τὴν κάθαρση ἀπὸ αὐτὰ τὰ πάθη εἶναι ἀδύνατο νὰ ἀποκτήσει κάποιος ἐσωτερικὴ εἰρήνη καὶ ἐξωτερικὴ ἰσορροπία. Ἀλλὰ καὶ ὁ κόσμος, ἡ φύση δὲν μπορεῖ νὰ ἰσορροπήσει ἂν δὲν ἀκτινοβολεῖ ὁ ἄνθρωπος τὴ Χάρη τοῦ Θεοῦ πρὸς αὐτήν. Οἱ λανθασμένες ἐπιλογές τοῦ ἀπομακρυσμένου ἀπὸ τὴ δόξα τοῦ Θεοῦ, δηλαδὴ τὴ θεϊκὴ ἐνέργεια, ἀνθρώπου, ἐπιδροῦν κακῶς σὲ ἀνθρώπους καὶ δημιουργία. Σχετικὰ μὲ τὴν ἀνωμαλία τοῦ κλίματος ποὺ γεννᾶ ἀδόκιμες συνθῆκες γιὰ τὴν καρποφορία, ὁ Μέγας Βασίλειος ἐπισημαίνει, ἀποδίδοντας τὴν εὐθύνη στὸν ἄνθρωπο!: «Δέστε πὼς ἡ πληθώρα τῶν δικῶν μας ἁμαρτημάτων ἔβγαλε καὶ τὶς ἐποχές ἀπὸ τὴν ἴδια τους τὴ φύση καὶ ἄλλαξε τὶς ἐποχές μὲ ἀλλόκοτες μίξεις! Ἀπὸ ποῦ προέρχονται, λοιπόν, αὐτὰ τὰ νέα καιρικὰ φαινόμενα; Ἄς ἐρευνήσουμε ὡς ἄνθρωποι μὲ μυαλὸ καὶ ἄς συλλογιστοῦμε ὡς λογικοί. Μήπως ὁ κυβερνήτης τοῦ σύμπαντος δὲν ὑπάρχει; Μήπως ὁ ἀριστοτέχνης Θεὸς ξέχασε τὴν πρόνοιά Του; Μήπως ἔχασε τὴν ἐξουσία καὶ τὴ δύναμη; Μήπως ἂν καὶ κατέχει τὴν ἴδια δύναμη καὶ δὲν ἔχασε

τὴν ἐξουσία, μετακινήθηκε σὲ σκληρότητα, καὶ μετέβαλε τὴν ὑπερβολικὴ του ἀγαθότητα καὶ κηδεμονία πρὸς ἡμᾶς σὲ μισανθρωπία; Σώφρων ἄνθρωπος δὲν μπορεῖ νὰ πεῖ τέτοιο πράγμα!» (Μεγάλου Βασιλείου, Ὁμιλία, Ἐν λιμῶ καὶ αὐχμῶ, PG 31, 309).

Εἶναι λοιπὸν φανερὸ ὅτι οἱ μεγάλοι πατέρες τῆς Ἐκκλησίας καὶ φωστῆρες τῆς οἰκουμένης, Βασίλειος ὁ Μέγας, Ἀρχιεπίσκοπος Καισαρείας τῆς Καππαδοκίας, Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, Ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως καὶ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, Ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως ἐπίσης, ὑπῆρξαν πνεύματα ἀνήσυχα, ἐρευνητικά, ἀσυμβίβαστα μὲ τὶς κατεστημένες καὶ συνήθειες προφάσεις ἐν ἁμαρτίαις, ἀγωνιστικά, παραγωγικά. Παρήγαγαν ἔργο θεολογικὸ, τὸ ὁποῖο πήγαζε ἀπὸ τὴν ἀγωνιώδη καὶ ἀκατάπαυστη ἐκζήτηση τῆς σχέσης μὲ τὸ δημιουργὸ καὶ Θεὸ τους, καὶ τὴν ἀκτινοβολήση τῆς Χάριτος, ποὺ ἀπελάμβαναν ἀπὸ τῆς σχέσης αὐτῆ, στὸ ζωτικό τους χῶρο καὶ τὶς σχέσεις ποὺ διαμόρφωναν μὲ πρόσωπα καὶ πράγματα σὲ αὐτόν. Παρήγαγαν ἔργο ποιμαντικὸ, ἐπιζητώντας νὰ ὁδηγήσουν τὸ ποίμνιό τους στὴν ἐμπειρία τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ πλησίον. Παρήγαγαν ἔργο κοινωνικὸ, ἐπιζητώντας νὰ διοχετεύσουν τὴ Χάρη τοῦ Θεοῦ μὲ τρόπο ἔμπρακτο στὴν κοινωνία τῶν ἀδελφῶν τους, τοῦ ποιμνίου τους δηλαδή καὶ τῆς κοινωνίας, πρὸς ἀνακούφιση τῶν ἀναγκῶν τῶν ἐμπερίστατων καί, ταυτόχρονα, πρὸς παιδαγωγίση πνευματικὴ καὶ κοινωνικὴ. Ἡ Παιδαγωγίση αὐτὴ ἐν Χριστῷ παρήγαγε πνευματικοὺς καρποὺς στὴν πρακτικὴ τους ἔκφραση καὶ διαμόρφωσε ἦθος καὶ ἔθος στὸ χῶρο τῆς Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία ἐξεδραχόμενη ἀπὸ τὴν κατάστασι τῶν διωγμῶν καὶ καταπολεμώντας τὶς κακοδοξίες, φιλοσοφικὲς καὶ θεολογικὲς, ποὺ τὴν τάλανισαν γιὰ αἰῶνες, βρῆκε τρόπους νὰ ἐκφράζει τὴν ἀγάπη ἐμπράκτως καὶ νὰ παιδαγωγεῖ τὸ ποίμνιό της στὴν ἔκφρασι αὐτῆς τῆς ἀγάπης. Ἐτσι, οἱ Τρεῖς Ἱεράρχες, ἔγιναν ὄχι ἀπλῶς προστάτες τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων, ἀλλὰ οἰκουμενικοὶ διδάσκαλοι νοημάτων καὶ τρόπου ζωῆς, ποὺ δημιουργεῖ στὸν ἄνθρωπο τὶς προϋποθέσεις νὰ κατακτᾷ κορυφὲς τοῦ πνεύματος καὶ τῆς δημιουργικότητος μὲ τὸ συνδυασμὸ τῶν ἀπελευθερωμένων ἀπὸ τὴν σκλαβιά τῶν παθῶν φυσικῶν του δυνατοτήτων καὶ τῆς ἐπίνευσις τῆς θείας Χάριτος καὶ ἐνεργείας, ποὺ εἶναι αὐτὴ ἀκριβῶς, ἡ ὁποία μπορεῖ καὶ ἐλευθερώνει καὶ ἐξυψώνει τὸν ἄνθρωπο στὴν ὑψιστὴ του περιωπῆ!

Γράφει ὁ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος σὲ ἓνα ποίημα του, στὰ «Εἰς Ἐαυτόν», γιὰ τὰ βάσανα τοῦ κοσμικοῦ βίου καὶ τὸ πέρασμα στὸ κάτι ἄλλο, ποὺ εἰσάγει στὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου ἡ ἀληθινὴ ἀποκάλυψη καὶ γνώση τοῦ ὄντως Θεοῦ. Ἀγώνας, εὐθύνη, ἐπιλογές, συνέπειες, ἐπαναπροσδιορισμός, πορεία σὲ νέα μονοπάτια, προκλήσεις καὶ δυνατότητες, αὐτεξούσιο, ἐλευθερία! Αὐτοβιογραφικὸ μὲν, ὅμως πραγματικὰ ἀγγίζει τὴ ζωὴ, τὴν ἐμπειρία, τὴν ἀγωνία καὶ τὶς εὐαίσθητες χορδὲς κάθε ἀνθρώπου καὶ αὐτῆς τῆς πανανθρώπινης κοινότητας. Ἄς τὸ ἀπολαύσουμε:

«Ὅμως καὶ ἴκεῖνο εἶναι ἀλήθεια,
τὸ ὅτι γιὰ μᾶς τοὺς ἁμαρτωλοὺς ὁ πιὸ πολὺς δρόμος
εἶναι γεμάτος βάραιρα.
Ἔτσι καὶ τότε σὲ μένα
βγήκε κακὸ ἀπ' τὸ ἀγαθό.
Γιατὶ οἱ πυκνὲς καὶ δύσκολες φροντίδες,
ποὺ ἄρχισαν νὰ βόσκουν νύχτα καὶ μέρα
στὴν ψυχὴ καὶ στοὺς ἄρμούς μου,
μ' ἀπόσπασαν ἀπὸ τὸν οὐρανὸ
καὶ μὲ κατέβασαν στὴ γῆ, πούναι ἡ μάνα μου.
Πρῶτα, πρόσταζα δούλους, - Τί φοβερὴ παγίδα!-
ποὺ πάντα μισοῦν τοὺς πικροὺς ἀφέντες,
καὶ τοὺς καλοὺς τοὺς πατοῦν μὲ ἀναίδεια.
Καὶ ἔτσι οὔτε στοὺς κακοὺς φαίνονται ἥπιοι,
οὔτε παιδαρχικοὶ στοὺς ἀγαθοὺς,
καὶ ἐναντίον καὶ τῶν δύο τοξεύουν ἀπερίσκεπτα κεντριά.
Κι ἔπειτα, εἶχαμε νὰ φροντίζουμε τὰ κτήματα
καὶ νὰ σηκώνουμε ἀδιάκοπα στοὺς ὤμους
τὸ βᾶρος τοῦ Καίσαρος
καὶ νὰ ὑποφέρουμε τὴ δυνατὴ ἀπειλὴ τοῦ ἄρχοντα.
Γιατὶ ὁ δασμὸς κάνει κακὸ στὴν ἐλεύθερη μέρα τῶν ἀνθρώπων,
ἀκολουθώντας τὰ κτήματα, μπαίνει σὰν χαλινάρι στὰ χεῖλη τους.
Καὶ ἔπρεπε ἀκόμα νὰ στριφογυρίζω,
μέσα στὴ γεμάτη θόρυβο ἀγορὰ,
καὶ στοὺς ψηλοὺς θρόνους καὶ στοὺς θνητοὺς δικαστές,
καὶ μὲ τὴ ρητορικὴ τέχνη
νὰ δημιουργῶ κλονισμὸ στοὺς ἀντιπάλους,

καὶ μέσα στὰ πλεγμένα δίχτυα τοῦ νόμου νὰ ταλαιπωροῦμαι.
 Ἐπρεπε νὰ ζῶ ἐκεῖ, πού ὑπάρχει ὁ κόπος κι ὁ μόχθος
 καὶ πού οἱ κακοὶ περνοῦν καλύτερα ἀπὸ τοὺς καλοὺς,
 καὶ οἱ ὑποβοηθητικοὶ νόμοι
 καὶ ἀπὸ τὶς δύο παρατάξεις ἐξαγοράζονται.
 Κι ὁποῖος κακὸς ἔχει πιότερη δύναμη,
 αὐτὸς θεωρεῖται ἄριστος.
 Καὶ ποιὸς μπορεῖ νὰ ἀπομακρύνει
 τὶς πολλὲς ψευτιὲς καὶ τὶς δολοπλοκίες
 τέτοιων ἀνδρῶν, χωρὶς τὸ Θεό;
 Εἶναι ἀνάγκη μὲ βία νὰ φεύγη ὁ ἄνθρωπος ἀπ' τὸ κακὸ
 κι ὅλα νὰ τὰ τινάζει μακριά.
 Ἄλλιῶς, θὲ νὰ μουτζουρωθεῖ ἡ καρδιά του μὲ ἁμαρτήματα,
 σὰν αὐτοὺς πού πλησιάζουν
 τὴν κακὴ πνοὴ τῆς καταστρεπτικῆς φωτιᾶς
 καὶ τὰ θλιβερὰ σημάδια δέχονται τῆς φωτιᾶς ἢ τοῦ καπνοῦ.
 Ἄλλὰ αὐτὰ εἶναι ὑποφερτά. Ἡ μεγαλύτερη γιὰ μένα πληγὴ,
 ἦταν τὰ ὅσα ὑπέφερα,
 ὅταν ὁ ἀδελφός μου ἔφυγε ἀπὸ τοῦτο τὸ βίο.
 Καὶ πιστεύω πὼς θὰ πάσχω ἀκόμα.
 Γιατὶ αὐτοὶ πού συνάντησαν ἀνέλπιστα κακὰ
 δὲν περιμένουν πιά καλύτερα!
 .....
 Γι' αὐτὸ καὶ ἐγὼ ἀποσπάστηκα ἀπὸ τὸν πρότερο βίο
 καὶ ζύγωσα τὴν ψυχὴ μου μὲ τοῦ οὐρανοῦ τὰ φωτεινὰ νοήματα.
 Καὶ φέρνοντάς με ἡ ὑψωμένη διάνοια,
 μὲ τοποθέτησε μακριὰ ἀπ' τὴ σάρκα,
 ἀπ' τὴν ὁποία μ' ἀνέστησε,
 καὶ μ' ἔκρυψε στὸν κόλπο τῆς οὐράνιας σκηνῆς.
 Καὶ τὸ φῶς τῆς οὐράνιας Τριάδας ἔλουσε τὴν ὄψη μου!
 Ἄλλο φωτεινότερο ἀπὸ τὴν Τριάδα δὲν γνώρισα!
 Κάθεται σὲ ὑψηλὸ θρόνο
 καὶ κοινὸ καὶ ἀνέκφραστο φῶς στέλνει σὲ ὅλους.
 Καὶ εἶναι ἡ ἀρχὴ ὅλων, ὅσα ὁ χρόνος περικλείει.
 Γι' αὐτὸ πέθανε γιὰ τὸν κόσμον, κι ὁ κόσμος πέθανε γιὰ μένα.
 Καὶ εἶμαι ἓνας νεκρὸς πού ἀναπνέει

και ἡ δύναμή μου μοιάζει μὲ τὴ δύναμη τῶν ὄνείρων.
 Ἡ ζωὴ μου ἔρχεται ἀπὸ ἄλλοῦ, καὶ στενάζω μέσα στὴ βαριὰ σάρκα,
 ποὺ οἱ σοφοὶ τὴν ὀνομάζουν σκοτεινὸ κελλὶ τοῦ νοῦ.
 Τὸ πείσμα μου εἶναι νὰ φύγω ἀπὸ τὴ γήινη ζωὴ κι ἀπ'
 τὴ σκοτεινιασμένη νύχτα,
 καὶ ἀπ' ὅσους περπατοῦν στὸ χῶμα,
 καὶ ἀποπλανοῦν καὶ ἀποπλανῶνται.
 Καὶ ὀρθὸς νὰ βλέπω καθαρώτερα,
 χωρὶς κάθε τι, στὸ ἀμυδρὸ σκοτάδι τῶν εἰδώλων,
 νᾶναι ζυμωμένο, ὅπως πρὶν,
 μέσα στὸ ὁποῖο πλανιέται καὶ τῶν πιὸ ἔξυπνων ἀνθρώπων ἡ ματιά.
 Καὶ νὰ βλέπω λαχταρῶ μὲ τῆς λευκῆς ψυχῆς τὸ μάτι τὴν ἴδια
 τὴν ἀλήθεια.

*(Ἡ Ἰκεσία ἐνὸς Ἁγίου, Ἀπὸ τὰ ἔπη τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Να-
 ζιανζηνοῦ, Εἰσαγωγή καὶ ἐρμηνεία. Μητροπολίτου Ἀττικῆς καὶ Μεγα-
 ρίδος Νικοδήμου, Ἀθήνα 1970, σ. 111-121)*

Μητροπολίτης
 Ἰωαννίνων ΜΑΞΙΜΟΣ

Δημόσια Κεντρικὴ Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΑΡΧΙΜΑΝΔΡΙΤΗΣ
ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΑΡΓΥΡΟΣ

ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΑΠΟ ΤΟ ΕΝ ΒΕΝΕΤΙΑ
ΚΡΑΤΙΚΟ ΑΡΧΕΙΟ ΓΙΑ ΤΟΝ ΑΓΙΟ ΚΟΣΜΑ ΤΟΝ ΑΙΤΩΛΟ

Ὁ Ἡπειρώτης ιστοριοδίφης Κωνσταντῖνος Δ. Μέρτζιος ἀναφέρει ὅτι τὸ ἐν Βενετία Κρατικὸ Ἀρχεῖο «εἶναι ἀκένωτος θησαυρὸς τῆς νεώτερης Ἱστορίας μας»¹. Μεταξὺ τῶν ἄλλων, στὸ ἐν λόγῳ Ἀρχεῖο ἐντόπισε τὸν ὑπ' ἀριθμ. 128/1031 φάκελλο, ὁ ὁποῖος περιεῖχε ἔγγραφα, ὑπὸ τύπον ἐκθέσεων, τῶν Βενετῶν ἀξιωματούχων (Προβλεπτῶν) τῶν Ἰονίων νήσων, τῆς Πρέβεζας καὶ τῆς Πάργας πρὸς τὸν Γενικὸ Προβλεπτὴ θαλάσσης, μὲ ἔδρα τὴν Κέρκυρα καὶ δι' αὐτοῦ πρὸς τὸν Δόγη καὶ τοὺς Inquisitori di Stato τῆς Βενετίας, στὰ ὁποῖα ἐμπεριέχονται πλῆθος πληροφοριῶν καὶ ἄλλων σχετικῶν στοιχείων γιὰ τὴν ἱεραποστολικὴ δράση τοῦ Ἁγίου Κοσμᾶ στὶς ἐν λόγῳ περιοχάς.

Σημειώνει ἀκόμη ὅτι τὰ στοιχεῖα αὐτά «ἀπηλλαγμένα ἀπὸ τὰς παραφυσάδας ἐκείνας μὲ τὰς ὁποίας ἡ γόνιμος λαϊκὴ φαντασία περιβάλλει τὰς παλαιὰς παραδόσεις, εἶναι ζωντανὰ μνημεῖα τῆς Ἐθνικῆς δράσεως τοῦ ἀειμνήστου Ἱεραποστόλου»².

Ἀπὸ τὶς ἐκθέσεις αὐτὲς δημοσίευσε πέντε (5) στὸ περ. Ἡπειρωτικὰ Χρονικὰ τὸ ἔτος 1940, σ' Ἑλληνικὴ μετάφραση, καὶ ἀπ' αὐτὲς ὄχι ὀλόκληρο τὸ κείμενό τους, ἀλλὰ ἐκεῖνες μόνο τὶς παραγράφους τὶς ὁποῖες ἔκρινε ὅτι ἀναφέρονταν χαρακτηριστικὰ στὸ πρόσωπο τοῦ Ἁγίου Κοσμᾶ καὶ τὴν γνώμη ποὺ εἶχε ὁ λαὸς γι' αὐτόν³.

1. Βλ. Κ.Δ. Μέρτζιου, «Τὸ ἐν Βενετία Κρατικὸν Ἀρχεῖον, Α'. Περὶ Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ», Ἡπειρωτικὰ Χρονικὰ, Τόμος ΙΕ', ἐν Ἰωαννίνοις 1940, σ. 5.

2. Βλ. Κ.Δ. Μέρτζιου, ἐνθ' ἄνωτέρῳ, σ. 5.

3. Βλ. Κ.Δ. Μέρτζιου, ἐνθ' ἄνωτέρῳ, σ. 5-12.

Παρατηρεῖ ἐπίσης, εἰς τινὰ ὑποσημείωση τοῦ κειμένου του⁴, ὅτι ἔγγραφα τὰ ὁποῖα μνημονεύονται π.χ. στὴν ἐκθεση τοῦ Προβλεπτῆ τῆς Ἁγίας Μαύρας Sebastiano Morosini πρὸς τὸν Γενικὸ Προβλεπτῆ θαλάσσης Giacomo Nani στὴν Κέρκυρα, δὲν ὑπάρχουν στὸν ἐν λόγω φάκελλο.

Σαράντα καὶ πλέον ἔτη ἀργότερα ἢ κ. Ἄρτεμη Ξανθοπούλου-Κυριακοῦ, εὐρισκόμενη στὴ Βενετία, φιλοξενούμενη ὑπὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Βυζαντινῶν καὶ Μεταβυζαντινῶν Σπουδῶν καὶ ἐρευνῶντας τὸ ἐν λόγω Ἀρχεῖο ἐντόπισε καὶ ἄλλο φάκελλο, τὸν ὑπ' ἀριθ. 405, μὲ ἔγγραφα σχετικὰ, ἐπίσης, μὲ τὴ δράση καὶ τὶς περιοδεῖες τοῦ Ἁγίου Κοσμᾶ στὸν χῶρο τῶν Βενετικῶν κτήσεων, ἀλλὰ καὶ τῆς πλησίον Ἡπειρωτικῆς χώρας, ἣ ὁποία ἦτο Ὀθωμανικὸν ἔδαφος. Τὰ ἔγγραφα αὐτά, καθὼς καὶ ἐκεῖνα τοῦ ἀριθμ. 128/1031 φακέλλου, τὰ ὁποῖα εἶχε ἐντοπίσει, μεταφράσει καὶ δημοσιεύσει ἀποσπασματικὰ⁵ ὁ Κωνσταντῖνος Μέρτζιος, ἐδημοσίευσε, στὸ Ἰταλικὸ πρωτότυπο, τὸ ἔτος 1984⁶.

Κατόπιν τούτου εἶναι πλέον γνωστὰ δέκα ὀκτώ (18) ἔγγραφα-ἐκθέσεις, καθὼς καὶ μία χειρόγραφη διδαχὴ τοῦ Ἁγίου Κοσμᾶ⁷, τὴν ὁποία ἐπρομηθεύθη ὁ Προβλεπτῆς Ἁγίας Μαύρας Sebastiano Morosini, μέσω τοῦ δικοῦ του ἀνθρώπου Ἀνδρέα Μαμωνᾶ⁸, καὶ στέλλει μεταφρασμένη στὰ Ἰταλικά, στὸν Γενικὸ Προβλεπτῆ θαλάσσης Giacomo Nani, στὴν Κέρκυρα, χρονολογούμενη ἀπὸ τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1779, δηλαδὴ ἕξι (6) μῆνες πρὸ τοῦ μαρτυρίου τοῦ Ἁγίου.

Ἀπὸ τὶς πολὺ σημαντικὲς πληροφορίες, τὶς ὁποῖες περιέχουν τὰ ἔγγραφα αὐτά, γιὰ τὴ δράση τοῦ Ἱερομάρτυρος Ἁγίου Κοσμᾶ, θὰ παρουσιάσουμε μόνον αὐτές, οἱ ὁποῖες ἀναφέρονται στὸν σεβασμὸ καὶ τὴν

4. Βλ. Κ.Δ. Μέρτζιου, ἐνθ' ἄνωτέρω, σ. 5, σημ. 2.

5. Βλ. Ξανθοπούλου-Κυριακοῦ Ἄρτεμη, Ὁ Κοσμᾶς ὁ Αἰτωλὸς καὶ οἱ Βενετοὶ (1777 -1779) τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς δράσης του καὶ τὸ πρόβλημα τῶν διδαχῶν, ἐκδ. Πουρνάρα, Θεσσαλονίκη 1984, Προλεγόμενα, σ. 10.

6. Βλ. Ξανθοπούλου-Κυριακοῦ Ἄρτεμη, ἐνθ' ἄνωτέρω.

7. Βλ. Ξανθοπούλου-Κυριακοῦ Ἄρτεμη, ἐνθ' ἄνωτέρω, σ. 77-155.

8. Γιὰ τὴν οἰκογένεια Μαμωνᾶ καὶ τοὺς δύο ἀδελφούς Ἀνδρέα καὶ Δημήτριο Μαμωνᾶ, βλ. Ἀντώνιος Μηλιαράκης, Οἰκογένεια Μαμωνᾶ, Ἱστορικὴ καὶ Γενεαλογικὴ Μελέτη τῆς οἰκογενείας Μαμωνᾶ ἀπὸ τῆς ἐμφάνισεως αὐτῆς ἐν τῇ Ἱστορίᾳ μέχρι σήμερον (1248-1902), ἐν Ἀθήναις, ἐκ τοῦ τυπογραφείου Π.Δ. Σακελλαρίου, 1902, σ. 134-135.

ἀγάπη, τὴν ἐμπιστοσύνη καὶ τὴν ἀπόλυτη ὑπακοή τῶν Χριστιανῶν πρὸς τὸν Ἅγιο Κοσμᾶ καὶ τὴν τιμὴ μὲ τὴν ὁποία περιέβαλλον αὐτόν ὡς Ἅγιον, ὡς ἄνθρωπο τοῦ Θεοῦ, ὡς Προφήτη καὶ ὡς Ἀπόστολο, ὄχι μόνον οἱ Χριστιανοί, ἀλλὰ καὶ οἱ Μουσουλμάνοι, Τοῦρκοι καὶ Ἄλβανοί.

Τὰ δέκα ὀκτώ (18) αὐτὰ γνωστὰ ἔγγραφα-ἀναφορὲς εἶναι δύο περιόδων: ἕξι (6) εἶναι ἀπὸ τὸν Μάιον ἕως τὸν Ἰούλιο τοῦ ἔτους 1777, ἐνῶ τὰ ὑπόλοιπα δώδεκα (12) εἶναι ἀπὸ τὸν Ἰανουάριο ἕως τὸν Μάιο τοῦ ἔτους 1779, τελευταίου ἔτους τῆς ζωῆς τοῦ Ἁγίου († 24 Αὐγούστου 1779).

Ἀπὸ τὰ ἔγγραφα τοῦ ἔτους 1777 ἀντλοῦμε τίς κάτωθι πληροφορίες:

1. Στὴν ἐκθεσὴ τοῦ Προβλεπτῆ τῆς Πάργας Benetto Pietri πρὸς τὸν Γενικὸ Προβλεπτῆ θαλάσσης Giacomo Nani⁹ στὴν Κέρκυρα, μὲ ἡμερομηνία 27 Μαΐου 1777¹⁰, μεταξὺ ἄλλων, ἀναφέρεται: «Un grosso numero di persone armate provenienti dallo Stato Ottomano Greci con un calogero in centro posto sopra un mulo, che orava, e benediva, comparve il di oggi in questa parte. I fanatici si trasportarono, reputandolo come un nume tutelare della religione, mentre spiacevansi i di lui prodigi, e miracoli», «... ed io occultamente indefesso dalla somità del castelo ammirava il concorso, e l'entusiasmo, non chè l'audacia, e l'imposture di questo calogero. Scese egli in alto predicò, benedi uomini, donne, e fanciuli, che ansiosi lo ascoltavano e veneravano piegando fino le ginochia. Dalle di lui voci fatensi replicare mi spieca un scaltro capo di fazione che vuol acressere partito»¹¹.
2. Σὲ ἐπόμενη ἐκθεσὴ τοῦ ἰδίου, ἐπίσης στὸν Γενικὸ Προβλεπτῆ θαλάσσης Giacomo Nani μὲ ἡμερομηνίαν 29 Μαΐου 1777, ἀναφέρεται: «Lasciò il calogero trasportata, e bramosa questa popolazione di rivederlo, fosse instigazione, o pensiero di lui medemo, hà vo-

9. Γιὰ τοὺς Προβλεπτῆς τῶν Βενετικῶν κτήσεων, βλ. Hopf Charles, *Chroniques Gréco-Romanes inédites ou peu connues publiées avec notes et tables généalogiques*, Βερολῖνον 1873, σ. 396-411.

10. Οἱ ἡμερομηνίες τῶν ἐκθέσεων τοῦ ἔτους 1777 εἶναι μὲ τὸ νέο ἡμερολόγιο.

11. Βλ. Ξανθοπούλου-Κυριακοῦ Ἀρτεμη, ἐνθ' ἄνωτέρω, σ. 77-78.

luto comparir di nuovo alla vista di questa fortezza scortato da 4.000 armati in circa uniti a Parginoti, e fino alle donne e fanciuli, che gli diedero incontro. Procurai con l'arte possibile l'opera dei Sindici, e Primati, onde distoglierlo d'acostarsi nel publico pazzaro, e mi riuscì farlo passare nell'estremità del borgo, dove trovò una chiesa ed una cella e prese ricovero.

Fatto da lui preccorrere per il dopo pranso un invito di predica, calmò il purito del popolo, e lo chiamò alla curiosa divozione di ascoltarlo. Piantò una certa bigoncia in campagna ad uso di casoto, e facendo preceder esposizione di Croce, canti e formalità sacre, vi salì, e diede principio. Era tanto grande il concorso, che non rimase in fortezza alcuno degli abittanti. Stavo preparato ad ogni evento, e disposto ad ogni sacrificio, sebben inutile in un unione di tanto popolo temibile ne' suoi capricci. Pareva per altro, che riposassi nella fede dattami dai Sindici, che presto dovesse rissolversi a partire, ma in sostanza ero in tutta quell'angustia, che l'impegno, e il zelo dell'incombenza publica mi porgeva. Il di oggi al spuntar del sole fece un'altra omelia all'universal concorso e prese possia la via della Terra Ferma accompagnato processionalmente da tutti. La maggior parte lo reputa un Santo, qualcuno un emissario della Porta per assetare gli animi de' Greci, e chi un esploratore»¹².

3. Σὲ ἔκθεση τοῦ πράκτορος τῶν Βενετῶν Francesco Zona¹³, μὲ ἡμε-

12. Βλ. Ξανθοπούλου-Κυριακοῦ Ἄρτεμη, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 79

13. Ὁ Francesco Zona εἶχε τὸν στρατιωτικὸ βαθμὸ τοῦ σημαιοφόρου. Ἀκολούθησε τὸν Ἅγιο Κοσμᾶ σ' ὅλη τὴν πορεία τῆς περιοδείας του στὴν Κεφαλληνία, μάλιστα, γιὰ νὰ κυκλοφορεῖ ἐλεύθερα καὶ μὲ ἄνεση, ἐνδύθηκε μὲ ροῦχα ἀπλᾶ ὡς ἂν αὐτὰ τῶν ἀπλῶν ἀνθρώπων τῶν χωριῶν «...rissolsi anch' io accompagnare il sopradetto religioso in molte ville, vestindomi per necessità in abito contadinesco come anche feci vestire li soldati all'uso grecco, avendo per tali vestiti comprato // pochi braza di tella ordinaria, non avendone trovato de fati, e tre fascie da cintura; mi costrinsi fare questo per camminare liberamente senza dar minimo sospetto a chi che sia, ch' io sono un ufficiale destinato per riconoscere alcuno, e poi perchè non mi venisse usato qualche superchieria», βλ. Ξανθοπούλου-Κυριακοῦ Ἄρτεμη, ἐνθ' ἄνωτέρω, σ. 81.

ρομηνίαν 7' Ιουλίου 1777, επίσης πρὸς τὸν Giacomo Nani, ὁ ὁποῖος ταξίδευσεν στὴν Κεφαλληνία ἀκολουθῶντας τὸν Ἅγιο, προκειμένου νὰ συλλέξει πληροφορίες, ἀναφέρεται, μεταξὺ ἄλλων, «...Utile, ed avvantaggioso mi si rende per tale Real premura! Il passaggio del Greco missionario, che da una villa all'altra si porta di giorno in giorno a predicare il Santo Evangelo; immediate che dale voci di questi cittadini senti, che appresso il detto missionario ristava moltitudine di gente per ascoltare le sue prediche...», «...mi fù per altro di grande sorpresa vedere 15 in 16 mila tra uomini e donne, che gli corevano incontro per baciargli le mani, e piedi, ed adorarlo come vero Messia; un fanatismo tale s'impresse in questo popolo, che sino I stessi banditi rupero le loro armi, e vivono al di d'oggi co' loro nemici in buona pace»¹⁴.

4. Ὁ Προβλεπτής τῆς Κεφαλληνίας Antonio Pasta¹⁵, γράφει μὲ ἡμερομηνία 9' Ιουλίου 1777, μεταξὺ ἄλλων, πρὸς τὸν Giacomo Nani τὰ ἑξῆς¹⁶:

«La volontaria, e non proveduta comparsa in quest'isola di certo sacromonaco Cosmà Essocoriti quondam Nicolò dalla villa Opocurò, non molto lunghi da' Missolongi della Morea, ed abitante in Terra Santa...»

«...Sebbene per inalterabile metodo non si trattenesse che 24 ore per ogni luogo, vivendo una vita meschina con coli soccorsi

14. Βλ. Ξανθοπούλου-Κυριακοῦ Ἄρτεμη, ἐνθ' ἄνωτέρω, σ. 80-81.

15. Ὁ Προβλεπτής τῆς Κεφαλληνίας Antonio Pasta στὴν ἀναφορά του δὲν ἐκδηλώνει ἀντίθεση γιὰ τὴν παρουσία τοῦ Ἁγίου στὴ νῆσο καὶ τοῦ κηρυκτικοῦ του ἔργου. Φαίνεται δὲ ἐκπληκτος γιὰ τὰ θαυμαστὰ σημεῖα καὶ τὰ θαύματα τὰ ὅποια ὁ Ἅγιος κάμνει κατὰ τὴν διάρκεια τῆς διδαχῆς του. Ἀναφέρει δὲ μὲ ἀκρίβεια τὶς πληροφορίες, τὶς ὁποῖες συνέλεξε μέσῳ τῶν πρακτόρων του. Βλ. Ξανθοπούλου-Κυριακοῦ Ἄρτεμη, ἐνθ' ἄνωτέρω, σ. 83-85.

16. Γιὰ τὶς περιοδεῖες καὶ τὶς διδαχὲς τοῦ Ἁγίου Κοσμᾶ στὴν Κεφαλληνία, βλ. Τζουγανάτου Ν., «Κοσμᾶς ὁ Αἰτωλός. Ἀνακοίνωση μιᾶς ἀδημοσίευτης διδαχῆς του στὴν Κεφαλλονιά», ΝΕ 53, 1979, σ. 729-748. Ἀλισανδράτου Γ.Γ., «Ὁ Κοσμᾶς ὁ Αἰτωλός στὴν Κεφαλονιά καὶ τὴ Ζάκυνθο (1777). Ἀνέκδοτη ἐπιστολὴ ἐνὸς ἀκροατῆ του», ΚΧ 4, 1982, σ. 1-88. Ξανθοπούλου-Κυριακοῦ Ἄρτεμη, ἐνθ' ἄνωτέρω, σ. 29-33.

di pane, ed acqua, senza affattare veruna ospitalità; nulladimeno non contassi presenza, quantunque delle più facinorose, e scorrette, in cui non si sian veduti effetti mirabili»

«Le riconciliazioni, anco trà persone d' indole feroce, furono comuni; nè lasciarono persino di depponere l'armi, per non ricadere nelle primiere selleratezze. Comparisce riformato il loro sistema di vivere à merito di detto religioso, da cui gli furono indeffessamente insinuati que' sodi principii, che ogni suddito deve preggiarsi di osservare, per farsi degno delle publiche considerazioni...»¹⁷.

5. Ὁ Προβλεπτής τῆς Ζακύνθου Nicolo Minio γράφει μὲ ἡμερομηνία 13 Ἰουλίου 1777 στὴν ἐκθεσὴ του πρὸς τὸν Giacomo Nani, Γενικὸ Προβλεπτὴ θαλάσσης στὴν Κέρκυρα, πὼς μὲ τὴ βοήθεια τοῦ κόμη Ρώμα καὶ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Σωφρονίου Κουτούβαλη τὸ ταχύτερο δυνατὸν θὰ ἀπομακρύνει τὸν μοναχὸ Κοσμᾶ, διότι ἡ παρουσία του θὰ προκαλέσει ἀναστάτωση στοὺς Ἑβραίους τῆς νήσου¹⁸.
6. Ὁ Giacomo Nani, ἔχοντας ὑπ' ὄψιν του τὶς πληροφορίες τὶς ὁποῖες τοῦ ἔστειλαν οἱ Προβλεπτές, γράφει πρὸς τοὺς Inquisitori di Stato, μὲ ἡμερομηνία 25 Ἰουλίου 1777, πὼς ἀπομάκρυνε γρήγορα τὸν καλόγερο Κοσμᾶ ἀπὸ τὴν Κέρκυρα¹⁹, γιὰ τοὺς ἴδιους λόγους, ὅπως καὶ ὁ Minio ἀπὸ τὴν Ζάκυνθο, ἀναφέροντας ἐπίσης «...Ma inutile ogni provvedenza giunse improvviso esso calogero a' questo Ufficio di Sanità con barca di libera pontica, e vi giunse in tempo, che si trovavano in quel medesimo luogo molti Albanesi, e specialmente certo Bua Liasco il più potente frà essi, coi primati delle ville di Nivizza, Cliperio, e Santi Quaranta, ivi giunti per li rispettivi loro affari. Se era sempre di difficile determinazione una giusta condotta in tali circostanze dove l'ani-

17. Βλ. Ξανθοπούλου-Κυριακοῦ Ἄρτεμη, ἐνθ' ἀνωτέρω, σ. 82-83.

18. Ἐντύπωση προξενεῖ τὸ γεγονός ὅτι ὁ Προβλεπτής τῆς Ζακύνθου θεωρεῖ βέβαιο τὸ γεγονός ὅτι ἡ παρουσία τοῦ Ἁγίου Κοσμᾶ θὰ προκαλέσει ἀναστάτωση τῶν Ἑβραίων τῆς νήσου, γι' αὐτὸ σπεύδει νὰ ἐνεργήσει δεόντως. Βλ. καὶ Ξανθοπούλου-Κυριακοῦ Ἄρτεμη, ἐνθ' ἀνωτέρω, σ. 34-39.

19. Βλ. Ξανθοπούλου-Κυριακοῦ Ἄρτεμη, ἐνθ' ἀνωτέρω, σ. 39-42.

mo delle popolazioni prevenuto per la santità non rissentiva che l'impulso del proprio fanatismo, si rendeva una tale circostanza più grave assai per l'esistenza degli Albanesi medesimi che precedentemente avevano già venerato esso calogero come un Apostolo ...»²⁰.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐκθέσεων καὶ τῶν ἀναφερομένων πληροφοριῶν συνάγεται ὅτι οἱ Ὀρθόδοξοι Χριστιανικοὶ πληθυσμοὶ τῶν τότε Βενετικῶν κτήσεων ἀποδέχονταν τὸν καλόγερο Κοσμᾶ ὡς Ἅγιο καὶ αὐθεντικὸ ἐρμηνευτὴ τῆς Πίστεως, ὡς Προφήτη, ὡς Ἀπόστολο τοῦ Θεοῦ, τοῦ ὁποίου τὸ ἔργο ἐβεβαιουῦτο διαρκῶς τόσο ἀπὸ τὰ θαυμαστὰ σημεῖα, ὅσο καὶ ἀπὸ τὰ θαύματα τὰ ὁποῖα ἔκαμνε κατὰ τὴ διάρκεια τῶν διδαχῶν του.

Ἄνδρες, γυναῖκες καὶ παιδιά ἔτρεχαν γιὰ νὰ τὸν ἀκούσουν, νὰ τοὺς εὐλογήσει, τοῦ φιλοῦσαν τὸ χέρι γιὰ νὰ πάρουν τὴν εὐχή του καὶ γονάτιζαν ἐμπρὸς του φιλῶντας του καὶ τὰ πόδια, τιμῶντάς του ὡς Μεσσία.

Πάντες ὑπήκουον στὰ παραγγέλματά του, ὁ λόγος του ἦταν πειστικός, ἀκόμη δὲ καὶ οἱ ληστές, ὅταν ἄκουαν τὴ διδαχὴ του, κατέθεταν τὰ ὅπλα τους στὰ πόδια του, μετανοοῦσαν, ἐξομολογοῦντο καὶ συμφιλιώνονταν μὲ τοὺς ἐχθροὺς τους.

Ἡ προτροπὴ του νὰ ιδρύουν σχολεῖα γιὰ νὰ μαθαίνουν τὰ παιδιά ἑλληνικὰ γράμματα, ἐξελαμβάνετο ὑπὸ τοῦ λαοῦ ὡς ἐντολή, γι' αὐτὸ καὶ μὲ ἐνθουσιασμὸ σὲ σύντομο χρονικὸ διάστημα συγκεντρωνόταν τὸ ἀπαιτούμενο χρηματικὸ ποσὸ γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτό.

Ὅσοι δὲν εἶχαν ἐκεῖνη τὴν στιγμὴ χρήματα, ἔδιδαν ὅ,τι ἀσημένιο ἢ χρυσὸ κόσμημα ἢ ἄλλο ἀντικείμενο εἶχαν μαζί τους. Ἀκόμα καὶ Τοῦρκοι βαθμοφόροι συνεισέφεραν τὸν ὀβολὸν τους γιὰ τὴν ἴδρυση Σχολείων.

Οἱ Τοῦρκοι ἀξιωματοῦχοι τὸν προστάτευαν καὶ ἐπιζητοῦσαν τὴν παρουσία του στὶς περιοχές τους. Πλῆθος λαοῦ τὸν ἀκολουθοῦσε π.χ. στὴν περιοδεία του στὴν Κεφαλληνία, κατὰ μαρτυρίαν τοῦ πράκτορα τῶν Βενετῶν Francesco Zona, περὶ τὶς 15 μὲ 16 χιλιάδες ἄτομα, ἄνδρες, γυναῖκες καὶ παιδιά, στὴν δὲ Πάργα, κατὰ μαρτυρίαν τοῦ ἐκεῖ Προβλεπτῆ Benetto Pietri 4.000 ἄρματωμένοι, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν τῆς περιοχῆς.

Ὅλες οἱ ὁδηγίαι καὶ οἱ προτροπές του πρὸς τὸν Ὀρθόδοξο χριστια-

20. Βλ. Ξανθοπούλου-Κυριακοῦ Ἄρτεμη, ἐνθ' ἀνωτέρω, σ. 87.

νικὸ λαό, ἐκτελοῦνταν παρευθὺς, γεγονὸς ποὺ προκαλοῦσε κατάπληξη στοὺς Βενετοὺς διοικητές, οἱ ὅποιοι παρατηροῦσαν καὶ κατέγραφαν ὅτι ὁ καλόγηρος Κοσμᾶς εἶχε πάρα πολλὰ χαρίσματα, ὅπως εὐγένεια, εὐγλωττία, ἡρεμία, γλυκύτητα, πειθὼ στὸν λόγον του, μὲ τὴν ὁποία κατόρθωνε νὰ προσελκύει γύρω του πολλὰς χιλιάδες ἀτόμων, αὐθεντία στὴ διδαχὴ του²¹, ἦταν ἀσκητικός, ἔτρωγε ἀπλᾶ καὶ πάρα πολὺ λίγο, εὐεργετοῦσε δὲ ὅλους ἀνεξαιρέτως. Ἡ δύναμη τῆς εὐχῆς του καὶ τὰ θαύματα ποὺ ἐπιτελοῦσε ἐξέπλητταν ὅλους, ἰδιαιτέρως τοὺς Βενετούς²².

Ἐκ τῶν ἐγγράφων τοῦ ἔτους 1779 συνάγουμε τὶς ἐξῆς πληροφορίες:

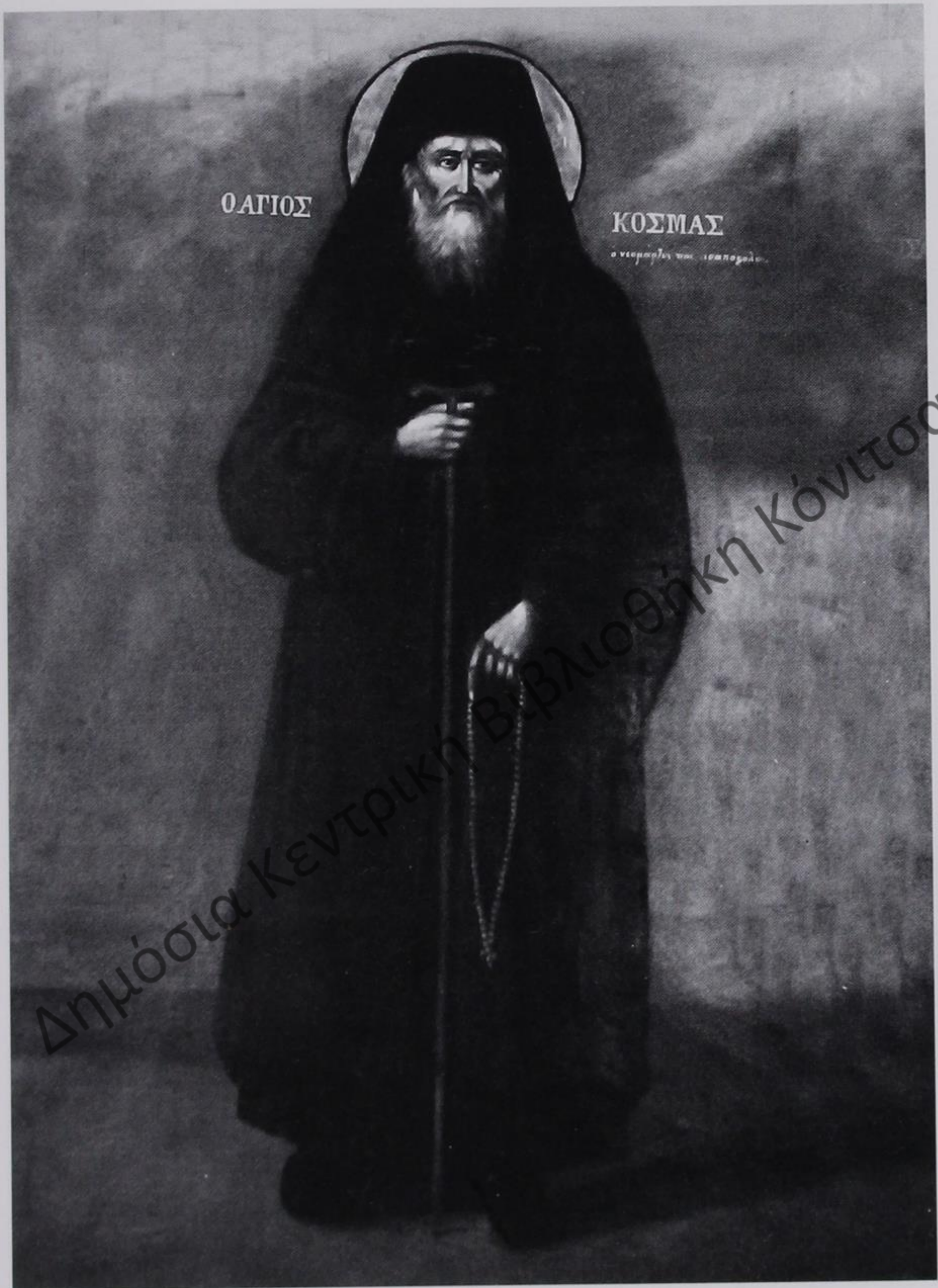
1. Γράφει μεταξὺ ἄλλων ὁ Ἑκτακτος Προβλεπτῆς Sebastiano Morosini τῆς Ἁγίας Μαύρας (Λευκάδας) πρὸς τὸν Giacomo Nani με ἡμερομηνία 26 Ἰανουαρίου 1779²³ « Essendo nuovamente disceso il noto calogero Cosmà nelle vicine parti di Paramithia determinato di aversi poi da inoltrare per la terza volta nelli continenti di questa publica frontiera, ma principalmente in quello di Prevesa, dove espressamente spedi uno dei suoi seguaci laici per essergli erretto un baldachino portatile a

21. Γενικὰ γιὰ τὶς διδαχές, τὶς ἐπιστολές, ἀλλὰ καὶ τὶς προφητείες τοῦ Ἁγίου Κοσμᾶ, βλ. Παπακυριακοῦ Σωφρονίου, *Κοσμᾶ Αἰτωλοῦ, Ἱερομάρτυρος καὶ Ἰσαποστόλου, Διδαχές, Ἐπιστολές καὶ Μαρτύριον*, Ἀθῆναι 1953. Π. Β. Πάσχου *Κοσμᾶς ὁ Αἰτωλός*, ἐκδόσεις Ἀκρίτας 1985. Μενοῦνος Β. Ἰωάννης, *Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ Διδαχές καὶ βιογραφία*, ἐκδ. Ἀκρίτας, ΣΤ' ἔκδοσις 2002. Καντιώτου Ν. Αὐγουστίνου, Μητροπολίτου Φλωρίνης, *Κοσμᾶς ὁ Αἰτωλός (1714-1779), Συναξάριον-Διδαχαί-Προφητεῖαι-Ἀκολουθία*, ἐκδοσις ΚΗ', Ἀθῆναι 2007. Τριανταφύλλου Β. Κωνσταντῖνος, *Ὁ Ἅγιος Κοσμᾶς ὁ Αἰτωλός, Ἡ βακτηρία τῶν σκλάβων, Τὸ καύχημα τῶν Αἰτωλῶν, Βίος, Διδαχές καὶ ἀσματικὴ Ἀκολουθία*, ἐκδ. Μικρὰ Ζύμη, Θέρμον Αἰτωλίας, ἐκδοσις Η'. Εὐθυμίας μοναχῆς, (Ἰουλίας Γκελτῆ), ἡγουμένης Ι.Μ. Ἁγίου Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ Μεγαδέντρου Θέρμου, *Οἱ προφητείες τοῦ Ἁγίου Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ μέσα στὴν ἱστορία*, ἐκδ. Ι.Μ. Ἁγίου Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ, Ἀθῆναι 2004.

22. Γιὰ τὴ στάση τῶν Βενετῶν ἔναντι τοῦ Ἁγίου Κοσμᾶ βλ. Ξανθοπούλου-Κυριακοῦ Ἄρτεμη, ἐνθ' ἀνωτέρω σ. 43-55.

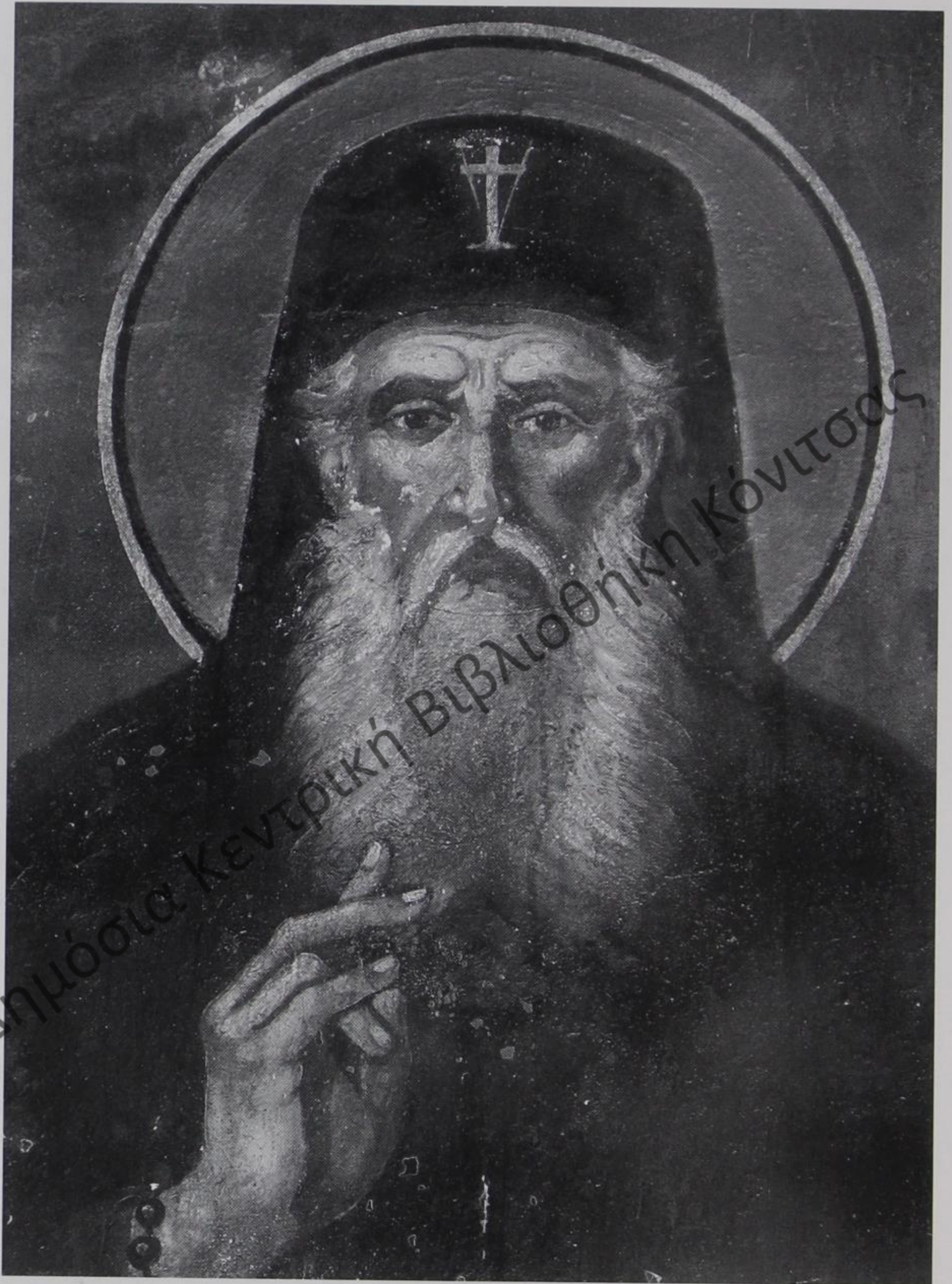
23. Ἡ χρονολόγησις τῶν ἐγγράφων τοῦ ἔτους 1779 εἶναι διπλή, δηλαδὴ ὑπάρχει ἡ ἡμερομηνία κατὰ τὸ Βενετικὸ ἔθος, καθὼς καὶ ἡ ἡμερομηνία μὲ τὸ νέο ἡμερολόγιο. Βλ. Ξανθοπούλου-Κυριακοῦ Ἄρτεμη, ἐνθ' ἀνωτέρω, σ. 93.

Εικ. 1. Ίερός Ναός Αγ. Νικολάου Ἀγορᾶς Ἰωαννίνων.
Τοιχογραφία νοτίου τοίχου. Ἀρχές 20^{ου} αἰ.

(Φωτ. Μιχ. Παντούλα)

Εικ. 2. Ίερός Ναός Περιβλέπτου Ίωαννίνων.
Τοιχογραφία κυρίως ναού. 1914.

(Φωτ. Μιχ. Παντούλα)

forma di letica con ogni possibile ornamento d' intagli in tavole di cipresso, e feramenta lavorate, riuscì anche di fartelo costruire, e tradurre la sera delli 19 corrente col mezo dello stesso di lui seguace laico fuori di quel publico confine in una chiesa greca situata in pocca distanza dal medesimo, per essergli indi trasportato ove attualmente ragira»²⁴.

Ἐκ τῆς ἀναφορᾶς ταύτης μαθαίνουμε ἀκόμη ὅτι οἱ κατασκευαστὲς τοῦ baldachino τοῦ Ἁγίου Κοσμᾶ ἦταν δύο μαραγκοὶ Κεφαλλονῖτες, οἱ ὁποῖοι συνελήφθησαν ὑπὸ τοῦ Morosini καὶ ἐκρατοῦντο στὴ φυλακὴ.

2-3. Ὁ Nani ἀπαντᾷ μὲ ἐπιστολὴν του ἀπὸ τὴν Κέρκυρα, μὲ ἡμερομηνία 4 Φεβρουαρίου 1779, γράφοντάς του, νὰ τοὺς ἐλευθερώσει, ἀφοῦ δὲν προέκυψαν στοιχεῖα εἰς βᾶρος τους, ταυτόχρονα ἐνημερώνει μὲ ἄλλη ἐκθεσὴν του μὲ ἡμερομηνία 5 Φεβρουαρίου 1779 τοὺς Inquisitori di Stato γιὰ τὴν συνεχῆ παρακολούθησιν τῶν κινήσεων τοῦ Ἁγίου κατὰ τὶς περιοδεῖες του²⁵.

4. Ἐνδιαφέρουσες εἶναι καὶ οἱ πληροφορίες ποὺ ἐκθέτει ὁ Ἀνδρέας Μαμωνᾶς, πράκτορας τοῦ Προβλεπτῆ τῆς Ἁγίας Μαύρας Morosini, γιὰ τὸν Ἅγιο Κοσμᾶ, στὴν ἀναφορὰ του πρὸς αὐτόν, καθὼς καὶ ἡ προμήθεια ἀντιτυποῦ χειρογράφου διδαχῆς τοῦ Ἁγίου «... un esemplare del libretto manoscritto, che fù formato dal noto calogero Cosma, perchè diffuso sia in ogni parte fra Greci dell'orienta greco, e che in quelle dell'Albania e circonvicine ottomane tenute fù sin ora publicato», τὴν ὁποία τοῦ ἀποστέλλει.

5-6. Τὸ ἀντιτυπο αὐτὸ τῆς χειρογράφου διδαχῆς τοῦ Ἁγίου, ὁ Morosini, ἀφοῦ τὸ μετέφρασε στὰ Ἰταλικά, τὸ ἀποστέλλει μὲ τὴν σειρὰ του πρὸς τὸν Γενικὸ Προβλεπτῆ τῆς θαλάσσης, Giacomo Nani, στὴν Κέρκυρα, ὁ ὁποῖος τὸ διαβιβάζει στοὺς ὑπεύθυνους τοῦ Κράτους τῆς Βενετίας, ἐνῶ δίδει διαταγὴν πρὸς τὸν Morosini νὰ ἐμποδίσῃ τὴν διάδοσιν τῶν χειρογράφων τῆς διδαχῆς τοῦ Ἁγίου²⁶.

24. Βλ. Ξανθοπούλου-Κυριακοῦ Ἄρτεμη, ἐνθ' ἄνωτέρω, σ. 90-91.

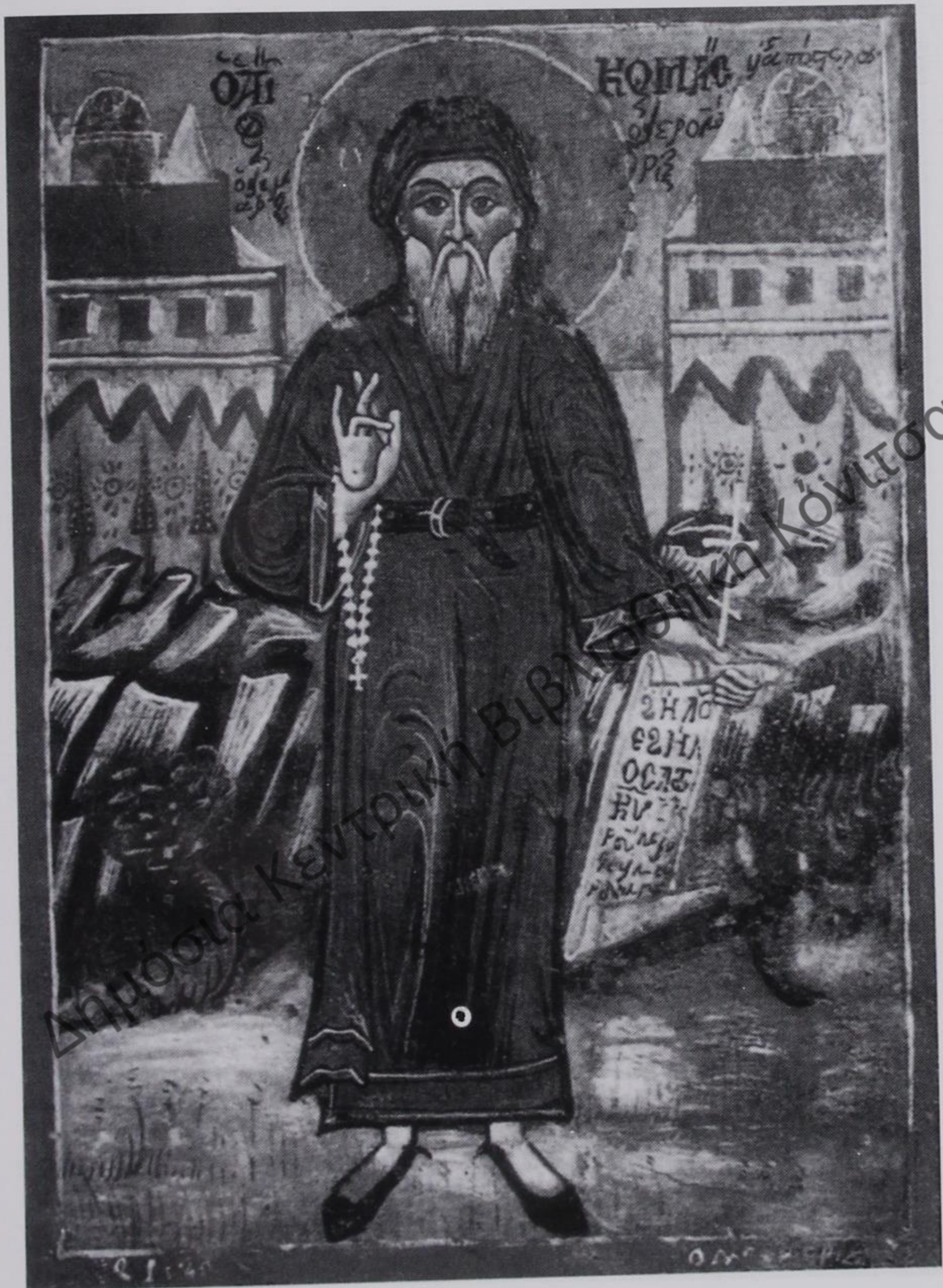
25. Βλ. Ξανθοπούλου-Κυριακοῦ Ἄρτεμη, ἐνθ' ἄνωτέρω, σ. 93-95.

26. Βλ. Ξανθοπούλου-Κυριακοῦ Ἄρτεμη, ἐνθ' ἄνωτέρω, σ. 97-100.

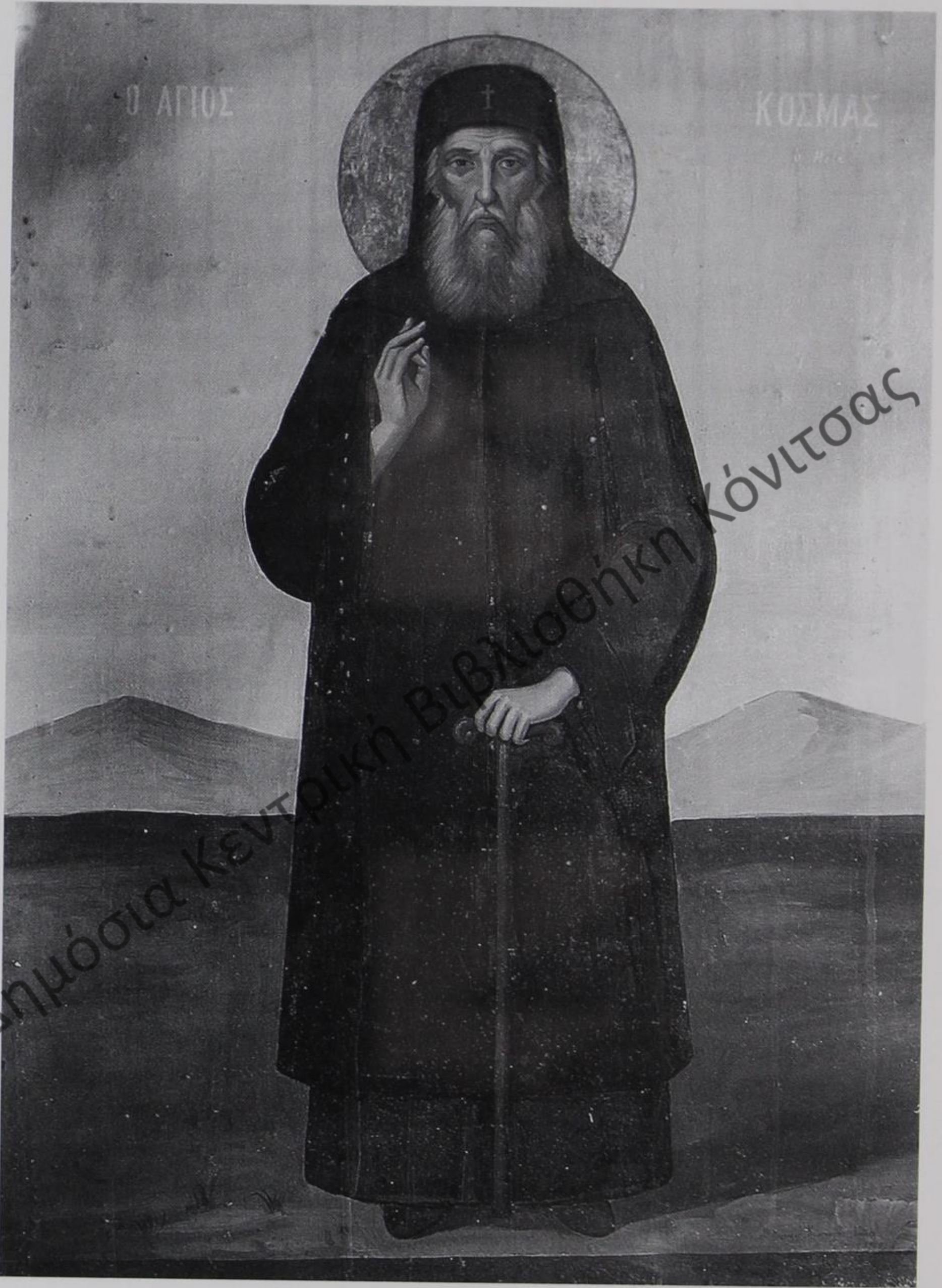
7. Στην αναφορά του Morosini με ημερομηνία 2 Μαΐου 1779, προς τον Nani αναφέρεται ότι «...il nuovo ritorno del noto calogero nelle tenute di Luro contiguo alla piazza di Prevesa, non menchè la protezione al medesimo donata dal Chiecaja Osman aga, onde avesti da inoltrare anche nel continente della stessa piazza, e li miei pronti movimenti à riparo d'un maggior male...». Επισημαίνει ο Morosini ότι οί Τούρκοι αξιωματοῦχοι τῶν Ἡπειρωτικῶν περιοχῶν προστατεύουν καὶ διευκολύνουν τὸν Ἅγιο²⁷ κατὰ τὶς περιόδους τοῦ στὰ δικά τους ἐδάφη.
- 8-9. Ἰδιαίτερη ἐντύπωση προξενοῦν οἱ περιγραφόμενες ἐμπειρίες, στὴν ἀναφορά του πρὸς τὸν Morosini, με ἡμερομηνία 7 Μαΐου 1779, καὶ τὰ συμπεράσματα ἀπὸ τὴ συζήτηση, τὴν ὁποῖαν εἶχε ὁ ἕτερος πράκτορας τῶν Βενετῶν Δημήτριος Μαιωνᾶς, ἀδελφὸς τοῦ Ἀνδρέα, με τὸν Ἅγιο Κοσμᾶ κατὰ τὴν συνάντησή τους στὴν θέση Φλάμπουρα καὶ Μαῦρο Μανδήλι πλησίον τῆς Πρεβέζης²⁸, τὰ ὁποῖα ἐν συνεχείᾳ ὁ Morosini ἀποστέλλει πρὸς τὸν Giacomo Nani.
10. Σὲ ἀναφορά τοῦ Προβλεπτῆ τῆς Πάργας πρὸς τὸν Γενικὸ Προβλεπτῆ θαλάσσης Nani με ἡμερομηνία 11 Μαΐου 1779, ἀναφέρεται «... All di lui approssimarsi in borgo furono sonate le campane di tutte le chiese ivi situate, e di qualcuna entro la fortezza. Le fù dato incontro da vari papà, da non tropo generoso numero di serdari, ed alquante done...», «...Hà seco lui altri calogeri, frà questi due fratelli di famiglia Svoroni dalla Cefalonia abitante in quella fortezza.», «Doppo aver preso riposo in detta situazione entro un picciol luoco che si fà chiuder con tapeti, atto a' ricever

27. Βλ. Ξανθοπούλου-Κυριακοῦ Ἄρτεμη, ἐνθ' ἄνωτέρω, σ. 101

28. «... εἶναι ὀξυνοῦστατος, ἔμπλεως μεγάλων ἰδεῶν καὶ ἔχει ἀξιοθαύμαστον τρόπον ὅπως εἰσδύη εἰς τὴν ψυχὴν οἴουδῆποτε καὶ εἰς τοιοῦτον βαθμὸν, ὥστε δὲν ὑπάρχει τι τὸ ὁποῖον νὰ ἐκφράσῃ ἢ νὰ προτείνῃ ὁ ἴδιος καὶ τὸ ὁποῖον νὰ μὴ γίνῃ ἀμέσως ἀποδεκτὸν καὶ μετὰ τοῦ ἐπιβαλλομένου σεβασμοῦ παρὰ τῆς ὀλότητος, ἥτις καὶ τὸ ἐκτελεῖ μετὰ τὴν πλέον ἐφικτὴν ἀκρίβειαν, ὅτι δὲ ἐπὶ πλέον ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀτόμων, τὰ ὁποῖα πανταχόθεν συρρέουν, ἵνα τὸν ἴδουν, εἶναι καταπληκτικὸς, ... Ἐφθασε μάλιστα μέχρι τοῦ σημείου ὥστε νὰ κάμῃ καὶ Τούρκους βαθμοφόρους νὰ συνεισφέρουν τὸν ὀβολὸν των ὑπὲρ τῶν ἀγαθοεργῶν τούτων ἰδρυμάτων». βλ. καὶ Κ. Δ. Μέρτζιου ἐνθ' ἄνωτέρω, σ. 6-7.

Ειχ. 3. Ὁ Ἅγιος Κοσμάς ὡς ἀγιορεΐτης μοναχός.
 (Μιχάλη Γ. Τρίτου, Ἐκπληρωμένες Προφητείες Κοσμά τοῦ Αἰτωλοῦ σ. 28)

Εικ. 4. Ίερός Ναός Αρχιμανδρείου Ἰωαννίνων (Παρεκκλήσιο Ἁγ. Φανουρίου).
Φορητή εἰκόνα τῶν ἀρχῶν τοῦ 20^{ου} αἰ.

(Φωτ. Μιχ. Παντούλα)

la sola di lui persona si pose alle ore 20 a far pubbliche orazioni e poscia lunghissima predica, ascenso in un picciol portatile pulpito, avendo generoso uditorio.»²⁹

11. Ὁ Γενικός Προβλεπτής θαλάσσης Nani ἐνημερώνει τὶς Βενετικὲς Ἀρχές στις 16 Μαΐου 1779 ὅτι πῆρε ἀπόφαση νὰ ἀναβάλλει τὴν δολοφονία τοῦ καλόγερου Κοσμᾶ, γιὰ νὰ μὴν προκληθεῖ γενικότερη ἀναταραχὴ στὴν Βενετοτουρκικὴ μεθόριο.
12. Σὲ ἀναφορὰ τοῦ Γενικοῦ Προβλεπτῆ θαλάσσης Nani πρὸς τὸν Δόγη καὶ τὴν Βενετικὴ Γερουσία, μὲ ἡμερομηνία 19 Μαΐου 1779 μεταξὺ ἄλλων σημειώνεται «...Seguito com' esso era da'quantità di persone dell'una e dell'altra delle vicine popolazioni, che tutte a lui obsequenti, lo riguardavano come un profetta, parendomi riflessibile una tale circostanza ...», «... ma in fatto poi tanto efficace nei suoi ragionamenti e che sapeva attrarsi sempre il seguito di molte migliaia di persone ...», «...Mi fu presentata ancora una descrizione dei miracoli che predicavansi da esso fatti, e li castighi, che si dicevano dati da Dio a quelli che non voleano prestargli una vera, e fedele obbedienza. Mi fù procurato un esemplare di certa predica, o dissertazione, ch' egli stesso aveva disseminato, scritta in Greco ed in italiano in un sito, della quale l'Eccellenze Vostre potranno vedere com'egli cercava adombrare e farsi credere sebbene con fina delicatezza il profetta Elia.»³⁰

Καὶ ἐκ τῶν ἐγγράφων τοῦ ἔτους 1779 συνάγεται τὸ ἴδιο συμπέρασμα, ὅτι δηλαδή οἱ Ὀρθόδοξοι Χριστιανικοὶ πληθυσμοί, οἱ ὁποῖοι ἄκουαν τὸ κήρυμά του, ἀκόμη καὶ οἱ Μουσουλμάνοι, Τοῦρκοι καὶ Ἀλβανοί, θεωροῦσαν τὸν καλόγερο Κοσμᾶ Προφήτη, ἄνθρωπο τοῦ Θεοῦ, Ἅγιο, μεγάλο διδάσκαλο καὶ ὅτι πλῆθος θαυμάτων ἔκαμνε τόσο κατὰ τὴν διάρκεια τῶν διδασχῶν του, ὅσο καὶ σὲ ἄλλες περιπτώσεις, ὅταν συνομιλοῦσε ἢ ἐπικοινωνοῦσε μὲ τοὺς ἀνθρώπους ποὺ πήγαιναν νὰ τὸν ἀκούσουν καὶ νὰ τὸν γνωρίσουν.

Οἱ ἀνωτέρω μαρτυρίες τῶν Βενετικῶν ἐγγράφων ἐπιβεβαιώνουν ἀπὸ τὴν πλευρὰ τους τὶς μαρτυρίες τῶν ἑλληνικῶν πηγῶν καὶ τῆς Παρά-

29. Βλ. Ξανθοπούλου-Κυριακοῦ Ἄρτεμη, ἐνθ' ἀνωτέρω, σ. 109.

30. Βλ. Ξανθοπούλου-Κυριακοῦ Ἄρτεμη, ἐνθ' ἀνωτέρω, σ. 113-114.

δοσης ὅτι ὁ Ὁρθόδοξος λαὸς τιμοῦσε, σεβόταν, δεχόταν καὶ πίστευε τὸν διδάσκαλο καλόγερο Κοσμᾶ ὡς Προφήτη καὶ Ἅγιο.

Πολλὰ σημεῖα καὶ θαύματα ἐγίνοντο μετὰ τὸ μαρτύριό του καὶ στὸν τάφον τοῦ Ἁγίου.³¹ Ὁ Ἀλῆ Πασᾶς³², καθὼς καὶ πλῆθος Μουσουλμάνων, τιμοῦσαν καὶ πίστευαν τὸν Ἱερομάρτυρα Κοσμᾶ ὡς Ἅγιο. Ἡ πρώτη ἐπίσημη ἀναγνώριση τοῦ Ἁγίου ἔγινε ἀπὸ τοὺς Μουσουλμάνους, δηλαδὴ τὸν Ἀλῆ Πασᾶ, ὅταν κυρίευσε τὸ Μπεράτι τὸ 1810, μετὰ ἀπὸ 31 ἔτη³³.

Τὸ ὄνομα τοῦ Ἁγίου Κοσμᾶ συμπεριελήφθη στὸ Νέο Μαρτυρολό-

31. Ὁ Ζῆκο – Μπιστρέκης ὁ ἀναγνώστης, ὁ γράψας τὸ Μαρτυρολόγιο τοῦ Ἁγίου, φυλακισμένος ὄν στὴν Ἱερὰ Μονὴ Ἀρδενίτζης σημειώνει: «... καὶ εἰς ἐκείνην τὴν Ἐκκλησίαν ὅπου τὸν ἐνταφίασαν, βλέπουσι ἐκεῖ ὅπου εἶχαμεν τὸν σταυρὸν καὶ τὸν θρόνον ἓνα ἅγιον φῶς ὅπου καταβαίνει κάθε νύκταν καὶ μίαν Κυριακὴν μετὰ τὴν λειτουργίαν ἔβγαλαν τὸν σταυρὸν ἐκεῖθεν καὶ τὸν ἔβαλαν ὀπίσω ἀπὸ τὸ ἅγιον βῆμα τῆς ἐκκλησίας, ὅθεν εἶναι τὸ λείψανόν του. Πάλιν ἐφάνη τὸ ἴδιο φῶς. Πλὴν γίνονται πολλὰ ἐκεῖ, ὅμως δὲν μᾶς τὰ λέγουν ἡμᾶς ἐπειδὴ εἴμασθεν σφαλισμένοι. Καὶ μᾶς λέγουν ὅτι φοβεῖται ὁ Πασᾶς νὰ μὴν τύχη καὶ πᾶμε εἰς Τζαφέριγην, ὅπου πολεμεῖ μετὰ τὸν καπετὰν Σιούλαν κλέφτην...». Βλ. Καντιώτου Ν. Αὐγουστίνου, Μητροπολίτου Φλωρίνης, ἐνθ' ἀνωτέρω, σ. 87-92.

32. Γιὰ τὴν τιμὴ καὶ τὸν σεβασμὸ τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ πρὸς τὸν Ἅγιον Κοσμᾶ καὶ τὰ λείψανά του, βλ. Jeraume de la Lance, *La vie d' Ali Pacha*, Paris 1822, σ. 183. Πρβλ. καὶ Τρίτου Γ. Μιχαήλ, *Ἐκπληρωμένες Προφητείες Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ*, ἐκδ. Ἱερὰ Μεγίστη Μονὴ Βατοπαιδίου, β' ἔκδοσις 2014, καὶ Παπανότη Παύλου, *Κοσμᾶς ὁ Αἰτωλὸς ὁ Ἰσαπόστολος καὶ ὁ Ἐθναπόστολος*, Ἀπρίλιος 2011, σ. 37.

33. Τὸ 1810 ὅταν ὁ Ἀλῆ Πασᾶς κατέλαβε τὸ Μπεράτι, ἐνδυμηθεὶς τὶς ρήσεις τοῦ Ἁγίου πρὸς αὐτόν, ὅταν ἦταν ἀκόμη νέος στὸ Τεπελένι, ἔδωσε ἐντολὴ στὸν Μητροπολίτη Ἰωάσαφ τὸν νέο, ἀνεψιὸ τοῦ παλαιοῦ Μητροπολίτη Βερατίου Ἰωάσαφ νὰ κάμει τὴν ἐκταφὴ τοῦ Ἁγίου. Προσκύνησε τὴν Ἁγία Κάρα του καὶ διέταξε νὰ γίνῃ ἀργυρὴ θήκη, γιὰ νὰ τοποθετηθεῖ μέσα καὶ ἀρκετὲς φορὲς τὴν ἔφερε ἀπὸ τὸ Μοναστήρι του στὰ Ἰωάννινα γιὰ νὰ τὴν προσκυνήσῃ. Ὅταν κάποιοι δικοὶ του τὸν εἰρωνεύθησαν γι' αὐτὴν του τὴν πράξη, ὁ Ἀλῆς ἀπάντησε: «Φέρτε μου ἓνα Μουσουλμάνο σὰν κι αὐτὸν τὸ Χριστιανὸ νὰ τοῦ φιλήσω τὰ πόδια». Μὲ δική του προσταγὴ κτίσθηκε Μονὴ καὶ ναὸς, σταυροειδῆς μετὰ ὀκταγωνικοῦ τρούλου, δίπλα ἀπὸ τὸν παλαιὸ μικρὸ ναό, ὅπου ἦτο ὁ τάφος τοῦ Ἁγίου. Ἡ Μονὴ καὶ τὸ Καθολικὸ τῆς ἀναστηλώθηκε ἀπὸ τὸν ἀρχιεπίσκοπο Τιράνων καὶ Πάσης Ἀλβανίας κ. Ἀναστάσιο. Ἡ ἐξωτερικὴ ἐπιγραφὴ τοῦ Ναοῦ ἀναφέρει: «Ἀνηγέρθη ἐκ βάθρων ὁ θεῖος καὶ Ἱερὸς οὗτος Ναὸς διὰ προσταγῆς, συνδρομῆς καὶ προτροπῆς τοῦ ὑψηλότατου Βεζύρ Ἀλῆ Πασᾶ Τεπελενλή». Βλ. Παπασταύρος Ἀναστάσιος, *Ἀλῆ Πασᾶς ἀπὸ λήσταρχος ἡγεμόνας*, τόμος πρῶτος, ἐκδόσεις Ἀπειρωτᾶν, σ. 180-181.

γιο τοῦ Ἀγίου Νικοδήμου τοῦ Ἀγορείτη³⁴. Τὸ 1819 ἔγινε ἡ πρώτη ἔντυπη ἔκδοση τῆς Ἀκολουθίας τοῦ Ἀγίου Κοσμᾶ³⁵, ἐνῶ εὐθὺς μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῶν Ἰωαννίνων, ὁ Μητροπολίτης Ἰωαννίνων Γερβάσιος, μὲ ἐγκύκλιό του ὄριζε, ὅπως ἡ ἡμέρα τοῦ Μαρτυρίου του, 24 Αὐγούστου, ἑορτάζεται διὰ γενικῆς ἀργίας καὶ μὲ ἀρχιερατικὴ Θεία λειτουργία τιμᾶται ἡ μνήμη τοῦ Ἀγίου³⁶.

34. Νικοδήμου τοῦ Ἀγορείτου, *Νέον Μαρτυρολόγιον*, Ἀθῆναι 1961, ἐκδόσεις Ἀστήρ. Γιὰ τὴν ἀγιολογικὴ ἀναγνώριση τοῦ Ἀγίου Κοσμᾶ, βλ. Πασχαλίδη Α. Συμμεών, *Ἕμνοαγιολογικὰ στὸν Ἅγιο Κοσμᾶ τὸν Αἰτωλό*, Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Θεολογικῆς Σχολῆς Α.Π.Θ., Τμῆμα Ποιμαντικῆς καὶ Κοινωνικῆς Θεολογίας, Τόμος 7, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 149-169.

35. Χριστοδουλίδου Σαπφείρου, *Ἀκολουθία καὶ Βίος τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Κοσμᾶ τοῦ Ἱερομάρτυρος καὶ Ἰσαποστόλου*, Βενετία 1814. Γιὰ τὰ Ἕμνοαγιολογικὰ στὸν Ἅγιο Κοσμᾶ τὸν Αἰτωλό, βλ. καὶ Πασχαλίδη Α. Συμμεών, ἐνδ' ἀνωτέρω, σ. 151-156.

36. Τὸ κείμενο τῆς ἐγκυκλίου τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Ἰωαννίνων δημοσιεύθηκε στὴν ἐφημερίδα τῶν Ἰωαννίνων «Ἡπειρος» στὸ φ. τῆς 21-08-1913, σ. 2, καὶ ἔχει ὡς ἑξῆς:

«Ἐγκύκλιος Ἱερᾶς Μητροπόλεως Ἰωαννίνων

Ὁ σεβασμὸς καὶ ἡ τιμὴ πρὸς τοὺς ἱερούς ἐκείνους ἄνδρας, οἵτινες λόγῳ τε καὶ ἔργῳ ἐφάνησαν ὠφέλιμοι τοῖς ἄλλοις καὶ δὴ ἐδυσιάσαν καὶ τὴν ζωὴν αὐτῶν ὑπὲρ τοῦ ἔθνους καὶ τῆς ἐκκλησίας θεωρεῖται παρὰ πᾶσιν ἱερώτατον καθῆκον. Τοιοῦτον καθῆκον ἔχει καὶ ἡ ἐλευθερωθεῖσα Ἡπειρος καὶ δὴ ἡ πόλις τῶν Ἰωαννίνων πρὸς τὸ μέγα ἐθναπόστολον καὶ κήρυκα τοῦ θείου λόγου Ἅγιον Κοσμᾶν, ὅστις διὰ τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ, ἣν ἐπεσφράγισε καὶ μαρτυρικὸς θάνατος, κατώρθωσε τὸ μὲν νὰ σώσῃ τὴν Ἡπειρον καὶ τὰς ἄλλας Ἑλληνικὰς χώρας ἐκ τοῦ σκότους τῆς ἀμαθείας τὸ δὲ νὰ ἀναχαιτίσῃ τὴν ἀδρόαν ἀλλαξοπιστίαν, γενόμενος οὕτω σωτὴρ τῆς ἐθνικῆς καὶ πολιτικῆς ἡμῶν ὑποστάσεως.

Εἰς ἐνδειξιν λοιπὸν τῆς μεγάλης εὐγνωμοσύνης, ἣν ἡ Ἡπειρος καὶ καθόλου τὸ ἔθνος ὀφείλει πρὸς τὸν ἱερὸν ἄνδρα, οὕτινος αἱ πράξεις καὶ αἱ προφητεῖαι ζωηραὶ μετεδόθησαν ἡμῖν ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν ἀποφασίζεται, ὅπως κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο καὶ ἐφεξῆς πανηγυρίζηται ἡ ἡμέρα τοῦ μαρτυρίου αὐτοῦ μετὰ τῆς αὐτῆς μεγαλοπρεπείας μεθ' ἧς καὶ αἱ ἑορταὶ τῶν ἄλλων ἐξ Ἰωαννίνων Ἀγίων μαρτύρων.

Ἀπεφασίσθη δὲ ὑπὸ τῆς ἱερᾶς Μητροπόλεως ὅπως ἡ 24ῃ Αὐγούστου ἡμέρα τοῦ μαρτυρίου τοῦ μεγάλου διδασκάλου ἑορτασθῇ διὰ γενικῆς ἀργίας τελομένης Ἀρχιερατικῆς λειτουργίας ἐν τῷ Μητροπολιτικῷ ναῷ. Προσκαλεῖται δὲ ὁ λαὸς τῆς πόλεως Ἰωαννίνων ὅπως μετάσχῃ τῆς Ἱερᾶς ταύτης πανηγύρεως καὶ τιμῆσῃ τὴν μνήμην τοῦ προσφιλοῦς ἐθνικοῦ προφήτου δι' ἀργίας κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην.

Ἐν Ἰωαννίνοις τῇ 20ῃ Αὐγούστου 1913.

Ἡ καθυστέρηση τῆς επίσημης ἀγιοκατάταξης τοῦ Ἁγίου Κοσμᾶ ἀπὸ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο³⁷, ὥστε νὰ τιμᾶται Πανορθοδόξως, ὀφείλεται στὴν ἀντίδραση τῆς τότε Ρουμανικῆς προπαγάνδας καὶ τῶν ἐν Ἑλλάδι ρουμανιζόντων, ὅπως μαρτυρεῖται ἀπὸ τὸν Μέγα Χαρτοφύλακα Μανουὴλ Γεδεών³⁸.

Ἀρχιμανδρίτης

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΑΡΓΥΡΟΣ

Ἀναπλ. Καθηγητῆς Α.Ε.Α. Βελλᾶς Ἰωαννίνων

Ἐκ τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Ἰωαννίνων»

Εὐχαριστῶ καὶ ἀπὸ τῆς θέσεως ταύτης τὸν φιλόλογο κ. Κωνσταντῖνο Βλάχο, Πρόεδρο τῆς Ε.Η.Μ., γιὰ τὴν ὑπόδειξη τῆς πληροφορίας.

37. Ἡ επίσημη ἀγιοκατάταξη τοῦ ἱερομάρτυρος Κοσμᾶ ἔγινε ἀπὸ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο ἐπὶ Πατριάρχου Ἀθηναγόρα, τὸ ἔτος 1961, ἤτοι 182 ἔτη μετὰ τὸν μαρτυρικό του θάνατο. Βλ. Καντιώτου Αὐγουστίνου, Μητροπολίτου Φλωρίνης, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 93-96, τὸ κείμενο τῆς Πατριαρχικῆς καὶ Συνοδικῆς Πράξεως τῆς ἀγιοκατατάξεως.

38. Τὸ κείμενο τοῦ Μανουὴλ Γεδεών ἔχει ὡς ἑξῆς: «Πρὸ εἰκοσαετίας σχεδόν, γράφει ὁ Μανουὴλ Γεδεών, ὁ Μακάριος ἐν Πατριαρχαῖς Ἰωακείμ Γ' σὺν τῇ περὶ αὐτὸν Ἱερᾷ Συνόδῳ θέλων νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν πανηγυρικὴν τοῦ Κοσμᾶ μνήμην εἰς ὅλην τὴν ὀρθόδοξον ἐκκλησίαν, ἀνέθεσαν εἰς ἐμέ, καὶ τὸν πρῶην Βερροίας – τότε ἀρχιμανδρίτην – Καλλίνικον Δεληκάνην νὰ συντάξωμεν τὸ συνοδικὸν ἐπὶ τούτῳ γράμμα. Ἡ συνοδικὴ ἀπόφασις ἀπήχησε κακῶς εἰς τοὺς κύκλους τῶν ρουμανιζόντων Μακεδόνων οἱ ὅποιοι ἐνόμιζον ὅτι ἢ ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ Μακεδονίᾳ διδασκαλία τοῦ ἀειμνήστου ἰσαποστόλου πολλοὺς δὴθεν Βλάχους ἠνάγκασεν νὰ μεταβληθῶσιν εἰς Ἕλληνας. Καὶ τις ἐφημερὶς ἐν Βουκουρεστίῳ σαρκαστικῶς ἔγραψεν ὅτι οἱ κ.κ. Γεδεών καὶ Δεληκάνης τώρα θὰ ἔχουσι τὴν εὐκαιρίαν νὰ κατατάξωσιν εἰς τοὺς ἁγίους καὶ τὸν ἐπίσκοπον Κίτρον Νικολαὸν Λούσην καὶ τὸν Γρεβενῶν Ἀγαθάγγελον. Τῶν τότε δὲ συνοδικῶν οἱ κυριώτεροι ἀφῆκαν τὸ πρᾶγμα νὰ λησιμονηθῇ καὶ ἡμεῖς ἀπεγοητεύθημεν, ὁ δὲ Πατριάρχης οὔτε ὑπέμνησεν εἰς ἡμᾶς τὴν ὀσίαν ἐργασίαν. Καὶ οὕτως ὁ Ἅγιος Κοσμᾶς, ἔμεινεν ἅγιος τοῦ Κολικόνδασι καὶ τῆς Ἡπείρου, προσμένων μία ἐκ νέου συνοδικὴν ἀπόφασιν ὅπως σύμπασα τῶν ὀρθοδόξων ἢ ἐκκλησία πανηγυρικῶς ἀποδώσῃ δίκαιον εἰς τὴν ἀδικουμένην μνήμην τοῦ ἀειμνήστου διδασκάλου». Βλ. Φαλταίτς Κωνσταντῖνος, Ὁ Ἅγιος Κοσμᾶς στὸ στόμα τοῦ Ἡπειρωτικοῦ λαοῦ, ἐφημερὶς Ἰωαννίνων «Ἡπειρωτικὸς Ἀγών», ἀριθ. φύλλου 851, 8-12-1929. Πρβλ. καὶ Τρίτου Μιχαήλ, Κοσμᾶς ὁ Αἰτωλός. Ὁ φωτιστὴς τοῦ Γένους ὁ προφήτης. Ἀθῆναι 2009, ἐκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας.

Γιὰ τὴν καθυστέρηση τῆς ἀγιοκατάταξης τοῦ Ἁγίου Κοσμᾶ θὰ ἀκολουθήσει εἰδικὴ μελέτη μου.

Ειχ. 5. Ὁ Ἅγιος Κοσμάς ὁ Αἰτωλός.

(Αθ. Παλιούρας, Μεταβυζαντινὴ ζωγραφικὴ σ. 357)

Εικ. 6. Ἱερὸς Ναὸς Ἀγ. Νικολάου Ζίτσας Ἰωαννίνων.
Φορητὴ εἰκόνα τῶν ἀρχῶν τοῦ 19^{ου} αἰ.

(Φωτ. Μιχ. Παντούλα)

Εικ. 7. Ἡ προσωπογραφία τοῦ Ἁγίου Κοσμά τοῦ Αἰτωλοῦ
σὲ σχέδιο τοῦ Φώτη Κόντογλου (1951).

(Αναγραφή ἀπὸ τὴν εἰκόνα τῆς Ζίτσας)

Εικ. 8. Ὁ τάφος τοῦ Ἁγίου Κοσμά (Φωτ. Μαίρης Κωστῆ).

(Μιχάλη Γ. Τρίτου, Ἐκπληρωμένες Προφητείες Κοσμά τοῦ Αἰτωλοῦ, σ. 29)

Εικ. 9. Τοιχογραφία τοῦ Ἁγίου Κοσμᾶ πάνω ἀπὸ τὸν τάφο του.
 (Μιχάλη Γ. Τρίτου, Ἐκπληρωμένες Προφητεῖες Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ, σ. 17)

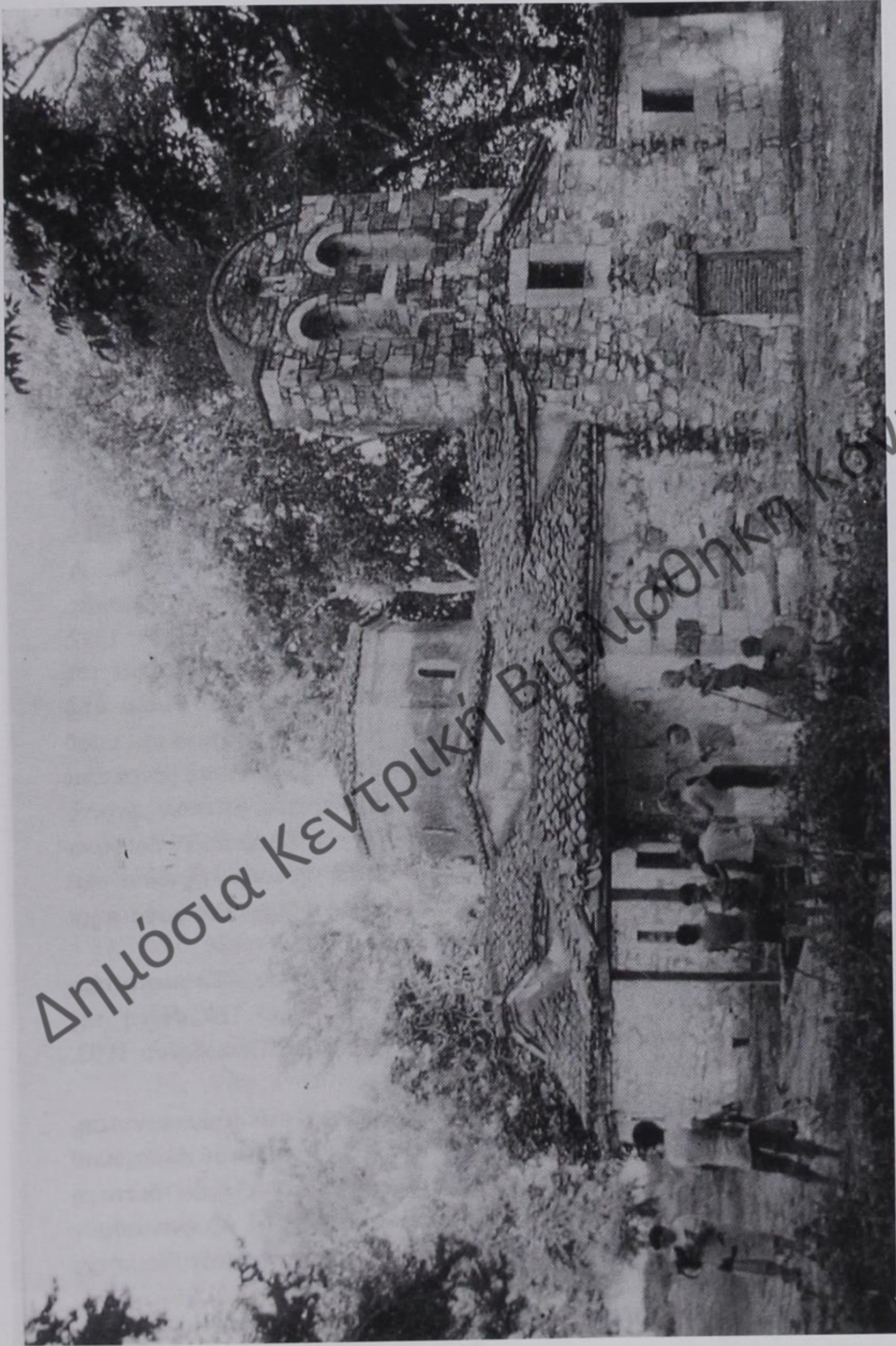
... ΕΡΓΩΝ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΣΕΡΑΪΝΩΝ. 1902. ...

Ἄλῃ πασᾶς ἐνεθυμήθη τὸν λόγον ἐκεῖνον τοῦ Ἁγίου Κοσμᾶ, ὅθεν ἐμβαίνωντας εἰς
 τὴν πόλιν, καὶ κράζωντας τὸν δεσπότην τὸν Βελεγράδων, ἐπρόσταξε καὶ κἀμὴ
 ἡ ἀνακομιδὴ τοῦ Ἁγίου, τὴν δὲ σεβασμίαν τοῦ Ἁγίου Κοσμᾶ λαβὼν ὁ ἴδιος ἔστη
 αὐτῆς καὶ ἀσκαοδαμνῆς θεοῦ, ὡς εἶπε ὁ ἁγίος κεφαλῆ, ὅσα μοι εἶπε εἰς τὴν πόλιν
 ἐγὼ ὅλα μοι τὰ ἔδωκεν ὁ θεός, ἀλλ' ὡς εἶσαι ἅγιος καὶ παρὰ θεοῦ χρεῖται
 εἰς τὸν πόλιν, ὅτι δὲ ἐνθυμήθη, καὶ ἐρωτήσω τὸν ἁγίον Κοσμᾶν.

Εικ. 10. Ὁ Ἄλῃ Πασᾶς ὑποδέχεται τὴν κάρα καὶ τὴν εἰκόνα τοῦ Ἁγίου Κοσμᾶ στὸ Σεράϊ του στὰ Γιάννενα.

(Μιχάλη Γ. Τρίτου, Ἐκπληρωμένες Προφητεῖες Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ, σ. 34)

Ειχ. 11. Τò καθολικό τῆς Μονῆς τοῦ Ἁγίου Κοσμά στο Κολιόντασι πού ἔχτισε ὁ Ἄλλῃ Πασᾶς (Φωτ. Μαιίρης Κωστῆ).
 (Μιχάλη Γ. Τρίτου, Ἐκπληρωμένες Προφητείες Κοσμά τοῦ Αἰτωλοῦ, σ. 24)

Εικ. 12. Χαλκογραφία τοῦ 1829 μετὸν Ἅγιο Κοσμά τὸν Αἰτωλὸ καὶ σκηνές ἀπὸ τὸν βίο του, τὸ μαρτύριό του καὶ τὴν ἐξόδιο ἀκολουθία.

(Αδ. Παλιούρας, Μεταβυζαντινὴ ζωγραφικὴ, σ. 351)

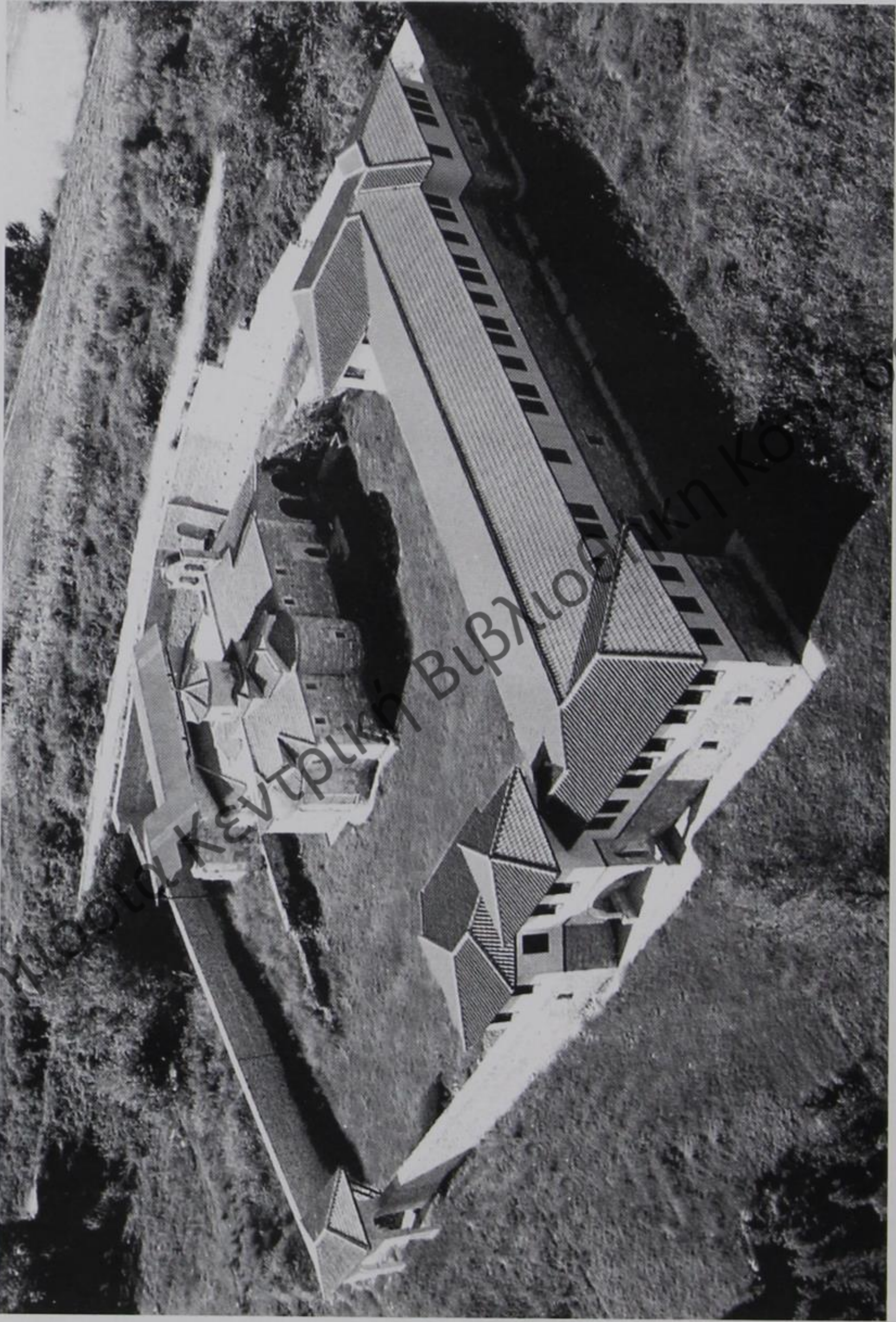
ΑΓΙΟΣ ΙΕΡΟΜΑΡΤΥΣ ΚΑΙ ΙΣΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΤΗΣ ΑΛΒΑΝΙΑΣ ΚΟΣΜΑΣ

Ἡμερομηνία 1779

Μηχαί ο του τῶ 1779

Εικ. 13. Φορητή εικόνα τοῦ Ἁγίου Κοσμά στὸν Ι.Ν. Ἁγίου Στεφάνου Ἀρναίας.
(Μιχάλη Γ. Τρίτου, Ἐκπληρωμένες Προφητείες Κοσμά τοῦ Αἰτωλοῦ, σ. 64)

Εικ. 14 Πανοραμική άποψη της ανακαινισμένης Ι.Μ. του Αγίου Κοσμά του Αιτωλού στο Κολκόντασι της Άλβανίας
από τον Αρχιεπίσκοπο Τιράνων και πάσης Άλβανίας κ.κ. Αναστάσιο.

ΑΡΧΙΜΑΝΔΡΙΤΗΣ
ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΙΒΗΡΙΤΗΣ

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΣΧΕΣΙ
ΑΒΒΑ ΙΣΑΑΚ ΚΑΙ ΝΤΟΣΤΟΓΙΕΦΣΚΗ

Όταν κάποιος θέλη νὰ μιλήσῃ γιὰ τὸν Ἀββᾶ Ἰσαὰκ καὶ τὸν Ντοστογιέφσκη, νοιώθει ὅτι σύντομα πρέπει νὰ σταματήσῃ γιὰ νὰ ἀφήσῃ νὰ δοθῇ ἡ δική τους μαρτυρία.

Αὐτοὶ δὲν προσφέρουν κάτι συνηθισμένο καὶ πρόσκαιρο ποὺ πέτυχαν μὲ τὴ δουλειὰ καὶ τὶς ἰκανότητές των. Ἀλλὰ δίδουν κάτι μοναδικὸ καὶ αἰδίο. Αὐτὸ εἶναι ἡ ἐκπληξί ποὺ τοὺς χαρίστηκε μετὰ ἀπὸ πολὺ ἀγῶνα καὶ ὑπομονή. Ξεπερνᾷ τὰ ἀνθρώπινα καὶ γεμίζει τὸν κόσμον μὲ ἐλπίδα ἀκαταίσχυνη.

* * *

Τὸν Ἀββᾶ Ἰσαὰκ αἰσθάνεσαι ὡς ἓνα πνευματικὸ φαινόμενο θείας εἰρήνης καὶ χαρᾶς, ποὺ τοῦ χαρίστηκε μετὰ ἀπὸ μακρὸ ἀγῶνα στὴν ἐσωτέρα ἔρημο τῆς ἀσκήσεως καὶ τὴν προσφορὰ τῶν πάντων στὸν Θεό.

Βλέπεις νὰ κοχλάζῃ τὸ εἶναι τοῦ ὀλόκληρο ἀπὸ θεῖο ἔρωτα. Τὰ πάντα κινουῦνται ἀπὸ τὴ ζέσι τοῦ Πνεύματος. Αὐτὴ ρυθμίζει τὴ ζωὴ του καὶ πλάθει τὸ λόγο του, βάζει τὴν κάθε λέξι στὴ θέσι της.

Αὐτὸς ὅλα τὰ γνωρίζει διὰ τῆς ἀγάπης καὶ τὰ διατηρεῖ μὲ τὸ νὰ τὰ προσφέρῃ σὲ ὅλους. Εἶναι θεοκίνητος. Δονεῖται ἀκατάπαυστα ἀπὸ παλμοὺς θείων ἐκπλήξεων. Καὶ καθέννας, ἀνάλογα μὲ τὸ τάνυσμα τῆς χορδῆς τῆς εὐαισθησίας του, δέχεται μηνύματα τῆς πνευματικῆς ἀρμονίας καὶ τῆς πολυφθόγγου σιγῆς τοῦ Ἀββᾶ.

Ὁ λόγος του δὲν εἶναι ἐπιτιμητικὸς, οὔτε διδασκαλικὸς, ἀλλὰ ἐξομολογητικὸς.

Σοῦ κοινοποιεῖ τὸν ἀγῶνα τῆς ζωῆς του. Σοῦ προσφέρει τὸν ἑαυτό του ὀλόκληρο.

Σοῦ ἀποκαλύπτει τὶς δυσκολίες ποὺ πέρασε ὡς ἀγωνιζόμενος: τὸ πόσο κτυπήθηκε χρόνους μακροὺς ἀπὸ δεξιούς καὶ ἀριστεροὺς πειρασμούς καὶ δέχθηκε ἀναρίθμητες πληγές.

Μιλᾶ γιὰ τὸν πειρασμὸ τῆς σκοτώσεως ποὺ γεμίζει τὴν ψυχὴ ἀπὸ δισταγμὸ καὶ φόβο. Καὶ ἀναφέρει τὴν ἐκπληξι τῆς ἀνόδου σὲ χῶρο φωτός.

Στὴν πρώτη περίπτωσι “ὅλος ἐξ ὅλου” βυθίζεται στὸ σκότος τῆς ἀπογνώσεως.

Στὴν δεύτερη, τῆς θείας δωρεᾶς, “ὅλος ἐξ ὅλου” γεμίζει ἀπὸ χαρὰ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος.

Νοιώθεις δέος μπροστὰ σ’ αὐτὸν ποὺ σὲ ξεπερνᾶ: καὶ στὰ ἀνυπόφορα βάσανα τῆς ἀσκήσεως, καὶ στὴν ἀνεκκλάλητη χαρὰ τοῦ Παραδείσου.

Εἶναι τόσο ἀληθινὸς καὶ τολμηρὸς ποὺ ἡ παρουσία του σὲ κρίνει καὶ σὲ στηρίζει. Καλεῖσαι νὰ τὸν μιμηθῆς στὴν τόλμη τῆς ἐξομολογήσεως. Καὶ στὴν ὑπομονὴ τῶν δοκιμασιῶν τῆς ζωῆς, γιατί πάντοτε Κάποιος κάνει συντροφιά σὲ ὅλους.

Εἶναι οὐρανομήκεις οἱ κλάδοι τῶν θεϊκῶν του ἐμπειριῶν ἐπειδὴ εἶναι ἀντίστοιχα βαθειές οἱ πικρὲς ρίζες τῶν σκοτεινῶν δοκιμασιῶν. “Δὲν δίδει ὁ Θεὸς μέγα χάρισμα χωρὶς μεγάλο πειρασμό”.

Αὐτὰ ποὺ λέει, τὰ ζῆ. Τὸν ἀλλοιώνουν διαρκῶς, τὸν φέρνουν σὲ χῶρο πιὸ πολλῆς ὀριμότητος καὶ ἐλευθερίας.

Μιλᾶ γιὰ τὴ γνῶσι, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν πίστι ποὺ εἶναι ἀνωτέρα τῆς γνώσεως. Ἡ φυσικὴ γνῶσι γεννᾶ τὸν φόβο. Ἡ πίστι εἶναι ἡ δύναμι ποὺ χαρίζει τὰ ὑπὲρ φύσιν. Καὶ μπορεῖ ὁ ἄνθρωπος καθ’ ὁμοιότητα Θεοῦ νὰ δημιουργῆ νέους κόσμους.

Μιλᾶ γιὰ τὴν προσευχὴ καὶ γιὰ τὴ θεωρία ποὺ γεννᾶται ἀπὸ τὴν προσευχὴ.

Ἀρπάζεται ὁ νοῦς του καὶ μεταφέρεται εἰς τὴν πύλην τοῦ ἀγίου τῶν ἁγίων τοῦ Ὑψηλοῦ, τοῦ ὁποίου ἡ λάμψι ἀμβλύνει τὰ ὄμματα τῶν Σεραφίμ, καὶ ἡ παρουσία ἐπιβάλλει σιωπὴ καὶ στίς οὐράνιες χοροστασίες.

Σφύζει ὅλη του ἡ ὑπαρξι ἀπὸ ἄρρητη τρυφὴ καὶ ἀγαλλίασι. Δὲν διακρίνει τότε διαφορὰ σώματος καὶ ψυχῆς, οὔτε τούτης τῆς ζωῆς ἀπὸ τὴν ἄλλη. Νοιώθει ὅτι δὲν εἶναι ἄλλο αὐτὸ ποὺ τώρα ζῆ ἀπὸ τὴ βασιλεία τοῦ Θεοῦ τὴν μέλλουσα.

“Ὅλα ὅσα ἦσαν προϋπόθεσι γιὰ τὴν πνευματικὴ προκοπὴ - ἐλευθερία,

ἄσκησι, προσευχή - παύουν. Σταματᾶ κάθε ἀνθρώπινη κίνησι καὶ ἐνέργεια.

“Ὅταν ἐπισκιάσῃ ἡ δύναμι τοῦ Πνεύματος, ἀφαιρεῖται τὸ αὐτεξούσιο ἀπὸ τῆς φύσεως. Καὶ ὁ ἄνθρωπος “ὁδηγία ὁδηγεῖται... ἔνθα οὐ γινώσκει”. Φτάνει στὴν ἄγνοια τὴν ἀνωτέρα τῆς γνώσεως. Καὶ τὴν αἰχμαλωσία τὴν ἀνωτέρα τῆς ἐλευθερίας.

Οἱ ἅγιοι στὸν μέλλοντα αἰῶνα δὲν προσεύχονται ἀλλὰ αὐλίζονται ἐν τῇ εὐφραϊνούσῃ δόξῃ.

Τονίζει: μακάρι στοὺς χίλιους ἕνας νὰ ἀξιοθῇ νὰ περάσῃ τὰ ὅρια τῆς κτιστῆς φύσεως καὶ νὰ γίνῃ κοινωνὸς αὐτοῦ τοῦ μυστηρίου.

Ἔχει ἀλλοιωθῇ ὁλόκληρος. Βρίσκεται πολὺ μακρὰ καὶ πολὺ κοντὰ.

Οἱ ἀδυναμίες μας τὸν κάνουν ἀπλησίαστο καὶ ἡ ἀγάπη του τὸν φέρνει δίπλα μας. Ἀλλὰ ἐπειδὴ εἴμαστε τῆς ἴδιας φύσεως μὲ αὐτόν, μεταχομε στὴν οὐράνια ἐμπειρία του.

Ὄντας ἔμπλεος τῆς θείας χάριτος ἔχει ἄλλες δυνατότητες κινήσεως. Βρίσκεται παντοῦ μένοντασ στὸ καλύβι του. “Ἀπὸν ὡς παρὼν συναστρέφεται μὴ ὀρώμενος ὑπὸ τινος”.

Βρίσκει ὅλους. Καὶ τὸν δέχονται ὅλοι ὡς πραγματικὴ εὐλογία.

Ἐφτάσε στὴν καῦσι τῆς καρδίας ποὺ ὡς θεία ἐλεημοσύνη ἀγκαλιάζει ὅλη τὴ δημιουργία, τοὺς ἐχθροὺς τῆς ἀληθείας καὶ τὸν ἴδιο τὸν διάβολο.

Εἶναι ἄκρως εὐαίσθητος. Δὲν ὑποφέρει νὰ βλέπῃ νὰ πονᾶ τὸ ἐλάχιστο πλάσμα. Μετὰ δακρῶν προσεύχεται γιὰ ὅλη τὴ δημιουργία. Ταυτόχρονα ἔχει τέτοια ἀπόθεια ποὺ καὶ ὁ οὐρανὸς, ἂν πέσῃ καὶ κολλήσῃ στὴ γῆ, δὲν ταρασσεται.

Δὲν μπορεῖς νὰ κάνῃς κανένα σχόλιο γι’ αὐτόν. Μένεις ἄφωνος, γιὰτὶ προκαλεῖ δέος ἢ ἀγιότητα ποὺ κέρδισε μὲ τὴ θυσία τῆς ἀγάπης. Ὅσο μένεις κοντὰ του κάτι ἱεουργεῖται. Δέχεσαι εὐλογία ποὺ σὲ ἀλλοιώνει καὶ σὲ καθαίρει.

Ὅπως αὐτὸς σιώπησε μπροστὰ στὸν Ἅγιον τῶν ἁγίων, ἔτσι καὶ σὺ σιωπᾶς μπροστὰ σ’ αὐτόν ποὺ εἶναι μία θεοφάνεια. Ἡ ἀγάπη του σὲ κρίνει καὶ σὲ τρέφει.

Βρίσκεσαι μπροστὰ στὸ μυστήριον τῆς σιωπῆς τοῦ μέλλοντος αἰῶνος ποὺ ἀφώνως σὲ μυσταγωγεῖ εἰς τὰ ἅγια τῶν ἁγίων.

* * *

Ὁ Ντοστογιέφσκη εἶναι ἓνα ἄλλο φαινόμενο ὡς ἐπαναστάτης τοῦ πνεύματος. Ζητεῖ τὴν ἐλευθερία. Καταδικάζεται σὲ θάνατο. Ζῆ στὰ καλύτερα. Περιγράφει τὴ ζωὴ τῶν πεθαμένων. Περιγράφει τὴν ἀγωνία τοῦ

άνθρώπου τοῦ “Υπογείου” πού θέλει νά ἐλευθερωθῆ ἀπό ὅλα, καί ἀπό τή βεβαιότητα ὅτι δύο καί δύο κάνουν τέσσερα.

Γνωρίζει τί συμβαίνει στήν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ ἁγίου καί τοῦ ἐγκληματία. Δέν διστάζει νά τὰ καταγράψῃ. Ἐκπλήσσει τὸν κόσμον ἢ ὀξύδερκεια τῆς ματιᾶς καί ἡ ἀκρίβεια τῆς καταγραφῆς του. Περιγράφει τὴν κόλασι τῶν ἀνθρωπίνων παθῶν καί τῆς διαστροφῆς. Ἀλλὰ καί τὴν ἀγαλλίασι τῆς σωτηρίας καί τοῦ Παραδείσου. Ἀποκαλύπτει τὶς μυστικὲς κινήσεις τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς καί τὶς ἀντιφατικὲς διαθέσεις καί ροπές.

Δέν μένει ὅμως στήν ἀπλῆ διάγνωσι. Ἐντοπίζει μία κίνησι πού ὡς φύτρο ζωῆς καί ἐλπίδος βλαστάνει μέσα ἀπὸ τὰ βάσανα· καί ἓνα ὡσαννὰ δοξολογίας πού γεννᾶται μέσα ἀπὸ τὶς δοκιμασίες.

“Ὅλες οἱ ἐπώδυνες καταστάσεις τρέφουν σὰν ριζίδια τὸν κορμὸ τῆς ζωῆς πού φτάνει στὸ φῶς τῆς ἐλευθερίας.

Δέν περιορίζεται στήν ἀνθρώπινη διάγνωσι. Καί δέν προσφέρει ὡς λύσι καμμιά ἀπὸ τὶς προτεινόμενες ἀπόψεις, οὔτε τὸ συνδυασμὸ τους.

Ἐέρει καί διατυπώνει τὰ ἐπιχειρήματα ὅλων τῶν πλευρῶν πιὸ καθαρὰ καί πιὸ δυνατὰ ἀπ’ ὅ,τι αὐτοὶ πού ἀντιπροσωπεύουν μία ἀπὸ ὅλες.

“Ὅλους τοὺς ἐντυπωσιάζει. Πολλοὶ τὸν πλησιάζουν κριτικά. Τὸν μελετοῦν ψυχολόγοι, ψυχίατροι, ἀναλυτές. Καθένας λέει τὰ δικά του. Τοὺς προβληματίζει καί τοὺς μπλέκει ἡ παντογνωσία του. Πολλὰ ξέρουν. Ἀρκετὰ καταλαβαίνουν. Ἀλλὰ πολλοὶ δέν γνωρίζουν οὔτε ζοῦν τὸ γεγονὸς τῆς Ἀναστάσεως.

Γι’ αὐτὸ ἄλλοι τὸν θεωροῦν ἄρρωστο. Ἄλλοι προφήτη πού κάνει δική του θερησκεία.

Αὐτὸς ὅμως οὔτε γίνεται θεμελιωτῆς θεωρίας ἀρνήσεως καί ἀθεΐας. Οὔτε ἐρμηνεύει κατὰ τὸ λογισμὸ του τὸ Εὐαγγέλιο κάνοντας δικό του χριστιανισμό.

Ζῆ στήν ὀρθόδοξη Ἐκκλησία. Φτάνει στήν Ἀνάστασι τοῦ Χριστοῦ πού καταργεῖ τὸν θάνατο. Διαλύει τὴ φθορά. Ἀνιστᾶ τοὺς νεκρούς. Γεμίζει τὰ πάντα μὲ φῶς. Καί καλοῦνται ὅλοι στὴ χαρὰ τοῦ Κυρίου, στὸ συμπόσιο τῆς πίστεως.

Καταλήγει: “θέλω τὸν Χριστὸ καί ὄχι τὴν ἀλήθεια”.

Πολλοὶ μένουν ἐμβρόντητοι. Δέν ξέρουν τί συμβαίνει. Ποιὸς εἶναι αὐτὸς πού τοῦ κέρδισε τὴν καρδιά!

Αὐτὸς εἶναι ὁ Ἀναστημένος Χριστὸς ὅπως τὸν γνωρίζει καί τὸν ζῆ ἡ Ἐκκλησία. Αὐτὸς εἶναι ὁ Χριστὸς, πού εἶναι ἡ ἴδια ἡ Ἐκκλησία.

Αυτό τὸ ἐξομολογεῖται στὴν ἐπιστολὴ ποὺ στέλνει στὴν Ναταλία Δημητρίεβνα Φονβίζινα (20 Αὐγ. 1854), στὴ γυναίκα ποὺ τοῦ ἔδωσε τὸ Εὐαγγέλιο ὅταν πήγαινε ἐξόριστος γιὰ τὴ Σιβηρία:

“...Σᾶς λέω γιὰ τὸν ἑαυτό μου, ὅτι ἐγὼ εἶμαι παιδὶ τοῦ αἰῶνα, παιδὶ τῆς ἀπιστίας καὶ τῆς ἀμφιβολίας μέχρι τώρα καὶ ἴσως (τὸ ξέρω αὐτὸ) μέχρι τὴν πλάκα τοῦ τάφου...καὶ ἐν τούτοις ὁ Θεὸς μου στέλνει κάποτε στιγμὲς ἀπόλυτης γαλήνης...καὶ σ’ αὐτὲς τὶς στιγμὲς συνέθεσα γιὰ τὸν ἑαυτό μου μία ὁμολογία πίστεως, στὴν ὁποία ὅλα εἶναι γιὰ μένα ξεκάθαρα καὶ ἅγια. Αὐτὴ ἡ ὁμολογία εἶναι πολὺ ἀπλὴ καὶ εἶναι τούτη: νὰ πιστεύης ὅτι δὲν ὑπάρχει τίποτε ὠραιότερο, βαθύτερο, συμπαθητικώτερο, λογικώτερο, τολμηρότερο καὶ τελειώτερο ἀπὸ τὸν Χριστό. Καὶ ὄχι μόνο δὲν ὑπάρχει, ἀλλὰ μὲ μία ζηλότυπη ἀγάπη λέω στὸν ἑαυτό μου ὅτι καὶ δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρχη. Ἐκτὸς τούτου, ἂν κάποιος μου ἀπεδείκνυε ὅτι ὁ Χριστὸς εἶναι ἔξω ἀπὸ τὴν ἀλήθεια, καὶ πραγματικὰ αὐτὸ ἦταν ἔτσι, ὅτι ἡ ἀλήθεια εἶναι ἔξω ἀπὸ τὸν Χριστό, τότε ἐγὼ θὰ ἤθελα καλύτερα νὰ μείνω μὲ τὸν Χριστό καὶ ὄχι μὲ τὴν ἀλήθεια”.

Ὁ Ντοστογιέφσκη ὑπέφερε μιὰ ζωὴ. Κατέβηκε στὸν ἄδη φρικτῶν δοκιμασιῶν. Δὲν παραπονέθηκε ὅμως ποτέ. Καὶ τοῦ χαρίστηκε τὸ θαῦμα τῆς πίστεως.

Ἐζήσθη τὴν ἀλήθεια ὅτι “ἐὰν μὴ ὁ κόκκος τοῦ σίτου πεσὼν εἰς τὴν γῆν ἀποθάνη, αὐτὸς μόνος μένει· ἐὰν δὲ ἀποθάνη πολὺν καρπὸν φέρει” (Ἰω. 12, 24).

Ὁ παλὺς καρπὸς ποὺ βγῆκε ἀπὸ μέσα του εἶναι αὐτὴ ἡ ὁμολογία: “Θέλω τὸν Χριστό καὶ ὄχι τὴν ἀλήθεια”. Αὐτὸ εἶναι ἡ ἔκρηξι τοῦ ἀχρόνου φωτός, ποὺ καταυγάζει καὶ ἐρμηνεύει ὅλα του τὰ ἔργα καὶ τὴ ζωὴ ποὺ προηγεῖται καὶ ἔπεται.

Πολλοὶ λένε ὅτι εἶναι πιὸ δυνατὸς καὶ αὐθεντικὸς ὅταν περιγράφη τοὺς ἀρνητικὸς τύπους τῶν ἀθέων, ἐγκληματιῶν καὶ διεστραμμένων. Ἐνῶ εἶναι ἀναιμικὲς καὶ σύντομες οἱ περιγραφὲς τῶν θετικῶν τύπων τῶν ἀγίων καὶ πιστῶν.

Δὲν εἶναι ὅμως ἀκριβῶς ἔτσι. Ὅταν δῆς ὀλόκληρη τὴ μαρτυρία του, βλέπεις κάτι ἐνιαῖο. Αὐτὸς ζῆ καὶ περιγράφει τὴν κόλασι τῶν ἀνθρωπίνων παθῶν. Κάνει ὑπομονή. Καὶ μιὰ στιγμὴ τοῦ χαρίζεται ἡ ἀστραπὴ τῆς θεότητος ποὺ ὅλα ἀναδρομικῶς τὰ φωτίζει, τὰ ἀποκαλύπτει καὶ τὰ ἐρμηνεύει.

Δὲν θαυμάζει ποτέ τὶς ἰκανότητές του, οὔτε πνίγεται στὶς δοκιμα-

σίες του. Ἀπολυτοποιεῖ τὸν Χριστό. Γιατὶ ἀπολυτοποιεῖ τὴν σάρκωσι τῆς Ἀγάπης ποὺ “τὰ πάντα ὑπομένει, ἵνα τοὺς πάντας σώσῃ” (Ἀκολουθία τῶν Παθῶν).

Ἐζησε μιὰ ζωὴ γιὰ μιὰ στιγμή ποὺ τοῦ χαρίζει τὰ πάντα. Καὶ τὰ δωρίζει σὲ ὅλους μὲ τὴν ἴδια πράξι. Ἐδῶ βρίσκεται ἡ μοναδικότητα τῆς παρουσίας καὶ τοῦ ἔργου του.

Ὅλοι ζοῦμε γιὰ μιὰ στιγμή, μιὰ ἀφή καὶ Θεία Κοινωνία ποὺ σώζει τὰ πάντα. Καὶ αὐτὴ ἐτοιμάζεται ἀπὸ ὅλα τὰ βάσανα ποὺ περνοῦμε.

Ὅπως ἡ αἰμορροοῦσα τοῦ Εὐαγγελίου, φορτωμένη τὸν πόνο τῆς ὀλικῆς ἀπογνώσεως, ἀκουμπᾷ μιὰ στιγμή τὸ ἄκρο τοῦ ἱματίου τοῦ Κυρίου καὶ σώζεται ὀλόκληρη: “ἔγνω τῷ σώματι ὅτι ἴαται ἀπὸ τῆς μάστιγος” (Μαρκ. 5, 29).

Καὶ ὁ Ντοστογιέφσκη φτάνοντας μέσα ἀπὸ χίλια βάσανα καὶ μαρτύρια νὰ ἀκουμπήσῃ τὸ μυστήριο τῆς σεσαρκωμένης Ἀγάπης, θεραπεύεται: “ἔγνω τῷ σώματι ὅτι ἴαται”.

Αὐτὸς ὁ συγκλονισμὸς τῆς θεραπείας μεταδίδεται ἀκαριαίως σὲ ὅλο τὸ σῶμα τῆς ἀνθρωπότητας. “Ἐν σῶμα οἱ πολλοὶ ἐσμεν” (Α΄ Κορ. 10, 17). Καταργεῖ ἀποστάσεις χώρου, χρόνου καὶ ἰδεολογιῶν. Περνᾷ “κεκλεισμένων τῶν θυρῶν” σὰν τὸν Ἀναστημένο Χριστό καὶ βρίσκει ὅλους ποὺ πονοῦν καὶ ὑποφέρουν. Βρίσκει “τὸ ὄν ἔσωθεν τοῦ ἀνθρώπου”.

Συγκινεῖται ἓνας Κουρσάβα ποὺ, βρισκόμενος ἔξω ἀπὸ τὴν χριστιανικὴ παράδοσι, στὴν Ἰαπωνία, καταρρέει ἀπὸ τὸν πόνο τοῦ θανάτου τοῦ ἀδελφοῦ του.

Κάθεται δίπλα του ὡς μαθητῆς ἓνας Νίτσε, ποὺ ἀγωνιᾷ καὶ φτάνει νὰ προσβάλλῃ τὸν Ἀντίχριστο.

Αὐτὴ ἡ μαρτυρία τοῦ Ντοστογιέφσκη δὲν εἶναι ἐκ τοῦ κόσμου τούτου καὶ διαπερνᾷ ὡς ρεῦμα ζωῆς ὅλο τὸν κόσμο.

Ἀναπαύει ὅσους ζητοῦν τὰ τίμια. Καὶ περιπλέκει αὐτοὺς ποὺ παριστάνουν τοὺς δικαίους καὶ εὐσεβεῖς. Οἱ πρῶτοι σιωποῦν καὶ παρηγοροῦνται. Οἱ δεύτεροι ταραζοῦνται καὶ φλυαροῦν.

Συγκεντρώνει δίπλα του ὅλους· καὶ αὐτοὺς ποὺ μεταξὺ τους δὲν μιλοῦνται.

Ἡ ἴδια δύναμι συνέχει καὶ πλάθει ὅλα τὰ ἔργα του. Καὶ μπορεῖ κανεῖς νὰ τὰ δῇ ὡς ἔργα τέχνης, νὰ τὰ συγκρίνῃ μὲ ἄλλα· καὶ κάπου νὰ τὰ κατατάξῃ. Ἀλλὰ στὸ τέλος βλέπεις ὅτι τὸ ἰδιαίτερο τούτου τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ ἔργου δὲν βρίσκεται σὲ ἐξωτερικὰ γνωρίσματα ἢ στὸν

ὄγκο τῆς δουλειᾶς, ἀλλὰ στὸ ρεῦμα τῆς ζωῆς ποὺ ξεπερνᾷ τὸ θάνατο.

Τὸν παρακολουθεῖς μὲ κομμένη ἀνάσα σὲ ὅλες τὶς περιγραφές καὶ τὶς φάσεις τῆς ζωῆς του. Τὰ σπρώχνει ὅλα στὰ ἄκρα. Καὶ φτάνει στὴν ἔκρηξι τῆς Ἀναστάσεως καὶ τῆς ἀπελευθερώσεως. Ἐκεῖ ὅλα διαλύονται καὶ ὅλα ἀνακαινίζονται. Ὅλα φωτίζονται ἐκ τῶν ὑστέρων καὶ ἐκ τῶν προτέρων ἀπὸ τὸ ἄχρονο φῶς.

Βρίσκομε τὴν ἀλήθεια τῆς Ἀγάπης ποὺ μεταμορφώνει τὸν κόσμο. Βλέπομε πῶς σώζεται ὁ ἄνθρωπος καὶ ἡ ἀνθρωπότης. Πῶς ἐνδύεται μὲ ἄλλη δύναμι ὁ πιστός. Καὶ συνδιαλέγεται μὲ ὅλους· ἐχθρούς καὶ φίλους. Γίνονται ὅλοι φίλοι καὶ ἀδελφοί του.

Βλέπομε πῶς μποροῦμε καὶ ὀφείλομε νὰ ρυθμίζωμε τὶς ἐπαφές καὶ τὶς σχέσεις μας μὲ ὅλους, τοὺς ἐγγύς καὶ τοὺς μακρὰν.

Ὅταν γνωρίζωμε ἀληθινὰ τὸν Χριστὸ μέσα στὴν Ἐκκλησία, διὰ μιᾶς γνωρίζωμε τοὺς πάντας καὶ ὅλοι μᾶς γνωρίζουν.

* * *

Ὁ Ἀββᾶς Ἰσαὰκ καὶ ὁ Ντοστογιέφσκη δίδουν τὴν ἴδια μαρτυρία. Ἡ μεταξὺ τους διαφορὰ φανερώνει τὴν ἀλήθεια τοῦ σεσαρκωμένου Λόγου ποὺ τοὺς ἐνώνει καὶ τοὺς ἐλευθερώνει.

Μιλοῦν γιὰ τὰ ἀνυπόφορα βάσανα ποὺ πέρασαν καὶ γιὰ τὴν ἀπεριγραπτή ἀγαλλίασι ποὺ τοὺς χαρίστηκε.

Εἶναι γεμᾶτοι μὲ μιὰ ἀνάπαυσι ποὺ δὲν ἐκφράζεται μὲ λόγια οὔτε χάνεται μὲ τὸ χρόνο.

Ἡ σιωπὴ τους μιλά γιὰ τὰ αἰώνια. Καὶ ἡ ἀπουσία τους πληροῖ τὰ πάντα μὲ τὴ βεβαιότητα ὅτι ἡ Ἀγάπη κυβερνᾷ τὸν κόσμο.

Εἶναι παρηγοριὰ γιὰ τοὺς ἀπεγνωσμένους. Καὶ πειρασμὸς γιὰ τοὺς ἐπιπόλαιους.

Ὁ Ἀββᾶς Ἰσαὰκ εἶναι ἓνας ἐξαγιασμένος Ντοστογιέφσκη. Καὶ ὁ Ντοστογιέφσκη εἶναι ἓνας ἀγωνιζόμενος Ἀββᾶς Ἰσαὰκ.

Οὔτε ὁ Ντοστογιέφσκη μένει στὴν περιγραφή τῆς συγχύσεως κάνοντας φιλοσοφία του τὴν ἀνθρώπινη ἀδυναμία.

Οὔτε ὁ Ἀββᾶς Ἰσαὰκ ξεχνᾷ τοὺς πειρασμούς, διὰ τῶν ὁποίων δέχθηκε τὴν ἄρρητη ἀγαλλίασι.

Ὅταν κάποιος διαβάσῃ Ἀββᾶ Ἰσαὰκ ἢ Ντοστογιέφσκη, νοιώθει ὅτι πλησιάζει κάτι πρωτάκουστο καὶ θαυμαστό, ποὺ ταυτόχρονα εἶναι πανάρχαιο καὶ γνωστό· βρίσκεται μέσα του. Καὶ περίμενε νὰ τὸ συναντή-

ση για να τὸν βγάλη συνειδητὰ στὸ φῶς τῆς ἐλευθερίας.

Καὶ οἱ δύο τους σὰν νὰ συμπληρώνουν τὴν εἰκόνα τῆς Ἀναστάσεως, ὅπου ὁ νικητὴς τοῦ θανάτου Χριστὸς αἶρει ὅλους τοὺς πεπεδημένους ἀπὸ τὸ σκοτάδι στὸ φῶς.

Ὅταν ἡ ζωὴ σου γεννᾶται ἀπὸ τὸν θάνατο, μεταβαίνεις σὲ μιὰ ἄλλη ζωὴ ποὺ δὲν παρέρχεται. Δι' αὐτῆς βρίσκεις ὅλους καὶ σὲ βρίσκουν ὅλοι.

Τελικὰ, τὸ μήνυμα τῶν δύο αὐτῶν ἡρώων τοῦ Πνεύματος εἶναι ἓνα: Ὅπου καὶ ἂν βρίσκεται ὁ ἄνθρωπος, ἀπ' ὅπου καὶ ἂν ξεκινᾶ, μπορεῖ νὰ φτάσῃ στὴν ἔκπληξι τῆς Ἀναστάσεως ὅπου τὰ πάντα ἀνακαινίζονται, ἐλευθερώνονται καὶ ἐνώνονται.

Ἀρχιμανδρίτης
ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΙΒΗΡΙΤΗΣ

Προηγούμενος Ἱερός Μονῆς Ἰβήρων
Ἁγίου Ὄρους

Δημόσια Κεντρικὴ Βιβλιοθήκη Κωνσταντινῆς

ΠΡΩΤΟΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΣ
ΓΕΩΡΓΙΟΣ Δ. ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ

Ο ΑΠΟ ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΟΣ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΑΘΗΝΩΝ ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ ΚΑΙ Η ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗ ΑΝΑΤΟΛΗΣ - ΔΥΣΕΩΣ¹

Μία από τις υπεροχότερες μορφές που τίμησαν τον αρχιεπισκοπικό θρόνο της Ελλάδος, παρά τις φωτοσκιάσεις που δέχθηκε από την ανώμαλη πολιτική συγκυρία, υπήρξε αναμφισβήτητα, ο αρχιεπίσκοπος Αθηνών και πάσης Ελλάδος (13.12.1938-2.7.1941) Χρυσάνθος (Φιλιππίδης, 1881-1949), προηγουμένως Μητροπολίτης Τραπεζούντος (26.5.1913-12.5.1938)². Παρουσιάζοντας τον έπιφανή Ιεράρχη, και από τό 1938 μέ-

---

1. Διάλεξη κατά την παρουσίαση της 3^{ης} Έκδοσης του τόμου «Βιογραφικά Αναμνήσεις του Αρχιεπισκόπου Αθηνών Χρυσάνθου του από Τραπεζούντος (1881-1949), Κομοτηνή (7.2.2010). Ευχαριστώ τον έν Τριάδι Θεό μας, που οίκονόμησε έτσι τά πράγματα, ώστε τό κείμενο αυτό, συμπληρωμένο μέ περαιτέρω στοιχεία και, κατά τινά τρόπο, ολοκληρωμένο, νά συμπεριληφθει σέ Τόμο αφιερωμένο τιμητικά στον έκλεκτό Συνάδελφο Καθηγητή του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, κ. Αθανάσιο Παλιούρα. Συγχαίρω δέ την Άνωτάτη Εκκλησιαστική Ακαδημία Βελλās και τον Πρόεδρό της πανοσιολογιώτατο Αρχιμανδρίτη κ. Δημήτριο Αργυρό για την κατά τον τρόπο αυτό προσφορά τιμής εις τον κ. Καθηγητή και αναγνώριση της εύδοκίμου διακονίας του εις τά Γράμματα και την Θεολογία μας.

2. Βασικές μελέτες γι' αυτόν και που λαμβάνονται υπόψη έδω, είναι: Δεξίωσις του Άκαδημαϊκού Αρχιεπισκόπου Αθηνών και πάσης Ελλάδος Χρυσάνθου, Πρακτικά Ακαδημίας Αθηνών, τ. ΙΕ (1940) (Προσφώνησις Προέδρου, καθηγ. Μαρίνου Γερουλάνου - Χαιρετισμός Δημητρίου Μπαλάνου - Άντιφώνησις Αρχιεπισκόπου Αθηνών Χρυσάνθου). Παύλου Άποστολίδου, αρχιμανδρίτου, 'Ο Μητροπολίτης Τραπεζούντος Χρυσάνθος Φιλιππίδης (1913-1923), Θεσσαλονίκη 1996. Ηλία Βενέζη, Αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός. Οί χρόνοι της δουλείας, Άθήνα χ.χρ. Γερασίου Ι. Κονιδάρη, Σταθμοί έκκλησιαστικής πολιτικής έν Ελλάδαδι από του Κα-

λος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, ὡς «ἐκκλησιαστική προσωπικότητα»³, τό 1999, σημειώσαμε καί τά ἀκόλουθα: «Ὁ ἀπό Τραπεζοῦντος Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν Χρῦσανθος ἀνήκει στή χορεία τῶν Μεγάλων Ἱεραρχῶν μας, πού ἐνσάρκωσαν τήν παράδοση καί τίς ἀρετές τῶν Ἡγέτων τοῦ Γένους καί τήν πιστότητα σ' αὐτό μέχρι αὐτοθυσίας. Οἱ ἔμφυτες ἰκανότητές του καί ἡ πλούσια σέ περιεχόμενο καί ἔκταση παιδεία του, μαζί μέ τό ἀκραιφνῶς ἑλληνορθόδοξο φρόνημά του καί τήν ἀδιάπτωτη συνείδησή του χρέους του πρός τό Ἔθνος καί τήν ἱστορία του, ἦταν οἱ προϋποθέσεις τῆς ποιμαντικῆς του παρουσίας. Ἡ φοίτησή του (1897-1903) στήν Ἱερά Θεολογική Σχολή τῆς Χάλκης, τό ἀνώτατο πνευματικό Φυτόριο τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου ἀπό τό 1844, διαμόρφωσε τό ἐκκλησιαστικό φρόνημά του, ἡ δευτευσή του σέ ἐπιτελικές θέσεις τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου (ἀρχιεπιφύλαξ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, Διευθυντής καί ἀρχισυντάκτης τῆς ἐφημ. «Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια») ὄπλισαν τό πνευματικό του ὄπλοστάσιο, γιά νά διεξαγάγει ἀργότερα τούς ὑπέρ Πίστεως καί Πατρίδος ἀγῶνες του⁴.

Πρέπει δέ νά σημειωθεῖ καί ἐδῶ, προοιμιακά, ὅτι ὁ Χρῦσανθος ὑπῆρξε πολυσύνθετη μέν καί πολύπλευρη προσωπικότητα, ἀλλά ἐξ ἴσου

ποδιστρίου μέχρι σήμερα, Ἀθήναι 1971. Ἰωάννου Χρ. Κωνσταντινίδου, «Χρῦσανθος», ΘΗΕ 12 (1968) 397-401 (βιβλ.). Ὀδυσσέως Λαμψίδη, Γ. Σκληρός καί μητροπολίτης Τραπεζοῦντος Χρῦσανθος Φιλιππίδης, Τά Ἱστορικά, τεύχ. 23 /Δεκ. 1995, σ. 351. Παναγ. Γ. Στάμου, Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν καί πάσης Ἑλλάδος Χρῦσανθος, ὁ ἀπό Τραπεζοῦντος (1881-1949), Ἀθήναι 1994. Γεωργίου Ν. Τασούδη, Βιογραφικά ἀναμνήσεις τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν Χρυσάνθου τοῦ ἀπό Τραπεζοῦντος. Ἡ ἐθνική καί ἐκκλησιαστική δραῖσις του (1926-1949), Ἀθήναι 1972. Δημοσθ. Κούκουνα, Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός, Ἀθήνα 1991. Τοῦ Ἰδίου, Ἄρθρα καί Μελέται Χρυσάνθου Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν τοῦ ἀπό Τραπεζοῦντος 1911-1949, Ἀθήναι 1997. Οἱ Τρεῖς Ἱεράρχαι, Ἀφιέρωμα εἰς τόν Πόντον, ἀρ. φ. 1466-1467. Ἰαν.-Μαρτ. 1993, σ. 4-9. Βλ. καί τό ἄρθρο τοῦ Ἐμμ. Ι. Κωνσταντινίδη στό Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό (Ἐκδοτικῆς Ἀθηνῶν), τ. 9β (1991), σ. 477-478. Χρήστου Π. Μπαλόγλου, Χρῦσανθος Φιλιππίδης. Ἐνας διανοούμενος Ἱεράρχης τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ 20^{ου} αἰῶνα. Μνημοσύνη τ. 18 (2010-1012), σ. 321-347.

3. Πρωτοπρ. Γεωργίου Δ. Μεταλληνοῦ, Ὁ ἀπό Τραπεζοῦντος Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν καί πάσης Ἑλλάδος Χρῦσανθος ὡς ἐκκλησιαστική προσωπικότητα, Θρακική Ἐπετηρίδα, τ. 11(1999-2009), σ. 285-297. (Τό ἴδιο στό: π. Γ. Δ. Μεταλληνοῦ, Φῶτα καί Φῶς, Ἱστορικά Μελετήματα, Ἀθήνα («Ἄδως») 2001, σ. 284-309).

4. Θρακική Ἐπετηρίδα, ὁπ. π., σ. 286.

ένιαία και αδιάτμητη. Πάντα ζούσε και ενεργούσε ως ένας αδιαίρετος άνθρωπος. Η διάκριση τομέων δραστηριότητας στη ζωή του μόνο συμβατική μπορεί να είναι. Και η έθνική δραστηριότητά του είναι συνάμα εκκλησιαστική, και η εκκλησιαστική του πράξη βαθύτατα έθνική, στά όρια της έθναρχικής ταυτότητας των Ίεραρχών του Γένους⁵, πού δέν γνωρίζει χωρισμό έθνικής-πολιτικής και εκκλησιαστικής διακονίας, αλλά τίς βιώνει ως δύο όψεις της ίδιας πραγματικότητας.

Τό Οίκουμενικό Πατριαρχείο ήδη από τόν 19^ο αιώνα βρέθηκε στό επίκεντρο του διαλόγου, και στην ούσία αντιπαράθεσης Ρωμαίικης Ανατολής και Φραγκικής Δύσης, αναγκαζόμενο να συμμετέχει στους αναπροσανατολισμούς και τίς μετεξελίξεις της Οθωμανικής πολιτικής, ως τήν ένταξη και συμμετοχή του στην πορεία του Οίκουμενισμού, μέ πρωταγωνιστικό ρόλο⁶. Έτσι και οί Ίεράρχες του Οίκουμενικού θρόνου, όπως ο Χρυσάνθος, ήταν αναπόφευκτο να μή μείνουν έξω από αυτή τη διαδικασία, αναγκαζόμενοι από τά πράγματα να προσδιορίζουν τήν στάση και δραστηριότητά τους, όχι μόνο μέ βάση τίς έσωτερικές τους προϋποθέσεις, καθοριζόμενες από τό φρόνημά τους, αλλά και από τό εκ των πραγμάτων διαμορφούμενο πολιτικό κλίμα στον χώρο του Οίκουμενικού Πατριαρχείου. Στίς συμπεριφορές τους, συνεπώς, ως ένα σημείο, μπορεί να ψηλαφηθεί τό περιεχόμενο της συνείδησής τους και η σχέση της μέ τήν μακραίωνη παράδοση και τό ιστορικό παράδειγμα του Έθναρχικού Κέντρου. Υπάρχουν όμως και αυθόρμητες αποφάσεις και ενέργειες των επί μέρους προσώπων, πού επιτρέπουν σε μεγάλο βαθμό τήν ανίχνευση του υπόβαθρου των συμπεριφορών τους. Στη συνέχεια θά επιχειρηθεί η αναζήτηση της σχέσης διακηρύξεων και ενεργειών του Χρυσάνθου, ήδη

5. Για τήν έθναρχική δραστηριότητα των Ίεραρχών του Οίκουμενικού Θρόνου και πτυχιούχων της Ίερās Θεολογικής Σχολής Χάλκης, όπως ο Χρυσάνθος, βλ. π. Γ. Δ. Μεταλληνού, Από τήν Έθναρχική δράση Ίεραρχών-Αποφοίτων της Ίερās Θεολογικής Σχολής Χάλκης, στον τόμο: Στά βήματα του Αποστόλου Βαρνάβα..., Λευκωσία 2008, σ. 427-448.

6. Βλ. π. Γ. Δ. Μεταλληνού, Οίκουμενικό Πατριαρχείο και Οίκουμενισμός, στό: Οίκουμενισμός (Γένεση-Προσδοκία-Διαψεύσεις), Πρακτικά Διορθοδόξου Έπιστημονικού Συνεδρίου, 20-24 Σεπτεμβρίου 2004, τ. Α', Θεσσαλονίκη 2008, σ. 20-24. (Τό ίδιο στό: π. Γ. Δ. Μεταλληνού, Στά Μονοπάτια της Ρωμηοσύνης ..., Αθήνα («Άρμός») 2008, σ. 119-140).

ἀπό τὰ χρόνια τῆς νεότητάς του, καί τοῦ φρονήματός του⁷.

1. Ὁ μακαριστός Ἀρχιεπίσκοπος εἶχε σαφῆ ἐπίγνωση τοῦ χώρου τῆς ἱστορικῆς παρουσίας τοῦ ρωμαίου-ἑλληνορθόδοξου στοιχείου καί τοῦ ἰδεολογικοῦ περιεχομένου του. Ὁ χώρος αὐτός εἶχε, ἄλλωστε, διαμορφώσει τίς συνειδήσεις τῶν ἡγετῶν τοῦ Γένους ὡς ἐθναρχικῆς Ἡγεσίας, ἀλλά καί τοῦ Ποιμνίου τους. Καί τὰ δύο αὐτά μεγέθη (ἱστορικός χώρος καί πολιτισμός) ἐμπεριέχονται στόν ὄρο «ἡ καθ' ἡμᾶς Ἀνατολή», πού αὐτός ἐδημιούργησε καί ἐδημοσιοποίησε τό 1933, κατά τήν ἐπίσημη ὁμιλία του στήν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν: «Εἶπον εἰς τό ταπεινόν ἱστορικόν μου ἔργον “Ἡ Ἐκκλησία Τραπεζοῦντος” (1936)⁸ τί ἐννοῶ ὑπό τήν καθ' ἡμᾶς Ἀνατολήν. Ἐννοῶ τήν γεωγραφικήν ἐκείνην μονάδα, ἣτις κέντρον ἔχει τό Αἰγαῖον καί ὄρια τήν Ἀδριατικήν, τήν Μεσόγειον, τόν Κιλικίον Ταῦρον, τήν Μεσοποταμίαν, τήν Ἀρμενίαν καί τὰ Καρπάδια, καί τῆς ὁποίας οἱ λαοί ἔχουσι τόν αὐτόν τρόπον τοῦ αἰσθάνεσθαι καί σκέπτεσθαι καί εὐλαβεῖσθαι καί ὑπό τήν ἐπίδρασιν τοῦ ἀπό τοῦ Αἰγαίου ἐκπορευομένου ἑλληνικοῦ πνεύματος ἐδημιούργησαν πάντοτε ἰδιαίτερον εἶδος πολιτισμοῦ»⁹. Αὐτές εἶναι οἱ γεωγραφικές καί πνευματικές συντεταγμένες τοῦ «Γένους τῶν Ῥωμαίων», τῆς Ῥωμανίας-Ῥωμηοσύνης. Δέν ἀπομακρύνεται μέ τόν ὀρισμό του αὐτόν ὁ Χρῦσανθος ἀπό τήν διακήρυξιν τοῦ Μ. Βασιλείου: «Λέγω δέ Ἀνατολήν τά ἀπό τοῦ Ἰλλυρικοῦ μέχρι Αἰγύπτου»¹⁰. Ἡ «καθ' ἡμᾶς Ἀνατολή» ὀριοθετεῖται ἀπό τὰ δύο κατέναντι, πού ὁ ἴδιος τὰ χαρακτηρίζει ὡς «ἡ πέραν Ἀνατολή» καί «ἡ Δύσις»¹¹. Μεταξύ τῶν δύο αὐτῶν ὀρίων τῆς ἐτερότητας ἐκτείνονται ἡ Ἐκκλησία

7. Ἡ ἐρευνά μας στηρίχθηκε στήν ἐκδοση τῶν «Ἀπάντων» του σέ τρεῖς τόμους ἀπό τόν ἀνεψιό του Γεώργιο Ν. Τασούδη: Βιογραφικαί Ἀναμνήσεις τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν Χρυσάνθου τοῦ ἀπό Τραπεζοῦντος, 1881-1949, (βιβλίον Α'), Κομοτηνή 2009³ (Πρόλογος π. Γ. Δ. Μεταλληνοῦ) – Βιβλίον Δεύτερον: Ἡ Ἐθνική καί Ἐκκλησιαστική δράσις του, 1926-1949 (Ἐκ τοῦ Ἀρχείου του), Ἀθῆναι 1972, καί Βιβλίον Τρίτον: Ἄρθρα καί Μελέται Χρυσάνθου ..., Ἀθῆναι 1977.

8. Ἡ Ἐκκλησία Τραπεζοῦντος, Ἐν Ἀθήναις 1936 (Βραβεῖο Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν).

9. «Ἐκκλησία καί Πολιτισμός ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς Ἀνατολῇ», «Ἀπαντα», βιβλίον Β', ὄπ. π., σ. 511.

10. PG, 32, 433.

11. «Ἀπαντα», Β', σ. 531.

(ὡς Ἐθναρχία) καί τό Γένος. Ἡ Ἐκκλησία, ὡς «ὀργανισμός ζῶν ... διατελεῖ ἐν συνεχεῖ αὐξήσει καί ἀμύνη, διαρκῶς δέ προσλαμβάνει εἰ τις ὑπάρχει χρήσιμος οὐσία καί αὐτήν ἀφομοιοῖ, τήν δέ ἄχρηστον ἀπεκκρίνει»¹². Ὑπάρχει ὁμως ἕνας ἀπαράβατος κανόνας σ' αὐτή τήν προσληπτική διαδικασίᾳ. «Ὅταν προσλαμβάνη, ἢ διά τῆς βίας εἰσάγωμεν, εἴτε ἐκ τῆς πέραν Ἀνατολῆς, εἴτε ἐκ τῆς Δύσεως, οὐσίας ξένας πρὸς τήν φύσιν αὐτοῦ, ὁ ὅλος ὀργανισμός ἀντιδρᾷ, ἢ φυσιολογική λειτουργία του διαταράσσεται καί ἀναστατώνεται...»¹³.

Ὁ Ἱεράρχης προσδιορίζει ὁμως μέ ἀκρίβεια καί σαφήνεια καί τά ἰδιαίτερα γνωρίσματα τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, πού συνιστᾷ κατ' αὐτόν τήν πεμπτοῦρία τοῦ περιγραφομένου ἀπό αὐτόν μεγέθους: «Ἰδιότητες τοῦ ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς Ἀνατολῇ κυριαρχοῦντος ἑλληνικοῦ πνεύματος εἶναι τό μέτρον, ἡ ἀρμονία, ἡ εὐσχημοσύνη, ἡ χάρις, ἡ εὐγένεια καί τᾶς ἰδιοτήτας ταύτας τό ἑλληνικόν πνεῦμα προσδίδει ἐκάστοτε εἰς πᾶσαν θρησκείαν, φιλοσοφίαν, καί τέχνην... Μέ τό ἑλληνικόν τοῦτο πνεῦμα ἡ Ἐκκλησία τῆς καθ' ἡμᾶς Ἀνατολῆς διέπλασε τήν χριστιανικήν θρησκείαν καί τήν συναφῆ αὐτῇ λατρείαν καί τήν Θεολογίαν καί τήν ἐπιστήμην καί τέχνην»¹⁴. Διακρίνει, συνεπῶς, τήν συντελεσθεῖσα στήν χριστιανική μας ἱστορία ἀντίδοση Ὁρθοδοξίας καί Ἑλληνικότητας ὡς τῶν δύο φύσεων τῆς θεανθρώπινης ἔνωσης, πού προήλθε ἀπό τήν συνάντησιν καί σύγκραση τῆς Πίστεως τοῦ Χριστοῦ καί τῆς Ἑλληνικότητας, ὡς φιλοσοφίας, δηλ. φιλ-Ἀλήθειας¹⁵.

Μιλώντας, ἐξ ἄλλου, κατά τήν δεκαετίαν τοῦ 1920, στή Ροβέρτειο Σχολή Κωνσταντινουπόλεως¹⁶ αἰρεται σέ ὕμνο πρὸς τό ἑλληνικό πνεῦμα, ἀποκαλύπτοντας μέ τόν τρόπο αὐτό καί τή δική του πιστότητα στή ἱστορικοπνευματικά θεμέλια τοῦ Ἑθνους: «Ψυχικαί ἀρεταί προσιδιάζουσαι εἰς τόν Ἕλληνα εἶναι ἡ ὑπερηφάνεια, ἡ ἀνεξαρτησία, ἡ εὐγένεια, ὁ πολιτι-

12. Ὁπ. π., σ. 530.

13. Ὁπ. π., σ. 531.

14. Ὁπ. π., σ. 513.

15. Βλ. π. Γ. Δ. Μεταλληνοῦ, Χριστιανισμός καί Ἑλληνικότητα στή συνάντησή τους καί: Ὁρθοδοξία καί Ἑλληνική Αὐτοσυνειδησία, στό βιβλίο του: Ἑλληνισμός καί Ὁρθοδοξία, Ἀθήνα 2000, («Τῆνος»), σ. 11 ἐπ., 27 ἐπ.

16. «Περί ἐθνικῶν Παραδόσεων», «Ἄπαντα» Γ', 317-332.

σμός, ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν κόσμον καὶ ἡ προσπάθεια πρὸς ἀνύψωσίν του» καὶ προπάντων «ὁ ἐμπολιτισμὸς τῆς οἰκουμένης»¹⁷.

2. Στὰ κείμενά του ὁμως εἶναι αἰσθητὴ καὶ ἡ συνειδητοποίηση τῆς ἀλλοτριώσεως τῆς χριστιανικῆς Δύσεως καὶ συνεπῶς καὶ τῆς μόνιμης ἀπὸ αὐτὴν ἀπειλῆς γιὰ τὴν ἱστορικὴ συνέχεια τῆς Ρωμαίικης Ἀνατολῆς. Καὶ αὐτὸ διέγνωσαν οἱ Ἡγέτες τοῦ Γένους ἀποκρούοντας τὴν διείσδυση τοῦ δυτικοῦ πνεύματος στὴν πορεία τοῦ Γένους / Ἔθνους: «Τὸν ἐκφραγισμόν τῶν ἐθνικῶν παραδόσεων ἀπέκρουον οἱ Πατέρες μας», μετὰ τὸ 1204, καὶ «κατὰ τὰς παραμονάς τῆς πτώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως δὲν ἐδέχοντο τὴν ἔνωσιν τῆς Δυτικῆς καὶ τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας»¹⁸. Ἐκφραστικὴ τῆς συνειδήσεως τοῦ Χρυσάνθου εἶναι ἡ ἐπιλογή καὶ προβολὴ ἀπὸ αὐτὸν τῶν λόγων τοῦ Γενναδίου Σχολαρίου μετὰ τὴν ψευδένωση τῆς Φλωρεντίας:

«Ἄθλιοι Ρωμαῖοι, εἰς τί ἐπλανήθητε,
καὶ ἐπλανήθητε, καὶ ἀπεμακρύνετε
ἐκ τῆς ἐλπίδος τοῦ Θεοῦ καὶ ἐλπίζετε
εἰς τὴν δύναμιν τῶν Φράγκων
καὶ σὺν τῇ Πόλει, ἐν ἣ μὲλλει φθαρῆναι,
ἐχάσατε καὶ τὴν εὐσεβειάν σας»¹⁹.

Οὐσιαστικὸς κίνδυνος γιὰ τὸ Γένος στή συνείδηση τοῦ ἀγωνιστοῦ Μητροπολίτου εἶναι ὁ ψυχικός, ἡ ἐκφράγχευση δηλαδή, συμφωνώντας ἔτσι μὲ τὸν Πατροκοσμᾶ, ὅταν ἔλεγε, χωρὶς μάλιστα τὸν κίνδυνο νὰ χαρακτηρισθεῖ φιλότουρκος καὶ ἐθνικός προδότης: «Καὶ διατί δὲν ἤφερεν

17. Γ', 318,323.

18. Γ', 329. Καὶ λίγο πρὶν (σ. 325) σημειώνει: «Ἄν ἡ ὀρθόδοξος ἑλληνικὴ θρησκεία καὶ λατρεία συγκινῆ τὴν ψυχὴν καὶ τοῦ πλέον ἀνεπτυγμένου Ἑλληνοσφθάνει νὰ μὴν τὴν ἔχη διαφθεῖρει ὁ φραγκισμὸς, τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι ἡ ὀρθόδοξος χριστιανικὴ θρησκεία καὶ λατρεία ἐζυμώθη μὲ τὴν ἑλληνικὴν ψυχὴν καὶ μὲ τὰς ἐθνικὰς μας παραδόσεις· καὶ μόνον ὅταν ὁ χριστιανισμὸς ἐζυμώθη μὲ τὴν ἑλληνικὴν ψυχὴν καὶ τὰς ἐθνικὰς μας παραδόσεις, τότε μόνον τὸν ἀποδέχεται τελειωτικῶς ὁ ἑλληνικὸς λαός· καὶ ἔτσι τὸν ναὸν τῆς Παρθένου Ἀθηνᾶς διαδέχεται ὁ νέος τῆς νέας Παρθένου Σοφίας μὲ τὸ ὑπέροχον κάλλος του...».

19. Ὅπ. π., σ. 329.

ὁ Θεός ἄλλον βασιλέα, πού ἦταν τόσα ρηγάτα ἐδῶ κοντά νά τούς τό δώση, μόνον ἤφερε τόν Τοῦρκον μέσα ἀπό τήν Κόκκινην Μηλιά καί τοῦ τό ἐχάρισεν; Ἦξερεν ὁ Θεός, πώς τά ἄλλα ρηγάτα (=τά δυτικά βασιλεία) μᾶς βλάπτουν εἰς τήν πίστιν, καί (=ἐνῶ) ὁ Τοῦρκος δέν μᾶς βλάπτει. Ἄσπρα (=χρήματα) δῶσ' του καί καβαλλίκευσέ τον ἀπό τό κεφάλι. Καί διά μή κολασθοῦμεν, τό ἔδωσε τοῦ Τοῦρκου καί τόν ἔχει ὁ Θεός τόν Τοῦρκον ὡσαν σκύλλον νά μᾶς φυλάη...»²⁰. Αὐτό βέβαια δέν σημαίνει, ὅτι καί ὁ Πατροκοσμᾶς καί ὁ Χρῦσανθος ὑποτιμοῦσαν τήν ὀθωμανική δυναστεία καί τήν δουλεία, πού ἐπιβλήθηκε στό Γένος. Ἀπλῶς ἀποτιμῶνται ἐδῶ τά δύο κατέναντι καί ἀναγνωρίζεται ἡ σημασία τῆς ὀρθόδοξης Πίστεως γιά τό Ἔθνος καί τήν ἱστορική ἐπιβίωση καί συνέχειά του.

Διότι αὐτό τό πρόβλημα δημιουργεῖ ἡ συνάντηση τοῦ ἑλληνορθόδοξου πολιτισμοῦ μέ ἄλλες πολιτιστικές παραδόσεις, ἰδιαίτερα μέ τόν φραγκοτευτονικό πολιτισμό, πού ἀπειλεῖ ὄχι μόνον τήν ἀπρόσκοπτη συνέχεια, ἀλλά καί τήν λειτουργικότητά του. Βέβαια ὁ Ἑλληνισμός ὑπῆρξε πάντοτε ἀνοικτός πρὸς ἄλλους πολιτισμούς, καταφάσκοντας τήν ἑτερότητα καί προσλαμβάνοντας ἀλλότρια στοιχεῖα, πάντοτε ὁμως ὁμοούσια πρὸς τήν ταυτότητά του καί μὴ ἀναιρετικά τῆς οὐσίας του. Διαθέτει ὁμως κατὰ τόν Πλάτωνα καί μία μετασκευαστική δύναμη, πού ἑλληνοποιεῖ καί προάγει τό ὅποιο πρόσλημμα: «Ὅ,τι περ ἂν Ἑλληνες βαρβάρων(=τῶν μὴ Ἑλλήνων) παραλάβωσι, κάλλιον τοῦτο εἰς τέλος ἀπεργάζονται»²¹. Ὁ ἑλληνορθόδοξος Ἱεράρχης παρατηρεῖ σχετικά μέ αὐτά: «Δι' ἡμᾶς τούς λαούς τῆς καθ' ἡμᾶς Ἀνατολῆς ὁ ἐξευρωπαϊσμός ὑπό οἴανδήποτε μορφήν δέν εἶναι πρόοδος, εἶναι ὀπισθοδρομήσις καί εἶναι ἀσθένεια. Εἶναι ἡ εὐφορία τοῦ φθισικοῦ, ὅστις ἐκλαμβάνει τήν ἀσθένειάν του ὡς ὑγείαν...Ἰδίᾳ ὁ καθ' ἡμᾶς πολιτισμός, ὅσον βαθύτερον βυθίζει τὰς ρίζας του εἰς τήν εὐγενῆ γῆν τῆς ἱστορίας τοῦ ὀρθόδοξου χριστιανικοῦ πολιτισμοῦ καί τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ὡς καί τῶν παραδόσεων, τόσον περισσότερο ὑπάρχει ἡ δυνατότης νά αὐξηθῇ

20. Ἰωάννου Β. Μενούνου, Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ Διδαχές, Ἀθήνα (χ.χρ.), σ. 270. Πρβλ. π. Γ. Δ. Μεταλληνοῦ, Τουρκοκρατία. Οἱ Ἑλληνες στήν Ὀθωμανική Αὐτοκρατορία, Ἀθήνα 1988 (μέ 5 ἀνατυπώσεις), «Ἀκρίτας», σ. 87.

21. Ἐπινομίς X (=987 d e).

ζωηρότερον εἰς τὰ ὕψη, τουτέστιν εἰς τό μέλλον. Γινόμεθα ὅ,τι εἶμεθα, οὐ κατά τό γένος μεταβαλλόμενοι, ἀλλά κατ' αὐξησιν τελειούμενοι»²².

Τό φρόνημα αὐτό τοῦ Χρυσάνθου ἦταν καί φρόνημα τοῦ Λαοῦ μας, πού ἀντλοῦσε ἀπό τίς «πηγές ὕδατος ζωῆς» τῆς Ρωμηοσύνης. Ἡ ἀλλοίωση θά ἐπέλθει δεκαετίες μετά μέ τήν «ἐξωθεν» καί «ἄνωθεν» ἐπιβληθεῖσα στροφή τοῦ Ἑθνους, πρὸς τήν Εὐρώπη καί τούς «συντετριμμένους λάκκους» της²³, στούς ὁποίους στηρίξαμε «τήν πᾶσαν ἐλπίδα» μας καί γι' αὐτό οἰκτρᾶ διαψευσθήκαμε. Ὄταν ὅμως λείπει ἡ μετοχή στόν ρωμαίικο-ἐλληνορθόδοξο πολιτισμό καί τήν ἐλληνορθόδοξη παιδεία, εἶναι ἀδύνατη ἡ κατανόηση τῶν λόγων τοῦ Χρυσάνθου.

Αὐτό διέγνωσε καί ἐκεῖνος, ὑποστηρίζοντας τήν ἀνάγκη λειτουργίας τῶν ἐλληνορθόδοξων συνειδησιακῶν κριτηρίων καί ἀντανακλατικῶν. Ταυτίζει μάλιστα στό θέμα αὐτό τήν στάση τοῦ Λαοῦ μέ τήν δική του στάση: «Καί ἐξανίσταται –γράφει- ὁ Ἑλληνικός Λαός ὄχι μόνον, ὅταν ξένοι ἐπιβουλεύονται τάς ἐθνικάς του παραδόσεις, ἀλλά καί ὅταν ἰδικοί του ἄνθρωποι ξενομανεῖς ζητοῦν ὑπό τήν μορφήν μεταρρυθμίσεως νά ἐπιβάλουν εἰς τόν λαόν ξένας ιδέας καί ξένα συστήματα, τά ὁποῖα ἀδυνατεῖ ἡ ἐθνική ψυχή νά χωνεύσῃ ἢ νά ἀφομοιώσῃ, καί ὅταν τυχόν διά τῆς βίας ἐπιβληθοῦν εἰς τόν λαόν αἱ ξένοι ιδέαι, ἔρχεται ἡμέρα, κατά τήν ὁποίαν διά μιᾶς ἀναστατώσεως ὁ Λαός ἀποτινάξει τά ξένα καί εἰσέρχεται εἰς τόν φυσιολογικόν του δρόμον»²⁴. Ἡ σκέψη τοῦ Ἑλληνα Ἱεράρχη, ὅταν γράφονται αὐτά, εἶναι ἀσφαλῶς στραμμένη στό καλπάζοντα τότε ἰδεολογικοκοινωνικά ρεύματα τῆς Εὐρώπης, γεννήματα τῆς μακραίωνης εὐρωπαϊκῆς διαλεκτικῆς, πού εἶχαν διεισδύσει καί στήν καθ' ἡμᾶς Ἀνατολή. Θέλουμε δέ νά πιστεύουμε -ἀναπόδεικτα ὅμως τήν στιγμή αὐτή- ὅτι τά ἀποκρούει σ' ὄλο τό φάσμα τους, καί στήν συντηρητική καί τήν «προοδευτική» ἐκδοχή τους.

Σημασία ὅμως ἔχει ὅτι ἡ δομή τῆς σκέψης του, μέ βάση τό περιεχόμενο τῆς συνειδησῆς του, συνέβαλε στό νά μή τρέφει σ' ὄλη τή μακρά διαδρομή του ψευδαισθήσεις ἀπέναντι στή Δύση. Φαίνεται μάλιστα μόνιμα προσγειωμένος καί καθόλου δουλοπρεπής. Ἀποδεικνύεται ἔτσι καλοπρο-

22. Β', 531/2.

23. Πρβλ. Ἱερεμίου, 2,13.

24. Γ', 329/330.

αίρετος και πρόθυμος σέ κάθε φιλικό ἄνοιγμα πρὸς τὴν Δύση, ἀλλὰ καὶ ἀξιοπρεπής, μέ ἀρχοντιά καὶ ὑπερηφάνεια, λόγω τῆς βαθειᾶς γνώσης του στήν ἱστορία καὶ τῆς ἐπίγνωσης τῆς οὐσίας τῶν δύο πολιτισμῶν, τῆς διαμετρικῆς διαφορᾶς καὶ τοῦ ἀσύμπτωτου μεταξύ τους. Τό πρόβλημα, ἄλλωστε, τῆς συνάντησης τῶν ἐθνῶν εἶναι στήν οὐσία του πνευματικό καὶ πολιτιστικό καὶ ὄχι μόνο πολιτικό ἢ οἰκονομικό. Καί αὐτό ἰσχύει καὶ σήμερα, ὅπως ἔχει ἀποδείξει ἡ περιπέτειά μας στήν Εὐρωπαϊκὴ Ἑνωσι²⁵.

3. Τό ὅτι δέ ὅλα αὐτά δέν κλείνονται σέ θεωρητικές ἀναφορές καὶ ἄσαρκες διακηρύξεις, ἀλλὰ σφραγίζονται καὶ ἀπό ἀνάλογες πρακτικές ἐπιβεβαιώσεις καὶ συμπεριφορές, φαίνεται ἀπό κάποια στιγμιότυπα τῆς παρουσίας τοῦ Χρυσάνθου στήν Ἑσπερία κατὰ τὴν διάρκεια τῶν σπουδῶν του (Λειψία καὶ Ἑλβετία)²⁶. Συνεχῶς ἐπιβεβαιώνεται ἡ σταθερότητα τοῦ φρονήματός του. Ἀναγκάζεται βέβαια σέ κάποιες περιπτώσεις νά προσαρμοσθεῖ σέ ἀπαιτήσεις τοῦ νέου περιβάλλοντος γιὰ τὴν διευκόλυνση τῆς ἐπικοινωνίας. Ὄταν συναντήθηκε λ.χ. μέ τόν Διάκονο τότε Σωφρόνιο Εὐστρατιάδη ὁμολογεῖ: «Παρ' αὐτῷ ἐκουρεύθην καὶ ἐφόρεσα τό πρῶτον πολιτικὴν περιβολήν, πρὸς εὐχερεστέραν ἐπικοινωνίαν μετὰ πάντων»²⁷. Γιὰ τὴν διαμονή του στή Βιέννη γράφει: «Ἐφοίτων τακτικῶς εἰς διαφόρους ναοὺς καὶ ἤκουον τά ὠραῖα κηρύγματα, ὁμοίως εἰς τὴν Thomas Kirche, ὅπου ἤκουον τόν θαυμάσιον χορὸν τῶν παιδῶν Thomaner». Καὶ συνεχίζει: «Οὕτως ἐφοδιασθεῖς μέ ὅ,τι χρήσιμον καὶ ἀφομοιώσιμον ὑπέλαχεν, ἀπεφάσισα νά ἐπισκεφθῶ τά ἐπόμενα ἔτη τὴν Ἑλβετίαν πρὸς ἐξακολούθησιν τῶν σπουδῶν μου, καὶ μετέβην εἰς Λωζάνην»²⁸. Αὐτά ὁμως, πού εὐδαρσῶς καὶ ἀνυποκρίτως καταγράφει ὁ Χρυσάνθος, δέν σήμαιναν καὶ ταύτιση μέ τίς δυτικές παραδόσεις. Ἐμπλούτιζε μέν τὴν γνώση του, χωρὶς ὁμως νά παύει νά εἶναι μόνιμα κριτικός, κυριαρχούμενος πάντοτε ἀπὸ τά βιώματα τῆς πολιτιστικῆς παράδοσής του. «Ἐπεσκεπτόμην τακτικῶς –γράφει– ἐκάστην Κυριακὴν

25. Βλ. π. Γ. Δ. Μεταλληνοῦ, Ἦταν ἀναμενόμενη ἡ Εὐρωπαϊκὴ περιπέτειά μας, Ὁρθόδοξος Τύπος, 18/4, 2/5, 9/5, 16/5 καὶ 23/5/2014.

26. Βλ. Α, 48 ἐπ.

27. Α', 52.

28. Α', 54.

τούς διαφόρους ναούς και ἤκουον τά ὠραῖα κηρύγματα καί τās μονοτόνους λειτουργίας των, ἰδίως δέ τήν πολύ ξηράν λειτουργίαν τῆς *Église Libre...*»²⁹. Φαίνεται καθαρά, ὅτι ὑπάρχει στή συνείδησή του μέτρο σύγκρισης, πού συνιστᾶ καί τό κριτήριον στήν αὐθόρμητη ἀποτίμησι τοῦ οἰκείου καί τοῦ ξένου.

Αὐτά σημαίνουν, ὅτι ἀπό τήν πρώτη του ἐπιτόπια γνωριμία μέ τή Δύση εἶναι μέν κριτικός, ἀλλά καί ἀνοιχτός, ἀκόμη καί γιά μιᾶ (μή πραγματοποιηθεῖσα) ἐπίσκεψη στόν Πάπα³⁰. Γράφει: «Ἐπεσκέφθημεν ἐπί τῇ εὐκαιρίᾳ ὅλον τό Βατικανόν, τό Μουσεῖον, ὅπου εἶδομεν καί τό ἄγαλμα τῆς Ἀφροδίτης, κεκαλυμμένον μέ λευκόν σκέπασμα, διά νά μή φαίνεται ἡ γυμνότης. Ἐξέστημεν πρό τοῦ ὄγκου καί τοῦ πλούτου ἐν συγκρίσει πρός τό ἡμέτερον Πατριαρχεῖον, τό ὁποῖον καυχώμενος ὁ πατριάρχης Ἰωακείμ ὠνόμαζε “ῥημάδι”»³¹. Στό πλαίσιο αὐτό κατανοοῦνται καί οἱ δηλώσεις του γιά τήν ἀνανέωση τῆς ἐκκλησιαστικῆς μας μουσικῆς. Μολονότι διασώτης τῆς βυζαντινῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, ἀναγνωρίζει ὅτι «δέν ἀνταποκρίνεται πρός τās συγχρόνους καλαισθητικᾶς ἀνάγκας καί δέν ἱκανοποιεῖ τήν νεωτέραν ἀκουστικὴν αἴσθησιν, ἱκανοποιουμένην μόνον ἐκ τῆς ἀρμονίας». Δέχεται, ἔτσι, ἐναρμόνιση τῆς βυζαντινῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς καί προτείνει τήν εἰσαγωγή τῆς τετραφωνίας στή λειτουργικὴ πράξι. «Διά τόν σημερινόν ἄνθρωπον μουσική ἄνευ ἀρμονίας εἶναι τι ἡμιτελές», γράφει. Ἡ ἀνησυχία του ἦταν, μήπως ἡ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ «πάθη ἀπό μαρασμόν, ἀποξενωθῆ τοῦ ἐνδιαφέροντος τῆς ἀνεπτυγμένης κοινωνίας καί ἀντικατασταθῆ ὑπὸ μουσικῆς ξένης». Ζητεῖ ὁμως βαθμηδόν δημιουργίαν γνησίας ἐλληνικῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς ἀρμονίας». Δέν πρόκειται, συνεπῶς, γιά ἀρνησὴ τῆς παραδόσεως, ἀλλά γιά προσπάθεια ἀνανεώσεώς της. Αὐτό δηλώνει, ἄλλωστε, ἡ σαφὴς ἀντίθεσή του στήν «τετραφωνία», «ἥτις ξένη ὑπάρχουσα πρός τήν ἐλληνικὴν ψυχὴν, εἶναι ἀκομψον συνονθύλευμα εὐρωπαϊκῶν ἀρμονιῶν». Καί συμπληρώνει: «Τῆς τετραφωνίας προτιμότερα εἶνε ἡ ἔμμομή εἰς τήν μονόφωνον βυζαντινὴν μουσικὴν, ἕως οὗ ἔλθῃ τό πλήρωμα τοῦ χρόνου, καθ’ ὃν μετὰ τῶν ἄλλων ἀνθέων τοῦ νεω-

29. Α', 55.

30. Ὅπ. π.

31. Ὅπ. π.

τέρου ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, θά ἀνθήσῃ καί ἡ ἐνηρμονισμένη βυζαντινή μουσική». Ἡ κατάληξι τοῦ ἄρθρου του εἶναι περιοριστική καί ἀπορριπτική σέ κάθε καινοτομία: «Οὐδέ πρέπει σπεύδοντες (οἱ Ἕλληνες) νά μιμηθῶσι τά ξένα καί δι' αὐτῶν νά παραμορφώσουν τήν ἐθνικήν ψυχὴν εἰς βαθμόν, ὥστε παντί μᾶλλον εἰκέναι θηρίω ἢ οἷα ἦν φύσει»³².

Δέν πρέπει δέ νά παραθεωρεῖται τό γεγονός, ὅτι ὁ Χρῦσανθος μετέβη στή Δύση γιά σπουδές, ἀλλά καί γιά ἄμεση γνώση της, σέ ἐποχή μάλιστα πατριαρχίας Ἰωακείμ τοῦ Γ' (1878-1884, 1901-1912), ὅταν ἤδη δρομολογεῖται τό ἀνοιγμα καί ἡ πορεία τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολῆς στίς ἀτραπούς τοῦ Οἰκουμενισμοῦ³³. Εἶναι ἐντεταγμένος, συνεπῶς, σ' αὐτό τό πνευματικό κλίμα. Ἡ κριτική του ὁμως στάση εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς συγκρούσεως τῶν παραδοσιακῶν ὀρθοδόξων στοιχείων, πού φέρει μέσα του, μέ τό «ἄλλο» καί διαφορετικό. Ἡ διαπίστωση αὐτή θά τόν βοηθήσει νά διαμορφώσει τήν περαιτέρω στάση του ἀπέναντι στή Δύση καί τόν πολιτισμό της.

4. Στά γραφόμενά του φαίνεται πάντα ἀνοιχτός στίς διαχριστιανικές σχέσεις, πιστός στή χαραγμένη ἤδη γραμμὴ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, πού ἐξαπλωνόταν καί στόν λοιπό ὀρθόδοξο κόσμο³⁴. Διαφοριστική εἶναι στό σημεῖο αὐτό ἡ ἀναφορά του στοὺς Ἀγγλικανούς, σέ συνδυασμό ὁμως μέ κάποιες ἀρχές, πού μαρτυροῦν σοβαρότητα καί αὐτοσυγκράτηση: «Καλή θέλησις ἐκατέρωθεν, εὐρύτης ἀντιλήψεων καί ἀποφυγὴ μικρολόγων συζητήσεων θά συσφίγξῃ στενότερα τὰς δύο Ἐκκλησίας, ὑπὸ τὸν ἀπαραίτητον ὄρον, ὅπως ἐκατέρα τῶν Ἐκκλησιῶν, φυλάξῃ πάντοτε τήν σφραγίδα καί τὸν ἰδιαίτερον χαρακτῆρα, τὸν ὁποῖον προσέδωκεν εἰς αὐτήν ἡ ἐθνική ψυχὴ καί ζωὴ ἐκάστου Ἔθνους»³⁵.

32. Βλ. τό ἄρθρο του: «Συντηρητικότης καί Πρόοδος» (1916), Γ', σ. 230 ἐπ.

33. π. Γ. Δ. Μεταλληνοῦ, Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο καί Οἰκουμενισμός, ὅπ. π., σ. 237 ἐπ.

34. Μετά τίς σχετικές κινήσεις τοῦ Πατριάρχου Ἰωακείμ Γ', ἀποφασιστική θέση στήν ὑπόθεση τοῦ Οἰκουμενισμοῦ ἔδωσε τό Πατριαρχικό «Διάγγελμα» τοῦ 1920. Τό κείμενο βλ. στοῦ Ἰω. Ν. Καρμίρη, Τά Δογματικά καί Συμβολικά Μνημεῖα τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας, τ. 2, Ἐν Ἀθήναις 1953, σ. 957-960.

35. «Σχέσεις Μεγάλῆς Ἐκκλησίας καί Ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας», στήν Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια, 26.10.1919, ἐδῶ: Γ', 281-291. Βλ. Γ', 287.

Ἐκφράζεται ἀπροκάλυπτα τό πνεῦμα τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου καί τό διαμορφωμένο ἤδη κλίμα, πού πανηγυρικά θά βρεῖ τήν πλήρη ἔκφρασή του στό ἀποφασιστικῆς σημασίας «Διάγγελμα» τοῦ 1920, πού ἐγκυμονεῖτο μετά τήν Ἐγκύκλιο τοῦ 1902, ὡς πανηγυρικῆ ἔναρξη τῆς Οἰκουμενικῆς Κινήσεως³⁶.

Ὁ πατριώτης Ἱεράρχης ἀντιδρᾷ ἔντονα στό ἐνδεχόμενο ἑνός κονκορδάτου μέ τό κράτος τοῦ Βατικανοῦ, ἀργότερα βέβαια. Στό θέμα αὐτό, πού τοποθετεῖ στήν πράξη τήν ἀναγνώριση ἀπό μιά ὀρθόδοξη χώρα τοῦ κρατικοῦ χαρακτήρα τοῦ Παπισμοῦ, ἡ στάση του (τό 1931 καί 1936), εἶναι θαρραλέα καί ἀμετάθετη. Στό σχετικό κείμενο-διακήρυξή του, ἀποκαλύπτει βαθειά γνώση τοῦ Παπισμοῦ. Πιστεύουμε, ὅτι δέν ἀναθεωρεῖται ἡ ἀνοικτοσύνη του πρὸς τοὺς ἑτεροδόξους καί τοὺς ἀλλοθρήσκους στόν Πόντο. Ἐκεῖ, νεώτερος καί ὑπὸ ἄλλες συνθῆκες φυσικά, περιέθαλπε καί προστάτευε Μουσουλμάνους καί Ἀρμενίους, ἀποδεικνύοντας ἔμπρακτα τή φιλάνθρωπη στάση τῆς Ὁρθοδοξίας στά πανανθρώπινα προβλήματα. Στούς Ρωμαιοκαθολικούς Καπουκίνους τῆς Τραπεζοῦντος, ἐπίσης, προσέφερε βοήθεια καί στήριξη, ὅταν ἡ Μονή τους ἀπειλεῖτο ἀπό τόν Βαλή τῆς περιοχῆς μέ ἐπιταξή³⁷. Ὅταν ὁμως τό ἔθνος καί ἡ πίστη ἦταν «τό κινδυνευόμενον καί προκείμενον», ἡ στάση του γίνεται ἀνυποχώρητα ἑλληνορθόδοξη.

Τό κονκορδάτο θά ἦταν ἔμπρακτη κατάφαση καί ἀναγνώριση τοῦ Παπικοῦ κράτους, ἢ Κράτους τῆς Ρώμης, ὅπως διαμορφώθηκε μέ τό καθεστῶς τοῦ Μουσολίνι τό 1929. Κονκορδάτο σήμαινε, καί σημαίνει, τήν ἀναγνώριση τῆς κρατικῆς ὑπόστασης τοῦ Παπισμοῦ, πού θέλει νά λέγεται Ἐκκλησία, κάτι πού καταφάσκουν οἱ σημερινοί Οἰκουμενιστές μας. Ὁ Χρῆσανθος, στή σχέση του μέ τόν Ρωμαιοκαθολικισμό, εἶχε ἀποσαφηνισμένες ἀπόψεις, πού ὑποστασίωσαν μία καθαρή στάση πέρα ἀπό πολιτικούς ἔλιγμούς ἢ καί ὅποια σκόπιμη διγλωσσία. Ὁριστικό σχίσμα Ἀνατολικῆς καί Δυτικῆς Χριστιανοσύνης θεωροῦσε τό 1204 μέ ὅ,τι αὐτό σημαίνει.

36. Κατά τόν ἀριστο γνώστη τῶν πραγμάτων, Μ. Πρωτοπρεσβύτερο, π. Γεώργιο Τσέτση (Ἡ συμβολή τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου στήν ἴδρυση τοῦ Π.Σ.Ε., Κατερίνη 1988, σ. 194) : Τό πατριαρχικό Διάγγελμα τοῦ 1920 ἦταν «ὀριακή ἔκφραση τοῦ Ὁρθοδόξου Οἰκουμενισμοῦ καί ὀρόσημο στήν ἱστορία τῆς Οἰκουμενικῆς Κινήσεως».

37. π. Γ. Δ. Μεταλληνοῦ, Ὁ ἀπό Τραπεζοῦντος ..., ὄπ. π., σ. 286 ἐπ., 295.

Ὡς ἀποκριτάριος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου στήν Ἀθήνα ὁ Χρῦσανθος κατόρθωσε νά πείσει τόν Πρωθυπουργό Ἐλευθέριο Βενιζέλο τό 1931, μολονότι πολιτικό του ἀντίπαλο, νά μή ἐπιχειρήσει τήν σύναψη κονκορδάτου μέ τό Βατικανό. Τό θέμα ἐπανῆλθε ἐπί ὑπουργίας Ἰωάννου Μεταξᾶ. Ὁ Χρῦσανθος ἔσπευσε (6.2.1936) νά καταθέσει τή σοφή καί κατασταλαγμένη ἀποψή του μέ ἓνα σπουδαῖο Ἰπόμνημα³⁸, στό ὁποῖο προφανῶς ἐκτίθενται οἱ θέσεις καί τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου, πού ὁ Χρῦσανθος ἐκπροσωποῦσε στήν ἀθηναϊκή πρωτεύουσα.

Οἱ θέσεις τοῦ πατριαρχικοῦ ἀποκρισαρίου δέν ἴσχυσαν τό 1979, ὅταν ἡ Ἑλληνική Πολιτεία, μέ τήν ἐπελθοῦσα στό μεταξύ ἀμβλυνση ἢ καί ἀλλοίωση τῶν κριτηρίων, συνῆψε ὑπό τήν τροχοπέδη τῆς ἀναμενομένης ἔνταξης στήν Ἐνωμένη Εὐρώπη (1981-1992) γιά πρώτη φορά στήν ἱστορία μας διπλωματικές σχέσεις μέ τό Κράτος τοῦ Βατικανοῦ, ἀναγνωρίζοντας, μολονότι ὀρθόδοξο Ἔθνος, τήν κρατική ὑπόσταση τοῦ ἐμφανιζομένου (καί) ὡς Ἐκκλησίας Παπισμοῦ, ἀνοίγοντας τόν δρόμο στή δυναμοποίηση τῶν παπικῶν ἀξιώσεων στήν Ἑλλάδα. Ὁ μακαριστός Χρῦσανθος ὑποστήριξε μέ σθένος, ὅτι «ἡ σύναψις Concordat εἶναι ἐπιζήμιος εἰς τό Ἑλληνικόν Κράτος καί εἰς τήν Ἑλληνικήν Ἐκκλησίαν, καί ὅτι δέον παντί τρόπῳ νά ἀποφευχθῆ τοῦτο»³⁹. Δέν ἐπρόκειτο, φυσικά, γιά κάποιο φονταμενταλισμό. Ὁ Χρῦσανθος ἐνεργοῦσε ὡς ἀυθεντικός ἐκκλησιαστικός καί πατριώτης. Παρά τήν «νόμῳ κρατοῦσαν πολιτείαν», ὡς Ρωμηός Ἕλληνας, ἔβλεπε Πολιτεία καί Ἐκκλησία ὡς συνάλληλα μεγέθη καί ἀλληλοπεριχωρούμενα στήν πράξη ὑπέρ τοῦ Ἔθνους.

Τά κονκορδάτα –γράφει- εἶναι «μᾶλλον συνθηκολογήσεις μᾶλλον πρὸς τήν παντοδυναμίαν τοῦ Πάπα». Γι' αὐτό «ἡ Ἑλλάς οὐδεμίαν ἔχει ἀνάγκην νά συνάψῃ ... Concordat, διότι αἱ σχέσεις τῆς Πολιτείας πρὸς τά διάφορα ἑτεροδόξα θρησκευόμενα καί, ἐπομένως, καί πρὸς τό καθολικόν, ἔχουσιν ὀρισθεῖν διά τοῦ συντάγματος καί διά νόμων δημοσίου δικαίου ... Τό μόνον, ὅπερ ἀπολείπεται νά πράξῃ τό Ἑλληνικόν Κράτος, εἶναι νά ἐφαρμόσῃ μέ τά σθένους τούς κατά τῶν προπαγανδῶν καί ἐπομένως καί κατά τῆς

38. Μητροπολίτου Τραπεζοῦντος Χρυσάνθου, Σημείωμα περί Concordat, Γ', 336 ἐπ.

39. Γ', 337.

καθολικῆς προπαγάνδας δεσπισθέντας καί δεσπισομένους νόμους»⁴⁰. Ὁ Χρῦσανθος ἔχει ὑπόψει του τήν ὑπαρξη καί δράση τῆς Οὐνίας, μέ ὄλο τόν προπαγανδιστικό καί ἀντορδόδοξο μηχανισμό της⁴¹. Παρά δέ τήν φαινομενική «καταδίκη» της ἡ Οὐνία ἐπιβεβαιώθηκε καί ἐνισχύθηκε στό Balamand (1993) καί στή Βαλτιμόρη (2000)⁴², ὥστε σήμερα νά μετέχει κανονικά στόν Διάλογο Ὁρθοδοξίας-Ρωμαιοκαθολικισμοῦ⁴³, χωρίς νά καταργηθεῖ ἢ μεταβληθεῖ ἔστω ἡ φύση καί ἡ δράση της.

Γνωρίζοντας, ἐπίσης, πολύ καλά τίς μεθόδους τοῦ Παπισμοῦ ὁ σοφός Ἱεράρχης δηλώνει: «... Δέν βλέπω πῶς ἡ μικρά Ἑλλάς, δεσμευομένη μέ Concordat, θά ἀποτρέψη τάς παπικάς ἀνθαιρεσίας καί ἐπεμβάσεις τῶν Ἰσχυρῶν». Σ' αὐτό δέ ἀκριβῶς ἐπαληθεύθηκαν οἱ φόβοι καί οἱ ἀνησυχίες του κατά τόν Β' Παγκόσμιο πόλεμο. Παρά δέ τίς ψευδαισθήσεις τοῦ διεξαγόμενου σήμερα θεολογικοῦ Διαλόγου, εἶναι αἰσθητό, ὅτι τό κλίμα αὐτό ὄχι μόνο δέν ἄλλαξε ἔκτοτε, ἀλλά *mutatis mutandis* ἰσχύει καί σήμερα. Μέ τήν σύναψη διπλωματικῶν σχέσεων μέ τό Βατικανό τό 1979, ἐν ὄψει τῆς εὐρωπαϊκῆς μας ὀλοκλήρωσης, δρομολογήθηκαν καί ὄλες οἱ ἄλλες ἐθνικές μας ὑποχωρήσεις καί οἱ συμβιβασμοί, μέ τήν προοπτική τοῦ προσδοκωμένου εὐρωπαϊκοῦ παραδείσου. Ἐν τούτοις, παρόλες τίς προσπάθειες συγκάλυψης τῶν πραγμάτων ἐκ μέρους τῶν ἀκραιφνῶν οἰκουμενιστῶν, κληρικῶν καί λαϊκῶν, τά γεγονότα στή Γιουγκοσλαβία (Κόσσοβο, 1999) καί ὄλες οἱ μετέπειτα ἐξελίξεις τῆς ἐπεκτατικῆς πορείας τῆς

40. Γ', 338/339.

41. Βλ. Ἡ Οὐνία χθές καί σήμερα (συλλογικός τόμος: π. Γ. Δ. Μεταλληνοῦ, Δημ. Γόνη, Ἡλία Φρατσέα, Εὐγ. Μοράρου καί Ἐπισκόπου Βανάτου Ἀθανασίου Γιεβτιτς, ΑΡΜΟΣ, Ἀθήνα 1992. Πρβλ. π. Γ. Δ. Μεταλληνοῦ, Ἡ Οὐνία, κύριο ὄπλο τῆς ἐπεκτατικῆς πολιτικῆς τοῦ Παπισμοῦ, στό: Μαρτυρία γιά θέματα πνευματικά καί κοινωνικά, Θεσσαλονίκη 2010, σ. 25-45. π. Θεοδώρου Ζήση, Οὐνία, Νεώτερες ἐξελίξεις, Θεσσαλονίκη 1994.

42. Βλ. π. Ἰωάννου Σ. Ρωμανίδου, Ὁρθόδοξος καί Βατικάνειος Συμφωνία περί Οὐνιτισμοῦ, Μπαλαμάντ, Λίβανος, Ἰούνιος 1993, στό Ἀφιέρωμα στόν καθηγητή Δαμιανό Δοῖκο, ΚΑΙΡΟΣ. Ἐπιστημονική Ἐπετηρίδα Τμήματος Θεολογίας Θεολογικῆς Σχολῆς Παν/μίου Θεσσαλονίκης, τ. 4, τεῦχος Β', Θεσσαλονίκη 1994, σ. 261-282.

43. Ἀντώνιος Παπαδόπουλος, Ὁ Διάλογος μέ τούς Ρωμαιοκαθολικούς. Νεώτερες ἐξελίξεις σχετικῶς μέ τήν Οὐνία, στόν Β' Τόμο τῶν «Πρακτικῶν τοῦ Ὁρθοδόξου Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου (20-24/9/2004), ἔκδ. ΘΕΟΔΡΟΜΙΑ, Θεσσαλονίκη 2008, σ. 557-564.

Νέας Έποχης (New Age) αποκαλύπτουν τή συνεχιζόμενη δραστηριότητα και του Βατικανού στον διεθνή διπλωματικό και πολιτικό στίβο, και τις συνέπειες και για τον Έλληνισμό συγκεκριμένα.

Είναι χαρακτηριστικά όσα είπε έν προκειμένω ό έκ τών πρωταγωνιστών του Οίκουμενισμού Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Περγάμου κ. Ίωάννης (Ζηζιούλας) τό 1997, σέ σύναξη τής Όρθοδόξου Νεολαίας τής Ίερās Μητροπόλεως Περιστερίου: «Στούς Ρωμαιοκαθολικούς ύπάρχει δυσκολία νά ξεχωρίσει κανείς τήν Εκκλησία, λόγω του ότι ή έκκλησία ύπάρχει εκεί, ώς κάτι τό ανταγωνιστικό μέ τις πολιτικές δυνάμεις. Τό κράτος του Βατικανού ανταγωνίζεται ώς κράτος τά άλλα κράτη.» Έχει τή διπλωματία του, έχει τις διεθνείς σχέσεις του. Άκόμη περισσότερο ή Ρωμαιοκαθολική Έκκλησία μπήκε στον πειρασμό νά ταυτιστεί μέ πολιτικά κόμματα, τό χριστιανοδημοκρατικό κόμμα, τό όποιο τήν εκπροσωπούσε σέ μεγάλο βαθμό στήν Ίταλία, αλλά και σέ άλλες χώρες. Δείχνει νά πιστεύει ή έκκλησία, ότι μπορεί νά ταυτιστεί μέ μιά ιδεολογία ή και μέ έναν κομματικό μηχανισμό»⁴⁴. Βέβαια, ή μεταβολή τής Ρωμαιοκαθολικής Έκκλησίας σέ κράτος (Παπικό Κράτος) είναι πολύ παλαιά. Αρχίζει τό 754 και ολοκληρώθηκε στους μετέπειτα αιώνες παράλληλα μέ τήν έκκλησιαστική θεμελίωση του ολοκληρωτισμού⁴⁵. Ο πάπας Γρηγόριος Ζ' ό Ίλδεβράνδης (1073-1085) είναι εκείνος πού σέ κείμενό του, γνωστό ώς «*Dictatus Gregorii Papae*», δέχεται και διακηρύσσει τόν Πάπα ώς «άπόλυτο κύριο τής Παγκόσμιας Έκκλησίας», ώς πηγή κάθε μορφής εξουσίας, έκκλησιαστικής και πολιτικής⁴⁶.

Ο Χρυσάνθος θεωρεί βέβαια, ότι «τό Concordat θά αύξήσει τάς δυσχερείας και τάς έπεμβάσεις των ξένων» και, συνεπώς, θά καταστεί «έπιζήμιον». Και μιά προφητική διάγνωση του, προεκτεινόμενη στήν έποχή μας: «Πάσα ύποχώρησις εις τό Βατικανόν δέν θά βελτιώση τάς άμοιβαίας σχέσεις, ούδέ θά άμβλύνη τήν όξύτητα τής έχθρότητος αύτου προς τόν

44. Διάβαση 7(1997), σ. 6.

45. π. Γ. Δ. Μεταλληνοῦ, Τό Σχίσμα: Η τραγωδία του Χριστιανικού κόσμου, στό: π. Γ. Δ. Μ., Γράμματα, Σπουδάσματα (Κείμενα όρθόδοξης ποιμαντικής έμπειρίας), Θεσσαλονίκη 2014, σ. 81-100 (έδω: σ. 86 έπ.). Πρβλ. Χρήστου Γιανναρά, Άλήθεια και ένότητα τής Έκκλησίας, Άθήνα 1977.

46. Αρχιμ. Βασιλείου Κ. Στεφανίδου, Έκκλησιαστική Ίστορία, Άθήνα 1959², σ. 489.

Ὁρθόδοξον Ἑλληνικόν λαόν ἀπ' ἐναντίας αἱ ἀπαιτήσεις πρὸς νέας ὑποχωρήσεις θά ηὔξανον καὶ ἡ ἐχθρότης θά ἐπετείνετο»⁴⁷. Πρέπει ὁμως νά διαθέτει κανεὶς τήν παιδεία καὶ ἱστορική γνώση τοῦ Χρυσάνθου, γιά νά μπορεῖ νά δεῖ ἔτσι τά πράγματα. Ἡ ἀποστασιοποίηση ἀπό τίς θέσεις καὶ τή στάση αὐτή συμβαίνει, μόνο, ὅταν ἀμβλυθεῖ τό πατερικό φρόνημα καὶ γίνουν «ἐλαστικάί αἱ συνειδήσεις», κατά τήν εὐστοχη ἔκφραση τοῦ ἱστορικοῦ ἀρχιμανδρίτου Βασιλείου Στεφανίδη, κάτι πού ἰσχύει καὶ ἐξαπλώνεται σήμερα στά ὄρια τοῦ οἰκουμεν(ιστ)ικοῦ παραληρήματος.

5. Ἀνάλογη ὁμως θά εἶναι ἡ στάση τοῦ Χρυσάνθου ἀπέναντι στοὺς Ἰσχυροὺς τοῦ Δυτικοῦ κόσμου. Ἰδιαίτερα, ὅταν θίγονταν τά καλῶς θεωρούμενα καὶ ἱστορικά τεκμηριωμένα συμφέροντα τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ ἡ ἀξιοπρέπεια τοῦ ἔθνους. Στήν περίπτωση αὐτή γίνεται ἀπροκάλυπτα ἐπικριτικός, χωρίς νά χάνεται ὁμως ἡ νηφαλιότητα καὶ ἀντικειμενικότητά του. Ἐκτιμᾷ, ἔτσι, θετικώτατα καὶ μέ ἰκανοποίηση δέχεται τό 1911 τίς δηλώσεις τοῦ Γερμανοῦ Αὐτοκράτορα Γουλιέλμου⁴⁸ «Περί τῆς ἐκπολιτιστικῆς σημασίας καὶ σπουδαιότητος τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ περί τῶν ποικίλων πνευματικῶν καὶ ἠθικῶν ὠφελειῶν, ἅς δύναται νά πορισθῇ ἡ νεολαία μελετῶσα τοὺς Ἑλληνας συγγραφεῖς». Πόσο μᾶλλον, πού ὁ Γερμανός Αὐτοκράτορας ἐκπροσωποῦσε σ' αὐτό τήν κοινή γνώμη τῆς Χώρας του. Ἦταν, ὁλλώστε, πολύ κολακευτική γιά τόν Ἑλληνισμό καὶ ἐνισχυτική τοῦ ἐθνικοῦ αὐτοσυναισθήματος μιά ὑψηλή καταξίωση τῆς Ἑλλάδος ὡς φωτοδότριας δύναμης στόν κόσμο.

Χωρίς τόν ἐλάχιστο δισταγμό ὁμως θά ἐκφράσει καὶ τήν ἀγανάκτησή του σέ δυτικές προκλήσεις. Ἀσκεῖ κριτική σέ δυτικές θέσεις, ἀποκαλύπτοντας τήν ἑλληνική καρδιά του καὶ τό ὑψηλό ἑλληνορθόδοξο φρόνημά του. Ἐλέγχει μέ σθένος τήν συμπεριφορά τῆς Δύσης ἀπέναντι στήν Ελλάδα πρῶτα στό παρελθόν, ἀποτιμώντας ὡς ἱστορικός μέ κάθε ἀντικειμενικότητα, ἀλλά καὶ πληρότητα, τήν εὐθύνη καὶ ἐνοχή τοῦ δυτικοῦ κόσμου σέ κρίσιμες ἱστορικές στιγμές τῆς Ρωμηοσύνης. «Ἰπὸ τήν ἐνοχον ἀδιαφορίαν τῆς χριστιανικῆς Δύσεως, ἐν ἔτει 1453 ἔπεσεν ἡ Κωνσταντι-

47. Γ', 340, 343.

48. Ὁ αὐτοκράτορας Γουλιέλμος καὶ ἡ Ἑλληνική Γλῶσσα (Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια, 20.8.1911), Γ', 39-43.

νούπολις καί ἐν ἔτει 1461 ἡ Τραπεζοῦς καί κατεστράφη ὀλόκληρος ἀκμαῖος πολιτισμός. Τῇ ἐνόχῳ συνεργασίᾳ δύο μεγάλων χριστιανικῶν δυνάμεων, τῆς Γερμανίας καί τῆς Αὐστρίας κατά τὰ ἔτη 1914-1928 ἐσφάγη ὑπό τῶν Νεοτούρκων ὀλόκληρον ἔθνος, τό Ἀρμενικόν καί ἑκατοντάδες χιλιάδες Ἑλλήνων βιαίως ἀπεσπάρθησαν ἀπό τῶν ἐστιῶν αὐτῶν καί ἀπέθανον ἐν τῇ ἐξορίᾳ»⁴⁹. Ὁ πατριωτισμός στούς λόγους του αὐτοῦς δέν περιθωριοποιεῖ τή μαρτυρία τῆς ἱστορίας, ἀλλά τήν ἐπικαλεῖται, γιά νά μή μείνει ἀνέρειστος καί, συνεπῶς, ἀνίσχυρος.

Καί συμπληρώνει τό κατηγορητήριό του: «Τῇ ἐνόχῳ συνεργασίᾳ τῶν συμμάχων χριστιανικῶν Δυνάμεων τῆς Δύσεως κατά τὰ ἔτη 1919-1922 τό ἐθνικόν κίνημα τῶν Τούρκων τοῦ Μουσταφᾶ Κεμάλ πασᾶ συνεπλήρωσε τό ἔργον τῶν Νεοτούρκων καί κατά ἑκατοντάδας ἀπηγχονίζοντο Ἑλληνες κληρικοί καί πρόκριτοι τοῦ Πόντου ..., ἐνῶ χιλιάδες ἄλλαι στρατευσίμων νέων κατεδικάζοντο εἰς τόν διά πείνης καί τῶν ταλαιπωριῶν θάνατον ἐν τῇ ἐξορίᾳ...»⁵⁰.

Ἡ στάση του αὐτή, καθαρά ἑλληνορθόδοξη, κορυφώνεται ἔμπρακτα κατά τήν σύντομη θητεία του στόν Ἀρχιεπισκοπικό θρόνο τῆς Ἀθήνας. Σέ καιρούς ἰδιαίτερα ταραγμένους καί δυσμενεῖς δέν θά διστάσει νά καταδικάσει μέ σθένος μοναδικό τήν ἰταμή ἐπίθεση τῆς Ἰταλίας. Τήν διαμαρτυρία του, πού ἐξέφραζε ὀλόκληρη τήν Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος, ἀπηύθυνε «πρός τάς ἀπανταχοῦ τῆς οἰκουμένης χριστιανικάς Ἐκκλησίας»⁵¹. Τίς διατυπούμενες δέ στό κείμενο αὐτό ιδέες του θά ἐφαρμόσει στήν ἐπιτέλεση τοῦ καθήκοντός του ὡς κεφαλῆς τῆς Ἑλλαδικῆς Ἐκκλησίας τήν κατάλληλη στιγμή χωρίς δισταγμό καί φόβο. Ἀρνήθηκε νά ὀρκίσει τήν κατοχική Κυβέρνηση τῆς Ἑλλάδος, πιστός στόν Βασιλέα καί τή νόμιμη Κυβέρνηση τοῦ Κράτους, λέγοντας ὅτι «ὁ ἀρχιεπίσκοπος ἐλευθερῶνει, δέν ὑποδουλῶνει»⁵²! Μολονότι αὐτά καταχωρίζονται συστηματικά στήν ἐθνική του δράση, στήν οὐσία εἶναι συμπεριφορᾶ καθαρά ἐκκλησιαστική-ἐθναρχική, προῖόν τῆς βαθειᾶς καί αὐθεντικῆς ἐκκλησιαστικό-

49. Α', 287.

50. Ὅπ. π.

51. «Ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος πρὸς τάς ἀπανταχοῦ τῆς Οἰκουμένης Χριστιανικάς Ἐκκλησίας», Γ', 429/430.

52. Ἡλία Βενέζη, Ἀρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός..., σ. 12.

τητας τοῦ Ἀρχιεπισκόπου, ἀνακαλώντας στή μνήμη ἀνάλογες συμπεριφορές μεγάλων ἐκκλησιαστικῶν Πατέρων ἔναντι ἀναξίων ἀρχόντων, καί μάλιστα τυραννικῶν. Μέ τήν στάση του αὐτή ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Χρυσάνθος κατοχυρώνει μιά δεοντολογία στή συμπεριφορά τῶν Ἐκκλησιαστικῶν μας Ἡγετῶν, ἀναδεικνυόμενος δείκτης πορείας καί στήν ἐκκλησιαστική ἡγεσία τῆς ἐποχῆς μας. Αὐτή εἶναι ἡ ἀληθινά ρωμαίικη στάση, πού ἐξασφαλίζει τήν ἱστορική συνέχεια τῆς Ἐκκλησίας καί τοῦ Ἔθνους μας, ἡ ὁποία συνεχῶς ἀπειλεῖται, ιδιαίτερα στήν κατά τόν ἀείμνηστο Μάνο Χατζηδάκη, ἐκούσια αὐτή τή φορά, νέα τουρκοκρατία μας, τήν αὐτοπαράδοσή μας στήν Εὐρώπη.

Ὁ ἀείμνηστος καθηγητής τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Χρῆστος Ἀνδρούτσος (1869-1935) σέ σπουδαία μελέτη του γιά τίς σχέσεις «Ἐκκλησίας-Πολιτείας»⁵³, ἔχει προσδιορίσει καί τόν «ἐκκλησιαστικό» τύπο, ἀναιρετικό ἐκείνου τοῦ Χρυσάνθου: εἶναι οἱ «ὑδαρεῖς» Ἱεράρχες τοῦ 19^{ου} αἰῶνα, πού ἀπετέλεσαν τά ἐκτελεστικά ὄργανα τῶν Βαυαρῶν στήν ἐπιχειρηθεῖσα ἀπό αὐτούς διάλυση τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας στήν Ελλάδα. Μόνιμα, εὐρισκόμεθα ἐνώπιον τῶν αὐτῶν ἀλληλοαποκλειομένων παραδειγμάτων, πού συμπορεύονται στήν ἱστορία ἤδη ἀπό τόν 4^ο αἰῶνα: τῶν ἁγίων Πατέρων (ὅπως ὁ Μ. Ἀθανάσιος, ὁ Μέγας Βασίλειος καί ὁ Μεδιολάνων Ἀμβρόσιος) καί τῶν «πολιτικῶν θεολόγων», δουλικῶν πρὸς τοὺς ἄρχοντες, μέ ἀρχέτυπό τους τόν Καισαρεία Εὐσέβιο.

Πρωτοπρεσβύτερος

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Δ. ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ

Ὁμότιμος Καθηγητής Θεολογικῆς Σχολῆς

Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

53. Χρήστου Ἀνδρούτσου, Ἐκκλησία καί Πολιτεία ἐξ ἐπόψεως Ὁρθοδόξου, Ἐν Ἀθήναις 1920.

ΠΡΩΤΟΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΣ
ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Ι. ΚΑΛΛΙΑΚΜΑΝΗΣ

ΠΟΙΜΑΝΤΙΚΗ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ
ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΚΥΡΙΛΛΟΥ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΙΟΥ*

Ὁ Ἡλίας Μηνιάτης (1669-1714), λόγιος κληρικός ἀπό τήν Κεφαλονιά, πού διακόνησε γιά ἑπτὰ χρόνια ὡς ἱεροκέρυκας στόν Πατριαρχικό ναό τοῦ Ἁγίου Γεωργίου στήν Κωνσταντινούπολη καί ἔγινε στή συνέχεια Ἐπίσκοπος Κερνίτσης καί Καλαβρυτῶν ἐκφώνησε διάφορες ὁμιλίες, πού ἔχουν διασωθεῖ σέ βιβλίο μέ τίτλο, *Διδαχές καί Λόγοι*. Τό βιβλίο αὐτό, πού ἐκδόθηκε, μετά τό θάνατό του, γιά πρώτη φορά τό 1716 καί ἐπανεκδόθηκε ἔκτοτε πολλές φορές¹, ἀποτελέσει προσφιλέσ λαϊκό ἀνάγνωσμα στή διάρκεια τῆς Τουρκοκρατίας.

Στήν ὁμιλία *Περί μετανοίας*, πού ἐκφωνήθηκε τήν Ε΄ Κυριακή τῶν Νηστειῶν, ὁ Ἡλίας Μηνιάτης ἀναφέρεται στόν ἐκχριστιανισμό τοῦ βασιλέα τῶν Βουλγάρων Βόγορη καί περιγράφει τή μεθοδολογία τῆς ποιμαντικῆς κάποιου μοναχοῦ Μεθοδίου, τόν ὁποῖο πάντως δέν ταυτίζει μέ τόν γνωστό φωτιστή τῶν Σλάβων Μεθόδιο, ἀδελφό τοῦ Κυρίλλου. Γράφει λοιπόν ὁ Ἡλίας Μηνιάτης ὅτι, ὅταν ἐστάλη ὁ εὐλαβῆς καί σοφός μοναχός Μεθόδιος, γιά νά κατηχήσει στήν ὀρθόδοξη πίστη τοῦ Χριστοῦ τόν βασιλέα τῶν Βουλγάρων, ἄρχισε νά τόν νουθετεῖ μέ

---

*Εἰσήγησις σέ Ἐπιστημονική Ἡμερίδα τοῦ Τμήματος Θεολογίας τοῦ Α.Π.Θ. μέ θέμα: *Ἡ παράδοσις τῆς Ἱεραποστολῆς στούς Σλάβους καί ἡ σύγχρονη πρόσληψή της*, Θεσσαλονίκη 22 Μαΐου 2013.

1. Βλ. Ἡλία Μηνιάτη, Ἐπισκόπου Κερνίκης καί Καλαβρυτῶν τοῦ Κεφαλλῆνος, *Διδαχαί καί Λόγοι εἰς τήν Ἁγίαν καί Μεγάλην Τεσσαρακοστήν καί εἰς ἄλλας Κυριακάς τοῦ ἐνιαυτοῦ καί ἐπισήμους ἑορτάς*, ἔκδ. Ρηγοπούλου, Θεσσαλονίκη χ.χ.

τρεις τρόπους. Πρῶτον, μέ τή δύναμη τῆς διδασκαλίας του. Δεύτερον καί πιό οὐσιαστικό, μέ τό παράδειγμα τῆς ζωῆς του. Ἐπειδή ὁμως δέν ἔμεινε εὐχαριστημένος ἀπό τίς δύο πρῶτες μεθόδους, σκέφθηκε καί μιά τρίτη: «...ἔζωγράφισε μέ ἐπιδέξιον κάλαμον δύο εἰκόνας καί ἔγραψεν εἰς τήν μίαν τήν δευτέραν παρουσίαν τοῦ Χριστοῦ καί εἰς τήν ἄλλην τόν ἄδην. Εἰς ἐκείνην ἐπαρρησίαζε τόν υἱόν τοῦ Θεοῦ, καθήμενον ἐπί θρόνου ὑψηλοῦ καί ἐπηρμένου, μετά δυνάμεως καί δόξης πολλῆς, ἐνδεδυμένον μέ ὅλον τό φῶς τῆς θείας δόξης· χίλια χιλιάδες ἀγγέλων, ὅπου ἐπαραστέκασιν· πλῆθος ἀναριθμητῶν ἀνθρώπων κρινομένων, ὅπου ἀνέμενον τήν ἀπόφασιν τοῦ φοβεροῦ κριτοῦ· τό σημεῖον τοῦ Σταυροῦ, ὅπου ἐφαίνετο ἔμπροσθεν τοῦ φρικτοῦ βήματος· τόν πύρινον ποταμόν, ὅπου ἐξήρχετο ἐκ τοῦ πυρίνου θρόνου· καί ὅλα καταλεπτῶς τά περιστατικά τῆς μελλούσης κρίσεως. Εἰς τήν ἄλλην ἔδειχνε τόν παμφάγον ἀχόρταγον ἄδην, καί ἐκεῖ τό πῦρ τό ἄσβεστον· ἐκεῖ τό σκότος τό ἐξώτερον· ἐκεῖ τόν σκώληκα τόν ἀκοίμητον· ἐκεῖ τά διάφορα βάσανα τῶν κολαζομένων ἀμαρτωλῶν καί τάς διαφόρους μορφάς τῶν βασανιζόντων δαιμόνων. Καί ταύτας τάς δύο φοβεράς εἰκόνας ὁ φρόνιμος διδάσκαλος ἔβανε καθ' ἐκάστην ἡμέραν ἔμπρός εἰς τά μάτια τοῦ βασιλέως μαθητοῦ, διά νά τόν κάμῃ νά καταλάβῃ, πῶς διά ἓνα ἀσεβῆ καί ἀμαρτωλόν τοιαύτη εἶναι ἡ κρίσις, τοιαύτη εἶναι ἡ κόλασις· καί μέ τοῦτο ἐσπούδαζε νά τόν στερεώσῃ εἰς τήν ὀρθόδοξον πίστιν καί νά τόν παρακινήσῃ εἰς τήν θεάρεστον ζωήν»².

Τό παραπάνω κείμενο μεταφέρει στό σημερινό γλωσσικό ιδίωμα γιά εὐχερέστερη κατανόηση τοῦ νοήματός του ὁ λόγιος καί σεβάσμιος κληρικός, Ἡγούμενος τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Τατάρνας, Ἀρχιμ. Δοσίθεος³. Ὁ π. Δοσίθεος ἐστιάζει στήν πνευματική ὠφέλεια τῶν ἀναγνωστῶν καί τή βιβλική ἀφετηρία τῶν δύο εἰκόνων τῆς Κρίσεως καί τοῦ Ἄδην καί δέν ἀσχολεῖται μέ τό πρόσωπο τοῦ ζωγράφου Μεθοδίου, τόν ὁποῖο ὁμως ταυτί-

2. Ἡλία Μηνιάτη, Ἐπισκόπου Κερνίκης καί Καλαβρυτῶν τοῦ Κεφαλλῆνος, *Διδαχαί καί Λόγοι*, ὁ.π., σ. 220-221.

3. *Ὁδός Σωτηρίας*, Τρεῖς Ὁμιλίαι Ἡλία τοῦ Μηνιάτη ἐπισκόπου Κερνίτσης καί Καλαβρυτῶν († 1714), περί Μετανοίας, Ἐξομολογήσεως καί θείας Μεταλήψεως μεταγλωττισμένες ὑπό Ἀρχιμ. Δοσιθέου, ἔκδ. Ἱερᾶς Μονῆς Παναγίας Τατάρνης, 2012, ἔκδ. Ἐπτάλοφος Α.Β.Ε.Ε., Ἀθήνα.

ζει μέ τόν ἅγιο Μεθόδιο, ἀδελφό του ἁγίου Κυρίλλου. Σέ ὑποσημείωση ἀναφέρει γιά τό πρόσωπο του ζωγράφου Μεθοδίου: «Ἀδελφός του ἁγίου Κυρίλλου γεννηθεῖς τό 815 στή Θεσσαλονίκη καί κοιμηθεῖς τό 884 στή Μοραβία (σημερινή Τσεχία). Θεωροῦνται (καί εἶναι) ἀμφοτέρω φωτισταί τῶν Σλάβων»⁴.

Τήν ταύτιση του ζωγράφου Μεθοδίου μέ τόν φωτιστή τῶν Σλάβων Μεθόδιο εἶχαν ὑποστηρίξει Σλάβοι ἱστορικοί κατά τόν 19^ο αἰώνα. Ὅμως ἡ γνώμη αὕτη ἀπορίφθηκε μετά τήν προσεκτική ἐπιστημονική ἔρευνα τῶν κειμένων⁵ τοῦ 10^{ου} αἰώνα μ. Χ. καί τά συμπεράσματα τῶν ἐρευνῶν αὐτῶν συνοψίζει τό 1947 ὁ Βασίλειος Στεφανίδης γράφοντας: «Οριστικῶς ὅμως ἀπορρίπτεται ἡ διήγησις, κατά τήν ὁποίαν εἰς τόν χριστιανισμόν τοῦ Βογόριδος συνετέλεσεν ὁ τῶν σλαύων ἀπόστολος Μεθόδιος, διά του τρόμου, τόν ὁποῖον ἐνέπνευσεν εἰς αὐτόν διά τῆς εἰκονογραφήσεως τῆς μελλούσης κρίσεως... Δέν πρόκειται περί τοῦ ἀποστόλου τῶν σλαύων Μεθοδίου, ἀλλά περί ἄλλου τινός Μεθοδίου, ζωγράφου καί πιθανότατα μοναχοῦ»⁶.

Ἄλλ' ὅπως εἶδαμε προηγουμένως, οὔτε ὁ Ἡλίας Μηνιάτης συνδέει τόν «εὐλαβή καί σοφόν μοναχόν Μεθόδιον» μέ τόν γνωστό ἀπόστολο τῶν Σλάβων Μεθόδιο. Ἀπλῶς στήν Ὀμιλία του ἀναπτύσσει πιό διεξοδικά τίς σχετικές βυζαντινές πληροφορίες τοῦ 10^{ου} μ.Χ. αἰώνα.

Ὅπωςδήποτε ὅμως οἱ πηγές ἐκεῖνες τοῦ 10^{ου} αἰώνα καί ἡ Ὀμιλία τοῦ Μηνιάτη πού στηρίχθηκε σ' αὐτές δημιουργοῦν σοβαρά ἐρωτήματα: Εἶναι ἀξιόπιστες οἱ πληροφορίες αὐτές γιά τόν τρόπο μύησης στήν ὀρθόδοξη πίστη τοῦ βασιλέα τῶν Βουλγάρων; Ὅντως κάποιος μοναχός Μεθόδιος εἰκονογράφησε τήν Κρίση καί τόν Ἄδη, γιά νά ἐκχριστιανίσει τόν Βόγορη; Καί ἐπειδή ὁ ἐκχριστιανισμός τῶν Βουλγάρων (864-865 μ.Χ.), εἶναι σύγχρονος μέ τήν ἱεραποστολή τῶν ἀδελφῶν Κυρίλλου καί Μεθοδίου στούς Σλάβους τῆς Κεντρικῆς Εὐρώπης, μήπως ὁ ζωγράφος Μεθόδιος ἐφάρμοσε στή Βουλγαρία μεθόδους πού ἀποτελοῦσαν ἀντανάκλαση καί ἀπόηχο τῆς ποιμαντικῆς δραστηριότητος τῶν σοφῶν ἀδελ-

4. Ὁδός Σωτηρίας, σ. 11.

5. Συνεχιστής τῆς Χρονογραφίας τοῦ Θεοφάνους, Χρονογραφία Συμεών Μαγίστου.

6. Β. Κ. Στεφανίδου, Ἐκκλησιαστική Ἱστορία, ἐκδ. Ἀστήρ, Ε' ἐκδ., Ἀθήνα 1990, σ. 400.

φῶν Κυρίλλου καί Μεθοδίου γιά τόν ἐκχριστιανισμό γενικῶς τῶν Σλάβων καί ἄλλων λαῶν; Μήπως δηλαδή καί οἱ ἅγιοι Κύριλλος καί Μεθόδιος χρησιμοποίησαν τήν εἰκόνα τῆς Κρίσεως σέ κάποιες ἄλλες περιπτώσεις, προκειμένου νά ἐντυπωσιάσουν τούς ἀπαιδευτους λαούς, οἱ ὅποιοι εἶχαν ροπή πρὸς τόν παγανισμό καί τή μαγεία; Καί εἰδικά γιά τήν Ὁμιλία τοῦ Μηνιάτη, μήπως ὁ Μηνιάτης ἐπηρεασμένος ἀπό τήν ποιμαντική τοῦ φόβου, πού κυριάρχησε ἐντός τῆς ἐκκλησίας τοῦ δυτικοῦ μεσαίωνα, μεταφέρει τό σχῆμα γιά νά ἀφυπνίσει τούς ἀκροατές του καί νά τούς διεγείρει σέ μετάνοια;

Στό πλαίσιο τῆς ὀλιγόλεπτης εἰσήγησής μας εἶναι ἀδύνατο νά ἀπαντηθοῦν μέ πληρότητα τά ἐρωτήματα αὐτά. Θά δοθοῦν ὅμως σύντομες διευκρινίσεις καί θά γίνει σύνοψη κάποιων συμπερασμάτων ἀπό τήν εὐρύτερη μελέτη τοῦ θέματος.

Β'

Ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία, ἄλλοτε πιο ὀργανωμένα καί ἄλλοτε συγκυριακά, φρόντιζε νά ἐκχριστιανίζει εἰδωλολατρικά καί βαρβαρικά ἔθνη. Ἀλλά καί τό βυζαντινό κράτος ἐνδιαφερόταν γιά τόν ἐκχριστιανισμό γειτονικῶν κυρίως λαῶν, ἀφοῦ προτιμοῦσε νά συνορεύει μέ χριστιανούς, μέ τούς ὁποίους θά μπορούσε νά συνεννοεῖται καλύτερα, παρά μέ ἄπιστους καί ἀπολίτιστους βαρβάρους. Παράλληλα, οἱ Βυζαντινοί βρῖσκονταν συχνά σέ διάλογο μέ τούς γειτονικούς λαούς τῆς αὐτοκρατορίας. Ἐτσι στις διπλωματικές ἀποστολές περιλάμβαναν καί σοφούς θεολόγους.

Ὅπως εἶναι γνωστό, κατά τόν 9^ο αἰώνα οἱ ἅγιοι Κύριλλος καί Μεθόδιος ἀνελάβαν μεγάλη ἀποστολή γιά τόν ἐκχριστιανισμό τῶν Σλάβων⁷. Μέ τή συνδρομή τοῦ λογίου Πατριάρχη Φωτίου οἱ δύο ἀδελφοί ἐκπολίτισαν καί μύησαν στήν ὀρθόδοξη χριστιανική πίστη τούς Σλαβικούς λαούς.

Πρὶν ὅμως ἀπό αὐτή τήν ἀποστολή εἶχαν λάβει μέρος σέ διαλόγους μέ τούς Ἀραβες-μουσουλμάνους καθώς καί τούς Χαζάρους. Νά σημειωθεῖ ὅτι καί οἱ δύο ἀδελφοί διέθεταν ὑψηλό ἐπίπεδο μόρφωσης, ἀλλά καί βαθιά εὐλάβεια. Στό Βίο τοῦ ἁγίου Κωνσταντίνου-Κυρίλλου ἀναφέρε-

7. Βλ. Antony-Emil N. Tachiaos, *Cyril and Methodius, the Thessalonian enlighteners of the Slavs*, ἐκδ. Municipality of Thessaloniki, Thessaloniki 2013.

ται, ὅτι ἐπισκέφθηκε τούς Σαρακηνοὺς-μουσουλμάνους καί συνομίλησε μαζί τους γιά θέματα πίστεως. Τό 836 ο Ἀββασίδης χαλίφης Ἄλ-Μουτασίμ μετέφερε τήν πρωτεύουσα τοῦ χαλιφάτου ἀπό τή Βαγδάτη στή Σαμάρρα. Ἐπειδή ἐν τῷ μεταξύ οἱ Ἄραβες καταπατοῦσαν βυζαντινά ἐδάφη, εἶχαν ἀρχίσει ἀνάμεσα σέ αὐτούς καί τούς Βυζαντινοὺς διαπραγματεύσεις. Σέ μιά ἀπό αὐτές, τό 851, ἐπί χαλίφη Ἄλ-Μουταβακκίλ, στάλθηκε στή Σαμάρρα ὁ νεαρός, μόλις 24 ἐτῶν, Κύριλλος πού τότε εἶχε ἀκόμη τό ὄνομα Κωνσταντῖνος. Οἱ συζητήσεις, ὅπως ἦταν φυσικό, ἀναφέρθηκαν καί σέ θεολογικά ζητήματα. Ὁ Κύριλλος ἐξήγησε διάφορα χωρία τῆς Καινῆς Διαθήκης πού ἀναφέρονταν καί στή χορήγηση φόρου καί ἀναφέρθηκε στό δόγμα τῆς Ἁγίας Τριάδος, ὕστερα ἀπό πρόκληση τῶν συνομιλητῶν του. Ἡ συζήτηση αὐτή ἔγινε μᾶλλον στό πλαίσιο τῆς βυζαντινῆς εἰρηνευτικῆς διπλωματίας κι ὄχι τῆς ἱεραποστολῆς. Πάντως ὁ Κωνσταντῖνος-Κύριλλος ἐμφανίζεται νά γνωρίζει ἀποσπάσματα τοῦ Κορανίου καί νά εἶναι βαθύς γνώστης τῶν θεμάτων τοῦ διαλόγου μέ τούς Ἄραβες-μουσουλμάνους.

Οἱ Ἄραβες-μουσουλμάνοι στόν ἐν λόγω διάλογο ἔθεσαν στούς Βυζαντινοὺς διάφορα ζητήματα, μέ σκοπό νά τοὺς πείσουν καί νά τοὺς πείσουν γιά τό δίκιο τους καί μάλιστα μέ χροιά ἀπό τήν Ἁγία Γραφή! Μίλησαν περιφρονητικά γιά τό δόγμα τῆς Ἁγίας Τριάδος, κατηγορώντας τούς Βυζαντινοὺς ὡς τριθεῖτες, καί επικαλούμενοι ὀρισμένα εὐαγγελικά ἀποσπάσματα, προσπάθησαν νά δικαιώσουν μέ αὐτά τίς στρατιωτικές κατακτήσεις τους. Ὁ νεαρός Κωνσταντῖνος, πού ἀποκαλοῦνταν ἀπό τόν αὐτοκράτορα καί τά μέλη τῆς βασιλικῆς συγκλήτου «Φιλόσοφος», ἀπάντησε μέ εὐστροφία στίς θεολογικές ἐπιθέσεις τῶν Ἀγαρηνῶν. Μέ θεολογικά ἐπιχειρήματα ἀλλά καί ἀναφορά στό Κοράνιο, πού μιλά γιά «τήν ἀποστολή τοῦ πνεύματος σέ μιά παρθένο ὥστε νά γεννήσει»⁸ ἀντιμετώπισε ἐπιτυχῶς τίς κατηγορίες γιά τό δόγμα τῆς Ἁγίας Τριάδος.

Οἱ μουσουλμάνοι, επικαλούμενοι τό Εὐαγγέλιο, πού γράφει «γιά προσευχή ὑπέρ τῶν ἐχθρῶν», πού ἀναφέρει, «κάντε καλό σέ αὐτούς πού σᾶς μισοῦν καί σᾶς καταδιώκουν», καί «στρέψτε τό ἄλλο μάγουλο σέ αὐτούς πού σᾶς κτυποῦν»⁹, τόν ρώτησαν, γιατί αὐτά δέν τά τηροῦν οἱ χριστια-

8. Σούρα 19, 17.

9. Βλ. Ματθ., 5, 39-44.

νοί. Καί κατέληξαν: «Ἐσεῖς δέν κάνετε ἔτσι, ἀλλ' ἀντιθέτως γι' αὐτούς πού σᾶς κάνουν τέτοια, ἀκονίζετε ὄπλα». Ὁ χριστιανός φιλόσοφος ἀπάντησε: «Ὅταν ὑπάρχουν δύο ἐντολές στόν νόμο, ποιός φαίνεται ὅτι τόν τηρεῖ, ἐκεῖνος πού ἐφαρμόζει τή μία ἢ καί τίς δύο;». Οἱ μουσουλμάνοι ἀπάντησαν: «Καί τίς δύο». Ἐκεῖνος εἶπε: «Ὁ Θεός εἶπε, “προσεύχεσθε γι' αὐτούς πού σᾶς ἀδικοῦν”, εἶπε ὁμως ἀκόμη: “Σ' αὐτή τή ζωή δέν μπορεῖ νά δείξει κανείς μεγαλύτερη ἀγάπη ἀπό τό νά θυσιάσει τήν ψυχή του γιά τούς φίλους του”. Γιά χάρη λοιπόν τῶν φίλων μας κάνουμε κι ἐμεῖς αὐτό, ὥστε μέ τήν αἰχμαλωσία τοῦ σώματος νά μήν αἰχμαλωτισθεῖ καί ἡ ψυχή»¹⁰. Οἱ συζητήσεις ἐπεκτάθηκαν καί σέ ἄλλα θέματα, ὅπως τή φορολογία, τίς προσωπικές διαφορές τῶν χριστιανῶν πρὸς τήν ἐφαρμογή τοῦ Εὐαγγελίου ἀλλά καί τίς τέχνες καί τίς ἐπιστήμες. Τίς ἐπιτυχημένες ἀπαντήσεις τοῦ ἁγίου Κυρίλλου ἐνέπνεε τό Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ καί ἐνίσχυναν οἱ ἐπιστημονικές καί θεολογικές γνώσεις, ἡ ὀξυδέρκεια καί βαθιά πίστη τοῦ σοφοῦ θεολόγου. Ἡ ἀποστολή αὐτή παρ' ὅλα αὐτά δέν εἶχε κάποιο ὀρατό ἀποτέλεσμα.

Εἶναι ἀξιοσημείωτο ὁμως τό γεγονός, ὅτι στό διάλογο μέ τούς μουσουλμάνους θεολόγους γίνεται λόγος γιά τό δόγμα τῆς Ἁγίας Τριάδος, ἐνῶ εἶναι γνωστό, ἀπό τήν ἐποχή ἀκόμη τοῦ Μ. Βασιλείου, ὅτι βασική ποιμαντική ἀρχή τῆς Ἐκκλησίας στήν ἔξοδό της πρὸς τά ἔθνη ἦταν: «τό μὲν δόγμα σιωπᾶται, τὰ δέ κηρύγματα δημοσιεύεται»¹¹. Ἐδῶ ὁμως ἔχουμε προφανῶς μιᾶ ἀναγκαστική παρέκκλιση, ἀφοῦ τό θέμα ἔθεσαν στό διάλογο οἱ συνομιλητές τοῦ ἁγίου, οἱ ὁποῖοι γνώριζαν ἤδη τά χριστιανικά δόγματα.

Ἡ ἀποστολή τῶν δύο ἀδελφῶν ἔγινε πρὸς τούς Χαζάρους, πού ἦταν ἐγκατεστημένοι στήν περιοχὴ τῆς Κριμαίας, τήν Ἀζοφική θάλασσα καί τόν Καύκασο καί δέν εἶχαν θρησκευτική ὁμοιογένεια. Ἄλλοι ἀπὸ αὐτούς πίστευαν στήν ἰουδαϊκὴ θρησκεία, ἄλλοι ἦταν μουσουλμάνοι καί ἄλλοι εἰδωλολάτρεις. Μέ κάθε ὁμάδα συνομίλησαν ξεχωριστά καί σέ κάθε μιᾶ ἀπὸ αὐτές οἱ δύο ἱεραπόστολοι προσκόμιζαν διαφορετικά

10. Βλ. Ἀντωνίου-Αἰμιλίου Ταχιάου, *Κύριλλος καί Μεθόδιος, Οἱ ἀρχαιότερες βιογραφίες τῶν φωτιστῶν τῶν Σλάβων*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2008, σ. 55, 57.

11. *Λόγος Β'*, PG 26, 1140B.

ἐπιχειρήματα. Τό ἀποτέλεσμα ἦταν νά βαπτισθοῦν διακόσιοι εἰδωλολάτρες καί νά γίνουν χριστιανοί.

Γ'

Σχετικά μέ τά ἐρωτήματα πού δημιουργεῖ τό κείμενο τοῦ Ἡλία Μηνιάτη, γιά τήν εἰκονογράφηση τῆς Μελλούσης Κρίσεως καί τοῦ Ἄδη, προκειμένου νά ἐκχριστιανισθεῖ ὁ βασιλέας τῶν Βουλγάρων, ἡ ἔρευνα ὀδηγεῖ στά ἑξῆς συμπεράσματα:

1. Ὁ φωτιστής τῶν Σλάβων Μεθόδιος δέν συνδέεται εἰδικῶς μέ τόν ἐκχριστιανισμό τῶν Βουλγάρων. Ὅμως, ἡ περιγραφή τοῦ Μηνιάτη ἀπηχεῖ μιὰ γενική ἀντίληψη τῆς ἐποχῆς ἐκείνης γιά τόν τρόπο εὐαγγελισμοῦ τῶν διαφόρων εἰδωλολατρικῶν λαῶν, ἀντίληψη πού εἶχαν καί οἱ ἀδελφοί Κυρίλλος καί Μεθόδιος, καθώς καί ὁ ζωγράφος Μεθόδιος πού στάλθηκε στή Βουλγαρία.

2. Κατά τίς βυζαντινές πηγές τοῦ 10^{ου} αἰώνα μ.Χ. τήν εἰκονογράφηση τῆς Δευτέρας Παρουσίας τοῦ Κυρίου καί τῆς Μελλούσης Κρίσεως δέν φιλοτέχνησε ὁ ἰσαπόστολος Μεθόδιος, ἀλλά κάποιος ἄλλος μοναχός Μεθόδιος «ζωγράφος τῶν Ρωμαίων». Ὁ πρῶτος ἀπό τους συνεχιστές τῆς Χρονογραφίας τοῦ Θεοφάνη τοῦ Ὁμολογητῆ (760-815/818), ἕνας ἀνώνυμος ἱστορικός πού συνέταξε περί το 950 μ.Χ. κατ' ἐντολή τοῦ αὐτοκράτορα Κωνσταντίνου Ζ' τοῦ Πορφυρογέννητου τήν ἱστορία τῶν γεγονότων ἀπό τό 813 μέχρι το 867 μ.Χ., ἀναφέρει ὅτι ὁ βασιλέας τῶν Βουλγάρων προσκάλεσε «μοναχόν τινα τῶν καθ' ἡμᾶς ζωγράφον, Μεθόδιον ὄνομα τῷ ἀνδρὶ», γιά νά ζωγραφίσει σκηνές κυνηγίου καί ἀνδραγαθιῶν διαφόρων πολέμων. Ἀλλά ἐκεῖνος κατά θεία πρόνοια ἱστόρησε τήν εἰκόνα τῆς κρίσεως.

Ὁ συνεχιστής αὐτός τῆς Χρονογραφίας τοῦ Θεοφάνη περιγράφει ὡς ἑξῆς τή συνάντηση τοῦ Βόγορη μέ τό ζωγράφο Μεθόδιο: «τοῦτον (τόν Μεθόδιο) οὖν σάντα κατά πρόσωπον ἔκ τινος θείας προνοίας οὐ τὰς ἐν πολέμῳ ἀνδροκτασίας ἢ τὰς ζώων καί θηρίων ἐπικελεύσαι γράψειν σφαγᾶς, ἀλλ' ἄ βούλοιτο, τοῦτο μόνον ἀπειπὼν ὡς εἰς φόβον τοὺς ὀρῶντας ἐκ τῆς θείας ἐνάγεςθαι βούλοιτο καί ἅμα παρακαλεῖσθαι πρὸς ἔκπληξιν ἀπό τῆς γραφῆς. Μηδέν γοῦν οὗτος πρὸς φόβον ἕτερον ἐνάγειν ἢ τήν τοῦ θεοῦ δευτέραν εἰδῶς παρουσίαν, ταύτην ἐκεῖθεν καθυπέγραψε καί τοὺς δικαίους ἐντεῦθεν τὰ βραβεῖα τῶν πόνων ἀπολαμβάνοντας, ἐκεῖθεν δέ τοὺς πεπλημμεληκότας τοὺς τῶν βεβιωμένων δρεπομένους καρ-

πούς και πρὸς τὴν ἠπειλημένην κόλασιν ἀπελαυνομένους και ἀποπεμπομένους σφοδρῶς. Ταῦτ' οὖν, ἐπειδὴ πέρας εἶχεν ἡ γραφή, κατιδών, και δι' αὐτῶν τόν τοῦ θεοῦ φόβον ἐν ἑαυτῷ συλλαβών (ὁ Βόγορης), και κατηχηθεῖς τά καθ' ἡμᾶς θεῖα μυστήρια, νυκτῶν ἄωρί τοῦ θεοῦ μεταλαγχάνει βαπτίσματος»¹².

3. Πολύ συντομότερα και κάπως διαφορετικά περιγράφεται τό γεγονός στή *Χρονογραφία* πού ἀποδίδεται στό Συμεών μάγιστρο και λογοθέτη (10^{ος} αἰ.), ἀλλ' ἀποτελεῖ συμπίλημα κειμένων διαφόρων συγγραφέων. Ἐκεῖ λέγεται ὅτι ὁ βασιλέας τῶν Βουλγάρων, μετά τή βάπτισή του στήν Κωνσταντινούπολη, «εἰς τό ἴδιον (τή Βουλγαρία) ὑποστρέψας διά ζωγράφου Μεθοδίου λεγομένου τήν κρίσιν και ἀνταπόδοσιν ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ γραφῆναι πεποίηκεν»¹³.

4. Οἱ ἀναφορές τοῦ Ἡλία Μηνιάτη μᾶλλον δέν σχετίζονται μέ τήν ποιμαντική τοῦ φόβου, πού κυριάρχησε ἐντός τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας στό δυτικό μεσαίωνα, ἀλλά φαίνεται ὅτι ἀπηχοῦν τήν παράδοση πού ὄντως ἀπαντᾷ στίς ἱεραποστολές τοῦ Βυζαντίου νά μιλοῦν γιά τό φόβο τῆς Μελλούσης Κρίσεως στούς ἀκατήχητους λαούς. Ὡς χαρακτηριστικό παράδειγμα θά μπορούσε νά ἀναφερθεῖ ὅτι, ὁ Κύριλλος στό διάλογο μέ τούς Χαζάρους εἶπε τά ἑξῆς: «Ἄν ὑπάρχει ἀκόμη κάποιος πού ἔχει ἀντίρρηση, ἄς προσέλθει ἢ νά πείσει ἢ νά πεισθεῖ. Καί ἐκεῖνος πού θά πεισθεῖ, νά βαπτισθεῖ στό ὄνομα τῆς Ἁγίας Τριάδος. Γιά ὅποιον πάλι δέν θέλει, ἐγώ εἶμαι ἐκτός ἀμαρτίας, ἐκεῖνος ὅμως ἄς ὀψεται τήν ἡμέρα τῆς Κρίσεως, ὅταν θά καθίσει ὁ Παλαιός τῶν ἡμερῶν Κριτής γιά νά κρίνει πάντα τά ἔθνη»¹⁴. Σημεῖο ἐπαφῆς ἐδῶ εἶναι ὁ προφήτης Δανιήλ, πού τόν γνώριζαν ἀσφαλῶς οἱ συνομιλητές του, τῆς χώρας τῶν Χαζάρων, ἀφοῦ μεταξύ τους πρωτοστατοῦσαν οἱ Ἰουδαῖοι. Στό ὄραμα τοῦ Δανιήλ ἀναφέρεται: «ἐθεώρουν ἕως ὅτου οἱ θρόνοι ἐτέθησαν, και παλαιός ἡμερῶν ἐκάθητο, και τὸ ἔνδυμα αὐτοῦ λευκόν ὡσεὶ χιών, και ἡ θριξ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ ὡσεὶ ἔριον καθαρόν, ὁ θρόνος αὐτοῦ

12. *Χρονογραφία, Theophanis Continuati Lib. IV, Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*, Βόννη, σ. 164.

13. Ὁ.π., σ. 665.

14. Ἀντώνιος -Αἰμίλιος Ν. Ταχιάος, *Κύριλλος και Μεθόδιος, ὁ.π.*, σ. 75-76.

φλόξ πυρός, οί τροχοί αὐτοῦ πῦρ φλέγον· ποταμός πυρός εἶλκεν ἔμπροσθεν αὐτοῦ· χίλια χιλιάδες ἐλειτούργουν αὐτῷ, καὶ μύρια μυριάδες παρειστήκεισαν αὐτῷ· κριτήριον ἐκάθισε, καὶ βίβλοι ἠνεώχθησαν»¹⁵.

Δ'

Ἡ ποιμαντική εὐθύνη τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας γιὰ ὅσους βρίσκονται ἐκτός τοῦ μυστηριακοῦ της σώματος καὶ τῶν κανονικῶν της ὁρίων ἐκφράζεται διαχρονικά, εἴτε μέ τῆ μορφή ἱεραποστολῶν, εἴτε μέ τῆ μορφή διαλόγου, εἴτε μέ τῆ χορήγηση βοήθειας σέ κοινωνικό πεδίο, εἴτε ὡς λειτουργική προσευχή, εἴτε ὡς διαπίστωση τῆς ἐμμονῆς τῶν ἄλλων στήν ἄρνηση καὶ τῆ διαφορά. Σημαντικό ρόλο παίζει ἡ σαφής ὀρθόδοξη διδασκαλία ἀλλά καὶ τό χριστιανικό ἐκκλησιαστικό ἦθος, πού δέν μπορεῖ νά θυσιάζεται στό βωμό τοῦ ἱεραποστολικοῦ ζήλου, ὅπως συμβαίνει πολλές φορές στίς μέρες μας. Οἱ δύο ἅγιοι, Κύριλλος καὶ Μεθόδιος, ἐκφράζουν τό πνεῦμα τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία ἀφενός ὀριοθετεῖ τήν ὀρθόδοξη πίστη καὶ ἀφετέρου τῆ μεταφέρει ἀτόφια μέ ὅποιο μέσο κρίνει πρόσφορο σέ κάθε ἄνθρωπο καλῆς θέλησης καὶ σέ κάθε μέρος τῆς γῆς. Ταυτόχρονα ὑπευθυμίζει καὶ τήν προσωπική εὐθύνη πού ἔχουν οἱ συνομιλητές τῆς ἄλλης πλευρᾶς γιὰ τήν ἀποδοχή ἢ μή τοῦ εὐαγγελικοῦ κηρύγματος. Οἱ λόγοι τοῦ Χριστοῦ πρὸς τοὺς ἀποστόλους στό σημεῖο αὐτό εἶναι ἐνδεικτικοί: «Εἰς ἣν δ' ἂν πόλιν εἰσέλθητε καὶ μή δέχωνται ὑμᾶς, ἐξελεύσασθε εἰς τὰς πλατείας αὐτῆς εἶπατε, καὶ τόν κονιορτόν τόν κολληθέντα ἡμῖν ἐκ τῆς πόλεως ὑμῶν εἰς τοὺς πόδας ἀπομασσόμεθα ὑμῖν. πλὴν τοῦτο γινώσκετε ὅτι ἡγγικεν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ. λέγω ὑμῖν ὅτι Σοδόμοις ἐν τῇ ἡμέρα ἐκείνη ἀνεκτότερον ἔσται ἢ τῇ πόλει ἐκείνη»¹⁶.

Πρωτοπρεσβύτερος
ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Ι. ΚΑΛΛΙΑΚΜΑΝΗΣ
Καθηγητῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Α.Π.Θ.

15. Δανιήλ, 7, 9-10.

16. Λουκ. 10, 10-12.

Ὁ ἀείμνηστος καθηγητὴς Ἀθανάσιος Παλιούρας μὲ τὸν Σχολάρχην καὶ τοὺς καθηγητὲς στὸ γραφεῖο τῆς Σχολῆς Βελλᾶς (Ακαδ. ἔτος 1999-2000).

Σὲ συνεργασία στὸ γραφεῖο τῆς Σχολῆς Βελλᾶς.

PRESBYTRE
SERGIOS G. MARNELLOS

LE REBAPTÈME DES HÉTÉRODOXES Une approche canonique brève

Si le but et la fin de la vie en Christ sont la déification de l'homme, alors le point de départ en est le sacrement du baptême. En disant à ses disciples : « Allez, faites de toutes les nations des disciples, les baptisant au nom du Père, du Fils et du Saint-Esprit »¹, comme en se faisant baptiser lui-même par saint Jean Baptiste dans le Jourdain, Jésus Christ en personne a institué ce sacrement, le rendant nécessaire. Mais ce sont les Pères de l'Eglise qui donnent la dimension théologique qu'a pour l'homme le baptême. Ainsi, Athanase le Grand déclare que « ayant dépouillé le vieil homme, l'homme est renouvelé et naît d'en haut par la grâce du Saint-Esprit »² ; quant à saint Cyrille d'Alexandrie, il souligne le fait que par le baptême, « notre nom figure dans le livre de Dieu »³. De même, saint Syméon de Thessalonique nous donne une définition claire et complète du baptême : « Le très saint baptême est à la fois renaissance et recreation, purification et illumination, adoption, don et sanctification ... Il scelle d'une manière exceptionnelle la mort du Christ et sa résurrection trois jours plus tard »⁴. Il est ce viatique indispensable dont le Christ a fait une

1. Mat., 28, 19.

2. PG 26, 656.

3. PG 68, 316B. Voir la 1ère prière de l'office du catéchuménat.

4. PG 155, 221C.

condition du salut lorsqu'il déclare à Nicodème : « *Nul, s'il ne naît d'eau et d'esprit, ne peut entrer dans le Royaume de Dieu* »⁵.

Naître de l'eau, c'est recevoir le baptême ; c'est en même temps naître de l'Esprit, en recevant le saint chrême. Sur le plan liturgique, le sacrement de l'onction a été intégré à celui du baptême. Pour Alexandre Schmemmann, ce sacrement « *"parfait" le baptême, parce que seul l'homme qui a été rétabli en Christ dans sa nature véritable, libéré de "l'aiguillon du péché", réconcilié avec Dieu et avec sa création, rétabli dans son identité propre, peut recevoir ce don qui lui conférant sa vocation parfaite* »⁶. Saint Syméon de Thessalonique insiste sur la théologie de l'onction, disant : « *elle met le premier sceau et le "à l'image de", ce que précisément nous avons perdu par désobéissance ; en outre, elle confère la grâce que nous avons reçue dans l'âme par inspiration divine* »⁷. Ce sacrement nous ramène à l'état d'avant la chute, restaurant le sceau que la désobéissance d'Adam et d'Eve avait brisé, si bien que « *nous tous qui, le visage dévoilé, reflétons la gloire du Seigneur, sommes transfigurés en cette même image, avec une gloire toujours plus grande, par le Seigneur qui est Esprit* »⁸. C'est que l'onction dépose, tel un don, le Saint-Esprit lui-même, lequel, « *faisant de nous des fils adoptifs* »⁹ « *habite* »¹⁰ dans l'homme. Or, c'est ce don précisément que l'homme est appelé à mettre en oeuvre, afin que jaillissent les fruits de l'Esprit, soit : « *amour, joie, paix, patience, bonté, bienveillance, foi, douceur, maîtrise de soi* »¹¹. Pour saint Cyrille de Jérusalem, l'homme peut, dès lors, être appelé chrétien¹².

5. *Jn.*, 3, 5.

6. Al. SCHMEMMANN, *D'eau et d'Esprit*, éd. Domos, Athènes 1984, p. 113.

7. *PG* 155, 177C.

8. *2 Cor.*, 3, 18.

9. *Rom.*, 8, 15.

10. *Rom.*, 8, 11 ; *2 Tim.* 1, 14.

11. *Gal.*, 5, 22s.

12. *PG* 33, 1092.

Enfin, en participant au sacrement de la divine Eucharistie, le chrétien incorpore le corps et le sang du Christ pour devenir un avec le Christ, conformément à ce que celui-ci a déclaré : « *Celui qui mange ma chair et boit mon sang demeure en moi et moi en lui* »¹³. C'est ainsi que le chrétien accomplit sa vocation et devient membre de l'Eglise. C'est à l'apôtre Paul à qui nous devons cette correspondance : « *Puisqu'il y a un seul pain, nous sommes tous un seul corps ; car tous nous participons à cet unique pain* »¹⁴. Et le père Georges Florovsky ajoute : « *l'Eucharistie est le sacrement de l'Eglise, sacrement de réunion, sacrement de communion* »¹⁵.

La célébration des trois sacrements ci-dessus a pour but l'entrée du fidèle dans l'Eglise, point de départ, condition, moyen et voie sûre pour la déification de l'homme par le seul fait de la grâce. Si, très tôt dans son histoire, cet office a été consacré par la tradition et la conscience de l'Eglise, un problème aux ramifications pastorales, canoniques, ecclésiales et liturgiques, en revanche, n'a pas tardé à surgir. À l'origine de ce dernier, le désir et la décision de chrétien hétérodoxes de renier l'hérésie ou l'état schismatique dans lequel ils se trouvaient, afin d'être réintégrés dans le corps de *l'Eglise une, sainte, catholique et apostolique*. S'est alors posée la question de la manière de recevoir les hétérodoxes. Une question, d'ailleurs, encore actuelle de nos jours. Existe-t-il des sacrements valides chez les hétérodoxes ? Si oui, ces derniers sont-ils, sans aucun engagement de leur part, admis à la sainte Eucharistie ? Si non, comment les recevoir dans l'Eglise ? Par un libelle, par l'onction ou par le baptême ?

Se fondant, théologiquement parlant, sur la phrase « *un seul Seigneur, une seule foi, un seul baptême* »¹⁶ - qui fait ressortir le

13. *Jn.*, 6, 56.

14. *I Cor.*, 10, 17.

15. G. FLOROVSKY, « La maison du Père », in *Problèmes anatomiques de la foi*, éd. Vas. Rigopoulos, Thessalonique 1977, p. 151.

16. *Eph.*, 4, 5.

caractère unique du baptême -, sur le verset « *allez, faites de toutes les nations des disciples, les baptisant au nom du Père, du Fils et du Saint-Esprit* »¹⁷, ainsi que sur les canons 49 et 50/Apôtres - qui stipulent que le baptême doit être administré au nom de la Sainte-Trinité conjointement à une triple immersion du fidèle dans l'eau - l'Eglise du Christ s'est trouvée confrontée à une situation entièrement nouvelle. Citons encore le canon 47/Apôtres, qui précise que celui qui a déjà été baptisé *en vérité*, ne doit pas l'être de nouveau. Or, comment se définit le baptême *en vérité*, en particulier dans le cas des hérétiques, quand les canons 46 et 68/Apôtres considèrent comme non valides et dénués de tout fondement théologique les sacrements des hérétiques ?

Au cours de son histoire, l'Eglise s'est souvent penchée sur cette question dans le cadre de conciles, adoptant diverses attitudes, qui, dans certains cas, semblent se contredire. Dans l'histoire de l'Eglise, le premier cas de rebaptisation est le baptême par l'apôtre Paul des disciples d'Ephèse¹⁸, qui avaient reçu le baptême de Jean. Au IIe siècle, l'Eglise considérait comme non valable le baptême des hérétiques (*gnostiques, marcionites*), parce qu'il avait été administré hors de celle-ci. Cette position se fonde aussi bien sur les canons des saints apôtres que sur les avis de Clément d'Alexandrie et de Tertullien. À la fin du IIe et au début du IIIe siècle, la question de la rebaptisation prend des dimensions considérables à cause des *monarchiens* et des *montanistes*. Un concile est convoqué à Carthage (v. 218-220), où les Eglises d'Afrique et d'Asie Mineure ayant déclaré que le baptême des hérétiques est sans fondement, décrètent que ceux qui abjureraient devaient être baptisés. La raison de ce rejet est qu'il n'y a pas de baptême hors de l'Eglise répandue par l'univers, puisque la grâce divine ne saurait être transmise en dehors de celle-ci. Les conciles d'Iconium et de Synnades (v. 230-235) entérinent cette décision. À la même

---

17. *Mat.*, 28, 19.

18. *Actes*, 19, 1-7.

époque environ, Cyprien de Carthage énonce clairement cette position des conciles, à savoir que ce que l'on n'a pas *ab origine* ne saurait être donné.

L'Eglise de Rome a suivi la pratique inverse, recevant les hérétiques en leur imposant les mains et en disant une prière. Elle justifiait cette pratique comme relevant d'un très ancien usage. L'Eglise d'Orient et d'Occident furent en conflit lorsque l'évêque de Rome Etienne exigea de Firmilien, évêque de Césarée, qu'il ne rebaptise pas les *novatiens* hérétiques et schismatiques. Qui plus est, il convoqua un concile à Rome en 253, lequel décida que le baptême des hérétiques devait être reconnu s'il avait été administré au nom de la Sainte-Trinité. Dans le même temps, il menaça de rupture de communion les Eglises d'Afrique et d'Asie Mineure. De l'autre côté de la Méditerranée, Cyprien, évêque de Carthage, convoqua en 255 un concile dans cette ville, lequel déclara non valide le baptême des hérétiques, décision ratifiée par le deuxième concile de Carthage l'année suivante ; ces décisions furent communiquées à Rome. Etienne réagit immédiatement en réunissant un concile, qui annula les décisions de ceux de Carthage ; il envoya une lettre menaçant les opposants d'excommunication. Les évêques d'Afrique écrivirent une lettre à Etienne, dans laquelle ils blâmaient son ton et son arrogance. En même temps était convoqué un troisième concile à Carthage (256). Celui-ci ratifia les décisions des deux précédents, réaffirmant que hors de l'Eglise répandue par l'univers il n'y a pas de baptême. Avec ce concile s'acheva la querelle la plus virulente à propos de la rebaptisation.

Le concile d'Arles (314), auquel prirent part des évêques occidentaux et des évêques d'Afrique du Nord, traita de cette question à la suite du schisme des *donatistes*. Il y fut décidé que les hérétiques qui n'auraient pas été baptisés au nom du Père, du Fils et du Saint-Esprit seraient rebaptisés, tandis que ceux qui l'auraient été seraient reçus par imposition des mains.

Par la suite, le premier concile œcuménique de Nicée (325) prit position sur ce sujet brûlant dans les 8e et 19e canons. Le canon 8/Ier reçoit les *novatiens* en leur administrant le saint chrême, une

fois qu'ils ont reconnu leur erreur, tandis que le canon 19/Ier ordonne la rebaptisation des *pauliciens*. Il est clair que le concile tente de concilier les deux positions au sein de l'Eglise. Il n'accepte pas le baptême des *pauliciens*, en raison de leur théologie trinitaire erronée : ceux-ci, en effet, ne reconnaissent pas les sacrements et ont un baptême purement spirituel, dépourvu de tout acte concret. En revanche, il reçoit les *novatiens* schismatiques par l'onction et un libelle [d'abjuration], parce qu'ils administrent le baptême en invoquant la Sainte-Trinité et ne présentent pas de différences d'ordre dogmatique.

Le concile de Laodicée (360) adopte la même politique en promulguant deux canons. Le canon 7/Laodicée reconnaît le baptême des *novatiens*, *quatuordécimans* et des *photiens*, mais il stipule qu'ils doivent d'abord abjurer toute hérésie, pour ensuite pouvoir être oints après avoir appris les confessions de foi, afin d'avoir le droit de communier. Le canon 8/Laodicée précise que les *montanistes* doivent être rebaptisés. Deux ans plus tard, en 362, la question de la validité du baptême des hérétiques est abordée par le concile d'Alexandrie, qui édite un volume du Athanase le Grand ; il décide de recevoir les ariens qui auront abjuré leur hérésie et confessé la vraie foi par un libelle.

Lors du deuxième concile œcuménique de Constantinople (381), l'Eglise adopte une position plus systématique et circonstanciée. Si dans le canon 7/IIe elle ne distingue pas les hérétiques des schismatiques, elle établit deux catégories parmi ceux qui embrassent "l'Orthodoxie". La première est formée des *ariens*, des *macédoniens*, des *sabbatthiens*, des *novatiens*, des *quatuordécimans* et des *apollinaristes*, qui sont reçus avec onction et libelle. La deuxième regroupe les *eunomiens*, les *montanistes*, les *sabelliens*, qui sont rebaptisés. Saint Nicodème l'Athonite déclare que c'est avec raison que le concile a reconnu le baptême des hétérodoxes de la première catégorie, puisqu'ils le célébraient correctement. Il ajoute que les circonstances du temps ont pesé sur cette décision du concile : les *ariens* et les *macédoniens* étant très nombreux et jouissant d'appuis politiques, les pères conciliaires ont opté pour la modération conciliante, de manière d'une part à pouvoir les re-

mettre plus facilement dans le droit chemin, d'autre part, à ne pas les irriter¹⁹. Le professeur Blaise Fidas fait remarquer à ce propos que cette décision fut particulièrement sage, du fait que la réintégration au sein de l'Eglise des croyants d'obédience arienne, ainsi que des autres hérétiques se fit bien plus rapidement²⁰.

Le cas des *donatistes* occupa le concile de Carthagène en 419, qui lui consacra les canons 47, 57 et 68. Les pères conciliaires furent d'avis que les *donatistes* devaient abjurer leur erreur et recevoir l'onction. Si le 14e canon du quatrième concile œcuménique de Chalcédoine (451) concerne aussi cette hérésie, le concile qui a traité de la question de manière systématique et sous tous ses aspects est le quiniséxe concile œcuménique (de 691 à 692). Ce concile prend position sur ce sujet dans son 95e canon, fixant trois manières de recevoir les hétérodoxes :

a) par rebaptisation pour les *pauliciens*, les *eunomiens*, les *montanistes*, les *sabelliens*, les *manichéens*, les *valentiniens* et les *marcionistes* ;

b) par abjuration et désaveu de leur hérésie suivis de l'onction pour les *ariens*, les *macédoniens*, les *novatiens*, les *quatuor-décimans* et les *apollinaristes* ;

c) par abjuration et désaveu de leur hérésie pour les *nestoriens*, les *eutychiens* et les *sévériens*.

Le quiniséxe concile a suivi la voie ouverte par le deuxième concile œcuménique, c'est-à-dire qu'il a classé les hérésies en fonction de la rectitude de leur enseignement trinitaire et des besoins pastoraux du temps. On trouve encore une décision à ce sujet dans les actes du septième concile œcuménique de Nicée (787), laquelle reçoit les chefs de l'hérésie iconoclaste par un libelle.

Le schisme de 1054 entre les Eglises de Rome et de Constan-

19. NICODÈME l'Hagiorite & Ag. LÉONARDOS, *Pidalion*, Athènes 1970, éd. "Astir"-Al. & E. Papadimitriou, p. 53, note.

20. VI. PHIDAS, *Histoire ecclésiastique*, t. I, Athènes 1994, p. 541.

tinople créa une situation nouvelle dans la chrétienté. L'Eglise jusqu'alors *une, sainte, catholique et apostolique* n'est plus incarnée que par l'Eglise d'Orient (l'Eglise orthodoxe), qui est demeurée rigoureusement fidèle aux dogmes, aux sacrements, à la Tradition et aux conciles œcuméniques de l'Eglise ; en d'autres termes, elle a conservé et maintenu la *rectitude* de la doctrine concernant Dieu, l'homme et l'Eglise. L'Eglise de Rome, en revanche, s'est non seulement détachée, mais elle est tombée dans l'hérésie pneumatologique en officialisant par adjonction au Credo le point jusqu'à contesté par les théologiens du *filioque*. Il va donc sans dire que le cas des *catholiques romains* a été versé au dossier de la rebaptisation.

À la suite du grand schisme, divers conciles furent convoqués pour traiter de la question de la réception des hétérodoxes ; ce fut notamment le cas du concile de Constantinople de 1301, qui adopta une position plus sévère à l'encontre des *nestoriens* : il leur imposa l'onction, alors que le concile quiniséxte ne prévoyait que le libelle. Parmi les autres conciles qui traitèrent de cette question, citons celui de Moscou (1441), qui décida la rebaptisation des *catholiques romains*, et celui de Constantinople (1470), qui décida l'admission de ces mêmes *catholiques romains* par l'onction.

Le concile de Constantinople de 1482 (ou de 1484) revêt une importance particulière : ce concile, auquel participèrent tous les patriarches, ayant annulé le concile unioniste de Ferrare-Florence, se proclama œcuménique et fixa pour la conversion des *latins* à l'Orthodoxie l'onction et le libelle, élaborant en outre un office idoïne. Cette décision ayant eu pendant longtemps force de loi, l'office demeura lui aussi longtemps en usage ; ces dispositions furent même étendues aux *Arméniens* et aux autres monophysites, puis, ultérieurement, aux *protestants*. Le concile local de Constantinople (1600) renouvela et confirma cette pratique.

Lors du concile de Moscou, convoqué par le patriarche Philarete Nikitch vers 1620-1622, l'Eglise de Russie adopta une position différente de celle de 1482 : elle exigea la rebaptisation des *luthériens* et des *catholiques romains*, s'adaptant en cela aux circonstances de l'époque marquée par la propagande et le prosély-

tisme occidentaux. Cinquante ans plus tard environ, un nouveau concile convoqué à Moscou en 1666-1667 à la suite du schisme des *rascolniques*, concile auquel prirent part les patriarches d'Alexandrie et d'Antioche, décida que les latins seraient reçus par l'onction.

Dans les années 1750-1760, la question des conversions d'hétérodoxes provoque des frictions au Patriarcat de Constantinople. Une décision conciliaire de 1750 déclare la rebaptisation des *latins*. Cette décision fut mise en vigueur par une règle formulée par un concile de 1756, auquel prirent part les patriarches de Constantinople, d'Alexandrie et de Jérusalem, ce qui provoqua la réaction des prélats du Patriarcat de Constantinople, lesquels rédigèrent un texte conciliaire aux termes duquel les latins sont reçus avec onction et libelle. Il est de fait que les deux parties n'ont une autorité canonique absolue complète et que toute l'affaire mérite une étude approfondie.

Citons encore d'autres décisions conciliaires du Patriarcat œcuménique, telles celle de 1846, qui concerne les *melchites grecs*, celle de 1875, qui répond à une question de l'évêque d'Athènes, disant que le recours à l'acribie ou à l'économie est de son ressort et de celui des autres membres du synode, qui s'en remettent à leur bon sens ; cette dernière décision souligne toutefois que l'économie serait des plus favorables pour l'Eglise, car elle la mettrait à l'abri de graves dangers. À noter encore d'autres décisions conciliaires analogues, comme celle de 1878, qui prévoit la rebaptisation des *catholiques romains*, et celles de 1879, 1880, 1888 qui prévoient l'onction et le libelle. La plus récente en date (1932) est la décision du Saint Synode permanent de l'Eglise de Grèce - assortie d'un office correspondant - qui stipule que les *catholiques romains* sont admis avec onction et libelle.

Avant de conclure, nous ne saurions passer sous silence les canons d'Athanase le Grand, de saint Basile et de Théophile d'Alexandrie, canons confirmés par le 2e canon du concile quini-sexe. Quoique Athanase ne mentionne pas expressément la manière de recevoir dans l'Eglise les croyants qui ont été baptisés par des hérétiques, il fixe toutefois trois conditions pour ceux qui,

ayant été contraints d'embrasser l'arianisme, demandent à réintégrer le giron de l'Eglise : a) le repentir ; b) l'anathème des chefs de l'hérésie et c) l'acceptation du concile de Nicée.

Quant aux canons de saint Basile, ils sont particulièrement intéressants. Dans le premier de ceux-ci, le Père de l'Eglise distingue l'hérésie du schisme et de l'assemblée illicite. C'est ainsi qu'il ne reconnaît pas le baptême des *montanistes*, administré au nom du Père, du Fils et de Montanus et de Priscille. Pas plus qu'il ne reconnaît le baptême des *cathares*, puisque, lorsque ceux-ci se sont séparés, leurs prêtres sont automatiquement redevenus laïcs, si bien qu'ils ne pouvaient pas transmettre la grâce du Saint-Esprit, l'ayant eux-mêmes rejeté. Néanmoins, dans le cas des *cathares*, comme dans celui des *encratistes*, il admet l'économie, laquelle est déjà en vigueur à divers endroits, où l'on procède à l'onction. Le canon 5/Basile concerne le cas où un hérétique à l'article de la mort manifeste le désir de réintégrer l'Eglise. La seule condition fixée par saint Basile est un repentir sincère et la volonté d'être sauvé. Enfin, le canon 47/Basile concerne les *encratistes*, les *saccophores* (porteurs de sacs) et les *apotactites*, pour lesquels il fixe la rebaptisation. Ce sont là des propositions que fait Saint Basile le Grand, qui suggère que soit voté un canon à ce sujet par le concile.

Quant à l'archevêque d'Alexandrie Théophile, traitant des cathares dans son 12e canon, il renvoie au canon 19/Ier (conformément à l'interprétation qu'en a donnée saint Nicodème l'Athonite), canon qui reçoit les *pauciciens* avec rebaptisation.

L'étude des sources, pensons-nous, montre que :

a) l'Eglise n'a jamais cessé, conformément à l'ecclésiologie orthodoxe, de se considérer comme la seule habilitée à administrer les sacrements et à transmettre la grâce divine, puisque lesdits sacrements sont fondés sur le seul mystère de l'Eglise ;

b) elle applique tantôt l'acribie, tantôt l'économie ;

c) pour des raisons purement pastorales – c'est-à-dire sotériologiques – et par condescendance, elle a accepté de recevoir certaines catégories d'hérétiques et de schismatiques de diverses manières, tantôt par le baptême, tantôt par l'onction, tantôt par un li-

belle [d'abjuration], tantôt par une combinaison de certaines de ces conditions ;

d) le fait qu'elle pratique l'économie ne veut pas dire qu'elle considère comme authentiques et légitimes les sacrements des hétérodoxes ;

e) elle a chaque fois fixé le degré d'économie, lequel varie de cas en cas ;

f) elle a très souvent adopté un mode d'évaluation des sacrements dehors de l'Église, notamment du baptême, de manière à ne pas opter de manière inconsidérée et sans critère de comparaison pour le choix du mode d'admission des hétérodoxes ;

g) elle a adopté des critères qui n'avaient pas toujours le même poids et qui ne furent pas toujours appliqués de manière absolue ; d'ailleurs l'Église du Christ n'est pas une gardienne des lois, mais un pont conduisant de la terre au ciel ;

h) dépositaire de la grâce divine, l'Église sanctifie et confère la plénitude aux sacrements des hétérodoxes, les rendant ainsi effectifs.

Presbytre

SERGIOS G. MARNELLOS Dr Th.

Enseignant à l'Académie Ecclésiastique Supérieur Vellas

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιας

Οἱ ὄσιοι Θεοφάνης καὶ Νεκτάριος (Ἀψαράδες)
κτίτορες τῆς Ἱ. Μ. Ἁγίων Πάντων Βαρλαάμ Μετεώρων.

ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΣ
ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΣΙΜΩΝΟΠΕΤΡΙΤΗΣ

ΠΑΡΑΚΛΗΤΙΚΟΣ ΚΑΝΩΝ

ΕΙΣ ΤΗΝ ΜΟΝΑΧΙΚΗΝ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΝ
ΤΩΝ ΕΞ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΟΣΙΩΝ ΑΨΑΡΑΔΩΝ,
ἮΤΟΙ,
ΙΩΒ, ΚΑΤΑΦΥΓΗΣ, ΘΕΟΦΑΝΟΥΣ, ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ,
ΑΘΑΝΑΣΙΑΣ, ΕΥΓΕΝΙΑΣ & ΜΑΓΔΑΛΗΝΗΣ

Μετὰ τό, Εὐλογητός, ὁ ψαλμὸς 142

Κύριε, εἰσάκουσον τῆς προσευχῆς μου, ἐνώτισαι τὴν δέησίν μου ἐν τῇ ἀληθείᾳ σου. Εἰσάκουσόν μου ἐν τῇ δικαιοσύνῃ σου· καὶ μὴ εἰσέλθῃς εἰς κρίσιν μετὰ τοῦ δούλου σου, ὅτι οὐ δικαιωθήσεται ἐνώπιόν σου πᾶς ζῶν.

Ὅτι κατεδίωξεν ὁ ἐχθρὸς τὴν ψυχὴν μου, ἐταπείνωσεν εἰς γῆν τὴν ζωὴν μου. Ἐκάθισέ με ἐν σκοτεινοῖς ὡς νεκροὺς αἰῶνος· καὶ ἠκηδίασεν ἐπ' ἐμέ τὸ πνεῦμά μου, ἐν ἐμοὶ ἐταράχθη ἡ καρδία μου.

Ἐμνήσθην ἡμερῶν ἀρχαίων, ἐμελέτησα ἐν πᾶσι τοῖς ἔργοις σου, ἐν ποιήμασι τῶν χειρῶν σου ἐμελέτων. Διεπέτασα πρὸς σέ τὰς χεῖράς μου, ἡ ψυχὴ μου ὡς γῆ ἄνυδρός σοι.

Ταχὺ εἰσάκουσόν μου, Κύριε, ἐξέλιπεν τὸ πνεῦμά μου. Μὴ ἀποστρέψῃς τὸ πρόσωπόν σου ἀπ' ἐμοῦ, καὶ ὁμοιωθήσομαι τοῖς καταβαίνουσιν εἰς λάκκον.

Ἄκουστὸν ποιήσόν μοι τὸ πρῶτὸν τὸ ἔλεός σου, ὅτι ἐπὶ σοὶ ἠλπισα.

Γνώρισόν μοι, Κύριε, ὁδὸν ἐν ἣ πορεύσομαι, ὅτι πρὸς σέ ἤρα τὴν ψυχὴν μου. Ἐξελοῦ με ἐκ τῶν ἐχθρῶν μου, Κύριε, πρὸς σέ κατέφυγον.

Δίδαξόν με τοῦ ποιεῖν τὸ θέλημά σου, ὅτι σὺ εἶ ὁ Θεός μου.

Τὸ Πνεῦμά σου τὸ ἀγαθὸν ὀδηγήσει με ἐν γῆ εὐθείᾳ. Ἐνεκεν τοῦ ὀνό-

ματός σου, Κύριε, ζήσεις με.

Ἐν τῇ δικαιοσύνῃ σου ἐξάξεις ἐκ θλίψεως τὴν ψυχὴν μου. Καὶ ἐν τῷ ἐλέει σου ἐξολοθρεύσεις τοὺς ἐχθρούς μου· καὶ ἀπολεῖς πάντα τοὺς θλίβοντας τὴν ψυχὴν μου, ὅτι ἐγὼ δοῦλός σου εἰμι.

τό, Θεὸς Κύριος, καὶ τὸ τροπάριον
Ἦχος δ'. Ὁ ὑψωθείς.

Ὡς ὀλοκάρπωσις εὐώδης ὀσίων, Χριστῷ προσήχθητε σεπτοὶ Ἀψαράδες, συνόμιλοι γενόμενοι χοροῦ τῶν μοναστῶν, ἔργῳ ἐκδιδάσκοντες, τὴν Δεσπότου ἀγάπην, καὶ τὴν καταφρόνησιν, φθειρομένων τοῦ βίου· διὸ πρεσβεύσατε ὑπὲρ τῶν εὐλαβῶς, ἐξαιτουμένων, εὐχὰς ὑμῶν Ἁγιοι.

Δόξα. Καὶ νῦν. Θεοτοκίον, ὁμοιον.

Οὐ σιωπήσομεν ποτὲ Θεοτόκε, τὰς δυναστείας σου λαλεῖν οἱ ἀνάξιοι, εἰ μὴ γὰρ σὺ προΐστασο πρεσβεύουσα, τίς ἡμᾶς ἐρῶύσατο ἐκ τοσούτων κινδύνων, τίς δὲ διεφύλαξεν, ἕως νῦν ἐλευθέρους; οὐκ ἀποστῶμεν, Δέσποινα ἐκ σοῦ, σοὺς γὰρ δούλους σώζεις αἰεὶ, ἐκ παντοίων δεινῶν.

Ἔπειτα ὁ Ν' ψαλμός·

Ἐλέησόν με, ὁ Θεός, κατὰ τὸ μέγα ἔλεός σου καὶ κατὰ τὸ πλῆθος τῶν οἰκτιρισμῶν σου ἐξάλειψον τὸ ἀνόμημά μου.

Ἐπὶ πλεῖον πλῦνόν με ἀπὸ τῆς ἀνομίας μου καὶ ἀπὸ τῆς ἀμαρτίας μου καθάρισόν με.

Ὅτι τὴν ἀνομίαν μου ἐγὼ γινώσκω, καὶ ἡ ἀμαρτία μου ἐνώπιόν μου ἐστὶ διὰ παντός.

Σοὶ μόνῳ ἤμαρτον καὶ τὸ πονηρὸν ἐνώπιόν σου ἐποίησα, ὅπως ἂν δικαιωθῆς ἐν τοῖς λόγοις σου καὶ νικήσῃς ἐν τῷ κρίνεσθαί σε.

Ἴδου γὰρ ἐν ἀνομίαις συνελήφθην, καὶ ἐν ἀμαρτίαις ἐκίσσησέ με ἡ μήτηρ μου.

Ἴδου γὰρ ἀλήθειαν ἠγάπησας, τὰ ἄδηλα καὶ τὰ κρύφια τῆς σοφίας σου ἐδήλωσάς μοι.

Ραντιεῖς με ὑσώπῳ, καὶ καθαρισθήσομαι, πλυνεῖς με, καὶ ὑπὲρ χιόνα λευκανθήσομαι.

Ἀκουτιεῖς με ἀγαλλίασιν καὶ εὐφροσύνην, ἀγαλλιάσονται ὅστέα

τεταπεινωμένα.

Ἀπόστρεψον τὸ πρόσωπόν σου ἀπὸ τῶν ἁμαρτιῶν μου καὶ πάσας τὰς ἀνομίας μου ἐξάλειψον.

Καρδίαν καθαρὰν κτίσον ἐν ἐμοί, ὁ Θεός, καὶ πνεῦμα εὐθές ἐγκαίνισον ἐν τοῖς ἐγκάτοις μου.

Μὴ ἀπορρίψης με ἀπὸ τοῦ προσώπου σου καὶ τὸ Πνεῦμά σου τὸ Ἅγιον μὴ ἀντανέλης ἀπ' ἐμοῦ.

Ἀπόδος μοι τὴν ἀγαλλίασιν τοῦ σωτηρίου σου καὶ πνεύματι ἡγεμονικῶ στήριξόν με.

Διδάξω ἀνόμους τὰς ὁδοὺς σου, καὶ ἀσεβεῖς ἐπὶ σὲ ἐπιστρέψουσιν.

Ῥῦσαί με ἐξ αἱμάτων, ὁ Θεός, ὁ Θεὸς τῆς σωτηρίας μου, ἀγαλλιάσεται ἡ γλῶσσά μου τὴν δικαιοσύνην σου.

Κύριε, τὰ χεῖλη μου ἀνοίξεις, καὶ τὸ στόμα μου ἀναγγελεῖ τὴν αἴνεσίν σου.

Ὅτι εἰ ἠθέλησας θυσίαν, ἔδωκα ἄν, ὀλοκαυτώματα οὐκ εὐδοκήσεις.

Θυσία τῷ Θεῷ πνεῦμα συντετριμμένον, καρδίαν συντετριμμένην καὶ τεταπεινωμένην ὁ Θεὸς οὐκ ἐξουδενώσει.

Ἀγάθυνον, Κύριε, ἐν τῇ εὐδοκίᾳ σου τὴν Σιών, καὶ οἰκοδομηθήτω τὰ τεῖχη Ἱερουσαλήμ.

Τότε εὐδοκήσεις θυσίαν δικαιοσύνης, ἀναφορὰν καὶ ὀλοκαυτώματα.

Τότε ἀνοίσουσιν ἐπὶ τὸ θυσιαστήριόν σου μόσχους.

Εἶτα ὁ κανὼν, οὗ ἡ ἀκροστιχίς:

“Δεήσεις ἡμῶν δέξασθε, ὅσοι Ἀψαράδες Ἀ(θανάσιος)”.

Ὁδὴ α'. Ἦχος πλ. δ'. Ἀρματηλάτην Φαραῶ.

Δεητικῶς καὶ εὐλαβῶς προσπίπτομεν, οἰκογενεῖα ὑμῶν, θεῖοι Ἀψαράδες, καὶ Χριστῷ προβάλλομεν, μεσίτας ὅπως λάβωμεν, τῶν παισμάτων τὴν λύσιν, καὶ καρποφόρον οἰκείωσιν, τὴν ἐκ μετανοίας πηγάζουσαν.

Ἐπταδικὴν τῶν ὀρωμένων σύγχυσιν, σοφῶς παρίδετε, ἄγκυραν ἐλπίδος, τὴν ἀγάπην ἔχοντες, πρὸς τὸν ὀγδόης Κύριον, Ἀψαράδες καρδίας, πυρὶ αὐτοῦ ὑποκαίοντες, ὅπερ καὶ ἡμῖν ὑπανάψατε.

Ἦνθησαν κλάδοι εὐανθεῖς πεντάριθμοι, πέντε αἰσθήσεων, ὑπερβάντες κόσμον, ἐξ ὑμῶν χριστόφρονες, Ἰὼβ θεομακάριστε, σὺν συζύγῳ ὀσίᾳ, Καταφυγῇ οὐς ἐφεύρομεν, ἐν τοῖς πειρασμοῖς καταφύγιον.

Θεοτοκίον

Στειρωτικῶν ἀπὸ πυλῶν Θεόνυμφε, τεχθεῖσα ἡνοιξας, πύλας Βασιλείας, τοῖς ἀνθρώποις τόκῳ σου, καὶ παρθενίας ἔδειξας, τὴν ὁδὸν ἣν προθύμως, τῶν Ἀψαράδων ἐτέλεσεν, ἡ ὀσιακὴ ἀγαλλίασις.

ᾠδὴ γ'. Οὐρανίας ἀψίδος.

Ἐλκυσθεὶς τῇ ἀγάπῃ, τοῦ Ἰησοῦ ὅσιε, τούτου ἐπορεύθης ὀπίσω, ὡς ἄμνός ἄκακος, ὅθεν Θεόφανες, κατεμεθύσθης πλουσίως, τῆς αὐτοῦ χρηστότητος, ἣν ἡμῖν δώρησαι.

Ἱερὰν συναυλίαν, μετ' ἀδελφοῦ ἡθροισας, τούτῳ συμφωνῶν κατὰ πάντα, θεῖε Νεκτάριε, καὶ ὡς θεόπνευστοι, καὶ χριστοδρόμοι ὀλκάδες, πλοῦτον συνηγάγετε, ἐκ Θείου Πνεύματος.

Συστοιχοῦσαι τῷ βίῳ τῶν ἀσκητῶν ὅσιαι, σύντροις ἀδελφαὶ Ἀψαράδων, πόθῳ ἐδράμετε, Χριστοῦ ἐξόπισθεν, ὡς μυροφόροι τὰ μύρα, τούτῳ προσκομίζουσαι, εὐχῶν πανάριστοι.

Θεοτοκίον

Ἦνεσάν σε Παρθένε, καὶ εὐλαβῶς ὑμνησαν, οἱ χριστοειδεῖς Ἀψαράδες, νῦν εὐφραϊνόμενοι, ὀρῶντες πρόσωπον, τοῦ γλυκυτάτου Υἱοῦ σου, Ὅν ὑπὲρ τῶν δούλων σου, καθικετεύουσι.

Διάσωσον, ἀπὸ παντοίων κινδύνων τοὺς σοὺς ἰκέτας, Ἀψαράδων ἡ ὀσία συνάθροισις, καὶ ῥύσασθε ἐκ τῆς φθορᾶς, τῶν βελῶν τοῦ βελίαιρ.

Ἐπίβλεψον, ἐν εὐμενείᾳ Πανύμνητε Θεοτόκε, ἐπὶ τὴν ἐμὴν χαλεπὴν τοῦ σώματος κάκωσιν, καὶ ἴασαι, τῆς ψυχῆς μου τὸ ἄλγος.

Κάθισμα. Ἦχος β'. Πρεσβεία θερμῆ.

Τὸν οἶκον ὑμῶν, συμφώνως διελύσατε, καὶ οἴκους λαμπροὺς, ψυχῶν ὠκοδομήσατε, Ἀψαράδες ὅσιοι, τῷ Χριστῷ ἀκολουθήσαντες, Ὡς ἰκετεύσατε θερμῶς, ὑπὲρ ἡμῶν ἐξαιτούμεθα.

ᾠδὴ δ'. Εἰσακήκοα, Κύριε.

Μονοτρόπων ποδήσασα, ὦ Ἀθανασία ζωὴν τὴν κρείττονα, ἐν πιστότητι ἐβάδισας, ταύτην καὶ Χριστῷ ἡμῖν ἰλάσκεσαι.

Ὡς νυμφίον τὸν ἄριστον, θεία Εὐγενία Χριστὸν προέκρινας, ὅθεν νῦν Αὐτὸν κατέχουσα, ὑπὲρ τῶν τιμώντων σε ἰκέτευε.

Νουνεχῶς ἠκολούθησας, τῷ ἠγαπημένῳ ἀμνάς ὡς πάντιμος, Ραββουνὶ Ὅν ἐξιλέωσαι, ὦ Μαγδαληνὴ ὑπὲρ τῶν δούλων σου.

Θεοτοκίον

Δέδοικά μου τὸ ἄστατον, καὶ τὴν ῥαθυμίαν ψυχῆς μου Πάναγνε, διὸ σπεῦσόν με ἐξάγαγε, ἐκ θανατηφόρου ὕπνου τάχιστα.

ᾠδὴ ε'. Φώτισον ἡμᾶς.

Ἔδυσας Ἰώβ, τῷ Δεσπότη προδυμότατα, σαύτων καὶ πάντας τοὺς οἰκείους σου, μεθ' ὧν εὗρες, νῦν τὴν βασιλείαν τὴν οὐράνιον.

Ξένη κοσμικῶν, ἐν αἰσθήσει μῆτερ γέγονας, Καταφυγὴ διό μοι πάρεχε, ξενιτεῖαν, τῶν παθῶν ὀχλούντων τὴν καρδίαν μου.

Ἄνω ἔχων νοῦν, καὶ καρδίαν σου Θεόφανες, εἰς Βαρλαάμ τὴν πέτραν ἀναβέβηκας, διὸ σῶν τέκνων, τὰς ψυχὰς Κυρίῳ ἔλκυε.

Θεοτοκίον

Σῶσον Ἀγαθή, ταῖς πρεσβείαις σου πρὸς Κύριον, τοῦ Βαρλαάμ μονάζοντος καὶ χάρισαι, βασιλείαν, τοῦ Υἱοῦ σου τὴν ἀσάλευτον.

ᾠδὴ στ'. Τὴν δέησιν ἐκχεῶ.

Θεόζηλος, ἀνεδείχθης ὅσιε, ἐν ἀσκήσει διανύσας σὸν βίον, ἐπαγρυπνῶν, καὶ νηστεύων συντόνως, σὺν ἀδελφῷ σου τιμίῳ Νεκτάριε, διὸ μετὰδος καὶ ἡμῖν, τοῖς σοῖς τέκνοις τὸν ζῆλον ἀσκήσεως.

Ἐπόθησας, ἀθανάτου βρώσεως, τὸ ποτὸν Ἀθανασία ὁσία, καὶ τὴν ψυχὴν, ὡς δορκὰς διψαλέα, τοῦ σοῦ Κυρίου τῇ μνήμῃ ἐνέπλησας, ἦν χάρισαι καὶ τοῖς πιστῶς, σὲ αἰτουῦσιν ἐκ πόθου δεόμεθα.

Οὐράνιον, θησαυρὸν ἐπλούτησας, μὴ συλούμενον σεμνὴ Εὐγενία,

όσιακῶς, διανύσασα βίον, καὶ τῷ Χριστῷ ἀκλινῶς ἀτενίζουσα, Οὐ δώρησαι τὸν γλυκασμόν, καὶ ἡμῖν τοῖς τιμῶσι τὴν μνήμην σου.

Θεοτοκίον

Συνάρμοσον, τῷ Δεσπότη Δέσποινα, λογισμοὺς καὶ τῆς καρδίας τοὺς πόθους, ὅπως αἰεὶ, ἐνοπτρίζωμαι τούτου, εὐφραντικῶς παρουσίαν τὴν πάνθωρον, καὶ εὖρω τὴν ἀναψυχὴν, εἰς λειμῶνα αὐτοῦ τὸν οὐράνιον.

Διάσωσον, ἀπὸ παντοίων κινδύνων τοὺς σοὺς ἰκέτας, Ἀψαράδων ἢ ὅσια συνάθροισις, καὶ ῥύσασθε ἐκ τῆς φθορᾶς, τῶν βελῶν τοῦ βελίαρ.

Ἄχραντε, ἢ διὰ λόγου τὸν Λόγον ἀνερμηνεύτως, ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν τεκοῦσα δυσώπησον, ὡς ἔχουσα μητρικὴν παρρησίαν.

Κοντάκιον. Ἦχος β'. Προστασία τῶν χριστιανῶν.

Βασιλείαν Δεσπότη ποθήσαντες, πανοικεῖ δόξαν κόσμου ἠρνήσασθε, Ἀψαράδες, τῶν μοναστῶν ζευχθέντες τὸν ζυγόν, ζωὴν εὖρατε τὴν ἀληθῆ, καὶ τῶν καμάτων τὸν μισθόν, αἰώνιαν ἀπόλαυσιν· ὅθεν τοὺς ἀνυμνοῦντας, πόθῳ σεπτοὺς ἀγῶνας, καὶ πολιτείαν τὴν ὑμῶν, ἐπευχόμενοι στηρίξατε.

Προκείμενον. Τίμιος ἐναντίον Κυρίου ὁ θάνατος τῶν Ὁσίων αὐτοῦ.

Στίχος. Τί ἀνταποδώσομεν τῷ Κυρίῳ περὶ πάντων, ὧν ἀνταπέδωκεν ἡμῖν;

ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΝ

Ἐκ τοῦ κατὰ Ματθαῖον

(κεφ. ια, 27 - 30)

Εἶπεν ὁ Κύριος τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς· πάντα μοι παρεδόθη ὑπὸ τοῦ Πατρὸς μου· καὶ οὐδεὶς ἐπιγινώσκει τὸν Υἱόν, εἰ μὴ ὁ Πατήρ· οὐδὲ τὸν Πατέρα τις ἐπιγινώσκει, εἰ μὴ ὁ Υἱὸς καὶ ὃ ἐὰν βούληται ὁ Υἱὸς ἀποκαλύψαι. Δεῦτε πρὸς με πάντες οἱ κοπιῶντες καὶ πεφορτισμένοι καὶ ἀναπαύσω ὑμᾶς. Ἄρατε τὸν ζυγόν μου ἐφ' ὑμᾶς καὶ μάθετε ἀπ' ἐμοῦ, ὅτι πραὸς εἰμι καὶ ταπεινὸς τῇ καρδίᾳ καὶ εὐρήσετε ἀνάπαυσιν ταῖς ψυχαῖς ὑμῶν. Ὁ γὰρ ζυγός μου χρηστὸς καὶ τὸ φορτίον μου ἕλαφρόν ἐστι.

Δόξα. Ταῖς τῶν σῶν Ὁσίων.
Καὶ νῦν. Ταῖς τῆς Θεοτόκου.

Στίχ. Ἐλεῆμον, ἐλέησόν με ὁ Θεός... καὶ τὸ προσόμοιον.
Ἦχος πλ. β'. Ὁλην ἀποθέμενοι.

Θεία ὀλοκάρπωσις, ἀνενεχθέντες Κυρίῳ, Ἀψαράδες ὄσιοι, ἐκληρονομήσατε, πόλιν ἄσειστον· πᾶσιν ἐκδιδάσκοντες, τὴν τῶν φθειρομένων, καὶ ματαίων καταφρόνησιν, διὰ τὰ μένοντα, καὶ ἐν οὐρανοῖς ἀποκείμενα· διὸ πλοῦτον καὶ ἄνεσιν, ὁμοθυμαδὸν ἀπηρνήσασθε, ἄραντες δ' ἐπ' ὤμων, σταυρὸν μοναχικῆς ἀποταγῆς, νῦν εὐφραϊνόμενοι εὐχεσθε, ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ἡμῶν.

Σῶσον ὁ Θεός τὸν λαόν σου κλπ.

ᾠδὴ ζ'. Παῖδες ἑβραίων.

Ἰλεων δεῖξον τὸν Δεσπότην, τοῖς τιμῶσί σε, Μαγδαληνῇ ὄσια, καὶ τὸ μύρον ψυχαῖς, ἀγάπης τούτου δίδου, δι' ἧς ἐχθροῦ τὰ σκάνδαλα, ἐκφευξόμεθα γενναίως.

Ὁλβιος οἶκός σου τρισμάκαρ, ἀναδέδεικται, Ἰὼβ δοῦλε Κυρίου, παγγενῶς τῷ ζυγῷ, τοῦ ἔρωτος Δεσπότη, ὑποζευχθεὶς ὄν χάρισαι, τοῖς αἰτουσί σε ἐκ πόθου.

Ἰασιν πάρεχε ψυχῇ μου, τῇ πρεσβείᾳ σου, Καταφυγὴ ἁγία, καὶ γεννηῆσαι Χριστῷ, ἀξίωσον ὡς τέκνα, τὰς ἀρετὰς ὡς ἔτεκες, σὺ ὄσιακὴν πεντάδα.

Θεοτοκίον

Ἄμπελος ἀκανθηφοροῦσα, οἴμοι! γέγονα, ὁ τάλας ἐξ ἀπάτης, τοῦ ἐχθροῦ ὄν Σεμνή, κατάργησον πρεσβείαις, πρὸς σὸν Υἱὸν καὶ Κύριον, τὸν καλὸν μισθαποδότην.

ᾠδὴ η'. Τὸν ἐν ὄρει.

Ψόαι πᾶσαι ψυχῆς μου ἐμπαιγμάτων, ἐνεπλήσθησαν, Θεόφανες τρισμάκαρ· διὸ πρόσχες φωνῆς, καὶ ἴασιν παράσχου, ὅπως κηρύττω πάντοτε, σὴν φιλότεκνον ἀγάπην.

Ἄναβάσεις μοι δίδου φιλοθέους, ὦ Νεκτάριε, πρὸς ἔνωσιν Κυρίου, καὶ εἰς πέτραν αὐτοῦ, στερέωσόν μου πόδας, ἵνα καλῶς ἐργάζωμαι, ἐντολὰς τὰς ζωηφόρους.

Ῥητορεύεις σεμνὴ Ἀθανασία, ἐκ τῶν ἔργων σου, ἀφώνως καὶ ἀγλώττως, τὸν Χριστὸν ἐκ ψυχῆς, ζητήσασα ἐμπόθως, πρὸς ὃν κάμῃ φιλίωσον, ἰκεσίαις σου ὁσίαις.

Θεοτοκίον

Ἀθανάτους ἐποίησας ἀνθρώπους, τῇ κυήσει σου Παρθένε Θεοτόκε· πλὴν ἐγὼ τὰς ὁδοὺς, βαδίσας ἀνομίας, ὁσμὴν θανάτου εὔρηκα, ἐξ ἧς ῥῦσαί με ὡς οἶδας.

Ῥδὴ θ'. Ἐξέστη ἐπὶ τούτῳ.

Δεήσεις νῦν προσάξατε τῷ Θεῷ, ἀδελφῶν ἢ πεντὰς ἢ πανάριστος, ὅπως καλῶς, βίον περαιώσωμεν ὡς ὑμεῖς, τὸ στάδιον ἠνύσατε, τὸ ἀσκητικὸν καὶ φωτὸς Χριστοῦ, ὁψόμεθα τὴν δόξαν, σὺν πᾶσι τοῖς Ἁγίοις, ὧν τοῖς χοροῖς συνηριθμήθητε.

Εὐφραίνου ἐν Κυρίῳ Καταφυγῇ, σὺν Ἰὼβ Ἀψαράδων γεννήτορες οἱ εὐκλεεῖς, ὅτι ἐπλουτήσατε θαυμαστῶς, οἰκίαν τὴν οὐράνιον, ξένοι γεγονότες τῶν γεηρῶν, καὶ τὴν ἐξιλεοῦσθε, ὑπὲρ ἡμῶν Δεσπότην, τῶν εὐφημούντων ὑμᾶς ὅσοι.

Στυλώσατε τοὺς στύλον τοῦ Βαρλαάμ, κατοικοῦντας ἐπτάρηθμοι ὅσοι, ὑμῶν εὐχαῖς, καὶ καταξιώσατε οὐρανοῦ, τῆς στάσεως ἣν εὔρατε, ζήσαντες ζώῃν τὴν ἀσκητικὴν, ὦ θεῖοι Ἀψαράδες, τῆς Ἐκκλησίας δόξα, καὶ μοναζόντων ἀγαλλίαμα.

Θεοτοκίον

Ἄγιασον Παντάνασσα ἀγαθὴ, τοὺς ἐκ πόθου θερμῶς μεγαλύνοντας, δόξαν τὴν σὴν, καὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ἰησοῦ, μετόχους δεῖξον ἅπαντας, αἴρουσα σὰς χεῖρας τὰς μητρικάς, Αὐτῷ εἰς ἰκεσίαν, καὶ γὰρ ἐσμέν σου τέκνα, εἰ καὶ πολλάκις ἀμαρτάνομεν.

εἶτα ἐπιψάλλομεν τό,

Ἄξιόν ἐστίν ὡς ἀληθῶς, μακαρίζειν σε τὴν Θεοτόκον, τὴν ἀειμακάριστον καὶ παναμώμητον, καὶ Μητέρα τοῦ Θεοῦ ἡμῶν. Τὴν τιμιωτέραν τῶν Χερουβίμ, καὶ ἐνδοξωτέραν, ἀσυγκρίτως τῶν Σεραφίμ, τὴν ἀδιαφθόρως, Θεὸν Λόγον τεκοῦσαν, τὴν ὄντως Θεοτόκον, σὲ μεγαλύνομεν.

καὶ τὰ Μεγαλυνάρια

Οἶκον καταλύσαντες τὸν φθαρτὸν, θεῖοι Ἀψαράδες, δι' ἀγάπην τοῦ Ἰησοῦ, εὗρατε νῦν ἄνω, μενούσης Βασιλείας, ἀνάκτορα Δεσπότη, ἀχειροποίητα.

Ἐκουσίως στέρησιν ἀγαθῶν, τῶν φθαρτῶν ὑπέστης, τὸν Δεσπότην ἐπιποθῶν, ὃ Ἰὼβ τρισμάκαρ, σὺν γυναικὶ καὶ τέκνοις, ὄν νῦν ὄρων ἀπαύστως, σκίρτα καὶ χόρευε.

Τοὺς ζυγοὺς ἐλύσατε σαρκικῆς, σχέσεως βληθέντες, θεῖω ἔρωτι πανοικί, ὅθεν Ἀψαράδες, πρεσβεύετε Κυρίω, ὑπὲρ τῶν θαυμαζόντων, ὑμῶν τὰ σκάμματα.

Χαίρετε Ἡπείρου θεῖοι βλαστοί, καὶ Ἰωαννίνων, οἱ θερμότατοι πρεσβευταί, πάντας τοὺς τιμῶντας, ὑμᾶς τῷ Φιλανθρώπῳ, συνάψατε Κυρίω, μακαριώτατοι.

Πᾶσαι τῶν Ἀγγέλων αἰ στρατιαί, Πρόδρομε Κυρίου, Ἀποστόλων ἡ δωδεκάς, οἱ Ἅγιοι Πάντες, μετὰ τῆς Θεοτόκου, ποιήσατε πρεσβείαν, εἰς τὸ σωθῆναι ἡμᾶς.

*Τρισάγιον. Παναγία Τριάς. Πάτερ ἡμῶν. Ὅτι σοῦ ἐστίν.
καὶ τὰ τροπάρια*

Ἐλέησον ἡμᾶς, Κύριε ἐλέησον ἡμᾶς. Πάσης γὰρ ἀπολογίας ἀποροῦντες, ταύτην σοι τὴν ἰκεσίαν ὡς Δεσπότη οἱ ἁμαρτωλοὶ προσφέρομεν· ἐλέησον ἡμᾶς.

Δόξα Πατρί.

Κύριε, ἐλέησον ἡμᾶς· ἐπὶ σοὶ γὰρ πεποίδαμεν. Μὴ ὀργισθῆς ἡμῖν σφόδρα, μηδὲ μνησθῆς τῶν ἀνομιῶν ἡμῶν· ἀλλ' ἐπίβλεψον καὶ νῦν ὡς εὐσπλαγχνος καὶ λύτρωσαι ἡμᾶς ἐκ τῶν ἐχθρῶν ἡμῶν. Σὺ γὰρ εἶ Θεὸς ἡμῶν καὶ ἡμεῖς λαός σου· πάντες ἔργα χειρῶν σου καὶ τὸ ὄνομά σου ἐπικεκλήμεθα.

Καὶ νῦν.

Τῆς εὐσπλαγχνίας τὴν πύλην ἄνοιξον ἡμῖν, εὐλογημένη Θεοτόκε. Ἐλπίζοντες εἰς σὲ μὴ ἀστοχῆσαιμεν· ῥυσθείημεν διὰ σοῦ τῶν περιστάσεων. Σὺ γὰρ εἶ ἡ σωτηρία τοῦ γένους τῶν Χριστιανῶν.

Εἰς τὴν ἀπόλυσιν ψάλλομεν στιχηρὸν προσόμοιον.

Ἦχος β΄. " Ὅτε ἐκ τοῦ ξύλου σε.

Δεῦτε τὸν ἐπτάριθμον χορὸν, θείων Ἀψαράδων ἐν ὕμνοις, φαιδρῶς τιμήσωμεν, σὺν γονεῦσιν ὅσια τούτων γεννήματα, καὶ ἐκ πόθου τὴν ἄφεςιν, παισμάτων ποικίλων, ἅπερ ἁμαρτάνομεν ἐξαιτησώμεθα, ὅπως τῆς αὐτῶν θείας δόξης, μέτοχοι γενώμεθα πάντες, ἥς παρὰ Κυρίου ἠξιώθησαν.

Δέσποινα πρόσδεξαι, τὰς δεήσεις τῶν δούλων σου, καὶ λύτρωσαι ἡμᾶς, ἀπὸ πάσης ἀνάγκης καὶ θλίψεως.

Τὴν πᾶσαν ἐλπίδα μου, εἰς σὲ ἀνατίθημι, Μήτηρ τοῦ Θεοῦ, φύλαξόν με ὑπὸ τὴν σκέπην σου.

Ἐκ παντοίων κινδύνων τοὺς δούλους σου, φύλαττε, εὐλογημένη Θεοτόκε, ἵνα σε δοξάζωμεν, τὴν ἐλπίδα τῶν ψυχῶν ἡμῶν.

Τῇ πρεσβείᾳ, Κύριε, πάντων τῶν Ἁγίων, καὶ τῆς Θεοτόκου, τὴν σὴν εἰρήνην δὸς ἡμῖν, καὶ ἐλέησον ἡμᾶς, ὡς μόνος οἰκτίρμων.

Δι' εὐχῶν.

Στίχοι

Χριστοῦ οἰκεῖοι παγγενῶς ἐποφθέντες,
Οἶκόν με αὐτοῦ δείξατε, Ἀψαράδες.

Συνετέθη, σὺν Θεῷ ἁγίῳ, ὁ παρὼν Παρακλητικὸς κανὼν ἐν τῇ Ἱερᾷ Μονῇ Σίμωνος Πέτρας Ἁγίου "Ὄρους" Ἀθῶ, τῇ 6. 6. 1998, αἰτήσει φιλοσίῳ τοῦ πανοσιολογιωτάτου ἀρχιμανδριτοῦ κ. Ἰσιδώρου, Καθηγουμένου τῆς ἐν Μετεώροις Ἱερᾷς Μονῆς Ἁγίων Πάντων Βαρλαάμ, καθιδρύματος τῆς ὁσιακῆς ἀνταδελφίας Θεοφάνους καὶ Νεκταρίου, τῶν ἐξ Ἰωαννίνων Ἀψαράδων.

+ Θεοῦ Ἀθανασίου
Ἰερομόναχος ἁγίου Ἐλευθέριου Μεταμόρφωτος

ΧΡΗΣΤΟΣ Κ. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΗΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΚΟΣΜΑ ΤΟΥ ΑΙΤΩΛΟΥ

Όπως γνωρίζουμε, η ανάγκη για επικοινωνία αποτελεί βαθύ αίτημα της ανθρωπίνης ύπαρξης και ιδιαίτον χαρακτηριστικό της φύσης μας. «Ουδέν ίδιον της φύσεως ημών», παρατηρεί ο Μ. Βασιλείος, «ως το κοινωνείν αλλήλοις»¹. Η απουσία αυτής της διαπροσωπικής επικοινωνίας, κατά τις μεταξύ μας σχέσεις, αποτελεί μια από τις πιο βασικές αιτίες πραγματικής αποξένωσης του ενός από τον άλλον, που χαρακτηρίζει την εποχή μας, δημιουργώντας σωρεία προβλημάτων.

Όπως χαρακτηριστικά σημειώνει ο D. Goleman στο βιβλίο του «Συναισθηματική νοημοσύνη»: «Τα παλιά πρότυπα θεωρούσαν ιδανική τη λογική, που ήταν απελευθερωμένη από τον κλοιό του συναισθήματος. Το σύγχρονο πρότυπο μας προτρέπει να εναρμονίσουμε το μυαλό και την καρδιά μας» διότι «το πώς τα πάμε στη ζωή καθορίζεται και από τα δύο»².

I

Ένα από τα κύρια γνωρίσματα της προσωπικότητας του Αγίου Κοσμά, στο οποίο οφείλεται η τεράστια απήχηση του λόγου του στις λαϊκές μάζες, είναι το υψηλό επίπεδο της επικοινωνιακής του ικανότητας, όπως αυτό φαίνεται από το περιεχόμενο των διδαχών του και την ανταπόκριση των ακροατών του σ' αυτό.

1. Όροι κατά πλάτος Β', Ερωτ. Γ, τ. 8ος, σ. 199.

2. D. Goleman, Η συναισθηματική νοημοσύνη, μετ. Άννα Παπασταύρου, Ελληνικά Γράμματα, κη' έκδοση, Αθήνα 1998, σ. 61-62.

Ποιά, λοιπόν, είναι τα βασικότερα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της παιδαγωγικής επικοινωνίας του εμπνευσμένου αυτού «διδάχου» και «λαϊκού αναγεννητή», που διακρίνονται για τη διαχρονικότητά τους και πώς μπορεί να νοηθεί μια δυναμική αξιοποίησή τους στους σημερινούς καιρούς; Σχετικά με το θέμα αυτό, με την παρούσα εισήγηση, θα κάνουμε ορισμένες επισημάνσεις.

II

Το κυρίαρχο γνώρισμα των διδαχών και της ζωής του Πατρο-Κοσμά, από θεολογικής πλευράς, είναι η αγάπη προς το Θεό, ως ανταπόκριση στη δική Του αγάπη³, και η αγάπη προς το συνάνθρωπο, τον κάθε συνάνθρωπο, ως συνέπεια της κοινής πνευματικής μας φύσης⁴. «Φυσικόν μας», τονίζει, «είναι να έχωμεν αυτές τες δύο αγάπες, παρά φύσιν είναι να μην τες έχωμεν... χωρίς τες δύο αυτές αγάπες είναι αδύνατον να σωθούμεν»⁵. Τη «δίπτερη» αυτή αγάπη τη θεωρεί ως το «τιμιώτερον» πράγμα από «όλον το κόσμον», ως το «κύριον»⁶ και «καθολικόν»⁷ του Θεού όνομα και ως το «στρώμα», που χρειάζεται ο Θεός «δια να έλθη να καθίση εις την καρδίαν μας»⁸. Η αγάπη αυτή, διδάσκει ο Άγιος, ενεργεί και παρωδητικά και αποτρεπτικά, δηλ. «έχει δύο ιδιώματα, ένα να δυναμώνει τον άνθρωπον εις τα καλά και άλλο να τον νεκρώνει εις τα κακά»⁹.

Από παιδαγωγικής πλευράς, όπως είναι ολοφάνερο από το περιεχόμενο των διδαχών του, βάση και θεμέλιο της επικοινωνίας του αγίου Κοσμά με τους ακροατές του είναι η καλλιέργεια προσωπικών σχέσεων με αυτούς, στις οποίες κυριαρχεί ένα κλίμα αμοιβαιότητας και αλληλοσεβασμού. Η παιδαγωγική αυτή επικοινωνία, με διαπροσωπικό χαρακτήρα, αποτελεί το σταθερό και στέρεο υπόβαθρο της παιδαγωγίας του.

3. Βλ. Ι. Β. Μενούνου, Κοσμά του Αιτωλού Διδαχές και Βιογραφία, έκδ. 5η, εκδ. Τήνος, Αθήνα χ.χ., σ. 88.

4. Ό.π., σ. 89, 97.

5. Ό.π., σ. 57.

6. Ό.π.

7. Ό.π., σ. 88.

8. Ό.π., σ. 91.

9. Ό.π., σ. 201-202.

III

Η σπουδαιότητα και δυναμική των διαπροσωπικών σχέσεων αποδεικνύεται και από το γεγονός ότι σήμερα βρίσκονται στο επίκεντρο της παιδαγωγικής επιστήμης, η οποία τις θεωρεί ως καθοριστικό παράγοντα και βασική αρχή για την επίτευξη των στόχων της αγωγής. Σύμφωνα μάλιστα με τους φιλοσόφους της αγωγής P. Hirst και R. Peters, η διδασκαλία ως επικοινωνία «δεν είναι συνάντηση μυαλών αλλά διαδικασία συνάντησης προσώπων, δηλαδή, θέμα διαπροσωπικών σχέσεων». Κι αυτό γιατί η σημασία, δηλ. το νόημα των λέξεων, κατά τη διδασκαλία δε λειτουργεί ως αυτόνομη οντότητα, αλλά είναι παράγωγο της διυποκειμενικής επικοινωνίας και δραστηριότητας των ανθρωπίνων υπάρξεων. Με άλλα λόγια η κατανόηση και επίδραση του περιεχομένου της διδασκαλίας είναι συνάρτηση των σχέσεων διδάσκοντα - διδασκόμενων.

Σύμφωνα με τη σύγχρονη παιδαγωγική, η διαμόρφωση επικοινωνιακού κλίματος, όπου κυριαρχεί ο αλληλοσεβασμός και η αλληλοκατανόηση, προϋποθέτει, εκτός των άλλων, την κατοχή από μέρους του παιδαγωγού δύο αλληλοσυσχετιζόμενων ικανοτήτων¹⁰, συνισταμένη των οποίων είναι οι προσωπικές σχέσεις. Η πρώτη χαρακτηρίζεται ως *αυτεπίγνωση*. Πρόκειται για την ικανότητα σχηματισμού ακριβούς γνώσης του εαυτού μας και χειραγώγησης των συναισθημάτων μας. Η δεύτερη, που προϋποθέτει και οικοδομείται πάνω στην πρώτη, είναι η *ενσυναίσθηση*, δηλαδή η ικανότητα να διακρίνει κανείς την ψυχοσύνθεση του άλλου και να ανταποκρίνεται κατάλληλα σ' αυτήν, η οποία έχει χαρακτηριστεί ως η «*άγνωστη δύναμη της επικοινωνίας*».

IV

Αν όμως οι διαπροσωπικές σχέσεις, που διαμορφώνουν το κατάλληλο επικοινωνιακό κλίμα, είναι απαραίτητες για οποιοδήποτε είδος αγωγής, για τη χριστιανική αγωγή είναι απολύτως αναγκαίες, γιατί αποτελούν το άριστο περιβάλλον, μέσα στο οποίο μπορεί να πραγματοποιηθεί η αγωγή αυτή κατά τον πιο αποτελεσματικό τρόπο, λόγω της φύσης της και του σκοπού στον οποίο αποβλέπει.

10. Ό.π., σ. 73-74 και 78-79.

Με το δεδομένο δε του προσωπικού χαρακτήρα της θείας Αποκάλυψης και η χριστιανική αγωγή και κατήχηση, ως μέσο που αυτή μεταδίδεται, οφείλει να έχει πάντοτε διαπροσωπικό χαρακτήρα, δημιουργώντας έτσι ένα επικοινωνιακό κλίμα αμοιβαίας εμπιστοσύνης και ελευθερίας μεταξύ διδάσκοντα και διδασκομένων. Αυτό το κλίμα, εκτός των άλλων, συμβάλλει στην απόκτηση από τους συμμετέχοντες όχι μόνο γνώσεων, αλλά και «εμπειρίας σχέσεων»¹¹.

Η διαπροσωπική αυτή επικοινωνία, ως «εμπειρία σχέσεων» του ανθρώπου με το Θεό και το συνάνθρωπο, αποτελούσε το βασικό γνώρισμα του κατηχητικού έργου της Εκκλησίας των πρώτων χριστιανικών αιώνων. Μέσα σ' αυτό το κλίμα οι πιστοί βίωναν την ιδιαίτερη δυναμική που αυτές έχουν.

V

Διαβάζοντας κανείς με προσοχή τις διδαχές του Αγίου μας, διαπιστώνει τη σημασία και βαρύτητα που έδωσε στη διαμόρφωση και καλλιέργεια ενός επικοινωνιακού κλίματος, με διάχυτα τα στοιχεία της αυτεπίγνωσης και της ενσυναίσθησης, ώστε αυτές, με βάση τα δεδομένα των ακροατών του, να ηχούν στα αυτιά τους ως μηνύματα ζωής και όχι ως αφηρημένη διατύπωση των αληθειών της πίστης μας.

Για παράδειγμα, από την πρώτη του ακόμη διδαχή, προκειμένου να δημιουργήσει επικοινωνιακό κλίμα, τονίζει στους ακροατές του την αναγκαιότητα αμοιβαίας αλληλογνωριμίας δασκάλου - μαθητών, επισημαίνοντας ταυτόχρονα τα δικά τους προτερήματα και τη δική του αξιότητα. «Πρέπον και εύλογον», λέγει, «είναι, αδελφοί μου, ένας διδάσκαλος όταν θέλη να διδάξη να εξετάζη πρώτον τι ακροατάς έχει, ομοίως και οι ακροαταί να εξετάζουν τι (λογής) διδάσκαλος είναι. Και εγώ, αδελφοί μου, όπου αξιώθηκα και εστάλθηκα εις αυτόν τον άγιον τόπον, τον αποστολικόν, δια την ευσπλαγχνίαν του Χριστού μας, εξέταξα πρώτον δια λόγου σας και έμαθα πως με την χάριν του Κυρίου μας είστενε ευσεβείς ορθόδοξοι χριστιανοί και τέκνα και θυγατέρες του Χριστού μας. Και όχι μόνο δεν είμαι άξιος να σας διδάξω, αλλά μήτε τα ποδάρια

11. Βλ. R. Knopp, "Not Just Experiences - Relationships Experiences, στο Lumen Vitae 17,1 (1980) p. 37.

να σας φιλήσω, διότι ο καθένας από λόγου σας είναι τιμιώτερος από όλον τον κόσμον»¹².

Ο άγιος των Σκλάβων, για να αναφέρουμε και ένα δεύτερο παράδειγμα, έχοντας υπόψη τα δεδομένα της εποχής του, κάνει ιδιαίτερη αναφορά στις σχέσεις μεταξύ άνδρα και γυναίκας, με βάση τη θεώρηση της γυναίκας ως προσώπου ισότιμου με τον άνδρα. Μελετώντας κανείς με προσοχή τη διδασκαλία του για το θέμα αυτό, βλέπει ξεκάθαρα ότι ο Άγιος, σε περιπτώσεις έντασης μεταξύ των συζύγων, προβάλλει τις δύο βασικές συνιστώσες των διαπροσωπικών σχέσεων, δηλ. την αυτεπίγνωσή και την ενσυναίσθηση, ως τον πιο αποτελεσματικό τρόπο αποφυγής διασάλευσης των μεταξύ τους σχέσεων, προτρέποντας τον καθένα στις περιπτώσεις αυτές από τη μια μεριά να συλλογίζεται τα δικά του ελαττώματα και από την άλλη να ενδυμάται πάντοτε τις καλοσύνες του άλλου και παράλληλα να σκέπτεται ότι ο άλλος δεν είναι άγγελος αλλά άνθρωπος με αδυναμίες¹³.

VI

Με διαμορφωμένο αυτό το επικοινωνιακό περιβάλλον, ίσως το πιο εμφανές χαρακτηριστικό της παιδαγωγικής επικοινωνίας και του διαπροσωπικού χαρακτήρα της διδασκαλίας του αγίου Κοσμά είναι η επίκληση και αξιοποίηση σε πολύ μεγάλο βαθμό των προσωπικών εμπειριών των ακροατών του, δια μέσου των οποίων έκανε σ' αυτούς προσιτές τις αλήθειες της πίστης μας.

Βασικό γνώρισμα κοινής αποδοχής της σύγχρονης παιδαγωγικής είναι η συνεχής προσφυγή, κατά την παιδαγωγική διαδικασία, στις προσωπικές εμπειρίες των παιδαγωγούμενων. Όμως, αν η εμπειρική γνώση, ως ενεργητική συμμετοχή του όλου εγώ, θεωρείται βασικό χαρακτηριστικό κάθε μορφής αγωγής, κατά μείζονα λόγο αυτό ισχύει για τη θρησκευτική αγωγή. Είναι πολύ δύσκολο να αντιληφθεί κάποιος το πραγματικό νόημα μιας αλήθειας της πίστης, όταν αυτή του προσφέρεται αυτόνομα, δηλ. με τρόπο ανεξάρτητο των προσωπικών του εμπειριών.

12. Ι. Β. Μενούνου, ό.π., σ. 51-52 και 85. Πρβλ. ό.π., σ. 205.

13. Ό.π., σ. 105-106.

Ακριβώς το στοιχείο αυτό κυριαρχεί στις διδαχές του Πατρο-Κοσμά, χωρίς, όμως, αυτό να σημαίνει ότι το απολυτοποιεί. Προς επιβεβαίωση της θέσης αυτής θα αναφέρουμε ενδεικτικά δύο παραδείγματα.

Θέλοντας να καταστήσει κατανοητό πώς ο Χριστός, όταν σαρκώθηκε, ήταν «όλος μέσα στην κοιλιά της Θεοτόκου και όλος μέσα στην πατρική φύση και όλος πανταχού», επιστρατεύει από την προσωπική πείρα του καθενός το εξής παράδειγμα: «Ένας άνθρωπος τώρα ημπορεί να είναι όλος ο νους του εις την πόλιν και όλος εις το σπίτι του, εις τα παιδιά του και πάλιν όλος ο νους του να είναι μέσα εις το κεφάλη του χωρίς να λείπει τίποτες». Και στη συνέχεια υποβάλλει ένα ρητορικό ερώτημα: «Ο άνθρωπος όπου είναι πλάσμα του Θεού έχει αυτό το χάρισμα και ο Θεός δεν δύναται να είναι όλος εις τους ουρανούς και όλος εις κάθε μέρος;»¹⁴.

Σε άλλη διδαχή, θέλοντας να διδάξει ότι η έλλειψη της «δίπτερης» αγάπης και η ύπαρξη μίσους και έχθρας αμαυρώνουν όλα τα άλλα καλά που εκάναμεν, (δηλ. νηστείες, προσευχές, ελεημοσύνες), γιατί είναι του διαβόλου και πηγαίνουμε στην κόλαση, και για να απαντήσει σε ενδεχόμενο ερώτημα πώς είναι δυνατόν λίγη έχθρα να μας οδηγήσει στην κόλαση, ενώ έχουμε κάνει τόσα καλά, χρησιμοποιεί την ακόλουθη εικόνα από την καθημερινή εμπειρία: «Καθώς βάνομεν μέσα σε εκατόν οκάδες αλεύρι ολίγον προσύμι και έχει τόσην δύναμιν και κουφίζει όσον ζυμάρι και αν είναι, έτσι είναι και η έχθρα, όλα εκείνα τα καλά όπου εκάμαμε τα γυρίζει και τα κάνει όλα φαρμάκι του Διαβόλου»¹⁵.

Όμως, όταν πρόκειται για πολύ δυσνόητη αλήθεια της πίστης μας, όπως, π.χ., για την Παναγίαν Τριάδα, πέραν της επίκλησης της προσωπικής εμπειρίας, η οποία μπορεί να βοηθήσει «τον νουν μας να καταλάβωμεν ολίγον τι»¹⁶, ο άγιος Κοσμάς συνιστά και τη συμμετοχή μας στα Μυστήρια της Εκκλησίας για «να μας φωτίση τον νουν η χάρις του παναγίου Πνεύματος δια να ημπορέσωμεν να την καταλάβωμεν»¹⁷.

14. Ό.π., σ. 186.

15. Ό.π., σ. 59-60.

16. Ό.π., σ. 86.

17. Ό.π., σ. 87.

VII

Ενώ τυπικά η μορφή του συνόλου των διδαχών του αγίου Κοσμά είναι μονολογική, εντούτοις κατ' ουσίαν αυτές διακρίνονται και για το *διαλογικό τους στοιχείο*, το οποίο, σε μερικές μάλιστα περιπτώσεις, είναι πολύ έντονο. Αυτό αποτελεί ένα δεύτερο χαρακτηριστικό γνώρισμα της παιδαγωγικής επικοινωνίας του αγίου Κοσμά.

Ορισμένα δε από τα ερωτήματα που ο ίδιος θέτει δεν σκοπεύουν αποκλειστικά στο να διευκολύνουν τη διανοητική μόνο προσέγγιση του περιεχομένου των διδαχών του, αλλά αναφέρονται και στο συναίσθημα και στη βούληση, δηλαδή καλύπτουν το όλο της ανθρώπινης ύπαρξης.

Το διαλογικό αυτό στοιχείο των διδαχών του, πέραν της διδακτικής ικανότητας, φανερώνει ότι ο Πατρο-Κοσμάς από το ένα μέρος αντιλαμβάνεται τα ποικίλα ερωτήματα, που δημιουργούνται στους ακροατές κατά τη διάρκεια της διδασκαλίας του, κι από το άλλο είναι ενήμερος της ψυχοσύνθεσής τους καθώς και του ευρύτερου κοινωνικού χώρου, μέσα στον οποίο αυτοί ζουν και από τον οποίο δέχονται ποικίλες επιδράσεις.

Θα αναφέρουμε ενδεικτικά ένα παράδειγμα δια του λόγου το αληθές. Ήδη στην πρώτη διδαχή, αφού πρώτα τους δίδαξε δια πολλών ότι το στρώμα που χρειάζεται ο Θεός, για να καθίσει στην καρδιά μας, είναι η «δίπτερη αγάπη», τους θέτει το ακόλουθο ερώτημα: «Εδώ, χριστιανοί μου, πως πηγαίνετε; Έχετε την αγάπην ανάμεσόν σας; Ανίσως και θέλετε να σωθήτε, κανένα άλλο πράγμα να μη ζητήσετε εδώ εις τον κόσμον παρά την αγάπην. Είναι εδώ κανένας από την ευγένειά σας όπου να αγαπά τους αδελφούς του; Ας σηκωθεί επάνω να μου το ειπή, να τον ευχηθώ και εγώ, να βάλω όλους τους χριστιανούς να τον συγχωρέσουνε, να λάβει μίαν συγχώρησιν, οπού να έδινε χιλιάδες πουγγιά δεν την εύρισκε»¹⁸. Με τη συζήτηση που ακολουθεί, χρησιμοποιώντας διαλογική ερωτηματική μορφή και συγκεκριμένα παραδείγματα από την καθημερινότητα, περνά με δυναμικό και υπαρκτικό τρόπο χαρακτηριστικές εκδηλώσεις που πρέπει να έχει η αγάπη για να είναι γνήσια και αληθινή¹⁹.

18. Ό.π., σ. 60.

19. Ό.π., σ. 60-61.

VIII

Ένα τρίτο χαρακτηριστικό γνώρισμα της παιδαγωγικής επικοινωνίας του αγίου μας, είναι οι διάφορες ψυχολογημένες παρεμβολές του, οι οποίες φανερώνουν ότι τον απασχολεί η ποικίλη ψυχολογική κατάσταση των ακροατών του, δείχνοντας έτσι έμπρακτα ότι τους αντιμετωπίζει ως πρόσωπα με τις ιδιαιτερότητές τους κατά ένα εξατομικευμένο τρόπο.

Είναι χαρακτηριστικός ο διάλογος μεταξύ του αγίου Κοσμά και ενός γύφτου: «Είναι κανένας γύφτος, εδώ;», ρωτάει ο άγιος. «Εσύ από ποιόν είσαι παιδί μου; Αποκρίσου. – Από τον Αδάμ και την Εύαν, άγιε του Θεού. – Και σε καταδέχονται τούτοι οι τσελεπήδες διά αδελφόν; – Μου λένε πως δεν πιάνεται η λειτουργία μου και με περιγελούν. – Άκουε, παιδί μου, εσύ όπου είσαι γύφτος, ωσάν είσαι βαπτισμένος εις το όνομα της Αγίας Τριάδος και φυλάγης τα προστάγματα του Θεού, πηγαίνεις εις τον Παράδεισον και χαίρεσαι πάντοτε, και εγώ όπου δεν είμαι γύφτος, ωσάν δεν κάμω καλά, πηγαίνω εις την κόλασιν και καίομαι πάντοτε»²⁰.

Εδώ αναφέρεται στη δυσάρεστη ψυχολογική κατάσταση, που δημιουργείται σε συγκεκριμένο «περιθωριακό» πρόσωπο, από την κοινωνική ανισότητα και τον κοινωνικό αποκλεισμό, λόγω του ρατσισμού και των φυλετικών διακρίσεων, θέλοντας ταυτόχρονα να περάσει και το μήνυμα ότι όλοι είμαστε αδελφοί, αφού έχουμε κοινό πατέρα.

Διαχρονικά, το επικοινωνιακό αυτό γνώρισμα των διδαχών του αγίου Κοσμά σημαίνει ότι μια σωστή θρησκευτική διδασκαλία δε βρίσκεται στο διαχωρισμό συναισθηματικών και γνωστικών στόχων, αλλά στην ταυτόχρονη προσπάθεια επίτευξης και των δύο, κατά ένα εναλλασσόμενο και αλληλοσυμπληρούμενο τρόπο, όταν βέβαια γίνονται και την κατάλληλη επικοινωνιακή στιγμή.

IX

Το τέταρτο, τέλος, χαρακτηριστικό γνώρισμα της παιδαγωγικής επικοινωνίας του Αγίου των σκλάβων, είναι η από μέρους του καταβολή προσπάθειας να συνειδητοποιήσουν οι ακροατές του ότι ο ρόλος τους δεν είναι μόνο να ακούουν μετά προσοχής τη διδασκαλία του. Αυτοί

20. Ό.π., σ. 74.

έχουν καθήκον να ενεργοποιούνται, με αφορμή τα όσα ακούουν και να συνεχίζουν από μόνοι τους την παραπέρα διερεύνηση του θέματος. Συγκεκριμένα τους παροτρύνει όχι μόνο να παρακολουθούν με προσοχή τις διδαχές του, αλλά να ενεργοποιούνται και μετά από αυτές, είτε ο καθένας μόνος του, είτε κατά ομάδες.

Δια του λόγου το αληθές θα μνημονεύσουμε ορισμένες σχετικές προτροπές προς τους ακροατές των διδαχών του: «Ζητήσετε να μάθετε και άλλα πολλά, δεν ημπορώ να σας τα ειπώ όλα και εγώ. Είστε φρόνιμοι και γνωστικοί, καταλάβετε και από λόγου σας το καλόν σας και κάμετέ το»²¹. Άλλη προτροπή: «Τούτον τον λόγον μας τον παραγγέλλει ο Χριστός μας... στοχασθήτε τον και μοναχοί σας χωρίς να σας το εξηγήσω πλατύτερα και πάντα να τον έχετε στην ενθύμησίν μας»²². Σε άλλο σημείο μας τονίζει: «Δεν σας λέγω περισσότερον, διότι είστε φρόνιμοι και γνωστικοί και καταλαβαίνετε από λόγου σας»²³. Τέλος, τους προτρέπει να ενεργοποιηθούν κατά ομάδες λέγοντάς τους: «Αμή τι είναι η πλερωμή μου; Να καδίσετε από πέντε δέκα να συνομιλήσετε αυτά τα θεία νόηματα, να τα βάλετε μέσα στην καρδιά σας δια να σας προξενήσουν ζωήν την αιώνιον»²⁴.

Η σημασία και η διαχρονικότητα του χαρακτηριστικού αυτού γνωρίσματος μας παιδαγωγικής επικοινωνίας του αγίου Κοσμά αποδεικνύεται αφενός μεν από το ότι βρίσκεται σε απόλυτη συμφωνία με τις σύγχρονες ψυχολογικές θεωρίες μάθησης, αφετέρου δε διότι η προτροπή για ενεργοποίηση αποτελεί σημαντική απόδειξη αναγνώρισης του άλλου ως προσώπου, γεγονός που χαρακτηρίζεται ως το ουσιωδέστερο γνώρισμα των διαπροσωπικών σχέσεων.

X

Τα όσα παραπάνω με συνοπτικό και επιλεκτικό τρόπο εκθέσαμε, αποδεικνύουν ότι ο άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός, κήρυκας και ενσαρκωτής της «δίπτερης» αγάπης, ήταν ένας χαρισματικός και προικισμένος με αφοπλιστική επικοινωνιακή ικανότητα διδάχος.

21. Ό.π., σ. 75.

22. Ό.π., σ. 109.

23. Ό.π., σ. 149.

24. Ό.π., σ. 76-77.

Αντιμετώπιζε τους ακροατές του ως εικόνες του Θεού, με βάση τη χριστιανική ανθρωπολογία, και προσπαθούσε να τους μεταδώσει κατά βιωματικό τρόπο τις αλήθειες της πίστης μας, ώστε αυτές να ηχήσουν στα αυτιά τους ως μηνύματα ζωής και όχι ως κενές περιεχομένου λέξεις.

Ο παιδαγωγικός και φιλόανθρωπος λόγος του Πατρο-Κοσμά είχε τεράστια απήχηση στη σκέψη και τη ζωή των ακροατών του, γιατί, εκτός των άλλων, ήταν καρπός όχι μόνο της θεολογικής του κατάρτισης αλλά και της αγιοπνευματικής του εμπειρίας, που απέκτησε στο Άγιο Όρος, μετά από σκληρό αγώνα για την πνευματική του μεταμόρφωση.

Για όλους αυτούς τους λόγους η προβολή και αξιοποίηση του διαχρονικού του λόγου, ως ισχυρού αντίδοτου στην πανθομολογούμενη κρίση της διαπροσωπικής επικοινωνίας στην εποχή μας, είναι επιβεβλημένη και αποτελεί τον ειλικρινέστερο τρόπο απόδοσης τιμής σ' αυτόν.

ΧΡΗΣΤΟΣ Κ. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΣ
Ομότιμος Καθηγητής Α.Π.Θ.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κολιτσίου

ΚΩΣΤΑΣ Π. ΒΛΑΧΟΣ

«ΕΚΘΕΣΙΣ ΤΟΥ ΕΤΑΙΡΟΥ ΤΙΤΑΝΑ ΠΕΡΙ ΤΟΥ 41»

Συντάκτης τῆς ὑπὸ δημοσίευσιν ἐκδόσεως ὑπὸ τὸ ψευδώνυμο «Τιτάνας» εἶναι ὁ Ἰωάννης Κων/νου Κέντρος, γεννηθεὶς στὸ Ἀγρίνιο Αἰτωλο-ακαρνανίας τὴν 1 Ἰανουαρίου 1883¹, ἔλκων ὅμως τὴν καταγωγὴν ἀπὸ τὸ Κάτω Λάμποβο Ἀργυροκάστρου (Καζᾶς Τεπελενίου)².

Ὁ Κέντρος κατετάγη στὸ πεζικὸ ὡς ἐθελοντῆς τὴν 24 Ὀκτωβρίου 1901, ὠνομάσθηκε ἀνθυπολοχαγὸς τὴν 26 Ἰουνίου 1910 καί, συνεπεία τραύματος, ἀπεβίωσε, φέρων τὸν βαθμὸ τοῦ ὑπόλοχαγοῦ Πεζικοῦ, στὸ Βραδημερόβιο τῆς Μακεδονίας τὴν 9 Ἰουλίου 1913³.

Ὁ Κέντρος εἶχε διατελέσει, ὑπὸ τὸ ψευδώνυμο Τιτάνας, πρᾶκτωρ τοῦ 41 τμήματος τῆς Α' Διευθύνσεως τῆς Ἡπειρωτικῆς Ἐταιρείας, τὸ ὁποῖο διηύθυνε ὁ Βελλᾶς καὶ Κορίτσῆς Σπυρίδων, παρὰ τὸν ὁποῖο ὁ Κέντρος ἀποσπασθεὶς, ὑπηρέτησε ὡς «καβάσης⁴ (γιασαξής)» ἀπὸ 3 Ἀπριλίου μέχρι 4 Αὐγούστου 1909, ὅτε καὶ ἔληξε ἡ ἀποσπασί του⁵.

Στὴ σύνταξί τῆς ἐξ ὀκτὼ δακτυλογραφημένων φύλλων ἐκδόσεώς του ἀναγκάστηκε νὰ προβεῖ ὁ Κέντρος – μολονότι ὁ Σπυρίδων «ιστάμενος ὑψηλά, ἀνάγκην ἐκδόσεώς του πᾶς τις μᾶλλον ἔχει ἢ περὶ αὐτοῦ νὰ ἐκδέσῃ»⁶,

1. Βλ. «Βιογραφικὸν σημείωμα ἀξιωματικοῦ πεσόντος ἐν πολέμῳ», Διεύθυνση Ἱστορίας Στρατοῦ, Γ 27.

2. Τὴν πληροφορία ὀφείλω στὸ φίλο κ. Κων/νο Μάρη, τὸν ὁποῖο καὶ ἀπὸ αὐτὴ τὴ θέσι εὐχαριστῶ. Στὴν Ἡπειρωτικὴ καταγωγὴ του ὁ Τιτάνας ἀναφέρεται καὶ ὁ ἴδιος δις στὴν ἐκθεσί του.

3. Βλ. «Βιογραφικὸν σημείωμα κλπ», ἐνθ' ἄνωτ.

4. καβάσης: λ. τουρκ. kavas, ὁ φρουρός, ἰδίως προξενείου.

5. Βλ. «Ἐκθεσις τοῦ ἐταίρου Τιτάνα περὶ τοῦ 41», φ. 1.

6. αὐτόθι.

ἐπειδὴ πρό τινων ἡμερῶν ὁ Διευθυντὴς τῆς Α' Διευθύνσεως (ἔδρα Ἰωάννινα) Μ. Λάνδος τοῦ εἶχε ἀναγνώσει περικοπὴ ἐκθέσεώς του κατὰ τοῦ Βελλᾶς καὶ Κονίτσης Σπυρίδωνος⁷.

Ὁ Κέντρος διατείνεται, ὅτι τὴν κατὰ τοῦ Σπυρίδωνος ἔκθεσι ὁ Λάνδος συνέταξε «ἐκ προσωπικῶν λόγων ὀρμώμενος», ἐπειδὴ ὁ Μητροπολίτης εἶχε ὑποβάλλει ἔκθεσι πρὸς τὸν συνταγματάρχην Δαγκλῆ⁸, μεμφόμενος τὸν Λάνδο. Κατὰ τὸν Κέντρο, ὁ Λάνδος κατηγορῶντας ἀδίκως τὸν Σπυρίδωνα «καθίσταται ἀνεπιφυλάκτως [...] προδότης τῶν συμφερόντων τῆς Ἠπείρου»⁹.

Συγκεκριμένως, ὁ Βελλᾶς καὶ Κονίτσης Σπυρίδων (=Δρῖνος) κατήγγειλε μὲ ἀναφορὰ του στὸν Δαγκλῆ, ὅτι ὁ Πρόξενος τῆς Ἑλλάδος στὰ Ἰωάννινα Μ. Ἀγκωνάκης καὶ ὁ Μ. Λάνδος (=Νινύας) θησαυρίζουν, ὁ μὲν εἰς βάρους τῶν ἀπροβλέπτων τοῦ Προξενείου, ὁ δὲ εἰς βάρους τῶν ἐπιδομάτων τῆς Ἠπειρωτικῆς Ἐταιρείας. Ὁ Μητροπολίτης κατήγγειλε ἀκόμη, ὅτι τὰ διατιθέμενα ὄπλα κλέπτονται καὶ μεταπωλοῦνται, ἐλάχιστα δὲ ἀπὸ αὐτὰ φθάνουν στὸν προορισμὸ τους¹⁰.

Ὁ Σπυρομήλιος σημειώνει ἰδιοχείρως ἐπὶ τῆς ἀναφορᾶς τοῦ Σπυρίδωνος, ὅτι ὁ Βελλᾶς ἐννοεῖ νὰ τοῦ στείλουν τὰ ὄπλα νὰ τὰ μοιράσει ὁ ἴδιος «χωρὶς νὰ παρουσιάσῃ ὀργάνωσιν τοῦ τμήματός του» κι ἀκόμη ὅτι, «Μαγικά κονδύλια δὲν ὑπάρχουν»¹¹.

Τὶς κατηγορίες τοῦ Βελλᾶς ἐπιχειρεῖ νὰ ἀντικρούσει ὁ Λιβαδεύς, ὁ ὁποῖος εἶχε συνδεθεῖ μὲ τὸν Σπυρίδωνα ἀπὸ τῆς ἀναρρήσεώς του στὸν Μητροπολιτικὸ θρόνον Βελλᾶς καὶ Κονίτσης, κατὰ τὴν ποιμαντορία του ὡς Ἰωαννίνων (1916 -1949) καὶ ὡς Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν (1949-1956) καὶ μέχρι τῆς εἰς Κύριον ἐκδημίας του (21 Μαρτίου 1956)¹².

7. αὐτόθι. Ἡ «Ἐκθεσις» φέρει τοποχρονολογίαν Ἐν Ἀθήναις τῇ 9 Σεπτεμβρίου 1909.

8. Ἦταν πρόεδρος τοῦ Δ.Σ τῆς Ἠπειρωτικῆς Ἐταιρείας ὑπὸ τὸ ψευδώνυμο «Παρμενίων».

9. «Ἐκθεσις κλπ», σ. 1.

10. Βλ. ΛΙΒΑΔΕΩΣ Δ. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ, Τὸ Ἠπειρωτικὸν Κομιτᾶτον, ὁ πρόδρομος τῆς ἀπελευθερώσεως τῶν Ἰωαννίνων, Ἀθῆναι 1964, σ. 88.

11. Αὐτόθι.

12. Αὐτόθι, σ. 87.

Ὁ Λιβαδεὺς ἐνῶ ἀναγνωρίζει, ὅτι «Ἀναμφισβητήτως τὰ Ἰωάννινα θὰ φέρουν ἐπὶ μακρὰν σειρὰν ἐτῶν τὴν σφραγίδα τῆς προσωπικότητος τοῦ ἀνδρός» καὶ ἀκόμη ὅτι κατὰ τὴν ἀνακωχὴ τοῦ 1941 «ἔσωσε τὴν ἑλληνικὴν νεότητα ἀπὸ τρομερὸν ἀφανισμόν», διαπορεῖ καὶ ἀναρωτιέται, γιατί αὐτὸς ὁ ἄνδρας, «ὁ καλύψας τὴν ἱστορίαν τῆς Ἠπείρου τῶν τελευταίων πενήντα ἐτῶν μὲ τὰς ὑπηρεσίας του [...] ὑστέρησεν εἰς τὸν ὑπ' αὐτῆς ἀναληφθέντα Ἠπειρωτικὸν ἀγῶνα»¹³.

Τὴν κατὰ τοῦ Λάνδου καταφορὰ τοῦ Δρίνου ὁ Λιβαδεὺς ἀποδίδει καὶ στὴ σύγκρουσι τῶν δύο ἀνδρῶν κατὰ τὶς ἐκλογές τῶν ἐκλεκτόρων γιὰ τὶς βουλευτικὰς ἐκλογές, στὶς ὁποῖες ὁ Σπυρίδων ἐπέμεινε στὶς, πλὴν μιᾶς, προτιμήσεις του καὶ ἐπέτυχεν τὴν προχείρησι στὸ ἀξίωμα τοῦ βουλευτοῦ τῶν στενῶν συνεργατῶν του Κ. Σούρλα καὶ Δ. Κίγκου¹⁴.

Ὁ Λάνδος, ἐξ ἄλλου, παραδέχεται, ὅτι ὁ Βελλᾶς «δὲν στερεῖται ἰκανότητος καὶ σθένους», ἀλλ' ἀποδίδει στὸν Σπυρίδωνα ἰδιοτέλεια¹⁵, ὑποστηρίζει δὲ, ὅτι ἡ Α' Διεύθυνσι τῆς Ἠπειρωτικῆς Ἐταιρείας ἔμεινε χωρὶς τὴν παραμικρὴ ὀργάνωσι ἐξαιτίας, ἀποκλειστικῶς, τῆς ὑπεροψίας, τοῦ ἀτιθάσου χαρακτῆρος καὶ τῶν ἐλαττωμάτων τοῦ Μητροπολίτου Βελλᾶς καὶ Κονίτσης¹⁶.

Κατὰ τὸν Λιβαδέα, ὁ Δρίνος ἀπέφυγεν τὴν στρατιωτικὴ ὀργάνωσι τῆς ἐπαρχίας Κονίτσης, πού θὰ μπορούσε «νὰ δυσχεράνη, ἂν μὴ καὶ νὰ διακόψῃ τὴν συγκοινωνίαν Ἰωαννίνων – Μοναστηρίου ἐπὶ ἀνυπολόγιστῳ ὠφελείᾳ τοῦ ἀγῶνος», ἐπειδὴ «πιθανῶς ἐδίσταζε νὰ ἐκθέσῃ ταύτην εἰς τὴν μῆνιν τῶν ἐγγύτατα ἐγκατεστημένων ἁλβανικῶν ὄγκων», τὶς καταστρεπτικὰς ἐπιδορμὰς τῶν ὁποίων κατὰ τὸ παρελθὸν εἶχε δοκιμάσει ἢ ἐν λόγῳ περιουχίᾳ¹⁷. Ὁ Λιβαδεὺς ἐκθέτει καὶ τοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὁποίους ἡ ὑπόθεσι δὲν εὐσταθεῖ ἀπολύτως¹⁸.

13. Αὐτόθι, σσ. 87 - 88. Δικαιοῦται νὰ ἀναρωτηθεῖ κανεὶς μὲ τὴν σειρά του, γιατί ὁ Λιβαδεὺς, φίλος καὶ συνεργάτης στενός, κατὰ τὴν ὁμολογία του, τοῦ Σπυρίδωνος ἐπὶ μίαν τεσσαρακονταετία (1906 -1956) δὲν συνεζήτησε ποτὲ τὸ ὑπόλογο θέμα.

14. Αὐτόθι, σ. 92.

15. Αὐτόθι, σ. 260.

16. Αὐτόθι, σ. 261.

17. Αὐτόθι, σ. 93.

18. Αὐτόθι, σσ. 93 - 94.

Ἀπορίας ἄξιον ἀποτελεῖ τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Λιβαδεύς, μολονότι παραπέμπει¹⁹ στὴν ὑπὸ ἔκδοσι ἔκθεσι τοῦ Τιτάνα (Τιτίνος στὸ κείμενο Λιβαδέως), οὐδόλως ἀναφέρεται στὶς ὑπὲρ τοῦ Σπυρίδωνος μαρτυρίες τοῦ συντάκτη τῆς, ὁ ὁποῖος, ὅπως προανεφέρθη, προέβη στὴ σύνταξί τῆς, προκειμένου νὰ ἀντικρούσει τὶς κατὰ τοῦ Βελλᾶς καὶ Κονίτσης ἄδικες, κατὰ τὴ γνώμη του, κατηγορίες τοῦ Λάνδου.

Ἀρχικῶς, κατὰ τοῦ Βελλᾶς διέκειτο καὶ ὁ ὑποπρόξενος τῆς Ἑλλάδος στὰ Ἰωάννινα Ἄγγελος Φορέστης (ψευδώνυμο «Μεγακλῆς»), ὁ ὁποῖος ἀπὸ τοῦ Δεκεμβρίου τοῦ 1909 εἶχε ἀναλάβει τὴν Α' Διεύθυνσι τῆς Ἡπειρωτικῆς Ἐταιρείας²⁰. Ἦρκεσεν ὥστόσο μιὰ μακρὰ συνομιλία μεταξὺ τῶν δύο ἀνδρῶν στὰ Ἰωάννινα, γιὰ νὰ μεταστραφεῖ ὁ Φορέστης καὶ νὰ υἱοθετήσῃ τὶς προτάσεις τοῦ Σπυρίδωνος²¹. Στὴ συνάντησι αὕτη ὁ Φορέστης εἶχε μεταφέρει τὰ παράπονα τῆς Ἡπειρωτικῆς Ἐταιρείας στὸν Σπυρίδωνα, ὁ ὁποῖος ἀντέτεινε, «ὅτι δὲν ἦτο δυνατὴ ἡ μετὰ τοῦ Λάνδου συνεργασία²².

Ὁ Τιτάνας, ἀναγνωρίζοντας στὸν ἑαυτό του τὸ δικαίωμα νὰ ἐνδιαφέρεται, ὡς Ἡπειρώτης, περισσότερο γιὰ τὴν ἰδιαίτερη πατρίδα του ἀπ' ὅσο ὁ καταγόμενος ἀπὸ τὴν Κέρκυρα Μ. Λάνδος²³, καταγράφει ἐνδεικτικῶς στὴν ἔκθεσί του γεγονότα, πράξεις καὶ ἐνέργειες τοῦ Μητροπολίτη, πὺν ὄχι μόνον ἀντικρούουν, ὅπως νομίζει, τὶς ἐναντίον τοῦ Σπυρίδωνος αἰτιάσεις τοῦ Λάνδου, ἀλλὰ δικαιολογοῦν καὶ τὸν τίτλο τοῦ Ἐθνάρχου²⁴, πὺν ὁ ὁποῖος ἀπονέμει στὸν Βελλᾶς καὶ Κονίτσης, ὡς θαυμαστής του.

19. Αὐτόθι, σ. 91.

20. Αὐτόθι, σ. 92.

21. Αὐτόθι. Πιθανῶς ὁ Σπυρίδων εἶχε τὴν ὑποστήριξι τῶν ἀνωτέρων τότε ὑπαλλήλων τοῦ Ἰπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν Σαχτούρη καὶ Δραγούμη. Μὲ τὸν τελευταῖο ὁ Σπυρίδων συνεδέετο ἀπὸ τὸν καιρὸ πὺν ὑπηρετοῦσε στὴν Καβάλα ὡς ἀρχιερατικὸς ἐπίτροπος τοῦ Δράμας (βλ. ΒΛΑΧΟΥ Π. ΚΩΣΤΑ Αἴτησις τοῦ Μητροπολίτου Βελλᾶς καὶ Κονίτσης Σπυρίδωνος περὶ ἀναγνωρίσεως τοῦ Ἱεροδιδασκαλείου Βελλᾶς, Ἐκατονταετηρὶς Σχολῆς Βελλᾶς, Πρακτικὰ Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου, Βελλᾶ Ἰωαννίνων, 2013, σ. 61).

22. Βλ. ΛΙΒΑΔΕΩΣ Δ. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ἐνθ' ἀνωτ., σ. 92.

23. Βλ. «Ἐκθεσις κλπ», φ. 1.

24. Αὐτόθι, φ. 8.

Ὁ Σπυρίδων περιοδεύει στὰ χωριὰ τῆς μητροπολιτικῆς δικαιοδοσίας του, ἐκφωνεῖ πατριωτικούς λόγους, πού συγκινοῦν μέχρι δακρύων τὸ ποίμνιό του, χρησιμοποιοῦντας κάποτε τολμηρές, ἢ μᾶλλον, ἐπαναστατικές ἐκφράσεις (π.χ «νὰ λάβητε τὰ ὄπλα καὶ νὰ ἀποτινάξητε τὸν ἄτιμον τουρκικὸν ζυγόν»), ἐνῶ λύνει καὶ ἐσωτερικὰ κοινοτικὰ προβλήματα (Βήσσανη, Πάπιγκο)²⁵.

Ὅταν ὁ Σπυρίδων ἐπληροφορήθηκε ὅτι ὁ «ζαπτιὲ μουλιαζήμης» κατέσχεσε τὰ ζῶα τῶν κατοίκων τῶν Κουρέντων, γιὰ νὰ τοὺς ἐξαναγκάσει νὰ πληρώσουν ὡς φόρο τῆς δεκάτης 20 χιλ. γρόσια, ἀντὶ 12 χιλ. γρ., πού δὲν εἶχαν καταβάλλει ἐγκαίρως, μετέβη ὁ ἴδιος στὰ Κούρεντα, ὅπου τὸν ἀνέμεναν στὴν εἴσοδο τοῦ χωριοῦ παρατεταγμένοι οἱ μαθηταὶ τῶν σχολείων ψάλλοντες τὸν Ἐθνικὸ ὕμνο καὶ ἄλλα πατριωτικὰ θούρια, ἐνῶ οἱ χωρικοὶ καὶ τὸ ἀπόσπασμα τοῦ Ἰσμαήλ, τοῦ ζαπτιὲ μουλιαζήμη, ἐχαιρέτιζαν τὴν ἄφιξι τοῦ Μητροπολίτη²⁶.

Κατὰ τὴν κατ' ἰδίαν συνάντησί του μὲ τὸν Ἰσμαήλ, τὸν ἔπεισε ν' ἀφήσει ἐλεύθερα τὰ ζῶα καὶ νὰ περιορισθεῖ στὴν εἴσπραξι τῶν 12 χιλ. γρ. Ὅταν τὴν ἐπομένη ὁ «Ἐθνάρχης» Μητροπολίτης θὰ ἀναχωρήσει ἀπὸ τὰ Κούρεντα, ὁ Ἰσμαήλ θὰ παρατάξει τὸ ἀπόσπασμά του, τὸ ὁποῖο θὰ παρουσιάσει ὄπλα²⁷!

Ὡς πρὸς τὴν δρᾶσι τοῦ Σπυρίδωνος ὡς διευθυντοῦ τοῦ 41 τμήματος τῆς Α' Διευθύνσεως, ὁ Τιτάνης (Κέντρος) ἀντικρούει τὴν βασικὴ κατὰ τοῦ Βελλᾶς κατηγορία τοῦ Μ. Λάνδου, ὅτι ὁ «Δρῖνος» δὲν προέβη στὴν ὀργάνωσι τοῦ τμήματός του. Γράφει συγκεκριμένως, ὅτι ὁ Σπυρίδων προέβη στὴν ἐκλογή καὶ τὴν μύησι ἑπτὰ «ἐταίρων»²⁸ στὴν Κόνιτσα, πού ἀποτελοῦν τὸ συμβούλιο τοῦ ὡς ἄνω τμήματος, καὶ ἐμύησε «ἀδελφούς»²⁹ στὰ χωριὰ τῆς Μητροπόλεώς του (Πωγώνι, Ζαγόρι, Λιασκοβίκι,

25. Αὐτόθι, φφ. 1-2.

26. Αὐτόθι, φφ. 2-3.

27. Αὐτόθι, φ. 3.

28. Κατὰ τὸν Κανονισμό τῆς Ἡπειρωτικῆς Ἐταιρείας (ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 32-40), οἱ ἐταῖροι, Ἡπειρώτες τὴν καταγωγή, ἀπαρτίζουν τὰ τμήματα (ἐνθ' ἄνωτ., σ. 32 ἄρθρον Ιον) χωρὶς ὅμως νὰ ὀρίζονται, πλὴν ἐκείνης τῆς καταγωγῆς, οἱ ιδιότητες ὑπὸ τις ὁποῖες γίνεται κανεὶς ἐταῖρος

29. Ἀδελφοὶ γίνονται οἱ φιλοπάτριδες ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι, λόγῳ πολλαπλῶν ἐνασχολήσεων ἢ λόγῳ προβλημάτων υγείας ἢ ἡλικίας, δὲν ἦταν σὲ θέσι νὰ ἀντα-

Κόνιτσα, Κολωνία και στα υπόλοιπα χωριά της Μητροπολιτικής περιφέρειας του), στους οποίους έδωσε έντολή να εκλέξουν και να προτείνουν άνδρες «έκλεκτούς» για τὸ σχηματισμὸ ομάδων³⁰.

Στὴ συνέχεια, ὁ Δρῖνος ἐσκόπευε νὰ προβεῖ στὴ μύησι «ἐλευθερωτῶν»³¹ πρὸς σχηματισμὸ τῶν ομάδων, ἐφ' ὅσον οἱ ἀδελφοὶ τοῦ προέτειναν τέτοιους καὶ ἐφ' ὅσον ἡ Διεύθυνσις Ἰωαννίνων τοῦ ἀπέστειλε τὰ ὑπεσχημένα 100 ὅπλα. Ἀρχὲς τοῦ Μαρτίου τοῦ 1909, ἡ Α' Διεύθυνσις δὲν εἶχε καταλήξει, ἂν τὰ ὅπλα αὐτὰ ἔπρεπε νὰ παραδοθοῦν στὸν Δρῖνο ἢ στὸν Χρυσοχέρη³², ὁ δὲ Δρῖνος, κατὰ τὸν Τιτάνα δὲν ἤθελε νὰ προβεῖ στὴ μύησι ἐλευθερωτῶν καὶ νὰ εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ ἀναβάλλει ἀπὸ μέρα σὲ μέρα τὸν ἐξοπλισμὸ τους³³.

Στὴν Κόνιτσα, κατὰ τὴν ἐπίσημη δοξολογία ἐπὶ τῇ ἐπετείῳ τοῦ Συντάγματος, παρουσία τῶν Τουρκικῶν ἀρχῶν, ὁ χοροστατῶν Μητροπολίτης διέταξε νὰ ἐξέλθει ἀμέσως ἀπὸ τὸ ναὸ ἡ ἡμισέληνος, δύο δηλ. τουρκικὲς σημαῖες, πού κρατοῦσαν μαθητές, καὶ ἡ διαταγή του ἐξετελέσθη πάραυτα³⁴.

Ἐκφωνήσας τὸν πανηγυρικὸ τῆς ἡμέρας, ὁ Μητροπολίτης δὲν ἐδίστασε νὰ τονίσει, ὅτι ἀκόμη δὲν εἶχαν ἰδεῖ τὰ ἀγαθὰ τοῦ Συντάγματος καὶ ὅτι δὲν διοικοῦνταν «καλύτερον τῆς ἀπολυταρχίας»³⁵.

Ἐξωθι τοῦ ναοῦ οἱ μαθηταί, ἀφοῦ ἔψαλαν τὸν ὕμνο τοῦ Συντάγματος, ἔψαλαν κατόπιν τὸν Ἑλληνικὸ ἐθνικὸ ὕμνο, τὸν χορὸ τοῦ Ζαλόγ-

---

ποκριθῶν σὲ διανοητικὲς ἢ σωματικὲς ἀνάγκες τῆς Ἡπειρωτικῆς Ἐταιρείας, στὴν ὁποία ὁμως οἱ ὡς ἄνω φιλοπάτριδες ἦταν ἀπαραίτητοι γιὰ τὴν ἐνίσχυσι τῶν σκοπῶν της καὶ τὴν ἀναζωπύρωσι τῆς Ἐθνικῆς Ἰδέας στὸν κύκλο τῆς δράσεώς των (ἐνθ' ἄνωτ., σ. 37, ἄρθρον 24ον).

30. Αὐτόθι, φ. 7.

31. Αὐτόθι. Οἱ ἐλευθερωταί, τῶν ὁποίων οἱ ιδιότητες ἐπιλογῆς δὲν ὀρίζονται ὑπὸ τοῦ Κανονισμοῦ, ἀποτελοῦσαν ομάδες, καθεμιὰ ἀπὸ τις ὁποῖες δὲν ὑπερέβαινε τὰ 12 μέλη (ἐνθ' ἄνωτ., σ. 39, ἄρθρον 30όν). Οἱ ομάδες συγκροτοῦνται ὑπὸ τῶν τμημάτων, τῶν ὁποίων σκοπὸς ἦταν ὁ σχηματισμὸς ἐνόπλου δυνάμεως, «καλουμένης ἐν καιρῷ τῷ δέοντι νὰ δράσῃ ἀποφάσει τοῦ Δ. Σ.» (ἐνθ' ἄνωτ., ἄρθρον 31ον).

32. Βλ. ΛΙΒΑΔΕΩΣ Δ. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ 1964, σ. 234.

33. «Ἐκθεσις κτλ», φ. 7.

34. Αὐτόθι, φ. 5.

35. Αὐτόθι, φ. 4.

γου καὶ ἄλλα πατριωτικὰ ἄσματα, ἐνῶ τὸ πλῆθος ἐχειροκροτοῦσε καὶ ἐπευφημοῦσε³⁶.

Ὁ Τιτάνας ἀναλογίζεται ποιά δύναμι θὰ πρέπει νὰ διαθέτει ὁ Μητροπολίτης, γιὰ νὰ ἐπιτρέπουν ἢ νὰ ἀνέχονται οἱ τουρκικὲς ἀρχὲς παρόμοιες πράξεις ἢ συμπεριφορὲς, πιστεύει δὲ ὅτι οἱ ἐνέργειες τοῦ δικαιολογοῦν, γιὰτὶ ὁ ἴδιος εἶναι θαυμαστής του³⁷. Ὁ ἴδιος ὅμως ὁ Τιτάνας θὰ ἀποδώσει τὶς ἐπιτυχίαι τοῦ Σπυρίδωνος στὴν πολιτικὴ του ἔναντι τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν, στὶς ὁποῖες ὁ Μητροπολίτης προσφέρει χρήματα καὶ δῶρα ἐξασφαλίζοντας ἔτσι τὴν ἀνοχή, τὴ συγκατάθεσι ἢ τὴ μὴ παρέμβασί τους³⁸.

Πέραν τούτων, ὁ Σπυρίδων διέταξε τοὺς χωρικοὺς νὰ μὴ προσφεύγουν στὰ τουρκικὰ δικαστήρια, γιὰ νὰ λύσουν τὶς ἀστικὲς διαφορὰς τους, ἀλλὰ νὰ προσέρχονται καὶ νὰ δικάζονται ἀπὸ τὸν ἴδιο³⁹.

Ἀκόμη, κατὰ τὴ διάρκεια τριμήνου περιοδείας, κατὰ τὴν ὁποία ὁ Σπυρίδων ἐκοιμᾶτο μόνον 4 ὥρες καὶ κατ' ἐπανάληψιν αἰμόπτυσσε⁴⁰, ἐκήρυξε παντοῦ λόγους ἐθνικοὺς, ἐπεσκέφθηκε ὅλες τὶς σχολὰς καὶ ἀνέπτυξε τὴν ἄμιλλα ὄχι μόνον μεταξὺ τῶν κοινοτήτων, ἀλλὰ καὶ μεταξὺ τῶν διδασκάλων⁴¹. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ Τιτάνας σημειώνει, ὅτι ὁ Σπυρίδων δὲν ἔχει τὴ συνδρομὴ κανενός, οὔτε καὶ τῶν σχολείων τῶν Ἰωαννίνων, τὰ ὁποῖα «δὲν ἀποδίδουσι τοὺς καρπούς των»⁴².

* * *

Κατὰ τὴν ἔκδοσι διετηρήθη ἡ ὀρθογραφία τοῦ κειμένου ὡς sigla δὲ ἐχρησιμοποιήθηκαν:

Ὄρθωγώνιες ἀγκύλες [ ] γιὰ τὶς προσθῆκες μας.

Ἀμβλυγώνιες ἀγκύλες < > γιὰ τὶς διαγραφὰς τοῦ συντάκτη.

Πλάγια γραμμὴ / γιὰ νὰ δηλωθεῖ τὸ τέλος τοῦ στίχου.

36. Αὐτόθι.

37. Αὐτόθι.

38. Αὐτόθι, φ. 7.

39. Αὐτόθι, φ. 4.

40. Αὐτόθι, φ. 5.

41. Αὐτόθι.

42. Αὐτόθι, φ. 6.

ΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟ

Ἔκθεσις τοῦ ἑταίρου /Τιτάνα/ περὶ τοῦ 41

φ. 1

Ἔκθεσις

[περὶ τῆς ὑπὸ ἔθν]ικὴν ἔποψιν δράσεως τοῦ Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Βελλᾶς/ [καὶ Κονίτ]σης Κυρίου Σπυρίδωνος.

Ὁ ὑποφαινόμενος ἀνθυπασπιστὴς τοῦ 6 Πεζικοῦ Συντάγματος Κέντρος/ [Ιωά]ννης ἀφικόμην εἰς Κόνιτσαν τῆς Ἡπείρου τὴν <5(;)> 3 Ἀπριλ. 1909 ἀποσπασ-/θεὶς ὡς πράκτωρ τῆς Η.Ε εἰς τὸ 41 τμῆμα τῆς Α! Διευθύνσεως τὸ ὑπὸ τοῦ Μητροπολίτου Κ. Σπυρίδωνος Βλάχου διευθυνόμενον καὶ ἠκολούθησα τὸν Μητ-/ροπολίτην ὡς καβάσης (γιασάξης) [ἀ]νεχώρησα δὲ τῆς Κονίτσης διευθυνόμενο[ς] /ένταῦθα τὴν 4 Αὐγούστου εε.<8> ὡς παυσάσης τῆς περαιτέρω ἀποσπάσεώς μου.

Καίτοι θεωρῶ ἑμαυτὸν ἀναρμόδιον νὰ ἐκθέσω τὰ τῆς δράσεως τοῦ Σεβα-/σμιωτάτου Μητροπολίτου Βελλᾶς καὶ Κονίτσης κ. Σπ. Βλάχου, διότι οὗτος ἰ-/στάμενος ὑψηλά, ἀνάγκην ἐκθέσεώς του πᾶς τις ἄλλος ἔχει ἢ περὶ αὐτοῦ <ν>/ νὰ ἐκθέσῃ, ἀναγκάζομαι τοῦτο νὰ πράξω, διότι πρὸ ἡμερῶν ὁ διευθυντὴς τῆς/ Α' Διευθύνσεως κ. Μ. Λάνδος μου ἀνέγνωσε περικοπὴν ἐκθέσεώς του δι' ἧς ἐμέμ-/φετο τοῦ Σεβασμιωτάτου κατὰ τρόπον τοιοῦτον, ὥστε εἰάν ἡ ὑπηρεσία ἤθελε/ πιστεύσει εἰς ταῦτα ν' ἀδικήσῃ τὸν δρῶντα Μητροπολίτην καὶ τὴν Ἡπειρον/ ἐξ ἀφορμῆς ἐκθέσεως τοῦ κ. Λάνδου, ὅστις ἐκ προσωπικῶν λόγων ὀρμώμενος,/ διότι πρὸ τίνος χρόνου ὑπέβαλεν ὁ Μητροπολίτης ἔκθεσιν πρὸς τὸν Συνταγ-/ματάρχην κ. Δαγκλῆν ἐναντίον του, καθίσταται ἀνεπιφυλάκτως λέγω προδότης/ τῶν συμφερόντων τῆς Ἡπείρου.

Ἐπειδὴ δὲ ηὐτύχησα νὰ ἐπανέλθω χωρὶς ἀπὸ κανένα νὰ κατηγορηθῶ, ἔ-/χω τὴν πεποίθησιν ὅτι ἡ ὑπηρεσία θὰ λάβῃ σοβαρῶς ὑπ' ὄψιν τῆς τὴν ἔκθε-/σιν μου ταύτη[ν] ἀπὸ τῆς τοιαύτης τοῦ κ. Λάνδου διότι ἐπὶ τέλους πιστεύω <ὅ>/ ὅτι ἐγὼ θὰ ἐνδιαφέρωμαι περισσότερο διὰ τὴν ἰδιαιτέραν μου πατρίδα Ἡ/πειρον ἀπὸ τὸν ἐκ Κερκύρας καταγόμενον κ. Λάνδον.

Ἰπὸ τοιαύτην ἔ[πο]ψιν ὀρμώμενος ἐπιχειρῶ νὰ ἐκθέσω τὰ τῆς Ἐθνικῆς / ἐργασίας, ἐφ' ὅσον ἡ μνήμη μου μὲ βοηθῆ καὶ ἐφ' ὅσον ταύτην ἀντελήφθην.

Εἰς χωρίον Βύσσανη τοῦ Πογωνίου ἐκ 200 οἰκογενειῶν συγκείμενον τὰ κοινω<τ>/τικὰ εὐρίσκονται εἰς κακὴν κατάστασιν ἔνεκα προσω-

πικῶν καὶ συμφεροντο<λ>-/λογικῶν λόγων, ἐφοροεπιτροπὴν καὶ μουχταροδημογεροντίαν δὲν εἶχον ἐκλέ<ξ>

φ. 2

[Ξει] [ἔ]φθασαν δὲ νὰ λύσουν τὰς διαφορὰς των εἰς τὰ Τουρκικὰ δικαστή-/[ρια. Ὁ Δ]εσπότης ἐκήρυξεν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τὸν θεῖον λόγον συνδέσας τὴν <θ>/ θρησκείαν μὲ τὴν Πατρίδα καὶ καταλήξας ὅτι ἂν εἶναι ἀπόγονοι τῶν γεν-/ [ναίων πατρ]ιωτῶν τοῦ Σουλίου κ.τ.λ. ἄς τείνουν ἀλλήλοις τὰς χεῖρας καθ' ἣν <σ>/[στιγμὴν] τὸ γένος μας διέρχεται τὰς κρισιμωτέρας τῶν περιστάσεων. Συνεκί-/ [νησεν το]ὺς πάντας, τοὺς ἔκαμε νὰ κλαύσουν, καὶ ἐπωφεληθεῖς τῆς ψυχολογικῆ[ς] / καταστάσεως τοὺς ὠδήγησεν εἰς τὸ σχολεῖον καὶ παραμείνας μετ' αὐτῶ[ν/ ἐπὶ] ὥρας κατώρθωσεν κατόπιν πολλῶν κόπων νὰ νικήσῃ τὰ πάθη των καὶ νὰ/ ἐξέλθῃ μὲ ἐφοροεπιτροπὴν καὶ μουχταροδημογεροντίαν προλαβὼν οὕτω πολλὰ/ κακὰ εἰς τὴν κοινότητα Βυσσάνης.

Εἰς τὸ χωρίον Μαυρονόρος, ἔνθα πρὸ μικροῦ Ἀλβανικὴ συμμορία εἶχεν/σφάξει δύο δεκαετεῖς παῖδας καὶ δύο γυναῖκας καὶ καθ' ἣν οἱ γενναῖοι/ Μαυρονορῖται ἀμυνόμενοι ἐφόνευσαν δύο τῶν κακούργων τραυματίσαντες τὸν/ ἀρχηγὸν τῆς καὶ ἔτρεψαν εἰς φυγὴν τὴν συμμορίαν σώσαντες οὕτω τὰ ὑπόλο[ι]-/πα γυναικόπαιδα, ἐκήρυξεν ἐπίσης καταλληλότατον λόγον ἐξ οὗ πάντες συγ-/κινηθέντες ἔκλαιον, ὁ ἐθνάρχης μας Μητροπολίτης λέγει αὐτοῖς (Μὴ κλαίετε[ε]/γενναῖοι μου Μαυρονορῖτες, ἀλλ' ὑπερηφανευθῆτε διότι σεῖς εἶστε πράγματι/κοὶ ἀπόγονοι τῶν Σουλιωτῶν, ὀφείλετε ἐν καιρῷ νὰ λάβητε τὰ ὄπλα καὶ ἀποτινάξῃτε τὸν ἄτιμον Τουρκικὸν ζυγόν.)

Εἰς χωρία Κρετσούνιστα καὶ Ζελίστα ὅπου ὑπῆρχον διευδαρμέναι τινε[ς]/ γυναῖκες εἶπεν (τὰ διευδαρμένα αὐτὰ ὄντα ἀπειλοῦσι τὴν Πατρίδα μας ἀπὸ/ πολλὰς συμφορὰς, ἡ τιμὴ εἶνε ἐκείνη ἣτις θὰ ὀδηγήσῃ ἡμᾶς εἰς τὴν ἐλευθε-/ρίαν, καταξεσχίσατε τὰς ἀτίμους καὶ ἐλάτε ἐγὼ νὰ σᾶς κοινωνήσω τῶν ἀχρά[ν]-/των μυστηρίων).

εὐρισκόμενοι εἰς τὸ χωρίον Χοίνικα μᾶς εἰδοποίησαν ἐκ τοῦ χωρίου/ Κουρέντων ὅτι ὁ ζαπτιὲ μουλιαζήμης Ἰσμαήλ ἀγᾶς κατέσχε τὰ ζῶα των ὅπω[ς]/ τοὺς ἐξαναγκάσῃ νὰ πληρώσωσι 20000 γρ. φόρον τῆς δεκάτης ἀντὶ 12000 τοι-/ούτων ἅτινα δὲν ἐπλήρωσαν ἐγκαίρως. Σπεύδει ὁ Μητροπολίτης εἰς τὰ Κού-/ρεντα, κατὰ τὴν εἰσοδὸν του τὰ σχολεῖα παρατεταγμένα καὶ κατόπιν γυμναζ[ό]-/μενα τὸν Ἐθνικὸν ὕμνον καὶ ἄλλα

θύρια, οί χωρικοί πυροβολοῦσ[ι,]/ τὸ ἀπόσπασμα τοῦ Ἰσμαήλ ἀγᾶ ἐπίσης χαιρετίζοντες τὴν ἄφιξιν του, ὁ Δεσ-/

φ. 3

πότ]ης εὐλογεῖ, τὸν δὲ Ἰσμαήλ ψυχρῶς χαιρετᾶ. Κι ἔρχεται ὁ δεσπότης εἰς <τ> [τὸ] κατάλυμα καὶ ὁ Ἰσμαήλ ζητεῖ νὰ παρουσιασθῇ καὶ τύχη ἰδιαιτέρας <ἀκρ> [ἀ]κροάσεως παρὰ τοῦ Δεσπότη, ἐπιτρέπεται τὸ τοιοῦτον καὶ ὁ Ἰσμαήλ παραπο-/ νεῖται διατὶ ψυχρῶς τὸν ἐχαιρέτησε. Ὁ Ἐθνάρχης τοῦ ἀπαντᾶ (σὺ Ἰσμαήλ <ἀ>/ἀρβανίτης πατριώτης ἰδικός μου ἐπιτρέπεται νὰ μὴ εἶσαι ἄνδρας; ἐπιτρέπε-/ται εἰς ἄνδρας νὰ φέρωνται οὕτω πρὸς ἀνισχύρους χωρικούς;) ὁ Ἰσμαήλ κο-/λακευθεὶς καὶ εὐρὼν δικαίους τοὺς λόγους τοῦ Δεσπότη, εἶπε (πές μου <ἀφ>/ἀφέντη Δεσπότη τί θέλεις νὰ πράξω, τοῦ ἀπαντᾶ - ν' ἀφήσης ἐλεύθερα τὰ ζῶα <κ>/καὶ νὰ εἰσπράξης μόνον 12000 γρ. ἐγὼ δὲ θὰ δώσω διαταγὴν ὅπως ἀμέσως σὲ/ πληρώσουν. Γενομένης δεκτῆς τῆς προτάσεως τοῦ Μητροπολίτου τὴν ἐπομένην/ ἀναχωρεῖ, προπέμπεται ὁ Δεσπότης κατὰ τὸν τρόπον τῆς ὑποδοχῆς, ἐνῶ ὁ Ἰ-/σμαήλ παρατάξας τὸ ἀπόσπασμα παρουσιάζει ὄπλα. Πρέπει νὰ ἔχω τὴν δύναμιν/ τοῦ καλάμου διὰ νὰ ἐκθέσω τὴν ζωὴν ἣν ὁ Μητροπολίτης οὗτος ἐνεφύσησεν <ἐ>/εἰς τοὺς χωρικούς τοῦ τμήματος Κουρέντων.

Εἰς χωρίον Πάπιγκον Ζαγορίου ἀποτελούμενον ἐξ 100 οἰκιῶν πατρί-/δα τοῦ Ἀναγνωστοπούλου, τὰ κοινοτικά ἢ μᾶλλον μικροζητήματα ἔφερον εἰς/ τοιαύτην διάστασιν τὰς δύο συνοικίας, ὥστε νὰ ζητήσωσι ἀπὸ τὰς Τουρκικά[ς]/ ἀρχὰς ν' ἀποτελέσωσιν ἰδίαν κοινότητα ἐκάστη συνοικία, πρὸς ἀνεπανόρθωτον/ ζημίαν των, ὁ Δεσπότης καθ' ὅμοιον τρόπον ἐνεργήσας ὡς εἰς χωρίον Βύσσαν-/ [νην] καὶ κατόπιν πολλῶν συνεδριάσεων κατώρθωσε τὴν συμφιλίωσιν τῶν δύο συνοικιῶν.

Ἐν Κονίτση κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἐπετείου τοῦ Συντάγματος καὶ ἐνῶ <ἐ>/ἐχοροστάτει κατὰ τὴν δοξολογίαν ὁ Δεσπότης, ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ὅπου ἠύρισκον/το ὄλαι αἱ Τουρκικαὶ ἀρχαὶ Καϊμακάμης, Μουαβίνης, Μουντίρης κ.λ. οἱ μαθη-/ταὶ τῶν σχολῶν εἰσῆλθον φέροντες δύο Τουρκικὰς σημαίας, ὁ Δεσπότης διέ-/ταξεν ἐπὶ παρουσία ὅλων τῶν ἀναφερομένων νὰ ἐξέλθῃ ἀμέσως ἡ ἡμισέληνος/ τῆς ἐκκλησίας καὶ ἡ διαταγὴ του ἐξετελέσθη ἀμέσως, ἐκφωνήσας δὲ τὸν πα-/νηγυρικὸν τῆς ἡμέρας ἐνώπιον ἐπίσης τῶν ἀνωτέρω ἐτόνισεν ὅτι (ἀκόμη δυ[σ]-/τυχῶς δὲν εἶδομεν τ' ἀγαθὰ τοῦ Συντάγματος, διότι πραγματικῶς ἤδη δὲν δι-/οικούμεθα κα-

λύτερον τῆς ἀπολυταρχίας, ἐν τούτοις ἄς ἐλπίσωμεν ὅτι θὰ εἰ-

φ. 4

[δωμ]εν τὸ Σύνταγμα ἐφαρμοζόμενον) ἔξωδι δὲ τῆς ἐκκλησίας μετὰ τὴν δοξολο-/γίαν οἱ μαθηταὶ παρισταμένων τῶν ἀρχῶν ἀφοῦ ἔψαλλον πρῶτον τὸν ὕμνον <τ>/τοῦ Τουρκικοῦ Συντάγματος ἔψαλλον ἔπειτα τὸν «Ἑλληνικὸν τοιοῦτον, τὸν/ χορὸν τοῦ Ζαλλόγκου, καὶ ἄλλα Ἐθνικὰ ἄσματα ὑπὸ τὰ χειροκροτήματα καὶ <τ>/ τὰς ἐπευφημίας τοῦ πλήθους, τῆ αἰσχύνῃ δὲ τῶν Τούρκων. Πρέπει νὰ ἐμβαδύνη/ τις εἰς τὸ πόσον ὑψοῦται τὸ φρόνημα τῶν ὑποδούλων ἀδελφῶν μας τοιούτων/ τελουμένων εἰς τοιαύτας περιστάσεις καὶ ἐνώπιον Τουρκικῶν ἀρχῶν, ὡς καὶ <ή>/τὴν δύναμιν τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ ἔχη ὁ Μητροπολίτης ὥστε νὰ ἐπιτρέπῃ/ αἱ ἀρχαὶ τοιαῦτα διὰ νὰ μὲ δικαιολογήσῃ διὰτὶ εἶμαι θαυμαστῆς τοῦ περι/ οὔ ὁ λόγος Μητροπολίτου. Ἀλλὰ ταῦτα ἄς μὴ φαίνονται δύσκολα διότι παρα-/κατιὸν θὰ ἐξηγηθῶ τὸ πῶς ἐπιτυγχάνει τοῦτο ὁ Μητροπολίτης Οὗτος.

Παρατηρήσας ὁ Σεβασμιώτατος ἐν Κονίτῃ ὅτι ἔξωδι τοῦ Τουρκικοῦ δι-/καστηρίου ἀνέμενον πλεῖστοι χωρικοὶ καὶ χωρικοὶ ὅπως δικασθῶσι, ἐν τῇ/ ἐκκλησίᾳ εἰς μὲν τοὺς τῆς Κονίτῃς ἀναπτύξας τὸ κακὸν καὶ τὴν ἀτίμωσιν/ἥτις προσγίγνεται εἰς τὰς γυναῖκας μας συρομένας ἐνώπιον Τούρκων δικα-/στῶν ἠυχήθη ὅπως τὸν συνδράμῃσι καὶ ἐκλείψῃ τὸ κακὸν τοῦτο, εἰς δὲ τοὺς/ τῶν χωρίων ἀναπτύξας κατὰ τὴν περιοδείαν ἐπίσης ταῦτα διέταξε αὐτοὺς <ε>/εἰς τὸ μέλλον νὰ προσέρχονται καὶ δικάζονται ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου ἀπαγο-/ρεύσας ἐν ταύτῳ εἰς τοὺς ἱερεῖς τῶν χωρίων νὰ προσφέρωσιν τὰς ἐκκλησια<σ>/στικὰς τῶν ὑπηρεσίας πρὸς τοὺς παραβάτας τῆς ἐντολῆς του. Διὰ τῆς ζωηρᾶς ταύτης ἐνεργείας του σχεδὸν τὸ Τουρκικὸν δικαστήριον ἔπαυσε νὰ δικάζ[η]/ ὑποθέσεις Χριστιανῶν, ἐνῶ ὁ Χριστιανισμὸς ἐζητοῦσε τὴν ἐπίλυσιν τῶν δια-/φορῶν του ἀπὸ τὸν δεσπότην του.

Τοιαῦτα γεγονότα εἰσὶν πλεῖστα, ἅτινα παραλείπω, διότι δὲν εἶναι εὐκ<κ>ολον/ νὰ ἐκθέσω καὶ ἐξακολουθῶ ἐπὶ ἄλλων σημείων τῆς δράσεως τοῦ Μητρο-/πολίτου.

Περιοδεύσας (48) χωρία τῆς ἐκκλησιαστικῆς του περιφερείας, 8 τοῦ Πο-/γωνίου, 20 τῶν Κουρέντων, 7 τοῦ Ζαγορίου, 4 Λιασκοβικίου, 6 τῆς Κονίτῃς <κ>/καὶ 3 τῆς Κολώνιας. Ἡ περιοδεία διήρκησεν ἐπὶ τρεῖς σχεδὸν μῆνας. Εἰς <ὅ>/ὅλα τὰ χωρία ἐκήρυξεν λόγους ἐθνικούς. Ἐπε-

σκεύθη ὅλας τὰς σχολὰς αὐτῶν/ ὑποδεικνύων καὶ ἀπαιτῶν τὴν βελ-
τίωσιν αὐτῶν, εἶχε τὴν ἄμεσον καὶ συνεχῆ

φ. 5

[ἐπίβ]λεψιν αὐτῶν καὶ ἀνέπτυσσε τὴν ἄμιλλαν μεταξὺ τῶν κοινο-
τήτων ἀφ' ἐνός/ καὶ τῶν διδασκάλων ἀφ' ἑτέρου. Οἱ παρουσιάζοντες
ἐργασίαν διδάσκαλοι διω/ρίζοντο καὶ πάλιν ἢ ἐτοποθετοῦντο ὑπὸ τοῦ
Σεβασμιωτάτου εἰς κοινότητας/ αἵτινες προσέφερον πλειότερον μισθόν,
εἰ δὲ μή, ἐπαύοντο καὶ ἔφευγον κα[τ]η/σχυμένοι.

Οὐδεὶς τὸν συνδράμει εἰς τὸ ἔργον του, διότι αἱ σχολαὶ Ἰωαννίνων,
αἵτινες ἔπρεπε νὰ <ὕ> διδασκάλους καὶ διδασκαλίσσας ἔχοντας ἐθνι-
κ[ὸν]/ φρόνημα πρὸ παντός, δὲν ἀποδίδουσι τοιούτους, διδασκαλίσ-
σας δὲ ὡς ἐπὶ τὸ/ πλεῖστον ἀνηθίκους.

Ὁ κλῆρος δὲν ἀποτελεῖται ἀπὸ καταλλήλους εἰρηῆ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖ-
στον/ ἀπὸ ἀνθρώπους οἵτινες, ὄντες ἀνίκανοι διὰ πᾶσαν ἐργασίαν ζη-
τοῦσι νὰ γεί-/ νωσι ἱερεῖς διὰ νὰ ζήσωσι, διὰ τοῦτο ὁ Σεβασμιώτατος οὐ-
δένα ἔχει χειρο-/τονήσει ἀφ' ἧς ἐγένετο Μητροπολίτης Κονίτισης τού-
τέστιν ἐπὶ τριετίαν, διό/ θὰ ἴδωμεν μετ' ὀλίγον τὰ χωρία τῆς περιφέρειας
του ἄνευ ἱερέων <κα>/ καίτοι τοῦτο δὲν πιστεύω ὅτι θὰ γίνῃ ταχέως
πολλοὺς οἱ προκάτοχοί του/ εἶχον χειροτονήσει ἱερεῖς*.

Κατὰ τὴν περιοδείαν κοιμᾶτο μόνον 4 ὥρας τὸ ἡμερονύκτιον τὰς
ἄλ-/λας διέθετε πρὸς ἐπιλυσιν κοινοτικῶν, ἐκκλησιαστικῶν καὶ ἰδιωτικῶν
ἀκό-/μη διαφορῶν. Τρεῖς ἢ τετράκις κατὰ τὴν περιοδείαν του αἰμόπτυ-
σε ἀσθενήσας/ ὡς ἐκ τῆς ὑπερκοπώσεως, εἶνε ἀκούραστος καὶ ἀφοσιω-
μένος ψυχῇ τε καὶ σώματι εἰς τὸ ἔργον του.

Αἱ πέριξ ἐκκλησιαστικαὶ περιφέρειαι Ἰωαννίνων καὶ Δρυϊνουπόλε-
ως (Ἀργυροκάστρου) ὡς ἐπληροφορήθην ἀπὸ κατοίκους πολλοὺς τού-
των δὲν εὐ-/ρίσκονται εἰς καλὴν κατάστασιν ὡς μὴ ἐπιβλεπόμεναι ὑπὸ
τῶν Μητροπολι-/τῶν των. Ὁ Μητροπολίτης Δρυϊνουπόλεως ἔχει 4-5 ἔτη
νὰ περιοδεύσῃ, ἐνῶ ὁ/ Ἰωαννίνων σχεδὸν δὲν περιώδευσε ποτέ. Τὸν
ἀρχιεπίσκοπον Φωτικῆς τὸν <κ> /καὶ βοηθὸν τοῦ Ἰωαννίνων θεωρῶ ἐξ
ιδίας ἀντιλήψεως πολὺ χειρότερον <του>/προϊσταμένου του στερού-

* Βλ. σχετικῶς καὶ Βλάχου Π. Κώστα, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 73.

μενον προπαντός στοιχειώδους πατριωτισμοῦ/ καὶ κατεχόμενον ὑπὸ ἐπονειδίστου δειλίας.

Χρήματα ἔθνικὰ ἀδίκως σπαταλῶνται, διότι ὡς ἐκ τῆς μὴ ἐπιβλέψεως/ τῶν Μητροπολιτῶν τῶν δύο ἄνω περιφερειῶν, τὰ μὲν ἐκπαιδευτικὰ ἔθνικὰ

φ. 6

Καθιδρύματα τῶν Ἰωαννίνων δὲν ἀποδίδουσι τοὺς καρπούς των, ἐνῶ ἀπὸ αὐ-/τὰ ὅλη ἡ Ἠπειρος λαμβάνει τοὺς ἱερεῖς διδασκάλους καὶ διδασκάλισσες <τ>/ τὰ δὲ σχολεῖα πρὸς ἐκμάθησιν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης τῶν ἀλβανοφόνων χω-/ρίων τῆς περιφέρειας Δρυϊνουπόλεως τίποτε δὲν κάμουν καὶ ἐν τούτοις οἱ/ μισθοὶ τῶν διδασκάλων τῶν χωρίων τούτων δὲν πληρώνονται ἀπὸ τὰς κοινό-/τητας ἀλλ' εἶναι χρήματα ἔθνικὰ.

Διὰ ταῦτα ὡς πρὸς τὰ ζητήματα ταῦτα προτείνω κατὰ τὴν κρίσιν μου <κ>/καὶ τὴν μελέτην τῶν πραγμάτων ὅπως:

1) ἐκλεχθῆ μεταξὺ τῶν 78 περίπου Μητροπολιτῶν τῆς Μ. τοῦ Γένους μας ἐκκλη-/σίας ὁ καλύτερος διὰ τὴν ἔδραν τῶν Ἰωαννίνων, ἣν νομίζω ὡς τὴν σπουδαιότεραν τῶν Μητροπόλεων ἀφ' οὗ αὕτη διαχειρίζεται πολλὰς χιλιάδας λίρας ἐ-/τησίως τῶν ἔθνικῶν εὐεργετῶν τῆς Ἠπείρου καὶ ἀφοῦ ἐκ τοῦ κέντρου τούτου/ [.]ς ἐκ τῶν καθιδρυμάτων του πρόκειται νὰ δοθῆ ἡ ζωὴ εἰς ὅλην τὴν Ἠπει-/ρον, ἥτις ἱερεῖς καὶ διδασκάλους ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀπὸ τὰς σχολὰς τοῦ κέντρου τούτου λαμβάνει.

2) Ν' ἀντικατασταθῆ ὁ τῆς Δρυϊνουπόλεως δι' ἑτέρου ἐνεργητικοῦ, ἵνα ἐπι-/τευχθῆ τάχως ἡ ἐ[κ]μάθησις τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης παρὰ τοῖς ἀλβανοφόνοι[ς] Χριστιανικοῖς χωρίοις.

3) Νὰ ἐπεκταθῆ ὁ περὶ συντάξεως νόμος τῶν διδασκάλων τῆς ἀλλοδαπῆς, ὡς/ ἐν Μακεδονίᾳ καὶ ἐν Ἠπείρῳ διὰ τὰς σχολὰς τῶν σπουδαιότερων κέντρων/ αὐτῆς, ἵνα δύνανται αἱ κοινότητες αὗται νὰ λαμβάνωσι διδασκάλους, πτυχι-/ούχους τῶν Ἑλληνικῶν διδασκαλείων, διότι ὡς ἔχει οἱ ἐκ τῶν διδασκαλεί-/ων προερχόμενοι μὲ ὅσονδήποτε μισθὸν δὲν δέχονται νὰ διορισθῶσι διδάσκ[α]-/λοι ἐφ' ὅσον ὁ χρόνος τῆς ἐκεῖ ὑπηρεσίας των δὲν θεωρεῖται ὡς ὑπηρεσία ἐ[ν]/ τῇ ἡμεδαπῇ καὶ ἐπομένως δὲν ἐξασφαλίζουσι σύνταξιν.

4) Νὰ ἐκλεχθῶσι καὶ ἀποσταλῶσι κόραι τινὲς ἐκάστης ἐκκλησιαστικῆς περι-/φερίας εἰς τὰ ἐνταῦθα Ἀρσάκεια δαπάναις τῶν κληροδοτημά-

των ὅπως πε-/[ρ]αιώνουσαι ἐνταῦθα τὰς σπουδὰς των τοποθετηθῶσιν ὡς διδασκάλισσαι εἰς <τ>/ τὰ σπουδαιότερα <τ> τῶν ἐκεῖ κέντρων, ἵνα μεταδώσωσιν πρὸ παντὸς εἰς τ[ας] <μ>/ μελλούσας τῆς Ἡπείρου μητέρας ἐθνικὸ[ν] φρόνημα καὶ ἵνα τὰς μιμηθῶσι <κ>/καὶ ἄλλαι ἐκεῖ διδασκάλισσαι, καὶ

φ. 7

Ζητηθῆ πρὸ παντὸς ἡ γνώμη τοῦ Σεβασμιωτάτου Μητροπολί-/[του] κ. Βλάχου, ὅστις τελείως ἔχει μελετήσῃ τὴν κατάστασιν.

ὅσον ἀφορᾷ τὴν δρασίαν τοῦ μητροπολίτου Βελλᾶς καὶ Κονίτσης κ. Βλά-/χου ὡς διευθυντοῦ τοῦ 41 τμήματος τῆς Ἡπειρωτικῆς Ἐταιρείας ἐκθέτω/ τὰ ἐξῆς.

Προέβη εἰς τὴν ἐκλογὴν καὶ μύησιν ἐταίρων ἑπτὰ ἐν Κονίτση οἵτινες ἀποτελοῦσι τὸ συμβούλιον τοῦ 41 τμήματος οὗ προϊστάται. Προέβη εἰς τὴν/ μύησιν ἀδελφῶν εἰς τὰ χωρία τοῦ Πογωνίου, Ζαγορίου, Λυασκοβικίου, Κονίτσης/ καὶ Κολωνίας, εἰς οὓς ἔδωκε τὴν ἐντολὴν νὰ ἐκλέξωσιν καὶ προτείνωσιν ἀνδ-/ρας ἐκλεκτοὺς διὰ τὸν σχηματισμὸν τῶν ομάδων.

Σκοπεῖ νὰ προβῆ εἰς μύησιν ἐλευθερωτῶν πρὸς σχηματισμὸν τῶν ομάδων / ἐν καιρῷ τούτέστι ὅταν τοῦ προτείνωσι τοιούτους οἱ μυηθέντες ἀδελφοὶ ἢ/ μᾶλλον ὅταν ἡ ἔταιρεία τοῦ ἀποστείλῃ ὅπλα, καθ' ὅτι μέχρι τῆς ἡμέρας τῆς/ ἐκεῖθεν ἀναχωρήσεώς μου δὲν κατώρθωσεν ἡ Διεύθυνσις Ἰωαννίνων νὰ τοῦ/ ἐτοιμάσῃ πρὸς παράδοσιν τὸν ὀρισθέντα ἀριθμὸν τῶν ἑκατὸν ὀπλων, ὧν τῆς γνώμης/ πρὸς τὸ συμφέρον τῆς ἐργασίας ὅτι δὲν πρέπει νὰ μύησῃ ἐλευθερω-/τὰς εἰς οὓς νὰ ἀναβάλῃ ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν τὸν ἐξοπλισμὸν των.

Περαιώνων τὴν ἐκθεσίαν μου ἀναγκαῖον θεωρῶ νὰ ἐκθέσω τὰ ἐξῆς.

Ὁ τέως Μητροπολίτης Παραμυθίας εἶναι θερμὸς πατριώτης καὶ ζωηρὸς <.>/πλὴν ὅμως δὲν ἐπολιτεύθη καλῶς ὅσον ἀφορᾷ τὰς σχέσεις του μετὰ τῶν Του[ρ]-/κικῶν ἀρχῶν. Ἐξυβρίσας κατ' ἐπανάληψιν τὰς Τουρκικὰς ἀρχὰς ἔφερεν ὡς ἀπο-/τέλεσμα τὴν ἀπηνῆ καταδίωξιν τοῦ ποιμνίου του ὑπ' αὐτῶν καὶ ἤδη δυστυχῶ[ς]/ πλεῖστοι τούτων στενάζουσι εἰς τὰς φυλακὰς ἢ καταδιώκονται.

Ὁ Μητροπολίτης ὅμως Βελλᾶς ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο ἐπολιτεύθη πο-/λὸ καλῶς. Δῶρα πολλὰ προσφέρει εἰς τὰς Τουρκικὰς ἀρχὰς, γεύματα πολυτελῆ/ τακτικώτατα εἰς αὐτοὺς παραθέτει, πόσον δὲ ἡ στάσις του αὕτη ὀφελεῖ ἀρ-/κεῖ νὰ καταδίξωσι τὰ ἐξῆς δύο πρόσφατα γεγονότα.

Τὸ οἰκόπεδον <ὄ> ὅπερ ἐξελέγη διὰ τὴν ἀνέγερσιν τοῦ ἐν Κονίτση Ἀναγ-/νωστοπουλείου Γυμνασίου ἀνήκει εἰς τὸ Δημόσιον, ἡ Τουρκικὴ Κυβέρνησις <δ> /διὰ νὰ ἐπιφέρῃ ἐπιβράδυνσιν <τ> τῆς ἀνεγέρσεως τοῦ Γυμνασίου δὲν ἤθελε νὰ/ πωλήσῃ τοῦτο, ὁ Σεβασμιώτατος ἐπέτυχε τελευταίως ἀπὸ τὰς ἐν Κονίτση Του/[ρ]-

φ. 8

κικὰς ἀρχὰς νὰ λάβῃ ὑπογραφὰς δι' ὧν παρουσιάζεται ὡς ιδιόκτητον τὸ οἰ-/κόπεδον καὶ ἐὰν ἐπιτύχῃ τὴν ἐπικύρωσιν ἐκ μέρους τῶν Τουρκικῶν ἀρχῶν/ Ἰωαννίνων αἱ ἐργασίαι τῆς ἀνεγέρσεως τοῦ Γυμνασίου ἄρχονται μετ' ὀλίγο[ν]/ αἱ δὲ ἀρχαὶ τῆς Κονίτσης ἐὰν ἤθελον ἀνακαλυφθεῖ ὅτι ἐξαπατῶσι τὴν Κυβέ[ρ]-/νησιν θέλουσι ριφθεῖ εἰς τὰς φυλακάς.

Εἰς Κόνιτσαν ἀφιχθεὶς εἶχον διαβατήριον (κεφαλέτι) τὸ ὅποιον ἀνέ<γ>-/γραφε ὅτι εἶμαι διδάσκαλος τὸ ἐπάγγελμα καὶ ὅτι κατάγομαι ἐξ Ἀνδριανουπό-/λεως, ἐνῶ τὴν ἐπομένην θὰ παρουσιαζόμεν ὡς καβάσης τοῦ Μητροπολίτου. Ὁ/ Δεσπότης μὲ περιέβαλε τὴν ἐπομένην τὴν στολὴν τοῦ καβάση, μὲ ὥπλισε μὲ <ὄ>// ὄπλον Μάουζερ μεθ' ἑκατὸν πεντήκοντα φυσιγγίων, δώσας μοι τὴν ἐντολὴν νὰ/ λέγω ὅτι κατάγομαι ἐκ Λάκκας τοῦ Σουλίου, αἱ ἀρχαὶ ἴσως νὰ μὲ ὑποπτεύθη-/σαν ἢ μᾶλλον μὲ ὑποπτεύθησαν, ἀλλ' ἐξ αἰδοῦς πρὸς τὸν Δεσπότην ὅστις τοὺς/ βουλώνει τὸ στόμα μὲ δῶρα, ὅχι μόνον δὲν μὲ ἐκάλεσαν νὰ παρουσιάσω/ τὰ χαρτιά μου, ὅπερ ἦτο στοιχειῶδες καθήκον των, ἀλλ' ἀπέφυγον καὶ νὰ μ' ἐρωτήσωσιν πόθεν προέρχομαι καὶ ο[ὔ]τω ἀνενόχλητος περιεφερόμεν πάνοπλος.

Ἦδη βλέπει τις πῶς ὁ Βελλᾶς διὰ τῆς πολιτικῆς του ταύτης ἐργάζε<τ>-/ται ἀνενόχλητος καὶ προστατεύει ἀνενοχλήτως τὸ ποίμνιόν του ἀπέναντι <τ>/τῶν Τουρκικῶν ἀρχῶν.

Δὲν εἶναι ἄνθρωπος τῶν χρημάτων, ἀφοῦ πλεῖστα χρήματα ἰδικά του δα<π>-/ανᾶ βοηθῶν κοινότητάς τινας διὰ τὴν ἀνέγερσιν σχολείων, ἀφοῦ δῶρα πολυ-/τελῆ καὶ γεύματα δίδει, καὶ ἀφοῦ ἐπὶ τριετίαν ἤδη ἱερέα δὲν ἐχειροτόνη-/σεν, γνωστοῦ ὄντος ὅτι ἐκ τῶν χειροτονηθῶν πολλὰ οἱ Μητροπολίται ὠφελοῦν-/ται.

Ἐὰν εἶμαι πραγματικὸς Ἠπειρώτης καὶ ἀγαπῶ πραγματικῶς τὴν πατρίδ[α]/ μου ὀφείλω ἐκ καθήκοντος νὰ εἶπω ὅτι ὁ Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Βελλᾶς καὶ Κονίτσης κ. Σπυρ. Βλάχος ἔχει ψύχωσιν πατριωτισμοῦ, εἶνε γενναῖος[,]/ εὐφύεστατος, ἀφιλοκερδής, ἄξιος πάσης ἐμπι-

στοσύνης, καὶ ὀφείλω νὰ εἶπω με-/τὰ πεποιδήσεως ὅτι εἶνε ὁ μόνος Ἑπειρώτης ὅστις κατέχων θέσιν καὶ πα<ρ>-/ραμένων ἐν τῇ πατρίδι του ἀγωνίζεται ὑπὲρ αὐτῆς οὐχὶ ὡς ἐκκλησιαστικὸς/ μόνον ἀρχηγὸς ἀλλ' ὡς ἐθνάρχης τῆς Ἑπείρου.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 9 Σεπτεμ. 1909.

Ἰ. Κέντρος

ΚΩΣΤΑΣ Π. ΒΛΑΧΟΣ
Φιλολόγος

Δημόσια Κεντρικὴ Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΓΡ. ΓΙΑΝΝΟΥΛΗΣ

Ο ΣΠΗΛΛΙΩΔΗΣ ΜΕΣΟΒΥΖΑΝΤΙΝΟΣ ΝΑΪΣΚΟΣ
ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΤΟΥ ΕΝ ΒΟΥΝΑΙΝΗ ΑΘΛΗΣΑΝΤΟΣ
ΣΤΗΝ ΠΑΛΑΙΡΟ ΑΙΤΩΛΟΑΚΑΡΝΑΝΙΑΣ

Στη δυτική πλαγιά των Ακαρνανικών ορέων, στην περιοχή Τσερεκάς ή Τσερεκάς κατά τους ντόπιους, που υψώνεται πάνω από την όμορφη παραλιακή κωμόπολη της Παλαίρου Αιτωλοακαρνανίας (εικ. 1-2) και σε απόσταση περίπου μιας ώρας πεζοπορίας από τη Μονή του Αγίου Δημητρίου¹, βρίσκεται ο μικρός σπηλαιώδης ναΐσκος (εικ. 3-5) του Αγίου Νικολάου του νέου του εν Βουναίνη αθλήσαντος² (εικ. 7-8). Λίγο πιο πάνω από το ναΐσκο βρίσκονται τα ερείπια από τον παλαιότε-

---

* Ευχαριστίες οφείλονται στους εκλεκτούς φίλους Απόστολο Μπρέντα, συγχωριανό και γείτονα, και τη σύζυγό του Μαρία Σπυριδάκη οι οποίοι μου υπέδειξαν το ναΐσκο και με προθυμία έδωσαν στη διάθεσή μου σημαντικές πληροφορίες της έρευνάς τους στην περιοχή καθώς και εποπτικό υλικό. Ο αείμνηστος δάσκαλός μου Αθανάσιος Παλιούρας, όταν του ανακοίνωσα ότι προτίθεμαι να δημοσιεύσω προς τιμήν του τον άγνωστο αυτό σπηλαιώδη ναΐσκο στην ανά χειρας Επετηρίδα της Ακαδημίας, η οποία τιμητικά θα ήταν αφιερωμένη σ' αυτόν τώρα δε αφιερωμένη στη μνήμη του, χάρηκε πολύ και με ιδιαίτερη ικανοποίηση σημείωσε ότι: «η δημοσίευση αυτή θα αποτελέσει μία ακόμη σελίδα με ένα ακόμη μνημείο στην “Βυζαντινή Αιτωλοακαρνανία”». Ας είναι αιωνία η μνήμη του σεβαστού και πολυαγαπημένου μας δασκάλου, ο οποίος μας δίδαξε πολλά με τη σοφία και την επιστήμη του και μας έμαθε ακόμα περισσότερα με την πίστη και την αγάπη του.

1. Για τη μεταβυζαντινή μονή του Αγίου Δημητρίου Παλαίρου βλ. Παλιούρας Αθ. *Βυζαντινή Αιτωλοακαρνανία*, Αθήνα 1985, σ. 370-371 και Λέκκος Ευάγ., *Τα Μοναστήρια του Ελληνισμού*, Αθήνα 1997, τόμ. Α', σ. 240.

2. Ο άγιος οσιομάρτυς Νικόλαος ο νέος ο εν Βουναίνη ή Βουναί(έ)νοις αθλήσας ήκμασε κατά τους χρόνους της βασιλείας του αυτοκράτορα Λέοντος ΣΤ' του σοφού (886-912) και καταγόταν από τις ανατολικές επαρχίες του βυζαντινού κρά-

ρο οικισμό, το Παλαιοχώρι, στον οποίο κατέφευγαν οι κάτοικοι των παραλίων περιοχών σε περίπτωση επιδρομής βαρβάρων³.

Κάθε χρόνο, την ημέρα της μνήμης του αγίου την 9^η Μαΐου, οι κά-

τους. Από νεαρή ηλικία κατατάχτηκε στο στρατό και διακρίθηκε για την ανδρεία του. Του ανατέθηκε, λόγω των ικανοτήτων του, η διοίκηση αποσπάσματος χιλίων ανδρών για την προάσπιση της Θεσσαλίας και ιδιαίτερα της πόλης της Λάρισας από τις επιδρομές βαρβαρικών στιφών, Αράβων ή πιθανότερα Βουλγάρων. Ο Νικόλαος διέταξε την εκκένωση της πόλης για τη σωτηρία των κατοίκων και ο ίδιος αποσύρθηκε αργότερα στην ερημική περιοχή του Τυρνάβου, στην οποία υπήρχαν ερημητήρια και ονομαστοί ασκητές. Στο μοναστικό αυτό χώρο με άσκηση, νηστεία και προσευχή καλλιέργησε την πίστη και την αγάπη του προς το Θεό. Σε μια νέα επιδρομή των βαρβάρων στη σκήτη και ενώ οι άλλοι ασκηταί συνελήφθησαν και οδηγήθηκαν στο μαρτύριο, ο Νικόλαος κατόρθωσε να διαφύγει και να βρει καταφύγιο σε ένα φαράγγι στην περιοχή της Βουνένης κοντά στην Καρδίτσα. Εκεί στη ρίζα μια μεγάλης βελανιδιάς συνεχίζει τον ασκητικό του βίο φτάνοντας σε μεγάλη ύψη πνευματικής ζωής και αγιότητας. Μετά από κάποιους βαρβαροί κατορθώνουν να εντοπίσουν το γενναίο στρατηλάτη και με πολλά βασανιστήρια προσπαθούν να τον κάνουν να αλλαξοπιστήσει. Ο γενναίος μάρτυρας του Χριστού μένει ακλόνητος στην πίστη και προτιμά τελικά το μαρτυρικό θάνατο. Τον έδεσαν σε μια μεγάλη βελανιδιά και τον τρύπησαν με την δική του λόγχη. Η μνήμη του τελείται την 9^η Μαΐου και στα συναξάρια του καταγράφεται πλήθος θαυμάτων από την εποχή του μαρτυρίου του μέχρι σήμερα. Το βίο και τα θαύματα του αγίου βλ. Β. Ν. Γιαννόπουλος, Νικόλαος, *ΘΗΕ* 9, Αθήναι 1966, σ. 516, *Ο Μέγας Συναξαριστής της Ορθοδόξου Εκκλησίας*, εκδ. εβδόμη, Αθήναι 2005, σ. 235-244, Ιερομονάχου Μακαρίου Σιμωνοπετρίτου, *Νέος Συναξαριστής της Ορθοδόξου Εκκλησίας*, εκδ. ΙΝΔΙΚΤΟΣ, том. ένατος Μάιος, Αθήναι 2007, σ. 115-117. Συστηματική μελέτη του βίου και του μαρτυρίου του αγίου από χειρόγραφες πηγές και επιστημονική έκδοση των κειμένων και των ιερών ακολουθιών, βλ. Σοφιανός Δ., *Ο Άγιος Νικόλαος ο εν Βουναΐνη*, *Ανέκδοτα αγιολογικά κείμενα - Ιστορικά ειδήσεις περί της μεσαιωνικής Θεσσαλίας (I' αιών)*, (διατριβή επί διδακτορία), Βιβλιοθήκη Σοφίας Σαριπόλου, εν Αθήναις 1972, και ο ίδιος, *Ο Άγιος Νικόλαος της Βουναΐνης (I' αι.)*, *Συμπληρωματικά στοιχεία- Ανέκδοτα αγιολογικά κείμενα Μαξίμου (1620) κ.ά.*, Αθήνα 1986.

3. Βαρβαρικές επιδρομές Ερούλων, Βησιγότθων, Βανδάλων Σλάβων, Αράβων, Βουλγάρων, Νορμανδών κ.αλ. αναφέρονται από τον 3ο μ.Χ. αιώνα και εξής και κατακλύζουν, λεηλατούν και ερημώνουν τα παράλια της Δυτικής Ελλάδας, βλ. ενδεικτικά Αραβαντινός Π., *Χρονογραφία της Ηπείρου*, τόμ. Α', εν Αθήναις 1856, σ. 20, Ζαχυθυνός Δ., *Η βυζαντινή Ελλάς (392-1204)*, Αθήνα 1965, σ. 36-47, 63, Ostrogorsky G., *Ιστορία του Βυζαντινού κράτους*, Αθήνα 1995, τόμ. Α' και Β' σποραδικά και Καπώνης Ν., *Η αραβική πολιορκία της Αμβρακίας-Άρτας τον 9ο αιώνα*, στα Πρακτικά του Β' Διεθνούς Αρχαιολογικού και Ιστορικού Συνεδρίου: *Η*

τοιχοι της περιοχής ανηφορίζουν την πλαγιά και μεταβαίνουν στο μικρό εκκλησάκι για την τέλεση της πανηγυρικής θείας λειτουργίας προς τιμήν του αγίου. Ο άγιος Νικόλαος ο νέος, παρότι ασκήτευσε και μαρτύρησε στην περιοχή της Θεσσαλίας⁴, τιμάται ιδιαίτερα και στην περιοχή αυτή του Ξηρομέρου⁵ στην οποία υπάρχουν προς τιμήν του πολλά εκκλησάκια βυζαντινής και μεταβυζαντινής περιόδου⁶, καθώς και οι ενοριακοί ναοί στο χωριό Κομποθέκλα, κοντά στην Αμφιλοχία, και στο ομώνυμο χωριό Άγιος Νικόλαος της αρχιερατικής περιφέρειας Βονίτσας⁷. Τοιχογραφίες δε του

Βυζαντινή Άρτα και η περιοχή της, (Άρτα 12-14 Απριλίου 2002), έκδ. Μουσικο-φιλολογικού Συλλόγου Άρτας «ο Σκουφάς», Άρτα 2007, σ. 44.

4. Ο άγιος τιμάται σε ολόκληρη τη Θεσσαλία και ιδιαίτερα στην περιοχή του μαρτυρίου του, στη Βουναίνη της Ιεράς Μητροπόλεως Θεσσαλιώτιδος και Φαναριοφερσάλων, όπου δεικνύεται ο τάφος του αγίου και σώζεται τμήμα των ιερών του λειψάνων. Η τιμία κάρα του αγίου διαφυλάσσεται στην Ιερά Μονή του Αγίου Νικολάου της νήσου Άνδρου βλ. *Δίπτυχα της Εκκλησίας της Ελλάδος 2013*, έκδ. Αποστολικής Διακονίας της Εκκλησίας της Ελλάδος, σ. 553, 556 και 837, 841 αντίστοιχα. Για την κάρα του αγίου σε αργυρή λειψανοθήκη του 1797 βλ. Σοφιανός, *Ο Άγιος Νικόλαος της Βουναίνης (1' αι.)*, ό. π., σ. 102-105, πιν. ΚΖ'-ΛΕ'.

5. Ο καθηγητής Αθανάσιος Παλιούρας, *Βυζαντινή Αιτωλοακαρνανία*, ό. π., σ. 125 αναφέρει ότι: «Η στενή λατρευτική σχέση των κατοίκων του Ξηρομέρου προς τον Άγιο Νικόλαο το Νέο πιθανότατα σχετίζεται με τις μετακινήσεις των ποιμένων από τη Θεσσαλία, την Πίνδο και την Ήπειρο στην Ακαρνανία, σε αναζήτηση τροφής στη χειμερινή περίοδο, φαινόμενο που συνεχιζόταν ως τα τελευταία χρόνια. Στις εποχιακές αυτές μετακινήσεις οι ποιμένες διέδιδαν τη λατρεία του τοπικού αγίου και μαζί την εικονογραφία του».

6. Στην περιοχή της Βόνιτσας διασώζεται σπηλαιώδης ναός μεσοβυζαντινής περιόδου, στο χωριό Άνω Κανδήλα υπάρχουν δύο ναοί, μεταβυζαντινής περιόδου, αφιερωμένοι στον άγιο Νικόλαο το νέο, στο βουνό και στην περιοχή Ελιές (με βυζαντινή φάση) καθώς και στο εγκαταλειμμένο χωριό Βούστρι, στην Παλαιή Αμοργιανή στα Παλιάμπελα και στην περιοχή Τσουγκριάς. Νεότεροι ναοί αφιερωμένοι στην μνήμη του Αγίου Νικολάου του νέου είναι κτισμένοι στα χωριά Αρχοντοχώρι, στο Άνω Χαλκιόπουλο, στον Κούνδρο (κοντά στο Αιτωλικό) και στο ομώνυμο νησάκι στο πέλαγος πριν τη Λευκάδα. Για τους ναούς που είναι κτισμένοι και αφιερωμένοι στη μνήμη του στον ελλαδικό χώρο βλ. Σοφιανός, *Ο Άγιος Νικόλαος ο εν Βουναίνη*, ό. π., σ. 98-103 και ο ίδιος, *Ο Άγιος Νικόλαος της Βουναίνης (1' αι.)*, ό. π., σ. 106-109 και 360.

7. Βλ. *Δίπτυχα της Εκκλησίας της Ελλάδος 2013*, ό. π., σ. 449-450. Ο ναός είναι κτισμένος επί της εθνικής οδού από Άκτιο και Βόνιτσα προς Λευκάδα.

αγίου διασώζονται σε πολλά εικονογραφικά προγράμματα ναών μεταβυζαντινής περιόδου⁸ (εικ. 9-10), καθώς και νεότερες φορητές εικόνες⁹.

Στο σημερινό σωζόμενο ναΐσχο μπορούμε να διακρίνουμε δύο χώρους. Ο εσώτερος χώρος, ο οποίος χρησιμοποιείται ως το Ιερό Βήμα του ναού, αποτελεί το φυσικό κοίλωμα μικρού σπηλαιίου που διαμορφώθηκε αρχικά σε χώρο διαμονής και ασκήσεως κάποιου ασκητή κατά τη μεσοβυζαντινή περίοδο. Την ίδια περίοδο, όπως μας παραπέμπει ο ζωγραφικός του διάκοσμος, διαμορφώθηκε και ως χώρος λατρείας. Να σημειώσουμε ότι κατά τη μεσοβυζαντινή περίοδο στην ευρύτερη περιοχή της Αιτωλίας και Ακαρνανίας, από την περιοχή της Βαράσοβας μέχρι τα παράλια του Αμβρακικού κόλπου, καθώς και στο εσωτερικό της Δυτικής Στερεάς και Πελοποννήσου¹⁰ αναπτύχθηκε ο ασκητικός μοναχικός βίος και μάλιστα ο σπηλαιώδης ασκητισμός¹¹. Σημαντικά μνημεία της περιόδου αυτής απο-

8. Στον Άγιο Δημήτριο Αρχοντοχωρίου, στο ναό της Παναγίας στη Βαρετάδα, στο ναό των Αγίων Αποστόλων Κωνοπίνας, στη μονή του Αγίου Γεωργίου Μπαμπίνι, Παλιούρας, Βυζαντινή Αιτωλοακαρνανία, σ. 124-125 και στον οικείο τόπο των αναφερομένων μνημείων.

9. Για την εικονογράφηση του αγίου Νικολάου και τις σωζόμενες παραστάσεις του σε βυζαντινούς και μεταβυζαντινούς ναούς καθώς και σε φορητές εικόνες βλ. Σοφιανός Δ., *Ο Άγιος Νικόλαος της Βουναίνης (I' αι.)*, ό. π., σ. 86-102 και 359-361, πιν. Γ'-ΚΣΤ' και ΜΘ'-Ν.

10. Παλιούρας Αθ., «Γενικό περίγραμμα», στο έργο του Ευάγγελου Λέκκου, *Τα Μοναστήρια του Ελληνισμού*, Αθήνα 1997, τομ. Α', σ. 28, Λαμπροπούλου Άννα, *Ο ασκητισμός στην Πελοπόννησο κατά τη μέση βυζαντινή περίοδο*, Αθήνα 1994. Ενδεικτικά αναφέρουμε τις μονές του Προυσού, της Αγίας Λαύρας Καλαβρύτων, του Μεγάλου Σπηλαιίου και των Ταξιαρχών Αιγιαλείας. Να σημειώσουμε ότι τα τέσσερα αυτά μοναστικά κέντρα κτίζονται σε απόκρημνες περιοχές έχοντας ως κέντρο κάποιο σπηλαιώδη ναό ή ασκητήριο. Ενδεικτικά για τη Μονή Προυσού βλ. Λέκκος, ό. π., σ. 248-250 και Παλιούρας Αθ., *Το μοναστήρι της Παναγίας στον Προυσό*, Αθήνα 1997, για την Αγία Λαύρα, Λέκκος, ό. π., τομ. Β', σ. 116, τον οδηγό, *Αγία Λαύρα*, Αθήνα 1995 και Γιαννούλης Δ., «Το παλαιομοναστήρι της Αγίας Λαύρας Καλαβρύτων. Ιστορία-Τέχνη», *ΒΕΛΛΑ Γ' Επιστημονική Επετηρίδα Ανωτέρας Εκκλησιαστικής Σχολής Βελλάς Ιωαννίνων*, Ιωάννινα 2005, σ. 221-249, για το Μέγα Σπήλαιο Λέκκος, ό. π., σ. 120-124 και το *Συνοπτικόν Κτητορικόν, Ιερά Μονή Μεγάλου Σπηλαιίου*, γ' έκδ. Αίγιον 1993 και για τη μονή Ταξιαρχών, Λέκκος, ό. π., σ. 124-127.

11. Παλιούρας, «Γενικό περίγραμμα», ό. π., τομ. Α', σ. 17-18, Ο ασκητικός βίος και ο αναχωρητισμός ακμάζει κατά τη μεσοβυζαντινή περίοδο σε όλη την αυτο-

τελούν τα ερειπωμένα εκκλησάκια και τα σπηλαιώδη ασκητήρια στη Βαράσοβα¹², ο Άγιος Νικόλαος ο Κρεμαστός¹³, το σπήλαιο του Αγίου Ανδρέου του ερημίτου στο όρος Καλάναις Χαλκιοπούλου¹⁴, στον Τρύφο Ξη-

κρατορία (π.χ. στο Άγιον Όρος, στον Όλυμπο της Βηθυνίας και λίγο αργότερα στα Μετέωρα, Αρχ. Β. Στεφανίδης, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, Αθήναι 1978, σ. 458, Φειδάς Βλ., *Εκκλησιαστική Ιστορία*, τόμ. Β', σ. 740-745), Σμυρνάκης Γεράσιμος, *Το Άγιον Όρος*, εκδ. «ΠΑΝΣΕΛΗΝΟΣ», Καρυές Αγίου Όρους 2005 (φωτογραφική ανατύπωση από την έκδοση του 1903), Χρήστου Π., *Το Άγιον Όρος, Αθωνική Πολιτεία – Ιστορία τέχνη Ζωή*, Πατριαρχικόν Ίδρυμα Πατερικών Μελετών, Αθήναι 1987, Bernardin Menthon, *Μοναστήρια και άγιοι του Ολύμπου της Βιθυνίας*, Θεσσαλονίκη 1980, Θεοπέκνης μοναχής, *Μετέωρα- Ιστορία, τέχνη, μοναχική παρουσία*, έκδ. Ι. Μ. Μετεώρων (Μεταμορφώσεως-Αγίου Στεφάνου), Αθήναι 1987, Σοφιανός Δ., *Μετέωρα, οδοιπορικό*, εκδ. Ι. Μ. Μεταμορφώσεως (Μεγάλου Μετεώρου), Μετέωρα 600 χρόνια χ.χ. Να σημειώσουμε επίσης τους σπηλαιώδεις ναούς της Καππαδοκίας και την εγκλείστρα του αγίου Νεοφύτου στην Κύπρο, Thierry Nicole et Michel, *Nouvelles églises rupestres de Cappadoce, Région du Hasan Daği*, Paris 1963, Stylianos A. and J., *The painted churches of Cyprus*, Nicosia Cyprus ²1997, σ. 351-369, Παλιούρας Αθ., Η Εγκλείστρα του Αγίου Νεοφύτου στην Κύπρο και η Εγκλείστρα του Αγίου Νικολάου στη Βαράσοβα Αιτωλίας. Οι ιδιαιτερότητες των αναζητήσεων του Μοναχισμού στην ανατολική Μεσόγειο; "Επετηρίδα Κέντρου Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου", 4 (Λευκωσία 1999), σ. 97-106, πίν. 1-18, Γκιολές Ν., *Η Χριστιανική τέχνη στην Κύπρο*, Λευκωσία 2003, σ. 94-96.

12. Σημαντικότερα από τα σωζόμενα σε ερειπιώδη κατά το πλείστον κατάσταση μνημεία αποτελούν το σπηλαιώδη μονύδριο του Αγίου Νικολάου και το σπήλαιο των Αγίων Πατέρων. Διασώζεται η πληροφορία ότι στην περιοχή της Βαράσοβας υπήρχαν παλαιότερα 72 εκκλησιές και παρεκκλήσια, στοιχείο που δικαιολογεί την προσωνυμία της Βαράσοβας ως το «Άγιον Όρος της Δυτικής Στερεάς» Παλιούρας, *Βυζαντινή Αιτωλοακαρνανία*, σ. 80. Για το σπήλαιο των Αγίων Πατέρων βλ. Παλιούρας, ό. π., σ. 176-177. Για το εξαφανισμένο μοναστικό συγκρότημα του Αγίου Νικολάου το οποίο έφερε στην επιφάνεια η δεκαετής ανασκαφή (1990-2000) του αείμνηστου καθηγητή μας Αθανασίου Παλιούρα, το οποίο και μερικώς αναστήλωσε, βλ. στον ίδιο ό.π., σ. 180-181, στο Ημερολόγιο του 2008, *Σπήλαιο Αγίου Νικολάου Βαράσοβας Αιτωλίας, Εγκλείστρα, Ανασκαφή 1990-2000*, Αγρίνιο, καθώς και στο τελευταίο του βιβλίο, *Αιτωλία· Αποκαλύπτοντας τον Βυζαντινό Πολιτισμό μέσα από τις Ανασκαφές*, εκδ. Πασχέντη, Αγρίνιο 2013, σ. 43-117.

13. Παλιούρας, *Βυζαντινή Αιτωλοακαρνανία*, ό. π., σ. 79, 84-94 και 187-196.

14. Παλιούρας, *Βυζαντινή Αιτωλοακαρνανία*, ό. π., σ. 82 και 313-316, Κίσσας Σωτήριος, «Όσιος Ανδρέας ο ερημίτης ο εκ Μονοδένδρου. Ιστορία, λατρεία, τέχνη»,

ρομέρου με την θαυμαστή βιωτή του αγίου Βαρβάρου¹⁵ και στην απέναντι πλευρά του Αμβρακικού κόλπου με το σπηλαιώδη ναό του αγίου Βλασίου στην περιοχή της Στρογγυλής¹⁶.

Ο κυρίως ναός ανήκει σε μια δεύτερη οικοδομική φάση των αρχών του 20^{ου} αι. Σύμφωνα με διηγήσεις και πληροφορίες των κατοίκων της περιοχής στις αρχές του 20^{ου} αιώνα ο Χαράλαμπος Μίχος, κάτοικος Παλαίρου, είδε σε όραμα τον άγιο Νικόλαο το Νέο, ο οποίος τον πρόσταξε να ανεβεί σε ένα σημείο του βουνού που του υπέδειξε και να βρει την εικόνα του. Πράγματι ο Χαράλαμπος Μίχος πήγε στο σημείο που του υπεδείχθη και μέσα σε σωρούς ερειπίων και λίθων βρήκε την εικόνα του αγίου. Με δικά του λοιπόν έξοδα, όπως διηγούνται οι περίοικοι, και προς τιμήν του αγίου και συγχώρηση των αμαρτιών του, διευθέτησε το χώρο και αναστήλωσε το ερημητήριο. Μπροστά από το άνοιγμα του σπηλαιίου, το οποίο ήταν τοιχισμένο έχοντας στο μέσον μικρή πύλη, οικοδόμησε τετράγωνης σχεδόν κάτοψης μικρό κυρίως ναό, αφήνοντας τον παλαιότερο σπη-

---

στα Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου «Το Δεσποτάτο της Ηπείρου», (Άρτα 27-31 Μαΐου 1990), έκδ. Μουσικοφιλολογικού Συλλόγου «ο Σκουφάς», Άρτα 1992, σ. 205-237, Γιαννούλης Δ., *Η αγία Θεοδώρα η βασίλισσα της Άρτας*, Άρτα 2001, σ. 33-34.

15. Σε ένα γεγονός βαρβαρικής επιδρομής της μέσης βυζαντινής περιόδου αναφέρεται το συναξάριον του αγίου Βαρβάρου, ο οποίος όντας ο ίδιος πειρατής ασκήτευσε αργότερα στη γειτονική με το εξεταζόμενο μνημείο περιοχή του Τρύφου, όπου μέχρι σήμερα διασώζεται ο τάφος και το αγίασμά του, βλ. Κωνσταντίνου Ακροπολίτου, Λόγος εις Άγιον Βάρβαρον, *Ανάλεκτα Ιεροσολυμιτικής Σταχυολογίας*, τομ. Α, Πετρούπολις 1891, σ. 405-420, Αρχ. Σωφρονίου Παπακυριακού, *Βίος και Ακολουθία του εν αγίοις πατρός ημών Βαρβάρου του Πενταπολίτου*, εκδ. Ι. Μ. Αιτωλίας και Ακαρνανίας, Πάτραι 1955, Ζαχυθηνός Δ., Άγιος Βάρβαρος, τομ. «Εις μνήμην Κ. Αμάντου», Αθήναι 1960, σ. 438-453, Βίκτωρος Ματθαίου, *Μέγας Συναξαριστής της Ορθοδόξου Εκκλησίας*, τομ. Ε', έκδ. Β', Αθήναι 1962, σ. 421-428, Παλιούρας, *Βυζαντινή Αιτωλοακαρνανία*, ό. π., σ. 25 και σημ. 16 και για τα βυζαντινά κατάλοιπα του ασκητηρίου, σ. 71, Αρχ. Ειρηναίος, *Αιτωλοακαρνανές Άγιοι*, εκδ. Ι. Μ. Μεταμορφώσεως του Σωτήρος, Ναύπακτος 1988, σ. 17-26, Σαρδελή Κ., *Ο Άγιος Βάρβαρος*, εκδ. «Αστέρος», Αθήνα 1997 και Αρχ. Παύλου Ντανά, *Ο Βάρβαρος που έγινε άγιος*, Βόνιτσα 2000.

16. Σεραφείμ Ξενόπουλος, *Δοκίμιον Ιστορικών περί Άρτης και Πρεβέζης*, εν Αθήναις 1884 (β' έκδ. Άρτα 1986), σ. 172, Γιαννέλος Κ., *Τα βυζαντινά μνημεία της Άρτας*, Άρτα 2001, σ. 119.

λαιώδη χώρο ως Ιερό Βήμα. Παράλληλα, όπως φαίνεται από την κατασκευή, διαμόρφωσε μεγαλύτερη ορθογώνια πύλη επικοινωνίας των δύο χώρων. Ο ίδιος άφησε εντολή στους επιγόνους του να τελούν κάθε χρόνο την ακολουθία του αγίου¹⁷ και να λειτουργούν την ημέρα της μνήμης του, την 9^η Μαΐου. Έφερε επίσης μαζί του και άφησε ως ιερά παρακαταθήκη στους επιγόνους του ένα μικρό κανονάκι από την πολιορκία της Πρέβεζας κατά το 1913, στην οποία είχε λάβει μέρος, και διέταξε όταν τελείται η θεία λειτουργία να ρίχνουν τρεις κανονιές για να ακούγεται σε όλη την περιοχή η τιμή του στρατιωτικού αυτού αγίου, πρακτική που διατηρείται μέχρι και σήμερα (εικ. 4). Νεότερη επέμβαση στο μνημείο έχουμε στα μέσα του 20^{ου} αι. με την επικάλυψη της οροφής του σπηλαίου καθώς και της προσθήκης του μεταγενέστερου ναού με τσιμεντένια πλάκα (εικ. 5). Η επέμβαση αυτή, σωστική κατά κάποιο τρόπο, τραυμάτισε το ανώτερο

17. Η ασματική ακολουθία αλλά και το συναξάριο του αγίου συντέθηκαν την εποχή του μαρτυρίου του, κατά τον 10 αιώνα, και διασώζονται με παραλλαγές σε πολλούς χειρόγραφους κώδικες με σημαντικότερους τους: κωδ. Δ. α. IX Grottaferrata, 11ου αι., κωδ. 94 της Μονής Αγίας (ή Ζωοδόχου Πηγής) Άνδρου του 12ου αι., κωδ. 81 και 130 της Μονής Μεταμορφώσεως Μετεώρων τέλη 16ου και 15ου αι. αντίστοιχα, κωδ. 1144 της Μονής Βατοπαιδίου του 16ου αι., κωδ. 5 της Μονής Σίμωνος Πέτρας του 1620, κωδ. 2768 της Εθνικής Βιβλιοθήκης του 18ου αι, κωδ. 62 του Βυζαντινού Μουσείου Αθηνών του 1833 κ. αλ. Η ασματική ακολουθία μετά ή άνευ του συναξαρίου του αγίου εκδόθηκε τύποις το πρώτον στη Βενετία το 1657 υπό του ιερομονάχου Ακακίου Διακρούση «*Ακολουθία τοῦ ἁγίου ἐνδόξου ὁσιομάρτυρος Νικολάου τοῦ Νέου τοῦ ἐξ Ἀνατολῆς, τυπωθεῖσα διὰ δαπάνης καὶ ἐξόδου τοῦ πανοσιοτάτου προηγουμένου τῆς ἱερᾶς μονῆς τοῦ Φιλοθέου τῆς ἐν τῷ Ἁγίῳ Ὁρει κυρίου Ματθαίου χάριν εὐλαβείας τῆς πρὸς τὸν Ἅγιον, παρὰ δὲ Ἀκακίου ἱερομονάχου Διακρούση μετὰ πλείστης ἐπιμελείας διορθωθεῖσα. Ἐνετίησιν, ,αχνζ´. Παρὰ Ἀνδρέα τῷ Ἰουλιανῷ*». Ἐκτοτε η ακολουθία του αγίου γνώρισε πολλές εκδόσεις και επανεκδόσεις με μικρότερες ή μεγαλύτερες παραλλαγές, καθώς συντέθηκαν επίσης και νεότερες ακολουθίες με παράθεση παρακλητικού κανόνα, χαιρετισμών και εγκωμίων του αγίου (Μοσχόπολη 1736, Βενετία 1791, Αθήνα 1845, 1873, 1930, 1977, 2008, Πάτρα 1866, 1875, 1905, Κόρινθος 1908, Βόλος 1960, 1966, 1974, Θήβα 2006, Καρδίτσα 1972, 2008), Σοφιανός Δ., *Άγιος Νικόλαος ο εν Βουναίνη*, ό. π., σ. 49-77, 169-186, ο ίδιος, *Ο Άγιος Νικόλαος ο Νέος της Βουναίνης (Ι΄ αι.)*, ό. π., σ. 74-86, 113-136, Ιερομ. Εφραίμ Χαλή, *Ο οσιομάρτυς Νικόλαος της Βουναίνης. Βίος-μαρτύριον-ασματική ακολουθία-παρακλήσεις-χαιρετισμοί*, εκδ. Νεκτάριος Παναγόπουλος, Αθήνα Σεπτέμβριος 2008.

και προς τα έξω τμήμα του σπηλαιίου με αποτέλεσμα να διαβρωθεί και να καταπέσει το ανώτερο τμήμα του ζωγραφικού διακόσμου και να υποστεί απολεπίσεις και αλλοιώσεις των χρωμάτων.

Στην ανατολική πλευρά του αρχικού σπηλαιώδη ναΐσκου διαμορφώθηκε ημικυκλική αγία Τράπεζα (εικ. 6, 18). Το βραχώδες κοίλωμα, πάνω από την αγία Τράπεζα, το οποίο έχει την όψη τεταρτοσφαιρίου κόγχης, διαμορφώθηκε ακόμη καλύτερα και με την προσθήκη ανάλογου κονιάματος αποτέλεσε κατάλληλη επιφάνεια για εικονογράφηση. Έτσι ο ζωγράφος ιστόρησε μία και μοναδική παράσταση, όπως μαρτυρούν τα εικονογραφικά σπαράγματα της, την εικονογραφική απόδοση της αγίας Πεντηκοστής (εικ. 11-12). Δεν είναι τυχαίο ότι στο χώρο αυτό του ασκητηρίου – ναΐσκου απεικονίστηκε το γεγονός της Πεντηκοστής¹⁸, αφού η ζωή των ασκητών και των ερημιτών έχει ως στόχο την λατρεία του Θεού εν πνεύματι αγίω και την κατά Θεόν άσκηση και πολιτεία μέχρι την κατά χάριν θέωση¹⁹. Η ασκητική ζωή είναι δώρο του αγίου Πνεύματος και ο ισόβιος αγώνας κατά των παθών και την κάθαρση απαιτεί την παρουσία και την ενίσχυση του Παρακλήτου Πνεύματος μέχρι της τελικής νίκης και της οικειώσεως της ισάγγελης πολιτείας. Η παράσταση της Πεντηκοστής εξ

18. Πράξ. 2, 1-13. Ενδεικτικά βλ. τους Αναβαθμούς εις τους οκτώ ήχους, Παρακλητική, εκδ. ΦΩΣ, Αθήναι 1977, σ. 8-9, 70, 125-126, 182, 299, 354-355, 410-411 και ενδεικτικά του πλ. α΄ ήχου σ. 241: «τοῖς ἐρημικοῖς ζωὴ μακαρία ἐστὶ, θεικῶ ἔρωτι πτεροῦμένοις», «εἰς τὰ ὄρη ψυχὴ ἀρθῶμεν· δεῦρο ἐκεῖσε, ὄθεν βοήθεια ἦκει» και τα τροπάρια της εορτής της Πεντηκοστής ενδεικτικά: «Τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, φῶς καὶ ζωὴ καὶ ζῶσα πηγὴ νοερά. Πνεῦμα σοφίας, Πνεῦμα συνέσεως· ἀγαθόν, εὐθές, νοερόν, ἡγεμονεῦον, καθαῖρον τὰ πταίσματα. Θεὸς καὶ θεοποιούν· πῦρ, ἐκ πυρὸς προιον, λαλοῦν, ἐνεργοῦν, διαιροῦν τὰ χαρίσματα· δι' οὗ Προφήται ἅπαντες, καὶ Θεοῦ Ἀπόστολοι, μετὰ Μαρτύρων ἐστέφθησαν. Ξένον ἄκουσμα, ξένον θέαμα, πῦρ διαιρούμενον εἰς νομὰς χαρισμάτων» Πεντηκοστάριον, Βενετία, εκ του Ελληνικού τυπογραφείου Ο ΦΟΙΝΙΞ, 1873, σ. 193.

19. Βλ. την ακολουθίαν του Μεγάλου και αγγελικού Σχήματος, Μέγα Ευχολόγιον, σ. 199-219, Μεγάλου Βασιλείου, Περί του αγίου Πνεύματος, PG 32, 68-217, Θεοκλήτου Διονυσιάτου, Μεταξύ Ουρανού και Γῆς, Αθήναι 41989, Tito Collianter, Ο δρόμος των ασκητών, εκδ. Ακρίτας, Αθήνα 1979, Θεοτέκνης μοναχής, Στο βράχο της ισάγγελης πολιτείας, Άγια Μετέωρα 1998, Vladimir Lossky, Η μυστική θεολογία της Ανατολικής Εκκλησίας, Θεσσαλονίκη 21973.

άλλου αποτελεί μέγιστο γεγονός της ζωής της Εκκλησίας και εικονίζεται μετά της Αναλήψεως στο χώρο του Ιερού Βήματος²⁰ και μάλιστα στην ανατολική καμάρα, κάτω από την οποία κτίζεται η αγία Τράπεζα, πάνω στην οποία τελείται το μέγιστο μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας²¹.

Η ίδια παράσταση, της Πεντηκοστής, απαντάται και στην κόγχη του σπηλαιώδους επίσης μεσοβυζαντινού ναΐσκου – ερημητηρίου των Αγίων Πατέρων²² στην γειτονική περιοχή της Βαράσοβας, στην οποία την ίδια περίοδο άνθησε ο ασκητικός βίος.

Από την μεγάλη σύνθεση της Πεντηκοστής²³ διασώζεται το κάτω τμή-

20. Μαντάς Απ., *Το εικονογραφικό πρόγραμμα του Ιερού Βήματος των μεσοβυζαντινών ναών της Ελλάδος (843-1204)*, Αθήνα 2001, σ. 202-210 με αναφορά αντίστοιχων παραδειγμάτων και αγιογραφικών και πατερικών χωρίων που θεμελιώνουν την ιστορία της Πεντηκοστής στο Ιερό Βήμα. Για το συσχετισμό των δύο εορτών και την ιστορία τους στο Ιερό Βήμα βλ. και Γκιολές Ν., *Η Ανάληψις του Χριστού βάσει των μνημείων της Α΄ χιλιετηρίδος*, Αθήνα 1981, σ. 68-87 και 166-167.

21. Το δογματικό περιεχόμενο της εορτής της Πεντηκοστής, της καθόδου του Αγίου Πνεύματος, εναρμονίζεται πλήρως με τα τελούμενα στην Αγία Τράπεζα, και μάλιστα στο μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας κατά το οποίο ο λειτουργός επικαλείται τη χάρη του αγίου Πνεύματος για τη μεταβολή του άρτου και του οίνου σε σώμα και αίμα Χριστού «κατάπεμψον τὸ Πνεῦμα σου τὸ Ἅγιον ἐφ' ἡμᾶς, καὶ ἐπὶ τὰ προκείμενα δῶρα ταῦτα. Καὶ ποιήσον τὸν μὲν Ἄρτον τοῦτον, τίμιον Σῶμα τοῦ Χριστοῦ σου. Τὸ δὲ ἐν τῷ ποτηρίῳ, τίμιον Αἷμα τοῦ Χριστοῦ σου. Μεταβαλὼν τῷ Πνεύματι σου τῷ Ἁγίῳ», *Ιερατικόν*, έκδ. Αποστολικῆς Διακονίας, Αθήνα 1995, σ. 126. Πρβλ. την παράσταση της Πεντηκοστής στην Παναγία των Χαλκέων, Τριτουρίδου Άννα, *Η Παναγία των Χαλκέων*, Θεσσαλονίκη 1975, σ. 24, εικ. 11 και στον Όσιο Λουκά Λεβαδείας Diez E. – Demus O., *Byzantine Mosaics in Greece, Hosios Loukas and Dafni*, Cambridge (Massachusetts) 1931, πιν. V, Μαντάς, *Το εικονογραφικό πρόγραμμα*, ό. π., σ. 247, 248, εικ. 17 αντίστοιχα.

22. Παλιούρας, *Βυζαντινή Αιτωλοακαρνανία*, σ. 80, εικ. 54 και σ. 176-177, εικ. 181-182, Βασιλακέρης Α. - Φουντούλη Μ., «Το ασκητήριο των Αγίων Πατέρων στη Βαράσοβα Αιτωλίας», *Πρακτικά Β΄ Αρχαιολογικού και Ιστορικού Συνεδρίου Αιτωλοακαρνανίας*, Αγρίνιο 2004, τομ. Β΄, σ. 535-548.

23. Για την παράσταση και τη διάταξη της σκηνής της Πεντηκοστής η οποία εμφανίζεται την παλαιοχριστιανική περίοδο, βλ. Cecchelli C. – Furlani J. – Salmi M., *The Rabbula Gospel, Oltun-Lausonae* 1959, φ. 14β, Σωτηρίου Γ. και Μ.,

μα με τις μορφές των αγίων Αποστόλων. Το πάνω τμήμα της παράστασης στο οποίο θα ιστορούνταν το άγιο Πνεύμα, ή κάποια άλλη συμβολική απεικόνισή του, έχει καταπέσει μετά τις νεότερες επεμβάσεις και την κάλυψη του σπηλαίου, όπως προαναφέραμε, με τσιμεντένια πλάκα. Οι μορφές των αποστόλων ιστορούνται, σύμφωνα με τη διάταξη που επικράτησε από τη μέση βυζαντινή περίοδο, σε δύο ημιχόρια και εικονίζονται καθήμενοι να κρατούν κώδικες με τα ιερά ευαγγέλια ή τα κείμενα των επιστολών τους. Μερικές μορφές έχουν το δεξί τους χέρι σε ευλογία. Από το σύνολο των αποστόλων μπορούμε να διακρίνουμε τέσσερις μορφές στο δεξιό ημιχόριο και το περίγραμμα του φωτοστέφανου σε μία ακόμα (εικ. 12), ενώ στο αριστερό ημιχόριο διακρίνονται οι μορφές πέντε αποστόλων και ελάχιστα στοιχεία από την έκτη μορφή (εικ. 18-19). Από το σύνολο των μορφών, τις οποίες δεν μπορούμε εύκολα να ταυτίσουμε, διακρίνονται τα πρόσωπα επτά αποστόλων. Τις δύο από αυτές, με βάση τα προσωπογραφικά χαρακτηριστικά και τους εικονογραφικούς τύπους που επικράτησαν στη βυζαντινή τέχνη, μπορούμε να τις αποδώσουμε στον απόστολο Ανδρέα²⁴ (εικ. 15) και στον απόστολο Παύλο²⁵ (εικ. 20). Το φρύδι στον απόστολο Ανδρέα ανασηκώνεται έντονα θυμίζοντας

Εικόνες της Μονής Σινά, Αθήνα 1956, τομ. 1, εικ. 17 και διαμορφώνεται στην μεσοβυζαντινή Ouspenskiy L., *Quelques considerations au sujet de l'iconographie de la Pentecote*, «*Messenger*» 33-34, Paris 1960, σ. 45-92, Grabar A., «*Le schema iconographique de la Pentecote*», *Seminarium Kondakovianum, Sbornik II* (1928) σ. 223-239, Schiller G., *Ikono-graphie der Cristlichen Kunst*, III.1, σ. 11-38, Διονυσίου του εκ Φουρνά, *Ερμηνεία της ζωγραφικής τέχνης*, υπό Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, εν Πετρούπολει 1909, σ. 113, Γιαννούλης Δ., *Οι τοιχογραφίες των βυζαντινών μνημείων της Άρτας κατά την περίοδο του Δεσποτάτου της Ηπείρου*, Ιωάννινα 2010, σ. 73-74 και 162-165.

24. «Ανδρέας γέρων κατζαρομάλλης», Διονυσίου, *Ερμηνεία*, ό. π., σ. 151. Πρβλ. Ενδεικτικά και την προσωπογραφία του αποστόλου στη ψηφιδωτή διακόσμηση του ναού της Αγίας Σοφίας Κιέβου του 1042-1046, Lazarev V., *Storia della pittura bizantina*, Torino 1967, εικ. 175.

25. «Παύλος φαρακλός, βουρλογένης, μιξαιπόλιος», Διονυσίου, *Ερμηνεία*, ό. π., σ. 150, Παλιούρας Αθ., *Η εικονογραφία του Αποστόλου Παύλου*, Πρακτικά Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου: *Ο Χριστός στο κήρυγμα του Αποστόλου Παύλου. 2000 χρόνια χριστιανικής ζωής, ιστορίας και πολιτισμού*, Βέροια 2000, σ. 247-260, πίν. 1-30.

τον παντοκράτορα του Δαφνίου²⁶ και το Χριστό στο Νάρθηκα του καθολικού της Μονής του Οσίου Λουκά²⁷.

Οι μορφές δεν είναι στατικές αλλά εικονίζονται σε κίνηση στρεφόμενες η μία προς το μέρος της άλλης και ανά δύο δείχνουν να συνομιλούν και να εκφράζουν την απορία και το θαυμασμό για το γεγονός το οποίο παραδόξως ζουν εκείνη τη στιγμή²⁸.

Ο ζωγράφος σχεδιάζει τη μεγάλη αυτή σύνθεση της Πεντηκοστής στο σπηλαιώδη κοίλωμα με ιδιαίτερη επιμέλεια. Η χρωματική κλίμακα που χρησιμοποιεί είναι λιτή στην οποία κυριαρχεί η κεραμιδί απόχρωση σε ενιαίους τόνους και με ελάχιστες διαβαθμίσεις. Φαιοπράσινη απόχρωση για κάποια ενδύματα, έντονο λευκό για τα μαλλιά και τα γένια του αποστόλου Ανδρέα και χρυσοκίτρινο για κάποια άλλα ενδύματα. Αιτότητα, συμμετρία και εκφραστικότητα παρατηρείται στην απόδοση όλης της παράστασης. Τα επί μέρους χαρακτηριστικά των ιερών προσώπων, τα μάτια με τις μεγάλες κόρες, τα φρύδια, τα σφιγμένα χείλη, οι μύτες, τα αυτιά σχεδιάζονται με έντονο και δυνατό περίγραμμα κοκκινωπού χρώματος αποδίδοντας στις μορφές αυστηρότητα αλλά παράλληλα ηρεμία και γαλήνια έκφραση. Οι ελάχιστες έως καθόλου σκιές γύρω από τα μάτια, μαζί με τα έντονα περιγράμματα, συντελούν στην απόδοση αυστηρότητας και συγκεντρωμένης έκφρασης στις ιερές μορφές. Με έντονο και ισχυρό περίγραμμα αποδίδονται επίσης τα φωτοστέφανα όλων των αποστολικών μορφών.

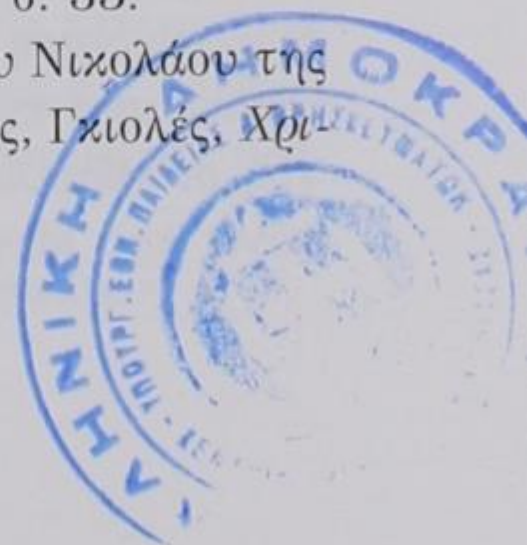
Οι δυνατές αυτές και ακίνητες φυσιογνωμίες με τα έντονα χαρακτηριστικά, τις συγκρατημένες κινήσεις των χεριών και των σωμάτων και ιδιαίτερα με την ένταση του βλέμματος που δημιουργούν τα μεγάλα και ζωηρά μάτια με τις μεγάλες κόρες αποδίδουν στη σκηνή ζωντάνια και ισχυρή εντύπωση νέας ζωής²⁹, η οποία αρχίζει με την «βιαία πνοή» από

26. Delvoye Charles, *Βυζαντινή Τέχνη*, Αθήνα 2000, σ. 367, εικ. 109.

27. Λιάπης Ιερώνυμος, *Ιερά Μονή Οσίου Λουκά*, Αθήνα 2005, σ. 35.

28. Το ίδιο βλέπουμε και την αντίστοιχη σκηνή στο ναό του Αγίου Νικολάου της Στέγης στην Κακοπετριά (11^{ος} αι.) που ξεχωρίζει ο απόστολος Παύλος, Γκιολές, *Χριστιανική τέχνη Κύπρου*, ό. π., σ. 88, εικ. 70.

29. Delvoye, *Βυζαντινή Τέχνη*, ό. π., σ. 372.

την κάθοδο του Αγίου Πνεύματος³⁰. Οι πτυχώσεις των ενδυμάτων αποδίδονται γραμμικά, εντονότερες για τα εξωτερικά περιβλήματα, και οι λίγες φωτοσκιάσεις που χρησιμοποιεί ο ζωγράφος αποδίδουν στα σώματα κάποια πλαστικότητα.

Τα εικονογραφικά στοιχεία που εντοπίζονται στις σωζόμενες προσωπογραφίες των αγίων αποστόλων, καθώς και η τεχνοτροπία που εφαρμόζεται στην όλη σύνθεση, θυμίζουν το μοναστικό καλλιτεχνικό ρεύμα³¹ των ανατολικών περιοχών της αυτοκρατορίας και ιδιαίτερα της Καππαδοκίας και μας οδηγούν να χρονολογήσουμε το ζωγραφικό αυτό διάκοσμο στη μέση βυζαντινή περίοδο, και ιδιαίτερα στους 10^ο-11^ο αιώνες.

Να σημειώσουμε ότι την ίδια αυτή περίοδο περιπλανώμενοι μοναχοί-ζωγράφοι προερχόμενοι από τα μέρη της Ανατολής και πορευόμενοι προς τη Δύση ακολουθούσαν τη διαδρομή Καππαδοκία – Πόντος – Κωνσταντινούπολη – Θεσσαλονίκη – Κόρινθος και έφθαναν στα δυτικά παράλια της Στερεάς Ελλάδας³². Στην περιοχή αυτή, περιμένοντας τον απόπλου τους από τα μικρά ή μεγαλύτερα λιμάνια για τον τελικό τους προορισμό, την Κάτω Ιταλία, τη Μεγάλη Ελλάδα³³, φιλοξενούνταν και α-

30. Πράξ. Αποστ. 2, 1-5.

31. Αποτελεί τη λαϊκή και μοναστική τέχνη της Καππαδοκίας που απαντάται και σε άλλα μέρη της Ελλάδας όπως στα Κύθηρα, στην Κυνουρία και στην Επισκοπή Σαντορίνης, Delvoye, *Βυζαντινή Τέχνη*, ό. π., σ. 381. Για την τέχνη που απαντάται στα μνημεία της Καππαδοκίας βλ. ενδεικτικά, Thierry Nicole et Michel Nouvelles *églises rupestres de Cappadoce, Région du Hasan Dağı*, Paris 1963, Wharton Epstein Ann, *Tokali Kilise. Tenth-Century metropolitan art in Byzantine Cappadocia*, Washington 1986 και Jolinet-Levy Catherine, *Les églises Byzantines de Cappadoce. Le Programme iconographique de l'apside et ses abords*, Paris 1991.

32. Παλιούρας, *Βυζαντινή Αιτωλοακαρνανία*, ό. π., σ. 80, ο ίδιος, *Αιτωλία· Αποκαλύπτοντας τον Βυζαντινό Πολιτισμό μέσα από τις Ανασκαφές*, ό. π., σ. 88-89, Delvoye, *Βυζαντινή Τέχνη*, ό. π., σ. 371, 389.

33. Την εποχή αυτή στις περιοχές της Κάτω Ιταλίας έχουμε μεγάλη αύξηση του μοναχισμού και του ασκητικού βίου με ανατολικούς, Έλληνες κυρίως, πατέρες. Η μετακίνηση Ελλήνων μοναχών προς τις περιοχές της Κάτω Ιταλίας και Σικελίας άρχισε από την εποχή της Εικονομαχίας. Στις περιοχές αυτές οι Έλληνες μοναχοί, οι «Βασιλειανοί» όπως ονομάστηκαν επειδή τηρούσαν τους μοναχικούς κανόνες του Μεγάλου Βασιλείου, βρήκαν καταφύγιο από τις πολυποίκιλες διώξεις

σκούνταν στα μονύδρια και ασκητήρια των βουνών της Αιτωλίας και Ακαρνανίας, εξασκώντας παράλληλα σ' αυτά την πολύτιμη τέχνη που κουβαλούσαν μαζί τους, «την πάντιμον τέχνη της εικονογραφίας της Ανατολικής Ορθοδόξου Εκκλησίας»³⁴, μικρό κατάλοιπο της οποίας αποτελεί και η σωζόμενη εικονογραφική παράσταση της αγίας Πεντηκοστής που παρουσιάσαμε.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΓΡ. ΓΙΑΝΝΟΥΛΗΣ

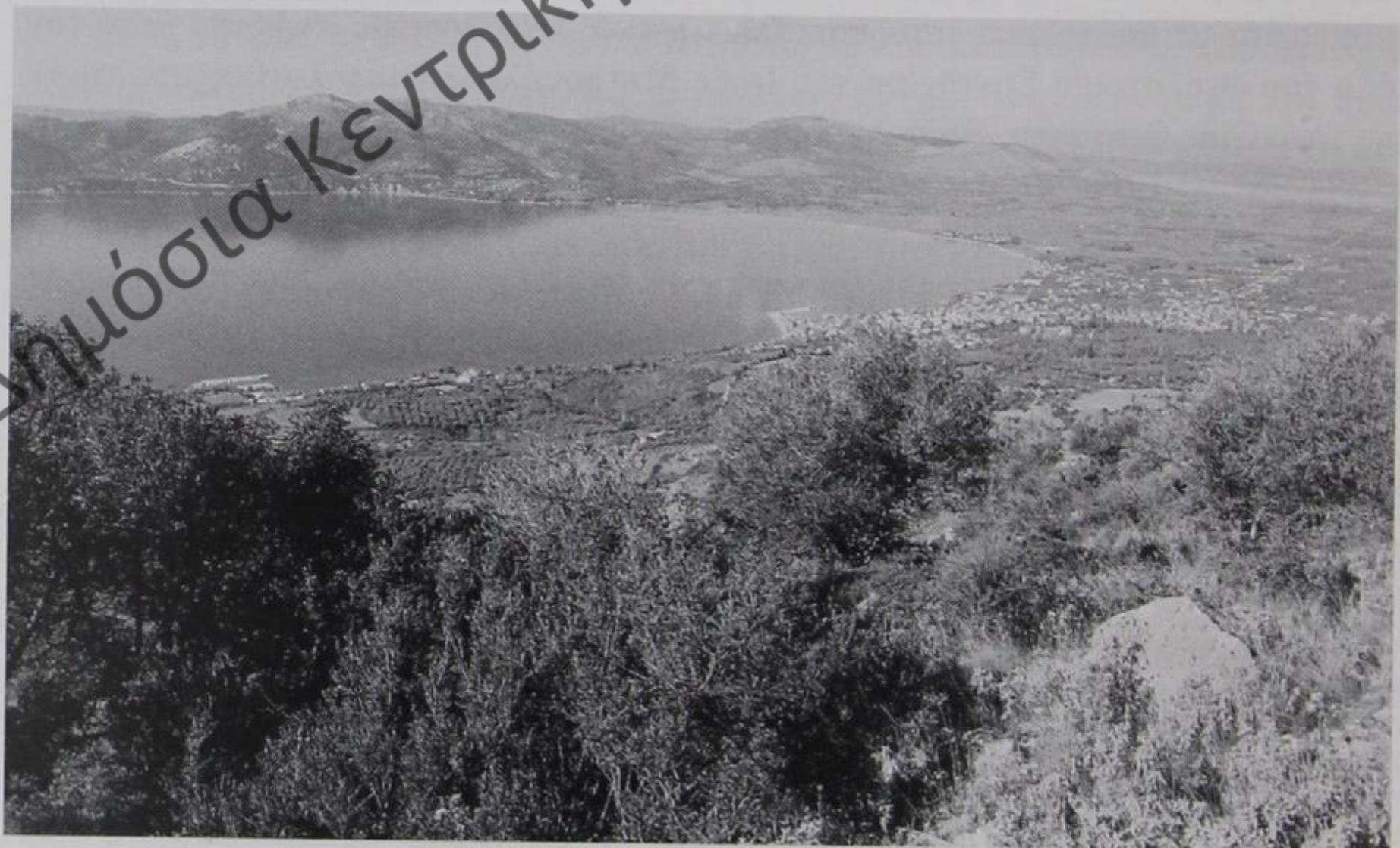
Επίκουρος καθηγητής Α.Ε.Α. Βελλάς Ιωαννίνων

των εικονομάχων αυτοκρατόρων, Κουκουσάς Βασ., *Συνοπτική ιστορία της Ορθοδόξου Εκκλησίας της Νοτίου Ιταλίας και Σικελίας (403-428)*, ΒΕΛΛΑ Δ' *Επιστημονική Επετηρίδα Ανωτάτης Εκκλησιαστικής Ακαδημίας Βελλάς Ιωαννίνων*, Βελλά Ιωαννίνων 2007, σ. 404 και Τρεμπέλας Π., *Εκλογή Ελληνικής Ορθοδόξου Υμνογραφίας*, Αθήναι 2007, σ. 385-405. Στην Καλαβρία είχαμε ανεπτυγμένο μοναχικό βίο και μάλιστα τον ερημίτικο, Καραλαμπίδης Κ., *Ιταλικά θεομητορικά προσκυνήματα με ανατολικές ιστοριοκαλλιτεχνικές παραδόσεις*, ανάτυπο (από τον τόμο του Θεολογικού Συνεδρίου της Ιεράς Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης εις τιμήν της Υπεραγίας Θεοτόκου, Θεσσαλονίκη 15-17 Νοεμβρίου 1989), Θεσσαλονίκη 1991, σ. 584-587. Ο Παν. Μαρτίνης αναφέρει χαρακτηριστικά ότι: «η Κάτω Ιταλία ήταν γεμάτη από μοναστήρια, σκήτες και ασκηταριά, ήταν ένα κομμάτι της βυζαντινής Ανατολής ... Από τον 9ο και μέχρι το 12ο αι. έχουμε “μια πλημμυρίδα ελληνο-καλαβρών-σικελών αγίων”», *Ιταλοέλληνες άγιοι της Κάτω Ιταλίας*, (429-448), σ. 433, Κουκουσάς Βασ., ό. π., σ. 403 και σημ. 3, και σ. 408-409 και σημ. 19. Για την παρουσία των ελλήνων μοναχών και ασκητών στην περιοχή της Κάτω Ιταλίας και Σικελίας κατά την μεσοβυζαντινή περίοδο βλ, επίσης, Φιλίπο Μπουργκαρέλα – Αντέλε Τσιλέντο, *Το Βυζάντιο στη Σικελία και στη Νότια Ιταλία*, μετάφραση Γεωργία Παλιούρα, β' έκδ. *Ιστορία των Ελλήνων*, τόμ. 22, Αθήνα 2006 και ιδιαίτερα στις σ. 194-195 καθώς και το βιβλίο του μοναχού Κοσμά, *Η Ορθόδοξη παρουσία στη Μεγάλη Ελλάδα, Σύντομη ιστορική αναδρομή*, έκδ. Ι. Μ. Οσίου Ιωάννου του Θεριστού, Καλαβρία – Ιταλία 2003. Για τις μονές τα ερημητήρια και ασκητήρια των ελλήνων μοναχών στην κάτω Ιταλία και Σικελία βλ. Borsari S., *Il monachesimo bizantino nella Sicilia e nella Italia meridionale pre normanne*, Napoli 1963.

34. Κόντογλου Φώτιος, *Έκφρασις*, τομ. Α', β' έκδ. Αθήναι 1979, Προοίμιον σ. ιε'.

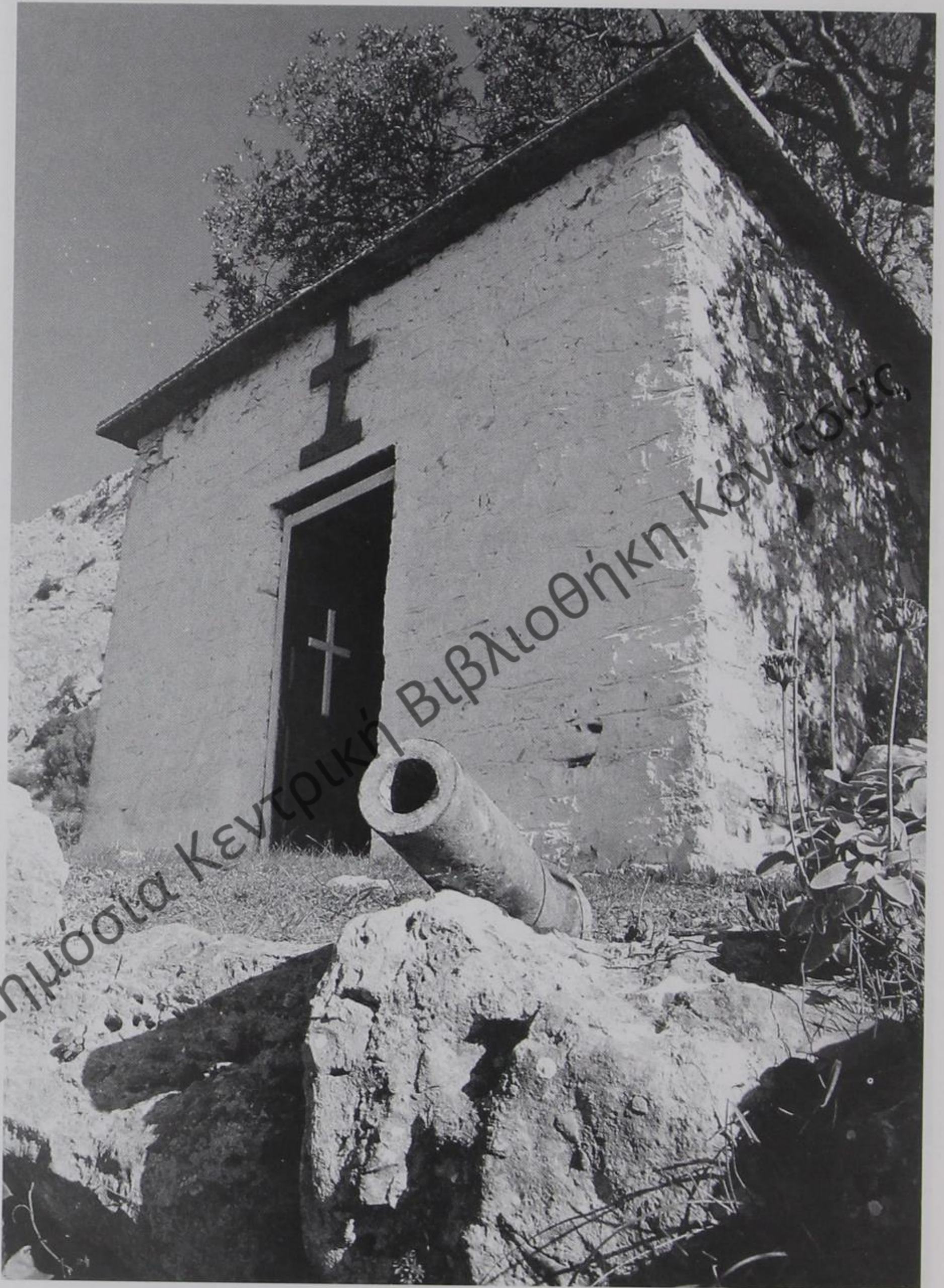
Εικ. 1. Η τοποθεσία Τσι(ε)ρεκάς στην πλαγιά των Αχαρνικών ορέων με τον σπηλαιώδη ναΐσκο του Αγίου Νικολάου του νέου.

Εικ. 2. Άποψη της περιοχής και του οικισμού της Παλαίρου από το ναΐσκο του Αγίου Νικολάου.

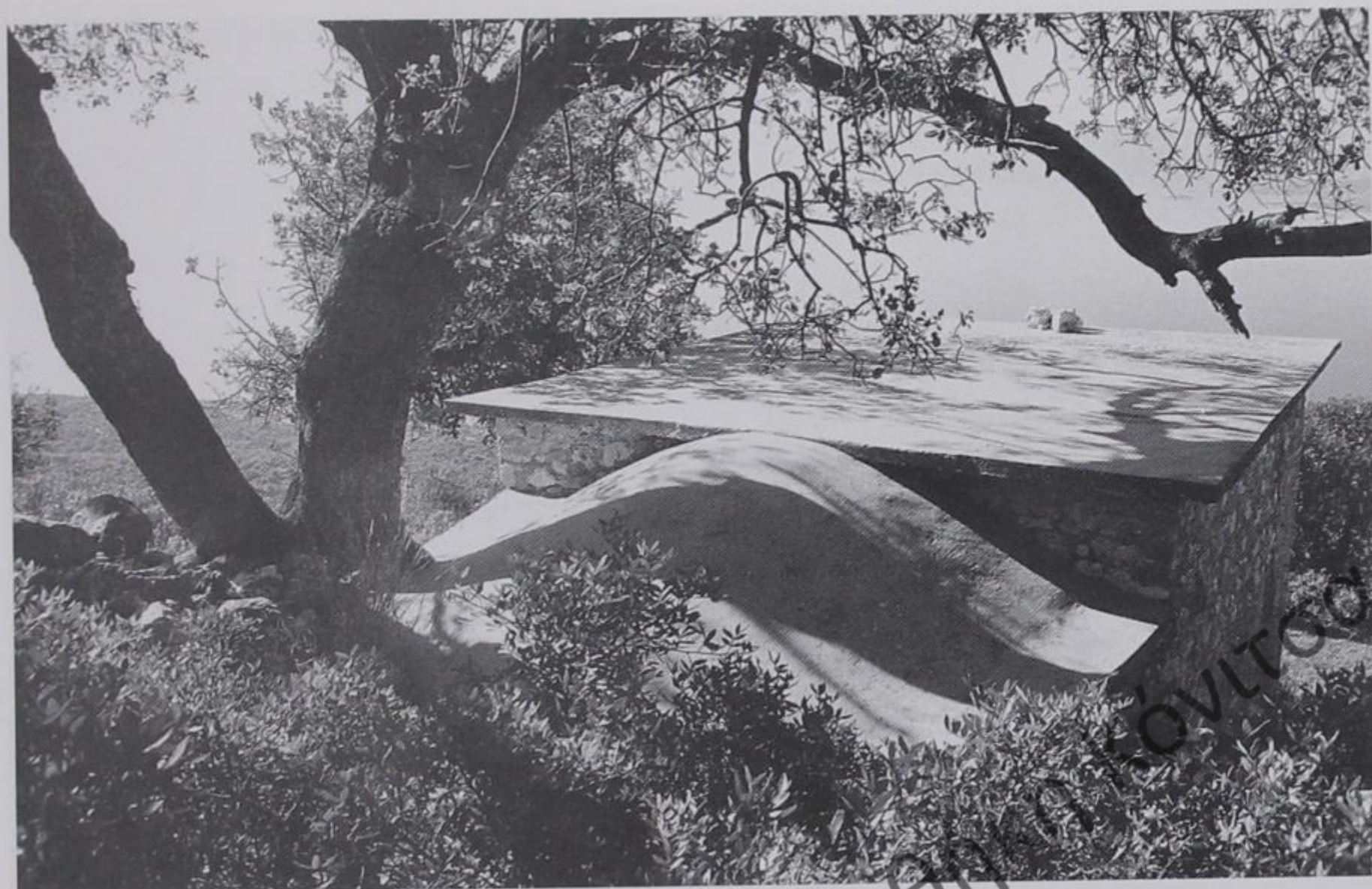

*Εικ. 3. Νοτιοανατολική άποψη του ναΐσκου του Αγίου Νικολάου.
Στο βάθος η θάλασσα στην περιοχή της Παλαίρου.*

Εικ. 4. Ο ναῖσκος του Αγίου Νικολάου από τα δυτικά με το κανονάκι την ημέρα της πανήγυρης (9 Μαΐου).

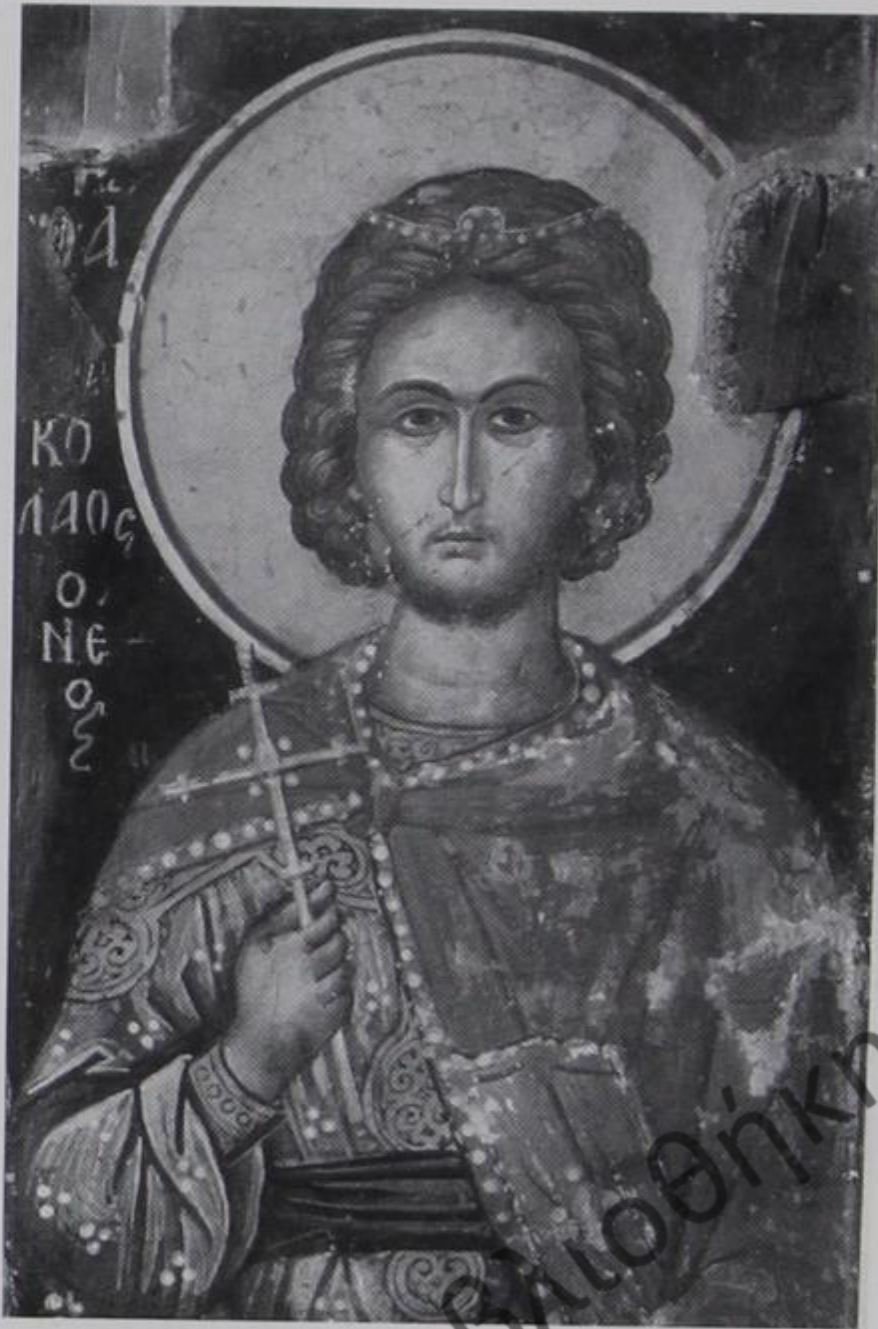

Εικ. 5. Άποψη του ναΐσκου από τα ανατολικά. Διακρίνεται το σπηλαιώδη τμήμα και η νεότερη κατασκευή καλυμμένα με τσιμεντένια πλάκα.

Εικ. 6. Το εσωτερικό του κυρίως ναού και στο βάθος το σπηλαιώδες κοίλωμα – κόγχη του Ιερού με την Αγία Τράπεζα.

Εικ. 7. Ο άγιος Νικόλαος ο νέος, ο εν Βουναίνη. Τοιχογραφία από τη Μονή του Αγίου Νικολάου Αναπαύσα Μετεώρων. (Θεοφάνη του Κρητός, 1527)

Εικ. 8. Ο άγιος Νικόλαος ο νέος. Λεπτομέρεια. Τοιχογραφία καθολικού Ι. Μ. Βελλάς. (μέσα 18^{ου} αι.)

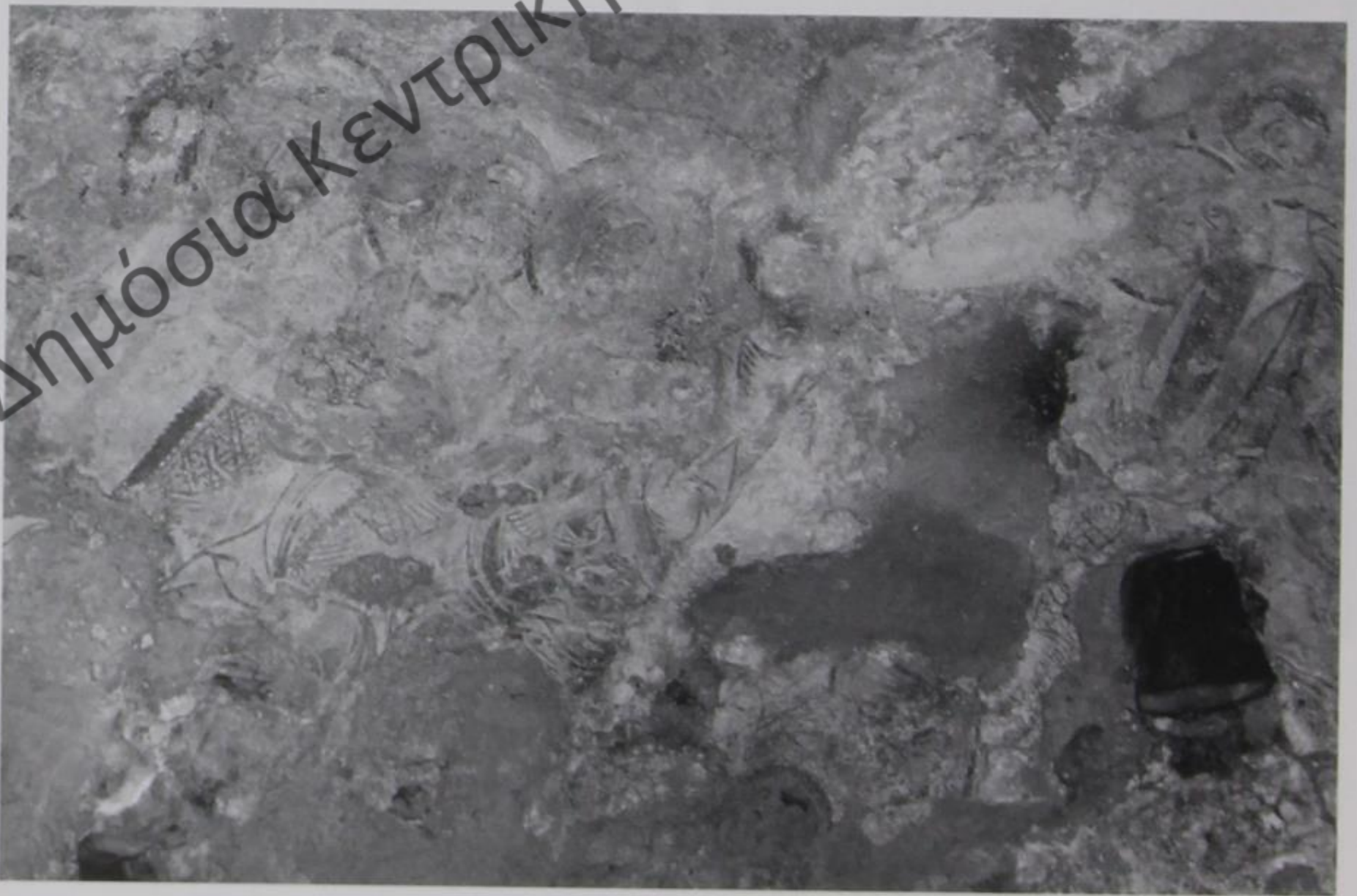
Εικ. 9. Ο άγιος Νικόλαος ο νέος.
Τοιχογραφία από το ναό του Αγίου
Δημητρίου στο Αρχοντοχώρι
Αχαρνανίας (18^{ος} αι.).

Εικ. 10. Ο άγιος Νικόλαος ο νέος.
Τοιχογραφία από το ναό του Αγίου
Γεωργίου στο χωριό Μπαμπίνι
Αχαρνανίας (18^{ος} αι.).

Εικ. 11. Κεντρικό τμήμα του ζωγραφικού διακόσμου της κόγχης του σπηλαίου με την παράσταση της Πεντηκοστής.

Εικ. 12. Το δεξιό ημιχόριο των αγίων Αποστόλων.

Ειχ. 13. Δεξιό ημιχώριο Αποστόλων. Λεπτομέρεια.

Εικ. 14. Δεξιό ημιχόριο
Αποστόλων. Αδιάγνωστος
Απόστολος. Λεπτομέρεια ειχ. 13.

Εικ. 15. Δεξιό ημιχόριο
Αποστόλων. Ο Απόστολος
Ανδρέας (;) Λεπτομέρεια ειχ. 13.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Ειχ. 16. Δεξιό ημιχόριο
Αποστόλων. Λεπτομέρεια.

Ειχ. 17. Δεξιό ημιχόριο
Αποστόλων. Αδιάγνωστη μορφή
αποστόλου. Λεπτομέρεια ειχ. 16.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Εικ. 18. Το αριστερό ημικόριο των Αποστόλων πάνω από την Αγία Τράπεζα.

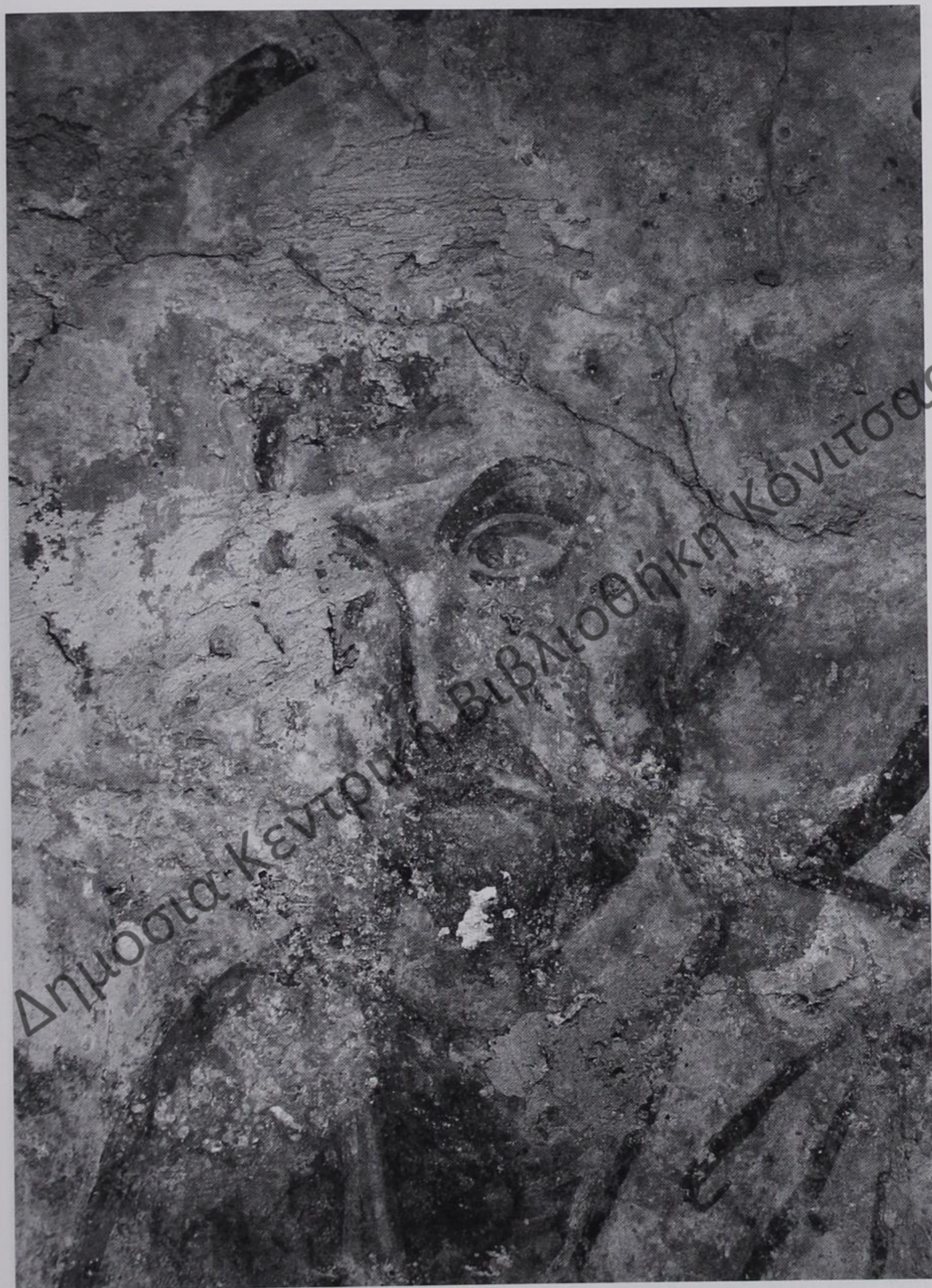
Εικ. 19. Αριστερό ημιχώριο Αποστόλων. Λεπτομέρεια.

Εικ. 20. Αριστερό ημιχώριο Αποστόλων. Ο Απόστολος Παύλος (;) και αδιάγνωστη μορφή. Λεπτομέρεια εικ. 19.

Εικ. 21. Αδιάγνωστη μορφή Αποστόλου.

Ειχ. 22. Αδιάγνωστη μορφή Αποστόλου. Λεπτομέρεια ειχ. 19.

Εικ. 23. Αδιάγνωστη μορφή Αποστόλου.

ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΓΚΑΜΑΣ

ΑΠΑΙΤΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΔΙΚΤΥΩΣΗ ΠΟΛΥΜΕΣΩΝ - ΤΑ ΠΡΩΤΟΚΟΛΛΑ RTP / RTCP

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Σήμερα, με την ανάπτυξη των πολυμεσικών και δικτυακών τεχνολογιών, η πολυμεσική πληροφορία (multimedia) έχει κυριαρχήσει στο Διαδίκτυο. Τα πρωτόκολλα RTP / RTCP (Real - time Transport Protocol / Real - time Transport Control Protocol) τα οποία δημιουργήθηκαν για τη μεταφορά δεδομένων πραγματικού χρόνου παρέχουν τους απαραίτητους μηχανισμούς για την μετάδοση πολυμεσικής πληροφορίας πάνω από το Διαδίκτυο. Σε αυτή την εργασία παρουσιάζουμε τις απαιτήσεις που έχει η μετάδοση πολυμέσων στο Διαδίκτυο και τις δυνατότητες τις οποίες παρέχουν τα πρωτόκολλα RTP / RTCP για δικτύωση πολυμέσων.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Παλιότερα, όλα τα δεδομένα που μεταφέρονταν μέσω δικτύου ήταν συνήθως κείμενα (textual). Σήμερα, με την ανάπτυξη των πολυμεσικών και δικτυακών τεχνολογιών, η πολυμεσική πληροφορία (multimedia) έχει κυριαρχήσει στο Διαδίκτυο. Προκείμενου να υποστηριχθεί η μετάδοση πολυμεσικής πληροφορίας πάνω από το Διαδίκτυο θα πρέπει να παρέχονται στις εφαρμογές πολυμέσων είτε εγγυήσεις ποιότητας υπηρεσίας είτε η δυνατότητα προσαρμογής της μετάδοσης των πολυμέσων.

Τα πρωτόκολλα RTP / RTCP (Real - time Transport Protocol / Real - time Transport Control Protocol) ([9]) δημιουργήθηκαν για τη μεταφορά δεδομένων πραγματικού χρόνου όπως τα πολυμεσικά δεδομένα του βίντεο και του ήχου. Αρχικά σχεδιάστηκαν για multicast επικοινωνία αλλά στην συνέχεια χρησιμοποιήθηκαν και για unicast επικοινωνία. Μπο-

ρούν να χρησιμοποιηθούν για μονόδρομη επικοινωνία όπως εφαρμογές βίντεο κατά απαίτηση (video on demand), αλλά και για αμφίδρομη επικοινωνία όπως για την Διαδικτυακή τηλεφωνία και την τηλεδιάσκεψη (videoconference). Παρέχουν μια κοινή πλατφόρμα για την μεταφορά δεδομένων και την έκφραση πληροφοριών συγχρονισμού που απαιτούνται από εφαρμογές πραγματικού χρόνου όπως οι εφαρμογές μετάδοσης πολυμέσων πάνω από το Διαδίκτυο.

Σε αυτή την εργασία παρουσιάζουμε τις απαιτήσεις που έχει η μετάδοση πολυμέσων στο Διαδίκτυο και τις δυνατότητες τις οποίες παρέχουν τα πρωτόκολλα RTP / RTCP για δικτύωση πολυμέσων.

ΑΠΑΙΤΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΔΙΚΤΥΩΣΗ ΠΟΛΥΜΕΣΩΝ

Ορισμός της δικτύωσης πολυμέσων

Τα δίκτυα υπολογιστών σχεδιάστηκαν για να συνδέουν υπολογιστές που βρίσκονται σε διαφορετικές τοποθεσίες και να ανταλλάσσουν δεδομένα. Παλιότερα, όλα τα δεδομένα που μεταφέρονταν μέσω δικτύου ήταν συνήθως κείμενα (textual). Σήμερα, με την ανάπτυξη των πολυμεσικών και δικτυακών τεχνολογιών, η πολυμεσική πληροφορία (multimedia) έχει κυριαρχήσει στο Διαδίκτυο. Οι κινούμενες εικόνες (animation), ο ήχος και το βίντεο γίνονται όλο και πιο δημοφιλή. Σε αυτή την παράγραφο παρουσιάζουμε τις απαιτήσεις που έχει η μετάδοση πολυμέσων στο Διαδίκτυο.

Με τον όρο δικτύωση πολυμέσων (multimedia networking) ([1], [2], [3], [12]) εννοούμε την ανάπτυξη του υλικού, του λογισμικού και των εφαρμογών με τέτοιο τρόπο ώστε οι χρήστες να μπορούν να επικοινωνούν με πολυμεσική πληροφορία. Η μετάδοση πολυμεσικής πληροφορίας έχει μεταβάλλει τον υπολογιστή σε ένα ισχυρό επικοινωνιακό εργαλείο. Είναι πολύ πιθανό, τα δίκτυα πολυμέσων να αντικαταστήσουν κάποια στιγμή το τηλέφωνο, την τηλεόραση και πολλές άλλες εφευρέσεις που άλλαξαν δραματικά τη ζωή μας.

Μετάδοση πολυμεσικών δεδομένων σε πραγματικό χρόνο

Η δικτύωση πολυμέσων δεν είναι απλή διαδικασία. Μερικά από τα προβλήματα που παρουσιάζονται είναι τα παρακάτω ([12]):

- Σε σύγκριση με τις παραδοσιακές εφαρμογές που υποστηρίζουν κυ-

ρίως μόνο κείμενο (textual applications), οι πολυμεσικές εφαρμογές απαιτούν συνήθως πολύ μεγαλύτερο εύρος ζώνης (bandwidth). Ένα βίντεο πολύ χαμηλής ποιότητας 25 δευτερολέπτων, με ανάλυση 320x240, μπορεί να έχει μέγεθος 2.3 Mbytes, το οποίο ισοδυναμεί με 1000 περίπου οδόνες κειμένου ενώ, βίντεο υψηλότερης ποιότητας (π.χ. full high definition 1080p) έχουν πολλαπλάσια μεγέθη. Ο τεράστιος αυτός όγκος πληροφορίας που πρέπει να μεταδοθεί είναι μια καινούργια απαίτηση - πρόκληση.

- Οι περισσότερες πολυμεσικές εφαρμογές απαιτούν επικοινωνία σε πραγματικό χρόνο. Η μετάδοση του ήχου και του βίντεο πρέπει να είναι συνεχής (να μη διακόπτεται η μετάδοση) και οι καθυστερήσεις οι οποίες λαμβάνουν χώρα να είναι ελεγχόμενες. Αν τα πολυμεσικά δεδομένα δε φτάνουν στην ώρα τους για να παρουσιαστούν, δημιουργούνται κενά που γίνονται αντιληπτά από το χρήστη και υποβαθμίζουν την ποιότητα της πολυμεσικής πληροφορίας. Για παράδειγμα στη Διαδικτυακή τηλεφωνία, μια καθυστέρηση μόνο μέχρι 250 ms θεωρείται ανεκτή. Αν η καθυστέρηση ξεπεράσει την τιμή αυτή, η ποιότητα της επικοινωνίας είναι χαμηλή. Ο φόρτος του δικτύου παίζει επίσης σημαντικό ρόλο στην επικοινωνία πραγματικού χρόνου. Αν υπερφορτωθεί το δίκτυο τα πολυμεσικά δεδομένα πραγματικού χρόνου δε μπορούν να φτάσουν στην ώρα τους. Στην περίπτωση που ξανά μεταδίδονται τα πακέτα που δεν έφτασαν στον προορισμό τους, το πρόβλημα γίνεται εντονότερο, και μπορεί να οδηγήσει μέχρι και σε κορεσμό του δικτύου που θα οδηγήσει στην συμφόρηση (congestion) και στην κατάρρευση του δικτύου.
- Μια ροή πολυμεσικών δεδομένων (multimedia data stream), μεταδίδεται συνήθως σε κύματα. Το να αυξήσουμε τη χωρητικότητα δε θα λύσει το πρόβλημα αυτό. Για τις περισσότερες πολυμεσικές εφαρμογές, η εφαρμογή παραλήπτης έχει μία περιορισμένου μεγέθους μνήμη προσωρινής αποθήκευσης (buffer). Αν δε ληφθούν μέτρα για την εξομάλυνση της ροής δεδομένων, μπορεί να έχουμε υπερχείλιση της μνήμης προσωρινής αποθήκευσης της εφαρμογής. Όταν τα δεδομένα έρχονται πολύ γρήγορα, η μνήμη προσωρινής αποθήκευσης μπορεί να υπερχειλίσει και να χαθούν μερικά πακέτα με αποτέλεσμα να υποβαθμιστεί η ποιότητα. Όταν πάλι τα δε-

δομένα έρχονται σε πολύ αργούς ρυθμούς, η εφαρμογή υπολειτουργεί και η ποιότητα είναι προφανώς χαμηλή.

Το πρόβλημα με τα δίκτυα τα οποία συνδέουν χιλιάδες και εκατομμύρια χρήστες είναι ότι έχουν περιορισμένη χωρητικότητα, καθυστερήσεις και φόρτο που δε μπορούν να προβλεφθούν. Η αντιμετώπιση των προβλημάτων αυτών είναι μία πρόκληση, η οποία πρέπει να αντιμετωπιστεί με βάση τις υπάρχουσες τεχνολογίες τόσο σε λογισμικό, όσο και σε υλικό. Η βάση του Διαδικτύου (στοίβα πρωτοκόλλων TCP / IP) παρέχει ένα σύνολο υπηρεσιών που μπορούν να χρησιμοποιήσουν οι πολυμεσικές εφαρμογές. Επίσης τα νέα γρήγορα δίκτυα ([2]) (WDM, DWDM, Gigabit Ethernet, 10 Gigabit Ethernet κλπ.) παρέχουν τις υψηλές χωρητικότητες που απαιτούνται για τη μετάδοση πολυμέσων.

Μετάδοση πολυμέσων στο Διαδίκτυο

Εκτός από την χρήση του Διαδικτύου, υπάρχουν και άλλοι τρόποι για τη μετάδοση πολυμεσικών δεδομένων (για παράδειγμα μισθωμένες γραμμές, κλπ.). Παρόλα αυτά, η ιδέα της διακίνησης πολυμεσικής πληροφορίας μέσω του Διαδικτύου είναι εξαιρετικά ελκυστική.

Οι μισθωμένες γραμμές δεν είναι πρακτικές επειδή απαιτούν ειδική εγκατάσταση και νέο λογισμικό. Το ATM ([4]) θεωρήθηκε στο παρελθόν ως η απόλυτη λύση για τη μετάδοση πολυμεσικής πληροφορίας επειδή υποστήριζε υψηλές ταχύτητες, ήταν προσανατολισμένο σε συνδέσεις (connection-oriented) και μπορούσε να υποστηρίξει πολλά επίπεδα ποιότητας υπηρεσιών για πολλούς τύπους εφαρμογών. Τελικά πολύ λίγοι τελικοί χρήστες συνδέθηκαν απευθείας σε ATM δίκτυα γιατί το ATM είχε δυσκολία να φτάσει στον τελικό χρήστη λόγω του υψηλού κόστους του (είναι ενδεικτικό πως μία ATM κάρτα δικτύου (network interface card) κόστιζε δεκαπλάσια τιμή από ότι μια Ethernet κάρτα δικτύου (network interface card)). Το ATM χρησιμοποιήθηκε κυρίως για την υλοποίηση δικτύων κορμού (backbone networks) στα δίκτυα ευρείας περιοχής.

Από την άλλη μεριά, το Διαδίκτυο εξαπλώνεται ταχύτατα (π.χ. φορητές συσκευές όπως τα έξυπνα κινητά) και έχει εξελιχθεί στην πλατφόρμα των περισσότερων δικτυακών εφαρμογών. Αυτός είναι ο κύριος λόγος για την ανάπτυξη πρωτοκόλλων για τη μετάδοση πολυμεσικής πληροφορίας πάνω από το Διαδίκτυο. Το Διαδίκτυο δεν είχε σχεδιαστεί για επι-

κοινωνία πραγματικού χρόνου και συνεπώς η μετάδοση πολυμεσικής πληροφορίας συναντάει προβλήματα που πρέπει να λυθούν:

- Πρώτον, η απαιτούμενη πληροφορία είναι μεγάλη σε όγκο. Συνεπώς το δίκτυο θα πρέπει να παρέχει αρκετή χωρητικότητα.
- Δεύτερον, συνήθως τα πολυμεσικά δεδομένα δε στέλνονται σε ένα χρήστη, αλλά σε μία ομάδα χρηστών. Στους χρήστες στέλνεται μια ροή δεδομένων και όχι πολλαπλά αντίγραφα (δηλαδή απαιτείται η χρήση multicast) και αυτό θα πρέπει να προβλέπεται από τα πρωτόκολλα.
- Τρίτον, οι εφαρμογές πολυμέσων πραγματικού χρόνου απαιτούν εγγυημένη χωρητικότητα κατά τη διάρκεια μετάδοσης των δεδομένων, και αυτό δεν παρέχεται στο Διαδίκτυο σήμερα. Συνεπώς θα πρέπει να υπάρχουν κάποιοι μηχανισμοί για τις εφαρμογές πολυμέσων πραγματικού χρόνου, οι οποίοι είτε θα δεσμεύουν πόρους κατά μήκος του μονοπατιού μετάδοσης (reservation) είτε θα προσαρμόζουν την μετάδοση των πολυμέσων στις τρέχουσες συνθήκες του δικτύου (adaptation).
- Τέταρτον, το Διαδίκτυο είναι ένα δίκτυο μεταγωγής πακέτων όπου τα πακέτα δρομολογούνται ανεξάρτητα το ένα από το άλλο. Το γεγονός αυτό είναι δυνατό να εισαγάγει ανεπιθύμητες καθυστερήσεις. Χρειάζονται συνεπώς ειδικά πρωτόκολλα που να λαμβάνουν υπόψη τους χρονικούς περιορισμούς που θέτουν οι εφαρμογές πολυμέσων πραγματικού χρόνου.
- Πέμπτον, είναι απαραίτητη η ύπαρξη κάποιων λειτουργιών για το χειρισμό της παρουσίασης των πολυμεσικών πληροφοριών.

Οι απαντήσεις στα παραπάνω προβλήματα είναι η δημιουργία πρωτόκολλων για την μετάδοση πολυμεσικών δεδομένων πραγματικού χρόνου όπου μπορούν να λειτουργήσουν και να συνεργαστούν με τα υπάρχοντα πρωτόκολλα του Διαδικτύου.

Γιατί τα παραδοσιακά πρωτόκολλα μεταφοράς δεν είναι κατάλληλα

Τα παραδοσιακά πρωτόκολλα μεταφοράς του Διαδικτύου TCP ([11]) και UDP ([6]) έχουν σχεδιαστεί για αξιόπιστες επικοινωνίες δεδομένων ή μη αξιόπιστες επικοινωνίες δεδομένων αντίστοιχα, σε δίκτυα με χαμηλό εύρος ζώνης και υψηλό ρυθμό σφαλμάτων. Συνεπώς δεν είναι βελ-

τιστοποιημένα για λειτουργία σε υψηλές ταχύτητες. Συμπεραίνουμε λοιπόν ότι είναι ακατάλληλα για επικοινωνίες πολυμέσων. Παρακάτω περιγράφουμε ορισμένα χαρακτηριστικά των πρωτοκόλλων αυτών που τα καθιστούν ακατάλληλα για υψηλής ταχύτητας εφαρμογές πολυμέσων.

Δομή των πρωτοκόλλων

Οι δύο κύριοι στόχοι των ομάδων πρωτοκόλλων (protocol suite) ISO - OSI και TCP / IP ([12]) ήταν να χωρίσουν το πρόβλημα της κατασκευής δικτύου σε απλά διαχειρίσιμα στρώματα ή επίπεδα λειτουργιών και να επιτρέψουν συνεργασία ανάμεσα στα διαφορετικά επίπεδα λειτουργικότητας των πρωτοκόλλων δικτύου. Η υψηλή απόδοση ξεκάθαρα δεν ήταν ανάμεσα στους στόχους των πρωτοκόλλων με στρώματα.

Η φύση των πρωτοκόλλων που είναι υλοποιημένα με στρώματα εισάγει μια έμφυτη συμφόρηση στην επικοινωνία. Τα ακατέργαστα δεδομένα μετακινούνται από το ένα στρώμα στο άλλο και σε κάθε στρώμα υφίστανται επεξεργασία ξανά. Στην τυπική περίπτωση αντιγράφονται σε ένα νέο χώρο διευθύνσεων στη μήνη και μία νέα επικεφαλίδα προστίθενται σε αυτά. Το πακέτο δεδομένων αποθηκεύεται και προωθείται σε κάθε στρώμα. Αυτή η περιττή αντιγραφή συνεισφέρει στην καθυστέρηση του δικτύου.

Πολύπλεξη

Η πολύπλεξη είναι μια λειτουργία σύμφωνα με την οποία ροές δεδομένων πολλών εφαρμογών πολυπλέκονται με σκοπό να μεταδοθούν μέσα από μια μόνο σύνδεση. Το κύριο αποτέλεσμα της πολύπλεξης είναι το γεγονός ότι οι ανώτεροι χρήστες μοιράζονται τους πόρους ενός χαμηλότερου επιπέδου. Μερικές φορές η πολύπλεξη είναι απαραίτητη, όπως στην περίπτωση που πολλές συνδέσεις μοιράζονται το ίδιο μέσο μετάδοσης. Παρόλα αυτά, η πολύπλεξη σε μεγάλο αριθμό επιπέδων μειώνει την απόδοση και αυτό γιατί:

- Η πολύπλεξη καθώς και η αντίστροφη λειτουργία αυξάνουν την πολυπλοκότητα των πρωτοκόλλων και των υλοποιήσεών τους, καταλήγοντας τελικά να προσφέρουν χαμηλό αριθμό συνολικά μεταδιδόμενων δεδομένων (throughput).
- Οι ροές δεδομένων από διαφορετικές συνδέσεις επηρεάζουν η μία

την άλλη, προκαλώντας καθυστέρηση.

- Συνδέσεις που δυσλειτουργούν δεν μπορούν να αναγνωριστούν και να αντιμετωπιστούν στο κατώτερο στρώμα, προκαλώντας έτσι καθυστέρηση στα δεδομένα άλλων συνδέσεων.
- Διαφορετικές συνδέσεις με διαφορετικές απαιτήσεις ποιότητας υπηρεσίας (QoS - Quality of Service) αντιμετωπίζονται με τον ίδιο τρόπο, με αποτέλεσμα να έχουμε είτε σπατάλη πόρων είτε αδυναμία να ικανοποιήσουμε όλες τις απαιτήσεις σε ποιότητα υπηρεσίας.

Έλεγχος ροής

Ο παραδοσιακός μηχανισμός ελέγχου ροής του TCP ([11]) είναι ο έλεγχος ροής ολισθαίνοντος παραθύρου, ο οποίος επιτρέπει να μεταδοθεί ένας σταθερός αριθμός από bytes (ένα παράθυρο από bytes), χωρίς να χρειάζεται επιβεβαίωση λήψης από τον παραλήπτη. Μετά από τη μετάδοση αυτού του σταθερού αριθμού από bytes, ο αποστολέας μπορεί να μεταδώσει περισσότερα δεδομένα μόνο όταν του το επιτρέψει ο παραλήπτης στέλνοντας μία βεβαίωση λήψης (TCP Window Rate Control). Έστω ότι θέτουμε το μέγεθος παραθύρου που χρησιμοποιεί το TCP στα 64 Kbytes. Για ένα μεγάλο δίκτυο, αυτό το μέγεθος παραθύρου θεωρείται πολύ μεγάλο. Για παράδειγμα, αν η ταχύτητα μετάδοσης είναι 64 kbps, χρειάζονται 8 δευτερόλεπτα για να μεταδοθούν 64 Kbytes δεδομένων. Ο συνδυασμένος χρόνος RTT (Round Trip Time) του δικτύου είναι σχετικά μικρότερος των 8 δευτερόλεπτών, οπότε πριν ο αποστολέας τελειώσει να μεταδίδει τα δεδομένα του τρέχοντος παραθύρου, λαμβάνει μια βεβαίωση λήψης για το αν η μνήμη προσωρινής αποθήκευσης (buffer) του παραλήπτη δεν είναι γεμάτη έτσι ώστε ο αποστολέας να μπορεί να μεταδίδει δεδομένα συνεχώς.

Για μετάδοση υψηλής ταχύτητας ο έλεγχος ροής ολισθαίνοντος παραθύρου δεν είναι κατάλληλος και αυτό γιατί:

- Το μέγεθος παραθύρου είναι υπερβολικά μικρό και ο αποστολέας την περισσότερη ώρα θα περιμένει για την άδεια μετάδοσης από τον παραλήπτη. Έτσι, το εύρος ζώνης της μετάδοσης δε χρησιμοποιείται πλήρως. Για παράδειγμα, ένας αποστολέας θα στείλει 64 Kbytes μέσα σε 50 ms με μια ταχύτητα των 10 Mbps. Για ένα δίκτυο ευρεί-

ας περιοχής, ο χρόνος RTT είναι συνήθως πολύ μεγαλύτερος από 50 ms. Μια μερική λύση για το πρόβλημα αυτό είναι η χρησιμοποίηση ενός μεγαλύτερου μεγέθους παραθύρου.

- Ο έλεγχος ροής ολισθαίνοντος παραθύρου από μόνος του δεν είναι κατάλληλος για μετάδοση πολυμεσικών δεδομένων. Ο έλεγχος ροής ολισθαίνοντος παραθύρου υποθέτει ότι ο ρυθμός μετάδοσης μπορεί να προσαρμόζεται ανάλογα με την κατάσταση του δικτύου και του παραλήπτη. Αυτό δεν είναι δυνατό για συνεχή μέσα, τα οποία πρέπει να στέλνονται με τον εσωτερικό τους ρυθμό δεδομένων. Για παράδειγμα, αν ένα σήμα ήχου δειγματοληπτείται με 8000 δείγματα ανά δευτερόλεπτο και 8 bits ανά δείγμα, 8000 τιμές δειγμάτων (ίσως με μια αποδεκτή μικρή διαφορά) πρέπει να μεταδίδονται και να λαμβάνονται κάθε δευτερόλεπτο για να έχει ο παραλήπτης σωστή αναπαραγωγή ήχου. Το δίκτυο είτε υποστηρίζει πλήρως αυτή την κυκλοφορία είτε δεν την μεταδίδει καθόλου. Διακοπτόμενη μετάδοση και λήψη δεδομένων ήχου και εικόνας είναι άχρηστη για εφαρμογές πολυμέσων πραγματικού χρόνου.

Έλεγχος λαθών

Το TCP παρέχει αξιόπιστη επικοινωνία δεδομένων. Όταν κάποιο πακέτο χάνεται ή αλλοιώνεται, τότε το πακέτο αυτό μεταδίδεται ξανά. Αυτή η στρατηγική δεν είναι κατάλληλη για επικοινωνίες πολυμέσων και αυτό γιατί:

- Στα δεδομένα πολυμέσων είναι ανεκτά κάποια λάθη ή απώλειες. Σε ορισμένες εφαρμογές μετάδοσης πολυμέσων πάνω από δίκτυα ή γρήγορη μετάδοση δεδομένων έχει μεγαλύτερη σημασία από την αξιόπιστη μετάδοση (μετάδοση χωρίς κανένα λάθος) δεδομένων.
- Η επαναμετάδοση προκαλεί καθυστέρηση στα επόμενα δεδομένα, με αποτέλεσμα ο παραλήπτης να λαμβάνει περισσότερα άχρηστα δεδομένα (καθυστερημένα δεδομένα είναι άχρηστα όσο και τα χαμένα δεδομένα όταν πρόκειται για συνεχή μέσα).
- Η υλοποίηση μηχανισμού επαναμετάδοσης απαιτεί κάποιον αριθμό χρονομέτρων (timers) και μεγάλες ενδιάμεσες μνήμες (buffers), καθιστώντας έτσι το πρωτόκολλο μεταφοράς πολύπλοκο και αργό.

Για επικοινωνίες πολυμέσων, πρέπει να παρέχεται ανίχνευση λαθών και να αποφασίζει η εφαρμογή αν χρειάζεται επαναμετάδοση ή όχι των χαμένων δεδομένων. Όταν απαιτείται επαναμετάδοση, μια επιλεκτική επαναμετάδοση είναι προτιμότερη από μια στρατηγική N - οπισθοδρομησης. Στην επιλεκτική επαναμετάδοση, μόνο τα χαμένα πακέτα ή τα πακέτα με λάθη επαναμεταδίδονται. Σε μια τεχνική N - οπισθοδρομησης, επαναμεταδίδονται όλα τα πακέτα από το τελευταίο λάθος ή απώλεια, παρόλο που τα περισσότερα πακέτα έχουν φτάσει σωστά στον προορισμό τους.

Μια άλλη λύση είναι να χρησιμοποιήσουμε κώδικα διόρθωσης σφαλμάτων, σύμφωνα με τον οποίο στέλνονται και άλλες πληροφορίες ώστε να καθίσταται δυνατή η διόρθωση σφαλμάτων στον παραλήπτη χωρίς να υπάρχει ανάγκη για επαναμετάδοση (παράδειγμα τεχνικές Forward Error Correction). Το μειονέκτημα της παραπάνω τεχνικής είναι ότι καταναλώνει πρόσθετο εύρος ζώνης, γιατί μεταδίδει περισσότερα δεδομένα από την ωφέλιμη πληροφορία.

Πληροφορίες ελέγχου

Όλα τα πρωτόκολλα λειτουργούν ανταλλάσσοντας πληροφορίες κατάστασης πρωτοκόλλου, είτε με το να επισυνάπτουν αυτές τις πληροφορίες στην επικεφαλίδα του πακέτου είτε με το να στέλνουν ειδικά πακέτα ελέγχου πρωτοκόλλου που δεν περιέχουν δεδομένα είτε και τα δύο. Σε κάθε περίπτωση, η μηχανή κατάστασης πρωτοκόλλου πρέπει να αναλύσει τις πληροφορίες ελέγχου πρωτοκόλλου για να αποκωδικοποιήσει τα περιεχόμενά τους. Αρκετοί παράγοντες επηρεάζουν την πολυπλοκότητα της υλοποίησης και την απόδοση του πρωτοκόλλου:

- Ο πρώτος παράγοντας είναι αν η θέση της πληροφορίας ελέγχου είναι σταθερή μέσα στο κάθε πακέτο. Η σταθερή θέση επιτρέπει πιο απλή υλοποίηση και υψηλότερη απόδοση.
- Ο δεύτερος παράγοντας είναι αν η πληροφορία ελέγχου είναι ευθυγραμμισμένη με τα bytes της μηχανής ή τα όρια των λέξεων (words). Η ευθυγράμμιση με τα bytes ή τις λέξεις επιτρέπει γρηγορότερη υλοποίηση.

Έλλειψη χαρακτηριστικών εγγυημένης ποιότητας υπηρεσίας (QoS) ή / και προσαρμογής της ποιότητας

Τα παραπάνω θέματα ασχολούνται κυρίως με την αποδοτικότητα των πρωτοκόλλων μεταφοράς του Διαδικτύου. Αυτά τα θέματα μπορούν να αντιμετωπιστούν ως ένα βαθμό και πρωτόκολλα μεταφοράς υψηλής ταχύτητας μπορούν να επιτευχθούν με βελτιστοποίηση του λογισμικού, παράλληλα και με υλοποίηση στο υλικό. Πραγματικά, αναφέρεται ότι μια ταχύτητα που είναι κοντά σε Gigabits ανά δευτερόλεπτο μπορεί να επιτευχθεί βελτιστοποιώντας την υλοποίηση του TCP. Όπως έχει σημειωθεί νωρίτερα, η υψηλή ταχύτητα είναι απαραίτητη, αλλά και άλλα χαρακτηριστικά όπως εγγύηση ποιότητας (QoS) ή / και η προσαρμογή της ποιότητας των πολυμέσων πρέπει επίσης να ληφθούν υπόψη.

Χαρακτηριστικά που πρέπει να έχουν τα πρωτόκολλα πραγματικού χρόνου για την μετάδοση πολυμέσων

Ένα πρωτόκολλο μεταφοράς πολυμέσων διαφέρει από ένα συμβατικό πρωτόκολλο μεταφοράς δεδομένων στο ότι θα πρέπει να παρέχει εγγυήσεις ποιότητας υπηρεσίας σε εφαρμογές πολυμέσων ή δυνατότητα προσαρμογής της ποιότητας μετάδοσης των δεδομένων στις τρέχουσες δικτυακές συνθήκες. Γνωρίζουμε ότι, υπό κατάλληλες προϋποθέσεις, είναι δυνατό να υποστηριχτούν οι επικοινωνίες πολυμέσων στο επίπεδο δικτύου. Οι τρεις κύριες απαιτήσεις που πρέπει να έχει ένα πρωτόκολλο πραγματικού χρόνου για την μετάδοση πολυμέσων είναι: η υψηλή απόδοση (throughput), η υποστήριξη multicast, και η διαχείριση της ποιότητας μετάδοσης είτε με την παροχή εγγυήσεων ποιότητας υπηρεσίας (QoS) είτε με την δυνατότητα προσαρμογής της ποιότητας μετάδοσης των πολυμεσικών δεδομένων.

Υψηλή απόδοση (throughput)

Τα πολυμεσικά δεδομένα, και ειδικά το βίντεο, απαιτούν συνεχή μετάδοση δεδομένων. Για παράδειγμα, ένα συμπιεσμένο βίντεο υψηλής ποιότητας απαιτεί ένα εύρος ζώνης των 5 Mbps περίπου. Ένα μη συμπιεσμένο βίντεο απαιτεί ένα εύρος ζώνης 50 με 100 φορές μεγαλύτερο από το παραπάνω. Άρα το πρωτόκολλο μεταφοράς θα πρέπει να είναι αρκετά γρήγορο ώστε να υποστηρίζει τις απαιτήσεις της εφαρ-

μογής σε εύρος ζώνης. Εφόσον μια εφαρμογή μπορεί να χρειάζεται έναν αριθμό από συνεχείς ροές δεδομένων, η ταχύτητα του πρωτοκόλλου μεταφοράς πρέπει να είναι μεγαλύτερη από τις απαιτήσεις των παραπάνω ροών σε αθροιστικό εύρος ζώνης.

Ένας άλλος τρόπος να δούμε τις απαιτήσεις ενός πρωτοκόλλου μεταφοράς σε απόδοση (throughput) είναι από τη σκοπιά του συνολικού συστήματος επικοινωνιών. Η απόδοση ενός πρωτοκόλλου μεταφοράς πρέπει να είναι υψηλότερη από την ταχύτητα προσπέλασης του δικτύου. Διαφορετικά, το εύρος ζώνης που παρέχεται από τα σημεία προσπέλασης του δικτύου δε μπορεί να χρησιμοποιηθεί πλήρως, και το πρωτόκολλο μεταφοράς γίνεται το σημείο συμφόρησης του συνολικού συστήματος επικοινωνιών.

Δυνατότητα multicast

Σε πολλές εφαρμογές πολυμέσων απαιτείται η μετάδοση της ίδιας πληροφορίας σε πολλούς χρήστες ταυτόχρονα. Σε αυτή την περίπτωση είναι χρήσιμο τα πρωτόκολλα πραγματικού χρόνου να υποστηρίζουν την multicast μετάδοση δεδομένων.

Διαχείριση της ποιότητας μετάδοσης

Ροές δεδομένων πολυμέσων απαιτούν συνολικές QoS εγγυήσεις σχετικά με το εύρος ζώνης, την καθυστέρηση, και την διαταραχή καθυστέρησης. Για να ικανοποιήσει αυτές τις απαιτήσεις, ένα σύστημα μεταφοράς πρέπει να παρέχει ένα μηχανισμό στις εφαρμογές ώστε να μπορούν να καθορίζουν και να διαπραγματεύονται απαιτήσεις ποιότητας υπηρεσίας (QoS). Οι απαιτήσεις ποιότητας υπηρεσίας (QoS) που δίνονται στο πρωτόκολλο μεταφοράς περνούν στο πρωτόκολλο επιπέδου δικτύου. Το πρωτόκολλο επιπέδου δικτύου, το οποίο καλείται πρωτόκολλο δέσμευσης, διαδίδει αυτές τις απαιτήσεις και δεσμεύει τους απαραίτητους πόρους πάνω από μια σύνδεση δικτύου. Αυτή η σύνδεση συχνά είναι μια multicast σύνδεση σε εφαρμογές πολυμέσων. Η παροχή εγγυήσεων ποιότητας υπηρεσίας (QoS) απαιτεί τη συνεργασία όλων των υποσυστημάτων ενός συστήματος μεταφοράς, περιλαμβάνοντας διαχείριση πόρων, έλεγχο της πρόσβασης στο δίκτυο, και διαχείριση ουρών σε συσκευές δικτύου. Το λειτουργικό σύστημα θα πρέ-

πει επίσης να μπορεί να υποστηρίζει εφαρμογές πολυμέσων.

Στην περίπτωση που το δίκτυο δεν μπορεί να παρέχει QoS θα πρέπει το πρωτόκολλο να παρέχει την δυνατότητα προσαρμογής των πολυμεσικών δεδομένων στις τρέχουσες συνθήκες του δικτύου. Παρόλο που η παραπάνω τακτική δεν παρέχει κάποια συγκεκριμένη εγγύηση ποιότητας υπηρεσίας (QoS) για την μετάδοση των δεδομένων μπορεί να οδηγήσει στην βελτίωση της ποιότητας μετάδοσης στο σύνολο των εφαρμογών λόγω της μείωσης των απωλειών πακέτων και στην εξάλειψη του φαινομένου της συμφόρησης.

Φιλικότητα προς το TCP

Το πρωτόκολλο TCP παρέχει ένα ικανοποιητικό μηχανισμό ελέγχου συμφόρησης για την μετάδοση δεδομένων μη πραγματικού χρόνου (time insensitive data) (όπως για παράδειγμα τα δεδομένα τα οποία παράγονται από το WWW και την μεταφορά αρχείων) τα οποία αποτελούν σημαντικό μέρος των δεδομένων τα οποία μεταφέρονται στις μέρες μας στο Διαδίκτυο. Οι εφαρμογές πραγματικού χρόνου (όπως για παράδειγμα η τηλεφωνία πάνω από το Διαδίκτυο) οι οποίες μεταδίδουν πολυμέσα πάνω από το Διαδίκτυο στηρίζονται στην μετάδοση των πολυμεσικών δεδομένων με την χρήση του πρωτοκόλλου UDP. Το πρωτόκολλο UDP παρόλο που δεν παρέχει αξιόπιστη μετάδοση των πακέτων και έλεγχο συμφόρησης παρέχει μια γρήγορη υπηρεσία κυρίως λόγω του ότι δεν απαιτείται επαναμετάδοση πακέτων όπως στο TCP. Επιπλέον λόγω του γεγονότος ότι το UDP δεν απαιτεί μετάδοση πακέτων επιβεβαίωσης το κάνει κατάλληλο για την μετάδοση δεδομένων σε πολλά σημεία ταυτόχρονα. Ωστόσο το γεγονός ότι το UDP δεν χρησιμοποιεί κάποιο μηχανισμό ελέγχου συμφόρησης μπορεί να οδηγήσει σε σημαντικά προβλήματα συμφόρησης στο Διαδίκτυο (σε ακραίες περιπτώσεις μπορεί να οδηγήσει μέχρι και σε κατάρρευση του Διαδικτύου) και οι πόροι του δικτύου να καταναλώνονται στην μετάδοση πακέτων τα οποία απορρίπτονται από το δίκτυο στην πορεία τους προς τον παραλήπτη. Η παραπάνω κατάσταση δημιουργείται στην περίπτωση που ο αποστολέας της UDP κίνησης μεταδίδει δεδομένα με ρυθμό μεγαλύτερο από αυτό που μπορεί να χειριστεί το δίκτυο. Το παραπάνω γεγονός μπορεί να δημιουργήσει προβλήματα στην μετάδοση TCP κίνησης στο Διαδίκτυο εάν το UDP χρησιμοποιηθεί στο Διαδίκτυο σε ευ-

ρεία κλίμακα και αυτό γιατί με την εμφάνιση απωλειών πακέτων η TCP κίνηση θα μειώσει τον ρυθμό μετάδοσης της, ενώ η UDP κίνηση δεν θα κάνει το ίδιο με αποτέλεσμα την κυριαρχία της UDP κίνησης έναντι της TCP κίνησης. Για να αποφευχθεί το παραπάνω φαινόμενο η μετάδοση UDP κίνησης θα πρέπει να ελέγχεται από κάποιο μηχανισμό ελέγχου συμφόρησης ώστε να προσαρμόζεται ο ρυθμός μετάδοσης της UDP κίνησης στους διαθέσιμους δικτυακούς πόρους. Οι μηχανισμοί αυτοί δεν θα πρέπει να στοχεύουν μόνο στην αποφυγή υπερφόρτωσης του δικτύου, αλλά θα πρέπει ταυτόχρονα να μεταδίδουν φιλική προς το TCP κίνηση. Ορίζουμε μια ροή δεδομένων ως φιλική προς το TCP, όταν αυτή η ροή δεν καταναλώνει περισσότερο εύρος ζώνης από μια TCP ροή δεδομένων η οποία μεταδίδεται πάνω στο ίδιο δικτυακό μονοπάτι με την ροή δεδομένων ([5]).

ΤΑ ΠΡΩΤΟΚΟΛΛΑ RTP / RTCP

Γενικές πληροφορίες για τα πρωτόκολλα RTP / RTCP

Τα πρωτόκολλα RTP / RTCP (Real - time Transport Protocol / Real - time Transport Control Protocol) ([9]) δημιουργήθηκαν για τη μεταφορά δεδομένων πραγματικού χρόνου όπως τα πολυμεσικά δεδομένα του βίντεο και του ήχου. Αρχικά σχεδιάστηκαν για multicast επικοινωνία αλλά στην συνέχεια χρησιμοποιήθηκαν και για unicast επικοινωνία. Μπορούν να χρησιμοποιηθούν για μονόδρομη επικοινωνία, όπως εφαρμογές βίντεο κατά απαίτηση (video on demand), αλλά και για αμφίδρομη επικοινωνία, όπως για την Διαδικτυακή τηλεφωνία και την τηλεδιάσκεψη (videoconference). Παρέχουν μια κοινή πλατφόρμα για την μεταφορά δεδομένων και την έκφραση πληροφοριών συγχρονισμού που απαιτούνται από εφαρμογές πραγματικού χρόνου, όπως οι εφαρμογές μετάδοσης πολυμέσων πάνω από το Διαδίκτυο. Το πρωτόκολλο RTCP αποτελεί το πρωτόκολλο ελέγχου του RTP. Το RTP είναι σχεδιασμένο να λειτουργεί σε συνεργασία με το πρωτόκολλο ελέγχου RTCP το οποίο παρέχει πληροφορίες για την ποιότητα της μετάδοσης και για αυτούς που συμμετέχουν στην σύνοδο.

Το RTP, είναι ένα πρωτόκολλο που προσφέρει υπηρεσίες μεταφοράς για δεδομένα από άκρο σε άκρο (end - to - end) με χαρακτηριστικά πραγματικού χρόνου (real - time characteristics), όπως πολυμεσικά δεδο-

μένα (π.χ. ήχος ή βίντεο) και άλλες εφαρμογές πάνω από δίκτυα μεταγωγής πακέτου, όπως τα IP δίκτυα και το Διαδίκτυο. Τέτοιες υπηρεσίες είναι ο καθορισμός και η αναγνώριση του τύπου των δεδομένων που μεταδίδονται (payload type), σειριακή αρίθμηση των πακέτων (sequence numbering), χρονοσήμανση (timestamping) πακέτων και έλεγχος των διαδικασιών μεταφοράς. Μια εφαρμογή μπορεί να χρησιμοποιεί το RTP πάνω από την οικογένεια πρωτοκόλλων TCP / IP ώστε να χρησιμοποιεί τις ευκολίες που αυτό παρέχει, ωστόσο μπορεί να χρησιμοποιηθεί πάνω από κάποιο άλλο κατάλληλο πρωτόκολλο δικτύου ή μεταφοράς. Όπως ήδη αναφέραμε, το RTP υποστηρίζει μεταφορά δεδομένων με χρήση multicast αν βέβαια αυτό υποστηρίζεται από το δίκτυο.

Παρόλο που το κύριο πεδίο εφαρμογής για το οποίο ήταν αρχικά σχεδιασμένο το RTP είναι η ικανοποίηση των αναγκών πολυμελούς τηλεδιάσκεψης πολυμέσων, εντούτοις δεν περιορίζεται στη συγκεκριμένη εφαρμογή. Εφαρμογές αποθήκευσης συνεχών (continuous) δεδομένων, εφαρμογές ελέγχου και μετρήσεων και άλλες εφαρμογές πραγματικού χρόνου μπορούν να χρησιμοποιήσουν το RTP ικανοποιητικά.

Το RTP μπορεί να χωριστεί σε δύο στενά συνδεδεμένα κομμάτια:

- Το Real - time Transport Protocol (RTP), για μεταφορά δεδομένων με χαρακτηριστικά πραγματικού χρόνου.
- Το Real - time Transport Control Protocol (RTCP), για έλεγχο της ποιότητας της υπηρεσίας και καταγραφή πληροφορίας σχετική με τα μέλη κάποιας ενεργού συνόδου. Το RTCP παρέχει λειτουργίες υποστήριξης για τηλεδιάσκεψη πραγματικού χρόνου για μεγάλες ομάδες στο Διαδίκτυο που περιλαμβάνουν αναγνώριση της πηγής και υποστήριξη για gateways.

Το RTP παρουσιάζεται ως ένα νέο είδος πρωτοκόλλου, με την έννοια ότι μπορεί να παρέχει με εύκολο τρόπο την πληροφορία που απαιτεί μια δικτυακή εφαρμογή πολυμέσων και συχνά χρησιμοποιείται ως ένα τμήμα της εφαρμογής παρά σαν ένα ξεχωριστό επίπεδο δικτύου. Επιπλέον μεταβολές ή προσθήκες στη μορφή του πρωτοκόλλου μπορούν εύκολα να γίνουν αλλάζοντας τη μορφή της επικεφαλίδας (header), σε αντίθεση με άλλα πρωτόκολλα όπου επιπρόσθετες μεταβολές θα πρέπει να εισαχθούν με τρόπο που να κάνει το πρωτόκολλο πιο γενικό ή να προστεθούν μη-

χανισμοί συντακτικού ελέγχου των αντίστοιχων πακέτων.

Το RTP παρέχει υπηρεσίες μεταφοράς από άκρο σε άκρο, αλλά δεν παρέχει όλη την λειτουργικότητα που παρέχεται από ένα τυπικό πρωτόκολλο μεταφοράς. Για παράδειγμα, το RTP συνήθως λειτουργεί πάνω από το UDP για να χρησιμοποιεί τις υπηρεσίες πολύπλεξης και αθροίσματος ελέγχου του πρωτοκόλλου αυτού. Μπορεί όμως να λειτουργεί και πάνω από IPX δίκτυα ή πάνω ATM δίκτυα. Το RTP δεν γνωρίζει την έννοια της σύνδεσης και για αυτό μπορεί να λειτουργεί είτε πάνω από προσανατολισμένα κατά σύνδεση δίκτυα, είτε πάνω από πρωτόκολλα χαμηλού επιπέδου χωρίς την έννοια της σύνδεσης.

Πρέπει να τονιστεί ότι το RTP δεν παρέχει κανένα μηχανισμό που να εξασφαλίζει μεταφορά των δεδομένων σε συγκεκριμένα χρονικά όρια, ούτε παρέχει εγγύηση για την ποιότητα της μετάδοσης (Quality of Service - QoS). Αυτό είναι κάτι που αφορά τα πιο κάτω επίπεδα του δικτύου. Δηλαδή, το RTP δεν παρέχει μηχανισμούς για την εξασφάλιση έγκαιρης παράδοσης ούτε για την παροχή εγγυήσεων ποιότητας υπηρεσιών. Επίσης το RTP δεν εγγυάται την παράδοση ούτε αποτρέπει την παράδοση με λανθασμένη σειρά, ενώ επίσης δεν υποθέτει ότι το υποκείμενο δίκτυο είναι αξιόπιστο. Η αρίθμηση που παρέχεται στα πακέτα επιτρέπει στον παραλήπτη να διατάξει τα πακέτα στη σειρά που αυτά μεταδόθηκαν από τον αποστολέα. Μερικές εφαρμογές που μπορούν να προσαρμοζονται σε αλλαγές στην παράδοση των δεδομένων, δεν απαιτούν τέτοιες εγγυήσεις, αλλά για αυτές που τις απαιτούν, το RTP πρέπει να συνοδεύεται από άλλους μηχανισμούς, όπως για παράδειγμα το RSVP (Resource Reservation Protocol) ([8]), προκειμένου να υποστηρίζει την δέσμευση πόρων και να παρέχει αξιόπιστες υπηρεσίες.

Αν και το RTP μπορεί να χρησιμοποιηθεί για unicast επικοινωνία, ο πρωταρχικός σχεδιαστικός στόχος ήταν η multicast επικοινωνία. Στην περίπτωση multicast μετάδοσης δεδομένων δεν συμβαίνει μόνο τα δεδομένα να στέλνονται από τον αποστολέα σε πολλούς παραλήπτες, αλλά και οι παραλήπτες στέλνουν τις αναφορές τους πίσω προς όλα τα μέλη της ομάδας μέσα στην οποία γίνεται η επικοινωνία. Αυτό επιτρέπει σε όλους τους συμμετέχοντες να γνωρίζουν το εύρος ζώνης που απαιτείται και τον φόρτο που προσθέτουν στον αποστολέα.

Εκτός από τους συνηθισμένους ρόλους του αποστολέα και του παραλήπτη, το RTP ορίζει δύο νέους ρόλους, του μεταφραστή και του μεί-

κτη. Οι μεταφραστές και οι μείκτες βρίσκονται στο δίκτυο ανάμεσα στους αποστολείς και τους παραλήπτες και επεξεργάζονται RTP πακέτα που περνούν από αυτούς. Οι μεταφραστές απλώς μεταφράζουν μια μορφή ωφέλιμου φορτίου σε μια άλλη. Για παράδειγμα, αυτό μπορεί να απαιτείται όταν ένα αρχείο βίντεο πρέπει να κωδικοποιηθεί με ένα διαφορετικό τρόπο προκειμένου να συμβιβαστεί με τυχόν περιορισμένο διαθέσιμο εύρος ζώνης σε κάποιο μέρος του δικτύου. Οι μείκτες είναι παρόμοιοι με τους μεταφραστές αλλά, αντί να μεταφράζουν ξεχωριστές ροές δεδομένων σε διαφορετικές κωδικοποιήσεις, συνδυάζουν πολλαπλές ροές δεδομένων σε μια ροή δεδομένων διατηρώντας την αρχική τους μορφή. Δεν μπορούν όλες οι εφαρμογές να υποστηρίξουν μείκτες. Για παράδειγμα η προσέγγιση αυτή λειτουργεί καλά για συνδιασκέψεις που περιλαμβάνουν μόνο ήχο, αλλά πολλαπλές πηγές βίντεο δεν μπορούν να συνδυαστούν σε μία ροή δεδομένων.

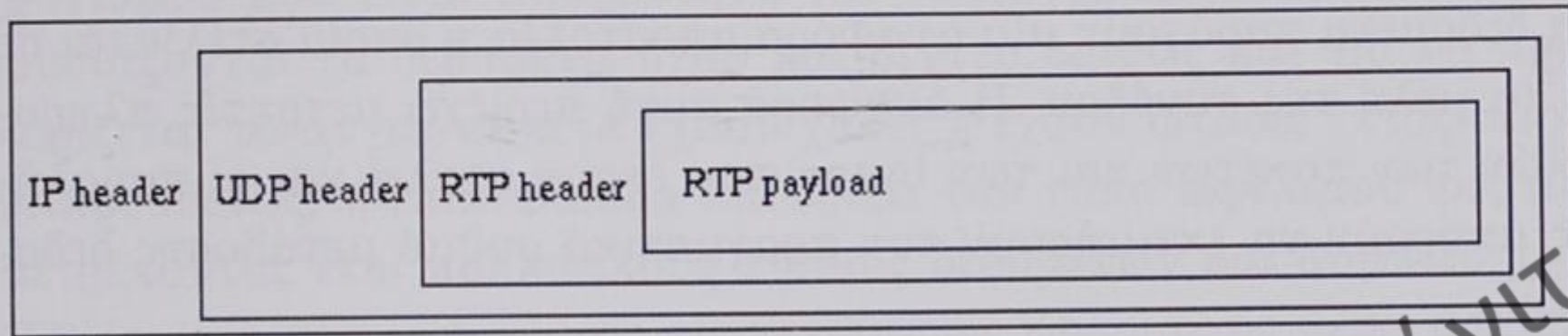
Πως λειτουργούν τα RTP / RTCP

Οι πολυμεσικές εφαρμογές χαρακτηρίζονται από αυστηρούς χρονικούς περιορισμούς στη μετάδοση των δεδομένων, κάτι που δε συμβαδίζει με τη λογική λειτουργία του Διαδικτύου. Το RTP παρέχει κάποιους μηχανισμούς που λαμβάνουν υπόψη τα θέματα αυτά. Τέτοιοι μηχανισμοί είναι η χρονοσήμανση (timestamping) και η σειριακή αρίθμηση των πακέτων (sequence numbering).

Η χρονοσήμανση παρέχει σημαντικές πληροφορίες για τις εφαρμογές πραγματικού χρόνου. Ο αποστολέας βάζει σε κάθε πακέτο μια χρονοσήμανση (timestamp), την οποία χρησιμοποιεί ο παραλήπτης για να βρει τη χρονική στιγμή που πρέπει να παρουσιάσει τα δεδομένα στον χρήστη. Δηλαδή, η χρονοσήμανση παρέχει σήματα χρονισμού ώστε να είναι δυνατό στους παραλήπτες να ανακατασκευάσουν τα αρχικά δεδομένα όπως αυτά μεταδόθηκαν από τον αποστολέα. Η χρονοσήμανση χρησιμοποιείται επίσης για το συγχρονισμό διαφορετικών ροών δεδομένων, όπως ροές δεδομένων βίντεο και ήχου (όπως θα δούμε και στην συνέχεια το RTP / RTCP μεταδίδει σε διαφορετικές ροές δεδομένων βίντεο και ήχο). Το RTP όμως δεν είναι υπεύθυνο για το συγχρονισμό αυτό, τον οποίο πραγματοποιούν οι εφαρμογές.

Το UDP, το οποίο συνήθως χρησιμοποιείται για την μετάδοση των

RTP / RTCP πακέτων, δεν παραδίδει τα πακέτα με τη σειρά με την οποία στάλθηκαν για αυτό τα RTP πακέτα αριθμούνται, τη στιγμή που στέλνονται, έτσι ώστε να μπορεί ο παραλήπτης να τα βάλει στη σωστή σειρά. Οι αριθμοί αυτοί χρησιμοποιούνται επίσης για να ανιχνεύονται απώλειες στη μετάδοση των πακέτων.

Σχήμα 1: RTP δεδομένα σε ένα IP πακέτο

Παρόλο που το RTP μπορεί να χρησιμοποιηθεί και για unicast επικοινωνία, σημαντική είναι η χρήση του για multicast επικοινωνία. Για το λόγο αυτό το RTP πακέτο δεδομένων περιέχει την ταυτότητα του αποστολέα της πληροφορίας, ώστε να είναι δυνατόν στην ομάδα της συνόδου να διαπιστώσει κανείς, ποιο μέλος αποστέλλει δεδομένα. Αυτό επιτυγχάνεται με την χρήση του αναγνωριστικού αποστολέα (source identification), που επιτρέπει στον παραλήπτη να αναγνωρίσει από ποιον προέρχονται τα δεδομένα που λαμβάνει. Οι παραπάνω μηχανισμοί παρέχονται μέσω της επικεφαλίδας του RTP. Στο Σχήμα 1 φαίνεται ένα RTP πακέτο το οποίο έχει ενσωματωθεί σε ένα UDP / IP πακέτο.

Όπως αναφέραμε παραπάνω, συνήθως το RTP βρίσκεται πάνω από το UDP στην στοίβα των πρωτοκόλλων. Το TCP και το UDP, είναι τα πρωτόκολλα που χρησιμοποιούνται πιο πολύ στο Διαδίκτυο για την μετάδοση δεδομένων. Το TCP παρέχει υπηρεσίες προσανατολισμένες σε σύνδεση (connection - oriented) και αξιόπιστη μετάδοση δεδομένων ανάμεσα σε δύο τελικά συστήματα, ενώ το UDP παρέχει υπηρεσίες μη προσανατολισμένες σε σύνδεση (connectionless) αλλά όχι αξιόπιστες υπηρεσίες. Το UDP έχει επιλεγεί σαν το πρωτόκολλο μεταφοράς του RTP για δύο λόγους:

1. Πρώτον, το RTP είναι κυρίως σχεδιασμένο για multicast κάτι το οποίο δε συμβαδίζει με το προσανατολισμένο σε σύνδεση TCP.

2. Δεύτερον, συνήθως για πολυμεσικά δεδομένα, η αξιοπιστία δεν είναι τόσο σημαντική όσο η έγκαιρη μετάδοση. Η αξιόπιστη μετάδοση η οποία επιτυγχάνεται μέσω της επαναμετάδοσης των χαμένων πακέτων, μπορεί να μην είναι επιθυμητή διαδικασία, αφού μπορεί να προκαλέσει υπερφόρτωση του δικτύου, και προβλήματα στη συνεχή μετάδοση των δεδομένων.

Στο RTCP, οι εφαρμογές που έχουν πρόσφατα μεταδώσει πολυμεσικά δεδομένα παράγουν μία αναφορά αποστολέα η οποία στέλνεται σε όλα τα μέλη της συνόδου. Η αναφορά αυτή περιέχει μετρητές πληροφοριών των πακέτων και των bytes που έχουν σταλεί και οι παραλήπτες μπορούν να εκτιμήσουν τον πραγματικό ρυθμό μετάδοσης δεδομένων.

Για την εγκαθίδρυση μιας RTP συνόδου, η εφαρμογή που χρησιμοποιεί το RTP καθορίζει ένα ζευγάρι διευθύνσεων προορισμού (δηλαδή μια IP διεύθυνση δικτύου και δύο θύρες (ports), μία για το RTP και μία για το RTCP). Η διεύθυνση μπορεί να είναι είτε μία unicast διεύθυνση δικτύου είτε μία multicast διεύθυνση δικτύου. Σε μία σύνοδο πολυμέσων, το κάθε μέσο μεταφέρεται σε μία ξεχωριστή RTP σύνοδο, και τα RTCP πακέτα αναφέρουν την ποιότητα λήψης για κάθε σύνοδο ξεχωριστά. Αυτό σημαίνει ότι ο ήχος και το βίντεο θα μεταδίδονται σε διαφορετικές RTP συνόδους κατά την διάρκεια μια τηλεδιάσκεψης.

Αν τα RTP / RTCP πακέτα μεταφέρονται σε UDP πακέτα, τα πακέτα δεδομένων και ελέγχου χρησιμοποιούν δύο συνεχόμενες θύρες, και η θύρα δεδομένων (πρωτόκολλο RTP) είναι πάντα η κατώτερη και έχει μονό αριθμό. Αν άλλα πρωτόκολλα υπάρχουν κάτω από το RTP στην στοίβα πρωτοκόλλων, είναι δυνατόν να μεταφέρεται τόσο το τμήμα δεδομένων (πρωτόκολλο RTP) όσο και το τμήμα ελέγχου (πρωτόκολλο RTCP) σε μία μόνο μονάδα δεδομένων πρωτοκόλλου χαμηλότερου επιπέδου, με τον έλεγχο να ακολουθείται από τα δεδομένα.

Συνοψίζοντας, μια RTP σύνοδος ορίζεται από τα παρακάτω “στατικά”:

1. IP διεύθυνση συμμετεχόντων: Αυτή μπορεί να είναι είτε μία multicast IP διεύθυνση, που αντιστοιχεί στην multicast σύνοδο της ομάδας των συμμετεχόντων είτε, ένα σύνολο από unicast διευθύνσεις.

2. RTP θύρα (port number): πρόκειται για τον αριθμό θύρας που χρησιμοποιούν όλα τα μέλη της συνόδου για την αποστολή δεδομένων.
3. RTCP θύρα (port number): ο αριθμός της θύρας που χρησιμοποιούν τα μέλη της συνόδου για την αποστολή μηνυμάτων ελέγχου RTCP μηνυμάτων.

Η επικεφαλίδα (header) του RTP παρέχει την πληροφορία συγχρονισμού που είναι απαραίτητη για να συγχρονίζονται και να παρουσιάζονται τα δεδομένα ήχου και βίντεο, καθώς και για να προσδιορίζεται το αν τα πακέτα έχουν χαθεί ή έχουν φτάσει εκτός σειράς. Επιπροσθέτως, η επικεφαλίδα καθορίζει τον τύπο ωφέλιμου φορτίου, επιτρέποντας έτσι πολλαπλούς τύπους δεδομένων και συμπίεσης. Το RTP έρχεται στα μέτρα μιας συγκεκριμένης εφαρμογής μέσω βοηθητικών προδιαγραφών δομής και σχήματος ωφέλιμου φορτίου.

Για να επιτρέπεται ένα υψηλότερο επίπεδο συγχρονισμού ή για να συγχρονίζονται μη περιοδικά μεταδιδόμενες ροές δεδομένων, το RTP χρησιμοποιεί ένα μονοτονικό ρολόι. Το ρολόι αυτό συνήθως αυξάνεται σε χρονικές μονάδες που είναι μικρότερες από το μικρότερο μέγεθος μπλοκ της ροής δεδομένων. Η αρχική τιμή του ρολογιού είναι τυχαία. Μια εφαρμογή δεν χρησιμοποιεί τις χρονοσημάνσεις του RTP απευθείας: αντίθετα χρησιμοποιεί τις χρονοσημάνσεις του NTP (Network Time Protocol - Πρωτόκολλο Χρόνου Δικτύου) ([7]) και τις χρονοσημάνσεις του RTP από τα μεταδιδόμενα RTCP πακέτα για κάθε ροή που θέλει να συγχρονίσει.

Τα μέλη της συνόδου παράγουν αναφορές παραλήπτη για όλους τους αποστολείς - πηγές βίντεο και ήχου από τις οποίες έχουν λάβει δεδομένα πρόσφατα. Οι αναφορές περιέχουν πληροφορίες σχετικά με τον υψηλότερο αριθμό ακολουθίας που έχει ληφθεί, τον αριθμό των πακέτων που έχουν χαθεί, την διακύμανση καθυστέρησης (Jitter), και τις χρονοσημάνσεις τις οποίες χρειάζονται για να υπολογιστεί μια εκτίμηση της καθυστέρησης μετάδοσης μετά επιστροφής (RTT - Round Trip Time).

Όπως έχει σημειωθεί και προηγουμένως, το RTP και το RTCP δημιουργούν διαφορετικές συνόδους για διαφορετικές ροές δεδομένων. Η RTCP αναφορά αποστολέα περιέχει μια ένδειξη του πραγματικού χρόνου και μία αντίστοιχη RTP χρονοσήμανση η οποία μπορεί να χρησιμοποιη-

θεί για να συγχρονιστούν πολλαπλές ροές μέσω του παραλήπτη.

Τα RTP πακέτα δεδομένων αναγνωρίζουν την προέλευση τους μόνο μέσω ενός 32-bit αριθμού που έχει παραχθεί τυχαία, ενώ τα RTCP μηνύματα περιέχουν ένα πακέτο περιγραφής πηγής (Source Description, SDES) το οποίο με τη σειρά του περιέχει έναν αριθμό κειμένων για την παροχή πληροφοριών. Ένα τέτοιο κείμενο πληροφορίας είναι το αποκαλούμενο κανονικό όνομα, ένας σφαιρικά μοναδικός κωδικός αναγνώρισης του συμμετέχοντος στη σύνοδο. Άλλα πιθανά SDES αντικείμενα περιλαμβάνουν το όνομα του χρήστη, τη διεύθυνση ηλεκτρονικού ταχυδρομείου, τον αριθμό τηλεφώνου, και πληροφορίες εφαρμογών.

Το RTCP παρέχει πληροφορίες ανάδρασης σχετικά με τις τρέχουσες συνθήκες του δικτύου και την ποιότητα λήψης, επιτρέποντας στις εφαρμογές να προσαρμόζονται αυτόματα στις μεταβολές των δικτυακών συνθηκών. Για παράδειγμα, μια επιβράδυνση (slowdown) η οποία παρατηρείται από πολλούς παραλήπτες οφείλεται κατά πάσα πιθανότητα σε ένα πρόβλημα δικτύου και όχι σε έναν συγκεκριμένο υπολογιστή. Στην περίπτωση αυτή, ο αποστολέας θα μπορούσε να διαλέξει να αλλάξει χωρίς καθυστέρηση το σχήμα κωδικοποίησής της, να απορρίψει προσωρινά το τμήμα βίντεο μιας μετάδοσης (να μη στέλνει για λίγο εικόνα), ή να αλλάξει από χρώμα σε μονοχρωμία ώστε να μειωθεί ο ρυθμός μετάδοσης των πολυμέσων.

Σε άλλες περιπτώσεις, οι διαχειριστές δικτύου μπορούν να χρησιμοποιήσουν πληροφορίες των RTCP πακέτων για να εκτιμήσουν την απόδοση των δικτύων τους. Αφού το RTCP στέλνει πληροφορίες ανάδρασης όχι μόνο στον αποστολέα, αλλά επίσης και σε όλους τους άλλους παραλήπτες μιας multicast ροής, επιτρέπει σε έναν χρήστη να καταλάβει αν κάποιο πρόβλημα οφείλεται στον τοπικό τερματικό κόμβο ή στο δίκτυο γενικά.

Η βάση για τον έλεγχο ροής και συμφόρησης παρέχεται από τις RTCP αναφορές αποστολέα και παραλήπτη. Αναλύοντας το πεδίο διακύμανσης καθυστέρησης (jitter), το οποίο περιέχεται στην αναφορά του αποστολέα, μπορούμε να μετρήσουμε τη διαταραχή ενός συγκεκριμένου χρονικού διαστήματος και να υποδείξουμε την πιθανότητα συμφόρησης προτού αυτή εμφανιστεί και προκαλέσει απώλεια πακέτων.

Μεταφραστές και Μείκτες

Το RTP υποστηρίζει την έννοια των αναμεταδοτών. Αναμεταδότες στο RTP είναι συστήματα τα οποία λειτουργούν στο επίπεδο μεταφοράς δεδομένων και μπορούν να λαμβάνουν και να αποστέλλουν δεδομένα προς τα μέλη μιας συνόδου. Χρησιμοποιούνται σε περιπτώσεις κατά τις οποίες ένα μέλος μιας συνόδου αποστέλλει δεδομένα σε ένα άλλο μέλος, αλλά δεν μπορεί να το κάνει άμεσα είτε γιατί δε χρησιμοποιεί καμία από τις κωδικοποιήσεις δεδομένων που χρησιμοποιεί ο συνομιλητής του, είτε γιατί το άλλο άκρο βρίσκεται πίσω από κάποιο firewall και δεν μπορεί να έχει άμεση επικοινωνία με κανέναν κόμβο στο Διαδίκτυο.

Μία κατηγορία αναμεταδότη είναι ο μείκτης (mixer) ο οποίος μπορεί να λαμβάνει δεδομένα από μία ή περισσότερες πηγές πληροφορίας να τις συνδυάζει σε μία ροή την οποία και να αποστέλλει σε έναν ή περισσότερους παραλήπτες. Κατά τη μείξη των διαφορετικών ροών έχει τη δυνατότητα να αλλάζει και τη μέθοδο κωδικοποίησης και συμπίεσης δεδομένων. Κατά την ανάμειξη πληροφοριών δεν είναι απαραίτητο όλες οι ροές να έχουν συγχρονισμένες χρονοσημάνσεις. Ο μείκτης αναλαμβάνει να προσθέσει στην τελική ροή το δικό του χρονοισμό και να προσθέσει τον εαυτό του σαν την πηγή της πληροφορίας.

Παράδειγμα μείκτη είναι ένα σύστημα που αναμειγνύει τις ροές δεδομένων που μεταφέρουν την ομιλία των μελών μιας τηλεδιάσκεψης. Κάποιοι σταθμοί ενδέχεται να είναι συνδεδεμένοι με γραμμές χαμηλής ταχύτητας, μέσω των οποίων είναι δύσκολο να μεταφερθούν όλες οι ροές ομιλιών. Ο μείκτης αναλαμβάνει στην περίπτωση αυτή να λάβει από όλους τους σταθμούς την ομιλία, να αναμείξει την ομιλία και να μεταδώσει ξανά τη συνδυασμένη ροή προς όλους τους ενδιαφερόμενους σταθμούς. Στα συνδυασμένα πακέτα περιλαμβάνονται οι κωδικοί από όλες τις πηγές πληροφορίας που μετέχουν σε αυτά.

Ο μεταφραστής (translator) είναι ένας απλούστερος αναμεταδότης ο οποίος για κάθε πακέτο που λαμβάνει, επεξεργάζεται και αποστέλλει ένα μόνο πακέτο. Αυτός μπορεί να αλλάξει την αρχική κωδικοποίηση της πληροφορίας, προκειμένου αυτή να γίνει αναγνωρίσιμη και επεξεργάσιμη από σταθμούς που δεν την υποστηρίζουν. Μπορεί επίσης να αυξήσει τη συμπίεση των δεδομένων, ώστε αυτά να διακινούνται και μέσω γραμμών χαμηλής χωρητικότητας, έστω και με χα-

μηλότερη ποιότητα. Άλλο παράδειγμα χρήσης είναι η επικοινωνία σταθμών που δεν υποστηρίζουν όλοι τη multicast επικοινωνία. Ο μεταφραστής έχει τη δυνατότητα να λαμβάνει δεδομένα από μία πηγή που υποστηρίζει multicast και να αποστέλλει πληροφορία σε ένα σύνολο από κόμβους που υποστηρίζουν μόνο unicast.

Το πρωτόκολλο ελέγχου RTCP

Το πρωτόκολλο RTP χρησιμοποιείται μόνο για τη μεταφορά των δεδομένων πραγματικού χρόνου. Αυτό το ίδιο δεν αποτελεί μέσο για την παρακολούθηση και τον έλεγχο της μετάδοσης των δεδομένων πραγματικού χρόνου. Το τελευταίο είναι στόχος του πρωτοκόλλου RTCP. Το RTCP είναι ένα πρωτόκολλο ελέγχου που σχεδιάστηκε για να συνεργάζεται με το RTP. Το RTCP παρέχει τις παρακάτω υπηρεσίες:

- Παρακολούθηση ποιότητας υπηρεσίας και έλεγχο συμφόρησης (QoS monitoring και congestion control). Είναι μία από τις βασικές λειτουργίες του RTCP. Το RTCP παρέχει πληροφορίες ανάδρασης (feedback) στις εφαρμογές για την ποιότητα της μετάδοσης των δεδομένων. Το RTCP χρησιμοποιεί μετάδοση multicast και είναι εύκολο με αυτόν τον τρόπο όλα τα μέλη μιας τηλεδιάσκεψης να αποστέλλουν και να λαμβάνουν στοιχεία σχετικά με την ποιότητα της μετάδοσης. Για παράδειγμα οι παραλήπτες δεδομένων πραγματικού χρόνου μπορούν από τα RTCP πακέτα του αποστολέα να συμπεράνουν το ρυθμό μετάδοσης δεδομένων και να εκτιμήσουν την τελική ποιότητα μιας εφαρμογής τηλεδιάσκεψης. Παρόμοια ο αποστολέας δεδομένων μπορεί από τα RTCP πακέτα των παραληπτών να λάβει γνώση της ποιότητας της εφαρμογής τηλεδιάσκεψης και να εκτιμήσει το αν τα προβλήματα παρουσιάζονται μόνο σε μια μικρή ομάδα παραληπτών ή αν τα προβλήματα αυτά είναι καθολικά. Ανάλογα με την εκτιμώμενη κατάσταση είναι δυνατόν να ληφθούν μέτρα για τη διόρθωση των προβλημάτων. Ένα τέτοιο ενδεχόμενο είναι να μειωθεί η ποιότητα των συμπιεσμένων δεδομένων προκειμένου να επιτευχθεί χαμηλότερος ρυθμός μετάδοσης δεδομένων ώστε να μειωθούν οι απώλειες των πακέτων.
- Αναγνώριση Αποστολέα (source identification). Στα πακέτα δεδομένων του RTP, οι πηγές - αποστολείς (sources) αναγνωρίζονται

μέσω 32 bit αναγνωριστικών (identifiers) οι οποίοι παράγονται τυχαία. Τα αναγνωριστικά αυτά δεν είναι βολικά για τους ανθρώπους. Τα RTCP SDES πακέτα περιέχουν πληροφορία σε μορφή κειμένου που καλείται «κανονικά ονόματα» ή canonical names (CNAME), στη θέση των αναγνωριστικών. Αυτό το CNAME χρησιμοποιείται για να παρακολουθούνται τα άτομα που συμμετέχουν σε μια RTP σύνοδο. Το RTCP παρέχει την δυνατότητα στον αποστολέα δεδομένων να εσωκλείσει πληροφορία για την ταυτότητα του σε μορφή κειμένου μέσα στα RTCP πακέτα. Είναι ευκολότερο τότε ιδιαίτερα στους παραλήπτες που μετέχουν ταυτόχρονα σε πολλές τηλεδιάσκεψεις να συσχετίζουν μια ροή δεδομένων με συγκεκριμένη τηλεδιάσκεψη. Επίσης, οι παραλήπτες χρησιμοποιούν το CNAME για να συνδέουν πολλαπλές ροές δεδομένων από ένα συγκεκριμένο άτομο που συμμετέχει στη σύνοδο σε ένα σύνολο συνδεδεμένων RTP συνόδων (π.χ. για το συγχρονισμό ήχου και εικόνας).

- Συγχρονισμός ανάμεσα στα μέσα (inter - media synchronization). Οι RTCP αναφορές παραλήπτη περιέχουν πληροφορίες για τον πραγματικό χρόνο και την αντίστοιχη RTP χρονοσήμανση. Η πληροφορία αυτή μπορεί να χρησιμοποιηθεί για εσωτερικό συγχρονισμό διαφορετικών ροών δεδομένων (π.χ. εικόνα και ήχος σε ένα βίντεο). Όπως αναφέραμε και προηγουμένως, κατά την μετάδοση πολυμεσικών δεδομένων με την χρήση RTP / RTCP, κάθε μέσο μεταδίδεται σε ξεχωριστή ροή δεδομένων.
- Έλεγχος του αριθμού συμμετεχόντων (control information scaling). Τα RTCP πακέτα στέλνονται περιοδικά ανάμεσα σε αυτούς που συμμετέχουν στην σύνοδο. Καθώς ο αριθμός των συμμετεχόντων αυξάνεται, γίνεται απαραίτητη η αποκατάσταση κάποιας ισορροπίας ανάμεσα στην πληροφορία ελέγχου που ανταλλάσσεται και της ωφέλιμης πληροφορίας η οποία μεταδίδεται στο δίκτυο. Το πρωτόκολλο RTCP χρησιμοποιείται για την εκτίμηση του πλήθους των μελών μιας τηλεδιάσκεψης, καθώς κάθε μέλος αποστέλλει τακτικά μηνύματα RTCP. Καθώς όμως ο αριθμός των μελών μιας συνόδου αυξάνεται, μεγαλώνει επίσης και ο αριθμός των RTCP πακέτων που κυκλοφορούν στο δίκτυο. Για να αποτραπεί η κατανάλωση όλων των πόρων του δικτύου από την κυκλοφορία ελέγχου

και για να επιτραπεί στο RTP να εξυπηρετεί έναν μεγάλο αριθμό ατόμων που συμμετέχουν σε μια σύνοδο, τα μηνύματα έλεγχου περιορίζονται στο πέντε τοις εκατό το πολύ του συνολικού διαθέσιμου εύρους ζώνης. Αυτό το όριο επιβάλλεται ρυθμίζοντας το ρυθμό με τον οποίο τα RTCP πακέτα μεταδίδονται σαν μια συνάρτηση των ατόμων που συμμετέχουν. Αφού ο κάθε συμμετέχων μεταδίδει πακέτα έλεγχου σε όλους τους άλλους, ο καθένας μπορεί να παρακολουθεί τον συνολικό αριθμό των συμμετεχόντων και να χρησιμοποιεί τον αριθμό αυτό για να υπολογίζει το ρυθμό με τον οποίο πρέπει να μεταδίδει RTCP πακέτα.

Τα είδη των RTCP πακέτων

Η μετάδοση δεδομένων RTCP αποτελείται από μία δέσμη διαφορετικών τύπων πακέτων, τα οποία ενσωματώνονται συνήθως σε ένα UDP πακέτο δεδομένων (ή σε διαφορετικό τύπο πακέτου αν χρησιμοποιείται διαφορετικό πρωτόκολλο). Τα είδη των RTCP πακέτων (όπως αναφέραμε και παραπάνω) είναι τα ακόλουθα:

- Αναφορά αποστολέα (Sender Report - SR) και αναφορά παραλήπτη (Receiver Report - RR). Οι παραλήπτες πληροφορίας σε μία RTP / RTCP σύνοδο επιστρέφουν στον εκάστοτε αποστολέα δεδομένα που αφορούν την ποιότητα μετάδοσης. Ο αποστολέας είναι σε θέση από τις αναφορές αυτές να διαπιστώσει το είδος ενός προβλήματος, το αν περιορίζεται σε μία στενή γεωγραφική περιοχή ή εξαπλώνεται σε πολύ μεγαλύτερη. Έχουν μάλιστα δημιουργηθεί συστήματα τα οποία παρακολουθούν μόνο τα RTCP πακέτα, και όχι τα RTP, από τα οποία εξάγουν συμπεράσματα σχετικά με την απόδοση του multicast στα δίκτυα που παρακολουθούν. Αν ένα μέλος μιας συνόδου είναι μόνο παραλήπτης πληροφορίας αποστέλλει αναφορές παραλήπτη, ενώ αν είναι και αποστολέας πληροφορίας αποστέλλει και αναφορές αποστολέα.
- Περιγραφείς αποστολέα (Source Description - SDES). Είναι ο τύπος του πακέτου που χρησιμοποιείται για να παρέχουν τα μέλη μιας συνόδου πληροφορίες σχετικές με τον εαυτό τους, για παράδειγμα όνομα, διεύθυνση ηλεκτρονικού ταχυδρομείου το όνομα της εφαρμογής που χρησιμοποιείται στη σύνοδο καθώς και άλλα στοι-

χεία. Ο Πίνακας 1 καταγράφει τους τύπους πληροφορίας που περιέχονται σε ένα SDES / RTCP πακέτο.

- Πακέτο αποχαιρετισμού (Goodbye - BYE). Ο τύπος αυτός σηματοδοτεί την αποχώρηση από τη σύνοδο ενός ή περισσότερων μελών. Για την επισήμανση των μελών που αποχωρούν το πακέτο περιέχει τη λίστα με τους αντίστοιχους κωδικούς των πηγών. Συνηθίζεται τα μέλη να εσωκλείσουν στο πακέτο και τους λόγους για τους οποίους αποχωρούν από τη σύνοδο. Όταν ένας μείκτης (mixer) λαμβάνει ένα τέτοιο πακέτο αφήνει τους κωδικούς πηγών πληροφορίας αναλλοίωτους.
- Συγκεκριμένες συναρτήσεις εφαρμογής (Application specific - APP). Ο ειδικός αυτός τύπος πακέτου χρησιμοποιείται για πειραματικούς σκοπούς στην ανάπτυξη νέων εφαρμογών και χαρακτηριστικών χωρίς να απαιτείται να γίνουν επίσημα αποδεκτοί νέοι τύποι μέσω επικοινωνίας. Μετά από τις αναγκαίες δοκιμές και αφού ο νέος τύπος μετάδοσης πληροφορίας ή τα νέα χαρακτηριστικά γίνουν ευρέως αποδεκτά γίνεται αίτηση στον οργανισμό IANA για την επίσημη κατοχύρωση του συγκεκριμένου τύπου πακέτου.

ΤΙΜΗ	ΟΝΟΜΑ	ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ
0	END	End of SDES list.
1	CNAME	Canonical name: unique among all participants within one RTP session
2	NAME	Real user name of the source
3	EMAIL	E - mail address
4	PHONE	Telephone number
5	LOC	Geographic location
6	TOOL	Name of application generating the stream
7	NOTE	Transient message describing the current state of the source
8	PRIV	Private experimental or application - specific extensions

Πίνακας 1: Τα είδη πληροφορίας ενός SDES / RTCP πακέτου

Σενάρια Χρήσης των RTP / RTCP

Η πιο συχνή χρήση των πρωτοκόλλων πραγματικού χρόνου γίνεται μέχρι σήμερα για την πραγματοποίηση τηλεδιασκέψεων με χρήση κατά κύριο λόγο ήχου και βίντεο. Στην παρούσα ενότητα θα παρουσιάσουμε το βασικό τρόπο λειτουργίας των πρωτοκόλλων RTP / RTCP στο παράδειγμα μιας εφαρμογής τηλεδιάσκεψης με χρήση ήχου και βίντεο.

Σε τέτοιου είδους τηλεδιασκέψεις μετέχουν συνήθως περισσότερα από δύο άτομα. Για την αποδοτικότερη λειτουργία από πλευράς χρήσης των δικτυακών πόρων, χρησιμοποιείται η multicast μετάδοση δεδομένων. Με χρήση του RTP, για κάθε ξεχωριστό μέσο που απαιτεί μετάδοση πραγματικού χρόνου, όλα τα μέλη της τηλεδιάσκεψης χρησιμοποιούν μία (την ίδια) multicast διεύθυνση και ορίζουν σε αυτή μία RTP και μία RTCP θύρα (port).

Η μετάδοση των μέσων γίνεται με χρήση διαφορετικών συνόδων (sessions), για λόγους που έχουν να κάνουν με την ευχρηστία και ευελιξία του πρωτοκόλλου, κατά την εφαρμογή του σε ένα ετερογενές περιβάλλον, όπως είναι το Διαδίκτυο. Για την πραγματοποίηση μιας τηλεδιάσκεψης δεν είναι απαραίτητο όλα τα μέλη να διαθέτουν τον ίδιο εξοπλισμό σε υλικό και λογισμικό ούτε να είναι συνδεδεμένα με το δίκτυο με συνδέσεις ίδιων ταχυτήτων. Για κάθε ένα μέλος λοιπόν ένας διαφορετικός συνδυασμός δικτυακών παραμέτρων, κωδικοποιήσεων και συμπίεσεων δεδομένων είναι κατάλληλος. Για την επικοινωνία μεταξύ «ετερογενών» χρηστών οι απαιτούμενες μετατροπές είναι απαραίτητο να γίνονται σε πραγματικό χρόνο. Πολύ συχνά επίσης διαφορετικές ροές δεδομένων ήχου ή βίντεο χρειάζεται να πολυπλεχτούν προκειμένου να αποσταλούν σε ομάδες χρηστών. Οι διαδικασίες αυτές είναι περισσότερο εύκολο να γίνουν όταν κάθε «κανάλι» RTP / RTCP μεταφέρει ένα μόνο μέσο επικοινωνίας και γίνονται από ειδικό λογισμικό που λέγεται μείκτης (που περιγράψαμε παραπάνω).

Το RTP δεν είναι ένα πλήρες πρωτόκολλο μεταφοράς και ελέγχου δεδομένων. Απλά ορίζει μία δομή πακέτων και ένα σύνολο στοιχειωδών συναρτήσεων που χρησιμοποιούν εφαρμογές για τη μετάδοση πληροφορίας. Για να είναι λειτουργικό πρέπει να συμπληρώνεται από συναρτήσεις και δομές πληροφορίας που αφορούν συγκεκριμένες κωδι-

κοποιήσεις δεδομένων όπως για παράδειγμα ([10]) MPEG, H.261, H.263, H.264, JPEG, κ.α.

Σε μία αρχιτεκτονική οργάνωσης πρωτοκόλλων σε επίπεδα προτείνονται διάφοροι τρόποι σχετικά με την υλοποίηση διαφόρων μηχανισμών για την αντιμετώπιση ιδιαίτερων καταστάσεων. Ο ένας από αυτούς προτείνει το χειρισμό των θεμάτων αυτών στο επίπεδο της εφαρμογής. Για παράδειγμα στην περίπτωση απώλειας δεδομένων ή λήψης αλλοιωμένων πακέτων πληροφορίας, η εφαρμογή είναι υπεύθυνη για την απόφαση της επαναμετάδοσης ή μη της λανθασμένης πληροφορίας. Αν μάλιστα αποφασίσει πως πρέπει να γίνει επαναμετάδοση τότε την υλοποιεί αυτή η ίδια και όχι το πρωτόκολλο μεταφοράς. Αυτή η τεχνική έχει σαν στόχο να γίνονται οι εφαρμογές περισσότερο ευέλικτες και να μην περιορίζονται από τις ιδιαιτερότητες και τα χαρακτηριστικά των χρησιμοποιούμενων πρωτοκόλλων. Για παράδειγμα μια εφαρμογή τηλεδιάσκεψης μπορεί να αποφασίσει πως οι απώλειες που παρουσιάζονται στη ροή δεδομένων την οποία λαμβάνει είναι εντός ανεκτών ορίων και μπορεί να συνεχίσει την λήψη και αναπαραγωγή δεδομένων, χωρίς ιδιαίτερο πρόβλημα. Στην περίπτωση που οι απώλειες συνεχίζονται, ίσως με αυξανόμενο ρυθμό, είναι μάλλον προτιμότερο να ειδοποιήσει τον αποστολέα για την άσχημη απόδοση μετάδοσης, προκειμένου να αλλάξει η μέθοδος συμπίεσης και να μειωθούν οι απαιτήσεις σε εύρος ζώνης. Με αυτόν τον τρόπο βελτιώνεται η απόδοση και μειώνονται οι απώλειες.

Χαρακτηριστικά του RTP / RTCP

Συνοψίζοντας τις παραπάνω παραγράφους το RTP / RTCP έχει τα παρακάτω χαρακτηριστικά:

- Το RTP παρέχει υπηρεσίες για την παράδοση πολυμεσικών δεδομένων με χαρακτηριστικά πραγματικού χρόνου, όπως βίντεο και ήχος, αλλά δεν παρέχει κανένα μηχανισμό που να εγγυάται την έγκαιρη μετάδοση. Χρειάζεται υποστήριξη από άλλα επίπεδα που έχουν τον έλεγχο των πόρων. Για τη δέσμευση των απαραίτητων πόρων, το RTP μπορεί να βασίζεται για παράδειγμα στο RSVP.
- Το RTP δεν υποδέτει τίποτα για το δίκτυο, εκτός από το γεγονός ότι το δίκτυο παρέχει δυνατότητα μετάδοση πακέτων δεδομένων.

- Το RTP τρέχει πάνω από το UDP, αλλά έχουν γίνει προσπάθειες ώστε να γίνει συμβατό και με άλλα πρωτόκολλα.
- Δεν παρέχει κανενός είδους αξιοπιστία. Υποστηρίζει χρονοσημάνσεις και αριθμούς ακολουθίας. Παρέχει υποστήριξη για έλεγχο ροής και συμφόρησης, αλλά η υλοποίησή τους αφήνεται αποκλειστικά στην εφαρμογή.
- Το RTP δε μπορεί να θεωρηθεί ολοκληρωμένο, αλλά είναι ανοικτό στην εισαγωγή νέων δυνατοτήτων και νέου λογισμικού πολυμέσων.
- Το RTP / RTCP παρέχει λειτουργικότητα και μηχανισμούς ελέγχου για τη μεταφορά δεδομένων πραγματικού χρόνου. Δεν είναι όμως υπεύθυνο για τις δραστηριότητες υψηλότερου επιπέδου, όπως ο συγχρονισμός, οι οποίες γίνονται στο επίπεδο της εφαρμογής.
- Οι πληροφορίες σχετικά με τον έλεγχο ροής και συμφόρησης στο RTP παρέχεται από τις RTCP αναφορές αποστολέα και παραλήπτη.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Παλιότερα, όλα τα δεδομένα που μεταφέρονταν μέσω δικτύου ήταν συνήθως κείμενα (textual). Σήμερα, με την ανάπτυξη των πολυμεσικών και δικτυακών τεχνολογιών, η πολυμεσική πληροφορία (multimedia) έχει κυριαρχήσει στο Διαδίκτυο. Προκειμένου να υποστηριχθεί η μετάδοση πολυμεσικής πληροφορίας πάνω από το Διαδίκτυο θα πρέπει να παρέχονται στις εφαρμογές πολυμέσων είτε εγγυήσεις ποιότητας υπηρεσίας είτε η δυνατότητα προσαρμογής της μετάδοσης των πολυμέσων.

Προκειμένου να υλοποιηθούν μηχανισμοί προσαρμογής της μετάδοσης των πολυμέσων απαιτούνται πληροφορίες για την κατάσταση του δικτύου. Συνήθως οι μόνες συσκευές οι οποίες έχουν σαφής εικόνα για την κατάσταση ενός δικτύου και τους διαθέσιμους πόρους του δικτύου είναι οι δρομολογητές του δικτύου. Δυστυχώς στο Διαδίκτυο σήμερα δεν υπάρχει κάποιος μηχανισμός προκειμένου οι δρομολογητές να μπορούν να ενημερώνουν τις εφαρμογές στα τελικά συστήματα για την τρέχουσα κατάσταση του δικτύου. Το γεγονός αυτό έχει ως συνέπεια οι εφαρμογές στα τελικά συστήματα

του Διαδικτύου να πρέπει να εκτιμήσουν από μόνες τους τις τρέχουσες δικτυακές συνθήκες μετρώντας διάφορες παραμέτρους του δικτύου χωρίς να υποστηρίζονται για αυτό τον σκοπό άμεσα από τις δικτυακές συσκευές. Για τον σκοπό αυτό μπορούν να χρησιμοποιηθούν τα πρωτόκολλα RTP / RTCP (Real - time Transport Protocol / Real - time Transport Control Protocol) τα οποία δημιουργήθηκαν για τη μεταφορά δεδομένων πραγματικού χρόνου όπως τα πολυμεσικά δεδομένα του βίντεο και του ήχου. Τα πρωτόκολλα RTP / RTCP παρέχουν επίσης υπηρεσίες για την εξαγωγή συμπερασμάτων σχετικά με τις τρέχουσες συνθήκες του δικτύου.

ΓΚΑΜΑΣ ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ

Επίκ. Καθηγητής Α.Ε.Α. Βελλάς Ιωαννίνων

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- [1] F. Fluckiger, "Understanding Networked Multimedia", Prentice Hall, ISBN 0 - 13 - 190992 - 4.
- [2] Internetworking Technologies Handbook (4th Edition) Hardcover - September 21, 2003, by Cisco Systems Inc, ISBN-10: 1587051192.
- [3] G. Lu, "Communication and Computing for distributed multimedia systems", Artech House Publishers, ISBN: 0 - 89006 - 884 - 4.
- [4] Neelakanta, P. S. (2000). A Textbook on ATM Telecommunications, Principles and implementation. CRC Press. ISBN 0-8493-1805-X.
- [5] J. Padhye, V. Firoiu, D. Towsley, J. Kurose. "Modeling TCP throughput: a simple model and its empirical validation", ACM SIGCOMM, September 1998.
- [6] RFC 768, J. Postel, "User Datagram Protocol", IETF, 1980.
- [7] RFC 1305, D. Mills, "Network Time Protocol (Version 3) Specification, Implementation", IETF, 1991.
- [8] RFC 2205, R. Braden, L. Zhang, S. Berson, S. Herzog, S. Jamin, "Resource ReSerVation Protocol (RSVP)", IETF, 1997.
- [9] RFC 3550, H. Shulzrinne, S. Casner, R. Frederick, V. Jacobson, "RTP: A Transport Protocol for Real - Time Applications", IETF, 2003.
- [10] RFC 3551, H. Shulzrinne, S. Casner, "RTP Profile for Audio and Video Conferences with Minimal Control", IETF, 2003.
- [11] W. Stevens, "TCP / IP Illustrated", Volume 1: The Protocols. Addison - Wesley, Reading, MA, USA, 1994.
- [12] B. Szuprowicz, "Multimedia Networking", McGraw - Hill, Inc., ISBN: 0 - 07 - 063108 - 5.

ΦΩΤΙΟΣ Α. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ
ΑΡΧΙΜ. ΝΕΚΤΑΡΙΟΣ Ν. ΠΕΤΤΑΣ

ΙΕΡΟΜΑΡΤΥΣ ΥΠΑΤΙΟΣ ΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΓΑΓΓΡΩΝ

(31 Μαρτίου και 14 Νοεμβρίου, BHG 3 759)

Ὁ Ἅγιος Ὑπάτιος ἦταν μορφὴ ἀπὸ ἐκεῖνες ποὺ δόξασαν τὴν Ἐκκλησία στοὺς πρώτους αἰῶνες τῆς καὶ ἀγωνίσθηκαν γιὰ τὸν θρίαμβο τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ τῆς Ὁρθοδοξίας. Ἡ οἰκογένειά του καταγόταν ἀπὸ τὴν Κιλικία, ἀλλὰ κάποτε μετακόμισε στὴ Γάγγρα. Οἱ γονεῖς του ἦταν χριστιανοὶ καὶ εὐποροὶ. Ὁ Ἱερομάρτυς πρέπει νὰ γεννήθηκε στὰ τέλη τοῦ 3ου - ἀρχὲς τοῦ 4ου αἰῶνα. Ἀπὸ τὴν ἴδια πόλη καταγόταν ὁ Ἅγιος Μάμας, ὁ ὁποῖος γεννήθηκε ἐκεῖ τὸ 260 ἀπὸ εὐσεβεῖς γονεῖς καὶ ἐμαρτύρησε ἐπὶ Διοκλητιανοῦ.

Ὁ Ἅγιος Ὑπάτιος ἀπὸ παιδί ἐστάλη ἀπὸ τοὺς γονεῖς του γιὰ νὰ μάθει τὰ ἱερά, ὅπως καὶ τὰ κοσμικὰ γράμματα. Ἐνωρὶς ἔδειξε τὶς ἰδιαίτερες ἀρετὲς του, ὡς πρὸς τὸ ἦθος του καὶ τὴ φιλομάθειά του, γι' αὐτὸ καὶ ὁ τοπικὸς Ἐπίσκοπος Ἀθανάσιος τὸν ἔκανε ἀναγνώστη καὶ νεωκόρο τῆς Ἐκκλησίας, ὅπως ἀναφέρει ὁ βίος του, ποὺ πρέπει νὰ συντέθηκε ἀπὸ κάποιον ἀνώνυμο χριστιανὸ τῆς Γάγγρας. Ὁ τοπικὸς ναὸς τῶν εἰδώλων, ἀφιερωμένος στὸν Διόνυσο, εἶχε μετατραπεῖ σὲ χριστιανικὸ ναό, χωρὶς νὰ γκρεμισθεῖ. Ὁ Ἐπίσκοπος Γαγγρῶν Ἀθανάσιος ἐκοιμήθη ἐκεῖνα τὰ χρόνια καὶ τὸ ποίμνιο ζήτησε νὰ τὸν διαδεχθεῖ ὁ Ὑπάτιος. Ἐκεῖνος ἀρχικὰ ἀρνήθηκε, ἀλλὰ ἀναγκάστηκε νὰ τὸ δεχθεῖ. Ὡς Ἱεράρχης συνέχισε τὸν ἀσκητικὸ του βίον καὶ ταυτόχρονα ἐφρόντιζε τὸ ποίμνιό του μὲ ἀγάπη καὶ στοργή. Ἀνήγειρε ναοὺς, πτωχοκομεῖα καὶ ἄλλα φιλανθρωπικὰ ἰδρύματα. Στὶς ποιμαντικὲς περιοδεῖες του συνοδευόταν ἀπὸ δυὸ μοναχοὺς καὶ χρησιμοποιοῦσε ἓνα γαῖδουράκι μιμούμενος τὸν Χριστό.

Συχνὰ ἔφευγε καὶ ζοῦσε ὡς μοναχὸς σὲ ἡσυχία, ἀποσυρόμενος σὲ ἓνα

σπήλαιο για να προσευχηθεῖ ἢ να μελητήσῃ τὴν Ἁγία Γραφή.

Ὁ Ἅγιος ἄφησε καὶ συγγράμματα, κάποια ἀπὸ τὰ ὁποῖα σώζονται. Μεταξὺ ἄλλων, ἔγραψε σχόλια στὶς Παροιμίες τοῦ Σολομώντα, πού τὰ ἔστειλε σὲ μία μαθήτριά του πολὺ πλούσια, τὴ Γαϊανή. Αὐτὴ μετὰ τὴν ἀνάγνωση τοῦ βιβλίου ἔγινε τόσο γενναιόδωρη πού μοίρασε τὰ ὑπάρχοντά της πρὸς ὄφελος τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ βιογράφος ἀναφέρει ὅτι μέχρι τὴν ἐποχὴ του σώζονταν μικροὶ οἰκίσκοι τοῦ Ἁγίου σὲ βουνὰ καὶ φαράγγια, μὲ κλίνες του, καθέδρες καὶ τράπεζες, ὅπου καὶ μόνο νὰ ἀγγίξεις θεραπεύεσαι.

Ὁ Ἅγιος Ὑπάτιος ἔγινε λοιπὸν ἐπίσκοπος Γαγγρῶν (σημερινὸ Τσά-γκιρι), ἐπισκοπῆς τῆς Παφλαγονίας, στὰ χρόνια τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου. Κατὰ τὸ Συναξάριον Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὸ Μηνολόγιον Βασιλείου τοῦ Β' (καὶ τὰ δύο στὶς 14 Νοεμβρίου), φέρεται ὅτι συμμετεῖχε στὴν Α' Οἰκουμενικὴ Σύνοδο τὸ 325 στὴ Νίκαια, κατὰ τῆς πλάνης τοῦ Ἀρείου, ἀβέβαιο γεγονὸς διότι δὲν σώζεται ἡ ὑπογραφή του στὰ Πρακτικὰ τῆς Συνόδου. Εἶναι ὅμως βέβαιο ὅτι συμμετεῖχε στὴν τοπικὴ Σύνοδο τῆς Γάγγρας τὸ 324.

Ἀπὸ τὰ θαύματά του ὁ βίος ἀναφέρει τὰ ἀκόλουθα:

Ὁ Ἅγιος Ὑπάτιος λύτρωσε τὴ χώρα ἀπὸ τοὺς ἀρουραίους (ἀσπάλακες) πού ἀφάνιζαν τὴ συγκομιδὴ τῶν ἀνθρώπων τῆς ἐπαρχίας του καὶ ἐπέφεραν μολύνσεις. Ὁ Ἅγιος Νικόδημος ὁ Ἀγιορείτης στὸν συναξαριστὴ του, 31 Μαρτίου, ἀπὸ παρανόηση γράφει ὅτι αὐτὰ ἔγιναν σὲ μιὰ χώρα ὀνόματι Ἀσπλάγκας.

Περνοῦσε κάποτε τὸν Ἄλυ ποταμὸ νύκτα, καὶ γιὰ νὰ μὴν κινδυνεύσει ἀνομιμένες λαμπάδες ἀναδύθησαν ἀπὸ τὸν ποταμὸ, ὅπου κάθε χρόνον ἐπαναλαμβάνονταν τὸ ἴδιο θαῦμα.

Ἐξυγίανε τὰ ἀλμυρὰ ὕδατα στὸ ἀνατολικὸ μέρος τῆς πόλης, ὅπως ὁ προφήτης Ἐλισαῖος, τὰ ὁποῖα ὕδατα ἔγιναν καὶ θαυματουργά.

Ὁ ἀρειανὸς αὐτοκράτορας Κωνσταντῖος μαθαίνοντας γιὰ τὸ θαυματουργικὸ του χάρισμα τὸν κάλεσε στὴν Κωνσταντινούπολη γιὰ νὰ τὴν ἀπαλλάξῃ ἀπὸ ἓνα φοβερὸ δράκοντα πού στεκόταν μπροστὰ στὴν πόρτα τοῦ αὐτοκρατορικοῦ θησαυροφυλακίου. Ὁ Ἅγιος Ὑπάτιος ἔβαλε στὸ στόμα τοῦ δράκοντα τὴν ποιμαντορικὴ του ράβδο πού εἶχε σταυρὸ στὴν κορυφὴ της καὶ ἐπικαλούμενος τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου τὸν ἔσυρε μέχρι τὴν ἀγορὰ καὶ τὸν ἔβαλε σὲ μιὰ φωτιὰ πού ζήτησε νὰ τοῦ ἐτοιμάσουν. Ὁ Κωνσταντῖος εὐχαριστώντας τὸν Ἅγιο διέταξε νὰ χαραχτεῖ ἡ εἰκόνα του στὴν πόρτα τοῦ θησαυροφυλακίου καὶ ἀπάλλαξε τὴ Γάγγρα

ἀπὸ τὸν ἐτήσιο φόρο, ποὺ ἦταν πολὺ βαρὺς γιὰ τοὺς φτωχοὺς. Ὁ Ἅγιος ἐγύρισε στὴ Γάγγρα καὶ συνέχισε τὸ ἀγαθὸ του καθῆκον ὡς ἱεράρχης.

Ἡ δρακοντοκτονία ὡς μῦθος ἔρχεται ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα χρόνια, ἐπιβιώνει στὴν ἀγιολογία καὶ ὑμνογραφία, στὰ μυθιστορήματα τῆς ἐποχῆς τῶν Κομνηνῶν, καὶ συνεχίζεται στὶς παραδόσεις τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ.

Συνήθως, ὁ δράκοντας (ἀπὸ τὸ ρῆμα δέρκομαι = βλέπω διαπεραστικά) ἐφύλαγε κάποιο θησαυρὸ. Δρακοντοκτόνοι ἄς ποῦμε ἐμφανίζονται οἱ ἅγιοι Γεώργιος καὶ Ἰλαρίων. Δὲν γνωρίζουμε πῶς καὶ γιατί προστέθηκε στὸν Βίο τοῦ Ἁγίου Ὑπατίου αὐτὴ ἡ δρακοντοκτονία, ἡ ὁποία καταλαμβάνει καὶ τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ Βίου.

Στὸ ποιμαντικὸ του ἔργο ὁ Ἅγιος κυρίως ἀντιμαχόταν τὶς αἱρέσεις, καὶ ἰδιαίτερα τὴν αἵρεση τῶν Ναυατιανῶν, ποὺ ζητοῦσαν τὴν ἐξόντωσή του. Οἱ Ναυατιανοὶ μεταξὺ ἄλλων δὲν δέχονταν τὴν ἐπιστροφή στὸν χριστιανισμὸ τῶν μετανοούντων ποὺ εἶχαν ἀρνηθεῖ τὴν πίστη λόγω τῶν φοβερῶν διωγμῶν. Αὐτοὶ λοιπὸν τοῦ ἔστησαν ἐνέδρα, στὰ στενὰ μιᾶς ἀπόκρημνης περιοχῆς. Τὸν κτύπησαν μὲ λίθους καὶ τὸν ἄφησαν σχεδὸν νεκρό. Κατάφερε νὰ προφέρει τὰ λόγια τοῦ πρωτομάρτυρα Στέφανου: «Κύριε, μὴ στήσης αὐτοῖς τὴν ἁμαρτίαν ταύτην».

Μία γυναίκα τὸν ἀποτελείωσε κτυπώντας τον μὲ μία μεγάλη πέτρα στὸν κρόταφο. Οἱ δολοφόνοι ἔκρυψαν τὸ σῶμα του σὲ ἓναν ἀχυρῶνα ἀπὸ φόβο μὴν τοὺς συλλάβουν. Ὁ ἰδιοκτήτης τοῦ ἀχυρῶνα ὅταν ἦλθε νὰ πάρει σανὸ γιὰ τὰ ζῶα του, εἶδε ἓνα ὑπερφυσικὸ φῶς πάνω ἀπὸ τὸ σημεῖο ποὺ ἦταν τὸ νεκρὸ σῶμα τοῦ Ἁγίου Ὑπατίου καὶ ἄκουγε ἀγγελικὲς μελωδίες. Εἶδοποίησε τοὺς κατοίκους τῶν Γαγγρῶν, οἱ ὁποῖοι παρέλαβαν τὴ σορὸ τοῦ ἁγίου καὶ τὴ μετέφεραν στὸ ναὸ τῆς πόλης. Ἡ γυναίκα ποὺ τὸν κτύπησε καταλήφθηκε ἀπὸ δαιμόνιο ἀμέσως μετὰ τὴν πράξη της καὶ χτυποῦσε τὰ στήθη της μὲ τὸν λίθο ποὺ τὸν φόνευσε, ἀλλὰ θεραπεύθηκε ἀπὸ τὴ σορὸ τοῦ ἁγίου. Ὁ βίος του ἀναφέρει ὅτι ἡ κοίμησίς του ἔγινε στὶς δεκατέσσερις Νοεμβρίου, γι' αὐτὸ καὶ ἡ μνήμη του ἐορτάζεται καὶ τὴν ἡμέρα αὐτή. Οἱ σταγόνες τοῦ αἵματος ποὺ ἔπεσαν στὴ γῆ ἀπὸ τὸ τίμιο λείψανό του, «ἀνέδοσαν πηγὴν ὕδατος ζῶντος, ἰαμάτων ἔχουσαν ἀφθονίαν, πλησίον τοῦ χωρίου Κοβάρων, ὅπου κατοικοῦσαν οἱ φονευταί του». Στὸν τάφο τοῦ Ἁγίου γίνονταν γιὰ αἰῶνες θαύματα.

Ἡ Γάγγρα ἢ αἱ Γάγγραι Ἡ θέση – Τὸ ὄνομα

Ἡ ἡπειρωτικὴ πόλις Γάγγρα τῆς Παφλαγονίας βρίσκεται νότια τῆς παράλιας Ἴωνοπόλεως καὶ 140 χλμ. βορειοανατολικά τῆς Ἄγκυρας, ἐπὶ τῆς ὁδοῦ ποὺ συνέδεε τὶς δυὸ πόλεις. Ἐπικοινωνοῦσε ἀκόμη μὲ τὶς πόλεις Νεοκλαυδιούπολη καὶ Ἀμάσεια στὰ ἀνατολικά καὶ Κράτεια καὶ Νικομήδεια στὰ δυτικά, μέσῳ τῶν βασικῶν ὁδικῶν δικτύων ποὺ διέσχιζαν τὴ Μικρὰ Ἀσία. Μέσῳ τῆς Ἴωνοπόλεως ἡ Γάγγρα ἐπικοινωνοῦσε μὲ τοὺς λιμένες τῆς Σινώπης καὶ τῆς Ἀμάστριδος. Ἡ πόλις ἦταν χτισμένη ἀνάμεσα στοὺς ποταμοὺς Ξάνθο καὶ Ἀλμυρό, στὸ σημεῖο ὅπου οἱ κοιλάδες τῶν ποταμῶν διαχωρίζονται ἀπὸ χαμηλὸ ὄρος μὲ ἀπότομες πλαγιές. Ἡ ἀκρόπολις τῆς Γάγγρας εἶχε καταλάβει τὸ μικρῆς ἔκτασης ὄροπέδιο καὶ ὁ μεταγενέστερος οἰκισμὸς ἐκτεινόταν στὰ νοτιοδυτικά.

Ἡ ἀκρόπολις ἔφερε ἀνέκαθεν τὴν ὀνομασίαν Γάγγρα, ἐνῶ ἡ ἴδια ἡ πόλις ἦταν ἐπίσης γνωστὴ καὶ ὡς «Γερμανικόπολις» ἢ καὶ ὡς «ἡ Γερμανικόπολις ἢ πρὸς Γάγγραν / Γάγγραις» κατὰ τὴν Ἰσπερὴ Ἀρχαιότητα. Τὸ τοπωνύμιον Γάγγρα ἐπικράτησε κατὰ τὴ Βυζαντινὴ περίοδο. Τὸ τοπωνύμιον Γερμανικόπολις ὅσο ἔζησε δὲν ξεχάστηκε ἐντελῶς.

Τὰ ἀρχαιολογικὰ κατάλοιπα

Στὴ Γάγγρα δὲν σώζονται μνημεῖα. Δυὸ μουσουλμανικὰ τεμένη στὴ σημερινὴ «παλαιὰ πόλις» στεγάστηκαν σὲ ναοὺς τῆς Βυζαντινῆς περιόδου. Εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀναγνωρίσουμε τὶς παλαιότερες κατασκευές.

Στὸ τεμένος τοῦ Σουλεϊμάν ἔχουν ἐντοιχιστεῖ βυζαντινὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, ἀγνωστῆς προέλευσης. Ἡ ὀχύρωση τῆς ἀκρόπολης ἔχει καταστραφεῖ ἀπὸ τὴ διάβρωση. Ὁ περίβολος κατέρρευσε πρὶν ἀπὸ τὸν 19ο αἰ. Διακρίνουμε σὲ ὀρισμένα σημεία ὑπολείμματα πλινθοδομῆς τῆς Ὀθωμανικῆς περιόδου. Στὸ νοτιοανατολικὸ σημεῖο τῆς ἀκροπόλεως σώζεται τμῆμα πύργου τῆς Βυζαντινῆς περιόδου, δομημένο μὲ ἰσόδομους λίθους συναρμολογημένους μὲ κονίαμα, καθὼς καὶ κάποια ἀταύτιστα ἀρχιτεκτονικὰ σπαράγματα.

Ἡ τιμὴ τοῦ Ἁγίου καὶ ἡ εἰκονογραφία του

Ἀπὸ τὸν 4ο αἰ. ἐτιμᾶτο ὁ Ἅγιος Ὑπάτιος ὡς πολιούχος τῆς Γάγγρας. Σύμφωνα μὲ τὸ Lexikon der christlichen Ikonographie οἱ παλαιότερες τοιχογραφίες τοῦ ὁσίου σώζονται στὶς πετροκομμένες ἐκκλησίες

τῆς Καππαδοκίας καὶ ἀργότερα σὲ μονὲς τῆς Σερβίας.

Ὁ ναός του στὴ Γάγγρα, μὲ θαυμάσιο τέμπλο, ἐφύλασσε τὴ θαυματουργὴ εἰκόνα τῆς Παναγίας καὶ τὴν εἰκόνα του, ποὺ μετέφεραν τὸ 1922 στὸ χωριὸ Ἀντίγονο τῆς Φλώρινας, ὅπου ἐγκαταστάθηκαν πολλοὶ πρόσφυγες ἀπὸ τὴ Γάγγρα. Ἀπὸ τὸ 1914 ὡς τὸ 1922 πολλοὶ κάτοικοι τῆς Γάγγρας, ὅπως καὶ ἄλλοι Μικρασιάτες, ὀδηγήθηκαν στὰ φοβερὰ «ἀμελέταμπουρού», δῆθεν καταναγκαστικὰ ἔργα καὶ στὴν πραγματικότητα γενοκτονία. Ἡ ἔξοδός τους ἔγινε στὶς 26 Ὀκτωβρίου 1922.

Στὸν ναὸ τῆς Παναγίας Δεξιᾶς στὴ Θεσσαλονίκη, ὅπου ἦταν παλαιὸς ναὸς τοῦ Ἁγίου Ὑπατίου κατὰ τὴν Τουρκοκρατία, ὑπάρχει σήμερα παρεκκλήσιο, μὲ εἰκόνα τοῦ Ἁγίου τοῦ ἔτους 1817.

Ἡ λατρεία τοῦ Ἁγίου ἦταν διαδεδομένη καὶ ἐκτὸς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ Κύπρου. Ὑπάρχουν ναοὶ του στὴ Χίο, στὴν Ἄνδρο, στὴν Τήνο, στὴ Σίφνο. Τοπωνύμιο ὑπάρχει στὴ Λήμνο. Στὴν περιοχὴ τῆς Μονῆς Βατοπαιδίου ὑπάρχει ἐξαρτηματικὸ κελλὶ μὲ ναὸ ἀφιερωμένο στὸν Ἅγιο Ὑπάτιο. Μονὴ ὑπάρχει καὶ σήμερα στὴ Ρωσία.

Στὸ χωριὸ Κάθηκας τῆς περιοχῆς Πάφου ὁ Ἅγιος εἶναι πολιοῦχος μὲ ὠραῖο ναό, καὶ τὸν θεωροῦν θαυματουργό μετὰ ἀπὸ ἴαση πάσχοντος, ποὺ ἔγινε τὸ 1928.

Ἐκτὸς τῶν φωτογραφιῶν ποὺ δημοσιεύουμε ἐδῶ τοιχογραφίες του ὑπάρχουν καὶ στὸ Mlado Nagoricino, FYROM, Μονὴ Φιλανθρωπηνῶν τῆς Νήσου Ἰωαννίνων, Παναγία Πυθίου Λάρισας, Ἁγ. Δημητρίου Δομηνίκου, Κοίμησις Οὐζντινας Ἡπείρου, Μονὴ Ἁγ. Δημητρίου Βαλέτσικο Τυρνάβου, Περίβλεπτος Ἀχρίδας, Μονὴ Δρακότρυπας Ἀγράφων, Ἁγ. Γεώργιος Βασιλικῆς Τρικάλων, Ἁγ. Νικόλαος Τζίδρας Γούναρης, Μεταμορφώσεως Ἀγιᾶς Λαρίσης, Μονὴ Ἀναλήψεως Συκιᾶς Ἐλασσώνας, Μονὴ Ραβενίων Δρόπολης Β. Ἡπείρου, Ἁγ. Φωτίδα Βέροιας καὶ Ἁγ. Νικόλαος Ἀρχόντισας Θεολογίνας Καστοριᾶς.

*

Ὁ Σωφρόνιος Εὐστρατιάδης στὸ Ἀγιολόγιον τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας [Ἀθῆναι 1961], σσ. 455-456, γράφει:

Ὑπάτιος ἐπίσκοπος Γαγγρῶν (τῆς Παφλαγονίας), (Μαρτίου 31, Φεβρουαρίου 25 Α, Νοεμβρίου 14 Del Ἰουνίου 1 Μ Del.). – Τὸ κατ' αὐτὸν Συναξάριον γέμει θαυμάτων παραδόξων, τὰ ὅποια ἐτέλεσε· μεταξὺ τούτων λέγεται ὅτι «καὶ ἀσπάλακας τὴν χώραν δηοῦντας λόγῳ ἠφάνισε», τὸ ὅποϊον ὁ Νικόδημος μετέφρασεν οὕτω: «οὗτος ἠφάνισε μὲ τὸν λόγον του

ἐκείνους, ὅπου ἐπερικύκλωναν τὴν χώραν τὴν καλουμένην Ἀσπλαγκάς»! Πάντως ὁ Νικόδημος εὔρε τεταραγμένον τὸ κείμενον καὶ ἀκατανόητον καὶ μετέφρασεν κατ' εἰκασίαν τοὺς ἀσπάλακας (τοὺς τυφλοπόντικας) ἐκλαβὼν ὡς πόλιν καλουμένην Ἀσπλαγκάς! Ὁ Ὑπάτιος, εἰς ἣν τῶν παρευρεθέντων ἐν τῇ Α' ἐν Νικαίᾳ Οἰκουμενικῇ Συ- νόδῳ, διαπρέπων μεταξὺ τῶν Πατέρων διὰ τὴν ἐνάρετον αὐτοῦ ζωὴν καὶ τὰς ποικίλας θαυματουργίας. Πολέμιος τῶν Ναυατιανῶν, ἐφθονεῖτο ὑπ' αὐτῶν θανασίμως, ἐπετέθησαν κατ' αὐτοῦ μετὰ ξύλων καὶ λίθων καὶ ἀφῆκαν αὐτὸν ἡμιθανῆ, γυνὴ δέ τις φανατικὴ, ἔτι ἐμπνέοντα ἐθανάτωσε, διὰ λίθου.

*Κτείνει γυνὴ βαλοῦσα καιρίαν λίθῳ
τὸν Ὑπάτιον. φεῦ γυναικὸς ἀθλίας!
Πρώτῃ Ὑπατίῳ βιότου πέρας ἐν τριακοστῇ.*

[Οἱ Παρισινοὶ Κώδικες 255 καὶ 342 καὶ ὁ Λαυριωτικὸς I 70 τὸν Ὑπάτιον λέγουσιν ἐπίσκοπον Ἀγκύρας, ὁ δὲ τελευταῖος παραθέτει τοὺς ἐξῆς στίχους:

*Καλῶ σε, Πάτερ, ἐν οὐρανίοις
ἐνθα πέφυκαν χοροὶ πάντως ἀγγέλων
ἐκεῖ γὰρ ὑπάρχει μονὴ τῶν σοφωμένων.*

Ἀκολουθίαν εἰς τὸν ἅγιον Ὑπάτιον ἐποίησεν καὶ Ἰωσήφ ὁ Ὑμνογράφος καὶ ὁ Θεοφάνης ὁ Γραπτός, ἀποκειμένην εἰς τοὺς Παρισινοὺς Κώδικας 13, 259, 342, 1570, 1563, εἰς τὸν Βατοπεδινὸν 1104 καὶ τοὺς Λαυριωτικοὺς I 70 Δ 4, Δ 164 καὶ Ω 147.]

Ἐν τῷ Πατριακῷ Κώδ. 266 ἡ μνήμη αὐτοῦ κατὰ τὴν 14ην Νοεμβρίου, ἀναμνησκόμενη μετὰ τοῦ ἐξῆς τροπαρίου, ἦχος γ'.

*Ὁ ἅγιος ἐκκλησίας θρέμμα γέγονας
καὶ ἐκ νυκτὸς ὀρθρίσας πρὸς Κύριον
ἀνεδείχθης, πάτερ ὄσιε,
σταυρῷ τοιχίσας τὴν πόλιν
λαὸν κινδύνων λυτρωσάμενος
ταῖς ἀγρύπνοις σου δεήσεσι.
πρέσβευε Χριστῷ τῷ Θεῷ
σωθῆναι τὰς ψυχὰς ἡμῶν.*

Ἡ Ἑλένη Παπαηλιοπούλου-Φωτοπούλου στὸ *Ταμείον Ἀνεκδότων Βυζαντινῶν Ἀσματικῶν Κανόνων*, Ἀθήναι 1996, σσ. 94-95, ἀρ. 236, γράφει γιὰ τὴν 14 Νοεμβρίου:

236. Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Μνήμη τοῦ ἁγ. Ἱερομάρτυρος Ὑπατίου, ἐπισκόπου Γάγγρας, ἑνὸς τῶν τιῆ πατέρων.

can. inc. Τῆς εὐσεβείας ὀπλίτης / ἀναφανείς ὁ στερρός Ὑπάτιος
acr. –

Θεοφάνους (?) 184

ἤχ. πλ. β'. Ὡς ἐν ἠπειρῷ πεζεύσας

Paris. gr. 259, ff. 142v-149v.

Sinait. gr. 569, ff. 58-62.

184. Πρβλ. Εὐστρατιάδου, «Ταμεῖον», ΕΦ 48 (1949) 165, ἔνθα ὁ κανὼν, ἐκ τοῦ αὐτοῦ Παρισινοῦ κώδικος, τίθεται περιέργως τῇ ΛΑ' Μαρτίου. Βλ. ἐπίσης τοῦ αὐτοῦ, «Θεοφάνης ὁ Γραπτός», ΝΣ 32 (1937) 405, ἔνθα ἀμαρτύρως ὁ κανὼν προσγράφεται εἰς τὸν Θεοφάνην. Ἐκεῖθεν ἐπαναλαμβάνει τὴν εἶδησιν ὁ Θέμελης, «Πνευματικὰ ἔργα», ΝΣ 44 (1949) 137.

[σημ.: Ὅμως, ὄχι «περιέργως», 31 Μαρτ. εἶναι καὶ στὰ ΑΗΓ VII.]

Πρὸς τιμὴν τοῦ Ἁγίου Ὑπατίου συνέθεσε ἀνέκδοτη Ἀκολουθία ὁ π. Γεράσιμος Μικραγιαννανίτης. Ἄλλη Ἀκολουθία, ἐκδοδομένη ἀπὸ τῆ Μονῆ Ὁσίου Παταπίου Λουτρακίου, συνέθεσε ὁ Χαραλάμπης Μπούσιας.

Οἱ βίοι ποὺ ἐξέδωσε ὁ Ἰωάννου καὶ ὁ Ferri (παρόμοια μορφή ἀπὸ ἄλλα χειρόγραφα) θεωροῦνται «κανονικοὶ» βίοι, δηλαδὴ πιὸ κοντὰ πρὸς τὴν ἱστορικὴ πραγματικότητα. Ὁ Ferri ἐξέδωσε ἐπίσης καὶ «ἀπόκρυφο» βίο, ἓνα κείμενο ποὺ ὁ Halkin τὸ ὀνομάζει «ἀπίθανο ἀγιολογικὸ ρομάντζο», γεμάτο ἀπὸ ἀπίστευτα μαρτύρια καὶ «ἀναστάσεις» τοῦ Ἁγίου, μὲ ὀνόματα βασιλέων καὶ ἡγεμόνων ἐντελῶς φανταστικά.

Αὐτὸ τὸ «ἀπόκρυφο» κείμενο εἶχε μεγαλύτερη διάδοση στὰ βυζαντινὰ καὶ μεταβυζαντινὰ χρόνια ἀπὸ ὅ,τι ὁ «κανονικὸς» βίος, ὅπως δείχνει ἡ χειρόγραφη παράδοση.

Μόνο ὑποθέσεις μποροῦμε νὰ κάνουμε σχετικὰ μὲ τὸν «ἀπόκρυφο» βίο τοῦ Ἁγίου Ὑπατίου, ὅπως λέει ὁ Ferri: αὐτὸς ἀναφέρει ὅτι ὑπάρχει μία «ἀποκάλυψις ἀπόβλητος», ὅπου ἀναφέρεται καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Ὑπατίου, ὅπως μνημονεύει ὁ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Νικηφόρος (806-813), στὸ «Τυπικόν» του. Ἐπίσης ὁ βίος ἀναφέρει τὸ ὄνομα τοῦ δαιμονίου Βαραχάμ, ποὺ ὡς Βαρουχὴν μνημονεύεται σὲ μία μαγικὴ εὐχή. Θὰ προσθέσουμε ἐδῶ ὅτι οἱ πολυποίκιλοι ἀντιαιρετικοὶ ἀγῶνες του, ἡ ἀσκητικότητά του, οἱ ἰαματικὲς δυνάμεις του, ἡ νίκη κατὰ τοῦ δράκοντος,

ἡ θεραπευτικὴ ἰκανότητα ποὺ εἶχαν ὅλοι οἱ χῶροι ποὺ ἐπισκέφθηκε ὁ Ἅγιος, τὸ μαρτυρικὸ του τέλος ποὺ ὁμοιάζει μὲ αὐτὸ τοῦ πρωτομάρτυρος Στεφάνου, ὅλα τὰ παραπάνω ἔγιναν αἰτία νὰ κατασκευασθεῖ ὁ φανταστικὸς βίος του, ὅπου κατανικᾷ τοὺς πάντας, θανατώνεται καὶ ξαναζεῖ ἀπὸ τὴν ἀγάπη καὶ παρέμβαση τοῦ Κυρίου. Τοῦτο δείχνει πόσο τὸν ἀγαποῦσε καὶ τὸν πίστευε ὡς θαυματουργὸ τὸ ἐκκλησίασμα. Ἄλλωστε ὁ βίος του τὸν ἀναφέρει ὡς «Μέγαν τοῦ Θεοῦ θεραπευτὴ καὶ μάρτυρα».

Ἐνδεικτικὸ γι' αὐτὴ τὴ διάδοση τοῦ «ἀπόκρυφου» βίου, εἶναι καὶ ἡ δημόσια μορφή του ποὺ σώζεται στὸ ὑπ' ἀρ. 2 χειρόγραφο τοῦ 17ου αἰ. στὴ Μονὴ τῆς Ἐπάνω Χρέπας Τριπόλεως, σύμφωνα μὲ τὸν κατάλογο τοῦ Τάσου Γριτσοπούλου, περ. Μνημοσύνη 1 (1967) 232. Τὸ ἀνέκδοτο κείμενο αὐτοῦ τοῦ χειρογράφου τὸ δημοσιεύουμε παρακάτω ἀπὸ φωτογραφίες ποὺ ἐλάβαμε οἱ ἴδιοι στὴ Μονὴ Ἐπάνω Χρέπας. Ἐπειδὴ τὸ κείμενο εἶναι τελείως ἀνορθόγραφο, ἀποκαταστήσαμε ὀρθογραφία καὶ στίξη.

Θεωρήσαμε ὅτι δὲν ἔχει νόημα νὰ ἐπανεκδώσουμε ὅλα τὰ ἐκδεδομένα κείμενα τῶν Ferri καὶ Halkin.

Ἐπομένως, στὴν παρούσα δημοσίευση περιλαμβάνονται:

i. Μεταβυζαντινὴ παράφραση τοῦ ἀπόκρυφου Βίου στὴ δημοτικὴ, σύνθεση εὐσεβῆς, ἀπὸ τὸ χειρόγραφο ποὺ φωτογραφήσαμε στὴ μονὴ Ἐπάνω Χρέπας, δική μας πρώτη δημοσίευση.

ii. Πρώτη ἐκδοση ἀνέκδοτης Ἀκολουθίας στὸν Ἅγιο Ὑπάτιο, ἀπὸ τὸ Σιναῖτικὸ χειρόγραφο 569, 14 Νοεμβρίου. (Σὲ πολλὰ χειρόγραφα ἡ μνήμη του τοποθετεῖται στὶς 14 Νοεμβρίου)

iii. Ἐπανέκδοση τροπαρίου ἀπὸ τὸν Πατμιακὸ κώδικα 266, ποὺ πρῶτος ἐδημοσίευσε ὁ Σωφρόνιος Εὐστρατιάδης στὸ Ἀγιολόγιον τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας.

ΦΩΤΙΟΣ Α. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ

Καθηγητῆς Βυζαντινῆς καὶ Μεταβυζαντινῆς Φιλολογίας
καὶ Παλαιογραφίας
Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

Ἀρχιμανδρίτης

ΝΕΚΤΑΡΙΟΣ Ν. ΠΕΤΤΑΣ Δρ Φ.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Fr. Halkin, BHG, ἀρ. 759-759f.

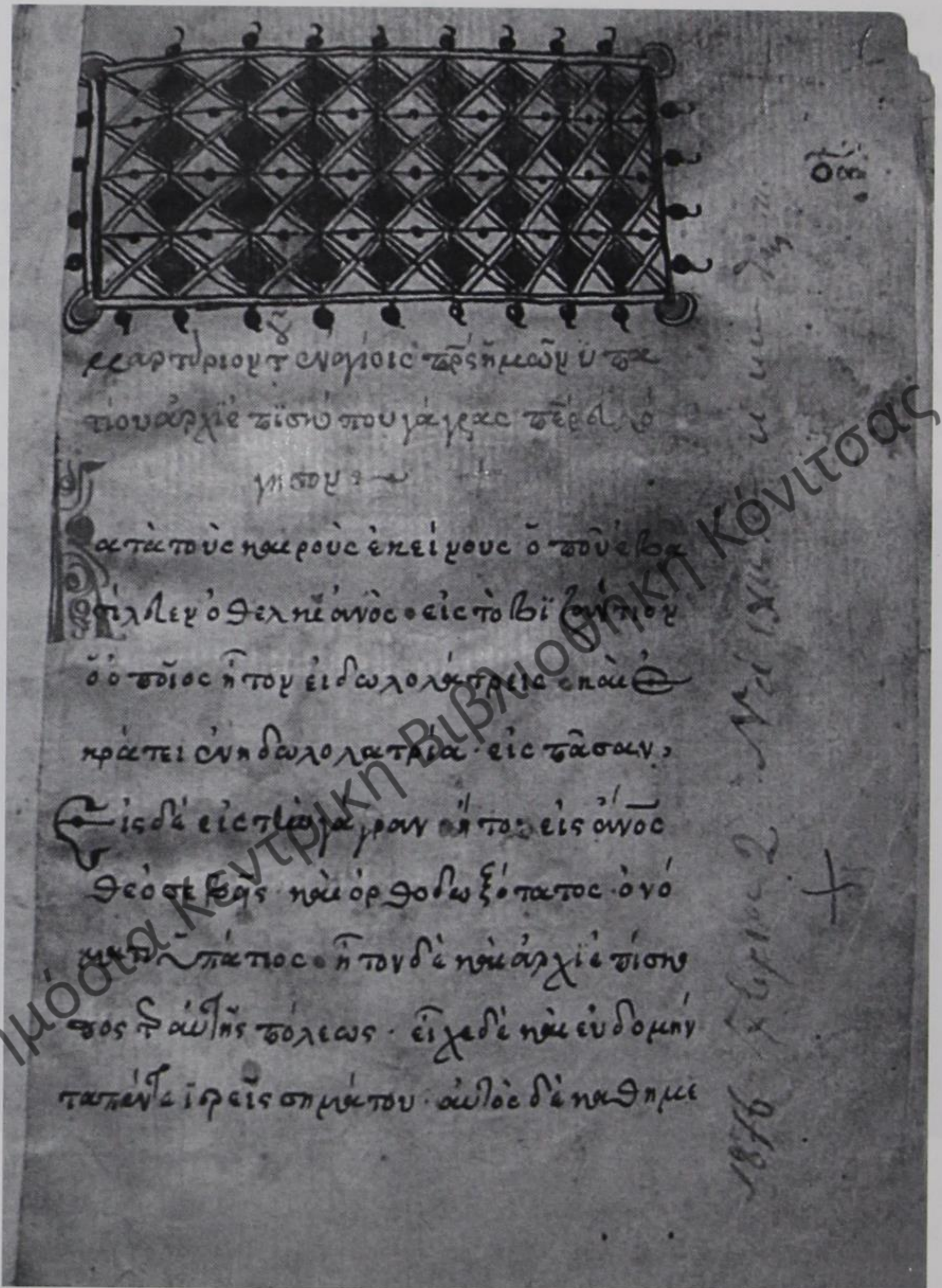
Silvio Ferri, «Il Bios e il Martyrion di Hypatios di Gangrai», Studi Bizantini e Neoellenici 3 (1931) 71-103.

Fr. Halkin, Recherches et documents d' hagiographie byzantine, Bruxelles 1971 (SH 51), σσ. 255-257.

Ἰωάννης Π. Δορουκίδης, Γάγγρα, ἡ χαμένη πατρίδα πρωτεύουσα τῆς Παφλαγονίας Μ. Ἀσίας. (Ἡ ἐλληνορθόδοξη κοινότητα) «Στὸ Μουτσαρριφλίκι Τσαγγίρι» 1822 - 1922, β' ἔκδ. Θεσσαλονίκη 2002.

Μικρογραφία ἀπὸ τὸ Μηνολόγιον Βασιλείου τοῦ Β'

Ἡ ἀρχὴ τοῦ μαρτυρίου τοῦ Ἁγίου,
 ἀπὸ τὸ χειρόγραφο τῆς Ἱ. Μ. Ἐπάνω Χρέπας Τριπόλεως 2.

ΔΗΜΩΔΗΣ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΟΣ ΒΙΟΣ

ΜΑΡΤΥΡΙΟΝ ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ ΥΠΑΤΙΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΓΑΓΓΡΑΣ

Πάτερ εὐλόγησον.

Κατὰ τοὺς καιροὺς ἐκείνους ὁποῦ ἐβασίλευεν ὁ Θεληϊανὸς εἰς τὸ Βυζάντιον, ὁ ὁποῖος ἦτον εἰδωλολάτρης καὶ ἐκράτει ἐν εἰδωλολατρία εἰς πᾶσαν. Εἰς δὲ εἰς τὴν Γάγραν, ἦτον εἰς ἄνθρωπος θεοσεβῆς καὶ ὀρθοδοξώτατος, ὀνόματι Ὑπάτιος. Ἦτον δὲ καὶ ἀρχιεπίσκοπος τῆς αὐτῆς πόλεως. Εἶχε δὲ καὶ ἑβδομήκοντα πέντε ἱερεῖς σιμά του. Αὐτὸς δὲ καθημερινῶς δὲν ἔπαυε νὰ μὴν τοὺς διδάσκει τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, καὶ νὰ τοὺς λέγει:

Ἀδελφοὶ καὶ τέκνα, παρακαλῶ σας, νὰ ἤξεύρετε ὅτι ὅσοι προσκυνοῦν τὰ εἰδωλα, παραδίδονται τῆς κολάσεως καὶ τοῦ αἰωνίου πυρός.

Καὶ μὴν φοβᾶσθε τὸν θυμὸν τοῦ βασιλέως καὶ τὰ βᾶσανα ὁποῦ θέλουν σᾶς βασανίσῃ. Ὅτι ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, εἶπεν ὅτι διὰ τὸ ὄνομά μου θέλουν σᾶς δεῖρῃ. Καὶ νὰ σᾶς διώξουν ἀπὸ τῆς πόλεως Γαλατίας.

Αὐθέντευεν αὐτῆς Κυπριανὸς ὀνόματι. Καὶ ἐκάθετον εἰς τὸ κριτήριον καὶ ἔκρινε. Λοιπὸν, ὑπῆγαν οἱ ἐχθροὶ τῆς ἀληθείας καὶ λέγουν τοῦ αὐθεντοῦ ὅτι:

Νὰ ἤξευρες αὐθέντη, ὅτι ἀντίκρις τῆς πόλεως πέρα, εὐρίσκεται ἓνας χριστιανὸς ὀνόματι Ὑπάτιος, καὶ καθ' ἣν ἡμέραν οὐ παύει νὰ μὴν ὑβρίζει τοὺς θεοὺς, καὶ νὰ ὁμολογεῖ τὸν Χριστόν, ἐκεῖνον ὁποῦ ἐσταύρωσαν οἱ Ἑβραῖοι. Καὶ κάμνη πολλὰ θαύματα, καὶ ὅσοι πάγουν εἰς αὐτόν, κουλοί, τυφλοί, κωφοί, ὅλους τοὺς ἰατρεύει, καὶ τοὺς δαίμονας διώκει.

Καὶ ὡς ἤκουσεν ὁ βασιλεύς, ὄντως πολλὰ ἐθυμώθη. Καὶ ἐπὶ τὴν αὐριον ἔστειλεν νὰ φέρουν τὸν Ἅγιον. Ὁ δὲ Ἅγιος τὴν νύκτα ἐκείνην ἐκατάλαβεν πῶς τὸν διέβαλαν εἰς τὸν ἑπαρχον, καὶ λέγει τοὺς κληρικοὺς αὐτοῦ καὶ τοῦ λαοῦ:

Παιδιά μου, νὰ ἤξεύρετε ὅτι ὁ αὐθέντης ὁ Κυπριανὸς αὐριον στέλλει Διατεμόνα, καὶ θέλει νὰ μᾶς χωρίσῃ ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ τὴν ἀγάπην. Ἀμή, ἔλατε παιδιά μου νὰ κάμωμεν δέησιν εἰς τὸν Θεόν, καὶ ἀγρυπνίαν ἐπού-

την τὴν νύκτα, νὰ παρακαλέσωμεν τὸν ζωοδότην Χριστόν, καὶ κυβερνήτην τῶν ψυχῶν ἡμῶν, διὰ νὰ μᾶς βοηθήσῃ εἰς ἐκεῖνα ὅπου θέλομεν πάθῃ.

Καὶ ὅλοι τους, μιᾷ φωνῇ ἔκραξαν καὶ εἶπον: Ἐσύ, διὰ τέμας νὰ δεηθῆς, μαθητὰ τοῦ Χριστοῦ, νὰ μὴν χωριστοῦμεν ἀπὸ ἐσένα καὶ ἀπὸ τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν.

Καὶ ἐκείνην τὴν νύκτα, ἦλθεν ὁ Χριστὸς καὶ λέγει τὸν Ἅγιον:

Θαῤῥεῖ καὶ χαίρου, Ὑπάτιε, ὅτι ἐγὼ μετὰ σένα εἶμαι. Καὶ ἦλθα νὰ σὲ εἰπῶ ἐκεῖνα ὅπου μέλλουν νὰ πάθῃς. Αὐτοὶ ὅπου εἶναι μετ' ἐσένα εἰς τρεῖς ἡμέρας ἔρχονται εἰς Ἐμένα. Ἀμή, ἐσύ τὸν αὐθέντη θέλεις ἐντροπιάσῃ καὶ τὸν βασιλέα θέλεις βαπτίσῃ καὶ τὰ εἴδωλα θέλεις χαλάσῃ ἕως τέλους. Καὶ ὕστερα θέλεις πάθῃ πολλά διὰ τὸ ὄνομά μου. Καὶ θέλεις ἀποθάνῃ φοραῖς ἑπτὰ διὰ τὸ ὄνομά μου, καὶ ἐγὼ νὰ σὲ ἀναστήσω. Καὶ πολλοὶ θέλουν πιστεύσῃ ἀπὸ ἐσένα. Εἰς τὸ ὄνομά μου σημεῖα καὶ θαύματα θέλεις κάμεις, τυφλοὺς νὰ βλέπουν, κωφοὺς νὰ ἀκούουν, βωβοὺς νὰ συντυχαίνουν, ξηροὺς νὰ ἀνορθώσῃς, λεπροὺς νὰ καθαρίσῃς, καὶ τοὺς δαίμονας νὰ διώχῃς. Ἀπὸ φαρμάκια καὶ ἀπὸ μαγίαις ἀνθρώπους νὰ ἐλευθερώσῃς, καὶ εἴτι ἄλλον πόνον ἔχει ὁ ἄνθρωπος καὶ δὲν φαίνεται. Καὶ πᾶσαν ἀσθένειαν νὰ διώχῃς καὶ ἀπὸ ἀνθρώπους καὶ κτήνη καὶ ἀπὸ ὅλα τὰ ζῶα. Καὶ νὰ σὲ τιμήσω εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ εἰς τὴν γῆν.

Αὐτὰ εἶπεν ὁ Σωτῆρ, καὶ ἀναλήφθη. Καὶ ὁ Ἅγιος Ὑπάτιος λέγει πρὸς τὸν λαόν:

Ὅλοι παῖδιά μου ἠγαπημένα, ἀκούσατε εἴτι μὲ εἶπεν ὁ Κύριος, ὅλα ὅσα μέλλουν νὰ γένουν. Ὅτι ἐσεῖς πρωτύτερα θέλετε ὑπάγει ἀπὸ ἐμένα εἰς τὸν ἐπουράνιον Βασιλέα.

Καὶ αὐτοῦ ὅπου ἐσυντύχαινε, ἦλθασιν οἱ τῆς ἀσεβείας στρατιῶται καὶ ἐστάθησαν εἰς τὴν πόρταν τῆς μητροπόλεως καὶ ἄρχισαν νὰ κροτοῦν τὴν πόρταν. Καὶ ὁ μακάριος Ὑπάτιος ἦτον μέσα εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ ἐλειτούργη καὶ αὐτοῦ ἦλθεν ὁ Θεὸς μὲ μυρίαὶς μυριάδες Ἀγγέλους καὶ ἔστην ἔμπροσθεν τοῦ Ὑπατίου καὶ ὀλοκλήρου τοῦ λαοῦ ὅπου ἦτον εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς λειτουργίας. Καὶ τότες ἦλθαν οἱ στρατιῶται εἰς τὴν πόρταν τῆς ἐκκλησίας νὰ τοὺς ἀρπάξουν ὡσάν ἄγρια θηρία. Καὶ ἐξηράνθησαν τὰ χέρια τους καὶ τὰ ποδάρια τους καὶ τὰ ὀμμάτιά τους ἐτυφλώθησαν καὶ δὲν ἔβλεπαν παντελῶς ἕως ὅπου ἐτελειώθη ἡ λειτουργία. Τότε ἐγύρισεν ὁ Ἅγιος Ὑπάτιος καὶ λέγει τοῖς παρανόμοις ἐκεῖνοις:

Διατί ἡ αὐθεντία σας ἐκοπιάσατε και ἤλθετε εἰς ἐμένα;
 Καὶ ἀπεκρίθη ὁ πρῶτός τους καὶ λέγει πρὸς τὸν Ἅγιον:
 Κακὴ καὶ μιὰ κεφαλὴ, ὅλες αἱ μαγεῖες σου μᾶς ἐτύφλωσαν ἕως
 τῆς ὥρας τούτης.

Καὶ ὁ Ἅγιος εἶπεν:

Ἄναιδῆ καὶ παράνομε, ἐστερημένε τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν Ἀγγέλων, καθὼς
 δὲν ἐγνωρίζεις Θεὸν ἀληθινόν, πῶς ἐτόλμησες καὶ ἤλθες εἰς τοῦτο τὸ
 ἅγιον ὁσπήτιον ὅπου εἶσαι ἀνάξιος; Ἀμή, ὁ Κύριος Ἰησοῦς Χριστός, μὲ
 τὴν φωτίαν νὰ σὲ χαλάσῃ μαζί μὲ τὴν συντροφίαν σου.

Καὶ πάραυτα φωτία ἔπεσεν ἀπὸ τὸν οὐρανὸν καὶ τοὺς ἔκαυσεν ὅλους.
 Καὶ οὐδὲν ἀπόμεινεν ἀπὸ αὐτούς, μόνον τρεῖς. Καὶ αὐτοὶ ὑπῆγαν εἰς τὸν
 αὐθέντην καὶ εἶπαν του τὰ γενόμενα. Καὶ ὡς ἤκουσεν αὐτὰ ὁ αὐθέντης,
 ἐδυμῶδη δυνατά, καὶ ὄρισεν τὸν γιαννητζάραγάν του νὰ ὑπάγῃ μὲ τοὺς
 στρατιῶτες του ἐνενήντα ὀνόματά τους.

Καὶ ἐκεῖνος εἶπεν: Δεόμεσθε, αὐθέντη μου, μήπως δὲν δυνηθοῦμεν
 ἡμεῖς νὰ τὸν φέρομεν, νὰ μὴν μᾶς καύσῃ καὶ ἡμᾶς ὡσὰν καὶ τοὺς ἄλ-
 λους ἐκείνους. Ἀμή, ὄρισεν νὰ ἔλθῃ τὸ ἰδικόν σου φουσάτι μαζί μου.

Καὶ ὁ αὐθέντης τοῦ λέγει: Ἐγὼ νὰ στείλω τὸν πρωτοβεστιάριόν μου μα-
 ζὶ σου καὶ ὅπου τοὺς εὐρῆτε, γὰρ τοὺς κόψετε. Καὶ τὸν Ὑπάτιον νὰ τὸν
 ἐβασανίσετε καὶ νὰ τὸν τιμωρήσῃτε ὅσον ὅπου καὶ τὴν ψυχὴν του, καὶ τὸ
 κορμί του νὰ τὸ χαλάσετε.

Καὶ τότες τὸν ἐπρόσταξεν νὰ πᾶν, καὶ ὡς ἐπῆγαν καὶ αὐτοί, ἠῦρα-
 τον πάλιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν μέσα ὅπου ἐδέονταν. Καὶ πάραυτα ἐπία-
 σαίς πόρταις τῆς ἐκκλησίας οἱ ἐχθροὶ τῆς ἀληθείας καὶ ἐπῆγεν ὁ πρωτο-
 βεστιάριος μέσα καὶ εὐβγαλεν τὸ σπαδί του, καὶ ἔκοψεν τοὺς ἐβδομήκοντα
 πέντε ἱερεῖς, καὶ ἐτελειώθησαν αὐτοὶ ἐν καλῇ ὁμολογίᾳ.

Τὸν δὲ Ἅγιον Ὑπάτιον τὸν ἔδεσαν ἀπὸ τὰ μαλλία εἰς ἓνα ἄλογον καὶ
 ἐκρέμασαν εἰς τὸν τράχηλόν του μίαν πέτραν, λίτρων ἐξήκοντα. Καὶ ἄλλην
 μίαν εἰς τὰ ποδάριά του καὶ ἐπῆγαν εἰς τὸν αὐθέντην τους. Καὶ ὡς τὸν
 εἶδεν ὁ αὐθέντης τους, λέγει τον:

Ἐσὺ εἶσαι ὁ γόης καὶ ὁ μάγος ὅπου ὑβρίζεις τοὺς θεούς;

Καὶ ὁ Ἅγιος ἀπεκρίθη καὶ λέγει τον: Τρελέ, καὶ ἀδιάντροπε καὶ πα-
 ράνομε, καὶ τῆς ἀληθείας ἐχθρέ, πῶς ἀνοίγεις τὸ στόμα σου τὸ μιὰρὸν
 καὶ λαλεῖς κατὰ τοῦ Θεοῦ ἄδικα, καὶ δὲν ἐντρέπεσαι; Καὶ κἂν ἀπὸ τὸ
 ἄλογον ζῶον ὅπου σὲ ἤφευρεν ἐδῶ δὲν αἰσχύνεσαι ὅπου σὲ ἐλέγχει διὰ
 τὸν ἀληθινὸν Θεόν, ποῖα εἶναι αὐτὰ τὰ εἰδῶλα ὅπου προσκυνᾶς;

Καὶ λέγει τοῦ ἀλόγου ὁ μακάριος Ὑπάτιος: Λέγε ἄλογον ζῶον τὴν ἀλήθειαν ἀνεμποδίστως. Ποῖος εἶναι ὁ ἀληθινὸς Θεὸς ἡμῶν, καὶ ποῖα εἶναι τὰ εἰδῶλα;

Καὶ εἰς θαῦμα μέγα: Διὰ θελήματος Θεοῦ, ἐπῆρε ἀνθρωπίνην φωνὴν τὸ ἄλογον, καὶ ἄρχισε νὰ συντυχαίνει ἐμπροστὰ εἰς ὄλους καὶ λέγει: Ὁ αὐθέντης παράνομε καὶ ἀσεβῆ. Ἐγὼ εἶμαι ἄλογον ζῶον, καὶ ἐγνώρισα τὸν ἀληθινὸν Θεόν, ὅπου ἔκαμε τὸν ἀληθινὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ ἔπλασε τὸν ἄνθρωπον μὲ τὸ ἐδικόν του χέρι, καὶ τὸν ἥλιον καὶ τὸ φεγγάρι καὶ τὰ ἄστρα τοῦ οὐρανοῦ καὶ ἔτσι ἐστόλισε τοὺς Ἀγγέλους.

Αὐτοῦ καὶ ἐπαρέστησέν τους νὰ τὸν προσκυνοῦν. Καὶ ἕτερα ποιήματα ἔκαμε, ὄρη καὶ βουνά, θάλασσα καὶ ποταμούς, πηγὰς καὶ φάραγγας, πετεινὰ πτερωτά, καὶ θηρία καὶ ἔρπετά, καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς. Ἀμή, τοὺς θεοὺς ὅπου λατρεύετε ἐσεῖς, εἶναι δαίμονες, οἱ ὅποιοι ἔγιναν παραβάται καὶ ἀποστάται τοῦ Θεοῦ, καὶ διὰ τὴν παρακοήν τους καὶ τὴν ὑπερηφάνειάν τους ἔπεσαν εἰς τὴν ἄβυσσον καὶ εἶναι κληρονόμοι τοῦ ταρτάρου καὶ τοῦ αἰωνίου πυρός, καὶ σὰς πλανεύουν καὶ στερεοῦν σας ἀπὸ τὸ φῶς καὶ κληρονομεῖτε μαζί τους τὸ αἰώνιον πῦρ εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

Τότε ἤφεραν καὶ τὸ λιθάρι ὅπου εἶχαν κρεμασμένον εἰς τοῦ Ἁγίου τὸν τράχηλον. Καὶ αὐτὸ ὁμοίως τοῦ εἶπεν ὅτι: Καὶ ἐγὼ οἶδα τὸν αὐτὸν τὸν οἰκτίρμονα Χριστὸν εἰς τὸν Σταυρὸν ὅπου ἐκρέμετον, καὶ ἡσχύνθη καὶ τοῦ ναοῦ τὸ καταπέτασμα καὶ ἀπὸ τοῦ φόβου ἡ γῆ ἐσαλεύθη, καὶ ἀπὸ τοῦ φόβου τὰ θεμέλια. Καὶ σκότος ἔγινεν εἰς ὅλον τὸν κόσμον, καὶ τὰ μνήματα ἠγέρθησαν, ἤγουν ἀνοιξαν, καὶ πολλὰ κορμιά Ἁγίων ἀναστήθησαν καὶ πολλὰ θαύματα ἔγιναν. Ἀμή, οἱ ἀγνώμονες ἔβραῖοι δὲν τὸν ἐπίστευσαν ὅτι εἶναι Θεὸς ἀληθινός, καὶ Υἱὸς Θεοῦ. Ἀμή περισσότερον τὸν ἐγελοῦσαν, καθὼς καὶ ἐσεῖς οἱ παράνομοι τῆς ἀληθείας καὶ ἐχθροί.

Αὐτὰ ὅλα ὡσὰν ἤκουσεν ὁ αὐθέντης εἶπεν: Μὰ τοὺς μεγάλους θεοὺς, τοὺς πάντας. τὸν Ἄρην, καὶ Ἀπόλλωνα, Ἀθηνᾶν, καὶ Ἀσκληπιὸν καὶ Ἄρτεμην, ὁ γόης καὶ ἀπὸ ταῖς μαγείαις του τὰ κάμνη αὐτὰ ὅλα. Καὶ βούλεται νὰ μᾶς πλανέση. Ἀμή ἐγὼ, γλήγορα θέλω τὸν χαλάση. Καὶ ἂν εἶναι καὶ τὸν σηκώσουν ὁ Θεὸς του, θέλω εἶπη τοῦ βασιλέως.

Καὶ ὄρισεν ὁ αὐθέντης νὰ κάμουν μίαν σούβλαν σιδερένια ὀκτὼ πηχῶν καὶ νὰ τὴν πυρώσουν δυνατά, καὶ νὰ τὴν βάλουν ἀπὸ τὸν πάτον του ὅσον νὰ ἔβγη ἀπὸ τὸ στόμα του. Καὶ ἔτσι τὸ ἔκαμαν καὶ τὸν

ἔψησαν ὡσάν πρόβατον. Καὶ ὡς ἐψήθη ὁ Ἅγιος, λέγει ὁ αὐθέντης ἐκείνων ὅπου ἐπαραστέκονταν:

Δὲν σᾶς ἔλεγα ἐγώ, ὅτι εἶναι γόης καὶ μάγος καὶ δὲν ἔχει Θεὸν ὅπου νὰ τὸν βοηθήσῃ καὶ δὲν εἶναι θεὸς μεγαλύτερος ἀπὸ τὸν Ἀπόλλωνα;

Καὶ ὄρισεν νὰ ῥίξουν τὸ κορμί του τῶν σκυλίων καὶ τὸ ἄλογον ὅπου ἐκαβαλίκευσεν ὄρισεν νὰ τὸ καύσουν. Καὶ ἐκείνην τὴν ὥραν, ἐγένηκεν σεισμός μέγας εἰς ἐκεῖνον τὸν τόπον καὶ σύγνεφον φωτεινὸν ἦλθεν. Καὶ ἐκεῖνοι ἀπὸ τὸν φόβον τοὺς ἔφυγαν ὅλοι τοὺς. Καὶ ἦλθεν ὁ Χριστὸς μετὰ δυνάμεως πολλῆς καὶ ἐστάθη εἰς τὸ μέσον τῆς ἐστίας καὶ ἐπίασε τὸ κορμί τοῦ Ἁγίου καὶ ἔκαμέ το ὄλον γερὸν, ὅπου δὲν εἶχεν καμίαν πληγὴν τὸ κορμί του. Καὶ ἐφίλησέ τον ὁ Ζωοδότης καὶ Πανοικτίρμων Χριστός, καὶ εἶπε τον:

Χαῖρε καὶ θάρρει Ὑπάτιε, ὅτι ἐγὼ μετ' ἐσένα εἶμαι ὅλαις ταῖς ἡμέραις τῆς ζωῆς σου.

Καὶ περιπατώντας ἔλεγεν τὸν λόγον τῆς ἀληθείας. Τότε ἐπῆγεν ὁ Ἅγιος εἰς τὸν τόπον ὅπου ἐκάη τὸ ἄλογον καὶ λέγει πρὸς αὐτόν: Διὰ τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ, σηκώσου ἀπ' αὐτοῦ διὰ νὰ λέξωμεν τοὺς ἀσεβεῖς καὶ παρανόμους. Καὶ παρευθύς, ἐσηκώθη τὸ ἄλογον καὶ ἐπῆρε το μαζί του καὶ ἐπῆγεν εἰς τὸν αὐθέντη. Καὶ ὡς τοὺς εἶδεν ὁ αὐθέντης ὅπου ἔρχονταν καὶ ἐσυντύχαιναν μαζί, ἐφοβήθη. Καὶ λέγει τον ὁ Ἅγιος Ὑπάτιος:

Ἐγνωρίζεις μας, αὐθέντη, ποῖοι εἴμεσθεν;

Καὶ ὁ αὐθέντης λέγει τοὺς: Δὲν σᾶς ἐγνωρίζω ἐσᾶς ποῖοι εἴσθε.

Καὶ ὁ Ἅγιος λέγει τοῦ ἀλόγου: Σύντυχε τὴν ἀλήθειαν.

Καὶ ἐγύρισε τὸ ἄλογον καὶ εἶπέν τον: Αὐθέντη ἀσεβῆ καὶ παράνομε τύραννε, τρελὲ καὶ ἀδιάντροπε. Διὰ τί ἐσκοτίσθης καὶ δὲν ἐβλέπεις τὸν Θεὸν ὅπου σὲ ἔπλασεν; Ἀμὴ σὺ βλέπεις κωφὰ καὶ ἀναίσθητα δαιμόνια, τὰ ὅποια μαζί σου θέλουν κολασθοῦν εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον.

Καὶ ὡσάν ἤκουσαν ἐκεῖνοι οἱ παραστηκάμενοι, ὅπου ἦτον τόσος κόσμος, ἤγουν ἕξῃ χιλιάδες ἄνδρες, ἐπίστευσαν εἰς τὸν Χριστὸν καὶ ἔκραξαν μία φωνὴ ὅλοι τοὺς καὶ εἶπον:

Μέγας ὁ Θεὸς τῶν χριστιανῶν, αὐτὸν ὅπου προσκυνοῦν αὐτοί, καὶ ἄλλος δὲ θεὸς δὲν εἶναι ἔξω ἀπὸ αὐτόν.

Καὶ ἦλθον εἰς τὸν Ἅγιον ἐκεῖνοι οἱ ἄνδρες καὶ εἶπαν:

Δοῦλε τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ, σφράγισέ μας καὶ βάπτισέ μας εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ.

Ἀμὴ, ὁ αὐθέντης ἐβουλήθη νὰ στείλῃ ὄρισμὸν εἰς τὸν βασιλέα διὰ τὰ

γενόμενα, ἀμὴ διὰ τὴν λύπην ὅπου εἶχεν ὁ βασιλεύς, δὲν ἐτόλμησε νὰ στείλῃ. Αὐτὰ ὅλα ἦτον τοῦ Θεοῦ οἰκονομία. Καὶ ἀπέθανε τοῦ αὐθέντος ἡ γυναῖκα καὶ ἐπροσκάλεσεν τὸν Ἅγιον Ὑπάτιον καὶ λέγει τον:

Ἐλέησόν με Ἅγιε τοῦ Θεοῦ καὶ δεήσου τὸν Θεὸν διὰ νὰ σηκωθῇ ἡ γυναῖκά μου καὶ νὰ πιστεύσω καὶ ἐγὼ εἰς τὸν Χριστὸν σου καὶ Θεὸν ἡμῶν καὶ νὰ βαπτισθῶ καὶ ἐγὼ καὶ ὅλοι μου οἱ ὑπηρέται.

Καὶ ὄρισεν ὁ Ἅγιος Ὑπάτιος νὰ κάμουν μίαν κλίνην ἐκεῖ ὅπου ἦτον ἀποθαμένη καὶ ἔκλινε τὰ γόνατά του εἰς τὴν γῆν καὶ ἐδέετον τοῦ Θεοῦ καὶ ἔλεγεν:

Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, ὁ Θεός μου, ὅπου ἐσήκωσες τὸν Λάζαρον ὅπου ἦτον τετραήμερος ἀποθαμένος καὶ μὲ τὸν λόγον Σου ἀναστήθη. Ναί Δέσποτα, ἐπάκουσον καὶ ἐμὲ τὸν ταπεινόν, καὶ ἀνάξιον δοῦλον Σου καὶ ἀνάστησον τὴν γυναῖκα αὐτὴν ὅπου εἶναι ἀπεθαμένη, γιὰ νὰ πιστεύσῃ ὁ αὐθέντης εἰς τὸ ὄνομά Σου τὸ ἅγιον.

Καὶ ἐγύρισεν καὶ εἶπεν τὴν ἀποθαμένην: Ἐσὲνα λέγω. Διὰ τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἀνάστηθι ἀπὸ τοὺς νεκρούς.

Καὶ παρευθὺς ἐσηκώθη καὶ ὑπῆγεν καὶ ἔπεσεν εἰς τὰ ποδάρια τοῦ Ἁγίου καὶ ἔπεσεν καὶ ἔλεγεν:

Εὐχαριστῶ σε δοῦλε τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ, ὅτι ἠλευθέρωσάς με τοῦ ἐξωτερικοῦ σκότους καὶ τῶν πονηρῶν δαιμόνων. Ἐπειδὴ εἶδα ἐκεῖ, ὅποιος δὲν ἔχει τὸ Ἅγιον Βάπτισμα, τιμωρεῖται κακά, καὶ ὅποιος προσκυνᾷ τὰ εἰδῶλα, τοὺς παίρνουν οἱ διάβολοι.

Ὡσὰν τὰ ἄκουσεν ὁ αὐθέντης καὶ ὅλοι ὅσοι ἐπαράστεκαν αὐτοῦ, ἐπίστευσαν καὶ αὐτοί, καὶ ἐβαπτίσθησαν.

Ἄμὴ, ὁ φιλάνθρωπος Θεός, ὅπου ὅλα τὰ πάντα οἰκονομᾷ πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ ἀνθρώπου, τί ἐποίησεν; Ὅρισε δράκοντα φοβερόν καὶ ἐβγῆκεν ἀπὸ τὴν θάλασσαν, καὶ ἦλθεν εἰς τὸ παλάτιον τοῦ βασιλέως καὶ ἐμπῆκε μέσα εἰς τὰ ταμεῖα ὅπου ἦτον τὸ χρυσάφι τοῦ βασιλέως. Καὶ τινὰς δὲν ἐδύνατον νὰ σιμώσῃ κοντὰ ἀπὸ τὸν φόβον τοῦ θηρίου καὶ ἀπὸ ἐκείνην τὴν μερωδία. Δι' ὅτι ἡ ὄψη του ἦτον φοβερὰ δυνατὰ, καὶ ἦτον μεγάλο τοῦ μάκρου πῆχες οε', καὶ τὸ πλάτος του εἶχε πῆχες ἐπτὰ, καὶ εἶχεν κεφάλια τρία, καὶ ἦταν τὰ μάτια του ὡσὰν τὴν ἀστραπὴν πυρρά, καὶ τὰ δόντια του ὡσὰν σπαθία ἀκονισμένα ἦταν, καὶ ἀπὸ τὰ ῥουθούνιά του ἔβγαινε πυρίνη φλόγα. Καὶ ὁ βασιλεύς, εἶχε πολλὴν θλίψιν καὶ πικρίαν. Καὶ ὄρισεν ὁ βασιλεύς, ἐνενήντα στρατιῶτες νὰ πολεμήσουν μετ' αὐτό. Καὶ ὡσὰν ἐπῆγαν μέσα εἰς αὐτό, ἐσήκωσεν τὸ κε-

φάλιν του και ἄνοιξεν τὰ ὀμμάτιά του και παρευθὺς τοὺς ἐθανάτωσεν ὄλους. Καὶ ὡς εἶδεν ὁ βασιλεὺς αὐτὸ ὅπου ἔγινεν, ἐφοβήθη φόβον μέγαν. Καὶ ἐκάλεσεν ὄλους τοὺς ἱερεῖς τῶν εἰδώλων και εἶπέ τους:

Καλὰ ἤξεύρετε, ἱερεῖς και πατέρες ὅπου παραστέκεσθε εἰς τοὺς θεοὺς, και καθ' ἡμέραν και ὥραν τοὺς προσκυνᾶτε και δέεσθε διὰ τὰς ἁμαρτίας, ἔτζι και τώρα νὰ δεηθεῖτε τοὺς θεοὺς, ἂν τύχη διὰ τὴν δέησίν σας νὰ μᾶς ἐλεήσουν, και διώξουν ἐτοῦτο τὸ θηρίον ἀπὸ ἐτούτην τὴν πόλιν, πρὶν μᾶς χαλάσει ὄλους. Καὶ ἂν εἶναι και ἀξιωθῆτε ἐτοῦτο νὰ τὸ κάμετε, πολλαῖς τιμαῖς θέλετε ἔχει ἀπὸ ἐμένα.

Καὶ ἔδωκέ τους λάδι και κηρία και μοσχάρια, και ἔκαμαν ἐπτὰ ἡμέρες και ἐπτὰ νύκτας και ἐδέονταν και παρακαλοῦσαν και δὲν ἔκαμαν τίποτες ὄφελος. Καὶ ὁ βασιλεὺς ἐβλέποντας ὅτι δὲν κάμνουν τίποτες ὄφελος, εἶχεν μεγάλην λύπην και ἐβουλήθη νὰ φύγη ἀπὸ ἐκεῖνο τὸ κάστρον. Τότε εἶπεν ἓνας τοῦ παλατίου ἄνθρωπος τὸν βασιλέα:

Ἄν ὀρίξης νὰ συντύχω και ἐγὼ ἓναν λόγον τῆς βασιλείας σου, και ἂν εἶναι τοῦτο και τὸ κάμης, θέλει εὔγει ὁ δράκων ἀπὸ τὸ κάστρον μας.

Καὶ ὡς τὸ ἤκουσεν ὁ βασιλεὺς, ἐχάρη χαρὰν μεγάλην και λέγει τον:

Ἄν εἶναι και τὸ κάμεις θέλει ἔβγη ὁ δράκων ἀπὸ τὸ κάστρον, νὰ σοῦ δώσω τὸ βασίλειόν μου.

Λέγει τον ἐκεῖνος: Ὅχι βασιλέα, ἀμ' ἐτοῦτο ἂν γένη, δὲν θέλεις ἦσαι μόνον εἰς τὴν γῆν βασιλέας, ἀμὴ θέλεις ἦσαι και εἰς τὸν οὐρανὸν βασιλεὺς.

Λέγει τον ὁ βασιλεὺς: Ἐγὼ ἔτοιμος εἶμαι νὰ τὸ κάμω τοῦτο.

Τότε τοῦ λέει ὁ Ἀγαλιανός - ὅτι τὸ ὄνομά του ἔτζι τὸ ἔλεγαν: Ἄφησε τὸν ὀνομαζόμενον τῶν χριστιανῶν, ὅτι ἐκεῖνον ὅπου προσκυνοῦν αὐτοὶ εἶναι Θεὸς ἀληθινὸς και δυνατός, ὅπου τὸν οὐρανὸν ἔκτισεν, και τὴν γῆν ἐθεμελίωσεν, και ὄλα μὲ τὴν σοφίαν του τὰ ἔκτισεν. Ὅπου διὰ τὴν ἐλευθερίαν τοῦ κόσμου ἐγεννήθη ἐκ τῆς Ἀγίας και ἀειπαρθένου Μαρίας και ἐσταυρώθη και ἐτάφη και τῆ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀνέστη και εἰς τοὺς οὐρανοὺς ἀνελήφθη και πάλιν μέλλει νὰ ἔλθῃ ἐν δόξῃ πολλῇ, νὰ κρίνη ζῶντας και νεκρούς νὰ ἀποδώσῃ κάθα ἓναν κατὰ τὰ ἔργα του και τὰς πράξεις του. Ὁ ὁποῖος λέγεται Ἰησοῦς Χριστός, ὁ Σωτὴρ τοῦ κόσμου. Καὶ στέλλε ἀϋθεντάδες εἰς ὄλον τὸν κόσμον και ὅπου εὔρουν χριστιανούς, νὰ τοὺς μαζώξουν ἐδῶ εἰς τὸ κάστρον μας και μὲ τὴν δέησίν τους νὰ τὸ διώξουν.

Τότε ὁ βασιλεὺς τὸ ἔστερξεν και ἔστειλεν ὀγλήγορα ἀνθρώπους ἐδι-

κούς του και τούς ἐμάζωξεν ἄνδρες τε και γυναῖκες και εἰς τὸν ἀριθμὸν ἑξακόσιους ἑννεήντα. Καὶ λέγει τους ὁ βασιλεύς:

Ἀδελφοί μου και παιδία μου, δεηθῆτε τὸν Θεὸν ὑμῶν διὰ τὸν δράκοντα ἐτοῦτον και ἂν κάμετε μὲ τὴν δέησίν σας και τὸν ἀφανίσῃ ὁ Χριστός, νὰ πιστεύσω και ἐγὼ και νὰ βαπτισθῶ εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ και ὄλον μου τὸ κάστρον. Καὶ τούς θεοὺς ὅπου ἐπροσκυνούσαμεν, μὲ τὴν φωτίαν νὰ τούς κατακαύσω.

Καὶ τότε ἐστάθησαν οἱ χριστιανοὶ τρεῖς ἡμέρας και τρεῖς νύκτας χωρὶς φαγὶν και ποτὸν και ἐλιγώθησαν ἀπὸ τὴν πείναν. Ἀμή, διὰ τὸν φόβον τοῦ βασιλέως νὰ μὴν τούς κόψουν. Ὅμως, Θεοῦ οἰκονομία, τὴν αὐτὴν ὥραν ἔστειλε ὁ αὐθέντης τῆς ἀνατολῆς ἀναφορὰν εἰς τὴν βασιλέα διὰ τὰ θαύματα ὅπου ἐγίνονταν τοῦ Ἁγίου Ἰπατίου, τὸ πῶς ἀνάστησεν τὴν γυναῖκά του, και διὰ ἄλλα σημεῖα ὅπου ἔλαβεν ὁ Ἅγιος, και πῶς ἐπίστευσεν εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν.

Καὶ ὡσὰν εἶδεν τὴν ἀναφορὰν ὁ βασιλεύς τοῦ αὐθέντου, ἐχάρην χαρὰν μεγάλην, και ἔστειλε και ἤφεραν τὸν Ἅγιον Ἰπάτιον μὲ πολλαῖς τιμαῖς και λέγει του:

Ἐλέησόν με δοῦλε τοῦ ἀληθινοῦ Χριστοῦ τοῦ Ἐσταυρωμένου. Ἀκήκοα πολλά, πολλά θαύματα ὅπου ἔκαμες μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ και ἐλέησόν με και ἐμένα τὸν ἁμαρτωλόν, και ἐξολόθρευσε τὸ θηρίον αὐτὸ ἀπὸ τὸ πρόσωπόν μας, τὸν φοβερόν δράκοντα. Καὶ ἂν εἶναι και τὸ κάμης αὐτό, νὰ πιστεύσω και ἐγὼ εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν, και νὰ βαπτισθῶ.

Λέγει τὸν ὁ Ἅγιος: Ἄν εἶναι και πιστεύσης, ἐγὼ ἔτοιμος εἶμαι νὰ τὸ κάμω ἐτοῦτο.

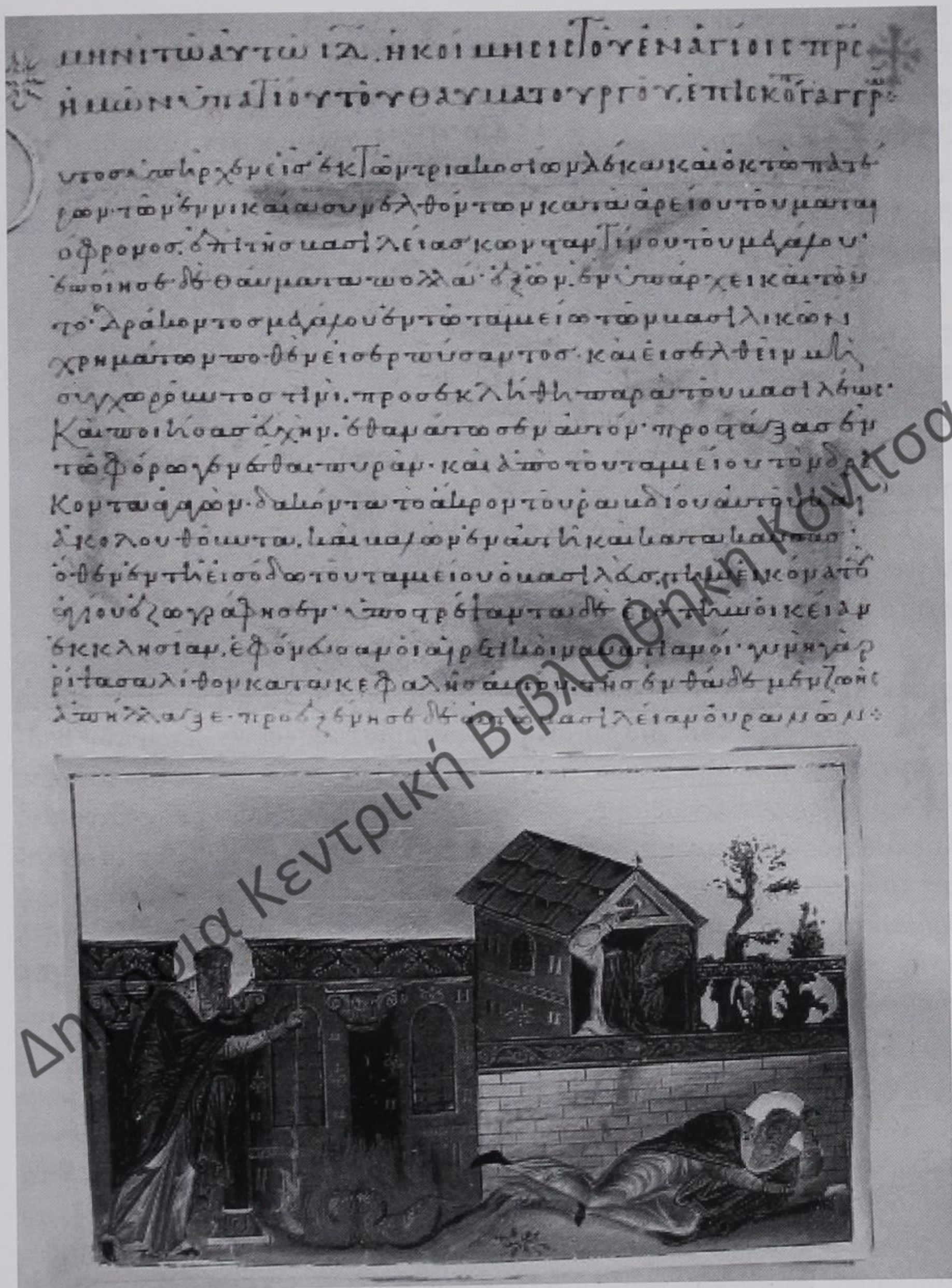
Λέγει τὸν ὁ βασιλεύς: Ἄν εἶναι και σὲ παρακούσω, κάμε με ὡσὰν τὰ ζῶα.

Λέγει τὸν: Φέρε ἐδῶ τούς ἱερεῖς σου νὰ κάμουν ἐκεῖνοι δέησιν πρῶτα και ἂν δυνηθοῦν νὰ τὸ ἐβγάλουν νὰ πιστεύσωμεν ὅτι δυνατοὶ εἶναι οἱ θεοὶ σου.

Λέγει τὸν ὁ βασιλεύς: Ἐκαμά το αὐτὸ ὅπου λέγεις, ἀμή, τίποτες δὲν ἔκαμαν. Διὰ τοῦτο σὲ ἐπροσκάλεσα.

Λέγει τὸν ὁ Ἅγιος: Φέρε μου κηρία και θυμιατήριον. Καὶ ἡ βασιλεία σου σύρε ἀπάνω εἰς τὸ παραθύρι νὰ τὸ ἰδῆς.

Καὶ τότε, ἐφόρεσεν ὁ Ἅγιος τὰ ἀρχιερατικά του και ἐπῆρε και τρεῖς ἱερεῖς χριστιανούς, και ἐπῆγεν εἰς τὴν πόρταν ὅπου ἦτον τὸ θηρίον, και

Όλοσέλιδη φωτογραφία τοῦ συναξαρίου καὶ τῆς μικρογραφίας, ἀπὸ τὸ Μηνολόγιον τοῦ Βασιλείου τοῦ Β', 10ος αἰ.

ἔκαμνε τὸν σταυρὸν του. Καὶ παρευθὺς, ἐτζακίσθησαν οἱ κλειδαριῆς εἰς τρία, καὶ τῶν θυρῶν, καὶ τῶν κλειδῶν. Ὁ τριγμός, ἔγινεν ὡσάν ἐπτὰ βρονταῖς φοβεραῖς, καὶ ὅλοι ἐφοβήθησαν, καὶ οἱ ἱερεῖς ὅπου ἦτον μὲ τὸν Ἅγιον ἔφυγον ἀπὸ τὸν φόβον τους. Καὶ ὁ Ἅγιος ἐμπῆκεν μέσα ἀπὸ τὴν πόρταν. Καὶ ὡσάν εἶδεν ὁ Ἅγιος τὸ μέγλωμα ὅπου εἶχεν ὁ δράκος, ἐφοβήθηκεν φόβον μέγαν. Καὶ ἐσήκωσεν τὰ ὀμμάτιά του εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ εἶπεν:

Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, ὅπου ἀπὸ τὸν πικρὸν θάνατον καὶ ἀπὸ τὴν φλόγαν τοῦ πυρὸς μὲ ἀνέστησας, καὶ εἶπές μοι νὰ χαίρομαι. Ἐσὺ καὶ τώρα φάνου εἰς ἐμένα τὸν ταπεινὸν δοῦλόν σου, ἵνα σκοτώσω τὸ θηρίον τοῦτο καὶ φοβερὸν δράκοντα διὰ νὰ ἐγνωρίσουν οἱ πάντες ὅλοι ὅτι εἶσαι μόνος ἀληθινὸς Θεός, καὶ δυνατός, μακρόθυμος καὶ πολυέλεος καὶ ποιῶν θαυμάσια.

Καὶ αὐτοῦ ὅπου ἐδέετον, ἦλθεν ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, καὶ λέγει: Χαίροις Ὑπάτιε, ἐγὼ μετὰ σένα εἶμαι, καὶ μὴ φοβηθῆς τὸν δράκοντα.

Καὶ ὁ Ἅγιος Ὑπάτιος, ὡσάν ἤκουσεν τὴν φωνὴν τοῦ Κυρίου, ἐχάρην χαρὰν μεγάλην. Καὶ ἄπλωσεν μὲ τὸ δεκανίκι του, καὶ ἐκτύπησε εἰς τὸ κεφάλι, καὶ εἶπέ τον: Μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ, ἐσένα λέγω, τὸν δράκοντα, φύγε ἀπὸ τὴν πόρτα τούτην, πρὶν σὲ δώσω εἰς θάνατον πικρὸν.

Καὶ ὁ δράκων, ἀνοίξας τὸ στόμα του, καὶ ἐβουλήθη νὰ τὸν καταπίη. Καὶ ὁ Ἅγιος ἐγνώρισεν ὅτι δι' αὐτὸν ἐτοιμάζετον, ἔσκυψεν καὶ ἄρπαξέν τον ἀπὸ τὸν τράχηλον, καὶ ἔβαλεν τὸ δεκανίκι του εἰς τὸ στόμα τοῦ δράκοντος. Καὶ ὁ δράκων, ἐδάγκωσε τὴν ἄκρην τοῦ δεκανικίου, καὶ ὁ Ἅγιος τὸν ἔσερνεν μέσα εἰς τὸν κόσμον καὶ ἐπῆγέν τον μέσα εἰς τὸν κόσμον καὶ εἰς τὸν Φόρον, καὶ ὄρισε καὶ ἄναψαν μίαν φωτίαν μεγάλην. Καὶ ὁ Ἅγιος τὸν λέγει:

Ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Χριστοῦ, νὰ σέβης εἰς τὴν κάμινον.

Καὶ αὐτὸς ἔκαμεν σχῆμα καμάρας καὶ ἔπεσεν εἰς τὴν κάμινον καὶ ἐκάη παντελῶς. Καὶ ὁ βασιλεύς, αὐτὴν τὴν ὥραν ἐβαπτίσθη ἀπὸ τὰ χέ-ρια τοῦ Ἁγίου Ὑπατίου καὶ ἐπωνόμασεν αὐτὸν Θεοδόσιον. Καὶ ὅλον τὸ παλάτιν του καὶ ὁ κόσμος ὅλος ἐβαπτίσθησαν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ ἡμῶν. Καὶ τότε ὁ βασιλεύς, ὅλα τὰ εἰδῶλα τὰ ἔκαυσεν· ὁ δὲ βασιλεύς, ἐχάρην χαρὰν μεγάλην. Καὶ φωνὴν ἀκούσθη ἀπὸ τὸ εἰδῶλον τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ εἶπεν:

Ἄλλοίμονο εἰς ἐσᾶς, ὅτι μὲ ἐνίκησεν τοῦ Γαλιλαίου ὁ σκλάβος Ὑπά-

Ναός Αγίου Αθανασίου, Μουζάχι Καρδίτσας.

Νεώτερη λειψανοθήκη με τμήμα τῆς κάρας τοῦ Ἱερομάρτυρος Ὑπατίου.

τιος και με διώχνει ἀπεδῶ. Ἀμή, ἐγώ, θέλω σηκώση ἄλλον βασιλέα ειδω-
λολάτρην νὰ κάμει τὸ θέλημά μου. Καὶ σένα Ὑπάτιε νὰ σὲ χαλάσει
παντελῶς και νὰ σὲ ἀφανίσει.

Καὶ ὁ Ἅγιος ἀπεκρίθη και λέγει τον: Ἐγώ, μιὰρὲ δαίμονα, ἕως τέ-
λους τῆς ζωῆς μου διώχνω σε. Καὶ πάλαι ἀπὸ τότες και ἐκεῖ ὁ Κύριός
μου Ἰησοῦς Χριστός, θέλει σὲ ἀφανίσει εἰς τὰ καταχθόνια τοῦ ἄδου.

Καὶ ἐφημίσθη ὁ Ἅγιος εἰς ὅλην τὴν πόλιν ἐκείνην, και ἐσυνάχθησαν
ὅλοι οἱ ἀσθενεῖς τῆς πόλεως ἐκείνης, τυφλοὶ, χωλοὶ, βουβοὶ, δαιμονι-ζό-
μενοι, και προσέπεσαν εἰς τὰ ποδάρια τοῦ Ἁγίου. και διὰ προσευχῆς
ὑγιάνε τους ὅλους. Τότε ὁ βασιλεύς, ἔδωκέν του χαρίσματα περίσσια,
ἀσημένια και χρυσὰ και μαργαριτάρια και λίθους τιμίους διὰ τὴν εκ-
κλησίαν του και ἔδωκέν του και στρατιώτας ἐπιτηδεῖους και ἔστειλέ τον
εἰς τὴν ἐπαρχίαν του χαρούμενον.

Καὶ πηγενάμενος με τὸ καράβι, ἐφάνη ὁ διάβολος εἰς ὁμοίωμα ἀνθρώ-
που εἰς τὴν θάλασσαν. Καὶ ὡς τὸν εἶδεν ὁ Ἅγιος και οἱ ναῦται, λέγουσιν:
Ἅγιε τοῦ Θεοῦ, εἶπέ τον νὰ ἔβγη ἀπὸ τὴν θάλασσαν, νὰ μὴν μᾶς πνίξη.

Καὶ ὁ Ἅγιος ἀπεκρίθη και εἶπεν: παιδία μου, αὐτὸς δὲν εἶναι ἄνθρω-
πος, ἀμὴ εἶναι διάβολος και βούλεται νὰ μᾶς πλανέση. Ἀμή, με τὸ θέ-
λημα τοῦ Χριστοῦ μου, τὸν θέλω πιάσει και θέλω τὸν δάρει.

Καὶ ἐσηκώθη ὁ Ἅγιος και ἔκαμεν τὸν σταυρόν του, και ἐπετίμησεν
τὴν θάλασσαν, και ἐσέβη ὁ Ἅγιος εἰς τὴν θάλασσαν και ἐπεριπάτει ὡσάν νὰ
ἐπεριεπάτει ἔξω εἰς τὴν στερεάν. Καὶ ἐποίησεν τὸν δαίμονα και εἷφερε
τον εἰς τὸ καράβι ἀπὸ τὰ ποδάρια και ἐκρέμασέ τον εἰς τὸ κατάρτιον τοῦ
καραβίου, και ἐπῆρεν ἓνα σίδερον τοῦ караβίου και τὸν ἔδερνεν δυνατά.

Καὶ λέγει τον ὁ διάβολος: Ἐλέησόν με, ὦ μαθητὰ τοῦ Χριστοῦ, τοῦ
ἀληθινοῦ Θεοῦ, και δός μου ὀλίγην ἄνεσιν νὰ σὲ εἰπῶ. Ἐγώ εἶμαι ὁ Βρα-
χάμ, τῶν δαιμόνων ὁ ἔξαρχος ὅπου ἔχω εἰς τὴν θάλασσαν τὴν ὑπηρε-
σίαν μου και ἦρθα ἐδῶ, θέλοντας νὰ σᾶς βουλήσω, ὡσάν και πολλοὺς
ὅπου τοὺς ἔκαμα πολλὰ κακά. Καὶ ἂν ὀρίξης νὰ σὲ εἰπῶ και ὅλα μου τὰ
ἔργα, ἄφησέ με ὀλίγον.

Καὶ ὁ ἅγιος λέγει τον: Δὲν χρειάζομαι ἀπὸ τὸ στόμα σου τὸ ἀκά-
θαρτον λόγον μιάρὸν, ἀμὴ ἐτούτην τὴν ὥρα.

Καὶ αὐτὴν τὴν ὥραν, ἐβγῆκαν ἔξω εἰς τὴν γῆν και ἐσταύρωσεν τὴν
γῆν, και ἄνοιξεν ἡ γῆ, και ἐρῶριξεν τὸν δαίμονα μέσα, και πάλιν ἐκλει-
σεν. Καὶ ἤρνεν ἄνθρωπον κοντὰ εἰς τὸν γιαλόν, ὅπου ἄφριζε και ἐκυλί-
ετον. Καὶ ἐπῆγε πρὸς τὸν δαίμονα και εἶπεν πρὸς αὐτόν: Πνεῦμα ἀκά-

δαρτον και βουβόν, προστάζω σε με τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ, ἔβγα ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον ἐτοῦτον. Καὶ ἐκείνην τὴν ὥραν ἐβγῆκεν ἀπ' ἐκεῖνον.

Καὶ ὡσὰν ἐβγῆκεν ἀπ' ἐκεῖ, ἐπῆγεν εἰς τὴν στραταν ὁ Ἅγιος. Ἦῤεν θηρίον ἄγριον, ὅπου ἔτρωγεν ἓνα παιδί, καὶ ἡ μήτηρ του ἀκολούθα καὶ ἐκλαιεν πικρά. Καὶ ὡς εἶδεν ὁ Ἅγιος λέγει τοῦ θηρίου: Ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, δός μου τὸ παιδίον ὑγιῆ καὶ ἀβλαβῆ. Καὶ ἐσφράγισεν ἐπάνω τοῦ παιδίου, καὶ τὸ μὲν θηρίον ἔφυγεν, τὸ δὲ παιδίον εὐρέθη γερὸν ὡς τὸ πρῶτον, καὶ ἔδωκέ το τὴν μητέρα του.

Καὶ παγενάμενος, ἤῤεν χωρίον. Καὶ εἰς ἐκεῖνο τὸ χωρίον, ἤῤεν ἄνθρωπον ὅπου ἐκοίτετον πολλοὺς χρόνους, καὶ τὸ κορμί του ἦτον σαπιμένο ἀπὸ ἐκεῖνο τὸ πάθος. Καὶ τοῦ λέγει: Πόσους χρόνους ἔχεις τὴν ἀσθένειαν αὐτήν; Καὶ εἶπέν του: Δώδεκα χρόνους ἔχει. Καὶ ἄπλωσεν τὸ χέρι του ὁ ἅγιος ἀπάνω εἰς τὸ κορμὶν τοῦ ἀσθενῆ καὶ εὐλόγησέ τον καὶ εἶπεν: Ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Χριστοῦ, σηκώσου ἀπάνω γερὸς. Καὶ πάραυτα ἐβγῆκεν ἀπὸ τὸ στόμα του ἑβδομήντα πέντε βαθράκοι, καὶ ἰατρεύθη ὁ ἄνθρωπος.

Καὶ ἕως νὰ ὑπάγη εἰς τὴν μητρόπολιν του, πολλὰς ἰατρείας καὶ πολλὰ θαύματα ἔκαμεν. Καὶ ὁ βασιλεὺς ὁ Θεοδοσίος ἔζησεν χρόνους ιβ', καὶ ἀναπαύθη ἐν Κυρίῳ. Καὶ κατὰ πόδιν του ἐβασίλευσεν ἀσεβῆς καὶ παράνομος Λουκιανός. Καὶ αὐτὸς ἐπροσκύνα τὰ εἰδῶλα καὶ ἔκαμνε θυσίας εἰς πᾶσαν πόλιν καὶ χώραν. Καὶ ἐστειλεν αὐθεντάδες με ὀρισμούς, ὅπου ἔγραφαν ἔτσι: Ὅσοι δὲν θέλουσι νὰ προσκυνοῦν τοὺς θεοὺς, τιμωρίαις καὶ βάσανα νὰ παθαίνουσι καὶ ἀποκεφαλίσουσι.

Περιπατῶντας δὲ οἱ βασιλικοὶ ἄνθρωποι ἀπὸ κάστρον εἰς κάστρον, ἔφθασαν καὶ τὴν Γάγρην, τὴν πόλιν τοῦ Ἁγίου Ὑπατίου. Καὶ ἐκάθισεν ὁ αὐθέντης ὁ Μαρκιανὸς εἰς τὸ κριτήριον, καὶ ἔκραξεν τὸν Ἅγιον καὶ τοῦ λέγει: Ἀκουσέ με, ὅτι εἰς καλὸν σὲ συμβουλεύομεν. Ἀκουσα ὅτι οἱ Ἑβραῖοι, διὰ ἄτυχον ἄνθρωπον ἐσταύρωσαν ἐκεῖνον τὸν Χριστόν, τὸν υἱὸν τοῦ Ἰωσήφ, ὅπου ἐγεννήθη ἀπὸ τὴν Μαρίαν. Καὶ ἐσὺ τώρα αὐτὸν ὀνομάζεις Θεόν, καὶ τοὺς θεοὺς ὑβρίζεις καὶ ἀτιμάζεις. Ἀμή, τώρα ἄφης τὴν πλάνην, καὶ ἔλα προσκύνησε τοὺς θεοὺς μας, ἵνα ἐλευθερωθῆς ἀπὸ τὰ βάσανα.

Ἀπεκρίθη ὁ Ἅγιος καὶ λέγει τον: Τὸν Θεόν, ὅπου προσκυνῶ ἐγώ, εἶναι φοβερός καὶ δυνατός. Ἀμή ἐσὺ ἐδῶ δὲν τὸν ἐβλέπεις. μηδὲ αὐτοὶ ὅπου σὲ ὑπηρετοῦν, ὅτι εἶστε εἰς τὸ σκότος. Ἀμή ἐγὼ τὸν ἐβλέπω καὶ τὸν προσκυνῶ, καὶ αὐτὸν πιστεύω. Ἀμή οἱ θεοὶ ὅπου προσκυνᾶς ἐσὺ, εἶναι κωφοὶ καὶ ἄλαλοι δαίμονες.

Καὶ ὁ αὐθέντης τοῦ λέγει: Ἄφες αὐτὰ τὰ τσαμπουνίσματα.

Ὁ Ἅγιος ἀπεκρίθη καὶ τὸν λέγει: Ἄσεβῆ καὶ παράνομε, ἐχθρὸ τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ἀληθείας, δὲν ἐντρέπεσαι; ὅπου νὰ ἀπομείνεις βωβός. Καὶ παρευθὺς ἐβουβάθηκε, τὸν λόγον τοῦ ἁγίου.

Καὶ ἡ γυναῖκα, ὡς τὸ ἤκουσεν, ἔδραμεν καὶ ἔπεσεν εἰς τὰ ποδάρια του, καὶ τὸν ἐπαρακάλει, λέγοντας: Ἄγιε τοῦ Θεοῦ, μὴν ὀργισθῆς τὸν αὐθέντην. Καὶ ἄς λαλήσει καὶ νὰ πιστεύσωμεν τὸν Χριστὸν σου καὶ Θεὸν ἀληθινόν.

Τότε λέγει τον: Σύντυχε παρρησία, καὶ ἐσύντυχεν.

Καὶ οἱ ἄρχοντες τοῦ εἶπαν, ὅτι τοῦτος ὁ ἄνθρωπος εἶναι μάγος καὶ τὸ ὀγλιγορώτερο ἔβγαλέ τον ἀπὸ μπρός σου.

Καὶ τότες ὤρισεν νὰ φέρουν τρία ἄλογα ἄγρια, καὶ τρεῖς ἀλυσίδες καὶ ἔδεσαν τὸν Ἅγιον ὀπίσω ἀπὸ τὰ ἄλογα καὶ ἐπῆραν τον τὰ ἀπάνω βουνά, σέρνοντας. Καὶ τὸν ἐσύντριψαν εἰς λιανὰ κομμάτια. Καὶ ἓνας στρατιώτης, τὸ ὄνομά του Κλεόνικος, εἶπεν: Αὐθέντη, ὅρισεν νὰ μαζώξουν τὰ κόκκαλα καὶ τὸ κρέας νὰ τὰ βάλουν εἰς ἓνα σακί, νὰ τὰ χώσουν πούπετεν, νὰ μὴν τὰ πάρουν οἱ χριστιανοί.

Καὶ ἔτσι τὰ ἐμάζωξαν καὶ ἔχωσέν τα εἰς τὴν γῆν πῆχες ἑπτὰ, καὶ ἔβαλαν ἀπάνω του ἀσβέστη κόφες ἑκατὸν ἐξήντα καὶ ξύδι. Καὶ ἐκύλησαν καὶ ἔβαλαν μίαν πέτραν μεγάλην ἀπάνω του. Καὶ εἰς ταῖς σαράντα ἡμέραις, εἶπεν ὁ αὐθέντης: Ἀνοίξετε τὸν λάκκον καὶ ρίξτε εἴτι ἀπέμεινεν ἀπ' αὐτὸν εἰς τὴν θάλασσαν. Καὶ ὡς ἤνοιξαν, ὦ τοῦ θαύματος, ἐβλέπουν τὸν Ἅγιον, ὅπου ἔστεκεν ὀρθὸς μέσα εἰς τὸ σακί, καὶ εὐχαρίστα τὸν Θεόν, καὶ τὸ πρόσωπόν του ἔλαμπεν ὡσάν τὸν ἥλιον. Καὶ ὡς τὸν εἶδαν ἔκραξαν: Μέγας ὁ Θεὸς τῶν χριστιανῶν. Καὶ ἐζήτησαν νὰ βαπτισθοῦν. Καὶ ὁ Ἅγιος τοὺς εἶπεν: Παιδιά μου, εἴν πιστεύετε τὸν Θεὸν ὀλοψύχως, ἐλάτε νὰ βαπτισθῆτε ἀπὸ τὸ αἷμά μου.

Καὶ ἐβαπτίσθησαν. Καὶ ὡς τὸ ἔμαθεν ὁ αὐθέντης, ἐθαύμασεν καὶ λέγει του: Ἐγνώρισες πῶς οἱ θεοὶ σὲ ἐσήκωσαν, ὅπου ἦσουν ἀποθαμμένος; ὅπου τώρα προσκύνησέ τους καὶ σὲ θέλουν συμπαθήσει. Καὶ ἀπὸ ἐμένα βίον πολὺν καὶ μεγάλην τιμὴν, καὶ νὰ σὲ κάμω πρῶτον ἱερέαν εἰς τοὺς μεγάλους θεούς.

Καὶ ὁ Ἅγιος εἶπεν: Ἐγὼ πολλὰ τοὺς ἐπείραξα. Καὶ φοβοῦμαι ὅτι δὲν θέλουν μὲ δεχθῆ.

Καὶ ὁ αὐθέντης εἶπεν: Ἐρχόμασθε καὶ ἡμεῖς μαζί σου, καὶ θέλομεν κάμνει δέησιν μεγάλην.

Καὶ ἐπῆγαν εἰς τὸν βωμόν, καὶ λέγει ὁ Ἅγιος: Σύρτε πρῶτα ἐσεῖς καὶ ἰδέτε.

Καὶ ὡς ἔγινεν, λέγει ὁ ἅγιος τὸν αὐθέντην: Ποῖον θεὸν θέλεις νὰ προσκυνήσω;

Λέγει τον: Τοὺς ἑπτὰ.

Τότε ἐσήκωσεν ὁ ἅγιος τὸ χέρι του τὸ δεξιόν, καὶ ἔκαμεν τὸν σταυρὸν του καὶ εἶπεν: Ἐν ὀνόματι τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ μου, νὰ τσακιστοῦν τὰ εἰδῶλα καὶ ὁ ναὸς νὰ χαλάσῃ ἀπὸ θεμελίου.

Καὶ πάραυτα ἔπεσαν ὅλα τὰ εἰδῶλα καὶ ἐτζακίσθησαν καὶ ὁ ναὸς ἔπεσεν καὶ ἐσκότωσεν τὸν αὐθέντη καὶ πεντακοσίους ἄνδρες μαζί του.

Καὶ ἀκούσθην ἡ φήμη ἕως τῆς Ἀντιοχείας τὸν αὐθέντη ὀνόματι Βάρλαν, ὁ ὁποῖος ἔστειλεν στρατιῶτας νὰ φέρουν τὸν ἅγιον δεμένον.

Καὶ οὕτως ἐγένηκεν. Καὶ ὡς τὸν εἶδεν ὁ αὐθέντης, εἶπέ τον:

Ἐσὺ εἶσαι ὁ μάγος ὁποῦ τοὺς θεοὺς καὶ τὸν ναὸν ἐχάλασες, καὶ τὸν αὐθέντην ἐχάλασες μὲ τὸν λαὸν του;

Καὶ ὁ ἅγιος τοῦ λέγει: Ὁχι ἐγώ, ἀμὴ ὁ Κύριός μου.

Λέγει τον ὁ αὐθέντης: Δὲν χρειάζομαι ἐγὼ νὰ προσκυνήσῃς τοὺς θεοὺς. Ἀμὴ ἐτούτην τὴν ὥραν νὰ σοῦ τὸ ἀνταποδώσω τὸ ἀνταπόδομά σου.

Καὶ ὄρισε νὰ κόψουν τὰ δάκτυλα τῶν χειρῶν του καὶ τῶν ποδῶν του καὶ νὰ ἐβγάλουν τὰ πλευρά του καὶ νὰ κόψουν τὰ χέρια του ἀπὸ τοὺς ὤμους, καὶ τὸ κεφάλι του νὰ τὸ κάμουν τέσσαρα μερτικά. Καὶ ἤφεραν ἓνα χάλκωμα καὶ ἔβαλαν ὅλα τὰ κομμάτια μέσα, καὶ τὰ ἔβρασεν μὲ ξύδι τρία μερόνυχτα. Καὶ τότες ἦλθεν ὁ αὐθέντης καὶ λέγει τῶν ἀρχόντων του:

Ἐνίκησα ταῖς μαγείαις του ὅλαις, καὶ δὲν τὸν ἐβοήθησεν ὁ Θεός του.

Καὶ τοὺς λέγει: Κατεβάσατε τὸ χάλκωμα καὶ ῥίξατε τὰ κομμάτια τῶν σκυλίων.

Καὶ ὡς τὸ ἀνοιξαν, ἐπῆγεν ὁ αὐθέντης καὶ ἔσκυψε νὰ ἰδῇ. Καὶ ὁ Θεός, διὰ θαῦμα, ἐπήδησεν ὁ χόχλος εἰς τὸ πρόσωπόν του καὶ ἀπέθανε. Καὶ ὡς ἔβλεψαν οἱ πάντες οἱ ἄνθρωποι αὐτὸ τὸ θαῦμα, ἔφυγαν μακρὰν. Καὶ ἔγινε σεισμὸς μέγας καὶ ἐκατέβην ὁ Σωτὴρ, καὶ ἐστάθην εἰς τὸ χάλκωμα, καὶ ἀνέστησεν τὸν ἅγιον καὶ ἐφίλησέ τον καὶ εἶπέν τον:

Χαῖρε Ὑπάτιε, καὶ λάλει τὴν ἀλήθειαν καὶ μὴ φοβοῦ.

Καὶ ἀναλήφθη. Καὶ οἱ ἄνθρωποι, ὡς εἶδαν τὰ γενόμενα, ἐθαύμασαν καὶ ἐπίστευσαν καὶ ἐβαπτίσθησαν. Αὐτὰ ὅλα ὡς ἔβλεψεν ὁ βασιλεὺς τῆς Χαλδαίας ὁ Νοματιανός, ἔστειλεν στρατιῶτας νὰ φέρουν τὸν ἅγιον δεμένον καὶ μὲ ἓναν τροχὸν λιθαρένιον εἰς τὸν λαιμόν. Καὶ ὡς τὸν ἤφεραν ἔμπροσθέν του, λέγει ὁ βασιλεὺς:

Πόσων χρονῶν εἶσαι;

Καὶ ὁ Ἅγιος λέγει: Ἐκατὸν ἐνενήντα πέντε.

Καὶ ὁ βασιλεὺς τοῦ λέγει: Τόσον γέρων ἄνθρωπος εἶσαι καὶ δὲν ἀποζήτησες γνῶσιν νὰ ἐγνωρίσης τοὺς ἀθανάτους θεούς, ἀμὴ ἐγένηκες μάγος;

Ἀποκρίθη ὁ Ἅγιος: Τὴν γνῶσιν ὁποῦ ἀπόκτησα σώνει μὲ μένα καὶ πλεότερην οὐδὲν χρειάζομαι.

Λέγει του ὁ βασιλεὺς: Μὰ τὸν μέγαλον θεὸν τὸν Ἀπόλλωνα, ἂν δὲν πιστεύσης τὴν ὥραν ἐτούτην, σὲ θέλω θανατώσει.

Ὁ δὲ Ἅγιος λέγει τον: Ἀνάθεμα σὲ ἐσένα καὶ τοὺς θεούς σου καὶ μὲ ὅσους τοὺς προσκυνοῦν.

Καὶ ἓνας ἀπὸ τοὺς στρατιώτας ἔπτυσεν τὸν Ἅγιον εἰς τὸ πρόσωπον. Καὶ πάραυτα ἐγύρισεν τὸ στόμα του ὀπίσω.

Λέγει τον ὁ βασιλεὺς: Κάμε τον καλά.

Καὶ ὁ Ἅγιος τοῦ λέγει: Νὰ μὴν γένει καλά ὁ υἱὸς τοῦ σατανᾶ.

Τότε ἐδυμῶθη ὁ βασιλεὺς, καὶ ὄρισεν νὰ κάμουσιν σιδερένιον κρεββάτι, νὰ τὸν ἀπλώσουν ἀπάνω, καὶ ἀπὸ κάτω νὰ κάψουν πεύκινα ξύλα τριακόσια ἀμάξια, καὶ νὰ βάλουν καὶ πίσσα καὶ τεάφιν καὶ λάδι, νὰ τὸ κάψουν τρεῖς ἡμέραις. Καὶ ἀφοῦ ἔγινε ὁ ὀρισμὸς του καὶ μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἦλθεν ὁ βασιλεὺς καὶ ὅλοι οἱ ἄνθρωποι του νὰ τὸν ἰδοῦν.

Καὶ εἶδαν αὐτὸν πῶς ἦτον καμένος ὡσάν στάκτη, καὶ λέγει τον ὁ βασιλεὺς:

Βλέπετε πῶς δὲν ἠμπόρεσαν αἱ μαγείες του καὶ ἡ δύναμις τοῦ Χριστοῦ του νὰ τὸν γλυτώσει;

Καὶ μὲ τὸν λόγον αὐτόν, παρευθὺς βροντὴ ἐγίνει καὶ φῶς μέγα ἔλαμψεν ἀπὸ τοὺς οὐρανοὺς. Καὶ ὅλοι ἔπεσαν ὡσάν ἀποθαμένοι. Καὶ ἐκατέβην ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, καὶ ἐπίασεν ἐκείνην τὴν νύκτα, καὶ ἐσήκωσεν τὸν Ἅγιον γερόν. Καὶ ἐστέκέ τον μέσα εἰς τὴν κάμι-νον, καὶ ἄρχισεν ὁ ἅγιος καὶ ἔψαλεν:

Ἐλέησόν με ὁ Θεός, ὅτι ἐπὶ σοὶ πέποιθεν ἡ ψυχὴ μου.

Καὶ ὡς τὸν εἶδεν ὁ βασιλεὺς καὶ ὁ κόσμος ὅλος, πολλοὶ ἐπίστευσαν εἰς τὸν Χριστόν.

Λέγει ὁ βασιλεὺς πρὸς τὸν Ἅγιον: Παρακαλῶ σε ὀλίγον, ἐδῶ εἰς ἐτούτην τὴν πόλιν εἶναι εἰς τὴν μέσην μνημεῖον, καὶ κανεῖς ἀπὸ ἡμᾶς δὲν δύναται νὰ μπεῖ ἐκεῖ, ὅτι κάθε νύκτα ἐβλέπομεν φλόγα καὶ νερὸν ὁποῦ ἐβγένει ἀπεκεῖ. Καὶ κανεῖς δὲν ἤξεύρει τί εἶναι ἐκεῖνο. Καὶ ἂν εἶναι καὶ τὸ ἀνοίξεις, νὰ πιστεύσω καὶ ἐγὼ εἰς τὸν Χριστόν.

Τότε λέγει ὁ Ἅγιος: Ἐτοιμος εἶμαι ἐγὼ ἐποῦτο νὰ τὸ κάμω μὲ τοῦ Χριστοῦ μου τὸ ὄνομα.

Τότε ἐπῆγεν ὁ βασιλεύς, καὶ ὁ Ἅγιος καὶ ὁ κόσμος ὅλος μὲ ταυτούς.

Ὁ δὲ Ἅγιος κλίνας τὴν κεφαλὴν του καὶ τὰ γόνατά του εἰς τὴν γῆν, καὶ ἐδέετον ἔτζι:

Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, ὅπου ἐκατέβηκες εἰς τὸν ἄδην καὶ τοὺς ἀπ' αἰῶνος κεκοιμημένους ἀνέστησας, ἐσὺ καὶ τώρα, ἐπάκουσόν μου τοῦ δούλου σου καὶ ἀνοιξε τὸν τάφον καὶ ἀνέστησε τὸν νεκρόν, νὰ δοξασθῇ τὸ ὄνομά Σου τὸ Ἅγιον.

Καὶ μετὰ τὸν λόγον, ἔγινεν σεισμός, καὶ βρονταῖς καὶ ἀνοιξεν ὁ τάφος καὶ εὐγῆκαν οἱ Ἅγιοι ἑπτὰ παῖδες ὅπου ἐμαρτύρησαν εἰς τὴν Ἐφεσον, εἰς τὸν καιρὸν τοῦ Δεκίου τοῦ βασιλέως, καὶ ἐφίλα ὁ ἓνας τὸν ἄλλον. Καὶ ὡς εἶδεν ὁ βασιλεύς ἐκεῖνο τὸ θαῦμα ἐπίστευσεν εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν καὶ ἐβαπτίσθη καὶ ἔκτισε τὴν ἐκκλησίαν τῶν ἑπτὰ παιδῶν.

Ὁ δὲ Ἅγιος, ὡσὰν τοὺς ἐβάπτισεν ὅλους, ἐβγῆκεν ἀπεκαί, δοξάζοντας τὸν Θεόν. Καὶ ἐπῆγεν εἰς τὸν βασιλέα τῶν Σκύθων. Καὶ ὡς τὸ ἤκουσεν ὁ βασιλεύς τῶν Σκύθων, ὄνόματι Χοβάρ, ἔστειλε καὶ ἤφεράν τον καὶ λέγει του:

Ἄκουσόν μου γέρον τετιμημένε, καὶ ἔλα προσκύνησε τοὺς θεούς.

Λέγει τον ὁ Ἅγιος: Δὲν ἐντρέπεσαι τρελὲ καὶ μωρὲ, ἀσεβῆ καὶ παράνομε, σκύλε βρομερὲ καὶ τῆς ἀληθείας ξένε, ἀνάθεμά σε με τοὺς θεοὺς σου, καὶ ὅσοι τοὺς προσκυνοῦν.

Τότες ὁ αὐθέντης ἐδυμῶθη δυνατὰ καὶ ὄρισεν νὰ τὸν σταυρώσουν καὶ νὰ τὸν καρφώσουν τὰ χέρια καὶ τὰ ποδάρια, καὶ μὲ χέρια σιδερένια νὰ ξοῦν τὸ κορμὶν του ὅσον νὰ φανοῦν τὰ κόκκαλά του, καὶ οἱ στρατιῶτες ἀπόστασαν ξίοντας. Καὶ πάλε ὄρισεν ὁ βασιλεύς, νὰ τὸν σαγιτεύσουν καὶ νὰ τὸν λιθοβολήσουν.

Καὶ ὁ Ἅγιος ἐσήκωσεν τὰ ὀμμάτιά του εἰς τὸν οὐρανόν καὶ εἶπεν:

Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, ἐγὼ πολλὰ ἔπαθα διὰ τὸ ὄνομά Σου τὸ Ἅγιον. Ἐπάκουσόν μου καὶ τώρα, παρακαλῶ Σε, καὶ δυνάμωσέ με ἕως τέλους.

Καὶ ἐκείνην τὴν νύκτα ὅπου ἔκαμε τὴν δέησιν, ἐκατέβη ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, ὁ Σωτὴρ τοῦ κόσμου, καὶ ἔλυσεν τὸν Ἅγιον ἀπὸ τὸν σταυρόν, καὶ ἐφίλησέ τον καὶ ἄφησέ τον γερόν. Τὸ δὲ ταχὺ ὡσὰν ἐξημέρωσεν, ἐβλέπουν τὸν Ἅγιον ὅπου ἔψαλλεν:

Ἐλέησόν με Κύριε, καὶ οὐ μὴ ἐπιχαρῆ ὁ ἐχθρός μου ἐπ' ἐμέ.

Καὶ τότες ἐμετανόησεν ὁ βασιλεύς καὶ εἶπε: Δέσετέ τον μέσα εἰς ἓνα σακί καὶ βάλετε μολύβι λίτρες ἑξακόσιαις μέσα εἰς τὸ σακί, καὶ ῥίξετέ

τον εἰς τὴν θάλασσαν.

Καὶ ὡσάν τὸν ἔριξαν, Ἄγγελος Θεοῦ τὸν ἄρπαξεν ἀπὸ τὴν θάλασσαν καὶ ἐπῆγε τον εἰς τὴν Ῥώμην, καὶ ἔλυσεν τὸ σακί, καὶ ἐβγῆκεν ὁ Ἅγιος καὶ ἐπεριπάτει ἀπάνω εἰς τὴν θάλασσαν, ὡσάν νὰ ἐπεριπάτει εἰς τὴν στερεάν. Καὶ ἐκήρυττε τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ. Καὶ ὡς τὸ ἔμαθεν ὁ Λουκιανὸς ὁ βασιλεύς, ἔστειλε καὶ τὸν ἤφεραν ἔμπροσθέν του.

Καὶ λέγει του: Πῶς σὲ λέγουν;

Καὶ ὁ Ἅγιος ἀπεκρίθη: Ὑπάτιος, καὶ χριστιανός.

Λέγει τον ὁ βασιλεύς: Ἀλήθεια εἶπανε διὰ σένα ὅτι εἶσαι μάγος καὶ πλάνος;

Λέγει τον ὁ Ἅγιος: Ὁ Χριστός μου νὰ σὲ χαλάση, καὶ τὸ μνημόσυ-
νον σου νὰ τὸ ἀφανίσει ἀπὸ τὸ πρόσωπον τῆς γῆς.

Αὐτὰ ὡσάν τὰ ἤκουσεν, ὄρισεν νὰ πελεκήσουν ἓνα λιθάρι, καὶ νὰ τὸ τρυπήσουν καὶ νὰ τὸ περάσουν εἰς τὸν λαιμόν του, καὶ ἀπάνω του νὰ χύσουν μολύβι, καὶ εἰς τὰ ποδάρια του ἄλλον ἓνα, καὶ νὰ τὸν ἀνεβάσουν εἰς τὸ βουνὸ ἀπάνω καὶ νὰ τὸν κυλήσουν. Καὶ ὡσάν τὸν ἔκλεισαν ὀλίγον τόπον, ἐβγῆκεν τὸ λιθάρι ἀπὸ τὸν λαιμόν του, καὶ ἐσκότωσεν ἄνδρας, τὸν ἀριθμὸν ρ'. ὁμοίως καὶ τὸ ἄλλο λιθάρι ὅπου εἶχεν εἰς τὰ ποδάρια του ἐκύλησε καὶ ἐπῆγεν εἰς τὸν τεῖχον τοῦ κάστρου καὶ ἐχάλασεν κουρτίνες τετρακόσιες. Καὶ ὡς εἶδεν ὁ βασιλεύς, ὄρισεν νὰ τὸν ἐβάλουν εἰς τὴν φυλακὴν, ὅσον νὰ συλλογισθῇ τί λογῆς θάνατον νὰ τὸν δώσουν.

Καὶ ὁ Ἅγιος μέσα εἰς τὴν φυλακὴν, εὐχαρίστα τὸν Θεόν, καὶ ἔλεγεν: Κύριε, λύτρωσαί με ἀπὸ πᾶσα κακόν, καὶ ἀπὸ ταῖς ἐπιβουλῆς τοῦ ἀντικειμένου βασιλέως, καὶ δός μου δύναμιν νὰ νικήσω τὸν μέγα δράκοντα.

Ἐκεῖ ὅπου ἐπροσεύχετο, ἦλθεν ὁ διάβολος ὡς σχῆμα ἀγγέλου, καὶ λέγει τον Ἅγιον: Χαῖρε Ὑπάτιε.

Λέγει τον ὁ Ἅγιος: Καὶ διατί ἦλθες, καὶ ποῖος εἶσαι ἐσύ;

Λέγει τον ὁ διάβολος: Ἄγγελος Κυρίου εἶμαι.

Λέγει τον ὁ Ἅγιος: Καὶ διατί ἦλθες;

Λέγει τον ὁ δαίμονας: Ἦλθα νὰ σὲ λυτρώσω ἀπὸ τὰ βασανιστήρια τὰ πολλά, καὶ νὰ σὲ φιλήσω.

Καὶ ὁ Ἅγιος λέγει τον: Ἐλα κοντά.

Καὶ ὡσάν ἐπῆγεν κοντά, ἐπίασεν καὶ ἔδεσέν τον καὶ ἔρριξέ τον εἰς τὴν φυλακὴν, κοντὰ εἰς τὴν πόρταν. Καὶ ἤρρεν ἓνα σίδερον καὶ ἄρχισε νὰ τὸν δέρνη καὶ λέγει τον:

Ποῖος εἶσαι ἐσύ, καὶ ποῖος σὲ ἔστειλε ἐδῶ;

Καὶ ὁ διάβολος τοῦ λέγει: Ἐλέησόν με Ἄγιε τοῦ Θεοῦ, καὶ ἄφησέ με ὀλίγον καὶ νὰ σὲ εἰπῶ. Ἐγὼ εἶμαι ὅπου ἐπείραξα τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ εἰς τὴν ἔρημον, καὶ τὸν Ἀδὰμ ὅπου τὸν ἐξόρισα ἀπὸ τὸν Παράδεισον, καὶ ἄλλα πολλὰ κακὰ ποὺ ἔχω καμωμένα, ὅπου μετρημὸν δὲν ἔχουν. Καὶ ἂν ὀρίζης νὰ σοῦ τὰ πῶ ὅλα.

Καὶ ὁ Ἄγιος τοῦ λέγει: Αὐριον νὰ πᾶμε μαζί εἰς τὸν βασιλέα διὰ νὰ ἰδῇ τὸ μαρόν σου πρόσωπον.

Καὶ ἐπὶ τὴν αὐριον ἔστειλεν ὁ βασιλεὺς, καὶ πῆρεν τὸν Ἄγιον, καὶ ἔσυρεν καὶ τὸν διάβολον ἀπὸ τὰ μαλλία. Καὶ ὁ δαίμονας ἐπαρακάλει τὸν Ἄγιον καὶ ἔλεγεν: Μὴ μὲ ἐντροπιάζεις εἰς τὸν κόσμον. Καὶ ἦλθεν εἰς τὸν βασιλέα καὶ λέγει τον: Βασιλέα, ἐτοῦτος εἶναι ὁ πατέρας σου ὁ διάβολος ὅπου προσκυνᾷς διὰ θεόν.

Καὶ ὁ βασιλεὺς λέγει τὸν Ἄγιον: Πάλε ἄρχισες νὰ μᾶς ὑβρίζεις, λέγει τον ὁ Ἄγιος: Ὅχι, μὰ τὴν ἀλήθεια σὲ λέγω, καὶ ἂν θέλεις νὰ ἐγνωρίσης τὰ κακὰ σου μαθήματα.

Καὶ ὁ βασιλεὺς εἶπεν: Ἐγὼ δὲν χρειάζομαι νὰ σε βλέπω, διατὶ εἶσαι μάγος, καὶ ἐπῆρες καὶ αὐτὸν μαζί σου.

Καὶ ὄρισεν ὁ βασιλεὺς, νὰ κάψουν τὴν κάμινον καὶ νὰ βάλουν ἓνα χάλκωμα μεγάλο νὰ βράζει ἡμέρας δέκα. Καὶ ὡσὰν ἤφεραν τὸν Ἄγιον εἰς τὴν κάμινον, ὁ δαίμονας τὸν ἐπαρακάλει νὰ μὴν τὸν κάψει: Καὶ πλέα χριστιανὸν νὰ μὴν πειράξω, καὶ νὰ ὑπάγω ὅπου καὶ ἂν ὀρίζεις.

Λέγει τον ὁ Ἄγιος: Σύρε εἰς τὴν ἄβυσσον τὴν ἠτοιμασμένην, μεγάλην ἡμέραν τῆς κρίσεως. Καὶ ἔστειλέ τον ἐκεῖ.

Τὸν δὲ Ἄγιον τὸν ἔβαλαν εἰς τὴν κάμινον, μέσα εἰς τὸ χάλκωμα καὶ μετὰ δέκα ἡμέρας ἐπῆγεν ὁ βασιλεὺς νὰ τὸν εἰδῇ, καὶ λέγει ἐκεῖνον ὅπου ἐπαραστέκετον: Ἐβλέπετε πῶς ἔπαυσαν οἱ μαγίαις του καὶ δὲν ἐδυνήθη ὁ Θεὸς νὰ τὸν βοηθήσῃ;

Καὶ ἐκείνην τὴν ὥραν ἦλθεν ἀνέμου ταραχὴν, καὶ ἐπῆρεν τὴν φλόγα καὶ ἔρριξέ τὴν ἐπάνω εἰς τὸν βασιλέα καὶ ἔκαψέ τον μαζί μὲ τετρακοσίους ἄνδρας. Καὶ τὸ χάλκωμα ἐσχίσθη εἰς τρία κομμάτια καὶ ἐβγῆκεν ὁ Ἄγιος γερός. Καὶ ὡς εἶδεν ὁ Ροῦφος, ὁ υἱὸς τοῦ βασιλέως τὸν πατέρα του καμένον, ἐδυμώθη ἐπάνω εἰς τὸν Ἄγιον καὶ ὄρισεν νὰ τὸν ἐβάλουν εἰς τὴν φυλακὴν, ἐκεῖ ὅπου ἦταν τὰ ἄγρια θηρία, πέντε λεοντάρια καὶ ἕξε πάρδους καὶ τρεῖς ὑαιναις καὶ μία ἀσπίδα. Καὶ οὕτως ἔγινε. Καὶ ὁ Ἄγιος ἐκεῖ μέσα ἔψαλλεν: ἤνοιξαν ἐπ' ἐμὲ τὸ στόμα αὐτῶν ὡς λέων ἀρπάζων καὶ ὠρυόμενος, καὶ τὰ λοιπά. Καὶ τὰ θηρία ἔγλυφαν

τὰ ποδάρια τοῦ Ὁσίου. Καὶ οἱ ὑπηρέται ἔστεκαν ἔξω καὶ ἔβλεπαν ἐκεῖνο τὸ θαῦμα. Ἐπίστευσαν εἰς τὸν [...] (φ. 98) Σημείωσις: Ἐδῶ τελειώνει τὸ φύλλο ρς' (= 96), λείπει δηλαδὴ τὸ φύλλο ρζ' (= 97) ἀπὸ τὸ χειρόγραφο [...] καὶ προδράμει εἰς τὴν ἐκκλησίαν μου, νὰ μὴν ἔβγη λυπημένος, καὶ εἰς κρίσιν, ἢ εἰς τὴν θάλασσαν νὰ μὴν ἔβγη λυπημένος. Ἐλευθέρωσον αὐτόν, καὶ ἐὰν καὶ πολλαῖς ἁμαρτίαις ἔχει καὶ ἐπικαλέσει Σε διὰ τὸ ὄνομά σου, συγχώρησον αὐτόν.

Καὶ μὲ τὴν προσευχήν, φῶς ἔλαμψεν μέγα, καὶ φωνὴ ἀκούστη ὁποῦ τὸν εἶπε: Ἦκουσα τὴν δέησίν σου καὶ θάρρειε. Καὶ ἐγὼ νὰ τὰ πληρώσω ὅσα ζητήσουν διὰ τὸ ὄνομά σου, καὶ τώρα ἔλα εἰς τὴν αἰώνιον ζωὴν, ὅτι εἶσαι ἄξιος ὑπηρέτης μου, ἵνα λάβης καὶ τὸν ἀμαράντινον στέφανον. Καὶ ἐγύρισεν τὰ μάτια του ὁ μακάριος Ὑπάτιος καὶ μετὰ δακρύων εἶπεν: Κύριε, εἰς χεῖράς σου παρατίθημι τὸ πνεῦμά μου. Καὶ ἔδωκεν παρευθὺς τὴν ἀγίαν του ψυχὴν, εἰς χεῖρας Θεοῦ. Καὶ ὁ τζελάτης ἔκοψε τὴν κεφαλὴν του καὶ ἐσηκώθη καὶ τὸ ἅγιόν του λείψανον, ἀοράτως ὑπὸ τῶν Ἀγγέλων, καὶ ἔγινεν ἀφαντον ἀπὸ ἐμπρὸς τῶν στρατιωτῶν.

Καὶ αὐτοὶ ὡς εἶδαν τὸ θαῦμα, ἔκραξαν: Μέγας ὁ Θεὸς τῶν χριστιανῶν. Καὶ ἡμεῖς χριστιανοὶ εἴμεσθεν. Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, συγχώρησόν μας.

Αὐτὰ εἶναι τὰ μαρτύρια τοῦ Ἁγίου Ὑπατίου τοῦ θαυματουργοῦ. Ὡς ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

Μεταβυζαντινὴ τοιχογραφία τοῦ Ἱερομάρτυρος ἀπὸ τὴν Ἱ. Μ. Διονυσίου.
Παρεκκλήσιο Ἀρχαγγέλων.

Βυζαντινή τοιχογραφία τοῦ Ἱερομάρτυρος ἀπὸ τὴν Ἱ. Μ. τῆς Παναγίας Ἀσίνου Κύπρου.

Τοιχογραφία, Ἱ. Μ. Σταυρονικήτα, Παρεκκλήσι Ἁγίου Νικολάου, Θεοφάνης Κρής καὶ Συμεὼν, 1546.

ΑΝΕΚΔΟΤΟΣ ΑΚΟΛΟΥΘΙΑ

cod. Sinaiticus 569, saec. XI, φ. 56v

[Μηνὶ τῷ αὐτῷ (Νοεμβρίῳ) εἰς τὰς ιδ':
τοῦ ἁγίου ἀποστόλου Φιλίππου]

φ. 57v

τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ τοῦ ἁγίου ἱερομάρτυρος Ὑπατίου
Στιχηρὰ ἦχος δ'. Πρὸς. Ὡς γενναῖον ἐν μάρτυσι

Τῆς τριάδος, Ὑπάτιε, τῷ φωτὶ ἐλλαμπόμενος
τὸ πολὺ θεοσκότος διεσκέδασας
ταῖς ἀστραπαῖς τῶν δογμάτων σου
καὶ λαοὺς κατηύγασας
ἐπιγνώσει τοῦ Χριστοῦ
καὶ ἐλλάμψει τῆς χάριτος.
διὸ πρέσβευε ἐκ φθορᾶς
<καὶ κινδύνων ρυσθῆναι ἡμᾶς>.

φ.58

Ἀναβὰς εἰς μετέωρον ἀρετῶν ὕψος; ὅσιε,
καὶ τῆς ἱερουργίας εἰς ἀξίωμα
περιφανεῖς, τῶν θαυμάτων σου
ἀκτῖνας τοῖς πέρασιν
ἐπαφῆκας ἀνυμνῶν
τὸν δεσπότην καὶ κύριον,
ὃν ἰκέτευε ἐκ φθορᾶς
καὶ κινδύνων <ρυσθῆναι ἡμᾶς>.

Εὐπροσδέκτοις πρεσβείαις σου
τὴν σὴν ποιμνην, Ὑπάτιε,
τὴν αἰεὶ τιμῶσάν σε
περιτείχισον
ταύτην φυλάττων ἀλώβητον
πάσης προσβολῆς τῶν ἐχθρῶν
καὶ ἡμᾶς διατηρῶν
ἀσινεῖς τοὺς τιμῶντάς σε
καὶ ρυόμενος ἐκ φθορᾶς καὶ κινδύνων.

Ὁ κανὼν [εἰς τὸν ἅγιον ἀπόστολον Φίλιππον]
καὶ εἰς τὸν ἅγιον Ὑπάτιον

Ἦχος πλ.β'. Ὡδὴ α'. Ὡς ἐν ἠπείρῳ πεζεύσας

Τῆς εὐσεβείας ὀπλίτης
ἀναφανείς ὁ στερρός / Ὑπάτιος (φ. 58v)
καὶ τοὺς ἄθλους ἑαυτοὺς
εἰς κοινήν ἐστίασιν προθεῖς
συγκαλεῖται τοὺς πιστοὺς
εἰς τὴν πανήγυριν.

Ὡς ποταμὸς ἐπικλύζων
ἢ τοῦ Χριστοῦ ἐπεσχέδη χάρις σοι
καὶ θαυμάτων σε πηγὴν
ἀπεδείκνυ ρύπον ψυχικὸν
ἀποσμήχουσα παθῶν,
ἀξιοθαύμαστε.

Θεοτοκίον

Ἐκλελοιπὼν τῶν ἀρχόντων
ἐκ τῆς φυλῆς τῆς Ιουδα, πάναγνε,
ὁ υἱὸς σου καὶ θεὸς
προελθὼν μέγα ἡγούμενος τῆς γῆς
τῶν περάτων ἀληθῶς
νῦν ἐβασίλευσεν.

Ὡδὴ γ'. Οὐκ ἔστιν ἅγιος ὡς σὺ

Σαρκὸς ἀτάκτους ἡδονὰς
ἐγκρατεία κατάγχων
τῆς ψυχῆς τὰς δυνάμεις
ἐρρώνυες, ἀθλητά,
τῷ κρείττονι ἀρχὴν
ἐγχειρίζων, ὅσιε Ὑπάτιε.
Ἀσμάτων ἰσχύι ἀσελγῶν
πορνικῶν ἐκ στομάτων
σῆς φωνῆς σωτηρίου

προτιμώμενα ποτέ
έντεύξει τῇ πρὸς Θεὸν ἀφωνία,
πάτερ, κατεδίκασας.

(φ. 59)

Θεοτοκίον

Ἐπὶ σοί, πάναγνε, σεμνή,
πεποιδῶς μὴ ἐκπέσω
τῆς εἰς σὲ προσδοκίας,
ἀλλ' ὡς μήτηρ συμπαθῆς
τοῦ φιλανθρώπου θεοῦ
τῶν παγίδων τοῦ ἐχθροῦ
με λύτρωσε.

ἕτερον κάθισμα τοῦ ἱερομάρτυρος
ἤχος δ'. Ἐπεφάνης σήμερον

Τῷ ἁγίῳ πνεύματι λελαμπρυσμένος
καταυγάζεις ἅπασαν
τὴν οἰκουμένην δαψιλῶς
ταῖς ἀστραπαῖς τῶν θαυμάτων σου,
ἱερομάρτυς Ὑπάτιε.

Ὡδὴ δ'. Χριστὸς μου δύναμις Θεὸς καὶ
(φ. 59v)

Τὸν πρωτομάρτυρα
Χριστοῦ μιμούμενος
ἐπεβόας οἰκτίρμων
τοῖς φονευταῖς
«λύσον τὰ ὀφλήματα»
λιθολευστούμενος, σοφέ,
καὶ τοῖς λίθοις συγχωννύμενος.
Δυνάμει κρείττονι
περισκεπόμενος
καὶ τῷ νόμῳ τῷ θείῳ
περιφραχθεὶς
φάλαγγας αἰρέσεων

ἀποδιώκεις ἐκ τῆς σῆς ποιμνης
λύμην ὡς ψυχώλεθρον.

Θεοτοκίον

Λιμένα εὐδιον
Χριστὸς ἀνέδειξε
τοῖς ἐν πίστει καὶ πόθῳ
σὲ ἀληθῆ, δέσποινα πανάμωμε,
ἐκ διανοίας καθαρᾶς
θεοτόκον καταγγέλλουσι.

Ἦδὴ ε΄. Τῷ θείῳ φέγγει σου ἀγαθὲ

Συνεκστρατεύεις
τῷ ἱερῷ δήμῳ τῶν πατέρων
καὶ στρατιώτης δεικνύμενος
τρέπων ἐναντίους (φ. 60)
καὶ τοῦ Χριστοῦ καθιστῶν
τὸ ποιμνιον εἰς μάνδραν
ἀνεπιβούλευτον.

Τὴν ἀκατάσχετον καὶ σφοδρὰν
ρύμην τῶν ὑδάτων ἐπισχῶν
μόνη σφραγίδι, θεόπνευστε,
ιαματοφόρα ταῦτα ἀπέδειξας
τῇ χάριτι τοῦ πάντα
μετασκευάζοντος.

Θεοτοκίον

Ὁ λόγῳ πάντα δημιουργῶν
καὶ σοφῆ προνοία κυβερνῶν
μόνος ὡς βούλεται κύριος
ὑπὲρ εὐσπλαγχνίας
δημιουργεῖται ἐκ σοῦ
καὶ σὰρξ ἀνερμηνεύτως,
πάναγνε δέσποινα.

Ὁδὴ ς'. Συνεσχέθη ἀλλ' οὐ κατεσχέθη
(φ. 60v)

Ἐν τῷ σκότῳ τρίβον διανύων
ᾧφθης ἐν φωτὶ θαυμαστῶς
ἐκ τῶν ὑδάτων, μάκαρ,
ἀναλάμπαντί σοι παρ' ἐλπίδα
διάγων, πάτερ,
καὶ τὴν σὴν ἀπρόσκοπτον
ἐξετέλεσας ὁδοιπορίαν
τέκνων δι' ἀρετὴν
ἅπαντα φωτὶ κατελαμπρύνετο.

Οὐκ ἀργοῦσαν ἔδειξας τὴν χάριν,
πάτερ, τὴν ἐν σοὶ τοῦ θεοῦ
ἀλλ' ἐμφανῆ καὶ δήλην
καὶ τὴν ἀπάντων παιδαγωγίαν
τῶν ἀλαστόρων
γνώμην, καὶ γὰρ δαίμοσι
τὴν ἀκάθεκτον τῶν παρανόμων
ἐξεδεδιώχεις πληθὺν
ἄξια τῆς αὐτῶν γνώμης
ληψομένους τὰ ἐπίχειρα.

Θεοτοκίον

Νεκρουμένους καὶ ποιμαινομένους
πάντας θανάτῳ τοὺς βροτοὺς
σὺ τὸν Χριστὸν τεκοῦσα
τὴν ἀκήρατον ἀθανασίαν
ἀνεκαλέσω πρὸς ζωὴν αἰώνιον
καὶ ἐφώτισας ἐσκοτισμένους
καὶ ἠλευθέρωσας λύουσα τα δεσμὰ
τῆς ἀπαγωγῆς ἡμῶν, πανύμνητε.

(φ. 61)

Ἦδὴ ζ'. Οἱ παῖδες ἐν Βαβυλῶνι

Ὁ μάρτυς τῆς εὐσεβείας
διπλῶ στεφάνῳ κεκόσμηται
ἀναιμάκτους τὸ πρὶν
ἀνενέγκας θυσίας ἐν αἵμασιν
νῦν τοῖς αὐτοῦ προσήνεκται
ὥσπερ θῦμα εὐπρόσδεκτον.

Ὁ φύλαξ τῆς εὐσεβείας
ἐν τῷ πυρὶ τὴν ὀλέθριαν
πυρπολεῖ κεφαλὴν τῷ ταμείῳ
δεινῶς ἐγκαθήμενον
ἐκσφενδονῶν τὸν δράκοντα
ὁ θεόφρων Ὑπάτιος.

Θεοτοκίον

Οὐσίας ὑπερουσίως,
παρθένε, δύο γεγέννηκας
ἠνωμένας, ἀγνή,
ἀσυγχύτως τὸν Χριστόν
ὃ κραυγάζομεν
<εὐλογητὸς εἶ, κύριε ὁ θεὸς
ὁ τῶν πατέρων ἡμῶν>.

Ἦδὴ η'. Νόμων πατρῶων οἱ μακάριοι

(φ. 61v)

Τῷ παραδόξῳ κατεπλήττετο
τῶν τελουμένων πᾶς τις
καὶ διανίστατο
πρὸς εὐφρόσυνον ἐστίασιν
ὁ βασίλειος οἶκος
τὸν κηδεμόνα λόγοις
καταστέφοντες πολλοῖς
ὡς ἀνεῖλε τὸν δράκοντα
τῷ πυρὶ παραπέμψας·
τὸν κύριον ὑμνεῖτε τὰ <ἔργα
καὶ ὑπερυψοῦτε αὐτὸν εἰς τοὺς αἰῶνας>.

Τοῖς τῶν αἱμάτων ρεΐθροις, ὅσιε,
 τὸ τῶν δακρῦων ρεῦμα
 ἀνακιρνώμενον
 εὐσεβὲς ἐναπειργάσατο
 σωτηριῶδες πόμα
 μνηστευόμενον σοὶ τὴν
 μακαρίαν βιοτὴν
 καὶ τρυφῆς ὄν ἐπόθησας,
 Ὑπάτιε, χειμάρρουν
 τὸν κύριον < ὑμνεῖτε τὰ ἔργα
 καὶ ὑπερυψοῦτε αὐτὸν εἰς τοὺς αἰῶνας >.

Θεοτοκίον

Ὅλωσ ἠνώθη ὑπὲρ ἔννοιαν
 ἀναλλοιώτως
 ὄλη τῇ ἀνθρωπότητι
 ὁ ὑπέρθεος ἐν μήτρᾳ σου,
 παναγία παρθένε,
 ὄθεν ἐν δύο φύσεσι
 γνωρίζεται Χριστὸς
 εἰς ὑπάρχων ἀμφότερα
 ὄν ὑμνοῦντες < μεγαλύνομεν,
 τὸν κύριον ὑμνεῖτε τὰ ἔργα
 καὶ ὑπερυψοῦτε αὐτὸν εἰς τοὺς αἰῶνας >.

Ὡδὴ δ' Απορεῖ πᾶσα γλῶσσα εὐφημοῦσα
 (ψ. 62)

Σὺ ταῖς τῶν λίθων, ὅσιε,
 νιφάσι τὸ τέλος
 τῆς μακαρίας, ἐνδοξε, ζωῆς
 συμπεράνας ἀνελήφθης
 ὥσπερ ἐν βαθμοῖς καὶ κλίμαξι
 τῆς ἀνεκφράστου κατατρύφῃσων δόξης,
 Ὑπάτιε σοφέ,
 τοίνυν τῶν ἐπὶ γῆς μεμνημένος
 μὴ διαλίποις ποτέ.

Τὸν βασιλέα ὧ τῶν
 ἐπὶ γῆς τὰς ἡνίας
 ἐνεχειρίσω, δέσποτα θεὲ παντοκράτορ,
 περισκέποις πάσης ἐναντίας φάλαγγος
 καὶ τῆ χειρὶ σου
 περικρατοίης τοῦτον
 καὶ νεύμασι τοῖς σοῖς ἁγίοις
 ἐπὶ τὸ πᾶσι προσῆκον
 καθοδηγῶν αὐτόν.

Θεοτοκίον

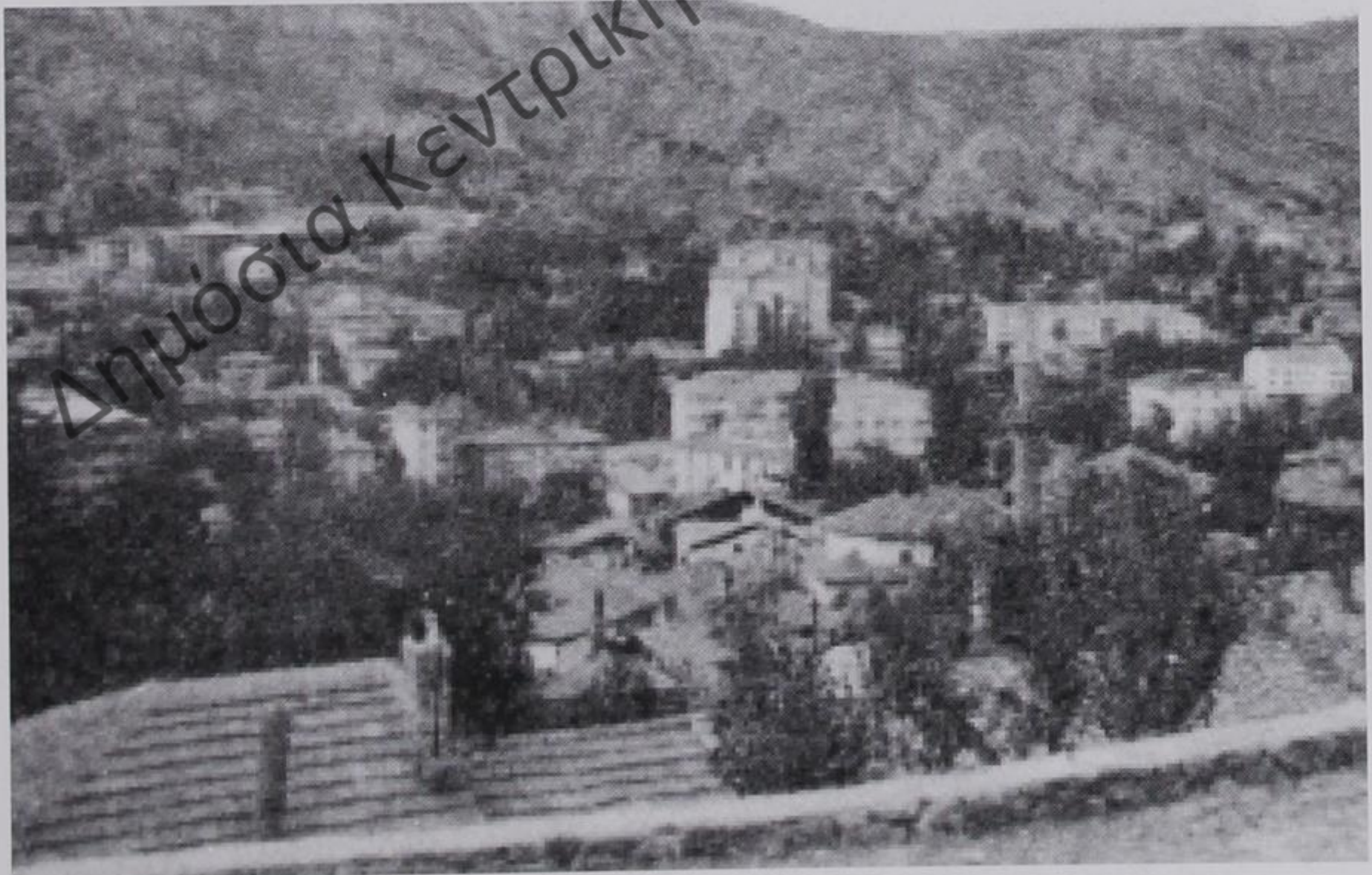
Σεσαρκωμένον λόγον
 τὸν πρὶν ἄσαρκον ὄντα,
 θεοτόκον πάντες
 εὐσεβῶς δοξάζομεν,
 ἀληθεστάτην σοὶ
 τὴν προσηγορίαν
 ἀρμόζοντες, ἀγνή, σὺ γὰρ
 τῆς τῶν πιστῶν σωτηρίας
 ρίζα καδέστηκας.

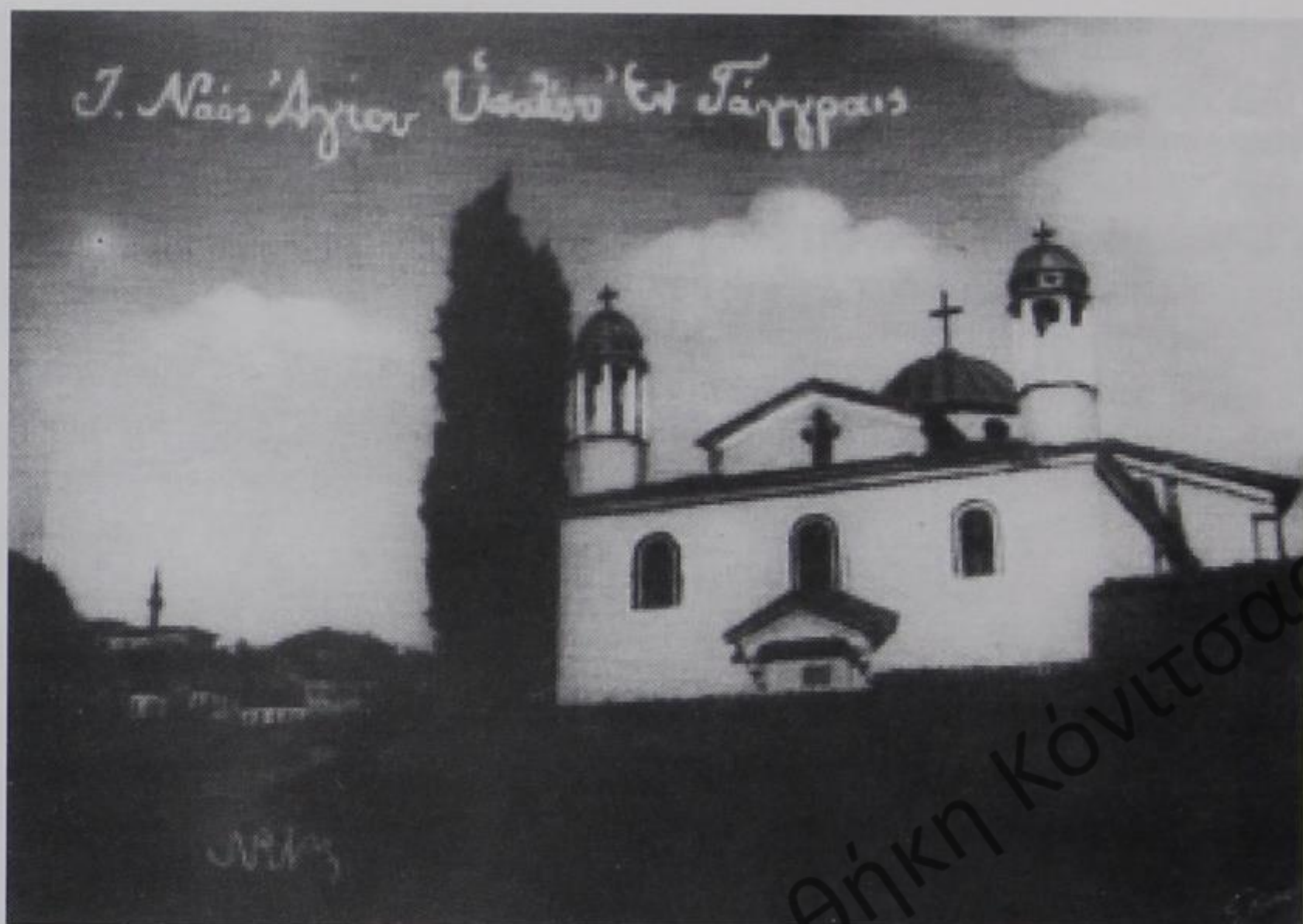
Ναὸς Ἁγίου Ἰωάννη Προδρόμου, Πύδιο Λάρισας.

Χάρτης τῆς περιοχῆς Γάγγρας.

Σύγχρονη φωτογραφία τῆς Γάγγρας.

Ὁ παλαιὸς ναὸς τοῦ Ἱερομάρτυρος στὴ Γάγγρα.

Ὁ Ἱ. Ν. Παναγίας Δεξιᾶς στὴ Θεσσαλονίκη θεμελιώθηκε στὴ δεκαετία τοῦ 1960 στὴ θέση τοῦ Παλαιοῦ Ἱεροῦ Ναοῦ τοῦ Ἁγ. Ὑπατίου. Σήμερα ἐντὸς τοῦ Ναοῦ ὑπάρχει παρεκκλήσιο ἐπ' ὀνόματί του.

Πανοραμική άποψη του ιεροῦ Βατοπαιδινού κελλίου του Ὁσίου Ὑπατίου, 15 λεπτά ἀπό τὸ Βατοπαίδι.

Μεταβυζαντινὴ τοιχογραφία τοῦ Ἱερομάρτυρος, ἀπὸ τὴν Ἱ. Μ. Βατοπεδίου, Παρεκκλήσιο Ἁγ. Δημητρίου.

Δημόσια Κεντρικὴ Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Ὁ Ἱ. Ν. Ἀγίου Ὑπατίου στὸ χωριὸ Κάδηκας Πάφου.

Φορητὴ εἰκόνα τοῦ Ἱερομάρτυρος, σὲ σύγχρονο παρεκκλήσιο πρὸς τιμὴν του στὸν Κάδηκα Κύπρου.

Εἰκόνα τοῦ Ἱερομάρτυρος, στὸ τέμπλο τοῦ Ἱ. Ν. Ἀγίου Ὑπατίου Κάδηκα Κύπρου.

Nova Pavlica, FYrom.

Staro Nagoricino, FYrom.

Gračanića, Serbia.

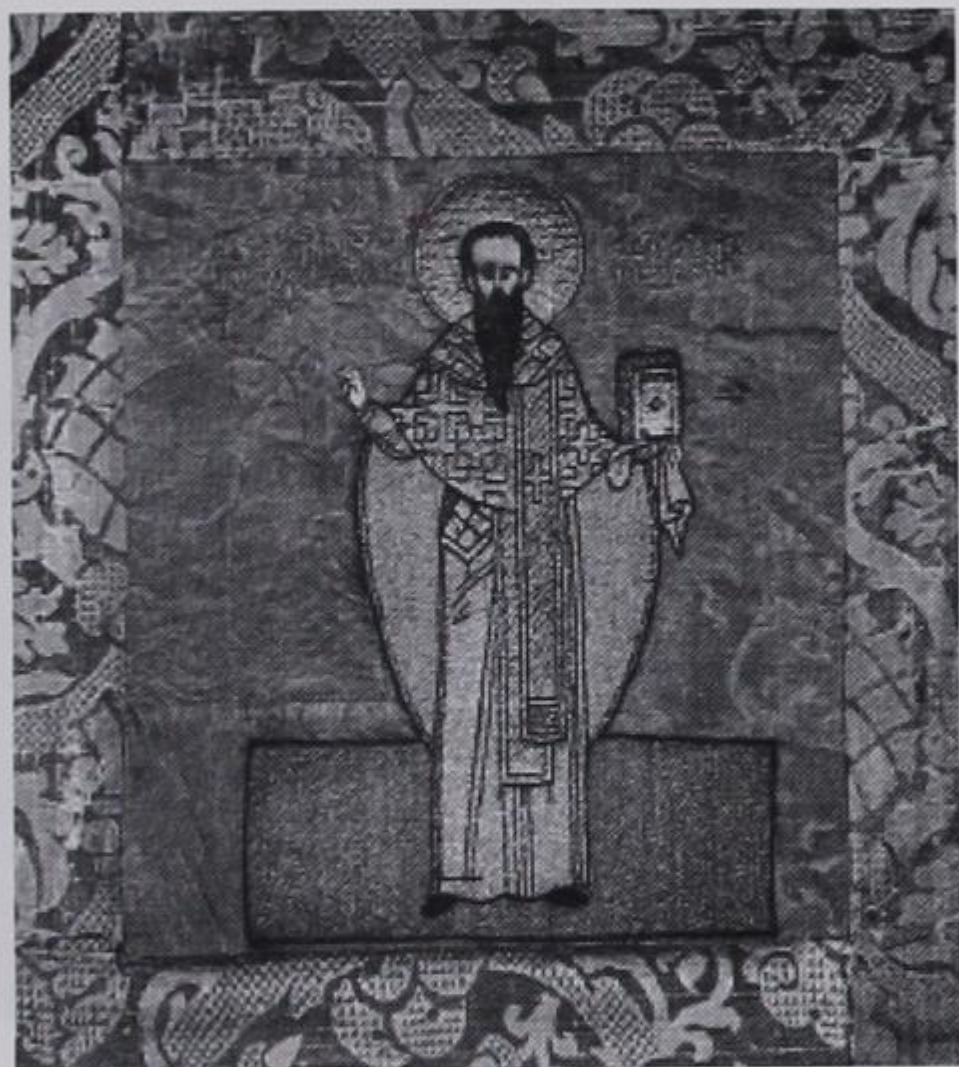

Τοιχογραφία, Μαρτύριο Αγίου Υπατίου,
Λιτή Ί. Μ. Διονυσίου, Τζορτζης, 16ος αι.

Μεταβυζαντινή τοιχογραφία, Άγιοι Υπάτιος και Ηρακλείδιος,
Ί. Μ. Αγίου Ηρακλειδίου Κύπρου.

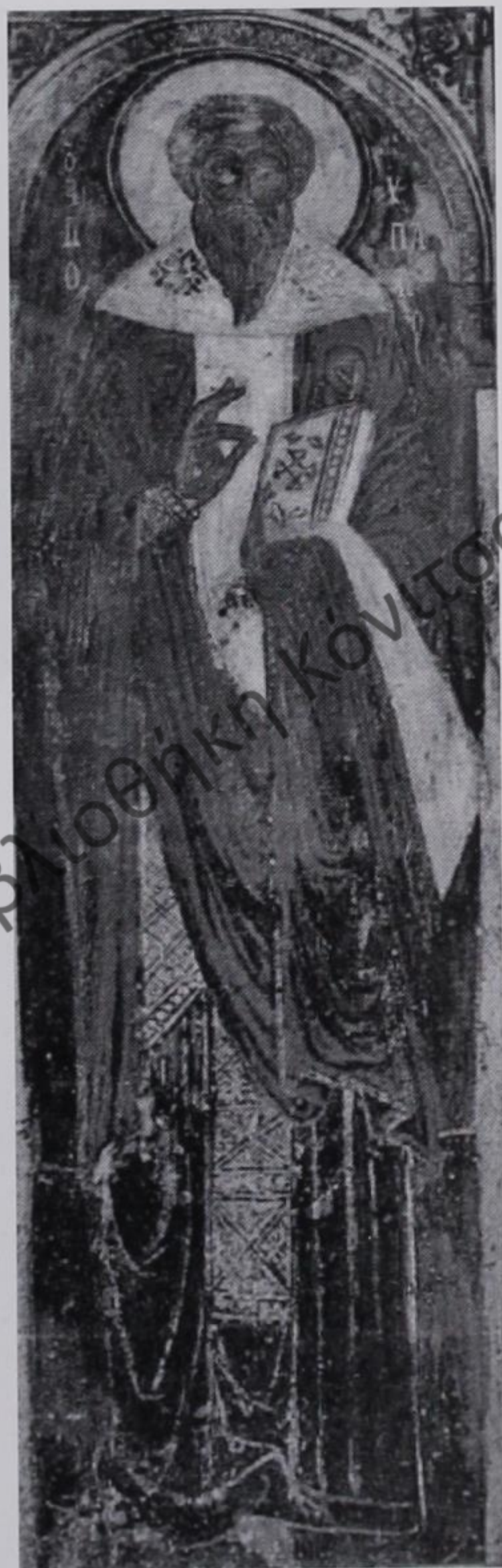

Βῆλον, κεντητή μορφή Ἁγίου Ὑπατίου ἀπὸ τὴν Ἱ. Μ. Ἁγίου Ὑπατίου, Κοστρομά Ρωσίας (νῦν Μουσεῖο), 16ος αἰ.

Εἰκόνα τοῦ Ἁγίου στὸ τέμπλο τοῦ Ἱ. Προσκυνηματικοῦ Ναοῦ Τιμίου Σταυροῦ Περίσσης Σαντορίνης

Τοιχογραφία τοῦ Ἱερομάρτυρος στὸ σπήλαιο τοῦ Ὁσίου Παταπίου στὴν ὁμώνυμη Μονὴ Λουτρακίου.

Τὸ Καθολικὸ τῆς Ἱ. Μ. Προφήτου Ἁγίου Ζαχάρη.

*Τὸ Ἱ. Μετόχιον Ἁγίου Γερασίμου τοῦ Κεφαλλῆνος,
Μεντουργιάνικα Δερβενίου.*

Μονή Φλαμουρίου, Πήλιο.

Μονή Αγ. Νέστορος Ζαγοράς.

Φορητή εικόνα ἔνθρονου Χριστοῦ πλασιωμένου ἀπὸ μορφές Ἁγίων.
 Στὸ μέσον δεξιὰ ὁ Ἅγιος Ὑπάτιος. Τβὲρ Ρωσίας, α' μισὸ 15ου αἰ.

ΝΙΚΟΣ ΖΑΧΑΡΙΑΣ

ΠΩΣ ΜΠΟΡΕΙ ΤΟ ΟΡΑΜΑ ΝΑ ΓΙΝΕΙ ΠΡΑΞΗ;
ΣΚΕΨΕΙΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗ ΑΘΑΝΑΣΙΟ ΠΑΛΙΟΥΡΑ

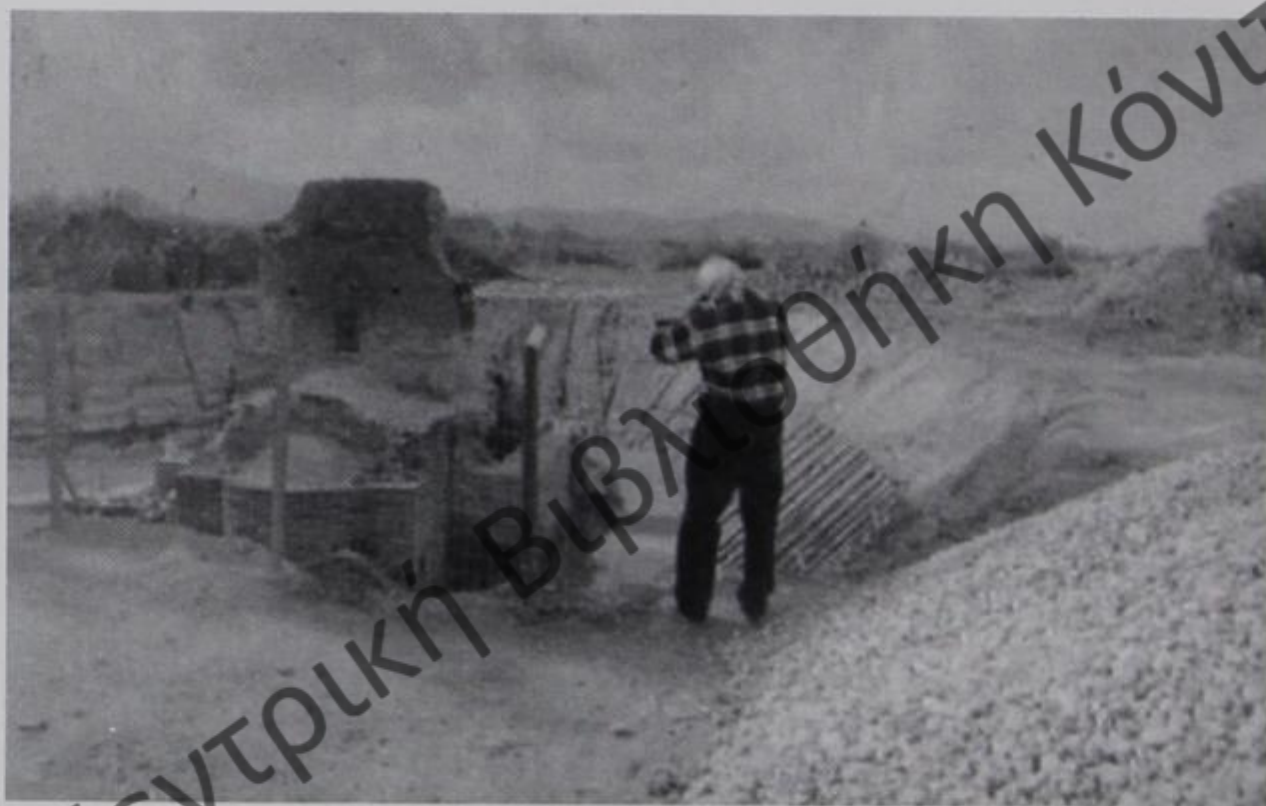
Τον Μάρτιο του 2002 μεταβήκαμε οικογενειακώς στην ιδιαίτερη πατρίδα της γυναίκας μου, το Αγρίνιο, με σκοπό να περάσουμε ένα τριήμερο ξεκούρασης. Η πρώτη μας βόλτα μετά την δίχρονη παραμονή μου στην Γερμανία όπου βρέθηκα για μεταδιδακτορική εργασία. Στην περιήγησή μας στην πόλη πέσαμε επάνω στις αφίσες του Β' Ιστορικού και Αρχαιολογικού Συνεδρίου για την Αιτωλοακαρνανία, το οποίο διεξάγονταν ακριβώς εκείνες τις ημέρες. Κατευθυνθήκαμε προς τα εκεί, και αφού διασχίσαμε τον πολύβουο, λόγω διαλείμματος, χώρο υποδοχής, βρήκαμε βολικές θέσεις κάπου στο πίσω μέρος της μεγάλης αίθουσας του Παπαστράτειου Μεγάρου, ώστε να μην ενοχλήσει τους συνέδρους το τυχόν κλάμα του μερικών μηνών πρωτότοκου παιδιού μας.

Το βλέμμα μου από την αρχή μαγνητίστηκε από τη μορφή του Καθηγητού Α. Παλιούρα, προέδρου και ψυχή του συμποσίου. Ευδυτενής, γαλήμιος στην όψη, αλλά και εντυπωσιακός, με τη σιγουριά της γνώσης και την εκδηλη αγάπη προς το χώρο, τους ανθρώπους του και για το αντικείμενο της διοργάνωσης, την ιστορία και αρχαιολογία της περιοχής.

Το επόμενο διήμερο έμελε να το περάσω παρακολουθώντας με ενθουσιασμό τις συνεδρίες του συμποσίου όπου σε κάποιο διάλειμμα γνώρισα τον καθηγητή Παλιούρα. Από την πρώτη στιγμή εκδήλωσε την εκτίμησή του για την ειδικότητά μου την οποία θεώρησα ως δείγμα αβρότητας και ευγένειας. Μου έφτανε άλλωστε και με το παραπάνω η στιγμή της γνωριμίας μου μαζί του.

Λίγους μήνες μετά δέχτηκα τηλεφώνημά του στο οποίο συζητήσαμε τη

δυνατότητα συνεργασίας για την διεξαγωγή απόλυτων χρονολογήσεων στην ανασκαφή του στην Αγία Τριάδα Μαύρικα Αγρινίου. Την ανασκαφή επισκέφτηκα στα τέλη του Σεπτεμβρίου της ίδιας χρονιάς όπου και γνώρισα ένα μέρος της 'οικογένειάς' του, τους συνεργάτες του της ανασκαφής και είχα την μοναδική εμπειρία να τον δω να εργάζεται, να συνομιλεί να περιδιαβαίνει φωτογραφίζοντας το χώρο, μιλώντας και εξηγώντας ταυτόχρονα για την ανασκαφή, το μέλλον της, το όραμά του. Με περιέφερε στην ανασκαφή, στις φάσεις του μνημείου που έκρινε ότι πρέπει να δω, συλλέξαμε δείγματα κεραμικής και πλίνθων με τη βοήθεια των συνεργατών του Νίκου Καπώνη και Μόνικας Διαμαντή και έφυγα με εν-

Ο ανασκαφέας καθ. Α. Παλιούρας φωτογραφίζει την πορεία του έργου.
Φθινόπωρο, 2002.

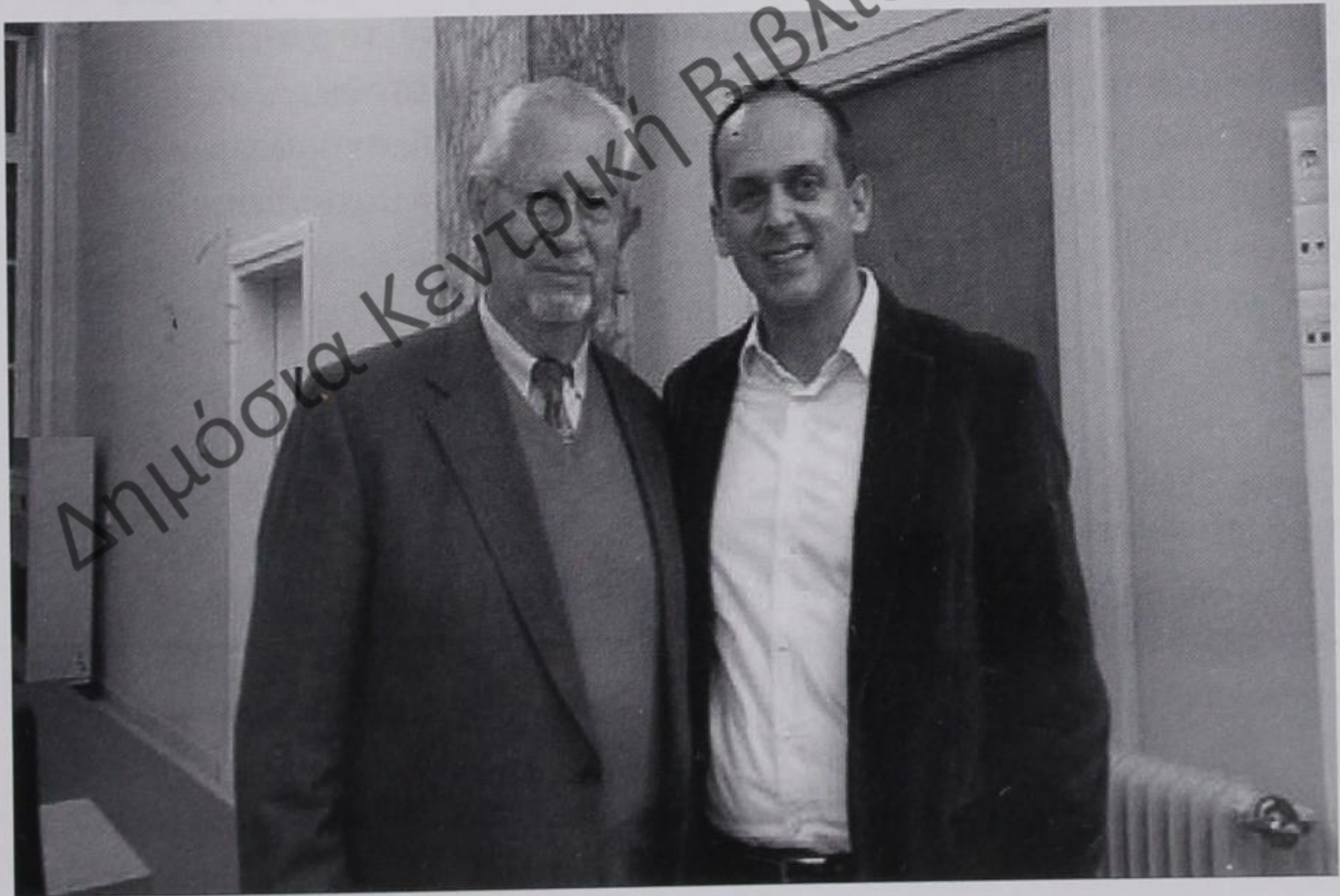

Από αριστερά προς δεξιά: Οι αρχαιολόγοι της ανασκαφής Ν. Καπώνης και Μ. Διαμαντή στα σημεία δειγματοληψίας των πλίνθων.

θουσιασμό και μια τεράστια εσωτερική χαρά για την ευκαιρία που μου δινόταν να συνεισφέρω στο σεπτό έργο του.

Ολοκλήρωσα τις αναλυτικές εργασίες στο εργαστήριο που εργαζόμουν, το Εργαστήριο Αρχαιομετρίας του Δημόκριτου, σε χρόνο ασυνήθιστα μικρό. Κάπου στους τρεις μήνες. Ταχυδρόμησα με μεγάλη αγωνία το φάκελο των αποτελεσμάτων. Η τηλεφωνική μας συνομιλία ήταν από εκείνες που μένουν αξέχαστες. Με ευχαρίστησε με πολλή χαρά και θερμά λόγια για το 'καταπληκτικό αποτέλεσμα που δίνει ηλικίες με νούμερα για τις φάσεις ζωής του μνημείου'.

Στα χρόνια που πέρασαν συνάντησα πολλές φορές δηλώσεις και κείμενά του που εκθείαζαν το μικρό μου έργο στην ανασκαφή του Μαύρικα. Το 2007 πήρα το θάρρος και του ζήτησα συστατική επιστολή για την υποψηφιότητα που είχα καταθέσει στην προκήρυξη για τη βαθμίδα του επικουρου καθηγητή αρχαιομετρίας στο Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου. Η επιστολή που μου έγραψε ιδιοχείρως είναι γεμάτη από το πνεύμα της αγάπης και της εκτίμησης, διανδισμένη με άπειρες ευχές, για αυτό και μέχρι σή-

Από την παρουσίαση του βιβλίου Αιτωλία, αποκαλύπτοντας τον Βυζαντινό Πολιτισμό μέσα από τις Ανασκαφές, Αγρίνιο 16/11/2013 (Α. Παλιούρας, Ν. Ζαχαριάς).

μερα κοσμεί το γραφείο μου όπως μια εικόνα που μας γαληνεύει τα πάθη, όπως μια ευλογία που στηρίζει στις δύσκολες ώρες.

Μέσα από τις συνεργασίες μου με ανθρώπους και ζητήματα της αρχαιολογικής έρευνας, σχημάτισα μια εικόνα για τον Καθηγητή Παλιούρα, η οποία πιστεύω πως είναι εκείνη του οραματιστή και ταυτόχρονα του αγωνιστή, που καταφέρνει να κάνει το όραμα πράξη και έργο, να χαράξει δρόμους και να εμπνεύσει να τους ακολουθήσουμε. Γιατί τα οράματα γεννιούνται στους ευλαβικούς ανθρώπους, αλλά σχηματοποιούνται από τους δυνατούς και γενναίους. Από ολοκληρωμένες προσωπικότητες, όπως αυτή του κ. Α. Παλιούρα.

Τον Νοέμβριο του 2013 κλήθηκα να συνπαρουσιάσω το πρόσφατο βιβλίο του καθηγητή κ. Παλιούρα στην εκδήλωση που έγινε στο Πνευματικό Κέντρο Αγρινίου. Έφτασα με μικρή καθυστέρηση στο χώρο και αμέσως με περικύκλωσε το κύμα της αγάπης του κατάμεστου ακροατηρίου, το βουητό της καρδιά τους, για τον καθηγητή τους, το Θανάση τους, τον μεγάλο πατριώτη, τον μεγάλο άνδρα της Αιτωλοακαρνανίας. Άκουγα το μεγάλο ευχαριστώ τους για όλα όσα απλόχερα μας χάρισε και συνεχίζει να μας χαρίζει παίρνοντάς μας από το χέρι να μας δείξει πόσα ακόμη στο μέλλον μπορούμε να μοιραστούμε. Στην αφήγησή του που ακολούθησε γίναμε όλοι ένα τσαμπί άνθρωποι που κρεμόμασταν όπως πάντα από τα χείλη του και την ματιά του, δίνοντάς μας νέες ιδέες, παίρνοντας μαζί του τις σκέψεις μας, μαζί και το δικό μου, ατέλειωτο, ΕΥΧΑΡΙΣΤΩ.

ΝΙΚΟΣ ΖΑΧΑΡΙΑΣ

Αναπληρωτής Καθηγητής,
Διευθυντής Εργαστηρίου Αρχαιομετρίας,
Τμήματος Ιστορίας, Αρχαιολογίας και
Διαχείρισης Πολιτισμικών Αγαθών,
Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

ΜΑΡΙΑ Ι. ΚΑΖΑΜΙΑ-ΤΣΕΡΝΟΥ

ΚΑΠΠΑΔΟΚΙΚΕΣ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ.
ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ*

Στην καρδιά της Ανατολίας, σε μία περιοχή η γεωμορφολογία της οποίας, σμιλεμένη από τη δραστηριότητα των τριών πανάρχαιων μεγάλων ηφαιστειών που την περιβάλλουν, τον αέρα, τη βροχή αλλά και την ανθρώπινη παρέμβαση βρίσκεται στα όρια μιας ονειρικής πραγματικότητας, η χριστιανική πίστη άνθισε και άφησε ιερή παρακαταθήκη τις πολύτιμες λαξευτές τοιχογραφημένες εκκλησίες. Οι ναοί αυτοί έχουν επισημανθεί και έχουν μελετηθεί από τους ερευνητές επαρκώς, τόσο ως προς την αρχιτεκτονική όσο και ως προς τη ζωγραφική. Εξακολουθούν δε να αποτελούν αντικείμενο μελέτης διότι συνεχώς εντοπίζονται νέοι. Σε αρκετούς από τους ιδιόμορφους μορφολογικά αυτούς τόπους λατρείας, άσκησης και προσευχής έχει διατηρηθεί ο εντοίχιος διάκοσμός τους ο οποίος συνίσταται σε εκτενείς αφηγηματικούς εικονογραφικούς κύκλους από την Παλαιά, την Καινή Διαθήκη αλλά και την αγιολογική γραμματεία. Από την πρωτοβυζαντινή μέχρι και την ύστερη μεσοβυζαντινή περίοδο, ήτοι από τον 6ο μέχρι και τον 13ο αιώνα, μπορεί κανείς να παρακολουθήσει την εξέλιξη της βυζαντινής ζωγραφικής σε πορεία παράλληλη ή όχι με τα μεγάλα καλλιτεχνικά κέντρα της αυτοκρατορίας. Στο πλαίσιο της παρούσας εισήγησης διερευνάται ο βαθμός στον οποίο οι ζωγράφοι ανα-

---

* Η παρούσα μελέτη αποτελεί διευρυμένη μορφή ομότιπλης εισήγησής μου στο Α' Συνέδριο, «Καππαδοκία Χνάρια Ελληνοχριστιανικού Πολιτισμού», Ιερά Μητρόπολις Νεαπόλεως Σταυρουπόλεως - Δήμος Νεαπόλεως Συκεών, 24-25 Μαΐου 2013.

παράγουν πιστά καθιερωμένα εικονογραφικά σχήματα ή πρωτοτυπούν παρεμβαίνοντας στις συνθέσεις δυναμικά επηρεασμένοι από κείμενα ή παραδόσεις ανατολικής κυρίως προέλευσης.

Στο Kizil Çukur (περιοχή Çavuşin), στο παρεκκλήσι του Ιωακείμ και της Άννας, στο τύμπανο της κόγχης του ανατολικού τοίχου του βόρειου «κλίτους» (7ος- 9ος αι.),¹ η Παναγία εικονίζεται ένθρονη ανάμεσα σε δύο αγγέλους, εικονογραφικό σχήμα σύνηθες κατά την πρωτοβυζαντινή περίοδο² [εικ. 1]. Το ενδιαφέρον εδώ είναι ότι και η μορφή της Παναγίας περιβάλλεται από τη δόξα,³ στοιχείο εικονογραφικό το οποίο συνδέεται, κατά κύριο λόγο, με τη μορφή του Χριστού σε σκηνές Θεοφανειών. Η Παναγία, μετέχουσα της Θείας δόξης του εκσαρκωμένου Λόγου στον καππαδοκικό ναό, βρίσκει αντιστοιχία στο παλαιότερο ψηφιδωτό στο τεταρτοσφαίριο της κόγχης του Ιερού Βήματος στην Παναγία την Κανακαριά στη Λυθράγκωμη της Κύπρου.⁴ Με την εικονογραφική αυτή παρέμβαση είναι σαφής η πρόθεση του ζωγράφου να εξάρει τη μορφή της Παναγίας σ' έναν ναό ο οποίος άλλωστε είναι αφιε-

1. N. et M. Thierry, «Église de Kizil-Tchoukour. Chapelle iconoclaste de Joachim et d'Anne», *Monuments Piot* 50(1958) 105-146. Η ίδια, *Haut Moyen Age en Cappadoce. Les églises de la région de Çavuşin*, II, Paris 1994, 117 pl. 105-107. Catherine Jolivet-Lévy, *Les églises byzantines de Cappadoce. Le programme iconographique de l'apside et ses abords*, Paris 1991, 48-50, pl. 38 όπου και οι σχετικές χρονολογήσεις. Nicole Thierry, *La Cappadoce de l'Antiquité au Moyen Âge*, Brebols 2002, 122-123, fiche 14.

2. Πρβλ. ναό αγίου Απολλιναρίου του Νέου στη Ραβέννα, Ευφρασιανή βασιλική στο Παρέντιο, Άγιο Δημήτριο Θεσσαλονίκη.

3. M. Restle, *Die byzantinische Wandmalerei in Kleinasien*, Recklinghausen 1967, I, 143, no XXXIII/ III fig. 345-347 (βιβλιοκρισία για τη συγκεκριμένη μελέτη στο Nicole Thierry, «Notes critiques à propos des peintures rupestres de Cappadoce», *REB* XXVI (1968) 362-366). A. Grabar, «The Virgin in a Mandorla of Light», *Late Classical and Medieval Studies in Honor of A. M. Friend Jr.*, Princeton 1955, 102-108. Αναφορά στην καππαδοκική τοιχογραφία και στο Marina Sacopoulo, *La Théotokos à la mandorle de Lythrankomi*, Paris 1975, 38, fig. 35.

4. A. H. S. Megaw, E. J. W. Hawkins, *The Church of the Panaghia Kanakaria at Lythrankomi in Cyprus. Its Mosaics and Frescoes*, Washington 1977, 76-78.

ρωμένος στους ευσεβείς γονείς της.⁵ Παράλληλα όμως, στον ίδιο ναό, στον εικονογραφικό κύκλο από την παιδική ηλικία της Παναγίας, η βαθιά ανθρώπινη σκηνή με την Άννα εγκυμονούσα να υποστηρίζεται από δύο θεραπαινίδες⁶ [εικ. 2] προβάλλει την ανθρώπινη διάσταση των γεγονότων. Είναι πολύ πιθανόν, όπως έχει υποστηριχθεί, ο ζωγράφος να προσπαθεί με τις εικονογραφικές του επιλογές να συμβιβάσει τα πράγματα σε μία εποχή θεολογικών αντιπαραθέσεων σχετικά με τις δύο φύσεις του ενσαρκωθέντος Λόγου.

Την ίδια περίπου εποχή στον μικρό μονόχωρο ναό, στο νότιο τμήμα της κοιλάδας των Κοράμων, στο Maziköy (7ος-9ος αι.),⁷ η Παναγία, μετωπική δεόμενη, στον ημικύλινδρο της κόγχης του Ιερού Βήματος, στον άξονα της μορφής του Χριστού (σχεδόν εξίτηλος) ο οποίος εικονιζόταν στο τεταρτοσφαίριο της κόγχης, επιγράφεται ως Η ΑΓΙΑ ΘΕΟΤΟΚΟΣ [εικ. 3].⁸ Είναι η Θεόν Λόγον κυήσασα προς τον οποίο οδηγεί το βλέμμα και η αποφασιστική χειρονομία του δεξιού χεριού του Ιωάννη του Προδρόμου⁹ με τον δείκτη υπερμεγέθη και προτεταμένο. Η ίδια

5. Στον κυρίως ναό άλλωστε του βόρειου παρεκκλησίου κυριαρχεί ένας πλήρης εικονογραφικός κύκλος από την παιδική ηλικία της Παναγίας σύμφωνα με το Πρωτευαγγέλιο του Ιακώβου (6ος αι.), C. Tischendorf (ed.), *Evangelia Apocrypha. Protevangelium Jacobi* (cap. I-XXV), Lipsiae 1853, 1-49. E. de Strycker, *La forme la plus ancienne de Protoévangile de Jacques*, Bruxelles 1961. N. Thierry, «Iconographie inédite en Cappadoce. Le cycle de la conception et de l'enfance de la Vierge à Kizil-Tchoukour», *Akten des XI. Internationalen Byzantinisten Kongresses, München 1958* (München 1960) 620-623.

6. Restle, *Die byzantinische*, III, fig. 352. Thierry, *La Cappadoce* 123, sch 38. Για τον σχετικό εικονογραφικό κύκλο βλ. Jaqueline Lafontaine-Dosogne, *Iconographie de l'enfance de la Vierge dans l'Empire byzantin et en Occident*, I-II Bruxelles 1992, 37, fig. 14. Αγγελική Τριβυζαδάκη, *Θεομητορική εικονογραφία. Η παιδική ηλικία*, Θεσσαλονίκη 2005, 98 όπου, ίσως λόγω του δυσδιάκριτου της τοιχογραφίας, αναφέρεται ότι η Άννα θωπεύει την κοιλιά της.

7. Catherine Jolivet-Lévy, «Peintures byzantines inédites de Cappadoce. Un décor du haut Moyen Âge à Maziköy», *Archéologia* 229 (1987) 36-46 (ανατ. στο Catherine Jolivet-Lévy, *Etudes Cappadociennes*, London 2002, 96)

8. Jolivet-Lévy, Maziköy, 93-94, fig. 2.

9. Ο Ιωάννης ο Πρόδρομος εικονίζεται στα δεξιά της Θεοτόκου, Jolivet-Lévy, Maziköy, ό.π., fig. 3.

προσωνυμία συνοδεύει την Παναγία στη σκηνή της Σταύρωσης στον ανατολικό τοίχο του ασκηταριού του Νικήτα του Στυλίτη (Üzümlü kilise) (7ος-9ος αι.) στο Güllü Dere, στην ευρύτερη περιοχή του Çavuşin.¹⁰ Στον ναό του αγίου Ιωάννη του Προδρόμου στο Çavuşin (6ος-7ος αι.)¹¹ ο νεογέννητος Χριστός στη σκηνή του λουτρού στη σύνθεση της Γέννησης εικονίζεται εντός του λουτήρα, όρθιος, μετωπικός, σε στάση προσευχής¹² καθιστώντας σαφή, ήδη από τις πρώτες στιγμές του επίγειου βίου του, την αποστολή του ως μεσίτη όλης της ανθρωπότητας [εικ. 4]. Στον ίδιο ναό ο ζωγράφος μας εκπλήσσει όταν επιλέγει να δώσει έμφαση σ' ένα γεγονός το οποίο καταγράφει μόνον ένας ευαγγελιστής (Μτθ. 27,19).¹³ Πρόκειται για την παρέμβαση της γυναίκας του Πιλάτου στον σύζυγό της κατά τη διάρκεια της δίκης του Ιησού [εικ. 5]. Αν και πρόκειται για ένα γεγονός που ανήκει στο περιθώριο της διήγησης περί της πορείας του Ιησού προς το Πάθος, ο ζωγράφος το προβάλλει σχεδιάζοντας τη μορφή της γυναίκας του Πιλάτου δύο φορές, μία δίπλα στον Πιλάτο καθώς προσπαθεί να τον αποτρέψει από τη λήψη μιας καταδικαστικής απόφασης και δεύτερη, σε πολύ μικρότερη κλίμακα, ενώπιον του Χριστού να υψώνει τα χέρια σε στάση δέησης ή επιδοκίμασίας προς Αυτόν.¹⁴ Πρωτόγνωρος ρεαλισμός χαρακτηρίζει την παράσταση του Δείπνου του Ηρώδη και της αποτομής του Ιωάννη Προδρόμου στον ίδιο ναό [εικ. 6]. Η ευωχία και η χαρμόσυνη ατμόσφαιρα στο αριστερό τμήμα της παράστασης έρχεται σε απόλυτη αντιπαράθεση με τη συγκλονιστική στιγμή του μαρτυρίου δεξιά. Παρά τον απλοϊκό, λαϊκό τρόπο γραφής του ζωγράφου, ορισμένες σχεδιαστικές μορφολογικές επιλογές του προδίδουν γό-

10. G. P. Schiemenz, «Die Kapelle des Styliten Niketas in den Weinberger von Ortahisar» *JÖB* 18 (1969) 247.

11. Nicole Thierry, *Haut Moyen Âge en Cappadoce. Les églises de la région de Çavuşin*, I, Paris 1983, 59 κ.ε. Thierry, *La Cappadoce*, fiche 7.

12. Thierry, *Haut Moyen Âge*, I, 73-74, fig. 28. pl. 34c. Thierry, *La Cappadoce*, pl. 28.

13. Πρβλ. C. Tischendorf (ed.), *Evangelia Apocrypha. Evangelium Nicodemii Pars I.A. sive Gesta Pilati A (cap. II) / Pars I. B. sive Acta Pilati B (cap. IV)*, Lipsiae 1853.

14. Thierry, *Haut Moyen Âge*, I, 75-77, fig. 29. Thierry, *La Cappadoce*, 120. 121.

νιμη φαντασία. Η επανάληψη στάσεων, κινήσεων και σχημάτων καθίσταται ακόμη πιο έντονη την αντιπαράθεση των δύο τμημάτων. Για παράδειγμα, η μορφή του αποκεφαλισθέντος Προδρόμου αναπαράγει σε γενικές γραμμές τη στάση και την κίνηση του Ηρώδη, ενώ την κυκλική τράπεζα του συμποσίου διαδέχεται ο δίσκος με την κεφαλή του Προδρόμου. Η ορχουμένη¹⁵ δε Σαλώμη (Δαλιδά κατά τον ζωγράφο)¹⁶ με την φιλόλιγνη παρουσία της ενώνει και χωρίζει ταυτόχρονα τα δύο τμήματα [εικ. 7. 8].

Στην περιοχή του Hasan Dağı και συγκεκριμένα στην κοιλάδα Peristrema (Ihlara), εκεί όπου δυσκολεύονται να φτάσουν οι ακτίνες του ήλιου, βρίσκονται οι παλαιότεροι υπόσκαφοι ναοί χαμένοι μέσα στις ψηλές δυσθεώρητες πλαγιές του βραχώδους τοπίου που πλαισιώνουν τον ποταμό Melediz. Είναι απομεινάρια σιωπηλά μιας μοναστικής κοινότητας η οποία φαίνεται πως αναπτύχθηκε εδώ από τον 9ο μέχρι και τον 10ο αιώνα. Το εικονογραφικό λεξιλόγιο των ανώνυμων ζωγράφων αυτών των ασκηταριών εμφανίζεται εμπλουτισμένο με στοιχεία καινοφανή τα οποία, σε αρκετές περιπτώσεις, δεν θα επιβιώσουν στην τέχνη των μεταγενέστερων περιόδων. Πίσω από τα στοιχεία αυτά ανιχνεύονται επιρροές από την ανατολή αλλά και χρήση προφορικών παραδόσεων.¹⁷

Στο Kokar Kilise (9ος-10ος αι.)¹⁸ ο Χριστός, περιβαλλόμενος από δόξα, απαντά σε συνάφεια εικονογραφική η οποία όχι μόνον δεν συνιστά Θεοφάνεια, αλλά αντίθετα επικεντρώνεται στην προβολή της ανθρωπίνης φύσης του Θεανθρώπου ως του πάσχοντος δούλου του Θεού. Πρόκειται για τη σκηνή με τον Χριστό ενώπιον του Πιλάτου [εικ. 9]. Ο ευρημα-

15. Πρβλ. τον χορό της Σαλώμης με τα κρόταλα στα χέρια με τον σύγχρονο παραδοσιακό χορό στην ευρύτερη Καππαδοκία, γνωστό ως χορό των κουταλιών.

16. Η ονομασία αυτή ίσως προέκυψε από το Talitha, το οποίο στα συριακά σημαίνει νέα κοπέλα, Thierry, *La Cappadoce*, fiche 7.

17. N. et M. Thierry, *Nouvelles églises rupestres de Cappadoce. Région du Hasan Dağı*, Paris 1963. Jacqueline Lafontaine-Dosogne, «Nouvelles notes Cappadociennes», *Byz* 33(1963) 141-181.

18. Thierry, *Nouvelles églises rupestres*, 124-125, fig. 28. pl. 59b. Restle, *Die byzantinische*, I, no LII (χρονολόγηση β' μισό 11ου αι.) / III fig. 482. Jolivet-Lévy, *Les églises*, 302-303. Thierry, *La Cappadoce*, fiche 33.

τικός νους του ζωγράφου και η βαδιά του πίστη τον οδήγησαν ώστε την εντυπωσιακή αυτή διαπραχμάτευση της μορφής του Χριστού να την τοποθετήσει σε ηχηρή αντιπαράθεση με την αμέσως προηγούμενη εικονογραφική επιλογή όπου ο Χριστός, συλληφθείς, οδηγείται ενώπιον του Πιλάτου συρόμενος από σκοινί τυλιγμένο γύρω από τον λαιμό.¹⁹ Δεν είναι τυχαίο που ο ζωγράφος το επιλέγει να χρησιμοποιήσει εδώ αυτό το εικονογραφικό στοιχείο. Θέλει να δηλώσει εκκωφαντικά ότι, αυτός, ο οποίος οδηγείται στο μαρτύριο με τον πιο ατιμωτικό τρόπο, είναι στην πραγματικότητα ο ίδιος ο Θεός. Σημειώνουμε και εδώ τη διακριτική παρουσία της γυναίκας του Πιλάτου σε προτομή να προβάλλει ίσως μέσα από ένα παράθυρο.²⁰ Στον ίδιο ναό παρατηρούνται και ορισμένες άλλες εικονογραφικές ιδιοτυπίες, οι οποίες δεν τεκμηριώνονται από τις διηγήσεις των ευαγγελίων, όπως η παρουσία του ίδιου του Καιάφα στη σκηνή της Σταύρωσης να δίνει την εντολή *Σταύρωσον*²¹ [εικ. 10] καθώς επίσης και η συμμετοχή του Παύλου στον Μυστικό Δείπνο²² και η προσθήκη του δαίμο-

19. Ο ζωγράφος αποδίδει μάλλον κυριολεκτικά το ευαγγελικό «*δήσαντες τὸν Ἰησοῦν ἀπήνεγκαν καὶ παρέδωκαν Πιλάτῳ*», Μρκ. 15, 1. Πρβλ. και Ιω. 8, 12. Το εικονογραφικό αυτό στοιχείο είναι δανεισμένο από την εικονογραφία της παράστασης του Ελκόμενου Χριστού (Μρκ. 15, 16-21. Μτθ. 27, 27-31. Ιω. 19, 16-17) όπως αυτή απαντά σε άλλους καππαδοκικούς ναούς όπως το Kiliclar Kilise, το Tokali I, το Elmali Kilise και τον ναό του Νικηφόρου Φωκά στο Çavuşin, G. de Jerphanion, *Une nouvelle province de l'art byzantin. Les églises rupestres de Cappadoce*, Planches I, Paris 1925, pl. 50 (2). pl. 66. Ο ίδιος, *Une nouvelle province*, Planches II, Paris 1928, pl. 121 (2). pl. 142. Restle, *Die byzantinische*, II, fig. 182. Ann Wharton Epstein, «The Fresco Decoration of the Column Churches, Göreme valley, Cappadocia. A Consideration of their Chronology and their Models», *CahArch XXIX* (1980-1981) fig. 13.14. Ανδρομάχη Κατσελάκη, «Ο Χριστός Ελκόμενος επί Σταυρού. Εικονογραφία και Τυπολογία της παράστασης στη Βυζαντινή τέχνη (4ος-15ος αι.)», *ΔΧΑΕ* περ. Δ' τόμ. ΙΘ' (1996-1997) 167-200.

20. Restle, *Die byzantinische*, III, fig. 482. Thierry, *La Cappadoce*, sch. 63.

21. Thierry, *Nouvelles églises rupestres*, 125-126, fig. 29. Από το σχετικό κείμενο, που αναγράφεται περίξ της κεφαλής του Καιάφα, διακρίνονται τα εξής: Ο ΚΑΗΑΦΑΛΕΓΕΤΑΒΡΟСОСТАВРОСΝ το οποίο, σύμφωνα με την ανάγνωση των Thierry, αποκαθίσταται ως ο Καιάφας λέει σταυρός ο σταυρός Ναζαρηνώ...Thierry, ό.π., 125. Restle, *Die byzantinische*, III, fig. 482.

22. Η παρουσία εδώ του αποστόλου των Εθνών καταδεικνύει την πρόθεση του ζωγράφου να ξεφύγει από μία ακραιφνώς πιστή απόδοση του βιβλικού γεγονό-

να Σελεφουζέ πίσω από τον Ιούδα να του υπαγορεύει την προδοτική του συμπεριφορά (Λκ. 22, 3. Ιω. 13, 27) [εικ. 11].²³ Στη Σταύρωση δε ο ζωγράφος, στην προσπάθειά του να είναι όσο το δυνατόν περισσότερο αναλυτικός, συγχέει τα ονόματα των συμμετεχόντων, όπως αυτά παραδίδονται στο απόκρυφο κείμενο των Πράξεων του Πιλάτου²⁴ και ονομάζει τον εκατόνταρχο Ήσοπο ΟΗΣΟΠΟΣΟ ΚΕΝΤΟΥ και τον στρατιώτη που επότιζεν με όξος τον Χριστό Λογγίνο ΛΟΧΗΝΟΣ²⁵ [εικ. 10]. Το Ήσοπος ίσως προέκυψε επειδή ο ζωγράφος θα είχε κατά νουν τον σπόγγον μεστόν τοῦ ὄξους ὑσσώπῳ περιθέντες που έδωσαν στον Ιησού σύμφωνα με το κείμενο του κατά Ιωάννην ευαγγελίου (Ιω. 19, 29). Και το Λοχίνος οφείλεται πιθανόν σε ηχητικό συνειρμό με την λόγχη.

Αντίστοιχες εικονογραφικές επιλογές απαντούν και σε άλλους ναούς της ίδιας περιοχής. Στο Yilanli Kilise (9ος-10ος αι.) με τον Παύλο να εμφανίζεται στον Μυστικό Δείπνο και τον δαίμονα να ζωγραφίζεται πίσω από τον Χριστό και να κατονομάζεται ΔΕΜΟΝΟΟΕΛΕΦΟΥΖΕ²⁶ [εικ. 12] και στο Purenli Kilise (τέλη 9ου-αρχές 10ου)²⁷ με τον δαίμονα πίσω από τον Ιούδα [εικ. 13] και με τον Καϊάφα να «συμμετέχει» στη Σταύ-

τος προκειμένου να τονίσει την οικουμενικότητα της χριστιανικής πίστης αλλά και να δώσει μία εικόνα του σώματος της Εκκλησίας η οποία θεμελιώνεται πνευματικά τη στιγμή ακριβώς της «ίδρυσης» του μυστηρίου της Θείας Ευχαριστίας.

23. Η εικονογραφική αυτή λεπτομέρεια (η προσθήκη της μορφής του δαίμονα στη σκηνή του Μυστικού Δείπνου) είναι σπάνια αφού απαντά σε ελάχιστα άλλα παραδείγματα εκτός Καππαδοκίας βλ. Thierry, *Nouvelles églises rupestres*, 104 σημ. 47. 123, pl. 58b. Θ. Μ. Προβατάκης, *Ο Διάβολος εις την βυζαντινήν τέχνην*, Θεσσαλονίκη 1980, 67-69. Anastasia Tourta, «The Judas Cycle ? Byzantine Examples and Post-Byzantine Survivals», *Byzantinische Malerei Bildprogramme. Ikonographie. Still, Symposium in Marburg 25-29.6.1997*, Wiesbaden 2000, 322.

24. Tischendorf, *Acta Pilati B* (cap. XI,1).

25. Restle, *Die byzantinische*, III, fig. 476. Βλ. σχολιασμό από Thierry, *Nouvelles églises rupestres*, 126. fig. 29.

26. Restle, *Die byzantinische*, III, fig. 506 (χρονολόγηση β' μισό 11ου αι.). Thierry, *Nouvelles églises rupestres*, 104, pl. 51a. Thierry, *La Cappadoce*, 158 sch. 61. Για την απόκρυφη βογομιλική πηγή αυτού του συσχετισμού του δαίμονα με τον Χριστό αντί για τον Ιούδα βλ. Thierry, *La Cappadoce*, 158 σημ. 52.

27. Thierry, *Nouvelles églises rupestres*, 148-149. Restle, *Die byzantinische*, I, no LIV (χρονολόγηση μέσα ή β' μισό 11ου αι.).

ρωση και να επιγράφεται ο βασιλεύς²⁸ [εικ. 14]. Στον ναό αυτόν, στην ίδια σκηνή, υπάρχει ένα εικονογραφικό unicum για την περιοχή τουλάχιστον της Καππαδοκίας. Πρόκειται για τον τρόπο απεικόνισης του καλού ληστή,²⁹ ο οποίος σταυρώνεται όπως ακριβώς και ο Χριστός, με τα χέρια εκτεταμένα στα σκέλη του σταυρού [εικ. 15]. Τη μορφή του ληστή συνοδεύει επιγραφή με το όνομά του ΟΛΗCΤΗCΟΔΥCΜΑC.³⁰

Στον ναό της Θεοτόκου στο Egri Taş Kilise (10ο αι.)³¹ είναι συγκεντρωμένα αρκετά ενδιαφέροντα εικονογραφικά στοιχεία αναφορικά κυρίως με το πρόσωπο της Θεοτόκου αλλά και την παιδική ηλικία του Χριστού. Στο βόρειο τμήμα της καμαρωτής ανωδομής εικονίζεται η Θεοτόκος, ένθρονη βρεφοκρατούσα, γαλακτοτροφούσα³², προσκυνούμενη από τους τέσσερις αρχαγγέλους,³³ οι δύο εκ των οποίων εμφανίζονται σεβίζοντες, ενώ οι Μιχαήλ και Γαβριήλ κρατούν ανεπτυγμένα τετράγωνα υφάσματα με σταυρό σχεδιασμένο επάνω και τα οποία φαίνεται

28. Restle, *Die byzantinische*, III, fig. 487. Thierry, *Nouvelles églises rupestres*, pl. 68a.

29. Restle, *Die byzantinische*, III, fig. 485. Thierry, *Nouvelles églises rupestres*, pl. 68b.

30. Tischendorf, *Gesta Pilati A* (cap. IX). *Acta Pilati B*, (cap. X). Άπαξ εικονογραφικό λαγόμενο, τουλάχιστον για την Καππαδοκία, η δήλωση της ταυτότητας του ληστή, Thierry, *Nouvelles églises rupestres*, 149 σημ. 27.

31. Restle, *Die byzantinische*, I, no LIII. Thierry, *Nouvelles églises rupestres*, 39 κ.ε. Thierry, *La Cappadoce*, 154-155, fiche 31.

32. Η Lafontaine-Dosogne θεωρεί ότι ο εικονογραφικός δεομητορικός τύπος δεν είναι απλά αυτός της βρεφοκρατούσας Παναγίας αλλά της γαλακτοτροφούσας, τύπος με παλαιά ανατολική προέλευση από την κοπτική Αίγυπτο, Lafontaine-Dosogne, *Nouvelles notes*, 169, fig. 38. Την άποψη αυτή φαίνεται να αποδέχεται και η Thierry, με επιφύλαξη ωστόσο, λόγω της εξίτηλης σχεδόν επιφάνειας της τοιχογραφίας, Thierry, *Nouvelles églises rupestres*, 248. Το σπάνιο θέμα της γαλακτοτροφούσας θα το βρούμε σε εξωτερική τοιχογραφία πάνω από την είσοδο ενός μεταγενέστερου σπηλαιώδη ναού, γνωστού ως ναού του Ιωάννη του Προδρόμου, στην περιοχή του Dževizlyk στα περίχωρα της Τραπεζούντας, N. Protassoff, «Monuments de Dževizlyk», *Byz* 4 (1927-1928) 423-424.

33. Δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι πρόκειται για τους τέσσερις αρχαγγέλους αφού κατονομάζονται με επιγραφές Μιχαήλ, Γαβριήλ, Ραφαήλ και Ουριήλ με τη διαφορά ότι ο ζωγράφος, ίσως από αμέλεια, κατονομάζει και τον τέταρτο άγγελο Ραφαήλ.

να προσφέρουν στη Θεοτόκο.³⁴ Η στάση όμως του σώματός τους, με τον κορμό να σχεδιάζεται στραμμένος προς τη Θεοτόκο, ενώ τα πρόσωπα μετωπικά να απενίζον τον πιστό υποδηλώνει ίσως την επιθυμία τους να υπενθυμίσουν στον θεατή τον σωτηριώδη ρόλο του σταυρού [εικ. 16]. Στον ίδιο ναό η σκηνή του Ευαγγελισμού της Θεοτόκου επαναλαμβάνεται δύο φορές³⁵, εντός της οικίας, σύμφωνα με το κανονικό κείμενο του ευαγγελίου (Λκ. 2, 26-38) [εικ. 17] και παρά το φρέαρ, σύμφωνα με το απόκρυφο ευαγγέλιο του Ψευδοματθαίου (κεφ. ΙΧ)³⁶ [εικ. 18]. Εδώ η Παναγία επιγράφεται ΜΑΡΙΑΙΠΑΡΘΕΝΟΣ, μοναδική περίπτωση στην Καππαδοκία.³⁷ Παρά το γεγονός ότι η Προσκύνηση των Μάγων είχε ήδη συμπεριληφθεί στη σκηνή της Γέννησης σύμφωνα με τη συνήθη εικονογραφία του θέματος, ο ζωγράφος εμπλέκει στη ροή των γεγονότων και ένα ακόμη αυτόνομο θέμα με πρωταγωνιστές τους τρεις μάγους. Πρόκειται εκ νέου για την Προσκύνηση των Μάγων όπου όπως ο κάθε μάγος βλέπει και διαφορετική ηλικία του Χριστού [εικ. 19]. Ο Βαλτάσαρ βλέπει το βρέφος μέσα στο λίκνο, ο Γασπάρ βλέπει τον Χριστό ως διδάσκαλο και ο Μελχιόρ τον βλέπει επίσης ως διδάσκαλο αλλά πιο επιβλητικό και πιο μεγάλων διαστάσεων.³⁸ Πηγή έμπνευσης για την εικονογρα-

34. Thierry, *Nouvelles églises rupestres*, 46-47, fig. 10, pl. 28. Thierry, *La Cappadoce*, 155, pl. 62.

35. Για τη σπάνια γενικά συνύπαρξη και των δύο εικονογραφικών εκδοχών του γεγονότος σε μεταγενέστερα κυρίως μνημεία βλ. ενδεικτικά, εικόνα 13ου αι. Μονής Σινά, ψηφιδωτά του 14ου αι. της Μονής της Χώρας στην Κωνσταντινούπολη, Ντούλα Μουρίκη, «Περί βυζαντινού κύκλου του Βίου της Παναγίας εις φορητήν εικόνα της μονής του Όρους Σινά», *ΑΕ* (1970) 134-135. 139-140. πίν. 47α. 47δ.

36. C. Tischendorf (ed.), *Evangelia Apocrypha. Pseudo-Matthaei Evangelium*, (cap. IX), Lipsiae 1853. Η παρουσία του αγγέλου ώθησε την Thierry να αναζητήσει την πηγή του ζωγράφου στο κείμενο αυτό, Thierry, *Nouvelles églises rupestres*, 48. Πρβλ. διήγηση του ίδιου γεγονότος στο Πρωτοευαγγέλιο του Ιακώβου, Tischendorf, *Protevangelium Iacobi* (cap. XI). Βλ. και P. A. Underwood, *The Kariye Djami*, 2, N. York 1966, 146-147.

37. Thierry, *Nouvelles églises rupestres*, 47-48 pl. 29. Thierry, *La Cappadoce*, pl. 60.

38. Thierry, *Nouvelles églises rupestres*, 50-54, fig. 12, pl. 32. Thierry, *La Cappadoce*, 155.

φική αυτή καινοτομία υπήρξε ένα απόκρυφο αρμενικό ευαγγέλιο με την Παιδική ηλικία του Χριστού (11, 17-21) το οποίο αναπαράγει πιθανόν πληροφορίες από ένα παλαιότερο συριακό Χρονικό αποκαλούμενο του Zuqnin του 8ου αι. Στο επεισόδιο αυτό ανιχνεύονται ιρανικές επιρροές.³⁹

Δεν υπάρχει καμία αμφιβολία για τις ανατολίτικες επιρροές αναφορικά με την αναγραφή των ονομάτων και των ποιμένων στους οποίους ευαγγελίσθηκε άγγελος Κυρίου τη Γέννηση του Κυρίου και οι οποίοι, για τον λόγο αυτόν, αποτελούν αναπόσπαστο στοιχείο της παράστασης της Γέννησης ήδη από τα πρώτα χριστιανικά χρόνια. Πρόκειται για τις παραστάσεις σε ορισμένους από τους παλιότερους ναούς της Καππαδοκίας τον ναό του αγίου Ιωάννη στο Güllü Dere 4 (Ayvali Kilise) (913-920),⁴⁰ το Purenli Kilise (τέλη 9ου-αρχές 10ου αι.), τον ναό της Θεοτόκου στο Eğri Taş (10ος αι.) [εικ. 20], το Kokar kilise (9ος-10ος αι.)⁴¹ [εικ. 21]. Στους ναούς αυτούς, οι ποιμένες, ο αριθμός των οποίων κυμαίνεται από δύο, που είναι συνήθως, μέχρι πέντε⁴² βγαίνουν

39. Lafontaine-Dosogne, *Nouvelles notes*, 169 σημ. 2. Thierry, *Nouvelles églises rupestres*, 53 σημ. 28. Πρβλ. μικρογραφία στο φ. 106ν που συνοδεύει τον Λόγο εις την Γέννηση του Χριστού του Ιωάννη Ευβοίας (8ος αι.) ο οποίος συμπεριλαμβάνεται στον κώδικα με τους Λόγους του Γρηγορίου του Θεολόγου της Πατριαρχικής Βιβλιοθήκης των Ιεροσολύμων (Τάφου 14, 11ος αι.). Στη μικρογραφία οι μάγοι εικονίζονται να κρατούν στα χέρια τους τον Χριστό ως βρέφος, ως ώριμο άνδρα και ως τον Παλαιό των ημερών, T. Anver, «The Impact of the Liturgy on Style and Content. The Triple-Christ Scene in Taphou 14», *JÖB* 32/5 (1982) (XVI. Internationalen Byzantinisten Kongress, Akten, II/5), 459-465. Π. Λ. Βοκοτόπουλος, *Μικρογραφίες των Βυζαντινών χειρογράφων του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων*, Αθήναι - Ιεροσόλυμα 2002, 146, εικ. 69.

40. Restle, *Die byzantinische*, I, no XXIX. N. et M. Thierry, «Ayvali Kilise ou Pigeonnier de Gülli Dere. Église inédite de Cappadoce», *CahArch* XV (1965) 107. Thierry, *Haut Moyen Âge*, I, 143-144, fig. 51. Η ίδια, *La Cappadoce*, fiche 24.

41. Thierry, *Nouvelles églises rupestres*, 50, 120-122. 145, fig. 11. 27. 32. Βλ. και G. de Jerphanion, «La formule magique: «Sator Arepo» ou «Rotas Opera». Vieilles Théories et faits nouveaux», *Voix des Monuments*, Nouvelle Serie (1938) 54-55 όπου και άλλα παραδείγματα από καππαδοκικούς ναούς.

42. Για την επιλογή του συγκεκριμένου αριθμού των βοσκών (5) σε συνάρτηση με τον αριθμό των ονομασιών τους βλ. Thierry, *Nouvelles églises rupestres*, 120.

από την ανωνυμία. Αποκτούν ταυτότητα. Γνωρίζουμε πλέον τα ονόματά τους τα οποία δεν είναι άλλα από τις πέντε λέξεις οι οποίες απαρτίζουν το μαγικό τετράγωνο *CATOR, APEPO, TENETE, OPEPA, ROTAC*, παράδοση η οποία διαμορφώνεται στην Ανατολή από τον 2ο-3ο αιώνα. Οπωσδήποτε η πρόθεση του ζωγράφου δεν ήταν να μας δώσει τα πραγματικά ονόματα των ποιμένων διότι αυτά δεν ήταν γνωστά αλλά να χρησιμοποιήσει τις συγκεκριμένες λέξεις οι οποίες σε άλλες περιπτώσεις συσχετίζονται με τους μάγους ή με τους αγγέλους.⁴³

Ιδιαίτερα φειδωλός εμφανίζεται ο ζωγράφος στη σκηνή του Νιπτήρα στον ναό στο Eḡri Taḥ αφού παραλείπει να απεικονίσει όλους τους μαθητές και επικεντρώνεται στη στιγμή που ο Χριστός νίπτει τους πόδες του Πέτρου (Ιω. 13, 8-10)⁴⁴ [εικ. 22]. Η παράλειψη των υπολοίπων μαθητών οφείλεται προφανώς στην έλλειψη χώρου αλλά και στο γεγονός ότι, στην αμέσως επόμενη σκηνή, την Προσευχή στη Γεσθημανή, θα επρεπε να εικονισθούν για δεύτερη φορά. Πιστός στο ευαγγελικό κείμενο επιλέγει, σε αντίθεση με τα καθιερωμένα, να αποδώσει τον Χριστό γονατιστό σε απόλυτη δηλαδή ταπείνωση⁴⁵ μπροστά στον Πέτρο.

Ο 9ος αιώνας υπήρξε ο αιώνας των μεγάλων ιεραποστολικών αποστολών του επίσημου κράτους προς τα όμορα κράτη. Ο ιεραποστολικός λοιπόν χαρακτήρας της χριστιανικής Εκκλησίας αυτή την εποχή φαίνεται να απασχολεί ιδιαίτερα τους ζωγράφους όπως δείχνει η προβολή θεμάτων με συναφές νοηματικό περιεχόμενο. Στο Kokar Kilise (9ος - 10ος αι.) οι μαθητές λαμβάνουν τη θεϊκή εντολή να ευαγγελισθούν τα έθνη (Πορευθέντες οὖν μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, Μτθ. 28, 19).⁴⁶ Το θέμα

43. Για την αρχαιότητα της σχετικής παράδοσης στην Ανατολή, στην αρχαία Αίγυπτο και στην Αιθιοπία και για τον αποτροπαϊκό, μαγικό χαρακτήρα των συγκεκριμένων λέξεων βλ. Jerphanion, *La formule magique*, 38-76. J. Schwartz, «A propos du carré "Sator" chez les Éthiopiens», *Annales d'Éthiopie*, II, (1957) 219-223. Thierry, *Nouvelles églises rupestres*, 122. σημ. 17.

44. Thierry, *Nouvelles églises rupestres*, 59 σημ. 42. fig. 13. pl. 34.

45. Βλ. «ἐγὼ δε ἐν μέσῳ ὑμῶν εἰμί ὡς ὁ διακονῶν» (Λκ. 22, 27).

46. Για το θέμα βλ. ενδεικτικά Μυρτάλη Αχειμάστου-Ποταμιάνου, «Πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τα έθνη». Εικόνα από τον κύκλο τέχνης του Ανδρέα Ρίτζου», *Λαμπηδών. Αφιέρωμα στη μνήμη της Ντούλας Μουρίκη*, 1, Αθήνα 2003, 83-94.

απλώνεται στο δυτικό τμήμα της καμαρωτής οροφής σε απόλυτη συμμετρική και εύρρυθμη διάταξη [εικ. 23]. Εκατέρωθεν ενός υπερμεγέθους σταυρού, από το κέντρο του οποίου προβάλλει το Χέρι του Θεού, διατάσσονται οι μορφές των δώδεκα αποστόλων καθισμένων σε περίτεχνους διάλιθους θρόνους.⁴⁷ Οι στάσεις τους αλλά και ο τρόπος που κρατούν το ευαγγέλιο μπροστά στο στήθος είναι πανομοιότυπος, γεγονός που προσδίδει ιερατική μεγαλοπρέπεια στο σύνολο. Το ενδιαφέρον και πρωτόγνωρο στοιχείο της παράστασης είναι ότι στον ανοικτό κώδικα του ευαγγελίου αναγράφεται όχι μόνον το όνομα του κάθε αποστόλου αλλά και ο τόπος τον οποίο αυτός ευαγγελίσθηκε ή ο τόπος του μαρτυρίου του. Οι πληροφορίες για τους τόπους ευαγγελισμού των αποστόλων αντλούνται από την απόκρυφη κυρίως γραμματεία.⁴⁸ Επίσης, από την ομάδα των δώδεκα απουσιάζει ο Ιωάννης και στη θέση του έχει τοποθετηθεί ο Θαδδαίος.⁴⁹ Με βάση τα κείμενα στα ανοικτά ευαγγέλια οι χώρες όπου κήρυξαν και ίσως μαρτύρησαν οι απόστολοι έχουν ως εξής: ο Πέτρος στη Ρώμη, ο Ανδρέας στη μυθική Κυνοκεφαλία,⁵⁰ ο Μάρκος στην Αλεξάνδρεια, ο Βαρδολομαίος στη Γαβαδονία,⁵¹ ο Θαδδαίος στη Σκυθία, ο Φίλιππος στην Ιεράπολη, ο Λουκάς στη Γαλατία, ο Ματθαίος στην Πάτρα, ο Ιάκωβος στη Λυκαονία, ο Σίμων στην Αντιόχεια και ο Θωμάς στην Ινδία. Μόνο για τον Παύλο δεν υπάρχει κάποιος συγκεκριμένος τόπος αφού στο ευαγγέλιό του αναγράφεται το *ἐν τῇ οἰκουμένῃ*. Ο Θαδδαίος συμπεριλαμβάνεται μεταξύ των αποστόλων σε ανάλογη σύνθεση και στο Güllü Dere 3⁵²

47. Restle, *Die byzantinische*, III, fig. 474. 475. 478. 480.

48. Thierry, *Haut Moyen Âge*, I, 162-166.

49. Thierry, *Nouvelles églises rupestres*, 128-131, pl. 63. 64. Για το απόκρυφο κείμενο των Πράξεων του Θαδδαίου και την πιθανή επιρροή του στην εικονογραφία του αποστόλου βλ. N. Thierry – A. Tenenbaum, «Le Cénacle apostolique à Kokar Kilise et Ayvali Kilise en Cappadoce: Mission des apôtres, Pentecôte, Jugement Dernier», *JSav* (1963) 232-233.

50. Για τη συσχέτιση του Ανδρέα με τη χώρα αυτή βλ. αναλυτικά Thierry, *Nouvelles églises rupestres*, 130.

51. Η Γαβαδονία βρίσκεται στα νότια της Καισάρειας περιοχή η οποία, από τον 7ο αιώνα υπήχθη στη Μικρή Αρμενία, βλ. σχετικά Thierry, *Nouvelles églises rupestres*, 129.

52. Thierry, *Haut Moyen Âge*, I, 129.

και στον ναό του αγίου Ιωάννη Güllü Dere 4 (Ayvali Kilise)⁵³ [εικ. 24]. Το ίδιο θέμα, δηλαδή το *Πορευθέντες*, θα το δούμε σε περίοπτη θέση και στο Tokali II,⁵⁴ στον ναό τον λεγόμενο του Νικηφόρου Φωκά στο Çavuşin⁵⁵ και στο Karanlik.⁵⁶

Σε τέσσερις ναούς, στο Direkli Kilisse, (τέλη 10ου - αρχές 11ου αι.),⁵⁷ το Eski Cümüs (Gümüsler), 11^{ος} αι.,⁵⁸ [εικ. 25] τον ναό της μονής του Αρχαγγέλου Μιχαήλ στο Cemil (11ος-13ος αι.)⁵⁹ και τον ναό του αγίου Γεωργίου στο Ortaköy (13ος αι.)⁶⁰ βλέπουμε την Παναγία μεταξύ των επισκόπων στον ημικύλινδρο της κόγχης του Ιερού Βήματος ενώ στο τεταρτοσφαίριο εικονίζεται ο Χριστός.⁶¹ Στον ναό αρ. 1 στο Tatlarin (13ος αι.) στα δυτικά του Προκοπίου, η Παναγία προβάλλεται ιδιαίτερος αφού εικονίζεται δύο φορές· μία στην κόγχη του Ιερού Βήματος, του βόρειου κλίτους ως ένδρונה βρεφοκρατούσα μεταξύ δύο αρχαγγέλων, και μια δεύτερη, ακριβώς από κάτω, μετωπική, δεόμενη ημίσωμη, μεταξύ των, επίσης με-

53. Ως περιοχή όμως της ιεραποστολικής δράσης του Θαδδαίου στο Güllü Dere 4 (Ayvali Kilise), αναγράφεται η Γαβαθονία, ΘΑΔΕΟC EN ΓΑΒΑΘΟ ΤΗ ΜΕΓΑΛΙ ΑΡΜΕΝΙΑ, Thierry, Ayvali, 136. Thierry, *Haut Moyen Âge*, I, 164-165. pl. 85. 81a. Thierry, *La Cappadoce*, pl. 75.

54. Ann Wharton Epstein, *Tokali Kilise. Tenth-Century Metropolitan Art in Byzantine Cappadocia*, Washington 1986, fig. 91-92.

55. Thierry, *Haut Moyen Âge*, I, 54. pl. 18c.

56. Ann Wharton Epstein, «Rock-cut Chapels in Göreme Valley, Cappadocia: the Yılanlı Group and the Column Churches», *CaArch* XXIV (1975) 125. Η ίδια, «The Fresco Decoration of the Column Churches, Göreme Valley, Cappadocia. A Consideration of their Chronology and their Models», *CaArch* XXIX (1980-1981) 39. L. Rodley, «The Pigeon House Church, Çavuşin», *JÖB* 33 (1983) 329-330.

57. Restle, *Die byzantinische*, III, fig. 522. Jolivet-Lévy, *Les églises*, 323-324, pl. 180. Thierry, *Nouvelles églises rupestres*, 190 pl. 83c.

58. Jolivet-Lévy, *Les églises*, 279, pl. 151, fig. 2.

59. Jolivet-Lévy, *Les églises*, 159, pl. 99, fig. 3.

60. N. Thierry, «L'art monumental byzantine en Asie Mineure du XIe siècle au XIVe», *DOP* 29 (1975) 108.

61. Πρβλ. την Παναγία μεταξύ των συλλειτουργούντων ιεραρχών στο Ιερό Βήμα της Εγκλείστρας του αγίου Νεοφύτου στην Πάφο (1183), C. Mango - E. J. W. Hawkins, «The Hermitage of St. Neophytos and its Wall Paintings», *DOP* 20 (1966) 164 abb. 69.

τωπικών, ιεραρχών.⁶² Στο Eski Cümüs (Gümüsler), 11ος αι. είναι ο άγιος Γεώργιος που έχει «εισχωρήσει» μεταξύ των ιεραρχών.⁶³ Ενώ στον ναό, τον λεγόμενο του Νικηφόρου Φωκά, στο Çavuşin (964-965)⁶⁴ είναι οι άγιοι Κωνσταντίνος και Ελένη που εικονίζονται μεταξύ των επισκόπων στον τοίχο της αψίδας του Ιερού Βήματος ίσως λόγω της ιδιαίτερης τιμής την οποία απολάμβαναν στην Καππαδοκία ή λόγω της παρουσίας του αυτοκρατορικού ζεύγους του Νικηφόρου Β' Φωκά (963-969) και της Θεοφανούς σε παράπλευρη επιφάνεια.⁶⁵

Ωστόσο, σε άλλες περιπτώσεις, η μορφή της απουσιάζει από σκηνές στις οποίες η παρουσία της τεκμηριώνεται ήδη από τα παλαιοχριστιανικά χρόνια. Στην περίπτωση αυτή πρέπει να παρατηρήσουμε ότι ο ζωγράφος ακολουθεί πιστά το ευαγγελικό κείμενο σύμφωνα με το οποίο ορθώς η Παναγία δεν συμπεριλαμβάνεται στην εικονογραφική σύνθεση. Πρόκειται για τη σκηνή της Ανάληψης στον ναό αρ. 1 στο Yüksekli, ΒΔ του Gülsehir (μέσα 13ου αι.), στον ναό του αγίου Ιωάννη στο Güllü Dere 4 (Ayvali Kilise, 913-920), στο Manrucas (αρχές 7ου αι.), στο Ağaç Altı (8ος-9ος αι.), στο Kokar Kilise (9ος-10ος αι.) και στον ναό του αγίου Γεωργίου στο Belisirama (13ος αι.).⁶⁶

62. Catherine Jolivet-Lévy, Nicole Lemaigre Bemésnil, «Nouvelles églises à Tatlarin, Cappadoce», *Monuments Piot* 65 (1996) 33-35, fig. 4. 5. 6. Jolivet-Lévy, *Les églises*, 233. Πρβλ. ανάλογη εικονογραφία στον ναό της Γεννήσεως στη Νάξο (α' μισό 10ου αι.), όπου όμως η Παναγία εικονίζεται μεταξύ των αποστόλων, Μ. Panayotidi, «L'église rupestre de la Nativité dans l'île de Naxos. Ses peintures primitives», *CahArch* XXIII (1974) 110-112, fig. 7, 8. Για τη μετωπικότητα των ιεραρχών αυτή την όψιμη περίοδο βλ. Sharon Gerstel, *Beholding the Sacred Mysteries. Programs of the Byzantine Sanctuary*, Seattle-London 1999, 17-21. Απ. Μαντάς, *Το εικονογραφικό πρόγραμμα του Ιερού Βήματος των μεσοβυζαντινών ναών της Ελλάδας (843-1204)*, Αθήνα 2001, 146-147.

63. Jolivet-Lévy, *Les églises*, pl. 152.

64. Jolivet-Lévy, *Les églises*, 22.

65. Thierry, *Haut Moyen Âge*, I, 52, pl. 18b. Rodley, *The Pigeon House Church*, 316. Jolivet-Lévy, *Les églises*, 18, pl. 23, fig. 2. Chr. Walter, *The iconography of Constantine the Great. Emperor and Saint*, Leiden 2006, 48. 107. fig. 217.

66. Catherine Jolivet-Lévy, Emre Öztürk «Nouvelle découverte en Cappadoce: les églises de Yüksekli», *CahArch* XXXV (1987) 117 σημ. 18, όπου και άλλα παραδείγματα από ναούς του 12ου-13ου αιώνα στον Ελλαδικό χώρο.

Στο γ' στρώμα τοιχογραφιών του ναού αρ. 1 στο Yüksekli (μέσα 13^{ου} αι.) στη σκηνή της Βάπτισης η προσωποποίηση της Θάλασσας⁶⁷ φαίνεται να κρατάει ένα μικρό καράβι με ιστό και επιβάτες ακριβώς κάτω από το χέρι του βαπτιζομένου Χριστού [εικ. 26]. Πρόκειται για εικονογραφικό στοιχείο καινοφανές για τη συγκεκριμένη σκηνή σε καππαδοκικό ναό⁶⁸ το οποίο, αν και επιδέχεται ποικίλες ερμηνευτικές προσεγγίσεις συμβολικού σωτηριολογικού χαρακτήρα,⁶⁹ συσχετίσθηκε, ορθώς κατά την άποψή μας, με πιθανό ταξίδι των δωρητών (πλουσίων προφανώς εμπόρων) οι οποίοι εικονίζονται παρά τη μορφή του αγίου Χριστοφόρου, προστάτη των ταξιδιωτών ακριβώς απέναντι από τη σκηνή της Βάπτισης. Στον ίδιο ναό στη σύνδεση της εις Άδου Καθόδου,⁷⁰ η οποία εδώ επιγράφεται η «Αγία Ανάστασις» [εικ. 27], εντύπωση προκαλεί η υπερμεγέθης μορφή του υποταγμένου αλυσοδομένου Σατανά⁷¹ με τα μάτια κλειστά και το κε-

67. Η προσωποποίηση αυτή (Ψλμ. 113 (114), 3) είναι στοιχείο δανεισμένο από τις παραστάσεις της Δευτέρας Παρουσίας όπου απαντά από τον 13ο κυρίως αιώνα και εξής, βλ. σχετικά Jolivet-Lévy, Emre Öztürk, *Nouvelle découverte*, 119-122, fig. 10. 11. 12.

68. Για ναούς του ελλαδικού χώρου του 13ου-14ου αιώνα όπου απαντά η ίδια εικονογραφική λεπτομέρεια στη σκηνή της Βάπτισης βλ. Jolivet-Lévy, Emre Öztürk, *Nouvelle découverte*, σημ. 35. Πρόκειται για ένα εικονογραφικό στοιχείο το οποίο θα καθιερωθεί σχεδόν κατά τη μεταβυζαντινή περίοδο, βλ. ενδεικτικά Μ. Παϊσίδου, *Οι τοιχογραφίες του 17ου αιώνα στους ναούς της Καστοριάς. Συμβολή στη μελέτη της μνημειακής ζωγραφικής της Δυτικής Μακεδονίας*, Αθήνα 2002, 76. Ι. Π. Χουλιαράς, *Η εντοίχια θρησκευτική ζωγραφική του 16ου και 17ου αιώνα στο Δυτικό Ζαγόρι*, Αθήνα 2009, 70-71. 193-194.

69. Jolivet-Lévy, Emre Öztürk, *Nouvelle découverte*, 122. Thierry, *La Cappadoce*, 214.

70. J. Villette, *La resurrection du Christ dans l'art chrétien du IIe au VIIe siècle*, Paris 1957. Anna D. Kartsonis, *Anastasis. The Making of an Image*, Princeton 1986, 4-7.

71. Το στοιχείο αυτό εισχωρεί στην εικονογραφία της σκηνής από τον 8ο αιώνα για να καθιερωθεί από τον 11ο, βλ. σχετικά Gertrud Schiller, *Ikonographie der christlichen Kunst III*, Gütersloh 1986, 48 κ.ε. Η Jolivet-Lévy θεωρεί πιθανότερη την ταύτιση της αλυσοδομένης μορφής με τον Άδη, Jolivet-Lévy, Emre Öztürk, *Nouvelle découverte*, σημ. 61. Κατά την άποψή μας μάλλον πρόκειται για τον «κληρονόμο του σκότους σατανά» σύμφωνα με το Απόκρυφο Ευαγγέλιο του Νικοδήμου το οποίο αποτελεί και την κύρια πηγή για την εικονο-

φάλι στραμμένο προς τον θεατή,⁷² ενώ το σύνηδες στη βυζαντινή τέχνη είναι τα μάτια να παραμένουν ανοικτά. Θυμίζουμε αντίστοιχη απεικόνιση σε ό,τι αφορά στις διαστάσεις και στη μετωπικότητα του προσώπου του Άδη στον ναό του αγίου Ιωάννη του Προδρόμου στο Çavuşin (6ος-7ος αι.) όπου μάλιστα ο Άδης εμφανίζεται ως κύκλωπας με ένα μάτι.⁷³ Ο ζωγράφος εδώ, με εμφανή ρεαλιστική διάθεση, δηλώνει την αγωνία του Άδη να κρατήσει τον Αδάμ αρπάζοντας τον δυνατά από το πόδι.⁷⁴ Κοινό χαρακτηριστικό όλων αυτών των παραστάσεων αποτελεί η ελάχιστη κινημένη στάση του αναστημένου νικητή του θανάτου. Ανάλογη είναι η στάση του και στην τοιχογραφία του 13ου αιώνα στον ναό αρ. 2 στο Tatlarin όπου ο Θάνατος προσωποποιείται μέσα από δύο μορφές, τον Σατανά τον πεπτωκότα άγγελο και τον Άδη,⁷⁵ [εικ. 28] τα κεφάλια των οποίων εφάπτονται εικονιζόμενα στον άξονα του αναστηθέντος Χριστού ο οποίος πατά δυναμικά τις πύλες του κάτω κόσμου συντρίβοντας μ' αυτές τα σώματά τους.⁷⁶ Σε περίοπτη θέση αναγράφεται το γνωστό χωρίο

γραφία της παράστασης. Στο σχετικό χωρίο αναφέρεται σαφώς ότι: «Τότε ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης κρατήσας ἐκ τῆς κορυφῆς τὸν ἀρχισατράπην Σατᾶν καὶ παραδοὺς αὐτὸν τοῖς ἀγγέλοις εἶπε σιδηροῖς καταδεσμήσατε τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας καὶ τὸν τράχηλον καὶ τὸ στόμα αὐτοῦ...», C. Tischendorf (ed.), *Evangelia Apocrypha, Evangelium Nicodemi pars II sive Descensus Christi ad Inferos*, (cap. VI), Lipsiae 1853. Για τον Άδη και τον Σατανά βλ. και Προβατάκης, *Ο Διάβολος*, 72-78.

⁷² Jolivet-Lévy, Emre Öztürk, *Nouvelle découverte*, 124-125, fig. 16-17. Αν και το κακό στη βυζαντινή τέχνη εικονίζεται συνήθως κατά κρόταφον, υπάρχουν και περιπτώσεις όπου ο Άδης, στην παράσταση της εις Άδου καθόδου, εμφανίζεται να κοιτάζει τον θεατή, όπως για παράδειγμα στο ψηφιδωτό του καθολικού της μονής Δαφνίου (τέλη 11ου), Ν. Χατζηδάκη, *Ελληνική Τέχνη, Βυζαντινά Ψηφιδωτά*, Αθήνα 1996, εικ. 120.

⁷³ Thierry, *Haut Moyen Âge*, I, fig. 32. Η ίδια, *La Cappadoce*, 121, sch. 34 fiche 7. Η ίδια, «Le thème de la Descente du Christ aux Enfers en Cappadoce», περ. Δ', τόμ. 17 *ΔΧΑΕ* (1993-1994) 59-60. Βλ. και Kartsonis, *Anastasis*, 71.

⁷⁴ Ανάλογη είναι η στάση του Άδη και στη λίγο μεταγενέστερη τοιχογραφία στον ναό της Santa Maria Antiqua στη Ρώμη, Thierry, *Le thème*, 61.

⁷⁵ Jolivet-Lévy, *Tatlarin*, 47-50, fig. 20. 22.

⁷⁶ Ο Άδης και ο Σατανάς εμφανίζονται να συνδιαλέγονται στο σχετικό απόκρυφο κείμενο, Tischendorf, *Descensus Christi ad Inferos* (cap. IV-VIII). Για άλ-

από την Α΄ προς Κορινθίους Επιστολή (15, 55) αλλά και από τον Κατηχητικό λόγο, τον αποδιδόμενο στον Ιωάννη Χρυσόστομο,⁷⁷ «ποῦ ἰ σου θάνατε τὸ κ(έ)ντρο(ν); ποῦ ἰ σου Ἄδ(η) τὸ νῖκος;».⁷⁸ Επίσης στη σύνθεση αυτή, για λόγους ίσως συμμετρίας, ο ζωγράφος επέλεξε να παραλείψει τη μορφή του Σολομώντα.⁷⁹ Και στο Purenli Seki Kilise (τέλη 9ου-αρχές 10ου αι.) ο θάνατος (σχεδόν εξίτηλη η επιγραφή Ο ΑΔΗΣ) γυμνός κοιτάζει αδιάντροπα τον θεατή καθώς αγωνίζεται να τραβήξει τον Αδάμ πίσω πάλι στο σκοτεινό του βασίλειο.⁸⁰ Συγκλονίζουν οι μορφές των αναστημένων ολόσωμων ορθών τυλιγμένων ακόμη στις χειρείες (Ησ. 26, 19). Ασυνήθιστη είναι και η παρουσία των πυλωρών, αν και απουσιάζουν οι πύλες του Ἄδη.⁸¹ Η παράσταση αυτή, παρά την απλοϊκή, συνοπτική της γραφή, κρύβει μέσα της μια αλλόκοτη δύναμη που πηγάζει από την αγνή πίστη του δημιουργού της στη νίκη της ζωής επί του θανάτου [εικ. 29].

Σε έναν από τους σημαντικότερους ναούς της Καππαδοκίας τη Νέα Εκκλησία στο Tokali στην κοιλάδα των Κοράμων με λαμπρές τοιχογραφίες των μέσων του 10ου αιώνα, υψηλού καλλιτεχνικού επιπέδου, πνιγμένες στον λαζουρίτη, στο χρυσό και στο ασήμι ο ζωγράφος Νικηφόρος,⁸² κατ' εντολή προφανώς των κτητόρων, μελών των ανώτερων κοινωνικών

λες συναφείς γραπτές πηγές βλ. Thierry, *Le thème*, σημ. 5-8. Από τον 11ο αι. συσχετίζονται και εικονογραφικά (Veljuša), Thierry, *Le thème*, 65, fig. 8.

77. ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΑΡΙΟΝ (Διορθωθέν και δι' ενός προλόγου πλουτισθέν υπό Βαρδολουμαίου Κουτλουμουσιανού του Ιμβρίου) Έκδοσις της Αποστολικής Διακονίας της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα, 1994, 27. Tiscendorf, *Descensus Christi ad Inferos*, (cap. V). Πρβλ. Ωσ. 13, 14.

78. Thierry, *Le thème*, 59-66. Thierry, *La Cappadoce*, 216, sch. 82. Jolivet-Lévy, *Tatlarin*, 50.

79. Αναλυτικά για τους λόγους αυτής της παράλειψης βλ. Jolivet-Lévy, *Tatlarin*, 52.

80. Πρβλ. παράσταση στον Άγιο Ιωάννη τον Πρόδρομο στο Çavuşin (6ος-7ος αι.), Thierry, *Haut Moyen Âge*, I, fig. 32.

81. Restle, *Die byzantinische*, III, fig. 487. Thierry, *Nouvelles églises rurales*, 150, pl. 68b. Thierry, *Le thème*, 62, fig. 3.

82. Το όνομα του ζωγράφου απαντά σε επιγραφή στην κόγχη της Πρόθεσης· δεν μπορεί όμως να ειπωθεί με βεβαιότητα εάν αυτός ήταν υπεύθυνος για το σύνολο του εικονογραφικού προγράμματος, βλ. σχετικά Wharton Epstein, *Tokali Kilise*, 33-39.

τάξεων, δημιουργεί καινοφανείς συνθέσεις και εικονογραφικούς συσχετισμούς. Η παράσταση της Σταύρωσης προβάλλεται ιδιαίτερα αφού, κατά παρέκκλιση των καθιερωμένων, τοποθετείται στην κόγχη του Ιερού Βήματος, συνοδευόμενη στο εσωρράχιο του τόξου από τις μορφές δύο προφητών Ιερεμία (11. 19) και Ιεζεκιήλ (37, 1) με κείμενα σχετικά με τη σταυρική θυσία και την αναμενόμενη ανάσταση.⁸³ Με την τοποθέτηση της σκηνής σε άμεση τοπογραφική συσχέτιση με τον χώρο όπου τελείται η αναίμακτη θυσία φορτίζει το θέμα και με λειτουργικό ευχαριστιακό συμβολισμό ως η κατεξοχήν εικαστική αποτύπωση της υπέρτατης θυσίας του Θεανθρώπου. Στην καμαρωτή ανωδομή του ναού η θριαμβεύουσα και η στρατευομένη Εκκλησία συναντιούνται αφού βλέπουμε να διαδέχονται η μία την άλλη η Ανάληψη, η Ευλογία των μαθητών από τον αναστημένο Χριστό⁸⁴ (Λκ. 24, 50),⁸⁵ η Πεντηκοστή,⁸⁶ η Χειροτονία των πρώτων διακόνων από τον Πέτρο (Πρξ. 6, 5-6) και η Ευλογία και αποστολή των μαθητών στα έθνη επίσης από τον Πέτρο.⁸⁷ Στη σκηνή της Πεντηκοστής προστίθενται οι φυλές, οι γλώσσες και τα έθνη σε συσχετισμό με τους προφήτες Ιωήλ⁸⁸ και τον Λουκά, τον συγγραφέα των

83. Restle, *Die byzantinische II*, fig. 117. Wharton Epstein, *Tokali Kilise*, 73-74, fig. 83-87. Σχόλια σχετικά μ' αυτή την επιλογή η οποία απηχεί κωνσταντινουπολίτικα ή παλαιστινιακά πρότυπα βλ. Catherine Jolivet-Lévy, «La peinture byzantine en Cappadoce de la fin de l'iconoclasme à la conquête turque», *Le aree omogenee della Civiltà Rupestre nell'ambito dell'Impero Bizantino: la Cappadocia. Atti del Quinto Convegno Internazionale di Studio sulla Civiltà Rupestre Medioevale nel Mezzogiorno d'Italia, Lecce-Nardo 1979*, Galatina 1981, 159-197 (ανατ. στο Catherine Jolivet-Lévy, 32 σημ. 91). Jolivet-Lévy, *Les églises*, 96-99. Thierry, *La Cappadoce*, 170.

84. Wharton Epstein, *Tokali Kilise*, 75-76, fig. 88-92.

85. Πρβλ. και το καθώς απέσταλκέν με ο πατήρ, καγώ πέμπω υμᾶς (Ιω. 20, 21).

86. Wharton Epstein, *Tokali Kilise*, 76, fig. 93-97.

87. Wharton Epstein, *Tokali Kilise*, 76-77, fig. 93. 98. 99. Η προβολή του Πέτρου μέσα από τις δύο αυτές ασυνήθιστες παραστάσεις δεν είναι τυχαία. Απηχεί τοπική παράδοση σύμφωνα με την οποία ο Πέτρος ήταν ο πρώτος επίσκοπος της Καισάρειας, Thierry, *La Cappadoce*, 62.

88. Ο Ιωήλ επιλέγεται προφανώς διότι μία από τις προφητείες του (2, 28-29) προαναγγέλλουν την Πεντηκοστή και για τον λόγο αυτό εντάσσονται στο κείμενο των Πράξεων, βλ. σχετικά σχόλια Wharton Epstein, *Tokali Kilise*, 76.

Πράξεων. Στον ίδιο ναό απαντά και το αρχαιότερο παράδειγμα της σκη-
νής της Μεσοπεντηκοστής.⁸⁹ Εντυπωσιακή και πληθωρική εμφανίζεται
η Προσκύνηση των μάγων η οποία αναπτύσσεται σε δύο διαδοχικά επει-
σόδια.⁹⁰ Στο πρώτο εικονίζονται οι Μάγοι αστρολογούντες όπως μας πλη-
ροφορεί η συνοδευτική επιγραφή. Σπάνια εικονογραφική λεπτομέρεια
αποτελούν τα ανεπτυγμένα ειλητά όπου ίσως αναγραφόταν η προφητεία
του Βαλαάμ *ἀνατελεῖ ἄστρον ἐξ Ἰακώβ καὶ ἀναστήσεται ἄνθρωπος ἐξ*
Ἰσραήλ (Αρ. 24, 17) που κρατούν οι δύο από αυτούς. Ακολουθεί η κλα-
σική σύνθεση της Προσκύνησης.

Και στον γειτονικό ναό στο Kiliclar Kilise (Göreme αρ. 29), αρχές
10ου αι.,⁹¹ βλέπουμε να επαναλαμβάνεται παρόμοια θεματική μ' αυτήν
της ανωδομής στο Tokali Kilise την οποία, εντυπωσιασμένος, περιγρά-
φει και ο Γιώργος Σεφέρης: «Χοντρά ζωηρά μάτια και τετράγωνα κρα-
νία. Τα πρόσεξα ιδιαίτερα στις χορικές παραστάσεις της “ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΗΣ”
με τους μαθητές καθισμένους, ή στην άλλη της “ΕΥΛΟΓΙΣΗΣ ΤΟΝ ΜΑ-
ΘΗΤΟΝ” που σκύβουν χωρισμένοι σε δύο στίχους, με τον ωραίο ρυθμό των
χλαμύδων, έχοντας ανάμεσά τους τον ευλογούντα Χριστό. Αυτός ο ρυθ-
μός έχει μείνει ακόμη τώρα μέσα στην όρασή μου»⁹² [εικ. 30].

Σε γενικές γραμμές οι ζωγράφοι της Καππαδοκίας εμφανίζονται να
γνωρίζουν και να υιοθετούν τα καθιερωμένα εικονογραφικά σχήματα. Σε
ορισμένες όμως περιπτώσεις είναι «ανυπάκοοι» αφού επιμένουν σε εικονο-
γραφικές επιλογές οι οποίες δεν προκρίνονται από την επίσημη Εκκλη-
σία. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η συμβολική απεικόνιση του
Χριστού ως Αμνού, απαγορευμένη ήδη από τον 7ο αιώνα με τον κανόνα
αρ. 82 της Πενθέκτης Οικουμενικής Συνόδου (692),⁹³ σε ναούς του 9ου
και 10ου αιώνα γύρω από το Προκόπι, όπως στον ναό κοντά στο Itlas
όπου μάλιστα ο Αμνός έχει το κεφάλι του Χριστού, τον ναό στο Topuz

89. C. Walter, «The Earliest Representation of Mid-Pentecost», *Zograf* 8 (1977) 15-16. Jolivet-Lévy, *La peinture byzantine*, 35.

90. Wharton Epstein, *Tokali Kilise*, 69-70, fig. 64-65.

91. Restle, *Die byzantinische*, II, fig. 275-277. Thierry, *La Cappadoce*, fiche 34.

92. Γ. Σεφέρης, *Τρεις μέρες στα μοναστήρια της Καππαδοκίας*, Αθήνα 1953, 18.

93. Κ. Ράλλη – Μ. Ποτλή, *Σύνταγμα των Θείων και Ιερών κανόνων*, τόμ. II, Αθήνησιν 1852, 492-493.

Daği (τέλη 10ου αι.) όπου διακρίνεται και η επιγραφή *ἴδε ὁ ἀμνός* (Ιω. 1, 29) και τον ναό του αγίου Ιωάννη στο Güllü Dere 4 (Ayvali Kilise) (913-920).⁹⁴

Σε αρκετές περιπτώσεις, πίσω από τις καππαδοκικές τοιχογραφίες κρύβονται χορηγίες μελών της τοπικής κυρίως κοινωνίας ή αξιωματούχων του Βυζαντίου. Αυτό μαρτυρούν οι πολυάριθμες απεικονίσεις των χορηγών ενταγμένων στα εικονογραφικά προγράμματα των ναών με μία διάθεση προβολής όχι τόσο των ιδίων αλλά των αιτημάτων τους. Ενώ συνήθως οι μορφές των δωρητών συνοδεύουν τη μορφή μεμονωμένων προσφιλών αγίων, στο Yusuf Koz (11ος-13ος αι.) κοντά στη Μασιανή (Maşan) έχουμε το παράδοξο η μορφή του δωρητή να έχει ενταχθεί σε μία σκηνή του Χριστολογικού κύκλου, συγκεκριμένα στη σκηνή του Ευαγγελισμού, σε μία προσπάθεια ίσως του δωρητή να αξιωθεί της δύναμης του Υψίστου η οποία επεσκίασε εκείνη την ημέρα την Παρθένο Μαρία. Η μορφή εικονίζεται γονυπετής στα πόδια της Θεοτόκου.⁹⁵ Σε άλλη τοιχογραφία, των μέσων του 13ου αιώνα, στον ναό αρ. 1 στο Yüksekli⁹⁶ οι δωρητές, σε αρκετά μικρότερες διαστάσεις, εικονίζονται εκατέρωθεν του αγίου Χριστοφόρου ο οποίος προβάλλεται ιδιαίτερα σε κόγχη στο δυτικό τμήμα του βόρειου τοίχου. Το ασυνήθιστο στην αναθηματική αυτή τοιχογραφία είναι το φωτισμένο που έφεραν οι ικέτες, όσο βέβαια μπορεί να διακρίνει κανείς από τα κατάλοιπα της ζωγραφικής επιφάνειας. Από τη συνοδευτική επιγραφή «*δέισης τ[ῆ]ς δούλ[ης] τοῦ θεοῦ Σκρηβόνισα*»

94. Αναλυτικά για τους λόγους αυτής της «ανυπακοής» βλ. Catherine Jolivet-Lévy, «Le Canon 82 du Concile Quinisexte et l'image de l'Agneau: à propos d'une église inédite de Cappadoce», ΔΧΑΕ περ. Δ' τόμ. 17 (1993-1994) 50 κ.ε., fig. 3. 4. 5. Διαβάζοντας όμως κανείς προσεκτικά τον σχετικό κανόνα παρατηρεί ότι η παράσταση του Χριστού ως Αμνού, η οποία δίνει την αφορμή για τη σχετική Συνοδική διάταξη, είναι αυτή κατά την οποία *ἀμνός δακτύλω τοῦ Προδρόμου δεικνύμενος ἐγχαράττεται*. Συνεπώς δεν αποκλείεται να είναι αυτή η συγκεκριμένη σύνδεση που υπόκειται στη ρητή απαγόρευση του 82ου κανόνα. Ευχαριστώ από τη θέση αυτή τον συνάδελφο πρωτοπρεσβύτερο καθηγητή πατέρα Βασίλειο Καλλιακμάνη για την εύστοχη παρατήρηση.

95. Jolivet-Lévy, *Les églises*, 72. Rodley, *Cave*, 157, fig. 29. Jolivet-Lévy, *Nouvelle découverte*, 129, fig. 23.

96. Για τον ναό αυτόν βλ. πίσω σημ. 66.

προκύπτει ότι ο ένας εκ των δωρητών ήταν μία γυναίκα ονόματι Σκριβώνισσα.⁹⁷

Ολοκληρώνοντας αυτή την ενδεικτική και επιλεκτική αναφορά στις τοιχογραφίες των λαξεμένων ναών της Καππαδοκίας, των «μονόπετρων μοναστηριών» του Σεφέρη, έχουμε να παρατηρήσουμε τα εξής: τόσο στους προεικονομαχικούς όσο και στους μεταεικονομαχικούς εικονογραφικούς κύκλους παρατηρείται μία ελευθερία του καλλιτέχνη ως προς τις πηγές έμπνευσής του οι οποίες μπορεί να είναι το ευαγγελικό κανονικό κείμενο, τα απόκρυφα ή συνδυασμός των δύο. Σε ορισμένες περιπτώσεις δείχνουν να αγνοούν, ηθελημένα ή όχι, βασικούς κανόνες της Εκκλησίας όπως είδαμε στην περίπτωση της επιβίωσης της συμβολικής απεικόνισης του Χριστού ως Αμνού τουλάχιστον μέχρι τον 10ο αιώνα. Γενικά είναι εμφανής μία πλουραλιστική διάθεση, μία αγωνία του ζωγράφου να καταγράψει, με όσο το δυνατόν περισσότερες λεπτομέρειες, την Αλήθεια της Εκκλησίας, την Αλήθεια του χριστιανικού δόγματος. Και για να είναι βέβαιος ότι αυτή θα γίνει κατανοητή δεν αρκείται μόνον στην εικόνα την πλαισιώνει από τα σχετικά επεξηγηματικά κείμενα. Θυμίζουμε το Ιωσήφ λυπούμενος, το «*ποῦ σου θάνατε τὸ κέντρον; Ποῦ σου Ἄδη τὸ νίκος;*», το *ἡ μαία χάριν ἐδέξατο*. Οποιοδήποτε δεν πρέπει να λησμονούμε ότι ο ζωγράφος «*τὴν χεῖρα ὑπηρετοῦσαν ἔχει, ἀλλ' ἄνωθεν κινουμένην*».⁹⁸ Οι εικαστικές ωστόσο δημιουργίες του είναι πηγαίες και αληθινές και κατάφεραν να νικήσουν τον χρόνο αλλά και τις δύσκολες κοινωνικοπολιτικές συνθήκες όπως αυτές διαμορφώθηκαν με τις εχθρικές προελάσεις των Αράβων αρχικά και των Σελτζούκων στη συνέχεια. Είναι μία ζωγραφική πηγαία, αυθεντική, στις εσχατιές της αυτοκρατορίας όπου, παρά τις όποιες αδεξιότητες, με αμεσότητα και ενάργεια ζωντανεύει η βιβλική ιστορία, ζωντανεύει το δόγμα και η πίστη, ζωντανεύει η χριστιανοσύνη του Βυζαντίου.

ΜΑΡΙΑ Ι. ΚΑΖΑΜΙΑ-ΤΣΕΡΝΟΥ

Αναπλ. Καθηγήτρια Βυζαντινής Αρχαιολογίας
Θεολογικής Σχολής Α.Π.Θ.

97. Για την ονομασία Σκριβώνισσα βλ. Jolivet-Lévy, Nouvelle découverte, ό.π.

98. Φώτιος, *Επιστολή ΟΣΤ'*, στο Ι. Βαλέττας, *Φωτίου του σοφωτάτου και αγιωτάτου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Επιστολαί*, Λονδίνο 1864, 401.

Ειχ. 1. Ναός Ιωακείμ και Άννας, Kizil Çukur, 7ος-9ος αι. (φωτ. Thierry)

Ειχ. 2. Ναός Ιωακείμ και Άννας, Kizil Çukur, 7ος-9ος αι. (φωτ. Thierry)

Ειχ. 3. Maziköy, 7ος -9ος αι. (φωτ. Thierry)

Ειχ. 4. Ναός αγίου Ιωάννη του Προδρόμου, Ζανυζιν, 6ος-7ος αι.
(φωτ. Thierry)

Εικ. 5. Ναός αγίου Ιωάννη του Προδρόμου, Ζανυζίν, (6ος-7ος αι.) (φωτ. Thierry)

Εικ. 6. Ναός αγίου Ιωάννη του Προδρόμου, Ζανυζίν, (6ος-7ος αι.) (φωτ. Thierry)

Εικ. 7. Ναός αγίου Ιωάννη του Προδρόμου, Σανσιζίν, 6ος-7ος αι. (φωτ. Thierry)

Εικ. 8. Παραδοσιακός καππαδοκικός χορός των "κουταλιών" (Χουλιέρε)

Ειχ. 11. Kokar Kilise, 9ος-10ος αι. (φωτ. Thierry)

Ειχ. 12. Yılanli Kilise, 9ος-10ος αι. (φωτ. Thierry)

Ειχ. 13. Purenli Seki Kilise, 9ος-10ος αι. (φωτ. Thierry)

Ειχ. 14. Purenli Seki Kilise, 9ος-10ος αι. (φωτ. Thierry)

Ειχ. 15. Purenli seki Kilise, 9ος-10ος αι. (φωτ. Thierry)

Ειχ. 16. Egri Tas Kilise, 10ος αι. (φωτ. Thierry)

Ειχ. 17. Eḡri Taş Kilise, 10ος αι. (φωτ. Thierry)

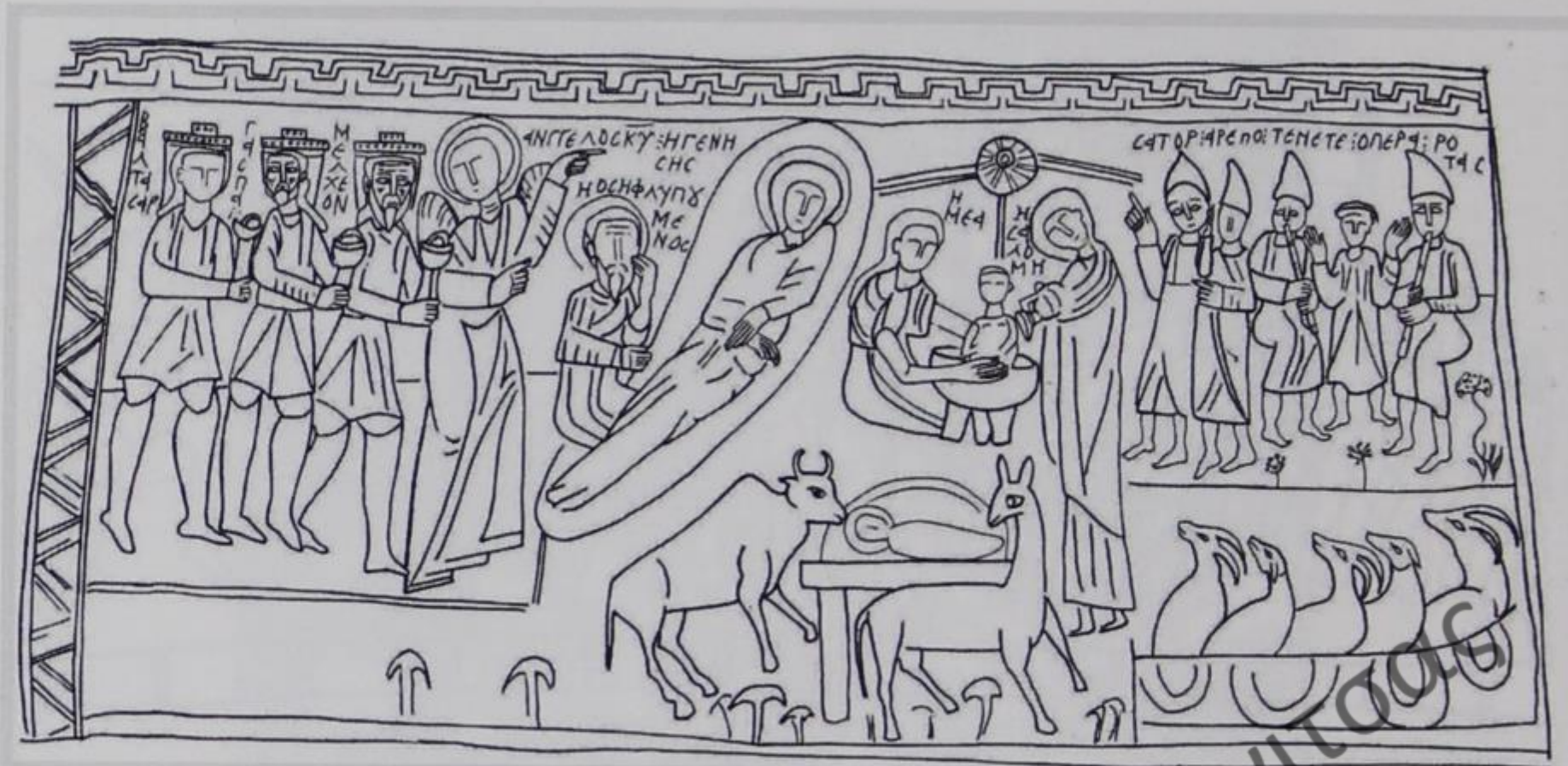
Ειχ. 18. Eḡri Taş Kilise, 10ος αι. (φωτ. Thierry)

Ειχ. 19. Eğri Taş Kilise, 10ος αι. (φωτ. Thierry)

Ειχ. 20. Eğri Taş Kilise, 10ος αι. (φωτ. Thierry)

Ειχ. 21. Kokar Kilise, 9ος-10ος αι. (φωτ. Thierry)

Ειχ. 22. Eğri Taş Kilise, 10ος αι. (φωτ. Thierry)

Ειχ. 23. Kokar Kilise, 9ος-10ος αι.

Ειχ. 24. Άγιος Ιωάννης Güllü Dere 4 (Ayvali Kilise), 10ος αι. (φωτ. Thierry)

Ειχ. 25. Eski Cümüs (Gümüsler), 11ος αι.

Ειχ. 26. Yüksekli ναός αρ. 1, μέσα 13ου αι.

Ευχ. 27. Yüksekli ναός αρ. 1, μέσα 13ου αι. (φωτ. Thierry)

Ειχ. 28. Tamarin Kilise, 13ος αι. (φωτ. Thierry)

Ειχ. 29. Purenli Seki Kilise, 10ος αι. (φωτ. Thierry)

Εικ. 30. Kiliçlar Kilise, 10ος αι. (φωτ. Thierry)

ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΑΡΑΒΙΔΟΠΟΥΛΟΣ

Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΩΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΩΝ ΣΤΙΣ ΚΡΙΤΙΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΤΗΣ ΚΑΙΝΗΣ ΔΙΑΘΗΚΗΣ

Η εργασία αυτή αποτελεί συνεισφορά στον Τιμητικό Τόμο της Ανωτάτης Εκκλησιαστικής Ακαδημίας Βελγίας προς τιμήν του διακεκριμένου καθηγητή της Βυζαντινής Τέχνης και Αρχαιολογίας και αγαπητού φίλου Αθανασίου Παλιούρα. Η αναζήτηση μιας σημαντικής βυζαντινής προσφοράς, ανάλογης με τον τιμώμενο συνάδελφο, με οδήγησε στα βυζαντινά χειρόγραφα της Καινής Διαθήκης, που περιέχουν το αναγινωσκόμενο στη θεία Λατρεία της Εκκλησίας κείμενο. Τα χειρόγραφα αυτά που ονομάζονται συνήθως βυζαντινά είναι ουσιαστικά χειρόγραφα που διασώζουν το Εκκλησιαστικό ή Λειτουργικό κείμενο της Καινής Διαθήκης είτε σε συνεχή ροή από το κατά Ματθαίον Ευαγγέλιο ως την Αποκάλυψη του Ιωάννη είτε σε περικοπές που διαβάζονται στη θεία λατρεία κατά το λειτουργικό έτος από την Κυριακή του Πάσχα ως την Μ. Εβδομάδα και από την 1^η Σεπτεμβρίου ως την 31^η Αυγούστου κάθε έτους. Αυτά, που οι βυζαντινοί ονομάζαν «Εκλογάδια», οι ξένοι ερευνητές τα ονομάζουν «Ευαγγελιστάρια» (ή «Ευαγγελιάρια») ή επίσης «Λεξιονάρια» (από τη λατινική λ. lectio: ανάγνωσμα). Ωστόσο τα ίδια τα χειρόγραφα φέρουν την ονομασία για μεν τις ευαγγελικές περικοπές «Εκλογάδιον» (ή «Εκλογάδιν»), «Άγιον Ευαγγέλιον», «Ιερόν Ευαγγέλιον», «Τίμιον και άγιον Ευαγγέλιον», για δε τις αποστολικές «Απόστολος», και σπάνια «Πραξαπόστολος»¹ και για

---

1. Ο όρος «Πραξαπόστολος» δηλώνει κυρίως το συνεχές κείμενο των Πράξεων των Αποστόλων και των Επιστολών. Περισσότερα για την ιστορία και την αρχική προέλευση των όρων Ευαγγελιστάριον, Ευαγγελιάριον κλπ. βλ στο Ι. Καραβιδόπουλου,

όσα περιέχουν Ευαγγέλια και Αποστόλους μαζί «Ἀποστολοευαγγέλιον» ή «Ἀποστολοευάγγελον».

Την ίδια ονομασία έχουν και οι έντυπες εκδόσεις τους από την πρώτη που έγινε το έτος 1539 στη Βενετία ως τις επόμενες που ακολούθησαν (1543, 1549, 1550, 1560, 1614, 1645 κ.ά.π.)². Πολλοί Έλληνες χρησιμοποιούν τους εισαγόμενους από τη Δύση όρους Ευαγγελιστάρια, Ευαγγελιάρια, Λεξιονάρια, - που επικρατούν και σε καταλόγους Βιβλιοθηκών, ξένων και Ελληνικών - παραγνωρίζοντας είτε τη βυζαντινή τους ονομασία είτε τον αυτοχαρακτηρισμό αυτών των ίδιων των χειρογράφων ή, αργότερα, των έντυπων εκδόσεών τους.

Τα εν λόγω χειρόγραφα διασώζουν τον βυζαντινό, δηλ. εκκλησιαστικό ή λειτουργικό τύπο κειμένου, που οι περισσότεροι ξένοι κριτικοί του κειμένου της Καινής Διαθήκης (στο εξής Κ. Δ.) θεωρούν υποδεέστερο, διότι υπέστη γλωσσική επεξεργασία κατά τους βυζαντινούς χρόνους, και προτιμούν τον Αλεξανδρινό λεγόμενο τύπο που διασώζουν οι αρχαίοι γνωστοί κώδικες του 4^{ου} αιώνα Βατικανός, Σιναϊτικός, κ.ά. καθώς και οι αρχαιότεροι των παραπάνω κωδίκων πάπυροι του 2^{ου} και 3^{ου} αιώνα. Σε μια αξιολόγηση όλων των χειρογράφων, που έκανε το «Ινστιτούτο έρευνας του κειμένου της Κ. Δ.» στο Münster της Γερμανίας υπό τη διεύθυνση του αείμνηστου Κ. Aland, κατέταξε τα βυζαντινά στην 5^η και τελευταία θέση³.

Ας σημειωθεί ότι οι πρώτες εκδόσεις του ελληνικού κειμένου της Κ. Δ. από αυτήν του Εράσμου του 1516 (στη Βασιλεία της Ελβετίας) ως τις εκδόσεις του 18^{ου} και 19^{ου} αιώνα στηρίζονταν στα βυζαντινά χειρόγραφα και ο τύπος αυτού του κειμένου ονομάστηκε Textus Receptus (από φράση του λατινικού Προλόγου της έκδοσης του 1633). Ο τύπος αυτός

«Ευαγγελιστάριον-Ευαγγελιάριον-Ευαγγέλιον. Διευκρινίσεις στην επικρατούσα ορολογία», στο έργο του ιδίου *Βιβλικές Μελέτες Δ'*, στη σειρά *Βιβλική Βιβλιοθήκη αρ. 40*, Θεσσαλονίκη 2007, σ. 271-289.

2. Πλήρη κατάλογο των εκδόσεων μπορεί να βρει κανείς στα E. Legrand, *Bibliographie Hellénique des XVe et XVIe siècles*, 1885-1906, και Θ. Ι. Παπαδόπουλου, *Ελληνική Βιβλιογραφία (1466-1800)*. Τόμ. Α' *Αλφαβητική και χρονολογική ανακατάταξις*, Αθήνα 1984.

3. Kurt Aland - Barbara Aland, *The Text of the New Testament*, αγγλ. μετάφρ. του E. Rhodes από τα γερμανικά, ²1989, σ. 138, 159εξ.

του κειμένου επικράτησε στην έρευνα και στις Εκκλησίες ως τον 19^ο αιώνα, οπότε εκτοπίστηκε από τις λεγόμενες κριτικές εκδόσεις.

Το 1898 η έκδοση της Κ. Δ. του Eberhard Nestle από τη Βιβλική Εταιρεία της Βυρτεμβέργης συνόψιζε την κριτική έρευνα του 19^ο αιώνα που απηχείται στις μνημειώδεις κριτικές εκδόσεις των K. Tischendorf (1869-72), Westcott - Hort (1881) και B. Weis (1894-1900), με τις οποίες τελείωνε οριστικά η επί δύο αιώνες και πλέον κυριαρχία του Textus Receptus (1633), ενώ παράλληλα άνοιγε μια νέα σελίδα στην εκδοτική ιστορία που κυριάρχησε σε ολόκληρο τον 20^ο αιώνα. Και παρά το γεγονός ότι πραγματοποιήθηκαν και άλλες εκδόσεις, καμία δεν μπόρεσε να εκτοπίσει επί παγκοσμίου επιπέδου τη γνωστή σε όλους ως έκδοση «Nestle». Με πολλή βεβαιότητα και αυτοπεποίθηση (καθότι είναι συνεχιστές αυτής της έκδοσης) αλλά και με κάποια έπαρση οι Kurt και Barbara Aland σημειώνουν ότι η έκδοση αυτή σήμαινε την «υποχώρηση του Textus Receptus από την εκκλησία και τις σχολές» και ότι «οι τροχοί της ιστορίας δεν θα γυρίσουν ποτέ πια προς τα πίσω»⁴, μη λαμβάνοντας καθόλου υπ' όψιν τους την επί αιώνες και μέχρι σήμερα ακόμη ζωή του βυζαντινού κειμένου στις Ορθόδοξες χώρες και ιδιαίτερα στη λατρεία τους καθώς επίσης και τις έκτοτε προσπάθειες θετικής αξιολόγησης του βυζαντινού κειμένου από διάφορους, μεμονωμένους έστω, ερευνητές σε διάφορα μέρη της υφηλίου.

Μετά από τη βεβαιότητα αυτή του ζεύγους Aland συνειδητοποίησε η διεθνής επιστημονική κοινότητα ολίγον κατ' ολίγον ότι οι κριτικές εκδόσεις είναι τεχνητές εκδόσεις που αποτελούν μεν την συνισταμένη όλων (ή των περισσότερων) χειρογράφων, δεν συνδέονται όμως με τη λειτουργική ζωή της Εκκλησίας. Μετά την απόφαση του ζεύγους Aland με διάφορους τρόπους «οι τροχοί της ιστορίας» – παρά την περί του αντιθέτου διαβεβαίωση του ζεύγους - άρχισαν να ...γυρίζουν προς τα πίσω! Αυτό το πισωγύρισμα των τροχών της ιστορίας, που από μια άλλη πλευρά αποτελεί για τον όλο και περισσότερο αυξανόμενο αριθμό των υποστηρικτών του Βυζαντινού κειμένου πρόοδο στην έρευνα, επιχειρεί να σκιαγραφήσει και να υπογραμμίσει η παρούσα εργασία. Τα σημεία αυτής της στροφής, ή μάλλον επιστροφής, μπορούν να συνοψιστούν στα εξής τέσσερα δεδομένα, χωρίς τίποτε να είναι οριστικό ή να αποκλείει εκπλήξεις στην έρευνα.

4. Kurt Aland - Barbara Aland, *The Text of the New Testament*, σ. 19.

1. Ομάδα κριτικών του κειμένου στο Πανεπιστήμιο του Birmingham της Αγγλίας και στα πλαίσια του «Κέντρου Έκδοσης Θρησκευτικών Κειμένων» (που εν τω μεταξύ μετονομάστηκε σε «Ινστιτούτο Κειμενικών Μελετών και Ηλεκτρονικών Εκδόσεων») προέβη σε κριτική έκδοση του κατά Ιωάννην Ευαγγελίου⁵ με βάση τα βυζαντινά (ή μάλλον επιλογή απ' αυτά) χειρόγραφα, προσιτή και στο Διαδίκτυο στην ιστοσελίδα www.iohannes.com/byzantine/index.html, με κύριο συντονιστή τον Αμερικανό κριτικό του κειμένου Roderic L. Mullen σε συνεργασία με τους Simon Crisp και David C. Parker, και με τον υπογράφοντα την παρούσα εργασία σε ό,τι αφορά τα χειρόγραφα (Εκλογάδια κυρίως) του Αγίου Όρους και άλλων Ελληνικών βιβλιοθηκών. Προηγείται Εισαγωγή στα Αγγλικά, Ελληνικά και Ρωσικά. Τόσο στην έντυπη όσο και στην ηλεκτρονική έκδοση παρέχεται η δυνατότητα να βρει ο ενδιαφερόμενος και να μελετήσει τις παραλλαγές ενός μεγάλου αριθμού χειρογράφων, επιλεγμένων από τις πέντε χιλιάδες και πλέον των βυζαντινών χειρογράφων που υπάρχουν, καθώς και τις όποιες διαφορές παρατηρούνται μεταξύ του χειρογράφου 35 του 11^{ου} αιώνα, που έχουν ως βάση οι εκδότες, και της έκδοσης του Οικουμενικού Πατριαρχείου (1904) - που οι εκδότες ονομάζουν Α. Δ. (:Αποστολική Διακονία), διότι στις επανεκδόσεις του Πατριαρχικού κειμένου από την Αποστολική Διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδος είχαν πρόσβαση. Επίσης, μπορεί να αναζητήσει και τις διαφορές του εν λόγω χειρογράφου (αρ. 35) με τη γνωστή παγκοσμίως έκδοση των Nestle-Aland, *Novum Testamentum Graece* (27η εκδ.)⁶.

Τα χειρόγραφα που χρησιμοποιούνται στην εν λόγω έκδοση προέρχονται από τον ευρύ ιστορικό πλούτο της Βυζαντινής παράδοσης που εκτείνεται σε μεγάλο χρονικό διάστημα και ακριβέστερα από τον 4^ο ως τον 14^ο αιώνα. Η προτίμηση ως βάσης της έκδοσης του χειρογράφου 35 (κατά την αρίθμηση των Gregory-Aland) που βρίσκεται στην Εθνική Βιβλιοθήκη του Παρισιού (Coislin Gr. 199) δικαιολογείται από τους

5. *The Gospel according to John in the Byzantine Tradition*, έκδ. της Γερμανικής Βιβλικής Εταιρείας, Stuttgart 2007.

6. Από τον Οκτώβριο του 2012 κυκλοφορεί η 28η έκδοση.

εκδότες ως έξης: «Το χειρόγραφο 35, που περιέχει ολόκληρη την Καινή Διαθήκη και χρονολογείται τον 11^ον αιώνα, έχει συστηματική ορθογραφία, και διαφέρει ελάχιστα μόνο από τις γνωστές έντυπες εκδόσεις του Εκκλησιαστικού κειμένου. Τα υπόλοιπα χειρόγραφα επιλέχθηκαν έτσι ώστε να έχει η έκδοση ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα από όλη τη Βυζαντινή παράδοση του κειμένου. Τα μεγαλογράμματα βυζαντινά χειρόγραφα επιλέχθηκαν με βασικό κριτήριο την πληρότητά τους στο Κατά Ιωάννην Ευαγγέλιο. Για να αντιπροσωπευθεί η γονιμότερη περίοδος ανάπτυξης του Βυζαντινού κειμένου, σχεδόν όλα τα μικρογράμματα χειρόγραφα που χρησιμοποιήθηκαν επιλέχθηκαν από χειρόγραφα που γράφτηκαν πριν από τον 12^ον αιώνα. «Τα Εκλογάδια της έκδοσης αντιπροσωπεύουν, καθώς σημειώνουν οι εκδότες, ένα τμήμα αρχαίων χειρογράφων που διατηρούνται στο Άγιον Όρος καθώς και αλλού. Διακρίνονται στη λίστα των χειρογράφων και στο κριτικό υπόμνημα από το πρόδημα L πριν από τον διεθνή αριθμό Εκλογαδίου των Gregory-Aland. Κάποια χωρία απαντούν περισσότερες από μία φορές σε ορισμένα Εκλογάδια, κυρίως όταν συνυπολογίζεται και το Μηνολόγιο. Όπου υπάρχουν παραλλαγές ανάμεσα στην πρώτη και τις επόμενες παραθέσεις ενός κειμένου, είτε επειδή οι εισαγωγικές λέξεις έχουν προσαρμοστεί στη συνάφεια, είτε για άλλους λόγους, οι παραλλαγές έχουν αριθμηθεί ανάλογα με τη σειρά με την οποία παρατίθενται στο εκάστοτε Εκλογάδιο» (Ελληνική Εισαγωγή, σ. XVIII).

Επίσης, από τους Πατέρες της Εκκλησίας προτιμήθηκαν πέντε (οι Μ. Βασίλειος, Ι. Χρυσόστομος, Κύριλλος Ιεροσολύμων, Γρηγόριος Θεολόγος και Γρηγόριος Νύσσης), οι οποίοι στην ουσία αποτελούν τους αρχαιότερους συνεπείς μάρτυρες της παράδοσης του Βυζαντινού κειμένου του Κατά Ιωάννην. Αναφορές στα συγκεκριμένα αυτά έργα από όπου προέρχονται οι παραθέσεις, οι προσαρμογές καθώς και οι έμμεσες αναφορές βρίσκονται στην ηλεκτρονική μορφή της έκδοσης. Οι συντμήσεις που χρησιμοποιούνται για τα ονόματα των Πατέρων στο κριτικό υπόμνημα ακολουθούν στη μορφή αυτές που βρίσκουμε στην 27^η (και 28^η) έκδοση των Nestle-Aland. Όπου κάποιος Πατέρας παραθέτει ένα κείμενο περισσότερες από μία φορές, ή όπου επιμέρους μάρτυρες σε κάποιο πατερικό κείμενο διαφέρουν, και προκύπτουν παραλλαγές, στις παραλλαγές αυτές δίνεται ως διακριτικό κάποιο γράμμα, όπως π.χ. Chrys A' και Chrys B', ώστε να διακρίνονται οι δύο διαφορετικές μορφές του

κειμένου που παρατίθεται από ή για τον Χρυσόστομο σε κάποιο συγκεκριμένο σημείο. Οι Πατέρες συχνά προσαρμόζουν τη γραμματική των παραθέσεων τους έτσι ώστε να ταιριάζουν με τη συνάφεια και ορισμένες φορές κάνουν απλά μια έμμεση αναφορά σε κάποιο τμήμα ενός κειμένου. Οι προσαρμογές κειμένων εμφανίζονται, γενικά, ως ιδιαίτερες γραφές στο κριτικό υπόμνημα και κατά συνέπεια είναι εμφανείς στους αναγνώστες. Ένας κατάλογος βιβλικών παραδειμάτων σε πατερικά έργα στα οποία η εν λόγω έκδοση παραπέμπει υπάρχει στην ηλεκτρονική έκδοση.

Το κείμενο της Πατριαρχικής έκδοσης, που αναφέρεται παραπάνω (ΑΔ), επίσης παρατίθεται όπως άλλωστε και το κείμενο της Nestle-Aland, *Novum Testamentum Graece* (27η έκδ.), για να μπορεί ο μελετητής και χρήστης της έκδοσης να προβεί σε συγκρίσεις των κειμένων και των παραδόσεων που αυτά απηχούν. Ο χρήστης της ηλεκτρονικής έκδοσης μπορεί να ανατρέξει στο πλήρες κείμενο των εκδόσεων αυτών ανά πάσα στιγμή, όπως επίσης μπορεί να ανατρέξει στο πλήρες κείμενο (ή σε έναν επιμέρους στίχο) του κάθε παρατιθέμενου χειρογράφου.

Η έκδοση αυτή αποτελεί την εν μέρει πραγματοποίηση ενός *Desideratum* της διεθνούς επιστημονικής κοινότητας των κριτικών του κειμένου, και γράφουμε «εν μέρει», διότι περιλαμβάνει μόνο το κατά Ιωάννην Ευαγγέλιο, με προοπτική συνέχισης του έργου, εφόσον οι Ορθόδοξες Εκκλησίες και δη οι Ελληνοφώνες θα επιδείκνυαν ενδιαφέρον – πράγμα το οποίο δυστυχώς δεν συνέβη, τουλάχιστον μέχρι σήμερα. Αποτελεί ωστόσο την πρώτη κριτική έκδοση Καινοδιαθηκικού κειμένου με βάση τα βυζαντινά χειρόγραφα, 110 έτη μετά την έκδοση της Καινής Διαθήκης από το Οικουμενικό Πατριαρχείο το 1904⁷ που στηρίζεται σε χειρόγραφα προερχόμενα κυρίως από το Άγιον Όρος, την Κωνσταντινούπολη, την Αθήνα και τα Ιεροσόλυμα, και είναι το κείμενο που αναγινώσκεται στις λειτουργικές συνάξεις των ελληνοφώνων Ορθοδόξων Εκκλησιών. Δεν είναι όμως η Πατριαρχική αυτή έκδοση «κριτική» με την τεχνική έννοια που έχει ο όρος αυτός. Δεν πε-

7. Η Καινή Διαθήκη εγκρίσει της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας, Κωνσταντινούπολη, 1904, επανέκδ. με διορθώσεις 1912.

ριέχει δηλαδή «κριτικό υπόμνημα» (apparatus criticus) με τις παραλλαγές των χρησιμοποιηθέντων χειρογράφων. .

2. Κατά τον 20^ο αιώνα αξίζει να σημειώσουμε τρεις δίγλωσσες (ελληνικό κείμενο και λατινική Vulgata Sixtina-Clementina) από τους Ρωμαιοκαθολικούς κριτικούς: H. J. Vogels (Düsseldorf 1922, Freiburg ⁴1955), A. Merk (Ρώμη 1933, ¹⁰1984) και J. M. Bover (Μαδρίτη 1943, ⁴1968), που έχουν βυζαντινές γραφές κατ' επίδραση του Textus Receptus και του H. F. Von Soden⁸. Ας προστεθεί σ' αυτές και η τρίγλωσση της Μαδρίτης (1977, ²1988) που παρέχει λατινικό κείμενο της Neo-Vulgata, το ελληνικό κείμενο του προηγούμενου Ισπανού εκδότη Bover (αναθεωρημένο από τον Jose O' Callaghan Martinez) και ισπανική μετάφραση.

Στα τέλη του 20^{ου} αιώνα παρατηρείται μια αναβίωση του ενδιαφέροντος, κυρίως στην Αμερική, για το Βυζαντινό κείμενο. Έτσι, εμφανίζεται η έκδοση των Z. C. Hodges - A. L. Farstad, *The Greek New Testament according to the Majority Text*, 1982, ²1985 και η ίδρυση Εταιρείας για την προώθηση του κειμένου της πλειοψηφίας των χειρογράφων, δηλαδή των Βυζαντινών (Majority Text Society, στο Dallas). Το κείμενο αυτό στηρίζεται εν πολλοίς στην έκδοση του Von Soden, διαφέρει σε 1.800 σημεία από το Textus Receptus και κατά τη στατιστική του D. Wallace⁹ σε 6.600 σημεία από την 3η έκδοση των Ενωμένων Βιβλικών Εταιριών (United Bible Societies), ενώ οι Alands, επιμένοντας στην άποψή τους που σημειώσαμε παραπάνω, παρατηρούν ότι «αποτελεί από κάθε πλευρά έναν αναχρονισμό»¹⁰. Παρόμοια, δηλ. στηριγμένη σε βυζαντινά χειρόγραφα, είναι και η έκδοση των Αμερικανών επίσης M. Robinson - W. Pierpoint, *The New Testament in the*

8. Hermann Freiherr von Soden, *Die Schriften des Neuen Testaments in ihrer ältesten erreichbaren Textgestalt hergestellt auf Grund ihrer Textgeschichte*, 1902-1913.

9. Βλ. τις δυο μελέτες του: «The Majority Text theory: History, Methods and Critique», στο Ehrman - Holmes, *The Text of the N.T. in Contemporary Research*, σ. 297 - 320, και «Some second Thoughts on the Majority Text», *Bibliotheca Sacra* 146 (1989), σ. 270 - 290.

10. *The Text of the New Testament*, σ. 25.

original Greek. According to the Byzantine / Majority Textform, Atlanta, 1991, επανέκδοση 2005.

3. Τον Οκτώβριο του 2012 είδε το φως της δημοσιότητας η 28^η κριτική έκδοση του Ελληνικού κειμένου της Καινής Διαθήκης, της γνωστής ως *Novum Testamentum Graece* των Nestle- Aland, με επιμέλεια και φροντίδα του ειδικού «Ινστιτούτου Έρευνας του κειμένου της Κ. Δ.» του Πανεπιστημίου Münster της Γερμανίας σε συνεργασία με τη Γερμανική Βιβλική Εταιρεία. Το κείμενο συνοδεύεται από κριτικό μηχανισμό (*Apparatus criticus*) με τις διάφορες γραφές που απαντούν στα χειρόγραφα της Κ. Δ. που είναι διασπαρμένα σε Βιβλιοθήκες και Μονές ανά τον κόσμο. Το κείμενο αυτό χρησιμοποιείται σε όλες τις Θεολογικές Σχολές ή Εκκλησιαστικά Σεμινάρια όλων των Χριστιανικών Ομολογιών για τη διδασκαλία της Ερμηνείας της Κ. Δ. Είναι προσιτή και στο Διαδίκτυο στη διεύθυνση <http://www.nestle-aland.com/en/read-na28-online/>

Τα βυζαντινά χειρόγραφα της έκδοσης αυτής (ακριβέστερα μία επιλογή εξ αυτών) επεξεργάστηκε και επιμελήθηκε μια ομάδα ερευνητών του Τμήματος Θεολογίας του Α.Π.Θ. Πρέπει να σημειωθεί ότι τα βυζαντινά χειρόγραφα αποτελούν σε ποσοστό το μεγαλύτερο μέρος όλων των χειρογράφων. Χίλια και πλέον βυζαντινά χειρόγραφα φυλάσσονται στις βιβλιοθήκες των Ι. Μονών του Αγίου Όρους. Άλλες Μονές ή βιβλιοθήκες του κόσμου που κατέχουν μεγάλο αριθμό τέτοιων χειρογράφων είναι οι ακόλουθες: Εθνική Βιβλιοθήκη Αθηνών, Παρισίων, Ρώμης, Λονδίνου, Αγίας Πετρούπολης, Οξφόρδης, Καίμπριτζ, Ιεροσολύμων, Φλωρεντίας, Ι. Μονές Αγίας Αικατερίνης Σινά, Πάτμου, Κρυπτοφύρας κ.π.ά.

Οι διαφορές μεταξύ της πρόσφατης 28^{ης} έκδοσης και της προηγούμενης (27^{ης}) σημειώνονται στη σ. 6 της Γερμανικής Εισαγωγής της έκδοσης και στις σ. 50-51 της Αγγλικής. Εκείνο που ενδιαφέρει την παρούσα εργασία είναι η διαπίστωση ότι στις περισσότερες περιπτώσεις διαφορών, που σημειώνονται μόνο για τις Καθολικές επιστολές, οι προτιμηθείσες παραλλαγές ανήκουν στον βυζαντινό τύπο κειμένου. Ακριβέστερα εκ των 34 διαφορών της 28^{ης} σε σχέση προς την 27^η οι 21 αποτελούν προσαρμογή στον βυζαντινό τύπο κειμένου, δηλ ποσοστό περίπου 62%. Αναφέρουμε ενδεικτικά τις ακόλουθες:

Αντί του «οὐκ ἐργάζεται» στον στίχ. Ιακ.1,20 της προηγούμενης έκδοσης η 28^η προτιμά τη βυζαντινή γραφή «οὐ κατεργάζεται». Αντί του «οὐ

διεκρίθητε» στον στίχ. Ιακ. 2, 4 προτιμά το «καὶ οὐ διεκρίθητε». Αντί του «λειπόμενοι» στον στίχ. Ιακ. 2, 15 προτιμά το «λειπόμενοι ὧσιν». Αντί του «κυρίου» (ἀναρδρo) του στίχ. Ιακ. 4, 10 το «τοῦ κυρίου» (με ἀρδρo). Αντί του «ἐν τῷ ὀνόματι» στον στίχ. Α΄ Πέτρ. 4, 16 το «ἐν τῷ μέρει». Αντί του «πρεσβυτέρους οὖν τοὺς ἐν ὑμῖν» στον στίχ. Α΄ Πέτρ. 5, 1 το «πρεσβυτέρους τοὺς ἐν ὑμῖν». Αντί του «ἀσεβέ[σ]ιν» στο Β΄ Πέτρ. 2, 6 το «ἀσεβεῖν». Αντί «παρὰ κυρίου» στο Β΄ Πέτρ. 2, 11 το «παρὰ κυρίῳ». Αντί του «καταλείποντες» στο Β΄ Πέτρ. 2, 15 το «καταλιπόντες». Αντί του «ὀλίγως» στο Β΄ Πέτρ. 2, 18 το «ὄντως». Αντί «ἐπιστολαῖς» στο Β΄ Πέτρ. 3, 16 το «ταῖς ἐπιστολαῖς». Αντί του «ἐν ἑαυτῷ» στο Α΄ Ιω. 5, 10 το «ἐν αὐτῷ». Αντί του «αὐτόν» στο Α΄ Ιω. 5, 18 το «ἑαυτόν». Αντί του «καινήν γράφων σοι» στο Β΄ Ιω. 5 το «γράφων σοι καινήν». Αντί του «πεπληρωμένη ἦ» στο Β΄ Ιω. 12 το «ἡ πεπληρωμένη». Αντί «τῆ ἀληθείᾳ» στο Γ΄ Ιω. 4 το «ἀληθείᾳ» κ.ά. Μπορεί οι παραλλαγές να μην είναι σημαντικές ως προς το νόημα, δείχνουν ωστόσο τον προτιμώμενο τύπο χειμένου, κι αυτός είναι ο βυζαντινός.

Μία σημαντική βυζαντινή παραλλαγή, η οποία υιοθετήθηκε ήδη στην 27^η έκδοση και εξακολουθεί να υπάρχει στην 28^η, η οποία έχει ιδιαίτερη σημασία για την Ορθόδοξη Εκκλησία είναι στο Ρωμ. 16, 7 όπου αντί του αρσενικού ονόματος «Ιουνιάν» η σωπηρή (χωρίς δηλ. να υποδηλώνεται, ως είδισται, στον κριτικό μηχανισμό) διόρθωση και προτίμηση του δηλυκού ονόματος «Ιουνία». Εκτός του ότι το σύνολο των βυζαντινών χειρογράφων μαρτυρεί τη γραφή «Ιουνιαν», ως όνομα δηλυκού γένους, έτσι το εξέλαβε και όλη η Ορθόδοξη Παράδοση, στο δε αγιολόγιο της Εκκλησίας εορτάζονται μαζί οι αναφερόμενοι στον ίδιο στίχο Ανδρόνικος και Ιουνία ως ζεύγος την 17^η Μαΐου («Μνήμη τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων Ἀνδρονίκου καὶ Ἰουνίας»). Το ζεύγος στο οποίο στέλνει χαιρετισμούς ο Παῦλος χαρακτηρίζεται ως «ἐπίσημοι ἐν τοῖς ἀποστόλοις, οἱ καὶ πρὸ ἐμοῦ γέγοναν ἐν Χριστῷ». Η φράση ερμηνεύτηκε στην ιστορία της ερμηνείας με δυο έννοιες: α) διακεκριμένοι ανάμεσα στους αποστόλους (δηλ. απόστολοι), ἢ β) χαίρουν εκτίμησης από τους αποστόλους. Ορισμένοι δέχονται τη δεύτερη δυνατότητα ερμηνείας, είναι μάλιστα οι ίδιοι που στο παρελθόν υποστήριξαν τη γραφή του αρσενικού Ιουνιάς. Φαίνεται ότι αισθάνθηκαν δυσκολία να δεχτούν ότι μια γυναίκα ανήκε στους αποστόλους! Από της 13^{ης} (1927) έκδοσης Novum Testamentum Graece του Erwin Nestle (υιού του Eberhard) επικρατεί η γραφή «Ἰουνιᾶν» (αρσ.), γραφή την οποία

υιοθετούν κατόπιν όλες οι μεταγενέστερες εκδόσεις Nestle (1927εξ), Nestle-Aland (1952εξ.), Bover (1943), *The Greek New Testament* των Ενωμένων Βιβλικών Εταιρειών (1966¹, 1968², 1975³, 1993⁴), ενώ η γραφή «Ιουνία» επικρατεί στην Πατριαρχική έκδοση του 1904 (και στην ανατύπωσή της του 1912), στην έκδοση των Z. Hodges- A. Farstad, *The Greek New Testament according to the Majority Text* (1982), των M. A. Robinson- W. G. Pierpoint, *The New Testament in the original Greek. Byzantine Textform* (2005), καθώς και σε όλες τις ελληνικές εκδόσεις (Αποστολικής Διακονίας, Ζωής, Σωτήρος, Ελληνικής Βιβλικής Εταιρείας κτλ.) που αναπαράγουν το Πατριαρχικό κείμενο. Το παράδοξο των κριτικών εκδόσεων συνίσταται στο ότι στηρίζονται για τη γραφή που επιλέγουν, καθώς σημειώνουν στον κριτικό μηχανισμό τους, στα αρχαία μεγαλογράμματα χειρόγραφα Σιν, Α, Β*, C, D*, F, G, P, τα οποία όμως δεν έχουν τόνους (!) και συνεπώς το κεφαλαιογράμμα ΙΟΥΝΙΑΝ των εν λόγω χειρογράφων μπορεί να αναγνωσθεί ως αρσενικό (Ιουνιᾶν) αλλά και ως θηλυκό (Ιουνίαν). Να σημειώνουμε, ότι στην 3η ανατύπωση της 4ης έκδ. (1998) της *The Greek New Testament*, καθώς και στην 5η διορθωμένη επετειακή έκδοση της *Novum Testamentum Graece* των Nestle - Aland, του 1998 (για τα 100 χρόνια από την 1η έκδ. του E. Nestle) υιοθετείται η γραφή «Ιουνίαν».

Η παρούσα εργασία στηρίζει τη γραφή του θηλυκού γένους «Ιουνίαν» για τους παρακάτω λόγους:

- Από τον 9^ο αιώνα που επικρατούν τα μικρογράμματα χειρόγραφα με τόνους ομόφωνα μαρτυρείται το θηλυκό γένος του ονόματος, αλλά και οι μεταγενέστεροι διορθωτές των κεφαλαιογραμμάτων κωδίκων, σε όσα βεβαίως έχουν επισημανθεί μεταγενέστεροι διορθωτές και τονισμός, ο τόνος τίθεται στο κεφαλαίο Ι, επιτρέποντας έτσι την άγνωση του θηλυκού Ιουνία. Αλλά και η παραλλαγή ορισμένων χειρογράφων «Ιουλίαν» (P⁴⁶, 6, 606, 1718, 2685), ορισμένα χειρόγραφα της Vulgata, Ιερώνυμος, βοχαϊρική, αιθιοπική μετάφραση), προφανώς προερχόμενη από το αντίστοιχο όνομα στο Ρωμ. 16, 15, δείχνει ότι πρόκειται για αντικατάσταση γυναικείου ονόματος με άλλο γυναικείο.

- Η περικοπή Ρωμ. 16, 1-16 αναγινώσκεται στη λατρεία της Ορθόδοξης Εκκλησίας κατά την Παρασκευή της ε΄ εβδομάδας της Α΄ Περιόδου Επιστολών του Παύλου και κατά τη μνήμη των Αγίων Ανδρονίκου και Ιουνίας την 17η Μαΐου. Ελέγξαμε σε μικροφίλμς ένα μεγάλο αριθ-

μό χειρογράφων Εκλογαδίων, στα οποία ομόφωνα επικρατεί η γραφή «Ιουνία».

- Η αρχαία Εκκλησία, όπως απηχείται η άποψή της στις ερμηνείες των Πατέρων, δέχεται την Ιουνία ως γυναικεία μορφή συνεργάτιδας του Απ. Παύλου, την οποία μάλιστα θεωρεί σύζυγο του Ανδρονίκου (βλ. Συναξάρι της 17ης Μαΐου). Κύριος εκπρόσωπος της ερμηνείας αυτής είναι ο Ι. Χρυσόστομος, ο οποίος στην ερμηνεία του της προς Ρωμαίους επιστολής σημειώνει τα εξής χαρακτηριστικά: «Καίτοι καὶ τὸ ἀποστόλους εἶναι μέγα, τὸ δὲ καὶ ἐν τούτοις ἐπισήμους εἶναι, ἐννόησον ἡλικὸν ἐγκώμιον. Ἐπίσημοι δὲ ἦσαν ἀπὸ τῶν ἔργων, ἀπὸ τῶν κατορθωμάτων. Βαβαί, πόση τῆς γυναικὸς ταύτης ἡ φιλοσοφία, ὡς καὶ τῆς τῶν ἀποστόλων ἀξιοθῆναι προσηγορίας»¹¹. Στην ερμηνεία τους της προς Ρωμαίους επιστολής την Ιουνία ως γυναίκα αναφέρουν επίσης οι Θεοδώρητος Κύρου¹², Ιωάννης Δαμασκηνός¹³, Οικουμένιος¹⁴ και Θεοφύλακτος¹⁵. Ο τελευταίος παρατηρεί: «Καὶ τὸ ἀποστόλους δὲ εἶναι, μέγα καὶ ταῦτα γυναικα οὔσαν τὴν Ἰουνίαν· τὸ δὲ ἐπισήμους, πολλῶ μᾶλλον. Ἐπίσημοι δὲ ἐγένοντο ἀπὸ τῶν ἔργων».

4. Παρά την επιβληθείσα στο μεγαλύτερο τμήμα της επιστημονικής κοινότητας άποψη του Kurt Aland περί δευτερευούσης αξίας του βυζαντινού κειμένου, πολλές φορές περί του αντιθέτου ακούστηκαν περί της αξίας των βυζαντινών χειρογράφων για τη συγκρότηση των κριτικών εκδόσεων της Κ. Δ. Πλην των αναφερθεισών στην υπ' αριθ. 2 ενότητα εκδόσεων της Κ. Δ. του τέλους του 20^{ου} αιώνα, που στηρίζονται εξ ολοκλήρου στα βυζαντινά χειρόγραφα, σημειώνουμε εδώ εργασίες ειδικών επιστημόνων που υποστήριξαν με επιχειρήματα την αξία των βυζαντινών χειρογράφων. Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα ο Άγγλος κληρικός John W. Burgon (1813-1888) υπερασπίστηκε με πάθος το βυζαντινό κείμενο προτιμώντας το από τις μεγάλες γνωστές κριτικές εκδόσεις του 18^{ου} και 19^{ου} αιώνα. Οι απόψεις του συνεχίστηκαν κατά τον 20^{ου} αιώνα αλλά σε επίπε-

11. Ἐρμηνεία εἰς τὴν πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολήν, ὁμιλ. λα', PG 60, 669.

12. Ἐρμηνεία τῆς πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολῆς, ιστ', PG 82, 219-220.

13. Εἰς τὴν πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολήν, ιστ', PG 95, 565.

14. Παύλου ἐπιστολὴ πρὸς Ρωμαίους, κ', PG 118, 629-32.

15. Πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολῆς ἐξήγησις, ιστ', PG 124, 551-2.

δο πιο επιστημονικό. Πρώτος στις αρχές του 20^{ου} αιώνα επισήμανε την αξία των βυζαντινών Εκλογαδίων ο R. C. Gregory στο τρίτομο έργο του *Textkritik des Neuen Testaments* (1900-1909), ο οποίος έδωσε και τον κατάλογο των 1599 γνωστών μέχρι τότε Εκλογαδίων. Αξίζει να αναφέρουμε επίσης το 4-τομο έργο του πάστορα του Βερολίνου Hermann von Soden (βλ. υποσ. 8 της παρούσης εργασίας), που στηρίζεται στα βυζαντινά χειρόγραφα των Ευρωπαϊκών βιβλιοθηκών. Άλλωστε οι πάπυροι που ανακαλύφθηκαν στο πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα δικαίωσαν σε πολλά χωρία τις γραφές των βυζαντινών χειρογράφων. Αξιοσημείωτες είναι κατά τον ίδιο αιώνα οι εργασίες του K. Lake¹⁶, ο οποίος μάλιστα πρότεινε να θεωρηθεί γνησιότερος εκπρόσωπος του Βυζαντινού κειμένου η Πατριαρχική έκδοση της K. Δ του 1904, άποψη όμως που δεν έγινε δεκτή, διότι η εν λόγω έκδοση στηρίζεται μόνο σε 116 Εκλογαδία εκ των πέντε χιλιάδων περίπου βυζαντινών χειρογράφων. Εδώ πρέπει να αναφερθεί και η ομάδα Αμερικανών κριτικών του πανεπιστημίου του Σικάγου που υπό τη διεύθυνση των E. C. Colwell D. W. Riddle¹⁷ έθεσαν ως στόχο των ερευνών τους στη δεκαετία του 1930 το κείμενο των Εκλογαδίων καθώς και το έργο του G. Zunt, ο οποίος υποστήριξε ότι στην αποκατάσταση του αρχικού κειμένου της K. Δ. δεν είναι δυνατόν να μη ληφθεί υπ' όψιν και «το μοναδικό οικουμενικό κείμενο που υπήρξε ποτέ», πρότεινε μάλιστα την έκδοση ενός δίτομου έργου, που ο πρώτος τόμος θα περιέχει το αποκαταστημένο βυζαντινό κείμενο και ο δεύτερος τον κατάλογο των μη βυζαντινών παραλλαγών¹⁸. Υπέρμαχοι του βυζαντινού κειμένου είναι επίσης ο Άγγλος G. D. Kilpatrick¹⁹ και ο Ολλανδός J. van Bruggen²⁰. Με

16. *The Text of the New Testament*, 1898, 1928 (6η έκδ.), Του ιδίου «The Ecclesiastical Text», Excursus I στο «The Caesarean Text of the Gospel of Mark», *Harvard Theological Review* 21(1928), σ. 338-357, «The Byzantine Text of the Gospels», στο *Memorial Lagrange* 1940, σ. 251-58.

17. *Prolegomena to the study of the lectionary Text of the Gospels*, 1933.

18. G. Zunt, «The Byzantine Text in New Testament criticism», *Journal of Theological Studies* 43(1942), σ. 25-30, ιδιαίτερα σ. 27εξ.

19. «The Greek New Testament Text of Today and the Textus Receptus», *The New Testament in Historical and Contemporary perspective. Essays in memory of G. H. Macgregor*, 1965, σ. 189-208.

20. *The ancient Text of the New Testament*, 1976.

συμπάθεια προς το Βυζαντινό κείμενο, ή τουλάχιστον προς αρκετές παραλλαγές του, τοποθετείται ο Αμερικανός διακεκριμένος κριτικός του κειμένου B. M. Metzger, μέλος των κριτικών εκδόσεων της K. Δ. Novum Testamentum Graece (28^η έκδ.) και The Greek New Testament (4^η έκδ.).

Τελειώνουμε με την επισήμανση του εξόχως σημαντικού γεγονότος ότι στις δυο αμέσως προηγουμένως αναφερθείσες κριτικές εκδόσεις, παρά την αρνητική τοποθέτηση του εκ των πρωτεργατών τους Kurt Aland και της συζύγου του Barbara Aland, προστέθηκε στον κριτικό μηχανισμό τους, με επιμονή του Metzger και του υπογράφοντος την παρούσα μικρή εργασία, ένας μεγάλος αριθμός παραλλαγών των βυζαντινών χειρογράφων. Έτσι, το βυζαντινό κείμενο ως ο λίθος, κατά τον Ψαλμικό στίχο 117, 22 «ὄν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες» την κριτική του κειμένου της K. Δ., ακόμη κι αν δεν τοποθετηθεί «εἰς κεφαλὴν γωνίας», θα πάρει ωστόσο με τον χρόνο και τον κόπο των ερευνητών τη θέση που του ανήκει στο οικοδόμημα της αποκατάστασης της όλης ιστορίας του Καινοδιαθηκικού κειμένου.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΑΡΑΒΙΔΟΠΟΥΛΟΣ

Ομότιμος Καθηγητής Θεολογικής Σχολής Α.Π.Θ.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κοινοβίου

*Ο αείμνηστος καθηγητής Αθανάσιος Παλιούρας
μέ την σύζυγό του κ. Έλένη Παλιούρα-Λυδάκη.*

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ Ε. ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗΣ

ΔΥΟ ΕΚΚΛΗΣΙΕΣ ΤΟΥ ΑΝΑΤΟΛΙΚΟΥ ΠΟΝΤΟΥ
ΚΑΙ ΑΛΛΑ ΤΙΝΑ

Σύρω αυτές τις ολίγες γραμμές για να τιμήσω ταπεινώς τον πολύ αγαπητό φίλο και συνάδελφο κ. Αθ. Παλιούρα και ευχαριστώ ολοκαρδίως τους έχοντας την πρωτοβουλία της εκδόσεως του παρόντος τόμου, ιδίως τον π. Δημήτριο Αργυρό, τον και Πρόεδρο της Γεραράς Ακαδημίας Βελλάς των Ιωαννίνων που με συμπεριέλαβαν μεταξύ των φίλων του τιμωμένου. Και έπραξαν καλώς που με ενέταξαν ως συνδρομητή του εράνου τούτου, καθώς με τον καθηγητή κ. Αθ. Παλιούρα σε νεαρή ηλικία αμφότεροι, στην αρχή κιόλας της δεκαετίας του '70 του περασμένου αιώνα, ζήσαμε πολλές χαρές και ολίγες, τω Θεώ δόξα, λύπες ως ερευνητές του Ελληνικού Ινστιτούτου Βενετίας. Τότε ο τιμώμενος, πλην των άλλων, συνέλεγε υλικό για την συγγραφή της διδακτορικής διατριβής του, θέμα έχουσης τον σπουδαίο Κρήτα ζωγράφο Γεώργιο Κλόντζα, τον και συμπατριώτη της πολυτίμου εις αυτόν, τον συγγράψαντα, συζύγου του κυρίας Ελένης.

Ως και ο τίτλος της παρούσης δηλώνει, αντικείμενό της έχει δύο εκκλησίες του Δυτικού Πόντου. Πρόκειται για τον Άγιο Νικόλαο της Κερασούντος και την Ύπαπαντή των Κοτυώρων (Ορντού). Τις δύο αυτές εκκλησίες επισκέφθηκα τρεις φορές κατά τις εκπαιδευτικές εκδρομές μας με φοιτητές τα έτη 2001, 2009 και 2014, κατά μήνες Απρίλιο – Μάιο των αυτών ετών. Και ήταν εύγλωπτη η συγκίνηση όλων μας επισκεπτόμενοι και προσκυνούντες ναούς του ιστορικού Πόντου, όσοι δηλ. παραμένουν όρθιοι, ορφανοί μετά από 91 έτη, καθώς δεν ακούγονται εντός αυτών οι γλυκείες ψαλμωδίες και οι προσευχές του ρω-

μείκου – ποντιακού λογικού ποιμνίου που εξορίσθηκε βάνουσα κατά την Μεγάλη Καταστροφή του Γένους το 1922 και την επακόλουθη υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάννης τον Ιανουάριο του 1923.

α. Ο Άγιος Νικόλαος της Κερασούντος¹ βρίσκεται στην συνοικία Κόκκορη, αλλιώς Κοκκόρεως, που το έτος της ανεγέρσεώς του δεν το γνωρίζουμε, ίσως η αρχή του να ανάγεται στον 18^ο αι. Πάντως φαίνεται ότι ήταν παλαιός, καθότι ανακαινίσθηκε από τον ισόβιο δήμαρχο Κερασούντος Γεώργιο Κωνσταντινίδη (1820–1903)². Σε κυλινδρική στήλη στο προαύλιο του ναού, είναι χαραγμένα δυσδιάκριτα γράμματα, όπου μπόρεσα να αναγνώσω δύο χρονολογίες, που κάμνουν, προφανώς, λόγο για την ίδρυση και ανακαίνιση του ναού, ήτοι ίδρυση Ιανουάριος 1756, ανακαίνιση Ιούλιος 1858. Επομένως η ανακαίνισή του μπορεί να τοποθετηθεί μετά τα μέσα του 19^{ου} αι., συνέπεσε δηλ. με την περίοδο των γνωστών Οθωμανικών μεταρρυθμίσεων (Τανζιμάτ) ή τις αρχές του 19^{ου} αι. λίγο δηλ. πριν τον θάνατό του. Δυστυχώς έχουν χαθεί από την κακότητα των καιρών, μετά το 1922-23, οι σχετικές επιγραφές όπως και το περίφημο καμπαναριό του. Ο ναός σήμερα λειτουργεί ως μουσείο, Muze, δηλώνει μία ακαλαίσθητη ασπρόμαυρη επι-

1. Η Κερασούντα την 12 Οκτωβρίου 1913 προσηρτήθη στην μητρόπολη Χαλδίας, που μετονομάσθηκε σε μητρόπολη Χαλδίας και Κερασούντος. Στην εκκλησιαστική ιστορία, πάντως, φέρεται ως ανεξάρτητη μητρόπολη, ενώ αργότερα εξέπεσε ως επισκοπή υπαγομένη στην μητρόπολη Νεοκαισαρείας. Κατά την Οθωμανοκρατία ήταν μέρος της μητροπόλεως Τραπεζούντος, βλ. Βασ. Θ. Σταυρίδης, *Επισκοπική Ιστορία του Οικουμενικού Πατριαρχείου*, εκδ. αφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1996, 454. Εδώ και άλλα ιστορικά περί Κερασούντος. Πρβλ. Εγκυκλοπαίδεια του Ποντιακού Ελληνισμού, τ. 4, 359 - 386.

2. Ο καπετάν Γιώργης Κωνσταντινίδης ήταν πλούσιος έμπορος και εφοπλιστής της εποχής του εκτιμώμενος και από Τούρκους αξιωματούχους, όπως ο σουλτάνος Αβδούλ Χαμίτ που με φιρμάνι του τον διόρισε ισόβιο δήμαρχο. Είν' αυτός που έδωσε στην Κερασούντα όψη ευρωπαϊκής πόλεως. Πέθανε το 1903 και ενταφιάστηκε στον περίβολο του ναού της Μεταμορφώσεως. Ο υιός του Κωνσταντίνος, εγκατεστημένος στην Μασσαλία, αγωνίσθηκε σε ευρωπαϊκό επίπεδο για την δημιουργία ανεξάρτητου ποντιακού κράτους. Την πλούσια βιβλιοθήκη του και την συλλογή του από 44 πίνακες μεγάλης αξίας δώρισε στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης λίγο μετά την ίδρυσή του (1926).

γραφή του Τουρκικού Υπουργείου Πολιτισμού. Στους τοπικούς τουριστικούς οδηγούς ο ναός φέρεται ως Gogori Kilisesi, εκκλησία δηλ. της συνοικίας Κόκκορη. Ο ναός είναι σταυροειδής μετά τρούλλου, και είναι κτισμένος με την χαρακτηριστική κοκκινωπή πέτρα της περιοχής. Ο ναός φαίνεται να έχει ανακαινισθεί και μετά το 1922/23 περίοδο και είναι λογικό οι ανακαινίσεις αυτές να έλαβαν χώραν μετά την μετατροπή του σε μουσείο. Στο εσωτερικό οι τοιχογραφίες του έχουν καλυφθεί με επίχρισμα και μόνον στον τρούλλο που φέρει οκτώ παράθυρα, έχει διατηρηθεί η τοιχογραφία με τον Χριστό ευλογούντα εν μέσω τεσσάρων ημισφαιρίων με διακοσμητικά θέματα και μερικές άλλες που μόλις διακρίνονται τα εικονογραφικά τους θέματα. Ως μουσείο σήμερα φιλοξενεί εκθέματα της Οθωμανικής περιόδου (ενδυμασίες, νομίσματα, ξίφη, όπλα κλπ.). Περιμετρικά του ναού ο επισκέπτης – προσκυνητής θα ιδεί μαρμάρινες επιτύμβιες στήλες Ελλήνων Κερασούντιων, σταυρούς μισοκατεστραμμένους, αλλά και μερικά μαρμάρινα σαρκία, που πιθανώς έχουν μεταφερθεί από αλλού ή είναι πολύ πιθανόν ο ναός να υπήρξε για ένα διάστημα τζαμί. Σε μία καλοδιατηρημένη επιγραφή διαβάζουμε:

ΕΙΣ ΜΝΗΜΗΝ ΠΑΤΡΟΣ
ΟΙ ΥΙΟΙ
ΕΥΣΕΒΑΣΤΩΣ ΑΝΑΤΙΘΗΣΙΝ

Στο βάθρο: ΑΔΕΛΦΟΙ ΚΟΤΖΑΜΑΝΗ ΕΠΟΙΟΥΝ ΑΘΗΝΑΙ

Τα ιερά κειμήλια του ναού, ως και των λοιπών ναών της Κερασούντος, καταστράφηκαν μετά την αποχώρηση των ημετέρων. Σώθηκαν, ωστόσο, μερικές εικόνες, άγνωστο σε μας πως, μεταφέρθηκαν στην Ελλάδα και τελικώς δωρήθηκαν στον ιερό ναό Μεταμορφώσεως του Σωτήρος στην Καλαμαριά Θεσσαλονίκης. Έτσι από τον ναό του Αγίου Νικολάου σώθηκαν στις μέρες μας στην Μεταμόρφωση του Σωτήρος οι εξής εικόνες:

1. Η Παναγία, μεγάλου μεγέθους, αφιέρωμα Κυριακής Χ. Σεϊτανίδου.
2. Ο Χριστός, αφιέρωμα Κυριακής Χ. Σεϊτανίδου.
3. Άγιος Ιωάννης, αφιέρωμα Ιωάννου Δεληγιώργη.
4. Άγιος Νικόλαος, αφιέρωμα του τότε προξένου της Ρωσίας Νικολάου Κολάρου.

5. Αγία Παρασκευή, αφιέρωμα Χατζή Γ. Μακρίδη.
6. Εσταυρωμένος, μεγάλου μεγέθους.
7. Εσταυρωμένος, μικρού μεγέθους.
8. Διάφορες εικόνες του τέμπλου.
9. Επιτάφιος και η εικόν της Αναστάσεως του Σωτήρος.
10. Δύο μεγάλοι κώδωνες, από τους οποίους ο ένας ερράγισε κατά την μεταφορά. Ο άλλος βρίσκεται ανηρτημένος στο καμπαναριό του ναού.
11. Δύο μανουάλια ορειχάλκινα μεγάλου μεγέθους.³

Δίπλα από την εκκλησία, στην βόρεια πλευρά της φροντισμένης αυλής του ναού, υπάρχει στοά, άγνωστο σε τι χρησίμευε προ του 1922, την οποία οι σημερινές αρχές της πόλεως έχουν διαμορφώσει σε μία συνέχεια του μουσείου, όπου έχουν τοποθετηθεί πιθάρια, αμφορείς ναυαγίων, επιγραφές και ρωμαϊκά αρχαιολογικά ευρήματα. Μία έντυπη εικόνα πληροφορεί τον επισκέπτη ότι οι αμφορείς προέρχονται από ναυάγια πλοίων του 4^{ου} π.Χ. αι. που μετέφεραν στην Σινώπη και στην Αμισό (Σαμψούντα) λάδι και κρασί. Στο ίδιο ακριβώς σημείο, όπου η στοά, σώζεται καλοσυντηρημένο ένα κομψό αρχιτεκτονικά διώροφο κτήριο, που χρησίμευε ως το 1922 ως οικία του ιερέως του ναού. Σήμερα σ' αυτό στεγάζονται οι υπηρεσίες του μουσείου.

Ο ναός βρίσκεται στην παραλιακή οδό, που λίγες δεκαετίες πριν βρισκόταν σχεδόν ελάχιστα μέτρα από την ακτή, ενώ σήμερα, με τις συνεχείς επιχωματώσεις των τελευταίων ετών, απέχει περί τα 100 – 120 μέτρα από την θάλασσα του Ευξείνου Πόντου.

Κατά την συνήθεια της εποχής οι Ρωμαίοι της Κερασούντος είχαν κτίσει ένα μεγαλοπρεπές σχολικό κτήριο, ακριβώς πίσω από τον ναό του Αγίου Νικολάου, που ήταν το Παρθεναγωγείο και που σήμερα, κακότεχνα ανακαινισμένο, λειτουργεί ως δημοτικό σχολείο. Λίγες δεκάδες μέτρα ψηλότερα από τον ναό βρίσκεται η συνοικία Ζεϊτενλίκ, όπου η ρωμείκη συνοικία με σπίτια που δηλώνουν την αρχοντιά και τον πλούτο των ημετέρων.

3. Παντελής Φουρνιαδής, *Σελίδες από την ιστορίαν της Κερασούντος και τα τερατουργήματα του αιμοσταγούς Τοπάλ Οσμάν καθ' όλην την περιφέρειαν του Πόντου*, εκδ. Ιω. Παπαδοπούλου, 1965, 14.

Ο ναός του Αγίου Νικολάου δεν ήταν ο μόνος χριστιανικός της πόλεως, αφού υπήρχαν – και δεν υπάρχουν πια – οι ναοί της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος στην δυτική πλευρά της, ο μικρός ναός της Αγίας Τριάδος και ο κοιμητηριακός. Στην Κερασούντα οι Χριστιανοί είχαν πολλά παρεκκλήσια, κυριώτερα των οποίων ήσαν τα κάτωθι: του Αγίου Παντελεήμονος, του Αγίου Ιωάννου, της Παναγίας, στην παλαιά ενορία Λιμένη η Παναγία η Χιλιαρμένισσα, στην ενορία Τζι.... του Αγίου Θεοδώρου, έξω από την πόλη του Αγίου Γεωργίου, στο βράχο Τσατάλ – καγιά του Αγίου Δημητρίου, στην Ακρόπολη του προφήτου Ηλία και της Αναλήψεως, αλλά και η μονή Παναγίας Πρασάρεως.⁴ Σώθηκαν, επίσης, η έπαυλη του ισοβίου δημάρχου Κωνσταντινίδη, όπου παλαιότερα ήταν το διοικητήριο της πόλεως και όπου εδώ και ολίγα χρόνια στεγάζεται η πρυτανεία του τοπικού Πανεπιστημίου με τις αίθουσές του να κοσμούν παλαιές φωτογραφίες της πόλεως, το λαμπρότατο κτήριο του Ημιγυμνασίου, που σήμερα στεγάζει το Εμπορικό Λύκειο (Tigaret Lisesi).

Περιφανής ήταν και ο ναός της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος στο προαύλιο του οποίου είχε ταφεί ο ισόβιος δήμαρχος καπετάν Γιώργος Κωνσταντινίδης. Δεν σώζεται, αλλά παλαιά φωτογραφία δείχνει το μεγαλοπρεπές κωδωνοστάσιό του, και το ταφικό μνημείο του Κωνσταντινίδη. Μετά την Ανταλλαγή το ταφικό αυτό μνημείο καταστράφηκε και στην θέση του υψώθηκε το μνημείο του σφαγέως των Ποντίων, ιδίως των Κερασουντίων, Τοπάλ Οσμάν.⁵ Ο ναός βρισκόταν στην ενορία Λιμένης με το μοναδικό στον Πόντο καμπαναριό με καμπανάρη ειδικό μοναχό, καλεσμένο από το Άγιον Όρος.⁶

β. Στα Κοτύωρα (Ορντού) στον παραλιακό δρόμο και στους πρόποδες του Μποζ – τεπέ βρίσκεται ο ναός της Υπαπαντής, στην παλαιά ομώνυμη ρωμείκη συνοικία και αυτός σε ρυθμό βασιλικής με τρούλλο.⁷ Το

4. Φουρνιάδης, *ό.π.*, 14 – 16.

5. Φουρνιάδης, *ό.π.*, 14.

6. Σταυρίδης, *Επισκοπική Ιστορία*, 455.

7. Τα Κοτύωρα (Ορντού) εκκλησιαστικώς υπαγόταν στην μητρόπολη Νεοκαισαρείας ενώ στις αρχές του 20ου αι. ο μητροπολίτης καλούνταν Νεοκαισαρείας και

ιερό στην εξωτερική και εσωτερική πλευρά του φέρει δύο κόγχες. Μετά την Ανταλλαγή ο ναός για κάποιο διάστημα χρησίμευσε ως φυλακή, αλλά κατά τα μέσα της δεκαετίας του '90 ανακαινίσθηκε ριζικά και μετατράπηκε σε πολιτιστικό κέντρο, όπου δίδονται θεατρικές παραστάσεις και λαμβάνουν χώρα μουσικές εκδηλώσεις. Οι τοιχογραφίες του ναού έχουν επιχρισθεί και μόνον ο Παντοκράτωρ μόλις διακρίνεται στον τρούλλο. Ο ναός έχει και αυτός ανεγερθεί μετά τα μέσα του 19^{ου} αι. μετά δηλ. τις οθωμανικές μεταρρυθμίσεις και έχει υποστεί ποικίλες μεταβολές πριν ακόμη το 1922 και φυσικά και μετά το έτος της Ανταλλαγής (1923), αν κρίνει κανείς από την σειρά των παλαιών φωτογραφιών που εκτίθενται στον πρόναο. Από τις παλαιές αυτές φωτογραφίες ο επισκέπτης εύκολα μπορεί να διαπιστώσει ότι ο ναός βρισκόταν λίγα μέτρα από την ακτή, αλλά σήμερα μπροστά από τον ναό, με τις επιχωματώσεις έχει διανοιχθεί λεωφόρος ταχείας κυκλοφορίας. Παλαιότερα, αλλά και σήμερα, μετά δηλ. την διάνοξη της λεωφόρου, η είσοδος του ναού διευκολύνεται με σειρά αναβαθμίδων, ενώ ευκολότερα κανείς προσεγγίζει τον ναό από την βόρεια πλευρά του. Δίπλα ακριβώς και ανατολικά του ναού κείται σήμερα σε ερείπια η περιώνυμη Φωμιάδειος Σχολή Κοτυώρων, που χτίσθηκε με δαπάνη του Κώστα Φωμιάδη μεταξύ των ετών 1870 – 1873 και που ήταν το δεύτερο επιφανές σχολείο στον Πόντο μετά το Φροντιστήριο της Τραπεζούντος. Στις παλαιές φωτογραφίες η Φωμιάδειος Σχολή με τους δωρικούς κίονές της αντικρίζει μαζί με την Υπαπαντή τον Εύξεινο Πόντο ολίγα μόλις μέτρα από την θάλασσα. άγνωστο γιατί και πότε η Σχολή κατεδαφίσθηκε από τους Τούρκους. Στην συνέχεια από τον ναό και την Σχολή ο επισκέπτης θαυμάζει την μεγαλοπρεπή έπαυλη Μακρίδη, αναπαλαιωμένη σήμερα, με δύο εισόδους από την μεριά της θαλάσσης και από την βορεινή πλευρά της. Τον Μάιο του 2014 φαινόταν ακατοίκητη, ενώ λίγο πριν στο ύψος της βορεινής εισόδου λειτουργούσε καφετερία.

Ινέου, Σταυρίδης, *Επισκοπική Ιστορία*, 257 – 258, όπου και άλλες λεπτομέρειες για την ιστορία της «εμπορικωτάτης», ως ο συγγραφεύς την χαρακτηρίζει πόλεως. Ο Πολύκαρπος Φωμιάδης υπήρξε ο τελευταίος μητροπολίτης Νεοκαισαρείας προ της Ανταλλαγής, ήτοι από Απριλίου 1911 – 13 Οκτωβρίου 1922, *ό.π.*, 260. Βλ. και *Εγκυκλοπαίδεια του Ποντιακού Ελληνισμού*, τ. 5, 90 -102.

Η ρωμείκη συνοικία της Υπαπαντής ήταν η πλουσιότερη των Κοτυώρων, καθώς σ' αυτήν σώζονται σήμερα τα πλούσια ρωμείκα νεοκλασικά σπίτια. Έτσι και ο ναός ήταν αντικείμενο φροντίδος των Χριστιανών, την οποία αποτυπώνει και το δίστιχο:

*Έταξα στην Υπαπαντήν τ' Ορντούς την Παναϊαν
έναν καμπάναν τσιπ τρανόν, να εχ' καλήν λαλίαν*

Στα Κοτύωρα σώζεται, ωσαύτως, ο ναός του Αγίου Γεωργίου, που ο τοπικός δήμος είχε μετατρέψει σε αποθήκη. Στην κοντινή συνοικία του Αγίου Νικολάου η Καρυπίδειος Σχολή, δωρεά περί το 1895 του Χατζή Χαράλαμπου Καρυπίδη από το Τσάμπασι, που αξιοποιήθηκε από τους Τούρκους και λειτουργεί ως δημοτικό σχολείο. Πάνω από τον ναό της Υπαπαντής σώζεται το Πολυκάρπειο Παρθεναγωγείο Κοτυώρων, που κτίσθηκε το 1912 και έλαβε το όνομά του από τον ιδρυτή του μητροπολίτη Νεοκαισαρείας και Κοτυώρων Πολύκαρπο Ψωμιάδη.

Αυτά τα ολίγα καταθέτω προς τιμήν του αγαπητού κυρ Αθανασίου Παλιούρα με την ελπίδα ότι νέοι μαθητές του και ομότεχνοί του θα συγκροτήσουν ένα corpus των ναών του Πόντου.

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ Ε. ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗΣ
Ομότιμος Καθηγητής Α.Π.Θ.

* Οι φωτογραφίες προέρχονται από το αρχείο της πανεπιστημιακού κ. Αναστασίας Φωτιάδου.

Εικ. 1. Κοτύωρα, Ο ναός της Υπαπαντής.

(φωτογρ. Μάιος 2014)

Εικ. 2. Κοτύωρα, η δυτική όψη του ναού.

(φωτογρ. Απρίλ. 2009)

Εικ. 3. Κοτύωρα, η ανατολική όψη του ναού.

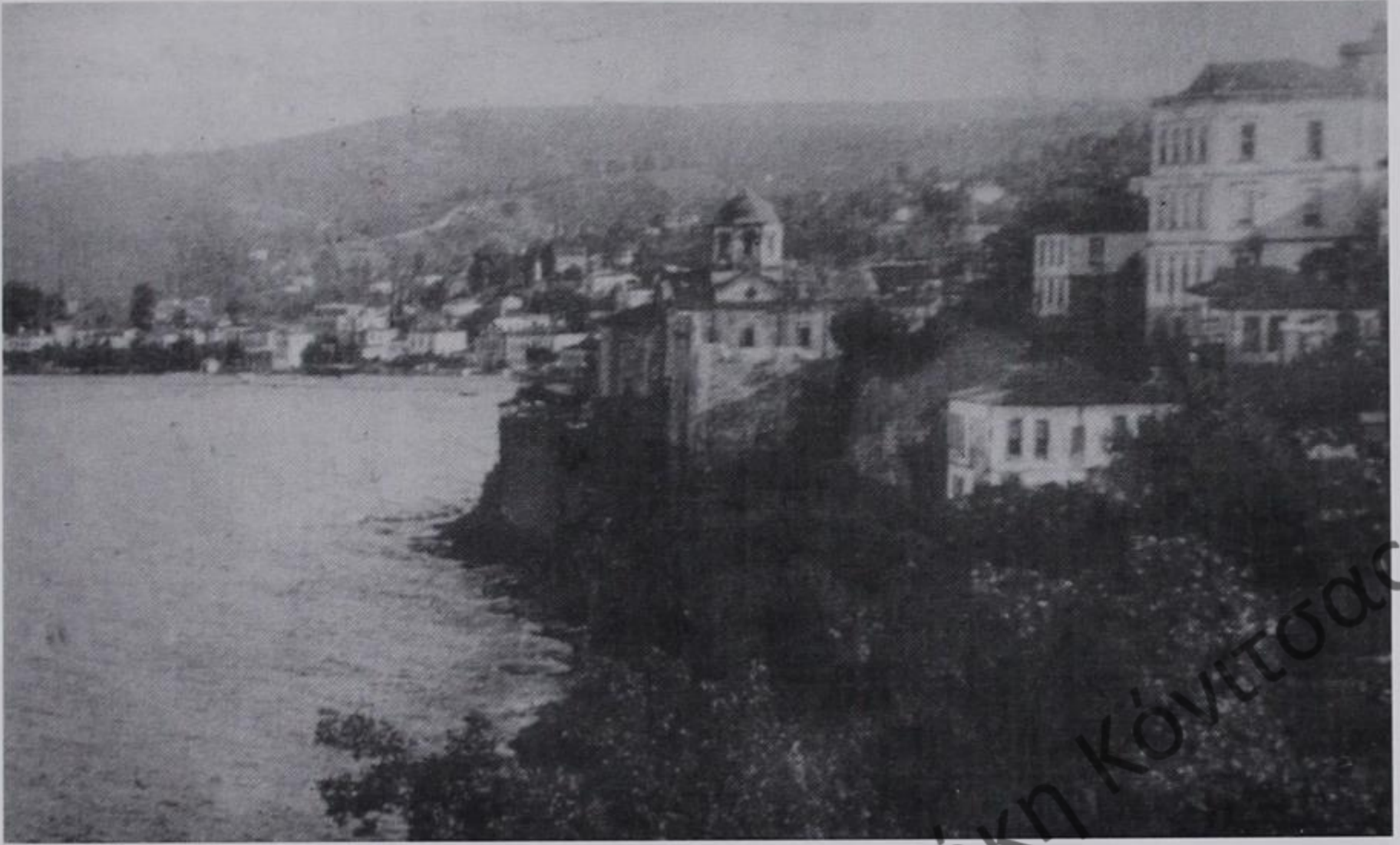

Εικ. 4. Κοτύωρα, ο ναός της Υπαπαντής σε παλαιότερη φωτογραφία.

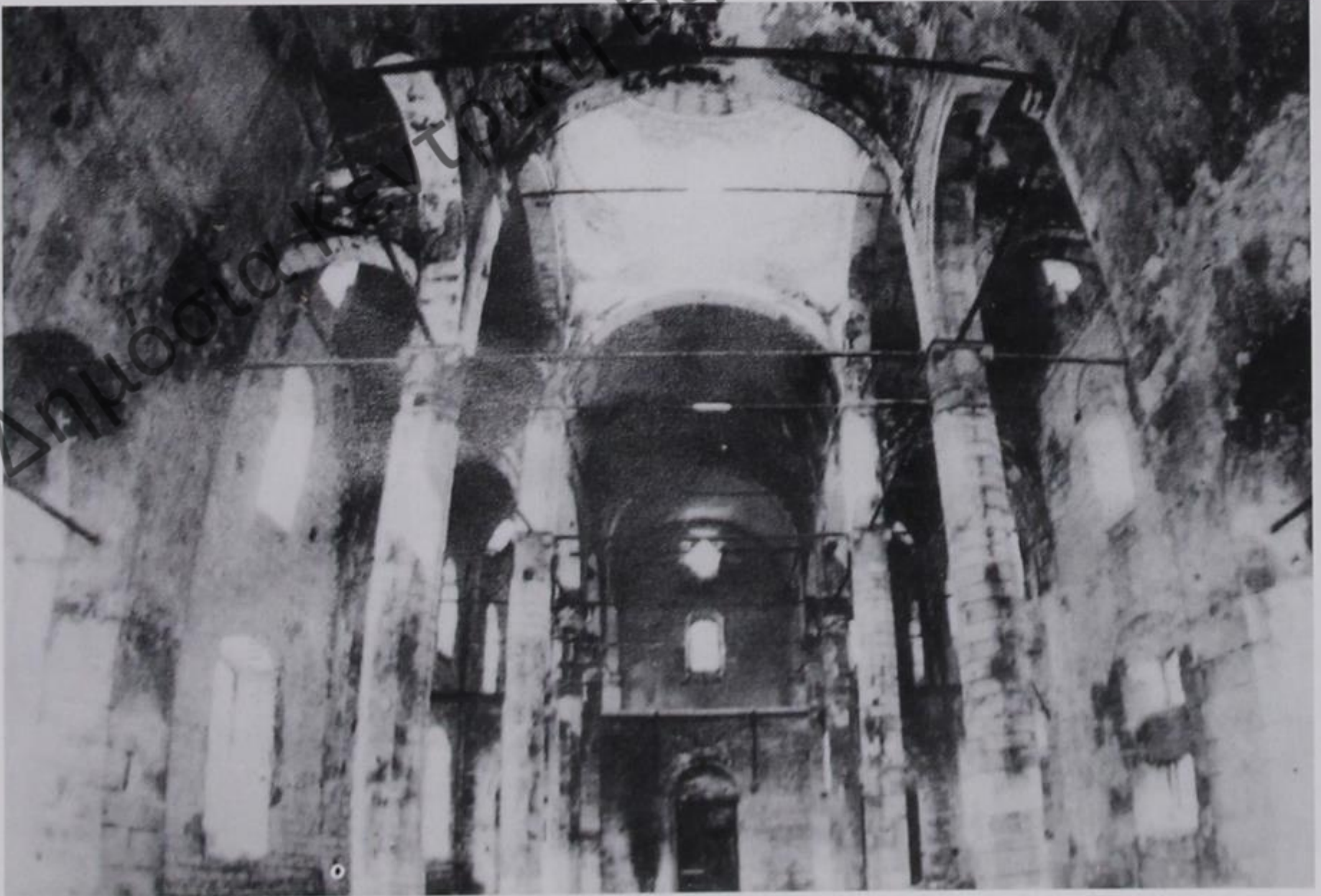

Εικ. 5-6. Το αρχοντικό Μακρίδα.

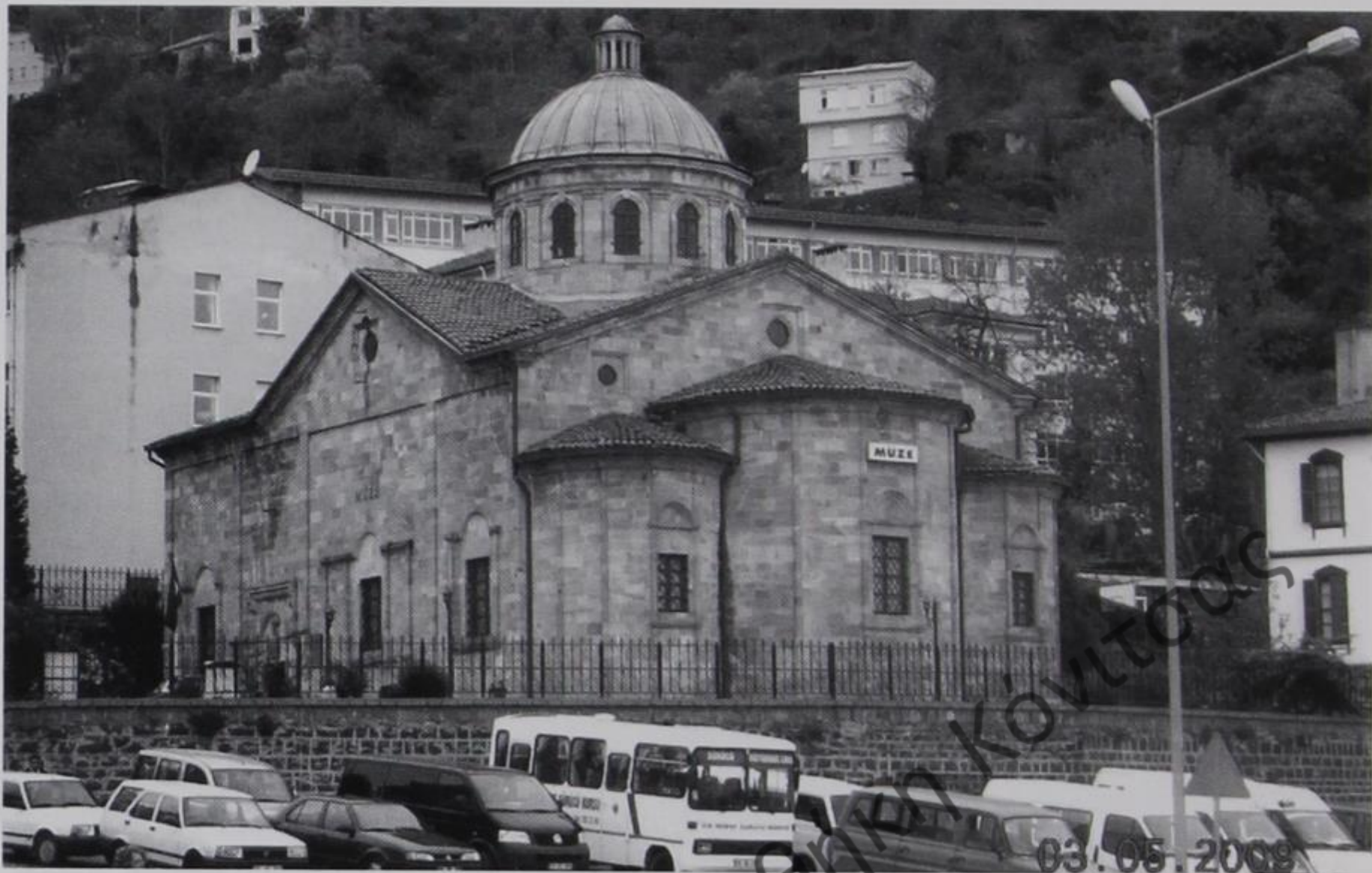
(φωτογρ. Μάιος 2014)

Ειχ. 7. Κοτύωρα, ο ναός της Υπαπαντής με την Φωμιάδειο Σχολή και δεξιά το αρχοντικό Μακροδμή.

Ειχ. 8. Κοτύωρα, το εσωτερικό του ναού της Υπαπαντής κατεστραμμένο.

Εικ. 9. Κερασούντα, ο ναός του Αγίου Νικολάου, πίσω διακρίνεται το Παρδναγωγείο και δεξιά μέρος της οικίας του ιερέως.

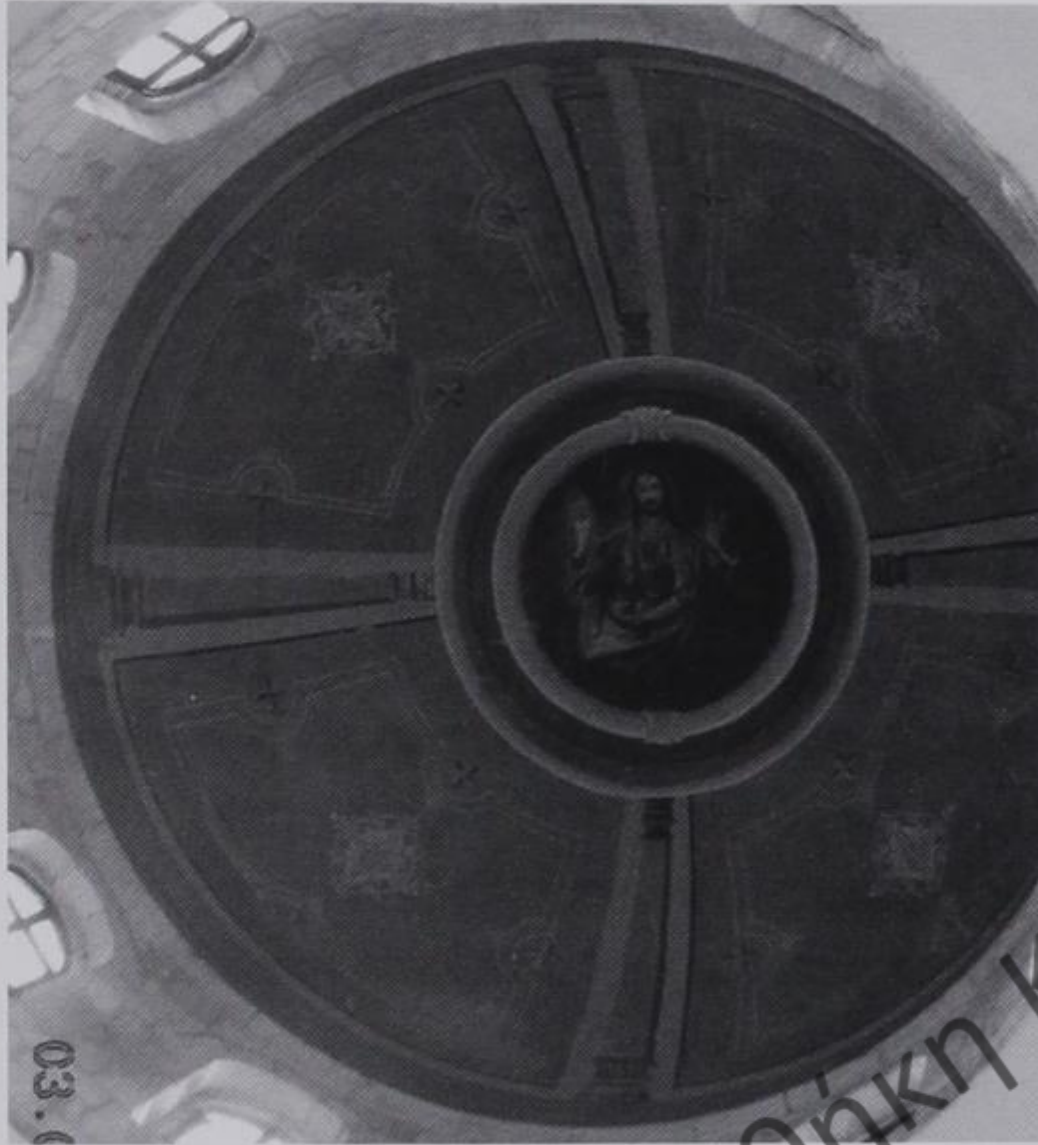
(φωτογρ. Απρίλ. 2009)

Εικ. 10. Κερασούντα, ο ναός του Αγίου Νικολάου μετά την διάνοιξη της παραλιακής λεωφόρου.

(φωτογρ. Μάιος 2014)

Εικ. 11. Κερασούντα, ο ναός του Αγίου Νικολάου με τον Χριστό ευλογούντα.

(φωτογρ. Απρίλιος 2009)

Εικ. 12. Επιτύμβια επιγραφή αγνώστων Κερασουντιών στην μνήμη του πατρός των.

(φωτογρ. Μάιος 2014)

Εικ. 13. Η κυλινδρική στήλη στο προαύλιο του ναού.

Εικ. 14. Η στοά στο Μουσείο με σειρά αμφορέων.

(φωτογ. Μάιος 2014)

Εικ. 15. Κερασούντα, το Παρθενάγειο πίσω από τον ναό του Αγίου Νικολάου.

(φωτογρ. Απρίλ. 2009)

Εικ. 16. Κερασούντα, το Ημγυμνάσιο, σήμερα Εμπορικό Λύκειο. (Tigaret Lisesi)

(φωτογρ. Απρίλ. 2009)

Εικ. 17α. Κερασούντα.
Το κωδωνοστάσιο
της Μεταμορφώσεως
και το ταφικό μνημείο
του καπετάν
Γιώργη Κωνσταντινίδη

(από το βιβλίο του Παντελή Φουρ-
νιάδη, Σελίδες από την Ιστορίαν της
Κερασούντος, ό.π.,)

Kerassounta - Église de Métamorphose

Εικ. 17β. Το ίδιο μνημείο
σε επιστολικό δελτάριο
των αρχών του 20ου αιώνα.

*Ειχ. 18. Κερασούντα,
Το κωδωνοστάσιο και ο ναός της Μεταμορφώσεως.*

*(από το βιβλίο του Σάββα Καλεντερίδη,
Ο Ανατολικός Πόντος, εκδ. Infognopton)*

Εικ. 19. Ο ναός της Μεταμορφώσεως (Ανατολική άποψη).
Επιστολικό δελτάριο των αρχών του 20ου αιώνα.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Β. Κ. ΚΑΤΣΑΡΟΣ

ΤΡΙΑ ΛΑΝΘΑΝΟΝΤΑ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ
ΤΗΣ ΠΑΝΑΓΙΑΣ ΑΧΕΙΡΟΠΟΙΗΤΟΥ ΤΟΥ ΠΑΓΓΑΙΟΥ,
ΤΗΣ ΕΠΟΝΟΜΑΖΟΜΕΝΗΣ «ΚΟΣΙΝΙΤΣΑΣ»
Ἡ «ΕΙΚΟΣΙΦΟΙΝΙΣΣΑΣ»*

Τὴν ἀνοιξη τοῦ 1917, Βούλγαροι στρατιῶτες ντυμένοι μὲ στολὲς Τούρκων στρατιωτῶν, μὲ βάση ἓνα ὀργανωμένο σχέδιο ὑπὸ τὴν καθοδήγηση τοῦ καθηγητοῦ τῆς Κλασικῆς Φιλολογίας τοῦ Πανεπιστημίου

---

* Στὸ πλαίσιο μιᾶς ἡμερίδας ποὺ πραγματοποιήθηκε στὸ Ἀγρίνιο καὶ ἦταν ἀφιερωμένη στὴ Μνήμη τοῦ πρόωρα ἀδικοχαμένου Νίκου Καπῶνη, ὁ Θανάσης Παλιούρας μὲ προσκάλει νὰ συζητήσουμε γιὰ θέματα βυζαντινῆς ἔρευνας σὲ ἐκπομπὴ τοῦ τηλεοπτικοῦ σταθμοῦ τῆς πόλης. Ἡ συζήτηση κύλησε γύρω ἀπὸ τὰ ἐρευνητικὰ μᾶς ἐνδιαφέροντα καὶ ἡ ἐπίμονη ἔγνοια τοῦ συνομιλητῆ μου γιὰ τὴν ἔρευνα τῶν κλεμμένων τὸ 1917 ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους χειρογράφων τῶν δύο μεγάλων Μακεδονικῶν Μονῶν Τιμίου Προδρόμου Σερρῶν καὶ Παναγίας Εἰκοσιφοίνισσης Δράμας ἔμεινε ἀναπάντητο ἐρώτημα. Εἶχα ὑποσχεθεῖ στὸν ἴδιο ὅτι θὰ δοθεῖ ἡ εὐκαιρία νὰ ἀναφερθῶ στὸ θέμα, καταθέτοντας τὴ συμμετοχὴ μου στὴ σχεδιαζόμενη ἔκδοση-ἀφιέρωμα ποὺ ἡ Ἐκκλησιαστικὴ Ἀκαδημία Βελλᾶς ἀνέλαβε νὰ πραγματοποιήσει. Ποιὸς πίστευε ὅτι ὁ τόμος αὐτὸς θὰ κυκλοφοροῦσε ὡς μεταθανάτια τιμὴ γιὰ τὸν ἀγαπητὸ συνάδελφο. Λίγες μέρες πρὶν ἀπὸ τὴν κοίμησή του μοῦ τηλεφώνησε, γιὰ νὰ μὲ εὐχαριστήσῃ γιὰ τὴ συμμετοχὴ μου στὸν τόμο, ὅταν πληροφορήθηκε ἀπὸ τὴ μαθήτριά του Γλυκερία Χατζούλη γιὰ τὴν πίεση τοῦ χρόνου ποὺ μὲ ἄγχωνε στὴν ἐπιθυμία μου νὰ παραδώσω τὸ ἄρθρο τῆς συνεργασίας μου στὴν ἔκδοση. Ἦταν ἡ τελευταία μᾶς συνομιλία. Στὴ μνήμη μου ἀποτυπώθηκε ἡ αἰσιόδοξη ἀνθρώπινη φωνὴ του γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τῆς ὑγείας του. Ἐφυγε ξαφνικὰ ἓνας ἀθεράπευτος λάτρης τῆς πολιτιστικῆς κληρονομιάς τοῦ τόπου του.

Σόφιας, Τσέχου ως πρὸς τὴν καταγωγή, Βλαδίμηρου Σις (Vladimir Sis), λεηλάτησαν τὴ Μονὴ Εἰκοσιφοινίσσης καὶ μετέφεραν τὸν πολιτιστικὸ πλοῦτο της (ἔντυπα, χειρόγραφα, κειμήλια) στὴ Σόφια. Τὰ γεγονότα εἶναι τόσο γνωστά, ὥστε περιττεύει ἡ ἀνάπτυξή τους μὲ κάθε ἀναφορὰ στὴν ἐν λόγῳ πολυπαθὴ Μονή¹. Ὡστόσο, ἡ τύχη τῶν χειρογράφων ἀπετέλεσε τὸν πυρήνα μιᾶς μυθιστορηματικῆς πλοκῆς πού χαρακτηρίστηκε ἀπὸ τὸν τύπο ὡς «Τὸ ὄνομα τοῦ μακεδονικοῦ ῥόδου»², ὑπόθεση μὲ τὴν ὁποία ὁ ὑπογραφόμενος ἔμελλε νὰ συνδεθεῖ³.

Τὸ ἔτος 1916, ἡ Βουλγαρικὴ Ἀκαδημία Ἐπιστημῶν (Bŭlgarska Akademia na Naukiti) δημοσίευε, μὲ ὑπεύθυνο συντάκτη τὸν Vl. Sis (τὸν ἴδιο δηλαδὴ πού ὀργάνωσε τὸ σχέδιο τῆς κλοπῆς ἕναν χρόνο ἀργότερα), ἕναν κατάλογο τῶν ἑλληνικῶν χειρογράφων πού διέθετε στὴ Συλλογὴ της καὶ μάλιστα μὲ τὴ σφραγίδα τοῦ Ἐθνικοῦ Ὑπογραφείου τῆς Βουλγαρίας⁴. Ἦταν στὸ σύνολό τους δέκα θεωρούμενα χειρόγραφα, καὶ μάλιστα πέντε ἀπὸ αὐτὰ σπαράγματα χειρογράφων πού ὁ ἴδιος ὁ Vl. Sis «συνέλεξε» κατὰ τὰ ταξίδια τοῦ στὸ παρελθὸν ἀπὸ βιβλιοθήκες τῆς Μακεδονίας.

Δὲν εἶναι περίεργο τὸ γεγονός ὅτι ἡ Συλλογὴ τῶν χειρογράφων τῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν διέθετε δύο ἔτη ἀργότερα (τὸ 1918) 680 περίπου

1. Τὸ ἱστορικὸ τῆς λεηλασίας τῆς Μονῆς Εἰκοσιφοινίσσης περιέγραψαν ἀρχοῦντως οἱ μελετητὲς πού ἀσχολήθηκαν μὲ τὴν ἱστορία τῆς Μονῆς, βλ. κυρίως Κ. Β. Τσιρίκας, *Ἱστορία τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Εἰκοσιφοινίσσης Παγγαίου*, Δράμα 1958, σ. 34-41. Γ. Παπάζογλου, «Χειρόγραφα Εἰκοσιφοινίσσης. Ἐκθεση ἐρευνῶν», *Β' Τοπικὸ Συμπόσιο, «Ἡ Καβάλα καὶ ἡ περιοχή της»*, Πρακτικά, τόμ. Α', Καβάλα 1987, σ. 53-66. Τοῦ ἰδίου, «Ἡ κλοπὴ τῶν χειρογράφων τῆς Εἰκοσιφοινίσσης. Ἄγνωστα ἔγγραφα σχετικὰ μὲ τὴ λεηλασία τῆς μονῆς ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους (1917)», *ὁ.π.*, τόμ. Β', Καβάλα 1988, σ. 3-30. Β. Ἀτσαλος, *Τὰ χειρόγραφα τῆς ἱερᾶς μονῆς τῆς Κοσίνιτσας (ἢ Εἰκοσιφοίνισσας) τοῦ Παγγαίου*, Δράμα 1990, σ. 21-27. Ἐπίσκ. Διον. Κ. Κυρατσός, *Ἱστορία καὶ Θαύματα Παναγίας Εἰκοσιφοινίσσης*, Δράμα 1992, σ. 26-28 κ.ἄ.

2. Βλ. Χαρὰ Κιοσσέ, ἐφημ. *Τὸ Βῆμα: Νέες ἐποχές*, 7-10-2010.

3. Βλ. περιοδ. «Ἄντι», περίοδος Β', τεύχος 579, 26-3-1995, σ. 56-59.

4. Βλ. Vl. Sis, *Grčki Rukopisi v Bŭlgarskata Akademiya*, Sofia 1916 (= ἀνατ. στὸ περιοδ. *Sbornik na Bŭlgarskata Akademiya na Naukite* 6, 1916-1918, σ. 3-19).

έλληνικά χειρόγραφα⁵, πού ἦταν ἀδύνατο φυσικά νὰ συγκεντρωθοῦν χωρὶς τὸ συγκεκριμένο σχέδιο λεηλασίας τῶν Μονῶν Τιμίου Προδρόμου Σερρῶν καὶ Εἰκοσιφοινίσσης τοῦ Παγγαίου. Τὸ γεγονὸς ὅτι ἐπισημάνθηκε ἐγκαίρως ἡ ὑπαρξὴ χειρογράφων ἀπὸ τὶς δύο Μονές ἀπὸ τὸν σπουδαῖο βυζαντινολόγο ἐρευνητὴ Α. Erhard⁶ δὲν ἄφηνε ἀμφιβολία γιὰ τὴν προέλευση τοῦ συγκεκριμένου «ἀποκτήματος» τῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν. Μεσολάβησε ἡ «ἐπιστροφὴ» τοῦ ἔτους 1923 μὲ βάση τὴ Συνθήκη τοῦ Neuilly⁷, ὅταν ὁ γνωστὸς Ἑλληνας βυζαντινολόγος Γεώργιος Σωτηρίου⁸ ταξίδεψε στὴ Σόφια καὶ παρέλαβε, χωρὶς ἔλεγχο, τὰ «ἐπιστραφέντα» τῆς λεηλασίας. Διαπιστώθηκε ὅμως ἀργότερα ὅτι οἱ Βούλγαροι παρέδωσαν μὲν τὸν κύριο ὄγκο τῶν χειρογράφων καὶ τῶν ἐντύπων τῆς Μονῆς Τιμίου Προδρόμου Σερρῶν, ἀλλὰ κατακράτησαν τὰ χειρόγραφα καὶ τὰ ἐντυπα τῆς Μονῆς Εἰκοσιφοινίσσης⁹, ὅπως καὶ τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν κειμηλίων (εἰκόνων, σκευῶν, λειψανοθηκῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν κεντημάτων κ.τ.λ.¹⁰) πού προέρχονται ἀπὸ τὶς δύο

5. Βλ. Β. Ἀτσαλός, *Τὰ χειρόγραφα*, ὁ.π., σ. 120-121.

6. Βλ. Α. Ehrhard, *Überlieferung und Bestand der hagiographischen und homiletischen Literatur der griechischen Kirche von den Anfängen bis zum Ende des 16. Jahrhunderts, Erster Teil. Die Überlieferung*, τόμ. I, σ. LIV καὶ XXXIX-XL.

7. Βλ. Β. Ἀτσαλός, *Τὰ χειρόγραφα*, ὁ.π., σ. 24.

8. Βλ. Β. Ἀτσαλός, ὁ.π., σ. 24-25.

9. Βλ. Β. Κατσαρός – Χαρ. Παπαστάθης, «Ἐκκλησιαστικὰ χειρόγραφα τῆς Μονῆς Τιμίου Προδρόμου Σερρῶν. Κώδικες, βρέβια, κατάστιχα, ἀντιγραφές ἐπισήμων ἐγγράφων τῆς Μονῆς τοῦ Τιμίου Προδρόμου Σερρῶν καὶ ἡ κατάσταση τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Μονῆς, ὅπως ἐμφανίζεται σὲ ἀνέκδοτο κατάλογο τῶν χειρογράφων καὶ τῶν ἐντύπων της», *Πρακτικὰ Διεθνοῦς Συνεδρίου «Οἱ Σέρρες καὶ ἡ περιοχὴ τους. Ἀπὸ τὴν Ἀρχαία στὴ Μεταβυζαντινὴ Κοινωνία»*, τόμ. Β', Θεσσαλονίκη 1998, σ. 589. Τὴν ἀνάμειξη τῶν χειρογράφων καὶ τὴν κατακράτησή τους ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους περιγράφει μὲ τὸν πιὸ ἐπιστημονικὸ τρόπο ἡ ἀνέκδοτη «Ἐκθεσις τοῦ Ἐπιμελητοῦ <Λίνου Πολίτη> τῶν χειρογράφων <τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος> περὶ τῶν χειρογράφων Σερρῶν καὶ Κοσινίτσης πρὸς τὸν Διευθυντὴν τοῦ Τμήματος τῶν Χειρογράφων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης καθηγητὴν κ. Σ. Β. Κουγέαν» (7 Ἰουλίου 1931).

10. Βλ. σχετικὰ *Προσκυνητάρια τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Εἰκοσιφοινίσσης ἅτινα συνηρανίσθησαν ἐκ παλαιῶν βιβλίων μετὰ παραρτήματος ἱστορικῶν περὶ τῆς μονῆς κειμένων*, Ἐν Δράμα 2013, τόμ. Α', σ. 332 κ.έ.

μονές ή και άλλους λεηλαθέντες θησαυρούς τῆς περιοχῆς, τὴν ὁποία κατεῖχαν οἱ Βούλγαροι κατὰ τὰ ἔτη 1917-1919¹¹.

Ἀπὸ τὶς ἔγκαιρες διαμαρτυρίες τῶν μοναχῶν καὶ τῆ σχετικῆ ἀλληλογραφία τους μὲ τὶς ἑλληνικὲς ἀρχές¹², ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῆ διπλωματικὴ ἀλληλογραφία τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους πρὸς τὶς ἀρχές τόσο τοῦ κράτους τῆς Βουλγαρίας ὅσο καὶ ἄλλων εὐρωπαϊκῶν κρατῶν¹³, προκύπτει ὅτι ἡ θέση τῆς Βουλγαρίας παρέμεινε ἀκλόνητη: «ὅ,τι προῆλθε ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα παραδόθηκε τὸ 1923 καὶ ὅ,τι κατεῖχε ἡ Βουλγαρία τὸ παρέδωσε». Ἡ στάση αὐτὴ ἀποδείχθηκε ἓνα ἀπροκάλυπτο ψέμα.

Στὸ διάστημα ποὺ μεσολάβησε, ἡ «ἀλήθεια» τῶν πραγμάτων φωτιζόταν διαρκῶς μὲ νέα στοιχεῖα καὶ ἡ διεθνὴς ἐπιστημονικὴ κοινότητα ἀνακάλυπτε¹⁴ ὅτι τὸ Βουλγαρικὸ κράτος κρατοῦσε ὡς ἐπτασφράγιστο μυστικὸ τὴν τύχη αὐτῶν τῶν ἑλληνικῶν πολιτιστικῶν θησαυρῶν κάτω ἀπὸ τὸν τίτλο «Κλειστὴ Συλλογὴ»¹⁵.

Τὸ ἀνοιγμα τῶν φιλικῶν σχέσεων μὲ τὴ γειτονικὴ Βουλγαρία, μετὰ τὴν ἱστορικὴ συνάντηση τῶν κορυφαίων ἡγετῶν τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Βουλγαρίας Κωνσταντίνου Καραμανλῆ καὶ Theodor Zivkov ἀπὸ τὶς ἀρχές τῆς δεκαετίας 1980-1990, επέτρεψε σιγὰ σιγὰ στὴ γειτονικὴ χώρα

11. Γιὰ τὰ γεγονότα κατὰ ἡμερολογιακὴ σειρά, βλ. Ἀρχ. Νεοφύτου ἡγουμένου Ἱερᾶς Μονῆς Εἰκοσιφοινίσσης, «Χρονολογικὴ Ἔκθεσις τῶν μαρτυριῶν τῶν πατέρων τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Εἰκοσιφοινίσσης ἐν Παγγαίῳ καὶ τῆς συλλήσεως αὐτῆς ὑπὸ τῶν Βουλγάρων», *Προσκυνητάρια*, ὅ.π., σ. 415-432 (20 Ὀκτωβρίου 1918).

12. Βλ. Β. Κατσαρός, «Θεωρία γιὰ τὴ συνολικὴ ἐπιστημονικὴ διευθέτηση τοῦ ζητήματος τῆς ἱστορίας τῶν Συλλογῶν ἑλληνικῶν χειρογράφων τῶν Μονῶν Παναγίας Ἀχειροποιήτου τοῦ Παγγαίου, τῆς ἐπονομαζομένης Κοσίνιτσας (νεώτ. Εἰκοσιφοινίσσης), καὶ τοῦ Τιμίου Προδρόμου Σερρών», *Πρακτικὰ Διεθνoῦς Συνεδρίου «Οἱ Σέρρες καὶ ἡ περιοχὴ τους»*, ὅ.π., τόμ. Β', σ. 675-676 καὶ 680-682.

13. Βλ. Γ. Παπάζογλου, Ἡ κλοπὴ τῶν χειρογράφων, ὅ.π., σ. 3-30.

14. Βλ. Actes de la Table Ronde: «principes et méthodes du Cataloguage des manuscrits grecs de la collection du Centre Dujčev», ἐπιμ. Β. Atsalos – Β. Katsaros – Char. Papastathis, Sofia 21-23 Août 1990, Thessalonique 1992.

15. Ὅ.π., σ. 39: «Mais l'entrée la plus considérable était la remise au Centre du fonds fermé de manuscrits grecs, conservés pendant de longues années dans les Archives scientifiques de l'Académie bulgare des sciences». Πρβλ. ὅ.π., σ. 41.

νά παραδεχτεί ὅτι ὄντως κρατήθηκαν τὰ πολιτιστικά ἀγαθὰ τὰ προερχόμενα ἀπὸ τὶς μακεδονικὲς μονὲς¹⁶ καὶ διαμοιράστηκαν σὲ ἀρμόδια μουσεῖα καὶ βιβλιοθῆκες τῆς Βουλγαρίας¹⁷. Ἡ μοῖρα τοῦ κύριου ὄγκου τῶν χειρογράφων ἦταν νὰ παραμείνουν αὐτὰ στὴν Ἀκαδημία Ἐπιστημῶν τῆς Βουλγαρίας ὡς τῆ στιγμὴ ποὺ ἀποσπάστηκαν τὰ περισσότερα, γιὰ νὰ ἀποτελέσουν τὴ Συλλογὴ τοῦ Κέντρου Σλαβοβυζαντινῶν Σπουδῶν «Acad. Ivan Dujčev» τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Σόφιας¹⁸.

Στὸ περιπετειῶδες «ταξίδι» τῶν ἑλληνικῶν χειρογράφων ὑπῆρξαν καὶ στιγμὲς «ἀφαίμαξης» τοῦ ὑλικοῦ, μιὰ διαδικασία ποὺ ἀσφαλῶς ἐντοπίζεται εἴτε στὴν ἀμεριμνησία τοῦ ὀργανωτῆ τῆς μεταφορᾶς VI. Sis εἴτε στὴν ἄγνοια, ἀρχικά, τοῦ Βουλγαρικοῦ κράτους καὶ τὴν ἀδυναμία του νὰ ἐλέγξει τὸ ὑλικὸ ὡς τὴν ὀριστικὴ ἐποπτεία καὶ τῶν ἀντικειμένων καὶ τῶν χειρογράφων κάτω ἀπὸ τὸν ὄρο «Κλειστὴ Συλλογὴ». Ἐτσι διάφορα χειρόγραφα ἐμφανίζονταν κατὰ καιροὺς σὲ εὐρωπαϊκὰ βιβλιοπωρεῖα¹⁹ καὶ μὲ παράνομους πλειστηριασμοὺς ἢ ὡς ὑψηλὰ δῶρα βρέθηκαν σὲ Συλλογὲς ἐπιστημονικῶν ἰδρυμάτων ἢ βιβλιοθηκῶν, ἀκόμη καὶ πέραν τοῦ Ἀτλαντικοῦ²⁰.

16. Βλ. Β. Α. Atsalos, "Les manuscrits grecs de la collection du Centre des recherches 'Ivan Dujčev' de Sofia", *Actes de la Table Ronde*, ὁ.π., σ. 57-62.

17. Βλ. *Church Plate from the Collections of the National Museum of History*, ἐπιμ. Teofana Matakieva-Lilkova, Sofia 1995. G. Simeonov – Ilia Pehliyanov, *Katalog zur Ausstellung "Goldenes Kloster"*. *Bulgarische Geschichte und Kultur*, Passau 1995. Βλ., ἐπίσης, D. Getov, *A Checklist of the greek Manuscript Collection at the Ecclesiastical, Historical and Archival Institute of the Patriarchate of Bulgaria*, Sofia 1997, σ. vii καὶ 24-25. D. Getov, *A Catalogue of Greek Manuscripts in the scientific Archives of the Bulgarian Academy of Sciences*, Sofia 2010, σ. 7-11.

18. Βλ. Α. Džurova – Kr. Stančev – V. Atsalos – V. Katsaros, «Checklist» de la Collection de manuscrits grecs conservés au Centre de Recherches Slavobyzantines «Ivan Dujčev» auprès de l' Université «St. Clément d' Ohrid de Sofia», ἐπιμ. V. Atsalos – V. Katsaros – Ch. Papastathis, Thessalonique 1994.

19. Β. Ἀτσαλός, *Τὰ χειρόγραφα*, ὁ.π., σ. 118-128.

20. Ὁ.π., σ. 113-115. Βλ. καὶ Β. Κατσαρός, *Τὰ χειρόγραφα τῶν Μονῶν Τιμίμου Προδρόμου Σερρών καὶ Παναγίας Ἀχειροποιήτου τοῦ Παγγαίου (Κοσίνιτσας). Ἡ ἱστορία τῶν ἀριθμῶν. Ὁ ἀνέκδοτος περιγραφικὸς κατάλογος τῶν ἑλληνικῶν χειρογράφων τῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν τῆς Βουλγαρίας (Ἀρχεῖο Κέντρου Σλαβο-*

Οί μακροχρόνιες έρευνες πάνω στην ιστορία και την τύχη τῶν χειρογράφων φωτίζουν στις μέρες μας πολύ καθαρά τὸ τοπίο. Ἡ ὑπαρξη τοῦ ἀνέκδοτου Κατάλογου ποὺ ἐκπόνησε ὁ ἴδιος ο VI. Sis γιὰ τὰ χειρόγραφα, τὰ ὁποῖα ὁ ἴδιος ἀπέσπασε ἀπὸ τις μονές και τις βιβλιοθήκες τοῦ μακεδονικοῦ χώρου κατὰ τὴ μεθοδικὰ ὀργανωμένη ἐπιχείρησή του, δὲν ἀφήνει καμιά ἀμφιβολία γιὰ τὴν προέλευση τῶν χειρογράφων, ἀφοῦ στὸν Κατάλογο αὐτὸ ἀναγράφονται οἱ συντομογραφίες M.K., K. και M. Cb. Ub. ποὺ παραπέμπουν σὲ αὐτὴν τὴν προέλευση²¹. Τὰ σημεῖα ταυτότητας τῶν χειρογράφων ὡς προερχομένων ἀπὸ τὴ Μονὴ Τιμίου Προδρόμου και τὴ Μονὴ Εἰκοσιφοινίσσης ἔχουν ἤδη ἐπισημανθεῖ (πολὺ νωρὶς ἀπὸ τὸν Λίνο Πολίτη) σὲ χειρόγραφα ποὺ ἐπεστράφησαν τὸ 1923, ὥστε κάθε ἀντιεπιστημονικὴ θεωρία ὅτι τὰ χειρόγραφα αὐτὰ σημάθηκαν σὲ μεταγενέστερη περίοδο²² (π.χ. στὴ «συμφωνία» Μολώφ-Καφατάρ) εἶναι ἀστήρικτη και ἀντιεπιστημονικὴ δοξασία. Ἄν ὀρισμένες φορές ο Κατάλογος τοῦ Sis ἀποδίδει χειρόγραφα σὲ ἓνα μοναστήρι ἀντὶ τοῦ ἄλλου, αὐτὸ ἐξηγεῖται εἴτε ἀπὸ τὴν ἐπικοινωνία ποὺ εἶχαν μεταξύ τους οἱ μοναχοὶ τῶν δύο μοναστηριῶν γιὰ τὸν δανεισμὸ ὀρισμένων χειρογράφων εἴτε ἀπὸ τὴν ἀνάμειξη ὅλων τῶν χειρογράφων κατὰ τὴ μεταφορά τους στὴ Σόφια, ὅπου ἐπακολούθησε νέα κατάταξη²³. Ἡ ἐπιστημονικὴ ἀλήθεια εἶναι μία και μόνη. Ὅτι οἱ σημάσεις M. K. ἢ K. (ἀρχικὰ ποὺ σημαίνουν Manastir Kosinitsa ἢ ἀπλῶς Kosinitsa) και M. Cb. Ub. (ἀρχικὰ ποὺ σημαίνουν Manastir Sveti Ivan = μοναστήρι Ἁγίου Ἰωάννου), οἱ ὁποῖες γράφονται συντομογραφικὰ πάνω στὰ χειρόγραφα και συναντῶνται και στὸν Χειρόγραφο Κατάλογο τοῦ VI. Sis,

Βυζαντινῶν Σπουδῶν «Ivan Dujčev» τοῦ Πανεπιστημίου Σόφιας) και ἡ συμβολή του στὴν προσπάθεια γιὰ τὴν ἀνασύνθεση τοῦ «σκορπισμένου ψηφιδωτοῦ» τῶν χειρογράφων τῶν δύο μονῶν, Σέρρες 1995, σ. 223-225.

21. Βλ. Β. Κατσαρός, *Τὰ χειρόγραφα*, ὁ.π., σ. 49-114.

22. Τὴ θεωρία αὐτὴ διατυπώνουν σὲ διάφορα συνέδρια προφορικὰ ὀρισμένοι βούλγαροι συνάδελφοι. Βλ. ὡστόσο γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ Λίνος Πολίτης, «Τὰ ἐκ Σερρών χειρόγραφα ἐν τῇ Ἐθνικῇ Βιβλιοθήκῃ», *Ἑλληνικά* 4 (1931) 525-526. Τοῦ ἰδίου, «Ἐκθεση και Ὑπόμνημα γιὰ τὰ χειρόγραφα 'Σερρών'», *Ἑλληνικά* 40 (1989 [1990]) 363-364. Τοῦ ἰδίου, *Κατάλογος χειρογράφων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος*, ἀρ. 1857-2500, μὲ τὴ συνεργασία Μαρίας Πολίτη, Ἀθῆναι 1991, σ. κβ'.

23. Βλ. Β. Κατσαρός, *Τὰ χειρόγραφα*, ὁ.π., σ. 117-138.

δηλώνουν τὴν ἀποκλειστική, χωρὶς ἀμφιβολία, προέλευση τῶν χειρογράφων ἀπὸ τὰ δύο αὐτὰ λεηλατημένα μοναστήρια²⁴.

Ἀπὸ τὸν πιστοποιημένο συνολικὸ γνωστὸ ἀριθμὸ τῶν χειρογράφων τῶν δύο μακεδονικῶν μονῶν (K=431 + M. Cb. Ub.=261), τέσσερις περίπου δεκάδες ἐντοπίστηκαν στὸ ἐξωτερικόν. Ὁ μεγάλος ὄγκος ἀποτελεῖ σήμερα τὴ Συλλογὴ τῶν ἑλληνικῶν χειρογράφων τοῦ Κέντρου Ivan Dujčev²⁵. Λίγα χειρόγραφα παρέμειναν στὴ Συλλογὴ τῶν χειρογράφων τῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν στὴ Σόφια²⁶ καὶ περίπου δέκα ἐντοπίστηκαν στὴ Συλλογὴ ἑλληνικῶν χειρογράφων τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Μουσείου τοῦ Πατριαρχείου Βουλγαρίας²⁷, τὸ ὁποῖο κατέχει καὶ τὰ κλεμμένα χειρόγραφα τῶν Μονῶν Ἀρχαγγελιώτισσας²⁸ καὶ Καλαμοῦς τῆς Ἐάνθης²⁹, καθὼς ἐπίσης καὶ τὴ Συλλογὴ τῶν ἑλληνικῶν χειρογράφων τῆς Μονῆς τοῦ Ἰωάννου Πακουριανοῦ στὸ Batskovo³⁰, τὰ ὁποῖα ὅμως ἡ Βουλγαρία κατέχει νόμιμα, ἐπειδὴ ἡ Μονὴ περιλαμβάνεται ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ Κράτους τῆς. Ὑπάρχει ὡστόσο καὶ μιὰ κατηγορία ἀπὸ χειρόγραφα, γιὰ τὰ ὁποῖα διαθέτουμε πληροφορίες ἀπὸ ἐρευνες προηγουμένων μελετητῶν, ἀλλὰ παραμένει ἄγνωστη ἡ τύχη τους³¹.

24. Βλ. σημ. 22 ἐδῶ. Πρὸβλ. V. Atsalos, *Les manuscrits grecs*, σ. 69.

25. Βλ. Β. Κατσαρός, *Τὰ χειρόγραφα*, ὁ.π., σ. 211-222.

26. Βλ. D. Getov, *A Catalogue of Greek Manuscripts*, ὁ.π., ἀρ. 5, 11, 12, 14, 21 (μὲ ὀρισμένα ἀπὸ τὰ ἀπαύτιστα νὰ προέρχονται ἀπὸ τὴ Μονὴ Εἰκοσιφοινίσσης).

27. Βλ. D. Getov, *A Checklist*, ὁ.π., ἀρ. 906-915 (σύνολο 10 χφφ.).

28. Ὁ.π., ἀρ. 175-176, 297, 300, 314, 321, 383-384, 387-388, 392, 394-402, 412, 443, 452, 461, 467, 491A, 492B, 495, 531, 546, 552, 575-576, 578 (σύνολο 34 χφφ.).

29. Βλ. D. Getov, *A Checklist*, ὁ.π., ἀρ. 298-299, 313, 385, 405, 410, 421, 442, 468, 475 (σύνολο 10 χφφ.).

30. Βλ. Ἄπ. Ζαχαρός, *Συνοπτικὸς Κατάλογος Μονῆς Παναγίας Πετριτσονίτισσας (Bačkovo Φιλιππουπόλεως, Βόλος 1996. Πρὸβλ. Ἄπ. Ζαχαρός, Ἡ ἑλληνικὴ παρουσία στὴ ζωὴ καὶ τὴν παράδοση τῆς Μονῆς Πετριτσονίτισσης (Μπατσκόβου), διδ. διατριβή, Θεσσαλονίκη 1998. Ἐπιστημονικὸ ἀναλυτικὸ κατάλογο τῶν χειρογράφων ἐτοιμάζει ὁ D. Getov.*

31. Βλ. Β. Κατσαρός, *Τὰ χειρόγραφα*, ὁ.π., σ. 237-241. Ἐν τῷ μεταξὺ στὸ διαρρεῦσαν χρονικὸ διάστημα ἀπὸ τὸ 1995 μέχρι σήμερα ἔχουν ἐμφανιστεῖ καὶ ἄλλα χειρόγραφα, προερχόμενα ἀπὸ τὴ Μονὴ Εἰκοσιφοινίσσης καὶ Τιμίου Προδρόμου Σερρών, ὅπως π.χ. τὸ χειρόγραφο Συναξάριο ποὺ ἀγοράστηκε ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖο

Σ' αὐτὴν τὴν κατηγορία ὑπάγονται καὶ τὰ τρία χειρόγραφα ποὺ θὰ παρουσιάσουμε, ὅσο κι ἂν οἱ ἑλλειπτικὲς πληροφορίες γι' αὐτὰ παρέχονται «ἐκ τῶν διαθεσίμων» στοιχείων ποὺ γνωρίζουμε. Πρόκειται γιὰ τρία χειρόγραφα ποὺ, ἄγνωστο πῶς, περιῆλθαν στὴν κατοχὴ τοῦ οἴκου μὲ τὴν ἐπωνυμία «Les Enluminures» καὶ διεύθυνση «Le Louvre des Antiquaires, 2, Place du Palais-Royal, 75001 Paris, France». Ὁ οἶκος αὐτός, ποὺ διαθέτει πρὸς πώλησιν μικρογραφίες, χειρόγραφα καὶ ἔργα τέχνης, ἀπευθύνθηκε γιὰ πρώτη φορὰ (27-4-2009) πρὸς ἐμὲ (ὑστερα ἀπὸ σύσταση εἰδικῶν φαίνεται συναδέλφων) μὲ τὴν πρόταση προσφορᾶς ἔναντι 16.000 δολλαρίων Η.Π.Α. τῶν τριῶν χειρογράφων, ἐὰν κάποιο ἴδρυμα ἐκδήλωνε ἐνδιαφέρον γι' αὐτὴν τὴν ἀγορά.

Ἡ βασικὴ πληροφορία ποὺ περιεῖχε τὸ ἠλεκτρονικὸ μήνυμα (ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀπαρίθμηση τῶν χειρογράφων καὶ τὴν προέλευσή τους ἀπὸ τὴ Μονὴ Κοσίνιτσας) ἦταν ὅτι τὰ τρία χειρόγραφα ἀποκτήθηκαν σὲ ἓναν μικρὸ πλειστηριασμὸ στὴ Νέα Ὑόρκη («We purchased in a small

Πολιτισμοῦ καὶ κατατέθηκε στὸ Μουσεῖο Βυζαντινοῦ Πολιτισμοῦ στὴ Θεσσαλονίκη με ἀρ. 22 [βλ. Β. Ἄτσαλος – Β. Κατσαρός, «Ἐνα ἄγνωστο χειρόγραφο ἀπὸ τὴν Κοσίνιτσα στὸ Μουσεῖο Βυζαντινοῦ Πολιτισμοῦ τῆς Θεσσαλονίκης», *Πρακτικὰ τοῦ ΣΤ' Διεθνoῦς Συμποσίου Ἑλληνικῆς Παλαιογραφίας (Δράμα, 21-27 Σεπτεμβρίου 2003)*, ἐπιστ. ἐπιμ. Β. Ἄτσαλος – Νίκη Τσιρώνη, τόμ. Β', Ἀθήνα 2008, σ. 707-750 καὶ πίν. τόμ. Γ', σ. 1316-1329]. καὶ τὰ χειρόγραφα XF 50 (χφ. Μ. Εἰκοσιφοινίσσης, ἀρ. 278;), ITG 3 (χφ. Μ. Προδρόμου Γ 10), XXV C 18 (χφ. Μ. Εἰκοσιφοινίσσης, ἀρ. 287), XXV C 2 (χφ. Μ. Εἰκοσιφοινίσσης, ἀρ. 26), XXV C 21 (χφ. Μ. Εἰκοσιφοινίσσης, ἀρ. 42), XXV C 22 (χφ. Μ. Προδρόμου Γ 26), XXV C 23 (χφ. Μ. Προδρόμου Γ 30), XXV C 24 (τμημα χφ. Μ. Εἰκοσιφοινίσσης, ἀρ. 74), XXV C 25 (χφ. Μ. Εἰκοσιφοινίσσης, ἀταύτιστο), XXV C 26 (χφ. Μ. Εἰκοσιφοινίσσης, ἀταύτιστο), XXV C 31 (χφ. Μ. Προδρόμου ἀταύτιστο). Ὅλα τὰ προαναφερθέντα χειρόγραφα βρέθηκαν σὲ συλλογὲς τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου καὶ τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Τσεχίας καὶ περιγράφονται ἀναλυτικὰ στὸν κατάλογο τῶν J.-M. Olivier – Marie-Aude Monégier du Sorbier, *Manuscrits grecs récemment découverts en République Tchèque, Supplément au Catalogue des manuscrits grecs de Tchecoslovaquie*, Paris 2006, σ. 45-54, 57-64, 67-74, 75-91, 92-107, 109-114, 115-133, 134-156, 157-167, 168-175, 205-221. Ὁ ἀριθμὸς τῶν «ἀγνοουμένων» χειρογράφων τῆς Μονῆς Εἰκοσιφοινίσσης μειώνεται σημαντικὰ ἂν ληφθεῖ ὑπόψη ἡ ἐπανεύρεσή τους στὶς βιβλιοθήκες τῆς Σόφιας καὶ τῆς Πράγας, καθὼς καὶ στὶς διάφορες δημοπρασίες οἴκων ποὺ ἐμφανίζουν χειρόγραφα πρὸς πώλησιν.

auction in New York»). Δυὸ ἡμέρες ἀργότερα, ἡ ὑπεύθυνη τοῦ οἴκου κ. Sandra Hindman ἐπανῆλθε, γιὰ νὰ πιστοποιήσει ἂν εἶχα λάβει τὸ μήνυμα τῆς 27ης Ἀπριλίου 2009. Ὁ προβληματισμός μου γιὰ τὶς διαδικασίες τῶν πλειστηριασμῶν αὐτῶν καὶ ἡ ἐμπειρία μου ἀπὸ τὶς δυὸ προηγούμενες ὑποθέσεις ἀγορᾶς χειρογράφων ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ Πολιτεία (ἡ περίπτωση τοῦ Ψαλτηρίου τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος Suppl. gr. 1386³² καὶ ἡ πρόσφατη τοῦ χειρογράφου ἀριθ. 22 τοῦ Μουσείου Βυζαντινοῦ Πολιτισμοῦ τῆς Θεσσαλονίκης, χειρόγραφο τὸ ὁποῖο μελετήσαμε καὶ ἀνακοινώσαμε ἀπὸ κοινοῦ μὲ τὸν καθηγητὴ Β. Ἄτσαλο³³) μὲ παρότρυναν στὸ νὰ ἀπαντήσω (9-6-2009), ἀναμένοντας περισσότερες λεπτομέρειες γιὰ τὸ περιεχόμενο τῶν τριῶν χειρογράφων. Ταυτοχρόνως, ἀναζητοῦσα ἀπὸ ἀρμόδιους κρατικούς φορεῖς κάποιο ἐνδιαφέρον, γιὰ νὰ ἐπιστρέψουν καὶ αὐτὰ τὰ χειρόγραφα στὴν Ἑλλάδα. Μεγάλο ἐνδιαφέρον ἔδειξε ἡ Νομαρχία Δράμας, σὲ χρόνο πού συνέπεσε νὰ πραγματοποιοῦμε στὴν πρωτεύουσα τοῦ Νομοῦ, μὲ τὴ συνδρομὴ τῆς Νομαρχιακῆς Αὐτοδιοίκησης, τὸ πρόγραμμα «L' Université d' Ete» (Ιούλιος 2009), πού συνδιοργάνωνε, τότε, τὸ Ἀριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης καὶ ἡ École des Hautes Études en Sciences Sociales τῆς Γαλλίας³⁴. Ζήτησα συμπληρωματικὰ νὰ σταλοῦν περισσότερες πληροφορίες γιὰ τὰ χειρόγραφα καὶ προπαντὸς εἰκονογραφικὸ ὑλικό.

Ἐκ μέρους τῆς καθηγήτριας Sandra Hindman καὶ τῆς γκαλερί Les Enluminures» ἀπάντησε ἡ κ. Ἰσμήνη Ἀνεμογιάννη³⁵. Μὲ βάση τὶς νέες πληροφορίες γιὰ τὰ τρία χειρόγραφα, «τὰ ὁποῖα βρῆκα ἐνδιαφέροντα», καὶ ἀπὸ τὴν ἀποστολὴ κάποιων «ἐνδεικτικῶν εἰκόνων..., φωτογραφιῶν τῶν πρὸ σημαντικῶν φύλλων τῶν χειρογράφων σὲ μεγαλύτερες διαστάσεις»³⁶, ὑπέβαλα πρόταση πρὸς τὴ Νομαρχιακὴ Αὐτοδιοίκηση Δρά-

32. Τὸ χειρόγραφο Ψαλτήριον τῆς Μονῆς Εἰκοσιφοινίσσης κατατέθηκε στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη τῆς Ἑλλάδος καὶ κρατήθηκε στὸ γραφεῖο τοῦ τότε διευθυντοῦ συναδέλφου Π. Νικολοπούλου ἀπρόσιτο γιὰ «ἐθνικούς λόγους»! Πρβλ. Β. Ἄτσαλος, *Τὰ χειρόγραφα*, σ. 128 καὶ σημ. 434.

33. Βλ. παραπάνω, σημ. 31.

34. Ἐγγραφο 8-7-2009 (προώθηση μηνύματος τῆς καθηγ. Sandra Hindman).

35. Ἐπιστολὴ 13-9-2009 (ἀπὸ τὴν κ. Ἰσμήνη Ἀνεμογιάννη).

36. Ἐπιστολὴ 23-9-2009 (ἀπὸ τὴν κ. Ἰσμήνη Ἀνεμογιάννη ἐκ μέρους τῆς καθηγ. κ. Sandra Hindman).

μας, ἐκφράζοντας τὴν εὐχὴ «τὰ χειρόγραφα αὐτὰ νὰ ἀγοραστοῦν καὶ νὰ προσφερθοῦν στὴ μαρτυρικὴ Μονὴ ὡς συμβολικὴ ἐνέργεια καὶ γιὰ τοῦτο ἡ Νομαρχιακὴ Αὐτοδιοίκηση Δράμας ἔχει τὸν πρωτεύοντα ῥόλο»³⁷. Οἱ οἰκονομικὲς δυσκολίες ποὺ εἶχε νὰ ἀντιμετωπίσει ἡ Νομαρχιακὴ Αὐτοδιοίκηση φαίνεται ὅτι δὲν ἐπέτρεψαν τὴ συνέχιση τῆς ἔρευνας καὶ στὸ σημεῖο αὐτὸ τερματίστηκε τὸ ἱστορικὸ τῆς τύχης τῶν τριῶν χειρογράφων, ἀφοῦ οἱ συνεννοήσεις τῶν ἀρμοδίων δὲν μοῦ γνωστοποίησαν κανένα θετικὸ ἀποτέλεσμα.

ΤΑ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ

α' χειρόγραφο

Τὸ πρῶτο χειρόγραφο, σύμφωνα μὲ τὰ στοιχεῖα ποὺ ἔδωσε ὑπόψιν μου ἡ κ. Ἰσμήνη Ἀνεμογιάννη, «ἀποτελεῖται ἀπὸ 52 φύλλα, διαστάσεων 310x218mm καὶ περιέχει χρονολογικὰ ἀρχεῖα ἀπὸ τὰ πρακτικὰ ἐνὸς μοναστικοῦ ἰδρύματος»³⁸.

Ἀπὸ τίς «ἐνδεικτικὲς εἰκόνες τῶν πιὸ σημαντικῶν φύλλων τῶν χειρογράφων» μπορεῖ κανεὶς νὰ προσθέσει ὅτι τὸ χειρόγραφο εἶναι χαρτῶο καὶ εἶναι ὄντως ἓνας ἀπὸ τοὺς «Κώδικες» τῆς Μονῆς Εἰκοσιφοινίσσης, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὰ ἀποσπάσματα τῶν ἀναγραφῶν του στὰ διαθέσιμα φύλλα (βλ. πίν. 1-4). Ἡ ἀρχικὴ ἀρίθμηση τῶν 57 φύλλων ἀναγράφεται στὸ φύλλο 57 recto, πιθανότατα τὸ τελευταῖο φύλλο τοῦ κώδικα (βλ. πίν. 4), ἀλλὰ φαίνεται ὅτι ἐξέπεσαν πέντε φύλλα, ἂν ἡ ἀρίθμηση 52 εἶναι ἡ σημερινή. Τὸ περιεχόμενον τοῦ χειρογράφου εἶναι ἐνδεικτικῶς ἀπὸ τὴ μεταγραφὴ τοῦ κειμένου, ὕστερα ἀπὸ τὴ σιωπηρὴ ἀποκατάσταση τῶν ὀρθογραφικῶν λαθῶν, ἀφοῦ ὁ ἀναγνώστης εἶναι σὲ θέση νὰ τὰ διαπιστώσει ἀπὸ τὴν ἀνορθογραφη γράφῃ τοῦ κειμένου (βλ. πίν. 1). Ἡ ἀποκατάσταση τῆς ὀρθογραφίας γίνεται σὲ ὅλα τὰ κείμενα καὶ τῶν χειρογράφων β' καὶ γ', γιὰ νὰ εἶναι κατανοητὸ τὸ περιεχόμενον, ἀφοῦ μιὰ «διπλωματικὴ ἔκδοση» δυσκολεύει τὴν ἀνάγνωση. Στὴν ἄνω ὦα, στὸ recto τοῦ εἰκονιζόμενου φύλλου, μόλις διακρίνεται ὁ ἀριθμὸς 9 στὴν ἀρίθμηση τοῦ χειρογράφου. Ἀκολουθοῦν τὰ κείμενα ἀριθμημένα:

37. Ἐγγραφο μὲ ἀρ. πρωτ. 221/30-9-2009.

38. Ἀπὸ τὴν ἐπιστολὴ τῆς 13-9-2009.

1.

† Κατὰ τὸ ζρϰβ^ω (=1614) ἔτος ἐλθὼν ὁ τιμιώτατος ἄρχων κῦρ Ἰγνάτιος ἐκ τῆς τοῦ Τερλισίου³⁹ / χώρας δέδωκε τῇ ἡμετέρᾳ μονῇ ἄσπρα τὸν ἀριθμὸν χιλιάδας τεσσαράκοντα / , ἵνα ἔχη τὸ παρρησιαστικὸν⁴⁰ αὐτοῦ μνημόσυνον, ὁμοίως καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ Καλούδα.

† Ὁ καθηγούμενος τῆς ἀγίας καὶ πατριαρχικῆς μονῆς Κοσινίτζης Γαλακτίων⁴¹ ἱερομόναχος καὶ ἡ Σύναξις:– <ἔπονται 4 ὑπογραφές με μονοκονδυλιὰ μοναχῶν, οἱ τρεῖς με τῇ συνοδευτικῇ ἐπιγραφῇ «μάρτυς» καὶ ἡ τέταρτη μεμονωμένη στὸ κάτω μέρος με τῇ συνοδευτικῇ ἐπιγραφῇ «Διάκονος»>

2.

† Κατὰ τὸ αὐτὸ πάλιν ζρϰβ^ω (=1614) ἔτος, ὑποσχεθεὶς ὁ κῦρ Χρίστος ἐκ τῆς Τερλισίου χώρας, ἵνα καδέκαστον / χρόνον ποιεῖ τὰ εἰδικὰ κηρία τῆς Παναγίας διὰ ψυχικὸν αὐτοῦ μνημόσυνον.

† Ὁμοῦ καὶ ὁ Θεόδωρος τοῦ Σινάϊκου⁴² δέδωκε ἡμῖν καθὼς καὶ ὁ κῦρ Ἰγνάτιος / , ἵνα ἔχει καὶ αὐτὸς παρρησιαστικὸν μνημόσυνον <ἔπονται ἡ τελευταία ὑπογραφή ἐκ τῶν τεσσάρων ποὺ συνοδεύουν τὸ πρῶτο σημεῖωμα>.

Σὲ ἀναρίθμητο φύλλο verso τοῦ α' τετραδίου τοῦ χειρογράφου διαβάζουμε (πίν. 2).

39. Γιὰ τὸ τοπωνύμιον, βλ. Μάγδα Παρχαρίδου-Ἀναγνώστου, *Χειρόγραφη πρόθεση τοῦ 18ου αἰῶνα ἀπὸ τῆς Μονῆς τῆς Κοσινίτσας (ἢ Εἰκοσιφοίνισσας)*, Θεσσαλονίκη 2009, σ. 157-158.

40. Παρρησιαστικὸν· ἀναγραφή τοῦ ὀνόματος δωρητοῦ στὴν «παρρησία» τῆς Μονῆς, δηλαδὴ σὲ εἰδικὸ «βιβλίον» ἀναφορᾶς δωρητῶν.

41. Βλ. Δαμασκηνοῦ Μοσχοπούλου, «Ἡ ἱερὰ μονὴ τῆς Εἰκοσιφοινίσεως», στο *Προσκυνητάρια τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Εἰκοσιφοινίσεως*, τόμ. Α', σ. 191-193.

42. Σινάϊκου· πρβλ. ἀνθροπωνύμιον Σηνάτζιος ποὺ «ἀναφέρεται στὸ τοπωνύμιον Τερλήση-λόφτζια» (βλ. Μάγδα Παρχαρίδου-Ἀναγνώστου, ὁ.π., σ. 330).

3.

Κατὰ ἔτους ζρλη' (=1630) ἐλθὼν ὁ διασημότετος ἐν μοναχοῖς καὶ ἐν Χριστῶ ἡμῶν / ἀδελφὸς κῦρ Γεράσιμος.

4.

† Κατὰ τὸ ζρμζ' (=1639) ἐν μηνὶ Ἰουνίῳ ἐλθὼν ὁ τιμιώτατος καὶ λογιώτατος / κῦρ Πέτρος καὶ λογοθέτης ἐκ τῆς Μπιτολίας⁴³ καὶ ἔγραψεν <εἰς> τὸ {ν} ἅγιον / Ἰερεσοῦ (sic.) Δαμασκηνοῦ ἀρχιερέως⁴⁴ νὰ μνημονεύεται κατὰ / παρρησίας μετὰ τῶν ἀοιδίμων καὶ μακαρίων κτητόρων καὶ δέδωκεν / ἄσπρα χιλιάδας τὸν ἀριθμὸν ιβ' καὶ εἴ τις ἐκεῖνος καὶ ξε / γράψει νὰ ἔχη τὰς ἀρὰς τῶν τιη' θεοφόρων πατέρων:⁴⁵ –

† Ὁ καθηγούμενος τῆς σεβασμίας καὶ πατριαρχικῆς μονῆς Κοσινίτζου⁴⁶ / Πορφύριος ἱερομόναχος καὶ προηγούμενος Ζαχαρίας ἱερομόναχος καὶ πρωτοσύγγελος / † Δωρόθεος ἱερομόναχος † γέροντας κῦρὸς Ρωμανὸς † γέροντας κῦρὸς / Κασιανὸς / † γέροντας κῦρὸς Γεράσιμος † γέροντας κῦρὸς Γεννάδιος γέροντας / κῦρὸς Μακάριος / γέροντας κῦρὸς Σαμουήλ.

Σὲ ἄλλο ἀναρίθμητο verso φύλλο τοῦ κώδικα οἱ ἀναγραφές συνεχίζονται μὲ μικρότερα γράμματα γιὰ ἐξοικονόμηση χώρου (βλ. πίν. 3).

43. Μπιτολίας < Μπιτόλια· τὸ ἐλληνικὸ Μοναστήρι «ἀπὸ τὸ βυζαντινὸ κάστρο τὸ Βαυτέλιον» (βλ. Ν. Κ. Μουτσοπούλου, *Ἐκκλησίες τῆς Καστοριάς*, σ. 493).

44. Πρόκειται γιὰ τὴ μητρόπολη Ἰερισσοῦ καὶ Ἁγίου Ὄρους ἢ Ἰερισσοῦ, Ἁγίου Ὄρους καὶ Ἀρδαμερίου (βλ. Ἰωάν. Ἐ. Ἀναστασίου, *Βιβλιογραφία τῶν ἐπισκοπικῶν καταλόγων τοῦ Πατριαρχείου τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος*, Θεσσαλονίκη 1979, σ. 163-164). Γιὰ τὸν μητροπολίτη Δαμασκηνό, βλ. Ἄνθιμος Ἀλεξούδης, Μητροπολίτης Ἀμασειας, «Χρονολογικοὶ κατάλογοι τῶν ἀπὸ Χριστοῦ ἀρχιερατευσάντων κατ' ἐπαρχίας», *Νεολόγος Κωνσταντινουπόλεως*, τόμ. 26, ἀρ. φύλλου 6827, 4-5-1892, σ. 3. Πρβλ. Χ. Γ. Πατρινέλης, «Ἰερισσοῦ καὶ Ἁγίου Ὄρους μητρόπολις», *Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία*, τόμ. 6, στ. 787-790.

45. Συνήθης «φόρμουλα» στὰ βιβλιογραφικὰ ἢ κτητορικὰ σημειώματα τῶν ἐλληνικῶν χειρογράφων. Βλ. π.χ. Α. Πολίτης, *Ὁδηγὸς καταλόγου χειρογράφων*, Ἀθῆναι 1961, σ. 30, 31 κ.ἄ.

46. Βλ. Β. Ἄτσαλος, *Ἡ ὀνομασία τῆς ἱερᾶς μονῆς τῆς Παναγίας τῆς Ἀχειροποιήτου τοῦ Παγγαίου, τῆς ἐπονομαζομένης τῆς Κοσινίτσης ἢ Εἰκοσιφοινίσσης*, Δράμα – Θεσσαλονίκη 1994.

5.

† Κατὰ ἔτους α̅ψ (=1700) ἐπῆγεν ὁ γέρον Βενιαμὶν εἰς τὴν Θάσον⁴⁷ γέροντας καὶ ἐσύνα / ξεν τὲς ἐλαῖες ἔπειτα τὲς ἐπάτησεν καὶ ἔγινεν λάδι, καντάρια ἐβδο / μήκοντα. Καὶ ἐπαράδωκεν εἰς τὴν μέσσην χιλιάδες ἄσπρα εἰκοσιοκτὼ καὶ δε / καπέντε καντάρια λάδι, χωρὶς τὰ ἔξοδά του. Ἐγιναν δὲ καὶ ἔξοδα γρόσια ἑκατὸ, σιμὰ χιλιάδες ιβ'. Καὶ διὰ τοῦτο ἐγράφη τὸ παρὸν εἰς ἔνδειξιν καὶ βεβαίαν ἀσφάλειαν.

6.

† αψζ' (=1707) ἀπριλίου ιδ' ἤλθαν οἱ ἀρχιερεῖς, ὃ τε ἅγιος Σερρῶν κῦρ Στέφανος⁴⁸ καὶ ὁ ἅγιος / Ξάνθης⁴⁹ εἰς τὸ μοναστήριον τῆς κυρίας καὶ Δέσποινας ἡμῶν Κοσινίτζας, διὰ χάριν προσκυνήσεως. Καὶ ὁ μὲν ἅγιος Σερρῶν {μὲν ἅγιος Σερρῶν} κῦρ Στέφανος ἐγράφηκεν εἰς τὸ κόλλυβο διὰ / μνημόσυνον τῆς ψυχῆς αὐτοῦ καὶ ἔδωκεν ἐπὶ χειρᾶς ἀσλάνια τριάκοντα. Ἐξόχως δὲ ἐγράφη / κεν καὶ εἰς τὴν παρηρησίαν, ὅπως Κύριος ὁ Θεὸς διὰ τῶν πλουσίων αὐτοῦ οἰκτιρισμῶν καὶ διὰ πρεσβειῶν τῆς Παναγίας καὶ Δεσποίνης Θεοτόκου νὰ γράψῃ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐν τῇ βίβλῳ τῶν / ζώντων ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν Οὐρανῶν. Ἐγράφη δὲ εἰς ἀσφάλειαν· μάρτυρες ὁ ἅγιος / ὁ Ξάνθης κῦρ Συμεῶν· ἔτι ἐλάβαμεν ἀσλάνια ἑξήκοντα πέντε. / Ὁ Ξάνθης Συμεῶν μάρτυς: † ἱερομόναχος καὶ ἡγούμενος Σάββας ἱερομόναχος.

47. Ἡ μονὴ Εἰκοσιφοινίσσης εἶχε «Μετόχιον ἐν Θάσῳ, ἐν τῷ χωρίῳ Σωτῆρος, ἔχον ὑπὲρ τὰς 10.000 ἐλαιοδένδρων, ἀμπελῶνάς τινας καὶ ἄλλους ἀγρούς καὶ κήπους. Ἀκριβῶς ἡ ἱστορία τοῦ Μετοχίου δὲν εἶναι γνωστὴ, γινώσκομεν μόνον ὅτι ὑπάρχει εἰς τὴν κυριαρχίαν τῆς Μονῆς πολὺ πρὸ τοῦ 1627, ὅτε ἀναφέρεται ἔχουσα ὑπὲρ τὰς 14.000 ἐλαιοδένδρων» (βλ. Δαμασκηνοῦ Μοσχοπούλου, «Ἡ ἱερά μονὴ τῆς Εἰκοσιφοινίσσης», ὁ.π., σ. 205).

48. Γιὰ τὸν μητροπολίτη Στέφανο Β' (1706-1728), βλ. Γ. Καφταντζής, Ἱστορία τῆς πόλεως Σερρῶν καὶ τῆς περιφέρειᾶς της, τόμ. Γ'. Βυζαντινὴ περίοδος – Τουρκοκρατία – Νεώτεροι χρόνοι, Θεσσαλονίκη 1996, σ. 404-405.

49. Ὁ Ξάνθης Συμεῶν, ποὺ ὑπογράφει στὸ τέλος ὡς μάρτυρας, κατεῖχε τὸν μητροπολιτικὸ θρόνον τῆς Ξάνθης μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1702-1709 (βλ. Τ. Θ. Γριτσόπουλος, «Ξάνθης καὶ Περιθωρίου Μητρόπολις», Θρησκευτικὴ καὶ Ἡθικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία, τόμ. 9, Ἀθῆναι 1966, στ. 648).

† Ἀβέρκιος ἱερομόναχος καὶ πρωτοσύγγελος, Μακάριος ἱερομόναχος
/ † μάρτυρας Χαρίτωνας ἱερομόναχος
αψιδ' (=1714) Νοεμβρίου ιβ'

7.

† Ἦλθεν ὁ Παπακωνσταντῖος ἀπὸ τὴν Γιάμπολιν⁵⁰ ἡμέρα γ' καὶ
ἔκαμεν παράδοσιν στὴ μέση / γρόσια τὸν ἀριθμὸν 210. Καὶ ἔχει ταξί-
δι μόνον ἀπὸ τὸ πετραχείλιν του. Ἐκαμεν / αὐτὴν τὴν παράδοσιν καὶ
ἔγραψε τὸ τίμῶν του ὄνομα εἰς τὴν παρρησιαστικὴν ἐκφώνησιν / καὶ εἰς
τὸ βραβεῖον⁵¹ τῶν κολλύβων. Καὶ ὁ Θεὸς νὰ δεχτῆ τὸ μνημόσυνον εἰς
τὴν Βασιλείαν / τῶν Οὐρανῶν· καὶ εἰς τοῦτο ἐγράφη ἐν τῷ παρόντι
κώδικι· καὶ ἔστω εἰς ἔνδειξιν / (ἔπεται ὑπογραφή-μονοκονδυλιά) † Ματ-
θαῖος ἱερομόναχος Μάξιμος ἱερομόναχος † Μακάριος καὶ Πρωτοσύγ-
γελος † Δοσίθεος ἱερομόναχος <ἀδιάγνωστη μονοκονδυλιά> ἱερομόνα-
χος, Γαβριήλ ἱερομόναχος, Σίλβεστρος ἱερομόναχος

Στὸ ἀναγραφόμενο μὲ μολύβι φύλλο 57 verso ἓνα κείμενο «μικροῦ
κτηματολογίου» καταλαμβάνει ὁλόκληρη σχεδὸν τὴν ἐπιφάνεια τοῦ
χαρτιοῦ. Τὸ μεταγεγραμμένο καὶ ἀποκατεστημένο σιωπηρῶς κείμενο
(βλ. πίν. 4) ἔχει ὡς ἑξῆς:

8.

† Κατὰ τὸ ἔτος τὸ σωτήριον ζρλε' (=1627) ἀποφύνομεν εἰς τὸν Ἱε-
ρὸν τοῦτον Κώδικα τοῦ Ἱεροῦ ἡμῶν μοναστηρίου τὰ ὅσα κτήματα /
ἔχουσι τὰ μετόχιά μας τόσον εἰς Ῥαδολίβι⁵², ὅσον εἰς Κορεμίστα⁵³, εἰς

50. Γιάμπολη <Ἰωαννούπολις>· βλ. Γαβριήλ Διονυσιάτου, «Ὀμηροὶ στὴ Βουλγαρία», στὸ Προσκυνητάρια τῆς ἱερᾶς μονῆς Εἰκοσιφοινίσσης, ὁ.π., τόμ. Α', σ. 442.

51. Γιὰ τὸν ὄρο βρέβ(ε)ιον ἢ βρεβ(ε)ῖον, βλ. Διακ. Χρυσ. Γ. Φλωρέντης, Βραβεῖον τῆς ἱερᾶς μονῆς Ἀγ. Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου Πάτμου, Ἀθήνα 1980, σ. ιγ'. Βλ., ἐπίσης, Δήμητρα Σαμαρᾶ, «Τὸ Βρέβιον τῆς Μ. Εἰκοσιφοίνισσας», Δ' Ἐπιστημονικὴ Συνάντηση (Δράμα 16-19 Μαΐου 2002) «Ἡ Δράμα καὶ ἡ περιοχὴ τῆς. Ἱστορία καὶ Πολιτισμὸς», Δράμα 2006, σ. 318-321.

52. Ῥαδολίβι· σημ. Ροδολίβος (βλ. Μάγδα Παρχαρίδου-Ἀναγνώστου, ὁ.π., σ. 145).

53. Κορεμίστα [Κρομίστη, Κο(υ)ρμίστα, Κορομίστα, Κρομύστα, Χρομίστα, Χρεμίστα, Χωρεμίστα, Χωρομίστα], (βλ. Προσκυνητάρια τῆς ἱερᾶς μονῆς Εἰκοσιφοινίσσης, ὁ.π., σ. 461, λ. Κρομίστη, ὅπου καὶ ἀναφορὲς τοῦ τοπωνυμίου στὸ βιβλίο).

Νικήσανη⁵⁴ μαζί με τούς μύλους ό/πού έχουν εις Βρανόκαστρον⁵⁵, μαζί με τόν έλαιώνα ό/πού έχει πρόσοδον δέ και εις τόν νησίον τής Θάσου / μαζί με τόν έλαιώνα με δένδρα χιλιάδες δεκατέσσερεις. / έξόχως εις τόν μοναστήρι άπάνω χωράφια καστανιές / και ή στράτα όπού πηγαίνει εις τόν μύλον μας όμοϋ με τήν / στέρναν. Αυτά όλα είναι άφιερωμένα εις τόν Ίε/ρόν ήμων μοναστήριον, και όποιος ήθελε τά ά/ποξενώσει να έχη να δίδη άπολογία εν ή/μέρα κρίσεως έμπροσθεν εις τόν φοβερόν και άδέκαστον κριτήν.

† Καθηγούμενος Δωρόθεος † <Παντε>λεήμων προηγούμενος † Γερμανός γέροντας

† Σαμουήλ γέροντας † Ρωμανός γέροντας † Γεννάδιος γέροντας

† Γαλακτίων γέροντας † Κάλλιστος γέροντας.

Άπό τά αναφερόμενα όνόματα και τοπωνύμια, καθώς και από τήν ρήτη αναφορά τής Μονής «Κοσινίτζας», άποδεικνύεται ότι ό κώδικας αυτός προέρχεται άσφαλώς από τήν όμώνυμη μονή του Παγγαίου, από τήν όποία γνωρίζουμε και άλλους κώδικες με άναγραφές πράξεων του μοναστηριού.

β' χειρόγραφο

Τό δεύτερο χειρόγραφο, κατά τά δεδομένα τής κ. Ίσμήνης Άνεμογιάννη, «άποτελείται από 52 φύλλα επίσης – μερικά από τά όποια είναι άποκομμένα – διαστάσεων 220x160mm. Πρόκειται για συλλογή όνομάτων ιερέων, μοναχών κτλ., περιλαμβάνοντας δέ κάποια όνόματα ιταλικής προέλευσης από τά Ίόνια νησιά»⁵⁶.

Τό χαρτώο αυτό χειρόγραφο (βλ. πίν. 5) διασώζει τήν έρυθρόγραφη αρχική έπιγραφή του, ή όποία με έλάχιστα σφάλματα διαβάζεται ως έξής:

Τά όνόματα άπερ (cod. όπερ) έχει ή άγία πατριαρχική τόν νομα, όπως έπαίρουνσιν αυτά / μερίδας εις τόν καθολικόν και εις τά παρεκκλήσια⁵⁷.

54. Βλ. Μάγδα Παρχαρίδου-Άναγνώστου, ό.π., σ. 129.

55. Βραχόκαστρον ή Βρανόκαστρον; Βλ. Δαμασκηνοϋ Μοσχοπούλου, «Η ιερά μονή τής Εικοσιφοινίσσης», ό.π., σ. 200.

56. Έπιστολή 13-9-2009, από Ίσμήνη Άνεμογιάννη.

57. Παρακλήσια cod.: παρεκκλήσια an?

Καὶ εἴ τις γράψῃ ἢ ἀπογράψῃ ὄνομα ἄνευ γνώμης τοῦ κατὰ καιροῦ ἡγουμένου καὶ τῶν ἁγίων γερόντων τῆς θείας Συνάξεως, νὰ ἔχη τὰς / ἀρὰς τῶν τιθ' (μαύρη μελάνη) θεοφόρων πατέρων ἀμήν. Ἐγένετο κατὰ ἔτους 'ζρμβ' (=1634). Κτητόρων πρῶτον (ἐρυθρ.) / Γερμανοῦ μοναχοῦ, Νεοφύτου μοναχοῦ⁵⁸ καὶ κτητόρων ἡμῶν:- / Γενναδίου ἀρχιερέως⁵⁹, Ἀρσενίου ἀρχιερέως⁶⁰, Ἰωακείμ ἀρχιερέως⁶¹ / καὶ κτητόρων ἡμῶν... :

Τῶν Πατριαρχῶν (ἐρυθρ.)

Διονυσίου Πατριάρχου⁶², Συμεῶν Πατριάρχου⁶³, Μαξίμου Πατριάρχου⁶⁴,

58. Ἀναφέρονται κατὰ σειρὰν ὁ πρῶτος κτήτορας τῆς Μονῆς καὶ ὁ μοναχὸς Νεοφύτος ποὺ παραδίδεται ἀπὸ τὸν Βίο τοῦ Ὁσίου Γερμανοῦ ὡς ὁ ἕνας ἀπὸ τοὺς δύο ἀξιωματούχους ποὺ βοήθησαν οἰκονομικὰ στὴν ἀνέγερσιν τῆς μονῆς (βλ. *Acta Sanctorum*, Maii, τόμ. III, σ. 10 κ.έ.· πρβλ. Διονύσιος Κυριάτος, μητροπολίτης Δράμας, *Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Γερμανοῦ, τοῦ ἰδρυτοῦ τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Εἰκοσιφοινίσεως ἐκ χειρογράφου τῆς Λαυρεντιανῆς Βιβλιοθήκης τῆς Φλωρεντίας*, Δράμα 1980, σ. 22· τοῦ ἰδίου, *Σύντομη Ἱστορία τῆς Μονῆς καὶ Θαύματα Παναγίας Εἰκοσιφοινίσεως*, Δράμα 31994, σ. 16. Βλ. καὶ Ν. Κ. Μουτσόπουλος, *Ἐκκλησίες τῆς Καστοριάς. 9ος-11ος αἰώνας*, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 445-446).

59. Βλ. Γεννάδιος Ἀρχιερεὺς· πρόκειται ἀσφαλῶς γιὰ τὸν μητροπολίτη Σερρῶν Γεννάδιο (1517-1541) ποὺ «φέρεται ὡς ἀνακαινιστὴς καὶ κτήτωρ τῆς μονῆς Εἰκοσιφοινίσεως» (βλ. Γ. Καφταντζής, *Ἱστορία τῆς πόλεως Σερρῶν*, ὅ.π., σ. 395).

60. Ἀρσένιος Ἀρχιερεὺς· πρόκειται ἀσφαλῶς γιὰ τὸν μητροπολίτη Σερρῶν Ἀρσένιο Β' (1541-1555), ποὺ μνημονεύεται σὲ ἐπιγραφή «στὴν ἀποθήκη τῆς τραπεζαρίας τῆς μονῆς Εἰκοσιφοινίσεως» (βλ. Γ. Καφταντζής, *Ἱστορία τῆς πόλεως Σερρῶν*, ὅ.π., σ. 326).

61. Ἰωακείμ Ἀρχιερεὺς· πρόκειται μᾶλλον γιὰ τὸν Ἰωακείμ Α' τὸν ἀπὸ Δράμας Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως, ὁ ὁποῖος μνημονεύεται μαζί μὲ τοὺς μητροπολίτες Σερρῶν Γεννάδιο καὶ Ἀρσένιο ὡς μητροπολίτης Δράμας ποὺ «ἀνεκαίνισε τὰ ἡγουμενεῖα, μετὰ τοῦ ἐν αὐτοῖς παρεκκλησίου τοῦ Ἁγίου Νικολάου» (βλ. Δαμασκηνοῦ Μοσχοπούλου, «Ἡ ἱερά μονὴ τῆς Εἰκοσιφοινίσεως», ὅ.π., σ. 183-184).

62. Ἀναφέρεται ὁ Πατριάρχης Διονύσιος (α' πατριαρχία 1467-1471 καὶ β' πατριαρχία 1489-1491), ὁ ὁποῖος μετὰ τὴν παραίτησή του μόνασε στὴ Μονὴ Κοσινιτζας (1472-1488) καὶ ἐπέστρεψε σ' αὐτήν, ὅπου καὶ ἀπεβίωσε.

63. Πρόκειται γιὰ τὸν Πατριάρχη Συμεῶν τὸν Τραπεζούντιο (α' πατριαρχία 1471-1475 καὶ β' πατριαρχία 1482-1486), ὁ ὁποῖος διὰ σιγιλλίου ἐπικύρωσε τὰ πρόνομια τῆς Μονῆς.

64. Ὁ Πατριάρχης Μάξιμος Γ' Χριστόνυμος (1476-1482) παραχώρησε στὸν ἡγούμενο τῆς Μονῆς τὸν τιμητικὸ τίτλο «πρωτοσύγκελλος καὶ ἀρχιμανδρίτης».

/ Ίερεμίου Πατριάρχου⁶⁵, Ἀβραάμ ἀρχιεπισκόπου⁶⁶, Διονυσίου⁶⁷ † Ἀθανασίου προεξάρχου Ἀχριδῶν καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ Καλή⁶⁸.

Κάτω στὸ 1^ο τοῦ φύλλου (πίν. 5) ἀναγράφεται μὲ μολύβι ἡ χρονολογία 1634, ἐνῶ ἀμυδρῶς διακρίνεται ἀριστερὰ καὶ ἡ σχετικὴ πράξις μετατροπῆς τῆς ἀπὸ κτίσεως κόσμου χρονολογίας στὴν τῆς ἀπὸ Χριστοῦ γεννήσεως.

Ἀπὸ τὸ ἑπόμενο verso φύλλο οἱ ἀναγραφές ἀφοροῦν στὴ μνημόνευση τῶν ἀρχιερέων (βλ. πίν. 6) σὲ τρεῖς στῆλες. Τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἀναφορὰ δὲν γίνεται ἀλφαβητικὰ ἐνισχύει τὴν ἄποψη ὅτι ἡ ἀνάγνωση τῶν ὀνομάτων στὴν Πρόθεση εἶναι χρονολογικὴ τῆς ἐγγραφῆς τους στὸ βρεβιον τῆς Μονῆς.

γ' χειρόγραφο

Τὸ τρίτο, τέλος, χειρόγραφο, κατὰ τὰ δεδομένα τῆς κ. Ἰσμήνης Ἀνεμογιάννη, «ἀποτελεῖται ἀπὸ 99 φύλλα, διαστάσεων 296x204mm. καὶ περιέχει λίστα ὀνομάτων ἀπὸ ἀρχεῖα τῆς Κωνσταντινούπολης καὶ χωριῶν ἀπὸ διάφορες περιοχὲς τῆς Ἑλλάδας, πιθανότατα καὶ τῶν Βαλκανίων»⁶⁹.

Τὸ χαρτῶο αὐτὸ χειρόγραφο διασώζει στὸ 1 recto φύλλο ἐπίτιτλο πλεκτὸ κόσμημα μὲ μαύρη μελάνη (πίν. 7). Μᾶς παραδίδει ἐπίσης καὶ τὴν ἐπιγραφή ἐρυθρογράφη:

«Τῆς Ἀχειροποιήτου» πάνω ἀπὸ τὸ ἐπίτιτλο καὶ κάτω ἀπὸ αὐτό: «Βρεβεῖον τῆς σεβασμίας καὶ πατριαρχικῆς μονῆς / τῆς πανυπερδόξου Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου Κοσινιτζιωτίσσης» (βλ. πίν. 7).

65. Πρόκειται γιὰ τὸν Ίερεμία Α' (1522-1526, 1526-1545) ἢ τὸ πιθανότερο, γιὰ τὸν Ίερεμία Β' τὸν Τρανὸ (1572-1579, 1580-1584, 1587-1595).

66. Φαίνεται ὅτι κάτω ἀπὸ τὸν τίτλο τῶν «Πατριαρχῶν» μνημονεύονται καὶ οἱ Ἀρχιεπίσκοποι Ἀβραάμ καὶ Διονύσιος, πιθανότατα τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχρίδος, ποὺ κατεῖχαν τὸν θρόνο πρὸ τοῦ «προεξάρχοντος Ἀχριδῶν» Ἀθανασίου (βλ. H. Gelzer, *Der Patriarcat von Achrída, Geschichte und Urkunden*, Leipzig 1903, σ. 56).

67. Γιὰ τὸ ὄνομα Καλή, βλ. Μάγδα Παρχαρίδου-Ἀναγνώστου, *Χειρόγραφη πρόθεση*, ὁ.π., σ. 243 καὶ σημ. 1857.

68. Μεταξὺ τῶν ἀρχιεπισκόπων ἀναφέρεται καὶ ὁ Ἀχριδῶν Ἀθανάσιος ὡς «προεξάρχων» τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχρίδος.

69. Ἐπιστολὴ 13-9-2009, ἀπὸ Ἰσμήνη Ἀνεμογιάννη.

Στή συνέχεια τοῦ κειμένου μὲ εὐδιάκριτα γράμματα τοῦ «στύλ τῆς Μονῆς τῶν Ὁδηγῶν»⁷⁰ ἀπὸ ἐξασκημένο χέρι διαβάζουμε:

Μετὰ τὴν ἀπόλυσιν ἐξερχόμενος ὁ ἱερεὺς μετὰ θυμιατοῦ καὶ μαρουαλίου λέγει τὸ τροπάριον τῆς μονῆς. Εἶτα λέγει: «Ἐλέησον ἡμᾶς ὁ Θεὸς κατὰ τὸ μέγα ἔλεός σου, δεόμενά σου ἐπάκουσον καὶ ἐλέησον. Ἔτι δεόμεθα ὑπὲρ ἀνέσεως (ἀναπαύσεως an?), μακαρίας μνήμης καὶ ἀφέσεως τῶν μακαρίων κτητόρων ἡμῶν καὶ πάντων τῶν προαναπαυσαιμένων πατέρων καὶ ἀδελφῶν ἡμῶν, τῶν ἐνθάδε κειμένων καὶ ἀπανταχοῦ ὀρθοδόξων⁷¹». Καὶ μνημονεύει: «Καὶ ὑπὲρ τοῦ συγχωρηθῆναι αὐτοῖς {τοῖς} πᾶν πλημμέλημα ἐκούσιόν τε καὶ ἀκούσιον, ὅπως Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν τάξῃ τὰς ψυχὰς αὐτῶν, ἐνθα οἱ δίκαιοι ἀναπαύονται, τὰ ἐλέει τοῦ Θεοῦ, τὴν Βα<σιλείαν τῶν Οὐρανῶν >⁷²»...

Στὸ τελευταῖο, πιθανότατα, φύλλο recto τοῦ χειρογράφου, μὲ κακόγραφα γράμματα καὶ ἀνορθόγραφη γραφὴ χειροῦ ὀλιγογράμματος γραφέα (πίν. 8) διαβάζουμε:

Κατάστιγον τοῦ Μελενίκου⁷³

Κῦρ Κωνσταντίου Κρασαῖ. Λασκαρόπουλος Ἰωάννης. Θόδωρος Βασιλικοῦ. Συναδηνὸς Ἄγγελος. Πέτρος καὶ Κωνσταντῖνος Τζερτζής. Δημήτρης Νεάγκος. Θεόδωρος Μαυρουδῆς. Μανόλης Καλάν <ου >. Θωμᾶς Κριαζῆ. Μανόλης Περπόντζου καὶ Μανόλης κουμπάρου Δημήτρη. Γιάν-

70. Γιὰ τὸ βιβλιογραφικὸ ἐργαστήριον τῆς «Μονῆς τῶν Ὁδηγῶν», βλ. L. Politis, «Eine Schreiberschule im Kloster τῶν Ὁδηγῶν», *Byzantinische Zeitschrift* 51 (1958) = «Paléographie et littérature byzantine et néo-grecque. Recueil d'études», *Variorum Reprints*, London 1975, σ. 17-36 καὶ 261-287. Πρβλ. H. Hunger – O. Kresten, «Archaisierende Minuskel und Hodegonstil im 14. Jahrhundert. Der Schreiber Theoktistos und die κράλαινα τῶν Τριβαλῶν», *JöB* 29 (1980) 187-236.

71. Βλ. Ἰ. Β. Κογκούλης – Χρ. Κ. Οἰκονόμου – Π. Σκαλτσῆς, Ἡ Θεία Λειτουργία τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, Θεσσαλονίκη 1995, σ. 66-68 καὶ σ. 151-153.

72. Βλ. J. Goar, *Euchologion sive rituale Graecorum*, φωτ. ανατ. Graz 1960, σ. 424.

73. Γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ Μελενίκου, βλ. Th. N. Vlachos, *Die Geschichte der byzantinischen Stadt Melenikon*, Thessaloniki 1969.

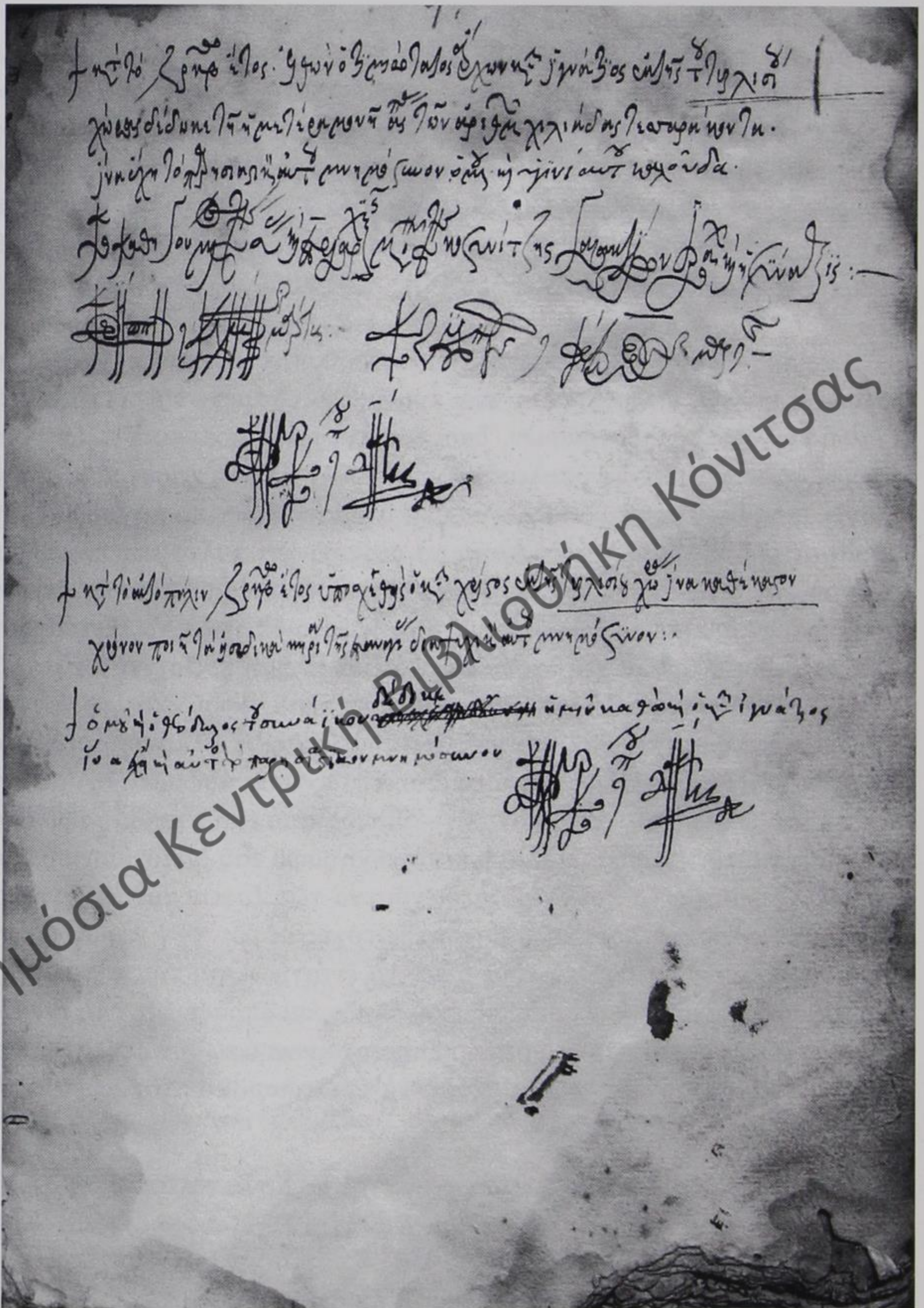
νη <ς> Πουλίου. Αναστάση <ς> Κωνσταντίνου. Μανόλη <ς> Καπανδρίτου. Χριστόδουλος Ραδολιβοῦ.

Δημήτρης Κωνσταντίνου. Παναγιώτης Φρέου. Κωνσταντίνος Προμάλγου. Θωμᾶς Γεωργίου. Κωνσταντίνος ἀπὸ τὴν Προβίστα. Κωνσταντίνος τοῦ Ῥαμαντανῆ. Θωμᾶς Κωνσταντίνου τοῦ Κουφοῦ. Κωνσταντίνος Δουῦκα. Μαρία Καλὴ καὶ Καλοτζιάνης Κωνσταντίνου. Μανόλης Πουλίου καὶ Δημήτρης Ῥαδολί <β>ου. Κωνσταντίνος Καραχομύτης. Στόγιος Πετρόβου. Δημήτρης Μανλικούτης. Βασιλικός.

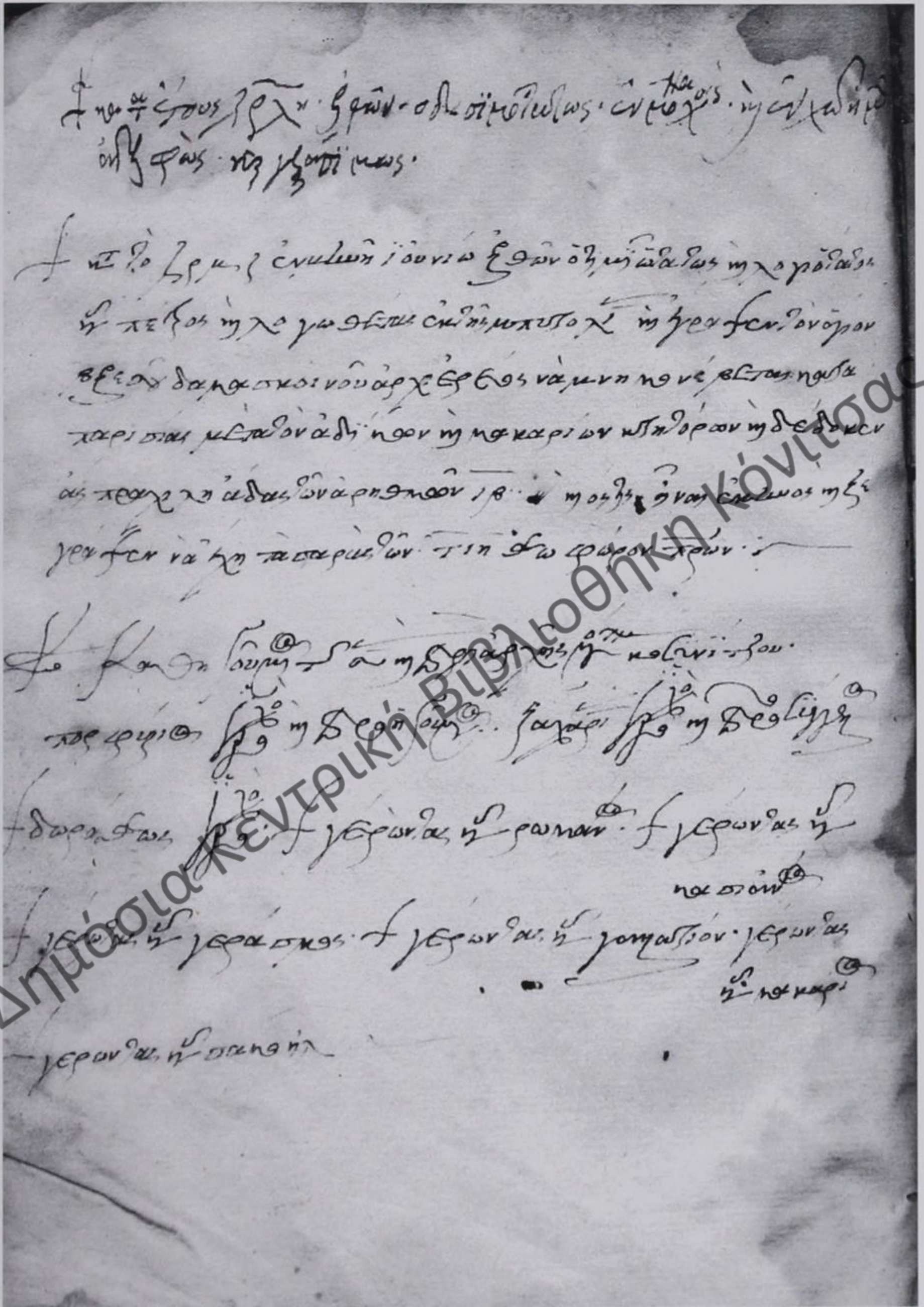
Ἀπὸ τὰ ὅσα ἐκτέθηκαν παραπάνω μπορούμε νὰ συμπεράνουμε ὅτι ἡ ἱστορική καὶ φιλολογικὴ ἀξία τῶν τριῶν προερχομένων ἀπὸ τὴ Μονὴ Εἰκοσιφοινίσσης χειρογράφων, ὅσο καὶ ἂν ἡ ἀρχαιολογικὴ ἀξία τους μπορεῖ νὰ ἐκτιμηθεῖ ὡς ὑπολειπομένη πολλῶν ἄλλων χειρογράφων τῆς Μονῆς (χειρόγραφα ποὺ ἀποτελοῦν ὑλικὴ καὶ πνευματικὴ περιουσία, τὴν ὁποία στερήθηκε βιαίως), δὲν παύει νὰ συνεισφέρει πολύτιμες πληροφορίες γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Μονῆς, ἔστω καὶ ἀπὸ τὰ ἐλάχιστα δεδομένα ποὺ μᾶς διατέθηκαν γιὰ τὰ χειρόγραφα. Εὐχῆς ἔργο θὰ ἦταν νὰ ἐξεταστοῦν ὅλα τὰ δεδομένα τῶν χειρογράφων γιὰ μιὰ πλήρη γνώση τοῦ ὑλικοῦ. Ὅμως, ἡ ὑπαρξὴ τους καὶ μόνον εἶναι ἓνα εὐτύχημα, ἀφοῦ, ὅπως φαίνεται, γνώρισαν μακρινὰ ταξίδια καὶ πολλὰς περιπέτειες. Ἡ Ἑλληνικὴ πολιτεία θὰ πρέπει νὰ ἐξετάσει τοὺς τρόπους ἀπόκτησής τους, ἀσφαλῶς ὄχι μὲ τὸν τρόπο ποὺ ἔδειξε τὸ ἐνδιαφέρον της – ὕστερα ἀπὸ εἰσήγηση μεγάλφρονος εἰδικοῦ – γιὰ τὸ περίφημο παλίμψηστο χειρόγραφο τοῦ Μετοχίου τοῦ Παναγίου Τάφου μὲ τὸ πολύτιμο περιεχόμενο τῶν ἔργων τοῦ Ἀρχιμήδη, ἀλλὰ, μὲ διακριτικὴ παρακολούθηση τῆς τύχης αὐτῶν τῶν χειρογράφων καὶ γνωρίζοντας τὴ σχετικὴ τους ἀξία, νὰ ἐνεργήσῃ γιὰ τὴν κατάλληλη παρέμβασή της μὲ τὴν εὐαισθησία ποὺ ἔδειξε καὶ ἔπραξε ἤδη στὸ παρελθόν, (ἀφοῦ πρόκειται γιὰ χειρόγραφα προερχόμενα ἀπὸ τὴν λεηλατημένη Μονὴ τῆς Μακεδονίας) προκειμένου νὰ ἐπιστραφοῦν στὸν χῶρο στὸν ὁποῖο ἀνήκουν.

Β. Κ. ΚΑΤΣΑΡΟΣ

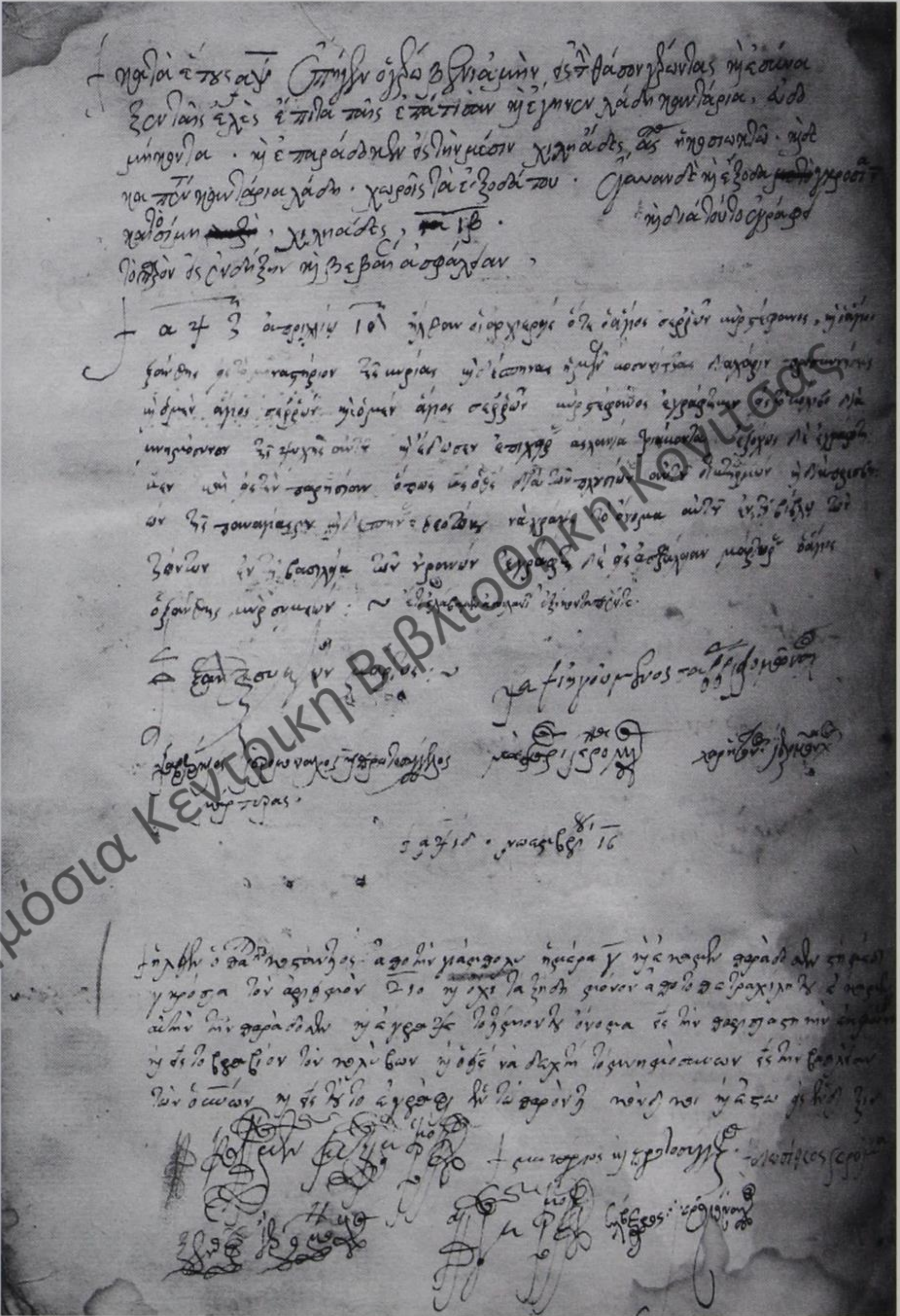
Ὁμ. Καθηγητῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς
τοῦ Α.Π.Θ.

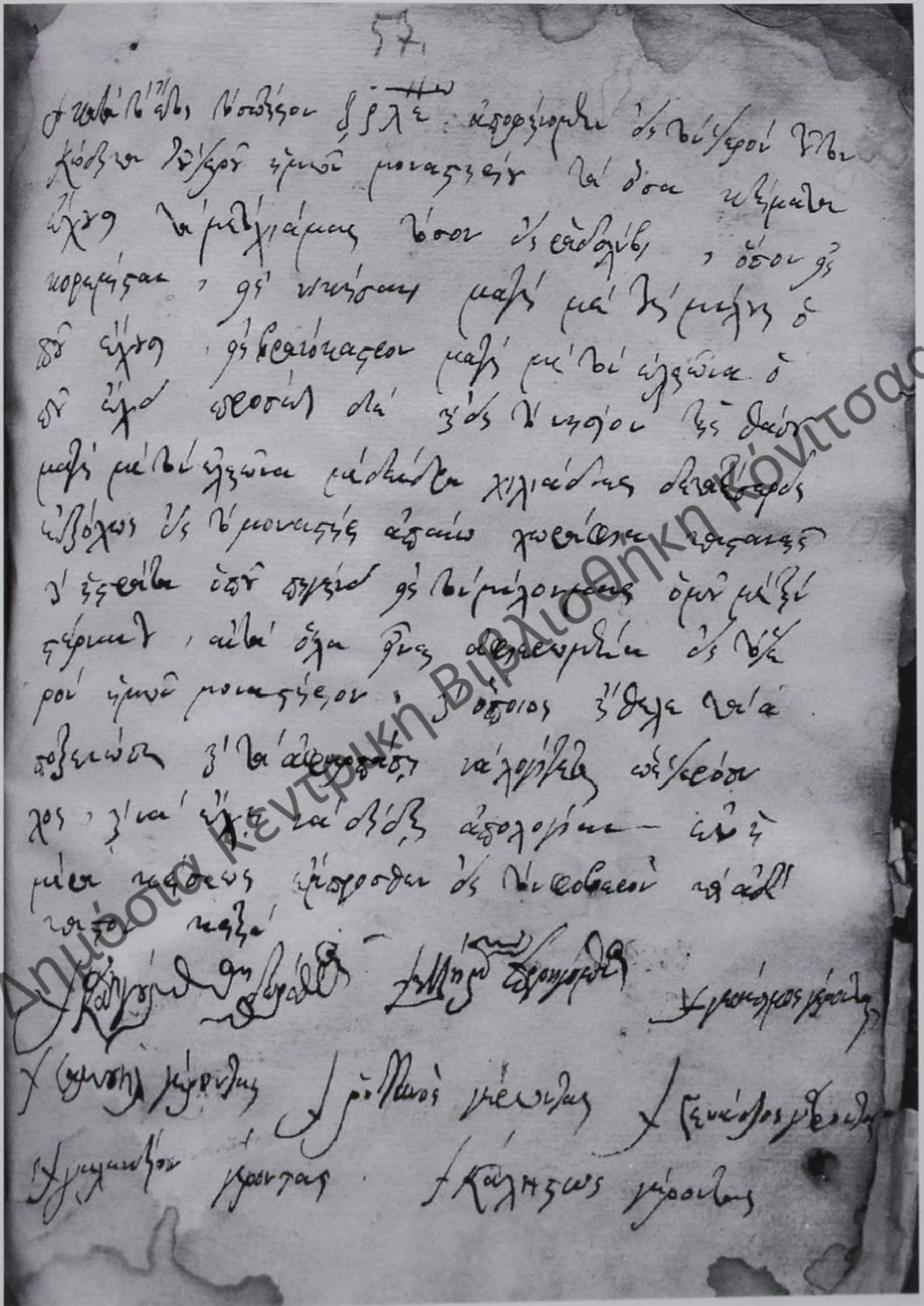
Πίν. 1. Χειρόγραφο α' Μονής Εικοσιφοινίσσης.

Πίν. 2. Χειρόγραφο α' Μονής Εικοσιφοινίσσης.

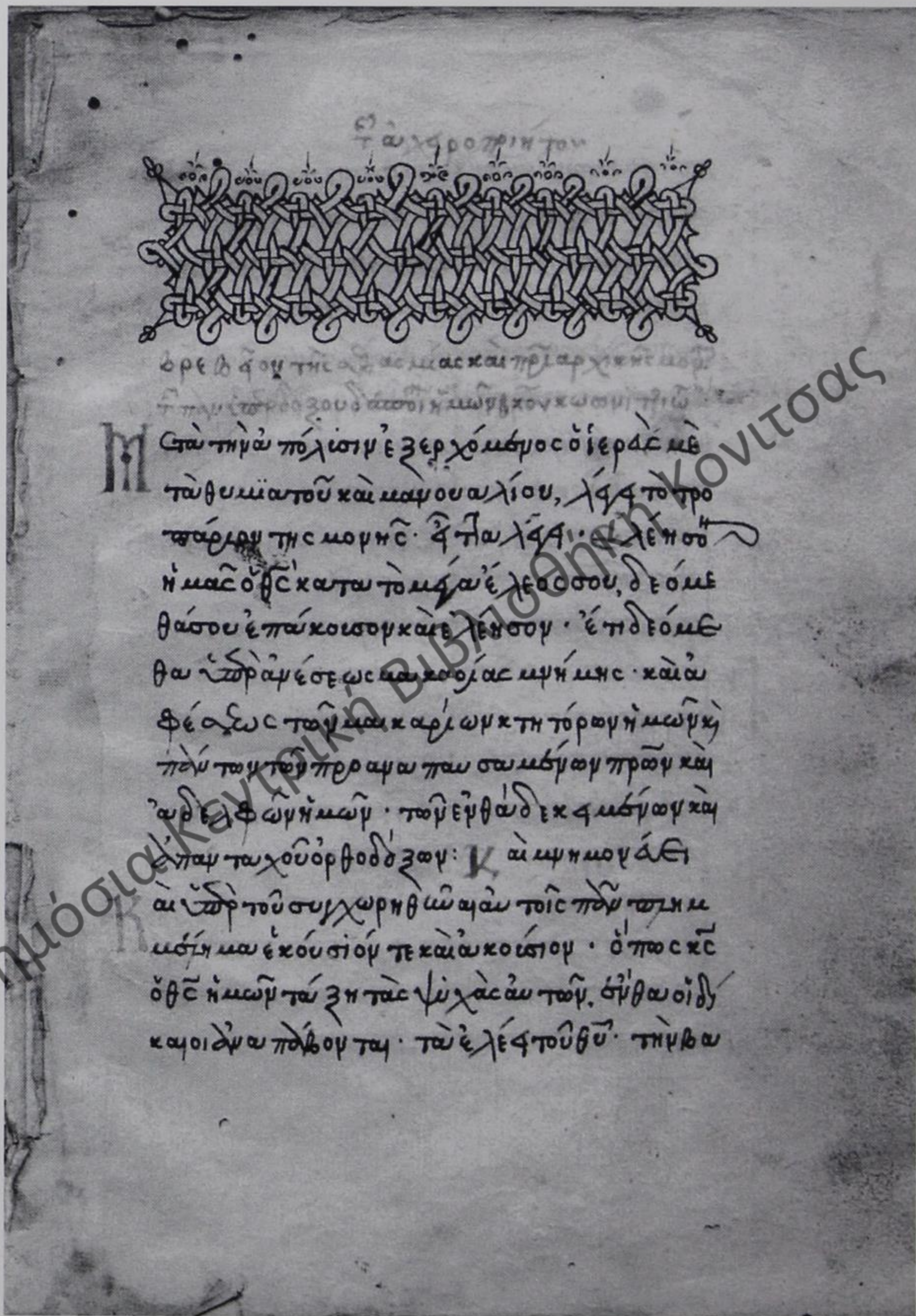
Πίν. 3. Χειρόγραφο α' Μονής Είκοσιφοινίσσης.

Πίν. 4. Χειρόγραφο α' Μονής Είκοσιφοινίσσης.

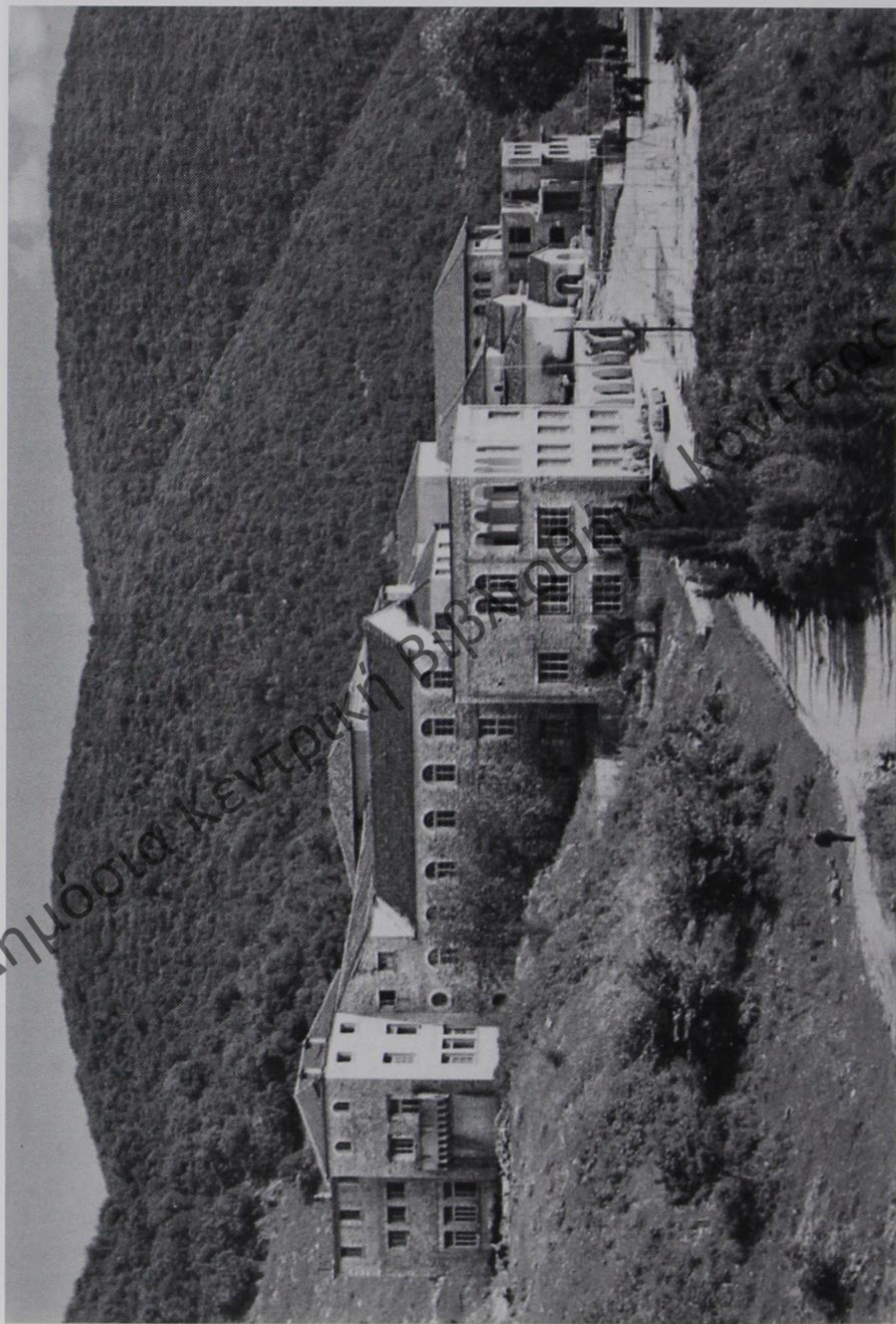

Πίν. 7. Χειρόγραφο γ' Μονῆς Εἰχοσιφονίσεως.

Τερά Μονή - Σχολή Βελλάς.

ΜΙΧΑΗΛ Σ. ΚΟΡΑΩΣΗΣ

Η ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΟΛΗ ΤΗΣ ΒΕΛΛΑΣ

Η μεσαιωνική Βελλά, πόλη του Πωγωνίου, κοντά στο σημερινό Καλπάκι, 35 χιλιόμετρα από τα Γιάννενα, είναι γνωστή κυρίως από την επισκοπή της, στην αρχή υπαγόμενη υπό την μητρόπολη Ναυπάκτου και αργότερα υπό την μητρόπολη Ιωαννίνων, στην οποία παρέμεινε ως το 1834, οπότε και προβιβάσθηκε σε μητρόπολη, με την ονομασία Βελλάς Πωγωνιανής και Κονίτσης. Ακολουθεί επάνοδος της επισκοπής Βελλάς και Κονίτσης υπό την μητρόπολη Ιωαννίνων, ξανά το 1895 προαγωγή σε μητρόπολη και στα τέλη του 1936 οριστική κατάργησή της¹.

Η επισκοπή Βελλάς έχει μελετηθεί από πολλούς ερευνητές και τελευταία, σε ειδική μονογραφία από τον Α. Κορακίδη, όπου περιλαμβάνεται και πλήρης κατάλογος των επισκόπων της, καθώς και τα μοναστήρια που υπάγονταν στη δικαιοδοσία της. Τα νεότερα χρόνια η επισκοπή περιλάμβανε εκτεταμένα εδάφη με πολλά χωριά στις περιοχές Κουρέντων και Κονίτσης, αρκετά χωριά στο Πωγόνι και λιγότερα στο Ζαγόρι², δηλαδή τα εδάφη ανάμεσα στη μητρόπολη Ιωαννίνων και την επισκοπή Δρυινούπολης.

Στη μελέτη αυτή θα γίνει λόγος για τη μεσαιωνική πόλη της Βελλάς, η ιστορία της οποίας δεν είναι τόσο γνωστή, μολονότι έχουν ασχολη-

---

1. Α. Κορακίδης, *Η Βελλά της Ηπείρου. Η μεσαιωνική πόλη, η επισκοπή και η μητρόπολη και οι μονές της. Ιστορία μιας χιλιετίας (ca 904-1936)*, Ιωάννινα 1998, σ. 42 κ.ε.

2. Α. Κορακίδης, *Η Βελλά*, σ. 53-54.

θεί μ' αυτή ορισμένοι ερευνητές³. Οι αφηγηματικές πηγές που μνημονεύουν την πόλη είναι δυστυχώς ελάχιστες κι έτσι οι εκκλησιαστικές αναφορές στην επισκοπή της αποδεικνύονται και εδώ πολύτιμες, κυρίως κατά τους πρώτους αιώνες της ύπαρξης της πόλης. Η Βελλά μάλιστα της μέσης βυζαντινής περιόδου αναφέρεται αποκλειστικά στα εκκλησιαστικά τακτικά. Έτσι, στη *Notitia* επί Πατριαρχείας Νικολάου του Μυστικού, στις αρχές του 10ου αιώνα, συναντάται ως «Φωτικής ήτοι Βελλάς»⁴. Η διπλή ονομασία δείχνει συνένωση με την επισκοπή Φωτικής, της άλλοτε ακμαίας ρωμαϊκής αποικίας στη Θεσπρωτία, δίπλα στην Παραμυδιά, που κατά τη μέση βυζαντινή περίοδο άρχισε να παρακμάζει. Ο τρόπος μάλιστα που μνημονεύεται δείχνει ότι η Βελλά αποτελούσε ήδη σημαντικότερο οικισμό από τη Φωτική και εκεί πρέπει να έδρευε ο επίσκοπος. Η ονομασία της πόλης είναι σλαβικής προέλευσης.

Η βυζαντινή πόλη της Βελλά βρισκόταν σε απόσταση ενός περίπου χιλιομ. ΝΔ της σημερινής Μονής της Βελλάς, (της οποίας το καθολικό χρονολογείται από τα βυζαντινά χρόνια όπου ακόμη υψώνονται τα τείχη των οχυρώσεών της, 200) περίπου μέτρων περιφέρειας, πράγμα που δείχνει ότι η πόλη ήταν μεγαλύτερη από τα Γιάννενα, τουλάχιστο όσον αφορά στην επιφάνεια που κάλυπτε. Πρόκειται για ένα σημαντικό φρούριο χτισμένο το μεσαίωνα και ταυτόχρονα σημαντική πόλη κοντά σε αστείρευτες πηγές νερού, από τις οποίες υδρεύονταν⁵. Αν

3. Στη μονογραφία του Α. Κορακίδη, υπάρχει ειδικό κεφάλαιο (σ. 27-41).

4. G. Parthey, *Hieroclis Synecdemus et Notitiae Graecae episcopatum. Accedunt Nili Doxapatri Notitiae patriarchatum et locorum nomina immutata*. Berlin 1866 (Amsterdam 1967) αρ. 7, 9, 10. J. Darrouzes, *Notitiae episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae*, Paris 1981, *Notitiae*, αρ. 7, 9, 10, 13. Η επισκοπή υπαγόταν στη μητρόπολη Ναυπάκτου και αργότερα στη μητρόπολη Ιωαννίνων. Από τους επισκόπους της, γνωστότερος είναι ο Λέων-Μανουήλ Μακρός, τέως χαρτοφύλακας της αρχιεπισκοπής Αχρίδας, του οποίου η εκλογή δημιούργησε προβλήματα (Ν. Βέης, «Λέων Μανουήλ Μακρός επίσκοπος Βελλάς, Καλοσπίτης, μητροπολίτης Λαρίσης, Χρυσοβέργης, μητροπολίτης Κορίνθου»: *Εταιρ. Βυζαντ. Σπουδών* 2 (1925) σ. 122 κ.ε.

5. Ι. Λαμπρίδου, *Ηπειρωτικά μελετήματα*, Γ', έκδ. ΕΗΜ, Ιωάννινα 1993, σ. 36: «... και τμήματα αξιοσημειώτου υδραγωγείου, δι' οὗ τὰ ὕδατα τῆς πηγῆς «Λουτροῦ» μετεφέροντο εἰς τὴν ὑπερδεν αὐτοῦ κειμένην τῆς Βελλάς ἀκρόπολιν. Διότι τὰ ἐκ τῆς

θελήσουμε να δούμε ποιά πόλη της πρώτης βυζαντινής περιόδου αντικατέστησε η Βελλά, ίσως πρέπει να ήταν εκείνη της οποίας αξιόλογα ερείπια ανακαλύφθηκαν στη θέση Οπάγια Δολιανών, στο μέσο περίπου της μικρής πεδιάδας του Πωγωνίου⁶. Εκεί, σε μικρή νησίδα, 20 περίπου στρεμμάτων, που σχηματίζει ο Καλαμάς, χωρισμένος σε δύο βραχίονες, ήρθαν στο φως δυο βασιλικές 5ου-6ου αιώνα και πύργος οκταγωνικός, που χαρακτηρίστηκε ως «ισχυρή αμυντική κατασκευή, η οποία μάλιστα συνδεόταν με τείχος, τμήματα του οποίου εντοπίστηκαν τόσο στη δυτική πλευρά του πύργου, όσο και στην ανατολική, όπου σήμερα χάνεται μέσα στην κοιτή του ποταμού»⁷. Αν και οι ανασκαφές είναι περιορισμένες, γίνεται φανερό ότι πρόκειται για πόλη και μάλιστα σημαντική (ο Λαμπρίδης τη μνημονεύει ως «οχυρόν προπύργιον» πράγμα που δείχνει ότι τότε τα υπολλείμματά της ήταν ευκρινή), συνέχεια της οποίας πιστεύουμε ότι είναι η επίσης σημαντική Βελλά της μέσης Βυζαντινής περιόδου. Το κέντρο δηλ. της περιοχής, από την Οπάγια μεταφέρθηκε στη Βελλά, επειδή οι συνθήκες άλλαξαν και η κατασκευών μεσοβυζαντινών κάστρων-πόλεων συνήθως γινόταν σε κατάλληλα υψώματα, δεδομένου ότι στην Οπάγια οι δυο μικροί βραχίονες του Καλαμά δεν μπορούσαν να προστεθούν, την εποχή αυτή, μια πόλη που

πηγής, «Πλύστραις» ΜΔ και εἰς τὰς ὑπωρείας αὐτῆς ἄχρηστα ἐν πολιορκίαις καθίσταντο». Α. Κορακίδη, *Η Βελλά*, σ. 31-32, όπου αναφέρεται ότι από τα νερά της πηγής δούλευαν τέσσερις νερόμυλοι: «Άλλη μικρότερη πηγή, που ήταν κοντά στο μοναστήρι ονομαζόταν «Κώμη».

6. Πρβλ. Ι. Λαμπρίδη, *Ηπειρωτικά μελετήματα*, Β' σ. 36: «οχυρόν τι προπύργιον... μεταξύ Δολιανών και Καλμπάκη επί ράχεως παρά την λεωφόρον προς το Αργυρόκαστρον...». Επίσης, σημ. 1 «Καλεῖται νῦν πᾶσα ἡ περιοχὴ τῆς ὀχυρᾶς ταύτης πολίχνης, ἔνθα ἐπὶ μὲν τοῦ Ἄλῃ καὶ ταμβακόμυλος ἐκτίσθη, νῦν δὲ πλὴν τῶν ἀφθόνων καὶ ὑπερμεγέθων κεράμων μόνον ἄλευρόμυλος εἰς τὸν τεκὲν τοῦ Τεπελενίου ἀνήκων, ἀπαντᾷ, Ὀπάϊα ἢ Νοπάϊα. Διότι παρὰ τοῖς Ἠπειρώταις εἰς πολλὰ ὀνόματα ἀπὸ φωνήεντος ἢ διφθόγγου ἀρχόμενα προστίθεται τὸ ν οἶον οἰκοκύρης νοικοκύρης. Ἐκ πάντων δὲ τούτων καταφαίνεται, ὅτι καὶ ὁ Π. Ἄρ. (Χρ. τ. Β'. σελ. 55) γράψας, ὅτι τὸ φρούριον τῆς Ὀπῆς εἶνε αὐτὸ τὸ Λαχανόκαστρον, ἠπατήθη».

7. *Αρχαιολογικός χώρος Οπάγιας Δολιανών*, Υπουργείο Πολιτισμού, 8η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, επιμ. Α. Καραμπερίδου, πρόλογος Β. Παπαδοπούλου, Ιωάννινα 2008, σ. 3, 9, 10.

βρισκόταν σε σχεδόν επίπεδο χώρο. Τούτο, βέβαια, δε σημαίνει ότι η θέση εγκαταλείφθηκε. Στο χρονικό των Ιωαννίνων συναντάται οικισμός Οπά, που μνημονεύεται επ' ευκαιρία της κατάληψής της από τους Τούρκους του Ισαΐμ, ο οποίος ταυτόχρονα κατέλαβε και την Βελλά. Προφανώς πρόκειται για την ίδια θέση⁸. Εξ' άλλου η αναφορά της μαζί με τη Βελλά⁹, στο ίδιο πολεμικό επεισόδιο, δείχνει μάλλον ότι οι δυο οικισμοί βρίσκονταν κοντά.

Στα επόμενα Τακτικά η επισκοπή Βελλάς μνημονεύεται ως «Φωτικής ήτοι Βελλάς»¹⁰, ως ότου πολύ αργότερα συναντάται μόνο με το όνομα της Βελλάς¹¹. Η Βελλά δε μνημονεύεται από Βυζαντινούς ιστορικούς, συναντάται όμως πολλές φορές στην αλληλογραφία του μητροπολίτη της Ναυπάκτου Ιωάννη Αποκαύκου, στο έργο του Δημητρίου Χωματηνού, αρχιεπισκόπου Αχρίδας καθώς και στο Χρονικό των Ιωαννίνων, όπου και μνημονεύεται τις περισσότερες φορές μετά τα Γιάννενα και την Άρτα.

Ειδικά στον Χωματηνό, επ' ευκαιρία κτηματικής διένεξης ανάμεσα στους ντόπιους κατοίκους, τον Γαυδάιο και τους αδελφούς Λούβρου, για την οποία θα μιλήσουμε παρακάτω, μνημονεύεται το όνομα του επισκόπου Βελλάς, Μανουήλ, καθώς και του μεγαλοδοξοτάτου δούκός του τόπου, κυροῦ Νικηφόρου του Μύκαρι. Όπως είναι γνωστό, την εποχή αυτή οι δούκες ήταν επικεφαλής των θεμάτων και ασκούσαν όχι μόνο τη δικαστική αλλά και τη στρατιωτική και δημοσιονομική εξουσία. Ο τίτλος των δούκων ήταν Σεβαστός ή Μεγαλοδοξότατος. Εδώ ο Νικηφόρος Μύκαρις πρέπει να ήταν δούκας του θέματος της Βελλάς. Αν και θα ήταν δυνατό να εκφρασθούν ορισμένες αμφιβολίες¹², επειδή το θέμα Βελλάς δε μνημονεύεται σε άλλη πηγή, νομίζω ότι η ύπαρξή του πρέ-

8. Πρβλ. *Αρχαιολογικός χώρος Οπάγιας Δολιανών*, σ. 11.

9. Το Χρονικόν των Ιωαννίνων κατ' ανέκδοτον δημώδην επιτομήν», υπό Λ. Ι. Βρανούση, *Επετηρίς του Μεσαιωνικού Αρχείου* (1965) 90.

10. Darrouzès, *Notitiae*, ό.π.

11. Darrouzès, *Notitiae*, 21.

12. Η ύπαρξη ενός θέματος Βελλάς, στον 13ο αιώνα, δε θεωρείται βέβαιη απ' όλους· βλ. Demetrii Chomateni, *Ponemata diaphora* έκδ. G. Prinzing, CFHB, Berolini et Novi Eboraci, 2002, σ. 285. Πρβλ. P. Soustal και J. Koder, *Nikopolis*, σ. 123.

πει να θεωρηθεί ως βέβαιη, αφού η υπόθεση δικάστηκε παρ' αὐτοῖς (τον επίσκοπο Βελλάς και τον δούκα, Νικηφόρο Μύκαρι). Η άποψη αυτή ενισχύεται από την πληροφορία του Χρονικού των Ιωαννίνων, που θα δούμε παρακάτω, σύμφωνα με την οποία ο επίσκοπος Βελλάς στα τέλη του 14ου αιώνα ήταν υπεύθυνος τουλάχιστον ενός ακόμη κάστρου, πέρα από εκείνο της Βελλάς. Τούτο ίσως δείχνει μια παράδοση που συνεχιζόταν, με άλλη μορφή, όπως πολλές φορές γινόταν, όταν οι εποχές ήταν δύσκολες.

Αν πράγματι η Βελλά και η περιοχή της (περίπου τα εδάφη Κουρέντων, Πωγωνίου και Κόνιτσας) αποτελούσε ξεχωριστό θέμα, σημαίνει ότι επί Θεοδώρου Δούκα η Βελλά ήταν ακμαία πόλη και συνέχιζε να ακμάζει επί αιώνες. Όσο για τα εδάφη του θέματός της, όπως αναφέρει ο G. Prinzing, πρέπει να αποσπάστηκαν είτε από το θέμα/περιοχή της Δρυϊνούπολης είτε των Ιωαννίνων που ήσαν όμορα¹³.

Το κάστρο της Βελλάς, σημερινό Καστρί, μελετήθηκε από τον N. Hammond. Η κορυφή του λόφου περιβάλλεται από ζώνη τείχους, που κατά τόπους σώζεται μέχρι οκτώ μέτρα ύψος. Το πάχος του τείχους είναι δυο μέτρα, κατασκευασμένο με ακανόνιστους μικρούς και μεγάλους λίθους και με συνδετική ύλη. Υπάρχουν πολλές οπές στην εξωτερική όψη του τείχους, προφανώς προς αποχέτευση των υδάτων. Ανατολικά το τείχος περιέχει τρεις πύργους, διαφορετικών σχημάτων. Προς το νότο υπάρχουν δυο άλλοι πύργοι. Η περιφέρεια του τείχους είναι 1.400 μ. αλλά χαμηλότερα στη νότια πλευρά, ένα συνεχόμενο τείχος, της ίδιας κατασκευής, περικλείει έκταση 200 μ. πλάτους επί 300 μ. μήκος, κι έτσι συνολικά η περιφέρεια φθάνει τα δύο χιλιόμετρα. Η ζώνη αυτή του τείχους χτίστηκε αργότερα απ' ό,τι η πάνω ζώνη. Τα ερείπια είναι καθαρά μεσαιωνικής εποχής, δεν υπάρχουν ίχνη αρχαιότητας¹⁴.

Σπίτια είχαν χτιστεί και μέσα και έξω από το φρούριο. Στη μέση του φρουρίου «υπήρχε ναός όπου σώζονται ερείπια με ψηφιδωτά»¹⁵. Η θέση παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον. Ίσως πρόκειται για τον μεγαλύτερο

13. Demetrii Chomateni, *Ponemata diaphora*, ό.π.

14. N. G. L. Hammond, *Epirus. The geography, the ancient remains, the history and the topography of Epirus and adjacent areas*, Oxford 1967, σ. 194, 195.

15. Α. Κορακίδης, *Η Βελλά*, σ. 41.

σε επιφάνεια τειχισμένο χώρο της μεσαιωνικής Ηπείρου. Είναι πιθανό ο λόγος που τειχίστηκε μεταγενέστερα ο νότιος χώρος να οφείλεται στη στενότητα του ανώτερου τμήματος του κάστρου, λόγω αυξήσεως του πληθυσμού. Στη μεγάλη έκταση της επιφάνειας του κάστρου πρέπει να οφείλεται και ο αριθμός 12.000 κάτοικοι που μνημονεύει ο Λαμπρίδης ότι είχε η πόλη προς το τέλος του μεσαίωνα¹⁶, σε σχέση με άλλες πόλεις της ίδιας περιόδου, αριθμος ασφαλώς υπερβολικός.

Η Βελλά στην αλληλογραφία του αρχιεπισκόπου Αχρίδας, Δημήτριου Χωματηνού, μνημονεύεται δύο φορές. Και οι δύο αναφέρονται σε προβλήματα κληρονομιάς, για τα οποία ο επίσκοπος Βελλάς είχε βγάλει απόφαση. Η πρώτη υπόθεση αναφέρεται σε κάποιον Θεόδωρο Γλυκύ από τη Βαγενετία (περιοχή Θεσπρωτίας και βόρειά της ως την Χειμάρα) που ήρθε στην Αχρίδα, στο δικαστήριο του Χωματηνού, κοιμίζοντας σημειώδη γραμματεία των επισκόπων Βελλάς καθώς και των επισκόπων Δρυϊνουπόλεως και Βουθρωτού, με ομολογίες μαρτύρων που τον δικαίωναν, έναντι υπερβολικών απαιτήσεων συγγενών του¹⁷. Η δεύτερη υπόθεση, όπως μνημονεύσαμε ήδη, αναφέρεται στην απαίτηση κάποιου Γαναδαίου να οικειοποιηθεί την περιουσία τριών ορφανών συγγενών του, ονόματι Λούβρος, οι οποίοι, όταν η υπόθεση έφθασε στο δικαστήριο, στην Αχρίδα, παρουσιάστηκαν κοιμίζοντας και υπομνήματα του επισκόπου Βελλάς Μανουήλ (Μακρού), καθώς και του δούκα του τόπου, Νικηφόρου Μύκαρι, όπου αναφερόταν ότι στο εκεί τοπικό δικαστήριο οι αδελφοί Λούβροι δικαιώθηκαν. Πρόκειται για το δικαστήριο που λειτουργούσε σε κάθε επισκοπή. Όμως ο Γαναδαίος θεώρησε τα δικαιώματα των Λούβρων έωλα και αναζήτησε την ανακτορικήν θείαν περιωπήν. Έτσι, ως έκκλητάριος κατά τῆς τῶν χριζῶν δικαστῶν ἐχώρησεν ἀποφάσεως καὶ εἰς δίκην αὐδὶς κατήνεγκε τὰ τῆς ὑποδέσεως¹⁸. Έκανε δηλ. έφεση προς το ανώτερο, το βασιλικό δικαστήριο. Έτσι, ο κραταιός αυτοκράτωρ (ο Θεόδωρος Δούκας)¹⁹ ανέθεσε την υπόθεση στον αρχιεπίσκοπο Βουλγαρίας,

16. Ι. Λαμπρίδης, *Ηπειρωτικά μελετήματα*, σ. 37.

17. Demetrii Chomateni, *Ponemata diaphora*, σ. 137.

18. Demetrii Chomateni, *Ponemata*, σ. 285.

19. Ο Θεόδωρος στέφθηκε αυτοκράτωρ Ρωμαίων ύστερα από την κατάληψη της Θεσσαλονίκης.

Δημήτριο Χωματηνό. Το αρχιεπισκοπικό δικαστήριο στην Αχρίδα έκρινε τη διαφορά υπέρ των Λούβρων, αφού έλαβε υπόψη του τις αποφάσεις των *εγγύθεν δυναστών*, δηλ. του επισκόπου Βελλάς και του δούκα του τόπου. Ο αρχιεπίσκοπος δεν αναφέρει το όνομα της περιοχής ή του χωριού όπου οι Λούβροι είχαν την περιουσία τους, αλλά γνωρίζουμε ότι υπάρχει χωριό Γανναδιό στην περιοχή Κονίτσης, 25 περίπου χιλιόμετρα Β.Α. της πόλης. Το όνομα του χωριού είναι μεσαιωνικό, ανθρωπωνυμικό²⁰ και επομένως δεν αποκλείεται να πρόκειται για την περιοχή αυτή, η οποία δεν βρίσκεται πολύ μακριά από τη Βελλά και ενέπιπτε στη δικαιοδοσία της επισκοπής της.

Η Βελλά μνημονεύεται αρκετές φορές και στην αλληλογραφία του σύγχρονου του Χωματηνού, αρχιεπισκόπου Ιωάννη Απόκαυκου, αφού αποτελούσε μία από τις επισκοπές της μητρόπολης Ναυπάκτου, όπου αποκαλύπτονται επίσης μερικές εικόνες της κοινωνικής ζωής της πόλης και της περιφέρειας δικαιοδοσίας της επισκοπής. Έτσι, μαθαίνουμε ότι ο επίσκοπος Βελλάς που δεν κατανομάζεται, είχε ρωτήσει τον νομοθέτη μητροπολίτη Ναυπάκτου να τον διαφωτίσει για την περίπτωση του Θεοδώρου Φραγκόπουλου και της Ευφημίας Παραδεισιώτου, οι οποίοι αν και σύζυγοι από μια εφταετία *ἀστόργως πρὸς ἄλληλα ἔχοντα, οὔτε συνέρχονται, οὔτε συνέσεσθαι δύνανται*²¹. Παρουσιάζει ενδιαφέρον η προσκόμιση από τον Φραγγόπουλο «γαμήλιου συμφώνου», όπου υπήρχε συμμετοχή των γονέων της νύφης, αλλά όχι της ίδιας της κόρης. Τούτο δείχνει προφανώς τη συνήθεια της εποχής να μην ρωτώνται τα παιδιά και οι γάμοι να κανονίζονται από τους γονείς.

Μια άλλη παρόμοια περίπτωση αποτελεί η ερώτηση του επισκόπου Βελλάς, Κωνσταντίνου, για εγκατάλειψη συζυγικής στέγης από άνδρα, ο οποίος πήγε στην Πρέσπα και παντρεύτηκε άλλη γυναίκα. Η σύζυγος, αν και τον έφερε πίσω βίαια, στο τέλος «πρὸς ἄλλον τὸν νοῦν ἔτρεψε» και δημιούργησε σχέση μαζί του, διότι ο άντρας της δε θέλησε να παραμείνει και

20. Βλ. Ε. Κίγκα, «Γανναδιό ένα μεσαιωνικό τοπωνύμιο της περιοχής Κόνιτσας Ιωαννίνων», *Τιμητικό αφιέρωμα στον καθηγ. Κ. Μηνά*, Αθήνα 2005, σ. 201-217.

21. *Άπαντα Ιωάννου Αποκαύκου* (Πατέρες της Εκκλησίας και εκκλησιαστικοί συγγραφείς της Δυτικής Ελλάδος, αρ. 1), υπό Ιερώνυμου Δελημάρη, Ναύπακτος 2000, σ. 241.

να συνεχίσει το συζυγικό βίο²². Η Πρέσπα δεν ήταν και πολύ μακριά από τη Βελλά και καθώς φαίνεται θα υπήρχαν επαφές ανάμεσα στις δυο περιοχές. Η ανθρωπινή κινητικότητα και τότε ήταν πολύ μεγάλη, μολονότι δεν υπήρχαν τα μέσα.

Τέλος, σε λειτουργικές και κανονικές ερωτήσεις του επισκόπου Βελλάς στη Σύνοδο της Νίκαιας, το 1220, μαθαίνουμε για την ανάγκη ανδρών που είχαν παντρευτεί δύο φορές να πάρουν και τρίτη γυναίκα, λόγω της δυσκολίας ανατροφής των παιδιών τους²³. Το κοινωνικό πρόβλημα της ανατροφής των παιδιών, αν πέθαινε ο ένας γονέας, ήταν τότε οξύτατο.

Από την απάντηση του Ιωάννη Αποκαύκου στον ίδιο επίσκοπο Κωνσταντίνο, αναφέρεται ότι ο τελευταίος δορυβήθηκε για κάποιον «θρισμό», που του στάλθηκε «περί των ενοριών». Προφανώς πρόκειται για έγγραφο από την πολιτική εξουσία, με την οποία θα είχε προβλήματα, όπως εξάλλου και ο ίδιος Απόκαυκος είχε με τον Κωνσταντίνο, αδελφό του Θεοδώρου Δούκα. Από την επιστολή μαθαίνουμε ότι ο επίσκοπος αντιμετώπιζε δυσκολίες στον χώρο δικαιοδοσίας του, έχοντας υπομείνει ακόμα και εμπρόσωπον ἀπειλήν και βαρεϊαν ἐνεγκόντα ὄρηγην ἐπὶ δήμου, ἐπὶ λαοῦ καὶ νενικηκότα²⁴. Ο Μητροπολίτης τον εμπυχώνει να φανεί σ' όλες τις περιπτώσεις γενναίος και να αγωνισθεί, όπως στο παρελθόν σε πιο δύσκολες περιστάσεις, από τις οποίες βγήκε νικητής, γιατί ποτέ το φως δεν είναι σκοτάδι και η αλήθεια ψέμα, όπως αναφέρει ο Αποκαύκος. Γίνεται φανερό από τα παραπάνω ότι η ποιμανση μιας εκκλησιαστικής περιφέρειας δεν ήταν εύκολο πράγμα και ήταν σύνηθες να δημιουργηθούν προβλήματα που άγγιζαν τον πληθυσμό, που καμιά φορά εξοργιζόταν και στρεφόταν κατά της εκκλησιαστικής ηγεσίας, όταν μάλιστα επενέβαιναν και οι αρχές του κράτους.

Ο επίσκοπος Βελλάς, Κωνσταντίνος, λοιπόν στο παρελθόν είχε περάσει δύσκολες στιγμές, αν και κατάφερε να ξεφύγει από τον κίνδυνο και καθώς φαίνεται η κατάσταση δεν είχε εξομαλυνθεί απόλυτα.

Η Βελλά μνημονεύεται και σε άλλες επιστολές του Αποκαύκου, όπως

22. *Άπαντα Αποκαύκου*, σ. 299.

23. Α. Κορακίδης, *Η Βελλά*, σ. 76-77: «Λαϊκοὶ διγαμήσαντες καὶ παιδοποιήσαντες, ὑπερβάντες τὰ τεσσαράκοντα ἔτη, παρενοχλοῦσι καὶ εἰς τρίτον ἔλθειν συνοικέσιον, ἔνεκα τῆς ἀνατροφῆς τῶν προὔπαρχόντων παίδων αὐτοῖς».

24. *Άπαντα Αποκαύκου*, σ. 298.

σ' εκείνη προς τον αρχιεπίσκοπο Βουλγαρίας Δημήτριο τον Χωματηνό, όπου ο μητροπολίτης διεκτραγωδεί τα όσα έπαθε από τον Κωνσταντίνο Δούκα, ο οποίος τον ανάγκασε να φύγει από το επισκοπείον του, μέσω εκβιαστικών ενεργειών²⁵. Ο μητροπολίτης κατέφυγε στη Βελλά, όπου διέμενε σε «χωρικήν κελλάθρα», με πρώτη σκέψη να πάει στην Πελαγονία και την Αχρίδα, όπου και θα συναντιόνταν με τον Χωματηνό²⁶. Η Βελλά αυτή θα μπορούσε να ήταν η πόλη που μελετάμε, τουλάχιστον για ένα χρονικό διάστημα της εξορίας του, όπως πιστεύουν ορισμένοι ερευνητές²⁷, (απ' όπου και ο δρόμος προς την Πελαγονία και Αχρίδα θα ήταν πολύ συντομότερος απ' ό,τι ο δρόμος από τη Ναύπακτο), υπάρχουν όμως αμφιβολίες. Έτσι στην ίδια επιστολή ο Απόκαυκος αναφέρει ότι από το σημείο της εξορίας του ένιωθε σαν τον Οδυσσέα, που επιθυμούσε *Ίθάκης αποθρόσκοντα καπνόν ιδεῖν*²⁸, πράγμα που σημαίνει μάλλον ότι η Βελλά πρέπει να βρισκόταν όχι πολύ μακριά από τη Ναύπακτο. Τούτο ενισχύεται από επιστολή του Απόκαυκου προς τον Δοκειανό, που εστάλη επίσης από την Βελλά, η οποία κάνει λόγο για τον γείτονα του κράτους των Κομνηνών στην Βελεχατουϊαν, τον Φράγκο Θωμά των Σαλώνων (Θωμάς Στρομογκούρ), ο οποίος πελάτης όσημέραι τῶν περὶ τὴν Βελλᾶν καὶ τὴν Καρούταν γίνεται βοσκημάτων²⁹. Πρόκειται λοιπόν για περιοχή που βρίσκεται κοντά στα σύνορα με το κράτος του Φράγκου Θωμά Στρομογκούρ. Φαίνεται ότι εκεί υπήρξε κάποια άλλη Βελλά, όπου είχε κτιστεί μονή, όχι ιδιαίτερα αξιό-

25. Απαντα Αποκαύκου, σ. 175: Τὸν ὅλον ὄρον τοῦ ἡμετέρου ἐπισκοπείου (περιτελείσται δὲ τοῦτο καὶ τῶ ἐκ τιτάνου καὶ λίθων θριγγῶ περισφίγγεται) κατασχῶν ὁ Δούκας, οἰκοδομάς εἰς ὕψος ἡρμένας ἐν αὐτῶ συνεστήσατο εἰς τε δίαιταν ἑαυτοῦ καὶ τινῶν ὑπ' αὐτόν...». Επίσης, σ. 185: «ἐξώσεν ἡμᾶς τοῦ ἐπισκοπείου συνόλως, οὐ λαβόμενος τῆς χειρός, οὐδέ ράβδῳ πλήξας, ἐκβαλῶν, πάντα δὲ τὸν ἱερὸν περίκυκλον κατασχῶν εἰς ὕψος ἡρμένας οἰκοδομάς συνεστήσατο, ἀποκλείσας ἡμῖν ὄψιν θαλάσσης πνοὴν ἀέρος... πάντα τῆς ἐκκλησίας τὸν ὄρον οἶκον θέμενος ἐμπορίου.

26. Απαντα Αποκαύκου, σ. 174-175.

27. Π. Πολάκης, *Ιωάννης Απόκαυκος, μητροπολίτης Ναυπάκτου: σελίδες εκ της ιστορίας του βυζαντινού κράτους κατά τον ιγ' αιώνα*, εν Ιεροσολύμοις 1923, σ. 88. Α. Κορακίδης, *Η Βελλά*, σ. 46. Κ. Λαμπρόπουλος, *Ιωάννης Απόκαυκος, Συμβολή στην έρευνα του βίου και του συγγραφικού του έργου*, Αθήνα 1988, σ. 71.

28. Απαντα Αποκαύκου, σ. 174.

29. Απαντα Αποκαύκου, σ. 187.

λογη (η Κελλαθραία μονή που μνημονεύει ο Απόκαυκος, στην ίδια επιστολή), στην οποία είχε καταφύγει ο Απόκαυκος, για να μην είναι μακριά από τη Ναύπακτο. Επομένως είμαστε υποχρεωμένοι να δεχτούμε ότι υπήρχαν δυο οικισμοί με το όνομα Βελλά, μια στην Ήπειρο και μια στη Βελεχατουΐα, όχι μακριά από τον ποταμό Βελούχοβο³⁰. Η θέση όπου είχε εξοριστεί ο μητροπολίτης πρέπει να βρισκόταν κοντά στα σημερινά Καρούτια, 20 περίπου χιλιόμε. ανατολικά-βορειοανατολικά της Ναυπάκτου. Υπάρχει και χωριό Καρούτες ανατολικά του Λιδορικού, τούτο όμως πρέπει να υπαγόταν στο κράτος του Θωμά Στρομογκούρ, γιατί είναι πολύ κοντά στα Σάλωνα. Ο ποταμός Βελούχοβος με το πολύ ψυχρό νερό πρέπει, νομίζω, να ταυτιστεί με τον Μόρνο. Το τελικό συμπέρασμα είναι ότι ο Απόκαυκος δεν κατέφυγε στη Βελλά Ιωαννίνων, η οποία εξάλλου ήταν πολύ μακριά από τη Ναύπακτο και δεν θα εξυπηρετούσε τις προθέσεις του μητροπολίτη, αφού θα βρισκόταν πολύ μακριά από την έδρα του και το ποίμνιό του. Αν ήθελε να πάει σε άλλη πόλη, η Βόνιτσα ήταν πολύ πιο κοντά.

Στη συνέχεια, η Βελλά μνημονεύεται από το Χρονικό των Ιωαννίνων όταν, όπως ήδη αναφέραμε, την κυριεύσε το 1380 ο Τούρκος Ισαΐμ, μαζί με την κοντινή Οπά, προσκαλεσμένος από τον Θωμά Πρελούμπο, ηγεμόνα των Ιωαννίνων³¹. Στην ίδια εκστρατεία ο Ισαΐμ έκλεισε τα αλβα-

30. Γίνεται λόγος και για άλλη Βελλά, «στην περιοχή του παλαιού δήμου Φελόης των Καλαθρυτών», όπου στα χρόνια του Μανουήλ Κομνηνού «είχαν φύγει ομαδικά οι κάτοικοι της Βελλάς και διαμόρφωσαν μάλιστα επισκοπή.... Κατά την παράδοση ο δήμος συνοικίστηκε από αποίκους της ηπειρωτικής Βελλάς και ονομάσθηκε Βελλά» (Α. Κορακίδη, *Η Βελλά*, σ. 39). Ασφαλώς πρόκειται για απλή παράδοση που γέννησε η ταυτότητα των ονομάτων. Είναι άγνωστο, γιατί η μετανάστευση των κατοίκων ανάγεται στα χρόνια του Μανουήλ Κομνηνού.

31. «Χρονικό Ιωαννίνων», σ. 90. Στην πολύ μεταγενέστερη δημόδη παραλλαγή του Χρονικού των Ιωαννίνων μνημονεύεται η Βελλά της εποχής αυτής ως «μεγάλη και περίφημος» και ότι ο Ισαΐμ την κυριεύσε μαζί με όλον τον κάμπο με 10.000 ανθρώπους, επειδή παρεδόθησαν αυτοί τους ως άπρακτοι του πολέμου και αδύνατοι, και μέσα είχαν διά δέκα χρόνους ζωοτροφία και περισσότερον». (Χρονικό Ιωαννίνων, σ. 91). Φαίνεται πως ο συντάκτης του Χρονικού βασίστηκε στην παράδοση. Δεν αποκλείεται οι 10.000 άνθρωποι να ήταν στην εποχή του, (τέλη 17ου αι.) ο πληθυσμός της Βελλάς και ολόκληρου του κάμπου.

νικά φύλα των Μαζαρακαίων και Ζενεβισαίων, που ζούσαν και δρούσαν γύρω από τα Ιωάννινα, στις Πολιτζές³², ενώ ο Θωμάς άρχισε να παίρνει τα κάστρα της Βροσίνας, της Κρετζούνιστας (σημ. Δεσποτικό), της Δραγομής, της Βελτζίστας και Αραχοβίτσας, αγοράζοντας συγχρόνως και άλλα, τα ονόματα των οποίων δε μνημονεύονται στο Χρονικό. Πρόκειται για κάστρα στην περιοχή του Καλαμά, καίριας σημασίας για το δεσποτάτο των Ιωαννίνων και πολύ χρήσιμα για τη διαφύλαξη της οδού από Ιωάννινα προς Άγιο Δονάτο (Παραμυθιά) και τα λιμάνια του Ιονίου. Είναι πιθανό η κατάληψη της Βελλάς και Οπάς από τους Τούρκους, (ίσως και αλβανικά χέρια) να έγινε για λογαριασμό του Θωμά, ο οποίος και θα τις παρέλαβε, με αντίτιμο πιθανότατα την υποτέλειά του. Οι ενέργειες αυτές του Θωμά είχαν ως αποτέλεσμα να γίνει ισχυρότερος, αγοράζοντας επί πλέον και τον Άγιο Δονάτο από τον Φράγκο Ροβέρτο³³.

Το 1382 ο Ισαΐμ κατέλαβε το Ρευνήκο (Καστράκι, κοντά στην Αρτσίστα Ζαγορίου), κατόπιν αντίστασης, ενώ ο Αλβανός δεσπότης της Άρτας Σπάτας, έφθασε ως την Άρουλα, τρεις ώρες έξω από τα Γιάννενα³⁴. Το Χρονικό των Ιωαννίνων, που μνημονεύει τα γεγονότα, αναφέρει ότι ο γαμπρός του Σπάτα Μύρσι Μακατζάνος (Marchesano), «μετά μεγάλης τιμής, εις την πόλιν εισήλθε, και περί τής Έλένης τόν Σπάτα ψευδοσυμβιβάζεται και αυτόν υποστρέφει...»³⁵, πράγμα που σημαίνει, μάλλον, ότι ο Θωμάς δέχτηκε τον γαμπρό του Σπάτα στα Γιάννενα και κανόνισαν την προίκα της αδελφής του Ελένης, που θα δινόταν ως σύζυγος του Σπάτα. Έτσι τα όσα μνημονεύει παρακάτω το Χρονικό, δηλ. ότι υπετάγησαν οι Ζενεβισαίοι και εντάχθηκαν στο κράτος (τον τόπο αναγράφει) η Βελλά, η Δρυϊνούπολη, η Βαγενητία και οι Μαλακασαίοι, ως τις Κατούνες³⁶, πρέπει να αφορούν το Θωμά, όχι τον Marchesano³⁷. Η συμφωνία του Θωμά με τον Σπά-

32. Ίσως η σημερινή Policani, κοντά στο Αργυρόκαστρο (P. Soustal και J. Koder, *Nikopolis*, σ. 240).

33. «Χρονικό Ιωαννίνων», σ. 91.

34. P. Soustal και J. Koder, *Nikopolis*, σ. 116, όπου ταυτίζεται, με επιφύλαξη, με τους Άρλους, τρεις ώρες έξω από τα Γιάννενα, στο δρόμο προς την Άρτα. Η ταύτιση νομίζω ότι ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα.

35. «Χρονικό Ιωαννίνων», σ. 92.

36. 29 χιλιομ. ΝΑ του Αργυροκάστρου (P. Saustal και J. Koder, *Nikopolis*, σ. 175).

37. Πρβλ. P. Soustal και J. Koder, *Nikopolis*, σ. 124, 147.

τα είχε λοιπόν ως αποτέλεσμα ο Θωμάς να υπερδιπλασιάσει την επικράτειά του, περιλαμβάνοντας στο κράτος του δεσποτάτου των Ιωαννίνων περίπου τους σημερινούς νομούς Ιωαννίνων και Θεσπρωτίας και μεγάλο τμήμα της σημερινής νότιας Αλβανίας, ως τη Χιμάρα. Η μνεία της Βελλάς, ως ένας από τους τόπους που «ανέγραψε» ο Θωμάς, περιλαμβάνοντάς τον στην επικράτειά του, σημαίνει ή ότι η πόλη είχε πέσει στα χέρια του Σπάτα και τούτος την παρέδωσε στον Θωμά ή ότι οι Τούρκοι, που την είχαν καταλάβει δυο χρόνια πριν, δεν την είχαν παραδώσει στον Θωμά. Ίσως ισχύει το πρώτο, διότι αμέσως μετά, σύμφωνα με το Χρονικό των Ιωαννίνων, ο Ισαΐμ ήρθε και κατέλαβε τη Δρυϊνούπολη, μη συμφωνώντας, προφανώς, με την προσέγγιση ανάμεσα στον Θωμά και τον Σπάτα και θέλοντας να αποδυναμώσει τον Θωμά και να τον τιμωρήσει για τη συνεργασία του με τους Αλβανούς του Σπάτα.

Ύστερα από το θάνατο του Θωμά (Δεκέμβριο 1384) και την άφιξη του νέου ηγεμόνα Ιζαού (Essau Buoldenmonti), η αιμαλότητα αποκαταστάθηκε στα Γιάννενα. Πολύ σύντομα, ο Ιζαού στέφθηκε δεσπότης, αφού ο Βρυώνης Παλαιολόγος έφερε «τα δεσποτικά αξιώματα», εκ μέρους του Βυζαντινού αυτοκράτορα. Την τελετή έφεραν εις πέρας οι δύο επίσκοποι Βελλάς και Δρυϊνούπολης, με την παρουσία και του μητροπολίτη Ιωαννίνων Ματθαίου³⁸, που μετά το θάνατο του Θωμά είχε επιστρέψει στα Γιάννενα. Γίνεται φανερό ότι η ιεροτελεστία έγινε με κάθε λαμπρότητα, και προς τούτο εκκλήθησαν οι επίσκοποι των δυο σπουδαιότερων πόλεων του δεσποτάτου, μετά τα Γιάννενα, της Βελλάς και της Δρυϊνούπολης. Ήταν μία από τις πιο λαμπρές στιγμές του μικρού κράτους των Ιωαννίνων.

Το 1389 ο Σπάτας εκστράτευσε και πάλι εναντίον των Ιωαννίνων. Οι στιγμές ήταν δύσκολες και το αλβανικό φύλο των Μαλακασαίων αποστάτησε και δήλωσε υποταγή στον Σπάτα, λεηλατώντας την περιοχή και καταλαμβάνοντας την κοντινή Βελτσίστα. Την ίδια χρονική περίοδο ο επίσκοπος της Βελλάς, προσκύνησε τον Σπάτα και παρέδωσε σ' αυτόν το φρούριο της Βρίμπιανης³⁹. Φαίνεται ότι πρόκειται για τη σημερινή Γρίμπιανη, πέντε χιλιόμε. Ν.Δ. της Βελλάς⁴⁰.

38. «Χρονικόν Ιωαννίνων», σ. 96.

39. «Χρονικόν Ιωαννίνων», σ. 97.

40. P. Soustal και J. Koder, *Nikopolis*, σ. 130.

Σύμφωνα με το Χρονικό, ο επίσκοπος της Βελλάς είχε την Βρίμπιανη «εκ παραδόσεως του δεσπότη Ιζαού», πράγμα που σημαίνει ότι του την είχε εμπιστευτεί ο Ιζαού, αφού η Βελλά βρισκόταν πολύ κοντά στη Βρίμπιανη. Είχε λοιπόν ο επίσκοπος Βελλάς κάποιες εξουσίες που του είχε παραχωρήσει ο δεσπότης Ιωαννίνων στην περιοχή βόρεια της πρωτεύουσας, που πρέπει να κάλυπταν την ίδια τη Βελλά και κάποια έκταση γύρω της, άγνωστη πόση. Μόνο υποθέσεις μπορούμε να κάνουμε. Μπορεί η εξουσία αυτή του επισκόπου να σχετίζεται με την παρουσία του θέματος της Βελλάς, όπως εξάγεται έμμεσα από το κείμενο του Δημητρίου Χωματηνού, για το οποίο έγινε λόγος παραπάνω. Ίσως αυτή την περίοδο, τις εξουσίες του δούκα να εκάλυπτε στοιχειωδώς ο επίσκοπος, όπως γινόταν σε περιόδους κρίσης που επέφεραν οι μεγάλες επιδρομές.

Το προσκύνημα του επισκόπου Βελλάς σημαίνει και υποταγή της πόλης στον Σπάτα, πιθανότατα όχι άμεσα, όπως της Βρίμπιανης, αλλά έμμεσα, με τον επίσκοπο να εξακολουθεί να έχει την ίδια πολιτική εξουσία, όπως και πριν με τον Ιζαού. Πάντως φαίνεται ότι αυτή η κατάσταση δεν κράτησε για πολύ, αφού τη στιγμή που ο Σπάτας πολιορκούσε τα Γιάννενα, ήρθαν οι Τούρκοι, υπό τον Μελκούτζην από τη Θεσσαλονίκη και ο Σπάτας απεχώρησε⁴¹. Πρέπει να θεωρηθεί βέβαιο ότι ύστερα απ' αυτό, όσα κάστρα βόρεια των Ιωαννίνων είχαν υποταγεί ή προσκυνήσει τον Σπάτα (όπως η Βελλά) βρέθηκαν πάλι στα χέρια του Ιζαού, ο οποίος όμως έγινε υποτέλης στον Τούρκο σουλτάνο.

Η Βελλά δε μνημονεύεται ξανά στο Χρονικό των Ιωαννίνων, παρ' όμοιοι όμως στο μικρό δεσποτάτο ακόμα και μετά το 1399, όταν ο Ιζαού υπέστη τρομερή ήττα από τον Γκιόννη Ζενεβίση⁴², τον Αλβανό ενοχλητικό γείτονα του βορρά, οπότε μεγάλο τμήμα των εδαφών του κράτους του στον βορρά απωλέσθηκε. Η ίδια κατάσταση εξακολούθησε να υπάρχει και αργότερα, επί δεσπότη Καρόλου Τόκκου, ο οποίος με τη σειρά του ηττήθηκε από το Ζενεβίση⁴³, κατόρθωσε όμως όχι μόνο να κρατήσει, αλλά να αυξήσει τις κτήσεις του στο νότο, καταλαμβάνοντας και την Άρτα. Τα

41. «Χρονικό Ιωαννίνων», σ. 98.

42. «Χρονικό Ιωαννίνων», σ. 100.

43. *Cronaca dei Tocco di Cefalonia*, έκδ. G. Schiro CFHB, Ρώμη 1975, στ. 1750 κ.ε.

κατορθώματά του μνημονεύονται στο Χρονικό των Τόκκων, ανώνυμου ποιητή, όπου όμως η Βελλά δεν αναφέρεται. Εξ άλλου το κέντρο της αντίστασης στο βορρά εναντίον των Αλβανών και έμμεσα εναντίον των Τούρκων που στο μεταξύ κατέλυσαν το κράτος των Ζενεβισαίων, ήταν το Πάπιγγο, στο σημερινό δυτικό Ζαγόρι, τότε ανεξάρτητη περιφέρεια⁴⁴.

Δεν έχουμε πληροφορίες για την κατάληψη της Βελλάς από τους Τούρκους. Πιστεύεται, γενικά, ότι κατεστράφη αρκετά αργότερα, το 1458, από τον Γιαγκούπ πασά, που εξεστράτευσε κατά του Σκεντέρμπεη: Έχοντας την υποψία ότι θα στασιάσει η νότια Ήπειρος, ο Τούρκος πασάς αποφάσισε να κατεδαφίσει τα τείχη μερικών φρουρίων, αλλά οι κάτοικοι της Βελλάς και του Λαχανόκαστρου έφεραν αντίσταση. Έστερα από τρεις εβδομάδες, η Βελλά παραδόθηκε, αφού πρώτα μια γριά πρόδωσε στους Τούρκους το μέρος απ' όπου υδρευόταν η πόλη. Έτσι, οι Τούρκοι πήραν πρώτα το μονοπάτι απ' όπου οι κάτοικοι πήγαιναν στην πηγή και ύστερα την πόλη⁴⁵. Η όλη αφήγηση, με το μήτιβο της προδοσίας, φαίνεται ότι στηρίζεται σε προφορική παράδοση. Ο Λαμπρίδης εξάλλου, που μνημονεύει το περιστατικό, χρησιμοποιεί το ρ. λέγεται, κάτι που δείχνει ότι στηρίχτηκε πράγματι στην παράδοση⁴⁶. Η τελική πτώση της Βελλάς σε τουρκικά χέρια πρέπει να έγινε νωρίτερα, αμέσως μετά την κατάληψη των Ιωαννίνων, το 1430 αφού όχι μόνο τα Γιάννενα αλλά και η γειτονική περιοχή της Θεσπρωτίας εντάχθηκε αμέσως στο τουρκικό κράτος, όπως δείχνουν τα τουρκικά κατάστιχα, που αναγράφουν τους οικισμούς της⁴⁷, ενώ η περιοχή της Δρυϊνούπολης είχε πέσει νωρίτερα, όταν οι Τούρκοι διέλυσαν το κράτος των Ζενεβισαίων.

Συμπεραίνουμε ότι η Βελλά ήταν σημαντική πόλη, στο μέσο περίπου της απόστασης δύο γνωστών κέντρων, των Ιωαννίνων και της Δρυϊνούπολης-Δρόμπολης (αρχαία Αδριανούπολη). Είναι κυρίως γνωστή από την επισκοπή της και μάλιστα στη μέση βυζαντινή περίοδο, κατά την οποία εμφανίζεται στις πηγές, μνημονευόμενη σε Καταλόγους και Πρακτικά συνόδων και διαδεχόμενη την επισκοπή Φωτικής. Το μέγεθος και η

44. Σ. Κορδώση.

45. Ι. Λαμπρίδη, *Ηπειρωτικά μελετήματα*, Γ', σ. 36, 37. Α. Κορακίδης, *Η Βελλά*, σ. 38.

46. Ι. Λαμπρίδη, *Ηπειρωτικά μελετήματα*, Γ', σ. 37.

47. P. Soustal και J. Koder, *Nikopolis*, σ. 76.

σημασία της πόλης γίνονται φανερά και από το κάστρο της που είναι πολύ μεγάλο, για τα μέτρα της εποχής (καλύπτει περίπου 250 στρέμματα). Πρόκειται μάλλον για τη μεγαλύτερη νομίζω, κι απ' τον Άγιο Δονάτο, (την Παραμυδιά), που διαδέχθηκε τη Φωτική. Η Βελλά στην αρχή της ύστερης βυζαντινής περιόδου, όταν η περιοχή ανήκε στο μεγάλο και αδιαίρετο δεσποτάτο της Άρτας, ήταν πιθανότατα έδρα θέματος. Ίσως και προς το τέλος του 14ου αι., όταν ανήκε στο μικρό δεσποτάτο των Ιωαννίνων, ορισμένες διοικητικές εξουσίες να είχαν παραχωρηθεί στον επίσκοπο Βελλάς. Παρέμεινε ως την εποχή της τελικής υποταγής της στους Τούρκους (μάλλον το 1430) ως σημαντική πόλη, όπως δείχνουν και οι πολλές μνείες της στο Χρονικό των Ιωαννίνων, μολονότι στις τελευταίες δεκαετίες το κέντρο αντίστασης κατά των Αλβανών και των Τούρκων ήταν το Παλιγγό, που βρισκόταν σε πιο ορεινή περιοχή.

ΜΙΧΑΗΛ ΚΟΡΔΩΣΗΣ

Καθηγητής Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Στιγμιότυπα από την όρκωμοσία του Άθ. Παλιούρα, ως πτυχιούχος της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών (15-7-1969).

Ὁ αείμνηστος καθηγητὴς Ἀθανάσιος Παλιούρας σὲ ἐπίσημη ἐκδήλωση
στὴν αἴθουσα Τελετῶν τῆς Σχολῆς.

Στὸ βῆμα τῆς αἴθουσας Τελετῶν τῆς Σχολῆς
σὲ ἐπιστημονικὴ Ἡμερίδα.

*Ὁ ἀείμνηστος καθηγητὴς Ἀθανάσιος Παλιούρας στὸν αὐλαιο χῶρο
τῆς Σχολῆς Βελλᾶς (2001).*

Παναγία ἡ «Βελαΐτισσα»

Δεσποτική εἰκόνα τοῦ τέμπλου τῆς Ἱ.Μ. Βελλᾶς (1790).

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΓΡΑΦΙΚΕΣ ΞΑΝΕΣ-ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΘΕΟΔΩΡΙΔΗ

Γαριβάλδη 10 | 45221 Ιωάννινα
+0030 26510 77358, 75854 | f +0030 2651077358
e_theodo@otenet.gr

Νεοχωρόπουλο | 45110 Ιωάννινα
t/f +0030 26510 47009
eltheod@otenet.gr

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας